

G.D.Saryýewa, B.S.Saryýew

JENAÝAT HUKUGY

(Umumy bölek)

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby

*Türkmenistanyň Bilim ministrligi
tarapyndan hödürlenildi*

Türkmen döwlet neşirýat gullugy
Aşgabat – 2012

UOK 343 + 378

S 22

Saryýewa G., Saryview B.

S 22 Jenaýat hukugy. Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby.
– A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2012.

TDKP №, 323, 2012

KBK 67. 99 (2) ýa 73

© G.Saryýewa, B. Saryview, 2012.

**TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI
GURBANGULY BERDIMUHAMEDOW**

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAÝDAGY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET SENASY

Janym gurban saňa, erkana ýurdum,
Mert pederleň ruhy bardyr köňülde.
Bitarap, garaşsyz topragyň nurdur,
Baýdagyň belentdir dünýäň önünde.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Gardaşdyr tireler, amandyr iller,
Owal-ahyr birdir biziň ganymyz.
Harasatlar almaz, syndyrmaz siller,
Nesiller döş gerip gorar şanymyz.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

GIRIŞ

Bu günki gün dabarasy dag aşýan Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýolbaşçylygynda Watanymyzyň ykdysady kuwwatyny pugtalandyrmak, ilatymyzyň ýaşayyş derejesini mundan beýläk-de ýokarlandyrmak, döwletiň hem jemgyýetiň durmuşyna degişli her bir ugurda ösüş gazanmak bilen öňe sürülýän giň möçberli özgertmeler barha rowaç alýar. Şeýle berkarar ýurtda ýaşamak, işlemek, döretmek, gurmak bagtynyň bize miýesser etmegi her birimiz üçin tüýs ykbalyň çüwmegidir. Şonuň bilen birlikde, raýatlaryň hem döwletiň önünde kanuny borçlarynyň bardygyny biz sähelçe pursat hem ünsden düşürmeli däl-diris. Şol borçlaryň naýbaşysynyň eziz diýarymyzyň has-da pajarlap ösmegine öz mynasyp goşandymyzy goşmakdan ybaratdygyny unutmaga hakymyz ýokdur. Bizi arzyly geljege alyp barýan bu röwşen ýollarda il-ýurt bähbitli halal, haýyrly, sogaply, tutumly işlerimiziň ömrümüziziň hem döwrümüziziň bezegi-zynatydygyny, berkararlyk tугuny parladyp, günsaýyn uly özgerişliklere beslenýän döwletimiziň daýanjy – kuwwatydygyny duýup ýaşamak uly bagtdyr.

Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe milli Liderimiziň baştutanylygynda hukuk tertibiniň maksada laýyk amala aşyrylmagy ýurdumyzyň milli kanunçylyk ulgamynyň kämilleşdirilmegi bilen berk baglanyşyklydyr. Şoňa laýyklykda, hormatly Prezidentimiz kanunçylykda özgertmeleriň zerurdygyny esaslandyrmak bilen birlikde, dünýä ösüşine sesini goşýan Watanymyzyň dünýäniň ösen tejribesinden çetde galmaýan, şol tejribäni hemmetaraplaýyn özünde jemleýän milli kanunçylygyny döretmegi döwlet syýasatynyň esasy ileri tutulýan ugry hökmünde häsiýetlendirdi. Her bir jemgyýet şol kanunlaryň doly güýjünde hereket edip, talaba laýyk, gyşarnyksyz berjaý edilmegi bilen sagdyn jemgyýete öwrülýär. Şeýle hem her bir ýurt kämil

kanunlary bilen ösen döwlet bolup bilýär. Şol bir wagtda konstitusion özgertmeleri yzygiderli we netijeli dowam etdirmegiň barşy ýurdu-myzda milli döwletlilik, hukuk hem hakyky demokratik binýatlaryň barha berkidilýändigine şaýatlyk edýär. Diňe bir raýatlaryň kadaly, azat, erkin ýaşayşyny üpjün etmekde däl, eýsem-de bolsa, ýurduň ykdysady taýdan belent sepgitleri eýelemegi babatynda öňde durýan wezipeleriň üstünlikli amala aşyrylmagy hem ilkinji nobatda kämil kanunçylyk ulgamy bilen baglanyşyklydyr. Sebäbi munuň üçin ozaly bilen jemgyýetiň aň-düşünjesiniň, sowatlylygynyň, ahlak we ruhy kämilliginiň ýokary bolmagy derwaýysdyr. Şeýlelikde, ynsan hukuklarynyň goragynda durup, oňa mynasyp ýaşayşy, ösüşi we ähli zerur şertleri döredýän kanunlaryň jemgyýetdäki orny, şol bir wagtda döwletiň ösüşlerindäki orny bütin aýdyňlygy bilen ýüze çykýar.

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow Watanymyzyň dünýä tejribesini hemmetaraplaýyn özünde jemleýän milli kanunçylygymyzy döretmegi döwlet syýasatynyň esasy ugry hökmünde häsiýetlendirdi. Ol ýurdumyzda kämil demokratik, hukuk we dünýewi ýörelgeleriň rowaç alýandygyna şaýatlyk edýän Baş kanunymyzda berkidilen. Konstitusiýada we kanunlarda görkezilen ýagdaýlardan başga adamy haýsydyr bir hukugyndan we azatlygyndan mahrum etmäge ýa-da hukuklaryny we azatlyklaryny çäklendirmäge hiç kimiň haky ýokdur. Ýagny adamyň hukuklary hem-de azatlyklary eldegrilmesizdir we olary adamyň elinden alyp bolmaz. Türkmenistanyň Konstitusiýasynyň 3-nji maddasynda "Türkmenistanda jemgyýetiň we döwletiň iň gymmatly hazynasy adamdyr" diýlip bellenilýär¹.

Hormatly Prezidentimiz döwletimizde kanunçylygy we hukuk tertibini berkitmek, raýatlaryň hukuklaryny we azatlyklaryny goramak üçin ýurdumyzyň hukuk goraýjy edaralarynyň işgärlerinden tutanýerli işlemegi talap edýär. Ýurt Baştutanymyzyň talaplaryndan, adalatly hukuk syýasatından we ýurdumyzda jenaýatçylyga garşy göreşi güýçlendirmek, jemgyýetiň asudalygyny üpjün etmek baradaky görkezmelerinden ugur alyp, hukuk goraýjy edaralaryň işgärleri dürli edara-kärhanalarda, mekdeplerde, etrap polisiýa bölüminiň asu-

¹ Türkmenistanyň Konstitusiýasy. A., 2008, 11-nji sah.

dalygy goraýyş jemgyýetçilik merkezlerinde adamyň beden, ruhy taýdan saglyga ýetirýän zyýany hakynda gürründeşlikleri, wagyz-nesihat çärelerini, düşündiriş işlerini ýgy-ýgydan geçirip durýarlar. Döwlet Baştutanymyzyň bu ugurda önümizde goýýan wezipelerini talaba laýyk durmuşa geçirmekde mundan beýläk hem gujur-gaýratymyzy gaýgyrmarys. Çünki jemgyýetde sagdyn nesilleriň kemala gelmegi ugrunda göreşmek her birimiziň mukaddes borjumyzydyr.

Jenaýatçylyga garşy göreşde hukuk goraýjy edaralar özleriniň gündelik işinde jenaýatçylygy döredýän sebäpleriň üstüni açmaga, jenaýatçylygyň önüni almaga köp üns berýärler. Bu ýerde jemgyýetçilik guramalarynyň hereketiniň ýöriteleşdiriş derejesiniň işjeňligi hem-de olaryň dolandyryş edaralary bilen has ýakyn aragatnaşyk saklaýandygy duýulýar.

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow tarapyndan öňde goýlan, Jenaýat iş ýörediş kanunçylygyny mundan beýläk-de liberallaşdyrmagy göz önünde tutýan wezipeleri ýerine ýetirmek maksady bilen, kanunçylyga degişli üýtgetmeler we goşmaçalar girizildi, şolarda agyr jenaýatlar üçin jeza bermegiň aňryçäk möhletini azaltmak, jeza çäresi görnüşinde pul jerimelerini girizmek göz önünde tutuldy.

Terrorçylyga we ykdysady häsiýetdäki jenaýatlara garşy göreş alyp barmaga gönükdirilen täze maddalaryň Türkmenistanyň Jenaýat kodeksine goşulmagy biziň ýurdumyzda adam hukuklaryny we azatlyklaryny goramagy üpjün etmekde möhüm orny eýeleýär¹ diýlip, 2010-njy ýylyň 10-njy maýynda bolan Türkmenistanyň Mejlisiniň dördünji çagyrylyşynyň altynjy maslahatynda bellendi. Hormatly Prezidentimiz tarapyndan öňde goýlan wezipelerden ugur alyp, “Türkmenistanyň Jenaýat kodeksine üýtgetmeler we goşmaçalar girizmek hem-de ony rejelenen görnüşde tassyklamak hakyndaky” Türkmenistanyň Kanuny kabul edildi, kanunyň 3-nji maddasyna laýyklykda 2010-njy ýylyň 1-nji iýulyndan şol kanun hukuk güýjüne girdi².

Hukuk öwreniş ylmynda esasy pudaklaryň içinde aýratyn orunly bolan pudak jenaýat hukugy bolup durýar. Jenaýat hukugy döwletiň

¹ «Türkmenistan» gazet. 2010-njy ýylyň 11-nji maýy.

² «Türkmenistan» gazet. 2010-njy ýylyň 20-nji maýy.

ýokary kanun çykaryjy häkimiýet edarasy tarapyndan bellenen, jenaýat eden adamlar babatda jeza bermek we döwlet mejbur edişiniň beýleki çärelerini ulanmak ýoly bilen jemgyýetçilik gatnaşyklaryny jenaýatçylykly hyýanatçylyklardan goraýan, şonuň ýaly-da jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagynyň we jeza berilmeginiň, iş kesilenleriň aýbyny ýatymagyň, lukmançylyk we terbiýeçilik häsiýetli mejbur ediş çäreleri ulanmagyň şertlerini we tertibini düzgünleşdirýän hukuk pudagydyr.

Jenaýat hukugy Umumy we Aýratyn böleklerden ybaratdyr. Jenaýat hukugynyň esasy düşüňjeleri, esas goýujy ýörelgeleri we wezipeleri Jenaýat hukugynyň Umumy böleginde seredilýär. Jenaýat hukugynyň Umumy böleginde jenaýat hukugynyň, jenaýat kanunynyň we jenaýatyň düşüňjeleri, jenaýatyň derejeleri, jenaýat jogapkärçiliginiň esaslary, jezanyň düşüňjeleri, jenaýat kanunynyň wagt we giňişlikdäki hereketleri, jenaýat jogapkärçilikden we jezadan boşatmagyň şertleri we beýlekiler görkezilýär. Aýratyn böleginde bolsa aýry-aýry jenaýatlaryň görnüşleri, etmişleri maddalaşdyrýan alamatlary, olaryň amala aşyrylmagy üçin döwlet tarapyndan aýyplaw hökümiň üsti bilen berilýän sanksiýalaryň görnüşleri beýan edilýär.

Türkmenistanyň Jenaýat hukugynyň esaslaryny öwrenmekligiň meseleleri örän çylşyrymly we wajypdyr. Şahsyýeti, raýatlaryň hukuklaryny we azatlyklaryny, jemgyýetiň we döwletiň bähbitlerini, eýeçiligi, jemgyýetçilik tertibini, Türkmenistanyň Garaşsyzlygyny, konstitution gurluşyny we Bitaraplyk hukuk ýagdaýyny, parahatçylygy we adamzadyň howpsuzlygyny jenaýatçylykly hyýanatçylyklardan goramak we geljekki jenaýatlaryň önüni almak jenaýat hukugynyň esasy meseleleri bolup durýar.

Jenaýat hukugynyň Umumy bölegi dersiniň okuw kitaby geljekde hukuk goraýjy edaralarynyň işgärleri we beýleki hukuk hünärmenleri boljak hukuk öwreniş hünäriniň talyplaryna jenaýat hukugyny öwrenmekde uly ýardam berer diýip umyt edýäris. Milli kanunçylygy berkitmek, adyl kazyýetligi saklamak, türkmen jemgyýetiniň gülläp ösmegini gazanmak bilen bagly gündeki işlerinde kanunçylygyň ulanylmagyny düşündirmek hukukçylar üçin örän wajyp we ähmiýet-

li bolup durýar. Hukuk ulgamynda jenaýatçylyga garşy göreş alyp barmak, jenaýatlaryň üstüni doly we tiz wagtda açmak, jenaýatda günäkärlere kanunlary ulanmak, jenaýaty amala aşyran adamlara adalatly jeza bermek bilen bagly meseleler örän derwaýys meselelerdir, olary bilmek Jenaýat hukugyny öwrenmekliginiň esasy wezipeleri bolup durýar.

Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň baştutanlygynda ýurdumyzda geçirilýän bilim we ylym syýasaty türkmen ylmyny, bilimi dünýä ülnüleriniň derejesine gün-günden ýakynlaşdyrýar. Häzirki wagtda ýurdumyzyň ylmy-tehniki pudagyny ösüşiň hil taýdan täze derejesine çykarmak üçin şol pudakdaky işiň ýagdaýyny düýpli üýtgetmäge, ylmy barlaglaryň we tehniki işläp taýýarlamalaryň netijeliligini ýokarlandyrmaga, olary halk hojalygynyň dürli pudaklarynyň barha artýan talaplaryny üpjün etmäge we döwlet durmuşynyň derwaýys meselelerini çözmäge gönükdirmäge wagt ýetdi diýip, döwletimiziň baştutany nygtaýar. Döwletimiziň mundan beýläk-de hemmetaraplaýyn üstünlikli ösüşi, Türkmenistanda geçirilýän uly möçberli özgertmeleri, şol sanda milli bilim ulgamy babatda özgertmeleriň doly derejede durmuşa geçirilmegini üpjün etmek üçin dünýä ylmynyň öndebaryjy tehnologiýalaryny öwrenmek bilen, ýokary hünärli işgärleri taýýarlamak meseleleri ýokary okuw mekdebinin mugallymlarynyň önünde örän wajyp we jogapkärçilikli wezipe bolup durýar. Türkmen halkynyň Lideri şeýle belläp geçdi: “Ýuristleri, ykdysadyýetçileri, bank işgärlerini, kompýuter programmalarynyň hünärmenlerini, inženerlerini we ýurdumyza zerur bolan beýleki hünärmenleri dünýäniň in ösen döwletlerinde, in abraýly okuw mekdeplerinde taýýarlarys”¹.

Ýurdumyzda jemgyýetiň, durmuşyň hilini ösdürmek we kämilleşdirmek meseleleri ylmyň, bilimiň esasynda amala aşyrylýar. Ýokarda goýlan wezipeleri durmuşa geçirmek, kanunçylygy ulanmak, “Hukuk öwreniş” hünäriniň talyplarynyň okuw hilini kämilleşdirmek üçin, Jenaýat hukugy (Umumy bölek) dersiniň okuw kitaby hödürlenýär.

¹ *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr. A., 2007, 130-njy sah.

I BAP. TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI GURBANGULY BERDIMUHAMEDOWYŇ ALYP BARYÄN YNSANPERWERLIK SYÝASATY WE JENAYATÇYLYGA GARŞY GÖREŞ BARADAKY TAGLYMATY

Garaşsyz, baky Bitarap Türkmenistany dünýä derejesinde mälim eden hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow halkara hukugynyň, halkara hyzmatdaşlygyň talabyny, Türkmenistanyň döwlet syýasatyny durmuşa geçirýär. Türkmenistan döwletini esaslandyran jemgyýetiň milli aýratynlyklary daşary ýurt döwletleriniň içerki we daşarky syýasatyna gatyşmazlygy, goňsy ýurtlar bilen hyzmatdaşlygy alyp barmaklygy, dünýä howpsuzlygyna ýardam etmekligi ynsanperwerlik syýasaty bolup durýar. Halkymyzyň ynsanperwerlik ýörelgelerinden we dünýä bileleşigi tarapyndan ykrar edilen halkara hukugynyň kadalaryndan ugur alyp, Türkmenistanda adam jemgyýetiň we döwletiň iň gymmatly hazynasy diýlip ykrar edildi. Türkmen döwleti ynsanperwerligi, demokratiýany, adam azatlyklarynyň we hukuklarynyň garalşyny amala aşyrmaga millilik bilen çemeleşýär. Türkmenistan Garaşsyz ýurtlaryň içinde ilkinji bolup ynsanperwerlik ädimleri amala aşyrdy. Türkmen döwletiniň häzirki zaman nusgasy biziň ata-babalarymyzyň beýik pelsepe we ynsanperwerlik taglymatyna, türkmen halkyna ozaldan mahsus bolan adamsöýüşiň we adalatlylygyň özboluşly milli sypatlaryna esaslanýar.

Ýurdumyz Garaşsyzlyga eýe bolandan soňra, özüniň içerki we daşarky syýasatyny özbaşdak amala aşyryp başlady. Gysga taryhy döwrüň içinde jemgyýetçilik durmuşynyň ähli ugurlaryndaky gatnaşyklary düzgünleşdirýän kanunlar kabul edildi. Türkmen halkynyň baý taryhy mirasyna, onuň syýasy we hukuk medeniýeti-

ne esaslanan we şol bir wagtda kanunçylygyň öňde baryjy pikirlerini we meýillerini nazara alýan ýurdumyzda kanunçylyk ulgamy kemala getirildi we ösdürildi. Türkmenler gadym zamanlardan bäri kanuna berk hormat goýandygyny, kanunyň öňünde hemmeleriniň deňdigini halkymyzyň taryhy mirasynyň iň gadymy çeşmelerine salgylanyp nygtaýar.

Ýurtda adyl-adalatly, sahawatly, ynsanperwer syýasatlary yzygiderli durmuşa geçirýän hormatly Prezidentimiziň daşyna berk jebisleşen agzybir, asly halal türkmen halkymyzyň birleşen tagallasy, belent maksady netijesinde hasyl bolýan döwletli tutumlar, beýik işler ýurdumyzyň at-abraýyny, mertebesini belende göterýär. Ýokarda belleýşimiz ýaly, döwletiň we jemgyýetiň baş gymmatlygy bolan adam hakyndaky alada ýurtda öňe sürülýän syýasatlaryň, gündelik kabul edilýän resminamalaryňdyr çözümleriň düýp mazmunyny düzýär.

Raýatlaryň parahat, bagtyýar durmuşda ýaşamagy, azat-erkin zähmet çekmegi, dünýä derejesinde ylym-bilim almagy üçin döwlet tarapyndan ähli şertler döredilýär. Adalat jemgyýetimizde raýatlaryň kanuny hak-hukuklarynyň goralmagyna, her bir adamyň kanunda görkezilen kepilliklerden peýdalanylýan bilmegine oňyn şertleriň döredilmegi, ýurtda demokratik özgertmeleriň, dünýä döwletleriniň parahatçylygyna, asudalygyna, durnuklylyga we howpsuzlyga gönükdirilen syýasatlaryň ýöredilmegi Bitarap türkmen döwletimiziň halkara derejesindäki abraýyny has-da ýokary göterýär.

Ýurduň baş gymmatlygy hasaplanýan raýatlaryň kanuny hukuklary berk, ygtybarly goralmak bilen birlikde, olaryň azat-erkin ýaşamagy, zähmet çekmegi üçin ýurt asudalygynyň üpjün edilmeginiň esasy şert bolup durýandygy nazara alnyp, bu ugurda alnyp barylýan işler hemişe döwletimiziň üns merkezinde saklanylýar.

Biziň bilşimiz ýaly, Konstitusiýanyň hukuk kadalary umumy kadalar bolup, beýleki kanunlar hem öz gözbaşyny şol konstitusion kadalardan alyp gaýdýar. Diýmek, raýatyň namysynyň we mertebesiniň goraglylygy onuň konstitusion hukugy bolup, şol hukugyň kemsidilmegi eýýäm hukuk jogapkärçiliginiň ýüze çykyanlygyny aňladýar.

Esasy Kanunymyz bolan Konstitusiýa laýyklykda, Türkmenistan döwletimiziň kanunçylyk syýasatynyň durmuşa geçirilmegini gazan-

mak, şoňa laýyklykda biziň şu günki hereket edýän jenaýat kanunçylygymyzy, şeýle hem jenaýat hukuk syýasatyny öwrenmegimiz we ony durmuşa geçirmegimiz örän möhüm işdir. Şu günki öwrenýän Jenaýat hukuk ylmymyz hem Garaşsyz, baky Bitarap Türkmenistan döwletimiziň hukuk gurluşynda uly ähmiýete eýedir. Ýagny ol hormatly Prezidentimiziň alyp barýan ynsanperwerlik syýasatyny goldamakda, adalat jemgyýetini gurmakda, ony durmuşa geçirmekde, berkitmekde, şeýle hem adamlaryň konstitusion hukuklaryny we azatlyklaryny kepillendirmekde we olary jenaýatçylykly hyýanatçylyklardan goramakda esasy orny eýeleýär.

Türkmen özüniň ynsanperwerlik, adalat we halallık ýörelgelerine esaslanýan jemgyýetini, gülläp ösýän dünýewi, hukuk hem-de demokratik döwletini gurýar. Binýady berk tutulan ýurdumyzda adam iň belent gymmatlykdyr. Bu barada Türkmenistanyň Esasy kanunynda hem görkezilendir: “Türkmenistanda jemgyýetiň we döwletiň iň gymmatly hazynasy adamdyr. Döwlet her bir raýatyň önünde jogapkärdir we şahsyýetiň erkin ösmegi üçin şertleriň döredilmegini üpjün edýär, raýatyň janyny, at-abraýyny, mertebesini we azatlygyny, şahsyýetiň eldegrilmesizligini, tebigy hem mizemez hukuklaryny goraýar”¹. Aslynda, raýatlarynyň mertebesini beýgelden döwletimiziň düýp maksady halkymyzyň abadan durmuşa ýaşamagyny üpjün etmekden ybaratdyr.

Türkmenistanyň Konstitusiyasynda: ”Her bir adam ýaşamaga we azat ömür sürmäge haklydyr. Hiç bir adam ýaşamaga bolan hukugyndan mahrum edilip bilinmez. Her bir adamyň erkin ýaşamaga bolan hukugy döwlet tarapyndan kanun esasynda goralýar”² – diýlip bellenilýär.

Türkmenistanyň Garaşsyzlygynyň netijesinde ata-babalarymyzyň asyrlaryň dowamynda ýaşap gelen ynsanperwerlik taglymatlarynyň häzirki zaman türkmen jemgyýetine ornaşmagyna ýardam edýär. Adama mähremlik we ynsanperwerlik hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň köptaraply döwlet işinde äşgär ýüze çykyar. Biziň Prezidentimiziň durmuşa geçirýän netijeli döwlet

¹ Türkmenistanyň Konstitusiyasy, A., 2008, 18-nji sah.

² Türkmenistanyň Konstitusiyasy, A., 2008, 19-njy sah.

hukuk-syýasaty adalatlylygyň we ynsanperwerligiň aýdyň nusgasy bolup durýar. Şu ýörelgelerden ugur alyp, ýurdumyzyň Prezidenti döwletiň jeza çärelerini ýerine ýetirýän edaralaryň işini üýtgedip gurmak we kämilleşdirmek barada özüniň ýurt başyna geçen ilkinji günlerinden başlap birnäçe düýpli çäreleri işläp taýýarlady we olary durmuşa geçirmek baradaky döwletiň alyp barýan syýasatyny yglan etdi.

Häzir dünýäde bolup geçýän ýagdaýlaryň biri-biri bilen baglydygy, biri-birine garaşlydygy hemmelere aýdyňdyr. Bu ýagdaýlaryň ösüşi “raýat-döwlet-sebit, yklym-bütin dünýä-adamzat” diýen ugur boýunça hatara düzülýärler. Şonuň üçin hem biz her bir döwlet, her bir millet, goý, ol uly ýa kiçi bolsun, öz tutuş jogapkärçilik derejesine düşünmek bilen, bu günki gün hereketiň barşyna hakykat ýüzünde edil şu kysmy yzygiderlikde täsir etmäge ukyplydyr diýip hasap edýäris. Meselä hut şeýle çemeleşmäge ygrarlyk bolsa Türkmenistanyň dünýä ösüşiniň iň bir wajyp, jygba-jygly meselelerini özüniň milli bähbitleri bilen bagly ägirt wezipelerini çözmekdäki tutumlaryny hem-de hereketlerini kesgitleýär. Olarda ykdysady ýa-da syýasy haýýarlyga we eden-etdilige orun bolmaly däl, halkara guramalary aýry-aýry ýurtlar ýa-da maliýe merkezleri tarapyndan ýardam berilmegi döwletiň özbaşdaklyk hukugynyň kemsidilýändigini aňladyp bilmez.

Bu hem täze eýýamyň özboluşlylyklarynyň ýene biridir. Türkmenistan şeýle çemeleşmek pikirinde öňem durupdy, häzirem durýar. Şeýle çemeleşmek türkmen halkynyň ahlak aýratynlygyna, onuň döwlet bitaraplygy ugrundaky hereketiniň gözbaşynda duran syýasy pelsepesine dogry gelýär.

Döwletimiziň iň esasy üns berýän wezipeleriniň biri – jenaýatçylygyň önüni almakdyr. Bu mesele diňe bir hukuk goraýjy edaralaryň wezipesi bolman, eýsem ýurdumyzyň hemme raýatlarynyň

esasy meseleleriniň biri bolmalydyr. Sebäbi jenaýatçylygy azaltmak, aradan aýyrmak, düýbünden ýok etmekde döwletimiziň işine raýatlaryň işjeň gatnaşmagy bimöçber ýeňillikleri döredýär, işleriň oňyn çözülmegine ýardam edýär.

Jenaýatçylygyň önüni almaklyk jenaýat kanunçylygynyň hem esasy wezipesidir. Onuň maddalarynda jogapkärçiligiň bolmagy üçin birnäçe günäni agyrlaşdyrýan hem ýeňilleşdirýän ýagdaýlaryň, edilen etmişiň jemgyýet üçin howplulyk derejesiniň we netijesiniň, şeýle-de günäkäriň şahsyýeti göz önünde tutulyp, her bir günäkäre aýratynlykda jeza çäresiniň bellemegi jenaýatyň agyr netijeleriniň önüni almakda degişli täsirini ýetirip biler. Jenaýat kanunynyň çap edilmegi, ol barada metbugatyň çykyş etmegi, halk arasynda düşündiriş işleriniň geçirilmegi her bir adamyň kanunçylyk boýunça hukuk düşünjesini artdyrýar, bidüzgünçiligiň önüni almaga degerli ýardam berýär.

Derňew we anyklaýyş edaralary tarapyndan her bir jenaýatçylykly hereket barada obýektiw, doly we hemme taraplaýyn barlag işleriniň geçirilmegi, jenaýatyň sebäplerini dogry anyklap, ony ýok etmek üçin degişli çäreleri görüp, kanunyň talaplarynyň doly berjaý edilmegi, kazyýetiň kanunalaýyk adyl kararlary çykarmagy, diňe bir günäkär ýa-da iş kesilen adam üçin däl, eýsem hossarlary, onuň bilen gatnaşykda bolanlar, hatda kazyýet iş ýöredişine gatnaşanlar üçin hem jenaýatçylykly hereketleriň gaýtalanmazlygyna kömek eder.

Şeýlelik bilen, jenaýat kanunçylygynda haýsy hereketleriň jenaýatçylyklydygy, şahsyýete, jemgyýete, döwlete garşy nähilli hereketleriň howply jenaýat bolýandygy we oňa nähilli jeza bellenilýändigini görkezilendir. Her bir adam kanun tarapyndan gadagan edilen hereketler üçin bellenilýän jeza çäresini öwrenmäge bolan mümkinçiliklerden peýdalanyp bilýär.

Türkmenistanda ýaşayan her bir raýat Türkmenistanyň jenaýat kanunçylygyny bozan halatynda eýeleýän wezipesine, diline, jynsyna, dinine garamazdan, eden etmişi üçin jenaýat jogapkärçiligine çekilmelidir. Şol adama eden etmişine görä döwletiň adyndan kazyýetiň hökümünüň esasynda degişli jeza çäresi bellenilýär. Jeza durmuş adalatlylygy dikeltmek, şeýle hem iş kesilen adamlary düzetmek we täze jenaýatlaryň edilmeginiň önüni almak maksatlary bilen ulanylýar.

Jeza özüniň mazmuny we mejbury täsiriniň göwrümi bilen beýleki jogapkärçilik çärelerden tapawutlydyr. Jenaýatda günäkär adamyň jezasy başga bir adama geçirilip bilinmez. Jeza iş kesilenlik aýbyny emele getirýär. Jemgyýetde jezanyň esasy maksady jenaýat eden adamlary mejbury terbiýelemekden, olaryň geljekde özlärini kanuna laýyk alyp barmaklaryny üpjün etmekden we jemgyýete peýdaly raýatlaryň sanawyna goşmakdan ybarat bolup durýar. Jezanyň esasy mazmuny günäkärleriň eden etmişine laýyklykda olaryň hukuklaryny we azatlyklaryny çäklendirmekdir. Jeza edilen jenaýat üçin bellenen ýowuz çäre bolman, ol iş kesilenleri zähmete bolan ýokary ruhda täzeden terbiýelemäge, kanunyň doly we dogry ýerine ýetirilmegine we jemgyýet tarapyndan täze jenaýatlara garşy möhüm çäre bolup durýar. Jenaýat eden adamlary düzetmek we täzeden olary terbiýelemek jenaýat işiniň derňelýän döwründen başlanylýar, ol kazyýet seljerişi döwründe, jeza çäresini çekýän möhletinde hem-de iş kesilenlik aýyby aýrylýança dowam edýär. İş kesilenleri täzeden terbiýelemek olary düzetmegiň esasy döwri bolup durýar.

Hakýaradanyň adama eçilen ynsansöýüjilik mynasybetini “adamkärçilik” diýip atlandyryan türkmen ili dünýä ýaly giň göwrümliligi, çydamlylygy, hoşniýetliligi talap edýän ynsan üçin howa ýaly zerur bu keşbiň gönezliliginiň geçirimlilikdigini “Bir ýazykdan är ölmez” diýen atalar sözi bilen berçinläpdir. Ata Watanymyzda amala aşyrylýan her bir ynsanperwerlik işi il-günüň ýürek owazyna öwürilmegi-de agzybirlikden başlanan türkmen milletiniň döretmek, gurmak, dowam bolmak ýollaryna rowandygynyň buýsandyryjy alamatydyr.

Aslynda durmuşda ýalňyşmaýan adam ýok. Ýöne ýalňyşyňa düşüňip, Allany ýatlap, toba gelmegiň özi azaşan ynsany dogry ýola gönükdirýär. Türkmenistanda 1999-njy ýylyň dekabry aýynyň 29-na kabul edilen her ýylda Mukaddes Gadyr gijesi mynasybetli Günüň geçmek, tussagdan hem-de jezadan boşatmak hakyndaky Türkmenistanyň Kanuny adalatlylygyň we ynsanperwerligiň iň ýokary basgançagy bolup beýgeldi. Ençeme ýyl bäri adalatly Perman esasynda azatlyga çykan adamlar indi gollarynyň güýjüne bat berip, päk zähmeti bilen durmuşda goýberen hatasyny ýuwýarlar.

Iş kesilenlik aýby barada TJK-nyň 81-nji maddasynyň 1-nji böleginde şeýle düşündiriş berilýär: “Jenaýat edendigi üçin iş kesilen adam aýyplaw höküm kanuny güýjüne giren gününden iş kesilenlik aýby öz-özünden aýrylýar ýa-da aýrylýan pursadyna çenli iş kesilen hasaplanylýar”.¹

Jenaýat – bu jenaýat kanuny tarapyndan goralýan obýektlere zyýan ýetirýän ýa-da zyýan ýetirmäge howp döredýän, edilen (hereket ýa-da hereketsizlik) jemgyýetçilik howply günä etmiş jenaýat diýlip hasap edilýär.² Diňe jemgyýetçilik howply etmiş – bilkastlaýyn ýa-da seresapsyzlyk boýunça eden adam jenaýatda günäkär diýlip hasap edilip bilner. Seresapsyzlyk boýunça edilen etmiş – munuň özi diňe jenaýat kanuny tarapyndan göni nazarda tutulan halatlarynda jenaýat diýlip hasap edilýär.³ Günä ygylan edýän (aýyplaw) hökümi çykarmak diňe kazyýet edaralarynyň ygtyýarlygyna berilýär. Döwletiň beýleki hukuk goraýjy ýa-da dolandyryş edaralarynyň hiç birine höküm çykarmaga ygtyýar berilmeýär.

Iş kesilen adam kazyýetiň hökümi esasynda bellenen jezany çekmeklige we bellenen möhletiň dowamynda umumy hukuklaryndan çäklendirilip, özüne oňaýsyz bolan ýagdaýda azatlykdan mahrum edilip, jemgyýetden üzňelikde saklanylmaga degişli edilýär.

Hukuk goraýjy edaralaryň işgärleri mekdeplerde, edaralar-da, kärhanalarda we beýleki guramalarda, esasan-da, ýaşlaryň arasynda çykyşlary geçirip durýarlar. Bu çäreleriň ýaşlaryň arasynda geçirilmeginiň esasy sebäbi ýurdumyzda sagdyn arassa nesilleri ýetişdirmek bolup durýar. Bu barada hormatly Prezidentimiz öz kitaplarynda hem giňişleýin belläp geçýär.

Jenaýatçylyga garşy göreşde hukuk goraýjy edaralar özleriniň gündelik işinde jenaýatçylygy döredýän sebäpleriň üstüni açmaga, jenaýatçylygyň önüni almaga köp üns berýärler. Durmuşy häsiýetdäki önüni alyş çäreleri diýlende jenaýatçylygyň önüni almak wezipesini önünde goýman, eýsem, bu wezipäniň gönüden-göni ýa-da gytaklaýyn çözülmegine ýardam edip biljek durmuşy häsiýetdäki umumy çäreleriň toplumy göz önünde tutulýar. Munuň özi bütin ilatyň ýa-da

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 49-50-nji sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A. 2010, 9-njy sah.

³ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A. 2010, 15-nji sah.

onuň düzümine girýän aýry-aýry jemgyýetçilik toparlaryň maddy durmuş derejesini, medeniýetini we aň-düşünjesini ýokarlandyrmaga gönükdirilen çärelerdir, bu çäreler bolsa ilatyň maddy hal-ýagdaýlaryny gowulandyrmak (iş hakyny artdyrmak, ýaşaýyş jaý şertlerini gowulandyrmak we başgalar) ýoly bilen ahlak-pedagogik we estetik täsirleriň, (mekdeplerde, kärhanalarda terbiýelemek, leksiýalar, dokladlar, filmler we gaýrylar) kömegi bilen durmuşa geçirilýär.

Şu hili çäreler döwlet edaralary tarapyndan hem, jemgyýetçilik guramalary tarapyndan hem geçirilýär, ýöne, elbetde, ol jenaýatlaryň önüni almagyň hakyky manysynda ýörite şoňa ugur alyp edilmeyär. Emma olaryň jenaýatçylyga garşy göreşde üstünlik gazanmak üçin hem ähmiýeti uludyr. Şu ýerden hem olary jenaýat jeza çäreleri bilen utgaşdyrmagyň zerurlygy we olaryň maksadynyň käbir özboluşlylygy gelip çykýar. Durmuşy häsiýetdäki çäreleriň obýekti anyk we bisaýhal jemgyýetçilik toparlar ýa-da kiçijik toparlar (maşgala, howludaky, mekdepdäki adamlar we ş.m) ýa-da aýry-aýry adamlar bolup biler, şol çäreleriň maksady bolsa şeýle jemgyýetçilik toparlaryň, kiçijik toparlaryň ýa-da aýry-aýry adamlaryň ahlak derejesini ýokarlandyrmakdyr. Bu ýerde jemgyýetçilik guramalarynyň hereketiniň ýöriteleşdiriş derejesiniň işjeňligi hem-de olaryň dolandyryş edaralary (polisiýa, prokuratura, kazyýet edaralary, häkimlikleriň dolandyryş toparlary) bilen has ýakyn aragatnaşyk saklaýandygy duýulýar.

Jenaýat jezasyny bermek çäreleri hakynda gürrüň giden-de özbaşdak döwletimizde bu jezanyň jenaýatçylyga we hukuk düzgüniniň bozulmagyna garşy göreşiň hiç wagt hem ýeke-täk çäresi hökmünde ulanylmandygyny, onuň bu göreşde hemişe kömekçi serişde bolup hyzmat edendigini bellemek gerek, bu serişdäniň netijeliligi bolsa, ilkinji nobatda, jenaýatyň önüni alyş işiniň guralyşy bilen kesgitlenýärdi we häzir hem kesgitlenilýär. Munuň üstesine-de, özbaşdaklyk ýoly bilen öňe gadam basyldygyça jenaýat jezasynyň berlişi barha yzky hatara geçip, öz ornuny jemgyýetçilik täsir ediş çärelerine berýär.

Şu mynasybetli edilýän jenaýatlaryň önüni almakda hukuk goraýjy edaralarymyzyň görýän çäreleriniň netijesinde, hormat-

ly Prezidentimiziň Permanlarynyň we Kararlarynyň ähmiýetiniň uludygyny bellemek gerek. Şu möhüm resminamalarda hukuk tertibiniň onçakly ýokary bolmadyk howply derejede bozulandygy üçin jemgyýetçilik täsir ediş çärelerini giňden ulanmagy, deregi ujypsyz jenaýatlar üçin dolandyryş çärelerini we azatlykdan mahrum etmesiz jenaýat jeza çärelerini hem-de şertli iş kesmek ýa-da hökmany zähmete çekmek arkaly şertli boşatmak çärelerini ulanmak salgy berilýär.

Jenaýatçylyga garşy göreşi güýçlendirmek baradaky iň aýgtyly çäreleri görmek maksady bilen, Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň giňişleýin mejlisinde döwletiň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow köp çäreleri geçirmek barada gaýtalap-gaýtalap nygtaýar, Prokuratura, Içeri işler, Milli howpsuzlyk, Kazyýetler we başga hukuk goraýjy edaralaryň ýolbaşçylaryndan, şeýle hem häkimlerden, arçynlardan ybarat düzümde jenaýatçylyga garşy göreşýän jemgyýetçilik guramalaryndan özleriniň borçlaryny gyşarnyksyz amala aşyrmaklaryny gös-göni talap edýär.

Döwletimizde kanun bozulmalarynyň garşysyna göreşmek işi Konstitusiyanyň we beýleki kanunlaryň talaplaryny örän pugta berjaý etmek esasynda guralmalydyr, bu işde jemgyýetçiligiň giň goldawyna daýanylmalydyr. Ähli döwlet edaralary, kärhanalary, jemgyýetçilik guramalary hukuk goraýjy edaralaryň işinde olara hemme çäreler arkaly kömek bermäge borçludylar. Hukuk goraýjy edaralaryň işine gönüden-göni şu aşakdakylar degişlidir:

- Jenaýatlaryň edilmegine getirýän sebäpleri we şertleri ýüze çykarmak we olary ýok etmek;
- Jenaýat kanunçylygyny mydama kämilleşdirmek;
- Hukuk düzgüniniň bozulmagynyň önüni almak barada geçirilýän çäreleriň derejesini ýokarlandyrmak;
- Edilen etmişleriň jogapkärsiz galdyrylmasyzlygy hakyndaky talaby durmuşa has giň ornaşdyrmak;
- Bellenilýän jeza çäresiniň aýyplanýanyň günäsine takyk laýyk gelmelidigi düzgüniniň berjay edilmegine ünsleri güýçlendirmek;
- Iş kesilenleri gaýtadan terbiýelemek hakyndaky aladany durmuşa geçirmek.

Hemmämize mälüm bolşy ýaly, jenaýatyň edilmegine getirýän sebäpleri we şertleri anyklap bilmek jenaýatçylyga garşy göreş alyp barmagy ýenilleşdirýär we jenaýatçylygyň azalmagyna getirýär.

1999-njy ýylyň dekabrynda bolup geçen Türkmenistanyň Ýaşullarynyň IX döwlet maslahatynyň, Halk maslahatynyň we Umumymilli “Galkynyş” hereketiniň bilelikdäki mejlisinde ebedilik kanunlar kabul edildi we bu kanunlar jemgyýetiň ähli toparlaryny ýene bir gezek galkyndyrdy, kanunlara laýyklykda, Garaşsyz we baky Bitarap Türkmenistanda ölüm jzasy hemişelik ýatyryldy. BMG-niň, ÝHHG-niň we beýleki abraýly halkara guramalarynyň ýörelgelerine we milli kanunçylyk kadalaryna pugta eýermek, olary durmuşa geçirmek, adamyň ýaşamagy, onuň işlemegi we dynç almagy üçin ýurtda zerur bolan ähli şertleri döretmek Türkmenistanyň Prezidentiniň syýasatynyň we gündelik döwlet işiniň many-mazmunyna öwrüldi, ol türkmen jemgyýetiniň, onuň syýasatynyň halkara ähmiýetini artdyrýar, ynsanperwerligiň ajaýyp nusgasyny dünýä ýaýýar.

Türkmenistanda ölüm jzasynyň doly ýatyrylmagy we ömürlik gadagan edilmegi bilen baglanyşykly 1999-njy ýylyň dekabrynyň 29-na Türkmenistanyň Konstitusiasyna üýtgetmeler we goşmaçalar girizildi. Ölüm jzasyny ýatyrmak baradaky bu täze konstitusion kada soňra 2000-nji ýylyň mart aýynyň 23-ne ýurdumyzyň jenaýat kanunyna ornaşdyryldy.

Türkmenistan Garaşsyzlygyny we Bitaraplyk hukuk ýagdaýyny alandan bäri, ähmiýetli we ynsanperwerlikli kanunlary kabul edýär. Şol sanda Türkmenistanyň Halk Maslahatynda 1999-njy ýylyň dekabrynda, döwletiň jemgyýetçilik durmuşyny kämilleşdirmek we ynsanperwerleşdirmek maksady bilen mukaddes “Gadyr gijesi” mynasybetli Rehim etme we Günä geçme hakyndaky Kanuny kabul edildi. Indi bolsa her ýyl halkyň isleglerini göz önünde tutup, bendilikdäki adamlary, ýagny toba gelen we öz etmişine puşman edýänleriň ýagdaýlaryny hemmetaraplaýyn öwrenip we göz önünde

tutup, Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan her ýyl iş kesilenleriň günäsini geçmek baradaky ýörite kanuny kabul edilýär. Ol ynsanperwerlikden, musulmançylykdan, adalatlylykdan, adamkärçilikden ugur alnyp, demokratik özgertmeleriň ugrunda edilen ynamly ädimdir. Türkmenistanyň Konstitusiasynyň 53-nji maddasyna¹ laýyklykda Türkmenistanyň Prezidenti Rehim etme we Günä geçme çärelerini amala aşyrýar. Günä geçme namasy kesgitli we anyk bolmadyk adamlara we adamlaryň toparlaryna ulanylyp bilner. Günä geçmäni jenaýat eden adamlaryň tutuş toparyna ulanmak mümkin, mysal üçin, kämillik ýaşyna ýetmedik çagalary bar aýallara, kämillik ýaşyna ýetmediklere, birinji we ikinji topar maýyplara we beýlekilere. Günä geçmeginiň hukuk netijeleri dürli-dürli bolup biler: jenaýat jogapkärçiliginden boşatmak; jezadan boşatmak; bellenilen jezany gysgaltmak; bellenilen jezany ýeňil görnüşi bilen çalyşmak; jezanyň goşmaça görnüşinden boşatmak; iş kesilenlik aýbyny aýyrmak.

Jenaýat jogapkärçiligine çekilen adama Rehim etmek hakyndaky namanyň ulanylmagy bilen, ol mundan beýläk jeza çäresini çekmekden boşadylyp bilner, jeza möhleti gysgaldylyp ýa-da jezanyň ýeňil görnüşi bilen çalşylyp bilner. Rehim etme namasy jenaýat jogapkärçiliginden, jezadan we beýlekilerden boşatmak üçin hukuk taýdan esas diýlip hasaplanýar. Rehim etme çäresi bellibir takyk şahsyýete ýa-da birnäçe kesgitli şahsyýetlere degişli bolup durýar. Eden jenaýaty üçin iş kesilen adam Rehim etme namasy esasynda jezasyny mundan beýläk çekmekden şertli ýa-da şertsiz boşadylyp, berlen jeza çäresi kemeldilip, jezasynyň has ýeňil görnüşi bilen çalşyrylyp bilner. Günä geçme jenaýat edilendigi üçin iş kesilen adamlar barada geçirilýär. Türkmenistanyň Prezidentine Günä geçme hakynda haýyş bilen jenaýatkärleriň özi, olaryň dogan-garyndaşlary, edara, kärhana ýolbaşçylary, jemgyýetçilik guramalary we beýlekiler ýüz tutup bilýärler. Mähriban Prezidentimiz bendilikden boşap, kadaly durmuşa dolanyp gelenleriň dogry ýola düşmekleri, olaryň öz eden işleriniň gabahatdygyna düşünmekleri üçin, olaryň mundan beýläk halal zähmet çekmeklerine mümkinçilik döretmek barada ýerine ýetiriji häkimiýetiň wekilleriniň önünde wezipe edip goýdy.

¹ Türkmenistanyň Konstitusiasy. A., 2008, 29-32-nji sah.

Türkmenistanyň raýatlarynyň bagtly ýaşajakdygyna bolan berk ynamy döwletiň jenaýat hukuk syýasatynyň ynsanperwerligini mundan beýläk hem çuňlaşdyrmaga we Aziýa sebitinde ilkinji bolup Türkmenistanda ölüm jezasyny ýatyrnak hakynda döwlet de-rejesinde kabul etmäge mümkinçilik döredildi. 2000-nji ýylyň maý aýynyň 12-ne türkmen döwletini we jemgyýetini mundan beýläk-de demokratiýalaşdyrmaga tarap ugry yzygiderli amala aşyrmak, adamyň ýaşayşynyň tebigy we mizemez hukugyny iş ýüzünde durmuşa ge-çirmek maksady bilen Türkmenistanda ölüm jezasyny doly ýatyryldy. Türkmenistanda ölüm jezasynyň girizilmegi we ulanylmagy ömürlük gadagan edildi. „Türkmenistanda ölüm jezasyny ýatyrnak hakyndaky“ Permanyň esasynda Jenaýat kodeksindäki ölüm jeza ba-radaky 55-nji madda düýbünden ýatyryldy, onuň ornuna aýratyn agyr jenaýatlar üçin 25 ýyla çenli möhlet bilen azatlykdan mahrum etmek jezasyny belenildi.

Türkmenistanda ynsanperwerligiň netijesinde ýalňyşan, je-naýatçylykly ýola düşen adamlaryň köpüsi tussaglykdan boşadyldy we toba geldi. Jenaýatkärleriň köpüsi üçin gaýtadan durmuşy ýöret-mäge şert döredildi, olara maşgalasyna, hormatly Prezidentimize, ata Watanyna bolan söýgüsini we sylagyny görkezmäge ynam bildirildi. Ýurtda ilaty durmuş taýdan goramak iň öňdäki hatara geçirildi we bu ugur durmuşa geçirilýär. Bu bolsa jemgyýetçilik-syýasy durnuk-lylygy üpjün etmek bilen gelejege, durmuşa bolan ynamy has hem güýçlendirdi.

Hormatly Prezidentimiz ýurdumyzyň hukuk goraýjy edaralary-nyň işini kämilleşdirmeklige, olaryň maddy-tehniki binýadynyň üstüni ýetirmeklige uly üns berýär. 2009-njy ýylyň awgust aýynyň 15-ne “Türkmenistanyň prokuraturasy hakyndaky” Türkmenistanyň Kanunynyň, “Kazyýet hakyndaky” Türkmenistanyň Kanunynyň, 2011-nji ýylyň maý aýynyň 21-ne “Türkmenistanyň Içeri işler eda-ralary hakyndaky” Türkmenistanyň Kanunynyň kabul edilmegi

bu edaralaryň işini kämilleşdirmeklige uly itergi berdi. Şeýle hem 2010-njy ýylyň maý aýynda “Aklawçylar we adwokatura hakyndaky”¹ we “Türkmenistanyň Jenaýat kodeksine üýtgetmeler we goşmaçalar girizmek hem-de ony rejelenen görnüşde tassyklamak hakyndaky”² Kanunlar kabul edildi.

Soňky döwürlerde hukuk goraýjy edaralaryň maddy-tehniki binýadyny kämil kompýuter tehnologiýalary, ýörite awtoulaglar, mebeller, ýörite egin-eşik we beýleki maddy gymmatlyklar bilen üpjün etmekde uly işler alnyp barylýar. Mysal üçin, Türkmenistanyň Içeri işler ministriniň tassyklan düzgünnamasyna laýyklykda, ýurdumyzyň içeri işler edaralarynda sorag etmeklikde poligraf enjamyny ulanmak bellenildi.

Ýurdumyzyň hukuk goraýjy edaralarynyň işini kämilleşdirmek boýunça geçen ýyllarda hem amala aşyrylan ägirt uly işler bellenilmäge degişlidir. Ýurdumyzda jemgyýetçilik howpsuzlygyny we tertip-düzgünü goramak, jenaýatlaryň önüni almak, kanun bozmalary ýüze çykarmak we üstüni açmak, kanunçylygy berkitmek – hukuk goraýjy edaralaryň esasy wezipesidir.³

Galyberse-de, hormatly Prezidentimiz daşary ýurtlara saparlarynyň dowamynda, şol ýurtlaryň hukuk goraýjy edaralary bilen Türkmenistanyň hukuk goraýjy edaralarynyň arasynda hyzmatdaşlygy ýola goýmak baradaky Ylalaşyklara gol çekmegi, döwletimiziň hukuk goraýjy edaralarynyň işgärleriniň hünär derejesini ýokarlandyrmaga, daşary ýurtlaryň tejribesini öwrenip, öz işimizde giňden peýdalanmaga şert döredýär.

Türkmenistanda amala aşyrylýan adalatly, ynsanperwer ýörelgeleri halkyň bähbidi üçin amatly ýörelgelerdir. Adalatlylygyň we ynsanperwerligiň ýokary taglymatyndan ugur alyp we adamyň ýaşayşynyň tebigy we mizemez hukugyny iş üstünde durmuşa geçirmek maksady bilen Türkmenistanda kanuny bozan we toba gelen adamlaryň günäsini geçmek hakynda Türkmenistanyň Prezidentiniň sahawatlylygy jemgyýetimizde giňden makullanma we goldaw tapdy.

¹“Türkmenistan” gazet. A., 2010-njy ýylyň 20-nji maýy

²“Türkmenistan” gazet. A., 2010-njy ýylyň 21-nji maýy.

³Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow. “Türkmenistan” gazet. A., 2007-nji ýylyň 10-njy apreli.

Iş kesilenleriň günäsini geçmek, jenaýat eden adamlary terbiýelemek, dogry ýola salmak, ýurtda parahat durmuşy alyp barmaga gönükdirilendir. Umuman aýdylanda, günä geçmekligiň, ölüm jezasyny ýatyrnaklygyň özi döwlet we halk bähbitli uly meseleleriň birine öwürildi.

Raýatlary, esasanam, ýaşlary ýaramaz etmişlerden saklamak üçin döwletimiziň jemgyýetçilik guramalary, hukuk goraýjy, lukmançylyk, bilim we beýleki pudak edaralary uly işleri alyp barýar. Emma bu ýowuz belanyň önüni almakda Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe Garaşsyz Watanymyzyň her bir raýaty öz goşandyny goşmalydyr. Jenaýatçylyga garşy umumy we ýörite göreş çärelerini geçirmekde esasy üns, esasan, düşündiriş, terbiýeleýiş we önüni alyş çärelerine berilýär.

1. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň alyp barýan ynsanperwerlik syýasaty nämeden ybarat?
2. Türkmenistanda geçirilýän jenaýatçylygyň önüni almak bilen bagly umumy we ýörite çäreleriň görnüşleri haýsylar?
3. Türkmenistanda ömürlük ölüm jezasyny haçan ýatyryldy?
4. Jenaýatçylyga garşy syýasaty amala aşyran hukuk goraýjy edaralaryň görnüşlerini atlandyryň.

II BAP. JENAÝAT HUKUGY BARADA DÜŞÜNJE

Hukuk ylmynda aýratyn orun tutýan, esasy pudaklaryň biri – jenaýat hukugydyr. Jenaýat hukugy özbaşdak hukuk pudagy bolup, döwletiň ýokary kanun çykaryjy häkimiýet edarasý tarapyndan bellenen, jenaýat eden adamlar babatda jeza çärelerini bellemek we döwlet mejbur edişiniň beýleki çärelerini ulanmak ýoly bilen jemgyýetçilik gatnaşyklaryny jenaýatçylykly hyýanatçylyklardan goraýan, şonuň ýaly-da jenaýat jogapkärçiliginiň esaslaryny, jeza bellenmeginiň tertibini, jezadan boşadylmagyny, iş kesilenlik aýbynyň ýatyrylmagyny, lukmançylyk we terbiýeçilik häsiýetli mejbur ediş çärelerini ulanmagyň şertlerini we tertibini düzgünleşdirýän hukuk pudagydyr¹.

Jenaýat hukugy jenaýat hukugynyň, jenaýat kanunynyň, jenaýatyň, günäniň, jeza çäreleriniň düşüňjelerini, jenaýatyň derejelerini, jenaýat jogapkärçiliginiň esaslaryny, jenaýat kanunynyň wagt we giňişlikdäki hereketlerini, jenaýat jogapkärçiliginden we jezadan boşatmagyň şertlerini, aýry-aýry jenaýatlaryň görnüşlerini, etmişleri maddalaşdyrýan alamatlaryny, jenaýatlary amala aşyrylmagy üçin döwlet tarapyndan hökümiň üsti bilen berilýän jezalaryň görnüşlerini we beýleki düşüňjeleri beýan edýär.

Türkmenistanyň Jenaýat hukugyny öwrenmek hukukçylar üçin örän wajypdyr. Jenaýat hukugy şahsyýeti, raýatlaryň hukuklaryny we azatlyklaryny, jemgyýetiň we döwletiň bähbitlerini, eýeçiligi, jemgyýetçilik tertibini, Türkmenistanyň Garaşsyzlygyny, konstitution gurluşyny we Bitaraplyk hukuk ýagdaýyny, parahatçylygy we adamzadyň howpsuzlygyny jenaýatçylykly hyýanatçylyklardan goramak şeýle hem jenaýatlaryň önüni almak wezipelerinden ybaratdyr.

¹ Курс уголовного права в пяти томах. Том 1. Общая часть: Учение о преступлении / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002

Jenaýat hukugy, hukugyň esasy pudagy bolup, döwletiň ýokary kanun çykaryjy häkimiýet edarasy tarapyndan belgilenilýän pudakdyr. Jenaýat hukugy jenaýatyň düşünjesini, jenaýatyň derejelerini (kategoriýalaryny), jenaýat jogapkärçiligine degişli adamlary, jenaýat jogapkärçiliginiň bellemeginiň we boşadylmagynyň esaslaryny, jenaýat jogapkärçiligini agyrlaşdyrýan we ýeňilleşdirýän ýagdaýlaryny, jenaýatçylygy aradan aýyrýan ýagdaýlaryny, jezany we onuň görnüşlerini kadalaşdyrýan hukuk pudagydyr.

Jenaýat hukugynyň namalarynyň üsti bilen düzgünleşdirilýän jemgyýetçilik gatnaşyklaryna jenaýat hukuk gatnaşyklary diýilýär. Bu gatnaşyklaryň subýektleri jenaýat eden adamlar we döwletiň adyndan çykyş edýän jenaýatçylyga garşy göreşi alyp barýan hukuk goraýjy edaralary bolup durýarlar. Hukuk goraýjy edaralar diňe döwletiň adyndan jenaýatçylykly waka baha berýärler we etmişleri eden adamlara hökümiň esasynda jeza çärelerini ulanýarlar. Jenaýat hukugy jenaýat eden adamyň we döwletiň adyndan çykyş edýän hukuk goraýjy edaralaryň arasynda ýüze çykýan jenaýat hukuk gatnaşyklaryny kadalaşdyrýar.

Jenaýat eden adamlaryň we jenaýatçylyga garşy göreş alyp barýan hukuk goraýjy edaralarynyň arasynda ýüze çykýan jemgyýetçilik gatnaşyklary jenaýat hukugynyň predmeti bolup durýar. Jenaýat hukuk gatnaşyklary jenaýat edilen pursadynda emele gelýär. Jenaýat hukuk gatnaşyklary jenaýatçylykly wakanyň başlan pursadynda, jenaýata gönükdirilen ilkinji hereketiň amala aşyrylmagy bilen ýüze çykýar. Bu bolsa jenaýat edilen günden döwletiň jenaýaty eden adam barada degişli hukuga we borçlara eýe bolýandygyny aňladýar. Döwletiň günäkäre çäre bermäge haky bardyr, jenaýaty eden adam haýsy kanuny bozmakda günäkär bolsa, onda şol bozulan kanunyň namalary ulanylýar. Edilen jenaýatyň ähli hukuk netijeleriniň aýrylan pursady, jenaýat hukuk gatnaşyklarynyň bes edilen pursadydyr. Ulanylýan täsir ediş çärelerine baglylykda bu pursat jenaýat etmekde günäkär diýlip ykrar edilen adamlaryň hemmesinde birmeňzeş däl. Eger bellibir jeza çäreleri bellenen haladynda, aýyplanýan kazyýetiň höküminiň esasynda berlen jezanyň möhletini doly geçiren bolsa,

onda iş kesilenleriň we döwletiň arasyndaky hukuk gatnaşyklary iş kesilenlik aýyby ýatyrylandan ýa-da aýrylandan soň bes edilýär. Jenaýat jogapkärçiligine çekilen adamyň iş kesilenlik aýbynyň aýrylmagy ýa-da ýatyrylmagy bilen jenaýat hukuk gatnaşyklary tamamlanylýar.

Jenaýat hukuk gatnaşyklary, birinjiden, jenaýat kanuny tarapyndan goralýan bähbitleri jenaýatçylykly hyýanatçylyklardan gorayarlar, ikinjiden bolsa, jenaýat kanuny tarapyndan gadagan edilen etmişleriň edilmegi üçin jenaýat-hukuk namalarynyň ulanylmagyny göz önünde tutýarlar. Jenaýatçylykly etmişň amala aşyrylmagy bilen jenaýat hukuk gatnaşyklary ýüze çykýar, jenaýatçylykly etmişň edilmegi üçin jenaýat jogapkärçiliginiň we jeza çäresiniň belenilmegi bilen olar dowam edýär, soň bolsa jenaýat jogapkärçiliginden we jezadan boşadylmagy bilen, iş kesilenlik aýbynyň öz-özünden aýrylýan ýa-da ýatyrylýan pursadyna çenli jenaýat hukuk gatnaşyklary dowam edýär.

Jezalary ýa-da beýleki täsir ediş çärelerini ulanmagyň özi jenaýat kanunynda beýan edilen hukuk taýdan düzgünleşdirmek usuly (metody) bolup durýar. Jenaýat hukugynyň namalarynyň kömegi bilen tertibi düzgünleşdirmek ýagdaýy jenaýat edilen-den soň ulanylýar. Şoňa görä jemgyýetçilik gatnaşyklaryny düzgünleşdirmegiň maksatlaryna we wezipelerine baglylykda jenaýat-hukuk taýdan düzgünleşdirmek usullarynyň (metodlarynyň) iki görnüşi mälimdir:

1) Jenaýat edilmek mümkinçiliginiň önüni almak maksady bilen jenaýat-hukuk taýdan düzgünleşdirmek usuly we jenaýat-hukuk taýdan täsir etmegiň çärelerini ulanmak howpy.

2) Jenaýat jogapkärçiligini durmuşa geçirmek maksady bilen jenaýat-hukuk taýdan düzgünleşdirmek usuly – jenaýat kanunynda göz önünde tutulan jeza çärelerini ulanmak.

Jeza çäreleri jenaýat kanunynda göz önünde tutulyp, kazyýet tarapyndan jenaýat eden adamlar barada ulanylýar. Şonuň üçin olara jenaýat-hukuk çäreleri diýilýär. Emma jeza ulanmak howply jenaýat edilmeginden ön adamyň özüni pozitiw (oňaly) alyp barmagyny üpjün edýän talap bolup durýar.

Jenaýat hukuk ulgamy we şol sanda Jenaýat hukugy dersi Umumy we Aýratyn böleklerden ybarat bolup durýar. Umumy böleginde Jenaýat hukugynyň esasy düşüňjeleri, ýörelgeleri we wezipeleri se-redilýär. Jenaýat hukugynyň Umumy böleginde jenaýat hukugynyň, jenaýat kanunynyň we jenaýatyň, jenaýat jogapkärçiliginiň, jezanyň düşüňjeleri, jenaýat kanunynyň hereket edýän wagty we giňişligi, jenaýat jogapkärçiliginiň şertleri we esaslary, jogapkärçilikden we jeza-dan boşadylmagynyň şertleri görkezilýär.

Jenaýat hukugynyň Umumy böleginde jenaýat hukugy dersiniň esasy düşüňjeleri we degişli meseleleri kadalaşdyrylan: jenaýat kanunynyň düşüňjesi, jenaýat kanunynyň esasy alamatlary we gurluşy; jenaýat jogapkärçiligi barada düşüňje, onuň esaslary we görnüşleri, jenaýat jogapkärçiliginiň beýleki jogapkärçiliklerden tapawudy; jenaýat barada düşüňje, onuň alamatlary, derejeleri we beýleki hukuk bozulmalaryndan tapawudy; jenaýatyň köplügi barada düşüňje, onuň alamatlary we görnüşleri; jenaýatyň düzümi barada düşüňje, onuň gurluşy we jenaýatyň düzüminiň jenaýatlary maddalaşdyrmakda orny; jenaýatyň döwürleri barada düşüňje we olaryň görnüşleri; etmiş jenaýatçylygyny aradan aýyrýan ýagdaýlar barada düşüňje, olaryň görnüşleri we hukuk ähmiýeti; jenaýata bile gatnaşma (şariklik) barada düşüňje, onuň görnüşleri we hukuk ähmiýeti; jeza barada düşüňje, onuň görnüşleri, esaslary we maksady; jezanyň görnüşiniň we möçberiniň bellenmeginiň tertibi; jenaýat jogapkärçiligini ýeňilleşdirýän we agyrlaşdyrýan ýagdaýlar barada düşüňje we olaryň hukuk ähmiýeti; edilen jenaýat üçin göz önünde tutulan jezadan has ýeňilrägini bellemek tertibi; gutarylmadyk jenaýat, bilelikde edilen jenaýatlar üçin jezanyň bellenilmegi; jenaýatyň re-sidiwi, jenaýatlaryň jemi we hökümleriň jemi boýunça jezanyň bel-lenilmegi; jezalar goşulan mahalynda olaryň möhletlerini kesgitlemek, jeza möhletlerini hasaplamak we jezalary hasaba almak; jenaýat jogapkärçiliginden boşatmak, onuň esaslary we görnüşleri; jezadan boşatmak, onuň esaslary we görnüşleri, iş kesilenlik aýbynyň ýatyryl-magy we onuň öz-özünden aýrylmagy; kämillik ýaşyna ýetmedikleriň

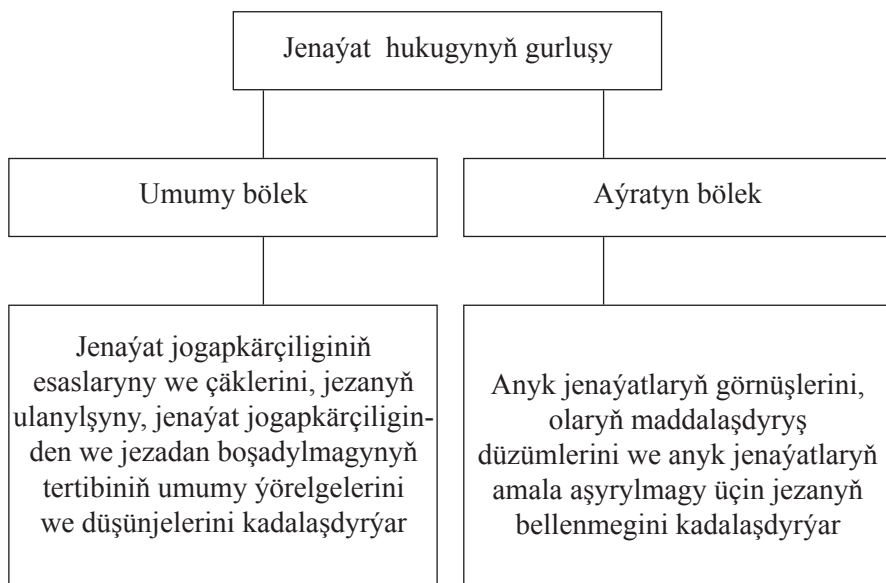
jogapkärçiligi barada düşünje, onuň aýratynlyklary, kämillik ýaşyna ýetmediklere bellenilýän jezanyň görnüşleri we bellenmeginiň tertibi; lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreleri ulanmagyň esaslary we tertibi; lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreleriň bellenilmegi we bes edilmegi we ş.m.

Jenaýat hukugynyň Aýratyn böleginde bolsa aýry-aýry jenaýatlaryň görnüşleri we aýratynlyklary beýan edilen. Jenaýat hukugynyň Aýratyn böleginde jenaýatçylykly etmişleri maddalaşdyrmakda jenaýatyň düzüminiň alamatlarynyň orny öwrenilýär we anyk jenaýatlaryň amala aşyrylmagy üçin ulanylýan jeza çäreleriniň görnüşleri görkezilýär. Jenaýat hukugynyň Aýratyn böleginde anyk jenaýatlaryň görnüşleri, olaryň düşüňjeleri we degişli meseleleri öwredilýär: şahsyýete garşy jenaýatlar barada düşünje, olaryň görnüşleri we şol jenaýatlaryň amala aşyrylmagy üçin jeza bellenilmegi; jana we saglyga garşy jenaýatlar barada düşünje, olaryň görnüşleri we düzümi, jenaýatlaryň amala aşyrylmagy üçin jeza bellemek; şahsyýetiň azatlygyna, namysyna we mertebesine garşy jenaýatlar barada düşünje, olaryň görnüşleri we düzümi, jenaýatlaryň amala aşyrylmagy üçin jeza bellemek; jyns gatnaşyklary çygyndaky jenaýatlar barada düşünje, olaryň görnüşleri we düzümi, jyns gatnaşyklary çygyndaky jenaýatlaryň amala aşyrylmagy üçin jeza bellemek; adamyň we raýatyň konstitusion hukuklaryna we azatlyklaryna garşy jenaýatlar barada düşünje, olaryň görnüşleri we düzümi, jenaýatlaryň amala aşyrylmagy üçin jeza bellemek; kämillik ýaşyna ýetmedikleriniň, maşgalanyň we ahlaklylygyň garşysyna jenaýatlar barada düşünje, olaryň görnüşleri we düzümi, jenaýatlaryň amala aşyrylmagy üçin jeza bellemek; parahatçylyga we adamzadyň howpsuzlygyna garşy jenaýatlar barada düşünje, olaryň görnüşleri we düzümi, jenaýatlaryň amala aşyrylmagy üçin jeza bellemek; döwlete garşy jenaýatlar barada düşünje, olaryň görnüşleri we düzümi, jenaýatlaryň amala aşyrylmagy üçin jeza bellemek; döwlet gullugynyň bähbidine garşy jenaýatlar barada düşünje, olaryň görnüşleri we düzümi, jenaýatlaryň amala aşyrylmagy üçin jeza bellemek; adyl kazyýetlige garşy jenaýatlar barada düşünje, olaryň görnüşleri we düzümi, jenaýatlaryň amala aşyrylmagy üçin jeza bellemek; dolandyryş tertibine garşy je-

naýatlar barada düşünje, olaryň görnüşleri we düzümi, jenaýatlaryň amala aşyrylmagy üçin jeza bellemek; eýeçilige garşy jenaýatlar barada düşünje, olaryň görnüşleri we düzümi, jenaýatlaryň amala aşyrylmagy üçin jeza bellemek; ykdysady işi amala aşyrmagyň tertibine garşy jenaýatlar barada düşünje, olaryň görnüşleri we düzümi, jenaýatlaryň amala aşyrylmagy üçin jeza bellemek; kommersiýa we beýleki guramalarda gulluk bähbitlerine garşy jenaýatlar barada düşünje, olaryň görnüşleri we düzümi, jenaýatlaryň amala aşyrylmagy üçin jeza bellemek; jemgyýetçilik howpsuzlygyna we jemgyýetçilik tertibine garşy jenaýatlar barada düşünje, olaryň görnüşleri we düzümi, jenaýatlaryň amala aşyrylmagy üçin jeza bellemek; ilatyň saglygynyň garşysyna edilen jenaýatlar barada düşünje, olaryň görnüşleri we düzümi, jenaýatlaryň amala aşyrylmagy üçin jeza bellemek; ekologik jenaýatlar barada düşünje, olaryň görnüşleri we düzümi, jenaýatlaryň amala aşyrylmagy üçin jeza bellemek; transport hereketiniň we ony ulanmagyň howpsuzlygynyň garşysyna edilen jenaýatlar barada düşünje, olaryň görnüşleri we düzümi, jenaýatlaryň amala aşyrylmagy üçin jeza bellemek; kompýuter maglumaty çygyryndaky jenaýatlar barada düşünje, olaryň görnüşleri we düzümi, jenaýatlaryň amala aşyrylmagy üçin jeza bellemek; harby jenaýatlar barada düşünje, olaryň görnüşleri we düzümi, jenaýatlaryň amala aşyrylmagy üçin jeza bellemek we ş.m.

Jenaýat hukugynyň Umumy we Aýratyn bölekleri biri-biri bilen örän bagly bolup durýarlar we olar diňe bilelikde seredilip ulanylmaga degişlidirler. Umumy böleginiň we Aýratyn böleginiň düzgünleriniň bilelikde ulanylmagy jenaýat-hukuk kadalarynyň ulanylmagyny göz önünde tutýar we Jenaýat hukuk ulgamyny döredýar.

Jenaýat hukugy döwletiň ýokary kanunçykaryjy häkimiýet edarasy tarapyndan bellenen, jenaýat eden adamlara jeza çärelerini bellemek we döwlet mejbur edişiniň beýleki çärelerini ulanmak ýoly bilen jemgyýetçilik gatnaşyklaryny jenaýatçylykly hyýanatçylyklardan goraýan, şonuň ýaly-da jenaýat jogapkärçiliginiň esasy, jogapkärçilikden boşatmagynyň we jeza bermeginiň, iş kesilenlik aýbynyň ýatyrylmagynyň we aýrylmagynyň, lukmançylyk we terbiýeçilik häsiýetli mejbur ediş çäreleriniň ulanylmagynyň şertlerini

1-nji çyzgy. Jenaýat hukugynyň gurluşy

we tertibini düzgünleşdirýän hukuk kadalarynyň jemini beýan edýän pudakdyr.

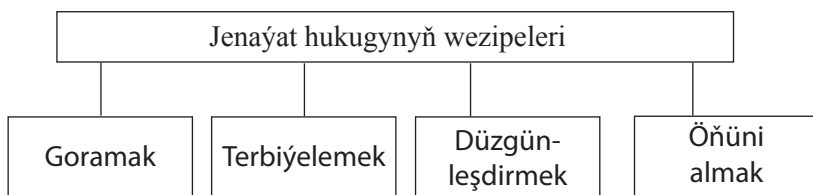
Hemmämize mälim bolşy ýaly, her bir döwletiň hukuk ulgamy degişli pudaklardan ybarat bolup durýar. Ol pudaklaryň sanawyna Konstitusiýa hukugy, Administratiw (Dolandyryş) hukugy, Raýat hukugy, Zähet hukugy, Maşgala hukugy we beýleki hukuklar bilen bir hatarda Jenaýat hukugy hem degişlidir. Jenaýat hukugy – özbaşdak hukuk pudagy bolup, onuň hukuk pudaklaryň ulgamynda aýratyn eýeleýän orny bardyr. Jenaýat hukugy – hukugyň bir özbaşdak pudagy bolup, hukuk pudaga degişli alamatlara eýe bolup durýar. Jenaýat hukugy beýleki hukuk pudaklardan tapawutlylykda özbaşdak predmeti, subýekti we beýleki alamatlary bilen häsiýetlendirilýär. Esasy Jenaýat hukugynyň aýratynlygy dersiniň predmeti – düzgünleşdirýän gatnaşyklary bilen bagly bolup durýar. Jenaýat hukugy jenaýat hukuk gatnaşyklaryny kadalaşdyrýan pudagy bolup durýar. Şol jemgyýetçilik gatnaşyklary Jenaýat hukugynyň predmeti bolup durýarlar. Meselem, Raýat hukugynyň predmetine raýat hukuk gatnaşyklary degişlidir. Jenaýat hukugy beýleki hukuk pudaklary bilen deňeşdirilende, Adminis-

tratiw hukugy bilen ýakyn baglanyşykda bolup durýar, ýöne oňa garamazdan, Jenaýat hukugy Administratiw hukugyndan tapawutlydyr. Sebäbi diňe Jenaýat hukugy jenaýat jogapkärçiliginiň ulanylmagyny göz önünde tutýar we jenaýat kanuny tarapyndan goralýan obýektlere zyýan ýetirýän ýa-da zyýan ýetirmäge howp döredýän, edilen (hereket ýa-da hereketsizlik) jemgyýetçilik howply günä etmişiniň amala aşyrylmagy üçin jezanyň belenilmegini göz önünde tutýar. Jenaýat hukugy özbaşdak kanunçylygynyň ulanylmagyny göz önünde tutýar. Türkmenistanyň jenaýat kanunçylygyny Türkmenistanyň Konstitusiyasyna, halkara hukugynyň umumy ykrar edilen ýörelgelerine we kadalaryna hem-de Türkmenistanyň Jenaýat kodeksine esaslanýar. Türkmenistanyň çäginde hereket edýän kanunlar we beýleki hukuk namalary Türkmenistanyň Konstitusiyasyna, Türkmenistanyň Jenaýat kodeksine, Türkmenistanda ykrar edilen halkara şertnamalaryna hökmany suratda laýyk gelmelidir.

Jenaýat kanunçylygynyň wezipeleri Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 2-nji maddasynyň 1-nji böleginde¹ beýan edilen Türkmenistanyň jemgyýetçilik gurluşyny, syýasy we ykdysady ulgamlaryny, döwlet we jemgyýetçilik emläklerini, raýatlaryň şahsyýetini, hukuklaryny we azatlyklaryny, ähli hukuk tertibini jenaýatçylykly hyýanatçylyklardan goramak. Bu wezipeleri amala aşyrmak üçin Türkmenistanyň jenaýat kanunçylygy jenaýat jogapkärçiliginiň esaslaryny we ýörelgelerini berkidýär, jemgyýetçilik howply etmişleriň jenaýatlar bolup durýandygyny kesgitleýär we şolaryň edilendigi üçin jezalary we gaýry jenaýat-hukuk täsir ediş çärelerini belleýär.

Döwlet mejbury edişiniň we jemgyýetçilik täsiriniň çärelerini ulanmak mümkinçiligi jenaýat-hukuk namasynyň sanksiýasynda ýörite göz önünde tutulýar. Jenaýatçylyga garşy göreşiniň netijeliligi jemgyýetiň ösüşiniň, ol ýa-da beýleki döwürlerinde jenaýat hukugynyň häsiýetiniň, mazmunynyň we ugrunyň nähilidigi, jenaýat

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 5-nji sah.

2-nji çyzgy. Jenaýat hukugynyň wezipeleri

hukugynyň wezipeleriniň nähili häsiýete eýe bolýandygy sebäpli kesgitlenilýär.

Jenaýat hukugynyň häsiýeti oňa mahsus bolan wezipelerden ybarat bolup durýar we Jenaýat kodeksiniň namalarynda beýan edilýär. Kanun çykaryjy jenaýat hukuk namalarynyň üsti bilen ahlak we durmuş düzgünleriniň bozulmagy üçin ýüze çykýan jogapkärçiligiň aýratynlygyny açyp görkezýär. Jenaýat hukugynyň esasy düşüňjeleriniň mazmunyny jenaýat kanuny ulanylmakda beýan edýän görkezme bolup durýar. Jenaýat hukugynyň wezipeleriniň ahlak we durmuş-syýasy mazmunyny, jenaýat kanunyny anyk açyp görkezýär, ol bolsa jenaýat hukugynyň wezipeleriniň möhüm aýratynlyklarynyň biri bolup durýar. Jemgyýetçilik gatnaşyklary nähili möhüm ýa-da gymmatly bolsa-da, olaryň esaslarynda anyk şahsyýet, anyk adam, jemgyýetimiziň maddy we medeni gymmatlyklaryny öndürýän adam bolup durýar. Şunlukda, şahsyýetiň bähbitlerini gös-göni goramak, şahsyýetiň janyna, saglygyna we mertebesine, raýatlaryň syýasy we zähmet hukuklaryna, olaryň şahsy eýeçiligine garşy edilen jenaýatlary üçin jenaýat jogapkärçiligini bellemek jenaýat hukugynyň esasy wezipeleriniň biri bolup durýar. Jenaýat hukugynyň esasy wezipeleri jenaýatçylykly etmişleri gadagan etmekden we jenaýat kanunynyň kömegi bilen döwletiň, jemgyýetiň, şahsyýetiň bähbitlerini jenaýatçylykly hyýanatçylyklardan goramaktan ybarat bolup durýar. Jenaýat hukugunyň esasy wezipeleriniň biri jenaýat edilmegini gadagan edip, raýatlary terbiýelemek we jenaýatlaryň önüni almakdyr.

Jenaýat hukugynyň goraýyş wezipeleri jenaýat kanunynyň bozulmagy bilen bagly bolup durýar we olaryň mazmuny jenaýat jogapkärçiliginiň hem-de jezanyň ulanylmak howpy bilen jemgyýetçilik gatnaşyklaryny howply etmişlerden goramakdyr. Düzgünleşdiriş

3-nji çyzgy. Jenaýat hukuk düzgünleriniň maksady we usuly

wezipeleri gadagan etmişleri mälim edýär we raýatlaryň jenaýat kanunynyň namalaryny bozman saklamagyny borç edinýär hem-de özlerini alyp barşynyň düzgünini kesgitleýärler. Jenaýat hukugynyň düzgünleşdiriş wezipeleri jemgyýetiň, döwletiň we şahsyýetiň bähbitlerini üpjün etmekde raýatlaryň özüni alyp barmagyň tertibini ýüze çykarýarlar.

Türkmenistanyň Jenaýat hukugyny öwrenmekligiň meseleleri örän çylşyrymly hem-de wajypdyr. Jenaýatyň düzüminiň alamatlaryny ýüze çykarmak, jenaýatda günäkärlere degişli jenaýat namalary dogry ulanmak, jenaýaty amala aşyran adamlara adalatly jeza bellemek, şertleriň döremegi bilen jezadan boşatmak, Günä geçme we Rehim etme çärelerini ulanmak bilen bagly meseleler Jenaýat hukugyny öwrenmekligiň esasy wezipeleri bolup durýar.

Jemgyýetçilik tertibini dikeltmek we berjaý etmek üçin, hemme şahslar jenaýat kanunynyň talabyny doly we wagtynda ýerine ýetirmeli. Şol sanda jenaýat hukuk gatnaşyklarynyň agzalary özlerine berlen hukuklary we borçlary berjaý etmeli. Jenaýat kanuny tarapyndan goralýan obýektlere zyýan ýetirilen ýa-da zyýan ýetirmek howpy dörän

halatynnda, jenaýat eden we jenaýat jogapkärçiligine degişli adam hökmany suratda jenaýat jogapkärçiligine çekilmelidir.

Jenaýat hukugynda jenaýatyň we jezanyň, jenaýatyň subýektiniň we obýektiniň, jenaýatyň subýektiw we obýektiw taraplarynyň, günäniň görnüşiniň, jenaýatyň deliliniň we maksadynyň, jeza möhletinden ön şertleýin boşadylmagyň, iş kesilenlik aýbyny ýatyrmagyň we aýyrmagyň we beýleki düşüňjeleriň ahlak mazmuny örän uludyr. Adalat jemgyýetimizde raýatlaryň kanuny hukuklarynyň goralmagyna, her bir adamyň kanunda görkezilen kepilliklerden peýdalanyň bilmegine degişli şertler döredilýär. Ýurdumyzda asudalyga, durnuklylyga we howpsuzlyga gönükdirilen syýasatlaryň ýöredilmegi jenaýatlary gadagan etmek, jenaýatyň edilenligi üçin jenaýat jogapkärçiligine çekmek, jenaýat eden adamlary kanuna laýyk terbiýelemek we düzetmek, amala aşyryljak jenaýatlaryň önüni almak ýoly bilen gazanylyar.

Raýatlaryň parahat, bagtyýar durmuşda ýaşamagy, azat-erkin zähmet çekmegi, hukugyň ösmegi üçin döwlet tarapyndan ähli şertler döredilýär. Garaşsyz ýurdumyzda gazanylyan syýasy-ykdysady ýeňişler halkymyzy eşretli, abadan ýaşayşyň belentliklerine ataryar. Raýatlaryň maddy we ruhy üpjün ýaşamagy üçin bimöçber tagallalar amala aşyrylyar. Adalat jemgyýetimizde raýatlaryň kanuny hak-hukuklarynyň goralmagyna, her bir adamyň kanunda görkezilen kepilliklerinden peýdalanyň bilmegine şertler döredilýär, ýurtda demokratik özgertmelere, dünýä döwletleriniň parahatçylygyna, asudalygyna, durnuklylyga we howpsuzlyga gönükdirilen syýasat ýöredilýär.

Jenaýat hukugynyň häsiýeti oňa mahsus bolan jenaýat hukugynyň ýörelgelerinde beýan edilen. Jenaýat hukugynyň ýörelgeleri jenaýat-hukuk namalarynyň ulanylmagy esasynda ýüze çykýarlar. Jenaýat

hukugynyň ýörelgeleri jenaýat hukugynyň ahlak we durmuş häsiýetini açyp görkezýärler, olar jemgyýetçilik gatnaşyklaryny jenaýat-hukuk taýdan düzgünleşdirýärler. Jenaýat hukugynyň ýolbaşçy ideýalary, esasy düzgünleri jenaýat hukugynyň ýörelgeleriniň mazmunyny beýan edýärler. Şahsyýeti, raýatlaryň hukuklaryny we azatlyklaryny, jemgyýetiň we döwletiň bähbitlerini, eýeçiligi, jemgyýetçilik tertibini, Türkmenistanyň Garaşsyzlygyny, konstitusion gurluşyny we bitaraplyk hukuk ýagdaýyny, parahatçylygy we adamzadyň howpsuzlygyny jenaýatçylykly hyýanatçylyklardan goramak, şeýle hem jenaýatlaryň önüni almak biziň adyl kanunlarymyzda bütindünýä tejribesiniň iňňan wajyp ýörelgelerden gelip çykýar. Jenaýat hukugynyň umumy ýörelgeleri TJK-nyň 3-nji maddasynda görkezilen “Jenaýat kanunçylygynyň ýörelgeleri”¹ bilen gabat gelýärler, şoňa laýyklykda:

(1) Türkmenistanyň jenaýat kanunçylygy kanunçylyk, kanunyň önünde raýatlaryň deňligi, günäkärlik jogapkärçiligi, adalatlylyk we ynsanperwerlik ýörelgelerine esaslanýar.

(2) etmiş jenaýatçylyklydygy, şoňa jeza berilmelidigi we gaýry jenaýat-hukuk netijeleri jenaýat kanuny arkaly kesgitlenýär.

(3) adam günäsi belli edilen, diňe zyýanly netijelere getiren hereketleri (herekesizligi) üçin jenaýat jogapkärçiligine degişlidir.

(4) kazyýetiň hökümi boýunça we kanuna laýyklykda günäkär diýlip hasaplanylmasa we jenaýat jezasy berilýän bolmasa, hiç kim jenaýat etmekde günäkär diýlip hasap edilip bilinmez, oňa jenaýat jezasy berlip bilinmez.

(5) jenaýat eden adamlar kanunyň önünde deňdirler we jynsyna, teniniň reňkine, milletine, emläk we wezipe ýagdaýyna, dine garaýşyna, ynançlaryna, partiýa degişliligine garamazdan, jenaýat jogapkärçiligine degişlidirler.

(6) jenaýat eden adama ulanylmaga degişli jeza we gaýry jenaýat-hukuk täsir çäresi adalatly bolmalydyr, jenaýatyň agyrlygyna, onuň edilen ýagdaýlaryna we günäkäriň şahsyýetine berk laýyk gelmelidir.

(7) jenaýat eden adamlara ulanylýan jeza we gaýry jenaýat-hukuk täsir çäreleri fiziki taýdan ejir çekmeler ýetirmegi ýa-da adam mertebesiniň kemsidilmegini öz maksady edip bilmez.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 6-njy sah.

(8) şol bir jenaýat üçin hiç kim jenaýat jogapkärçiligini iki gezek çekip bilmez.

Jenaýat kanunynyň namalary adamlaryň gelip çykyşyna, milletine, bilimine, diline, dini garaýşyna, hünäriniň häsiýetine we beýleki ýagdaýlaryna garamazdan, kanunyň önünde deň hukuklylygyň ýörelgeleri esasynda ulanylýar. Jenaýat hukugynyň ýörelgeleri şulardan ybarat bolup durýar.

1. Jenaýat hukugynyň ýörelgeleriniň ilkinjisi – kanunçylyk. Kanunçylyk ýörelgesine laýyklykda, derňew ýa-da kazyýet önümçiligi ýöredilende kanunyň bozulmagyna ýol berilmeýär, eger-de kanun bozulsa, onda jenaýat kanunynda görkezilen jogapkärçilik ýüze çykýar. Türkmenistanyň hukuk tertibine laýyklykda, adyl kazyýetligi diňe kazyýet tarapyndan amala aşyrylýar. Taryhy tejribäniň netijesinde kazyýet häkimiýeti öz işini garaşsyz, diňe kanuna we öz içki ynam-ygtykatlaryna laýyklykda amala aşyrýar. Türkmenistanyň Konstitusiasynyň 101-nji maddasy kazylaryň garaşsyzlygyny we el-degrilmesizligini kepillendirýär.¹

Adam hukuklarynyň we azatlyklarynyň kazyýet arkaly goralmagy kanunçylyk ýörelgeleriniň esaslarynyň biridir. Bu ýörelgäniň çäklerinde halkara hukuk namalaryny mysal getirmek bolar (“Adamyň hukuklarynyň ählumumy jarnamasyny”, “Raýatlyk we syýasy hukuklar hakyndaky” halkara ylalaşygy we ş.m.). Şonuň üçin kanunçylyk ýörelgesi her bir adamyň kanunlara hormat goýýandygy we olary berjaý edýändigini bilen aňladylýar. Edilen etmişiň jenaýatçylyklydygyny, onuň üçin jeza çäresiniň berilmegini we jenaýat-hukuk netijeleriniň ýüze çykmagynyň esaslaryny jenaýat kanuny kesgitleýär.

Etmişleri jenaýat diýip kesgitleýän kanun – Türkmenistanyň Jenaýat kodeksidir. Diňe Jenaýat kodeksinde görkezilen etmiş, jenaýat bolup durýar. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň namalary jenaýatlaryň alamatlaryny, jenaýatyň düzümini we derejesini kesgitleýärler. Eger-de Jenaýat kodeksiniň maddasynda ýa-da maddanyň böleginde jenaýatyň alamaty görkezilen bolsa, onda onuň edilmegi üçin degişli maddada ýa-da maddanyň bir böleginde görkezilen jeza çäresi ulanylýar we jenaýat-hukuk netijesi ýüze çykýar. Her

¹ Türkmenistanyň Konstitusiasy. A., 2008, 49-njy sah.

bir şahsyýet jenaýat hukuk gatnaşyklarynyň subýekti hökmünde döwletiň, jemgyýetiň, raýatlaryň hukuklaryny we bähbitlerini hormatlamalydyr.

2. Jenaýat hukugynyň ikinji ýörelgesi – adamlaryň jenaýat eden halatynda kanunyň önünde deňligi. Her bir jenaýaty eden we jenaýat jogapkärçiligine degişli adam jenaýat jogapkärçiligine çekilmelidir. Konstitusiýanyň 19-njy maddasynda şeýle bellenen: “Türkmenistan adamyň we raýatyň hukuklarynyň hem azatlyklarynyň deňligini, şeýle hem haýsy millete degişlidigine, teniniň reňkine, jynsyna, gelip çykyşyna, emläk hem wezipe ýagdaýyna, ýaşayan ýerine, diline, dine garaýşyna, syýasy ygtykadyna, haýsy partiýa degişlidigine ýa-da hiç partiýa degişli däldigine garamazdan, adamyň we raýatyň kanun önündäki deňligini kepillendirýär”¹. Şulardan ugur alnyp, her bir jenaýat jogapkärçiligine degişli şahsyýet, onuň jynsyna, teniniň reňkine, milletine, bilimine, hünärine, emläk we wezipe ýagdaýyna, dine garaýşyna, ýnançlaryna, jemgyetçilik birleşiklerine degişliligine garamazdan, edilen jenaýaty üçin jenaýat jogapkärçiligine çekilmelidir.

Adamlaryň jenaýat eden halatynda kanunyň önünde deňligi baradaky ýörelgesi biziň döwletimizde berk derejeli demokratiýanyň ýöredilmegini aňladýar. Jenaýat eden halatynda hemme adamlar kanunyň önünde deňdir, ol ýörelgesi jenaýat hukugynda üç derejede beýan edilen. Birinjiden, jenaýat kanunçylygynyň hakyky demokratik häsiýeti döwletiň, jemgyýetiň, adamlaryň bähbitleriniň jenaýat-hukuk usullary bilen goralýan halatynda ýüze çykýar. Ikinjiden, jenaýat eden adamlaryň kanunyň önünde deňligi jenaýat hukugynyň subýektleriniň jenaýat kanunynyň önünde deňligini ýüze çykarýar. Üçünjiden, jenaýat eden adam ahlak taýdan düzedilmeli we jemgyýete peýdaly terbiýelenmeli. Kanunyň önünde hemme adamlar deň bolsa-da, olar babatynda jenaýat kanunçylygy deň derejede ulanylanok. Jeza çäresi bellenende jenaýat eden adamyň jenaýaty göz önünde tutulýar. Şoňa görä jenaýatlary etmekde günäkär adamlara jenaýat hukuk namalaryny ulanmak meselesinde, jenaýatlardan jebir çeken adamlary jenaýat hukuk taýdan goramak meselesinde kadadan çykmaklygyna ýol berilmeyär.

¹ Türkmenistanyň Konstitusiýasy. A., 2008, 18-nji sah.

3. Jenaýat hukugynyň üçünji ýörelgesi – günäkärlik jogapkärçiligi. Günäkärlik jogapkärçiligi diňe jenaýat eden adamyň günäsi belli bolan halatynda we zyýanly netijeleriň esasynda ýüze çykýar. Diňe jenaýatda günäkär adam jenaýat jogapkärçiligine çekilip bilner. Kazyýetiň aýyplaw hökümi boýunça we kanunalaýyklykda güman edilýän adam jenaýatda günäkär diýlip hasaplanýlar. Eger-de hökümiň esasynda aýyplanýana jenaýat jezasy bellenen bolmasa, onda ol adam jenaýat etmekde günäkär diýlip hasap edilip bilinmez. Hiç bir adam, eger-de ol jenaýatda günäkär bolmasa, jenaýat jogapkärçiligine çekilip bilinmez. Jenaýatkäriň eden etmişinde ýüze çykan zyýanly netijäniň we edilen etmişin arasynda sebäpli baglanyşyk bar bolsa, onda jenaýatkäriň ruhy garaýşy günäli bolmalydyr. Jenaýat hukugyna degişli ýörelgeleri öwrenmekde Türkmenistanyň Jenaýat iş ýörediş kodeksi bize hem ýardam berýär, “Jenaýat işi boýunça önümçiligiň bellenilen tertibi adamy esassyz günäli bilmekden we oňa iş kesmekden goramaga, onuň hukuklarynyň we azatlyklarynyň bikanun çäklendirilmeginiň önüni almaga, şeýle hem kanunylygyň we hukuk tertibiniň pugtalandyrylmagyna, jenaýatlaryň önüniň alynmagyna we olaryň ýok edilmegine, adamlary hukuk kadalaryny hormatlamak ruhunda terbiýelemäge ýardam etmelidir”.¹

4. Jenaýat hukugynyň dördünji ýörelgesi – adalatlylyk ýörelgesidir. Adalatlylyk ýörelgesi öz mazmuny boýunça kanunçylygyň mahsus alamatydyr. Adalatlylygyň esasynda ýagşylyk we ýamanlyk ölçegleri (kategoriýalary) bardyr. Ýagşylyk we ýamanlyk birbirine laýyk gelmeli dälidir. Her bir jenaýat eden adam diňe öz eden jenaýaty boýunça jenaýat kanunynda görkezilen jeza çäresine çekilip bilner. Jenaýatkäre ulanylan jeza onuň eden etmişine laýyk bolmalydyr. Jeza bellenilýän halatynda jenaýatyň howpy we jenaýatyň ýagdaýlary, agyrylygyň derejesi, ýüze çykan netijeleri, günäkäriň şahsyýeti we beýleki maglumatlar hökmany suratda öwrenilýär we şoňa laýyklykda jeza berilýär. Her bir jenaýatyň alamatlary Jenaýat kodeksiniň degişli maddanyň ýa-da maddanyň böleginiň dispozisiýasynda görkezilen. Şonuň üçin her bir edilen

¹ Türkmenistanyň Jenaýat iş ýörediş kodeksi. A., 2009, 13-nji sah.

jenaýatçylykly etmiş Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň maddasyna ýa-da maddanyň bölegine laýyklykda maddalaşdyrylmaly. Şol sebäpli haýsy maddanyň ýa-da maddanyň böleginiň dispozişyasy boýunça etmiş maddalaşdyrylan bolsa, şol maddanyň sanksiýasy boýunça jenaýatda günäkär adama jeza çäresi bellenilýär. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksinde bellenilen, jenaýat eden adama ulanylmaga degişli jeza we gaýry jenaýat-hukuk täsir çäreleri adalatly bolmalydyr, jezanyň görnüşi we möhleti jenaýatyň agyrlygyna, onuň edilen ýagdaýlaryna we günäkäriň şahsyýetine laýyk gelmelidir.

5. Jenaýat hukugynyň başinji ýörelgesi – ynsanperwerlikdir, diýmek, şahsyýetiň ynsanlyk mertebesine we abraýyna hormat goýmakdyr. Türkmenistanyň Konstitusiyasynda berkidilişi ýaly, döwlet raýatlaryň öňünde jogapkärdir we şahsyýetiň erkin ösmegi üçin şertleriň döredilmegini üpjün edýär, raýatyň janyny, at-abraýyny, mertebesini we azatlygyny, şahsyýetiň eldegrilmesizligini, tebigy hem mizemez hukuklaryny goraýar.¹ Adama mähremlik etmek we ynsanperwerlik hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň köptaraply döwlet işinde äşgär ýüze çykýar. Türkmenistan dünýä bileleşigi tarapyndan kabul edilen we halkara hukuk kadalarynda bellenilen adamyň we raýatyň esasy demokratik hukuklaryny hem azatlyklaryny ykrar edýär we hormatlaýar, olaryň netijeli amala aşyrylmagy syýasy, ykdysady, hukuk we beýleki kepilliklerini döredýär.

Häzirki döwürde Türkmenistanyň alyp barýan ynsanperwer içeri we daşary syýasaty tutuş dünýä döwletleriniň nazaryny özüne çekýär. Çünki biziň ýurdumyz sebitde ylalaşdyryjy merkez hökmünde, şeýle-de döwletiň içki asudalygyny doly üpjün edip, Bitaraplyk syýasatyny durnukly amala aşyran, durmuşyň ähli pudaklarynda uly ösüşleri gazanýan döwlet hökmünde tanalýar. Munuň üçin, elbetde, dünýäniň ösen talabyna laýyk gelýän kanunlaryň, beýleki kanunçylyk namalarynyň kabul edilmegi uly ähmiýete eýedir. Sebäbi hukuk, munuň özi nazaryýet we tejribe babatdan seredeniňde, döwletiň binýatlyk guralydyr.

¹ Türkmenistanyň Konstitusiyasy. A., 2008, 11-nji sah.

4-nji çyzy. Jenaýat kanunçylygynyň ýörelgeleri

Jenaýat hukugynyň ýörelgelerine esaslanyp kabul edilýän adyl kanunlary, ilkinji nobatda, raýatlaryň, adamyň we jemgyýetiň asudalygy hem-de olaryň geljekki bagtyýar durmuşynyň aladasy babatdaky kada-düzgünleri özünde jemleýär. Döwletimiziň asudalygynyň durnuklylygyny mundan beýläk-de saklamak, dünýä halklarynyň birleşen parahatçylyk inisiatiwasyny goldamaga ýakyndan ýardam bermek üçin hormatly Prezidentimiziň tagallalary juda uludyr we örän ýakymlydyr.

1. Jenaýat hukugy baradaky düşünje nämeden ybarat?
2. Jenaýat hukugynyň predmeti we usuly haýsylar?
3. Jenaýat hukuk ulgamy nämeden ybarat?
4. Jenaýat hukugynyň wezipeleri nämeden ybarat?
5. Jenaýat hukugynyň ýörelgeleri haýsylar?

III BAP. JENAYAT KANUNY

Türkmenistanda geçirilýän türkmen jemgyýetiniň milli strategiýasy türkmen halkynyň taryhy mirasyndan gözbaşyny alyp gaýdýan ahlak gymmatlyklary we döredijilik, milli başlangyçlara gaýdyp gelmegi öz içine alýar. Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwri milli aýratynlyklary we dünýä tejribesini nazara alýan Beýik zamanamyzyň giň möçberli maksatlaryna laýyk gelýän ençeme möhüm meseleleriň çözülmegini göz önünde tutýar. Şunuň bilen baglylykda, Türkmenistanda geçirilýän hukuk özgertmeleriniň döwlet üçin uly ähmiýeti bar, aýratynam, ýurdumyzyň kanunlaryny ara alyp maslahatlaşmagynda üýtgeşmeleri we goşmaçalary girizmek türkmen halky üçin has möhüm we ykbalgöteriji reforma bolup durýandygy öz-özünden bellidir.

Biziň döwletimizde adamlaryň we raýatlaryň esasy hukuklary, borçlary we azatlyklary diňe bir kanunda berkidilmän, eýsem olary durmuşa geçirmekde zerur bolan şertler döredilen. Şu günki gün Türkmenistanda raýatlaryň erkin isleg bildirişiniň demokratik ösüşiniň gidişini, hakyky halk häkimiýetiniň tertip-düzgünini reglamentirleýän, kepillendirýän hukuk esaslary döredilen. Adamlaryň we raýatlaryň Konstitusiyada yglan edilen hukuklary, borçlary we azatlyklary “Adam hukuklarynyň ählumumy jarnamasy”¹ we şuna meňzeşler ýaly esasy halkara hukuk resminamalaryna laýyk gelýär.

Garaşsyz, baky Bitarap Türkmenistana demokratik hukuk we dünýewi döwlet hökmünde dünýäde iň kämilleşen, adalatly, döwrebap, ynsanperwerlikli kanunlaryň gerekdigini nazarda tutup, kabul edilýän we Türkmenistanda adam hukuklaryny hem-de azatlyklaryny doly derejede üpjün etmäge gönükdirilen iş ýüzündäki çäreleriň birnäçesi bu ýagdaýyň aýdyň şaýady bolup durýar. Dünýä derejesindäki kämil jemgyýetde kanunçylygy ösdürmek barada döwletimiz tara-

¹ Halkara konwensiýalaryň ýygındysy. A., 2001, 5-10-njy sah.

pyndan taýsyz tagallalar edilýär. Şol kanunçylygyň talaplaryny berjaý etmek bolsa hemmelere degişlidir.

Berkarar döwletiň bagtyýarlyk zamanasynda hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýolbaşçylygynda ýurdumyzyň jenaýat hukugy ulgamynda täze döwrebap kanunlar kabul edildi. Muňa mysal hökmünde 2009-njy ýylyň 1-nji iýulynda güýje giren Türkmenistanyň Jenaýat iş ýörediş kodeksini görkezmek bolýar. Berkarar döwletiň bagtyýarlyk zamanasynda neşekeşlige, jemgyýetiň sagdyn bolmagyna zyýan berýän ýaramaz endiklere we hereketlere garşy göreşmekdewagyz-nesihat, düşündirişçäreleri geçirilýär. „Jenaýatçylykly ýol bilen alnan girdejileriň kanunlaşdyrylmagyna we terrorçylygyň maliýeleşdirilmegine garşy hereket etmek hakynda” Türkmenistanyň Kanuny 2009-njy ýylyň 28-nji maýynda kabul edildi. Bu Kanun jenaýatçylykly ýol bilen alnan girdejileriň kanunlaşdyrylmagynyň we terrorçylygyň maliýeleşdirilmeginiň garşysyna hereket etmegiň hukuk mehanizmini döretmek arkaly raýatlaryň, jemgyýetiň we döwletiň hukuklaryny we kanuny bähbitlerini, şeýle hem Türkmenistanyň maliýe ulgamynyň bitewüligini jenaýatçylykly kast etmelerden goramaga gönükdirlendir. Hormatly Prezidentimiziň ýolbaşçylyk etmeginde milli kanunçylygymyzy, hukuk goraýjy edaralarynyň işini kämilleşdirmekte uly işler edildi. 2008-nji ýylyň 26-njy sentýabrynda Garaşsyz, baky Bitarap Türkmenistanyň Esasy kanunynyň – Konstitusíýanyň täze redaksiýasy (rejelenen görnüşi) kabul edildi. Mundan başga-da “Ýer kodeksi”, “Salgyt kodeksi”, “Zähmet kodeksi”, „Jenaýat ýerine-ýetiriş kodeksi“, „Maşgala kodeksi“, Türkmenistanyň ilaty durmuş taýdan goramak hakyndaky kodeksi ýaly kodeksleriň, kanunlaryň kabul edilmegi ýa-da öňki bar bolan kanunlaryň, kodeksleriň gaýtadan işlenilmegi hem hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň milli kanunçylygymyzy kämilleşdirmäge uly üns berýändiginiň aýdyň subutnamasy bolup durýar.

Terrorçylyga we ykdysady häsiýetdäki jenaýatlara garşy göreş alyp barmaga gönükdirilen täze maddalaryň Türkmenistanyň Jenaýat kodeksine goşulmagy biziň ýurdumyzda adam hukuklaryny we azatlyklaryny goramagy üpjün etmekde möhüm orny eýeleýär¹ diýlip,

¹ «Türkmenistan» gazetini. 2010-njy ýylyň, 11-nji maýy.

2010-njy ýylyň 10-njy maýynda bolan Türkmenistanyň Mejlisiniň dördünji çagyrylyşynyň altynjy maslahatynda bellendi. Hormatly Prezidentimiz tarapyndan öňde goýlan wezipelerden ugur alyp, “Türkmenistanyň Jenaýat kodeksine üýtgetmeler we goşmaçalar girizmek hem-de ony rejelenen görnüşde tassyklamak hakyndaky” Türkmenistanyň Kanuny kabul edildi¹.

Döwlet baştutany, hususan-da, hukuk goraýjy edaralaryň işini reformalaryň täze tapgyrynda Jenaýat iş ýörediş kanunçylygyny mundan beýläk-de liberallaşdyrmagyň, türmelerde we düzediş edaralarynda iş kesilenleriň saklanyşyna jemgyýetçiligiň has giňden gözegçilik etmeginiň, agyr jenaýatlar üçin iň ýokary jeza möhletini 15 ýyla çenli azaltmagyň, jezanyň görnüşi hökmünde pul jerimeleriniň girizilmeginiň, kazyýetlerde işlere garalan mahaly adwokatura institutynyň ornuny we ähmiýetini ýokarlandyrmagyň, gözegçilik geňşlerini döretmegiň, düzediş edaralarynda dürli önümçilikleri guramak arkaly iş kesilenleri zähmet terbiýesine çekmegiň göz önünde tutulýandygyny belledi. Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň tabşyrygy boýunça Türkmenistanyň Mejlisi 2011-nji ýylda Jenaýat-ýerine ýetiriş kodeksini kabul etdi. Şonuň esasynda azatlykdan mahrum ediş ýerlerinde iş kesilenleri saklamagyň gowulandyrmaga gönükdirilen beýleki birnäçe çäreleri göz önünde tutmak mümkinçiligi döredildi.

Biziň döwletimiziň ähli raýatlary Türkmenistanyň kanunçylygyny özünüň eýeleýän wezipesine ýa-da derejesine garamazdan, ýerine ýetirmeli. Jemgyýetçiligiň içinde bolup geçýän jenaýatlara garşy göreşmek diňe jenaýat kanunlarynyň esasynda mümkindir, çünki diňe kanun haýsy etmişleriň jemgyýet üçin howpludygyny, onuň jenaýat bolup durýandygyny we şol jenaýaty edenlere jezanyň haýsy görnüşini ulanmalydygyny kesgitleýär. Islendik etmişi eden adam eden etmişi üçin jenaýat jogapkärçiligine çekiljek bolsa, onda ilki bilen onuň eden etmişiniň jemgyýetçilik üçin howplulygy anyklanmalydyr. Şonuň üçin hem jenaýat hukugynda jenaýatyň düzümi diýen düşüňjäniň kesgitlemesi döwletimizde kanunçylygy berkitmegiň ugrunda göreşmegiň esasy şertleriniň biri bolup durýandyr.

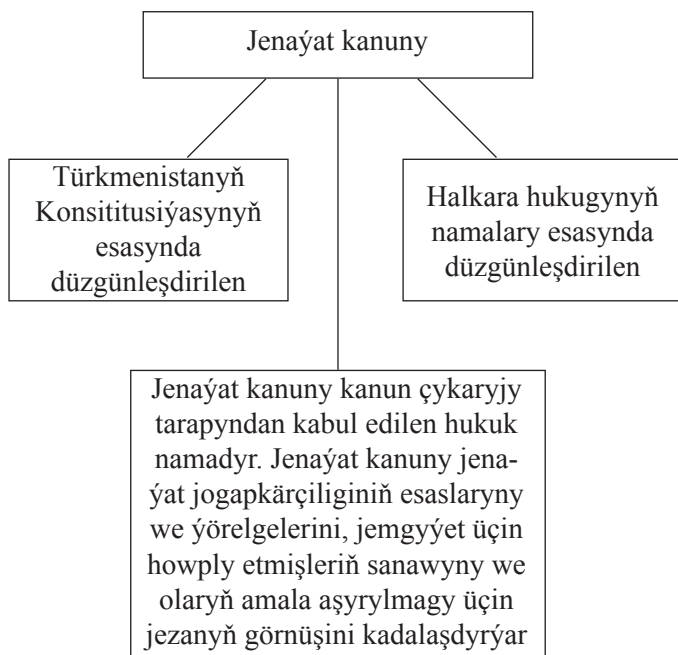
¹ «Türkmenistan» gazet. 2010-njy ýylyň, 20-njy maýy.

Jemgyýetçiligiň arasyndaky bolup geýän hukuk bozulmalaryna garşy göreşi güýçlendirmek barasyndaky meseläni çözmekde ýa-da kanunçylygy berkitmekde kabul eden kanunlara we kararlara uly üns berilmelidir. Çünki kabul edilen kanunlar döwlet edara-kärhanalary, jemgyýetçilik guramalary we raýatlary jemgyýetçiligiň arasynda bolup geýän hukuk bozulmalarynyň garşysyna göreşmek üçin borçly edýärler.

Türkmenistanyň Jenaýat kanuny – döwlet häkimiýetiniň jenaýat kanuny diýlip ykrar edilen jemgyýetçilik üçin howply etmişleri gadagan edýän we jenaýat etmekde günäkär adamlar barada jeza çärelerini we beýleki döwlet mejbur ediş hem jemgyýetçilik täsiriniň çärelerini belleýän namadyr. Jenaýat kanuny jenaýat bolup durýan etmişleriň gutarnykly san ýazgysyny berýär. Jenaýat kanunlary diňe Mejlis we Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan çykarylyp bilner. Başga döwlet edaralarynyň jenaýat kanuny çykarmaga we kabul etmäge haky ýokdur.

Jenaýat kanuny – döwlet häkimiýetiniň ýokary edaralary tarapyndan çykarylan, jenaýat hukugynyň ýörelgelerini belleýän, hukuk kadalaryny özüde jemleýän we haýsy jemgyýetçilik howply etmişleriň jenaýat bolup durýandygyny we jenaýaty etmekde günäkär şahsyýetlere ulanmaga degişli jezalary kesgitleýän kanunçylyk namasydyr.

Jenaýat kanunçylygy jemgyýetçilik we döwlet gurluşyny, şahsyýeti we raýatlaryň hukuklaryny we ähli hukuk tertibini, jenaýatçylykly etmişleriň görnüşlerini kesgitlemek we olar üçin jenaýatçylykly etmişleri eden günäkärlere ulanmaklyga degişli jezalary bellemek ýoly bilen, jenaýatçylykly hyýanatçylyklardan goramak wezipesini amala aşyrýar. Jenaýat kanuny jenaýat hukugynyň ýörelgelerini we umumy ýagdaýlaryny, jenaýatçylykly etmişleriň toplumyny, jenaýatlaryň görnüşlerini we alamatlaryny, olary bellemegiň we jenaýat jogapkärçiliginden we jezadan boşatmagyň tertibini kesgitleýär, anyk jenaýatlar üçin ulanmaga degişli jezanyň görnüşlerini we çägin belleýär.

5-nji çyzgy. Jenaýat kanuny

Diňe jenaýat kanunynda etmiş jenaýatçylyklydygyny we jezalydygyny kesgitleýän kadalar jemlenýär. Bu manyda jenaýat kanuny jenaýat hukugynyň ýeke-täk çeşmesi bolup durýar. Etmiş jenaýatçylyklydygy we jezalydygy, jezany bellemek ýa-da jezadan boşatmak baradaky soraglar her bir anyk ýagdaýda kazyýet tarapyndan diňe jenaýat kanunynyň esasynda çözülýär. Jenaýat kanunynda saklanýan jenaýat hukugynyň kadalary şol bir wagtyň özünde gadagan ediji hem-de borçly ediji bolup durýarlar. Jenaýat hukugynyň kadalary jezany bermek esasynda jenaýat kanunynyň jemgyýetçilik howply we jenaýatçylykly diýlip bellenen etmişleri (hereket we hereketsizlik) etmegi gadagan edýär. Şonuň bilen birlikde jenaýat hukugy degişli edaralardan we häkimiýet wekillerinden, eger-de kadada gadagan edilen jemgyýetçilik howply etmiş edilen bolsa, bu ýagdaýlarynyň anyklanylmagyny we günäkärleriň jezalandyrylmagyny talap edýär. Türkmenistanyň Jenaýat iş ýörediş kodeksiniň 206-njy maddasynda “Anyklaýyş edarasy, sülçi, prokuror şu Kodeksde bellenen tertipde,

jenaýat alamatlary ýüze çykan halatynda, jenaýat işini gozgamaga, jenaýatyň wakasyny, jenaýat etmekde günäkär adamlary anyklamak we olara jeza çäresini bermek üçin kanunda göz önünde tutulan ähli çäreleri görmäge borçludyrlyr”¹ diýlip bellenilýär.

Elbetde, kanunyň bu ýagdaýlary jenaýat jogapkärçiliginden we jezadan boşatmak üçin kanuny esaslar ýüze çykan halatynda degişli däl. Jenaýat kanuny adamlaryň hukuk aňyny we ahlak talaplaryny aňladýar. Kanun boýunça jenaýatçylykly diýlip bellenýän etmişler, mysal üçin, parahorluk, huligançylyk raýatlaryň hukuk aňy we jemgyýet tarapyndan ýazgarylýar. Kanunlar, şol sanda jenaýat kanuny, hukuk aňynyň mundan beýläk hem ösmegine ägirt uly täsir edýärler. Jenaýat kanuny – bu adamlaryň erkini görkezýän we hukuk güýje eýe bolan, döwlet häkimiýetiniň kanun çykaryjy edarasy tarapyndan kabul edilen we jemgyýetçilik guramalary, döwlet edara kärhanalary, şeýle hem raýatlar tarapyndan hökmany ýerine ýetirilmeli jemgyýetçilik aragatnaşyklaryny kadalaşdyryjy hukuk namasydyr.

Türkmenistanyň Konstitusiasynyň kadalaryna laýyk gelýän döwlet tarapyndan kabul edilen kanun, özüne degişli bolan pudaklaryň işlerini kadalaşdyrýar. Jenaýat kanuny öz gezeginde jenaýat we jeza diýen düşüňjeleri bilen baglanyşykly bolan jenaýat hukuk gatnaşyklaryny kadalaşdyrýar. Döwletimiziň raýatlarynyň köp sanly erk-isleglerini beýan edýän jenaýat kanuny, jenaýatçylygyň garşysyna göreşmekde önünde goýlan meseleleriniň netijeli çözmekligini üpjün etmäge gönükdirilen. Jenaýat kanuny haýsy jemgyýetçilik howply etmiş jenaýat bolup durýandygyny we şol jenaýaty eden şahsyýetlere eden jenaýaty üçin jezanyň haýsy görnüşiniň berilmelidigini kesgitleýär. Sebäbi islendik jemgyýetçilik gurluşynda jenaýata garşy göreşmek diňe jenaýat kanunynyň esasynda mümkindir.

Şu günki gün hereket edýän jenaýat kanuny – Türkmenistanyň Jenaýat kodeksidir, ol Türkmenistanyň Mejlisi tarapyndan 1997-nji ýylyň iýul aýynyň 12-ine kabul edildi we 1998-nji ýylyň ýanwar aýynyň 1-den² hukuk güýjüne girizildi. 2010-njy ýylyň 10-njy maýyndaky Türkmenistanyň Mejlisiniň dördünji çagyrylyşynyň

¹ Türkmenistanyň Jenaýat iş ýörediş kodeksi. A, 2009, 88-nji sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A, 2010.

altynjy maslahatynda “Türkmenistanyň Jenaýat kodeksine üýtgetmeler we goşmaçalar girizmek hem-de ony rejelenen görnüşde tassyklamak hakyndaky” Türkmenistanyň Kanunyna seredildi, ol kanunyň 3-nji maddasyna laýyklykda 2010-njy ýylyň 1-nji iýulyndan Jenaýat kodeksiniň rejelenen görnüşi hukuk güýjüne girdi.¹ Şonuň esasynda jenaýat kanunçylygyna degişli üýtgetmeler we goşmaçalar girizildi, terrorçylyga we ykdysady häsiýetdäki jenaýatlara garşy göreş alyp barmaga gönükdirilen täze maddalar goşuldy, agyr jenaýatlar üçin jeza bermegiň aňryçäk möhletini azaltmak, jeza çäresi görnüşinde pul jerimelerini girizmek we beýleki meseleler göz önünde tutuldy. Türkmenistanyň çäginde hereket edýän kanunlar we gaýry hukuk namalary Türkmenistanyň Jenaýat kodeksine laýyk gelmelidirler. Türkmenistanyň jenaýat kanunçylygy Türkmenistanyň Konstitusiyasyna,² halkara hukugynyň umumy ykrar edilen ýörelgelerine we namalaryna esaslanýar hem-de Jenaýat kodeksden ybaratdyr. Jenaýat jogapkärçiligini belleýän aýry-aýry kanunlar TJK-ne goşulmaga degişlidir.

“Kodeks” sözi gadymy grek sözi bolan “kodio” diýen sözünden gelip çykyp, ýygyny, bütewi diýen manyny berýär. Kodifikasiýa – bu kanunçylygy ulgamlaşdyrmagyň bir görnüşi bolup, kadalaşdyryjy resminamalaryň gaýtadan işlenilmegi we bütewi kadalaşdyryjy namasynyň, ýagny bütewi kanunyň çykarylmagy bolup durýar.

Hereket edýän Jenaýat kanunynda jenaýat we jeza, jenaýat jogapkärçiliginden we jezadan boşadylmagy, kämilik ýaşyna ýetmedikleriň jenaýat jogapkärçiligi hem-de lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreleri ulanmagyň esaslary we tertibi Jenaýat kodeksiniň Umumy böleginde görkezilen. Adaty bolan jenaýatlaryň toplumyndan başlap Türkmenistanyň dünýä siwilizasiýasynyň döwlet gurluşygynda oýlap tapan iň bir demokratik esaslaryny düzýän içeri we daşary syýsatyny, şeýle-de onuň halkara ylalaşyklaryny jenaýatçylykly kast etmelerden gorap biljek kadalary parahatçylyga, adamzadyň howpsuzlygyna we döwlete garşy jenaýatlar barasyndaky bölümlerinde, şahsyýete garşy, ykdysady gatnaşyklarynda bolýan harby we beýleki jenaýatlar aýratyn böleginde görkezilendir.

¹ «Türkmenistan» gazetini. 2010 ýylyň, 20-nji maýy.

² Türkmenistanyň Konstitusiyasy. A., 2008.

Jenaýat kanuny – döwlet häkimiýetiniň jenaýat diýlip ykrar edilen jemgyýetçilik üçin howply etmişleri etmegi gadagan edýän we jenaýat etmekde günäkär adamlar barada jeza çärelerini belleýän namadyr. Jenaýat kanuny – döwlet häkimiýetiniň ýokary kanunçykaryjy edaralarynyň namasydyr. Jenaýat kanuny jemgyýet üçin howply etmişleri etmegi gadagan edip, raýatlaryň özüni dogry alyp barmagyny talap edýär. Jenaýat kanuny jenaýat etmişleriniň toparyny belleýän namadyr. Kanun gadagan etmegi bellemek bilen çäklenmän, gadagan etmegiň kömegi bilen raýatlara özüni alyp barmagyň ýoluny görkezýär. Jenaýat kanuny jenaýat bolup durýan etmişleriň gutarnykly san ýazgysyny berýär.

Türkmenistanyň jenaýat kanunçylygy şahsyýeti, raýatlaryň hukuklaryny we azatlyklaryny, jemgyýetiň we döwletiň bähbitlerini, eýeçiligi, jemgyýetçilik tertibini, Türkmenistanyň Garaşsyzlygyny, konstitusion gurluşyny we bitaraplyk hukuk ýagdaýyny, parahatçylygy we adamzadyň howpsuzlygyny jenaýatçylykly hyýanatçylyklardan goramak, şeýle hem jenaýatlaryň önüni almak wezipelerinden ybaratdyr. Bu wezipeleri amala aşyrmak üçin Türkmenistanyň jenaýat kanunçylygy jenaýat jogapkärçiliginiň esaslaryny we ýörelgelerini berkidýär, jemgyýetçilik howply bolan haýsy etmişleriň jenaýatlar bolup durýandygyny kesgitleýär we şolaryň edilendigi üçin jezalary we gaýry jenaýat-hukuk täsir çärelerini belleýär.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi Umumy we Aýratyn böleklerden düzülen bolup, 359 sany maddadan ybaratdyr. Türkmenistanyň çäginde hereket edýän kanunlaryň we namalaryň hemmesi Türkmenistanyň Jenaýat kodeksine¹ laýyk gelmelidir. Jenaýat kodeksi iki bölekden ybarat bolup, ol özünde 14 sany bölümi we 34 sany baby jemleýär. Umumy bölekde jenaýat hukugynyň esasy düşüňjeleri kadalaşdyrylan, Aýratyn bölekde bolsa aýratyn ýeke-täk jenaýatlaryň

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010.

görnüşleri görkezilýär. Jenaýat kanuny jenaýat etmekde günäkär adamlar barada jeza çäresini belleýän namadyr. Jeza bellemek jenaýat kanunynda göz önünde tutulan döwlet mejbur edişiniň görnüşleriniň biridir. Jenaýat kodeksiniň 44-nji maddasy¹ jezalaryň görnüşiniň gutarnykly san ýazgysyny berýär.

Jenaýat hukuk namasy diýip özüni alyp barmagyň döwlet tarapyndan görkezilen ählumumy düzgünlerine düşünmek gerek. Jenaýat kanunlarynyň mazmuny hukuk namalardan ybaratdyr. Jenaýat kanunlary olarda jemlenen kadalaryň häsiýeti boýunça birnäçe görnüşli bolup bilýär. Jenaýat kanunlary aýratyn (bir ýa-da birnäçe) jenaýat-hukuk kadalaryny özünde jemleýär. Beýleki jenaýat kanunlary Umumy ýa-da Aýratyn bölümleriniň bellibir toparlaryny kadalaşdyryp, ulgamlaşdyrylan namalar Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi Umumy we Aýratyn bölekleriniň ähli soraglaryny kadalaşdyrýar.

Jenaýat kodeksi – esasy ýörelgelere laýyklykda jenaýat hukugynyň umumy ýagdaýlaryny, jemgyýetçilik howply etmişleriň gutarnykly sanawuny kesgitleýär. Jenaýat kodeksi edil jenaýat hukugy ýaly, Umumy we Aýratyn böleklere bölünýär. Jenaýat kodeksiniň Umumy böleginde jenaýat kanunçylygynyň wezipeleri, jenaýat jogapkärçiliginiň esaslary, jenaýatyň düşüňjesi, jezanyň maksatlary we onuň görnüşleri, jezany ulanmak, ondan boşatmak, lukmançylyk we terbiýeçilik häsiýetli mejbury çäreleriň tertibi kesgitlenilen. Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginde anyk jemgyýetçilik howply etmişleriň alamatlary görkezilen, anyk jenaýatlaryň (bilkastlaýyn adam öldürmek, töhmet, ogurlyk, huligançylyk we ş.m.) düzümi kesgitlenilen, her bir jenaýatyň edilmegi üçin jezanyň görnüşü we çägi bellenilen.

Jenaýat kodeksiniň Umumy we Aýratyn bölekleri öz aralarynda gönüden-göni baglanyşyklydyr. Olaryň her biri beýleki bölegiň hökmany bolmagyny we ulanylmagyny göz önünde tutýar. Jenaýaty kesgitlemek we jezany bellemek Aýratyn bölegiň kadalarynyň we Umumy bölegiň bu ýagdaýlara degişli kadalarynyň ulanylan wagty bir-birine gabat gelmelidir. Mysal üçin, Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň “Saglyga bilkastlaýyn agyr şikes ýetirmek” barada-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010 sah. 23

ky 107-nji maddasy¹ ulanylanda, TJK-nyň 27-nji maddada² görkezilen alamatlarynyň bardygyny ýa-da ýokdugyny kesgitlemeli, aýyplanýanyň akylynyň düzüwdigini, jenaýaty eden pursadynda jenaýatkäriň 14 ýa-da 16 ýaşa ýetendigini ýa-da ýetmändigini (TJK-nyň 20-23-nji,³ 82-nji⁴ maddalary), onuň etmişinde zerur goranyş ýagdaýlarynyň bardygyny ýa-da ýokdugyny (TJK-nyň 37-nji⁵ maddasy) anyklamaly we ş.m. Edilen jenaýat üçin jeza kesgitlenilende jezanyň maksady (TJK-nyň 43-nji⁶ maddasy) göz önünde tutulmaly, günäni agyrlaşdyrýan we ýeňilleşdirýän ýagdaýlaryň barlygy ýa-da ýoklugy (TJK-nyň 57-nji⁷ we 58-nji⁸ maddalary) hasaba alynmaly.

Jenaýat kanunçylygynyň wezipeleri
Adamlaryň we şahsyýetleriň hukuklaryny we azatlyklaryny goramak
Eýeçiligi goramak
Jemgyýetçilik howpsuzlygyny we jemgyýetçilik tertibini goramak
Daşky gurşawy goramak
Türkmenistanyň konsititution gurluşyny we Bitaraplyk hukuk ýagdaýyny goramak
Adamzadyň howpsuzlygyny üpjün etmek
Geljekki jenaýatlaryň önüni almak

6-njy çyzy. Jenaýat kanunçylygynyň wezipeleri

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 59-60-njy sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 15-nji sah.

³ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 14-nji sah.

⁴ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 50-nji sah.

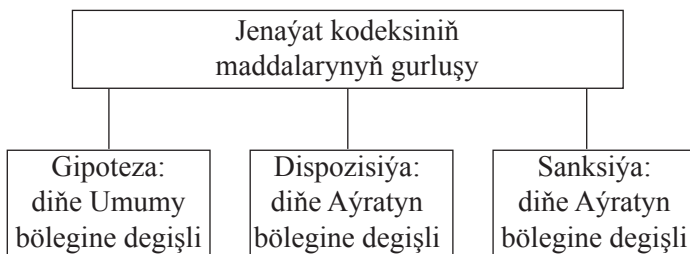
⁵ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 20-nji sah.

⁶ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 22-23-nji sah.

⁷ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 31-32-nji sah.

⁸ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 32-33-nji sah.

Jenaýat kodeksiniň Umumy we Aýratyn bölekleri öz gezeginde birnäçe bölümlere we baplara bölünýärler. Jenaýat kodeksiniň Aýratyn bölegi bellibir kysymly jenaýatlaryň edilmegi üçin (döwlete garşy jenaýatlar, ykdysady çygyrdaky jenaýatlara garşy, şahsyýete garşy jenaýatlar we ş.m.) jenaýat jogapkärçiligini belleýän bölümlere bölünýär. Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddalarynda anyk jenaýatlaryň edilmegi üçin jenaýat jezasynyň görnüşi we möhleti görkezilýär. Munuň bilen baglanyşykly Aýratyn bölegiň maddalarynyň gurluşy özboluşly taraplary bilen tapawutlanýar. Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddalary dispozisiýadan we sanksiýadan ybarat bolup durýarlar. Maddalaryň köp sany böleklerе bölünýär, maddanyň her bölegi bolsa özünde dispozisiýany we sanksiýany saklaýar. Mysal üçin, Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň “Ogurlyk” baradaky 227-nji maddasy 4 bölekden ybarat bolup durýar¹:

7-nji çyzy. Jenaýat kodeksiniň maddalarynyň gurluşy

Diýmek, jenaýat hukuk namasy hökmany halatda üç bölekden ybaratdyr:

1) gipoteza; 2) dispozisiýa; 3) sanksiýa.

Gipoteza, namanyň jenaýat jogapkärçiligini we jeza ulanmagyň şertini we umumy esasyny beýan edýän bölegidir. Gipoteza TJK-nyň Umumy böleginde göz önünde tutulýar. Gipoteza üç görnüşli bolup durýar.

Dispozisiýa degişli gipoteza (TJK-nyň 10,12-16-njy aralygynyň maddalary²), mysal üçin, TJK-nyň 12-nji maddasy „Gutarylan we gutarylmadyk jenaýat”.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 120-122-nji sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 9-11-nji sah.

(1) Eger adam tarapyndan edilen etmişde jenaýat kanunynda göz önünde tutulan jenaýat düzüminiň alamatlarynyň hemmesi bar bolsa, jenaýat gutaran diýlip hasap edilýär.

(2) Jenaýata taýýarlyk görmek ýa-da jenaýat kastyna düşmek gutarylmaýyk jenaýat diýlip hasap edilýär.

(3) Jenaýata taýýarlyk görmek ýa-da jenaýat kastyna düşmek üçin jogapkärçilik şu Kodeksiň 13-14-nji maddalaryna salgylanmak bilen gutaran jenaýatyňky ýaly jenaýat kanunyň şol maddasy boýunça bolýar.

Sanksiýa degişli gipoteza (TJK-nyň 44-55-nji¹ aralygyndaky maddalar), mysal üçin, TJK-nyň 50-nji maddasy “Düzediş işleri”².

(1) düzediş işleri iki aýdan iki ýyla çenli möhlet bilen bellenilýär we Kazyýetiň hökümüne laýyklykda, bu düzediş işleri iş kesilen adamyň işleýän ýerinde ýa-da iş kesilen adamyň ýaşayan çägindeki beýleki ýerlerde geçirilýär. Düzediş işlerine höküm edilen adamyň gazanjyndan kazyýetiň hökümünde bellenen möçberde, gazanjyň baş göteriminden ýigrimi göterimine çenli bolan möçberde döwletin haýryna pul tutulyp alnyp galýnar.

(2) düzediş işleri zähmet çekmäge ukypsyzlara, on alty ýaşyna ýetmedik adamlara, göwreli aýallara we çaga seretmek boýunça rugsatda bolýan aýallara, pensiýa ýaşyna ýeten adamlara, şeýle hem harby gullukçylara, okuwçylara we ýokary okuw jaýlarynyň talyp-laryna ulanylmaýar.

(3) düzediş işleriniň dolunýan wagty umumy zähmet stažyna goşulmaýar. Düzediş işlerinde bolýan döwründe ak ýürekli işlän bolsa we özüni görelde alyp baran bolsa, iş kesileniň jeza möhletini dolduranyndan soňra, zähmetkeşler toparynyň haýyşy boýunça, şeýle hem iş kesileniň haýyşy boýunça düzediş işlerinde bolnan döwri kazyýet umumy zähmet stažyna goşup biler.

(4) düzediş işlerinde bolmakdan zandyýamanlyk bilen boýun gaçyrýan mahalynda, jezany ýerine ýetirýän edaranyň we jenaýat jezasynyň ýerine ýetirilişine gözegçilik edýän edaranyň bilelikdäki tekliplamasy boýunça kazyýet tarapyndan, düzediş işleriniň gutar-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 23-30-njy sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 26-27-nji sah.

madyk möhletini azatlykdan mahrum etmegiň bir gününü düzediş işleriniň üç gününe hasaplamak bilen, azatlykdan mahrum etmek görnüşindäki jeza bilen çalşyryp biler.

Sanksiýa hem dispozisiýa degişli gipoteza (TJK-nyň 1-4-nji aralygyndaky maddalar¹), mysal üçin, TJK-nyň 3-nji maddasy “Jenaýat kanunçylygynyň ýörelgeleri”².

(1) Türkmenistanyň jenaýat kanunçylygy kanunçylyk, kanunyň önünde raýatlaryň deňligi, günäkärlik jogapkärçiligi, adalatlylyk we ynsanperwerlik ýörelgelerine esaslanýar.

(2) Etmäşiň jenaýatçylyklydygy, oňa jeza berilmelidigi we gaýry jenaýat-hukuk netijeleri jenaýat kanuny arkaly kesgitlenilýär.

(3) Adam günäsi belli edilen, diňe zyýanly netijelere getiren hereketleri (hereketsizligi) üçin jenaýat jogapkärçiligine degişlidir.

(4) Kazyýetiň hökümi boýunça we kanuna laýyklykda günäkär diýlip hasaplanylmasa we jenaýat jezasy berilýän bolmasa, hiç kim jenaýat etmekde günäkär diýlip hasap edilip bilinmez, oňa jenaýat jezasy berlip bilinmez.

(5) Jenaýat eden adamlar kanunyň önünde deňdirler we jynsyna, teniniň reňkine, milletine, emläk we wezipe ýagdaýyna, dine garaýşyna, ynançlaryna, partiýa degişliligine garamazdan, jenaýat jogapkärçiligine degişlidirler.

(6) Jenaýat eden adama ulanylmaga degişli jeza we gaýry jenaýat-hukuk täsir çäresi adalatly bolmalydyr, jenaýatyň agyrlygyna, onuň edilen ýagdaýlaryna we günäkäriň şahsyýetine berk laýyk gelmelidir.

(7) Jenaýat eden adamlara ulanylýan jeza we gaýry jenaýat-hukuk täsir çäreleri fiziki taýdan ejir çekmeler ýetirmegi ýa-da adam mertebesiniň kemsidilmegini öz maksady edinip bilmez.

(8) Şol bir jenaýat üçin hiç kim jenaýat jogapkärçiligini iki gezek çekip bilmez.

Jenaýat kodeksiniň Umumy böleginde görkezilen gipoteza, esasanam, Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginde göz önünde tutulan anyk jenaýatlaryň toplumlarynyň üstüni ýetirýän ýa-da olary häsiýet-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 5-6-njy sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 6-njy sah.

lendirýän düzgünleri dispozisiýa degişli gipotezanyň ornuny ýerine ýetirýär. Sanksiýa degişli gipoteza Umumy böleginiň jeza bermek (TJK-nyň 3-nji baby), jeza bellemek we ondan boşatmak (TJK-nyň 4-nji baby), şeýle hem lukmançylyk we terbiýeçilik häsiýetli mejbur ediş çäreleri (TJK-nyň 5-nji baby) hakyndaky düzgünleri emele getirýän düzgünnamalary ýerine ýetirmek üçin niýetlenen. Şu düzgünnamalaryň esasy aýratynlygy, birinjiden, jezanyň mazmunyny we maksadyny açyp görkezýändigini; ikinjiden, olary ulanmagyň tertibini we ýörelgelerini belleýändigini; üçünjiden, jogapkärçilikden boşatmagynyň, jeza bermeginiň esaslaryny we şertlerini kesgitleýändigini; dördünjiden, jenaýatlary etmekde günäkär adamlara täsir etmegi ulanmagyň esaslaryny, tertiplerini we şertlerini belleýändigidir.

Dispozisiýa namanyň jemgyýetçilik üçin howply, anyk etmişin alamatlaryny suratlandyryýan bölekdir. Jenaýat kodeksinde dispozisiýalar Aýratyn böleginde göz önünde tutulan. Hakykatda jenaýat-hukuk namasynyň dispozisiýasy jenaýatyň düzümini “saklaýar”. Jenaýat düzümleriniň aýratyn alamatlary jenaýat hukuk kadalarynyň dispozisiýalarynda ýerleşýär, ýöne düzümleriň aýry-aýry elementlerini häsiýetlendirýän alamatlary TJK-nyň Umumy böleginde hem nazara alnan (mysal üçin, jenaýat subýektiniň alamatlary we beýlekiler). Dispozisiýa hem-de jenaýatyň düzüminiň alamatlarynyň sanawy şol bir zat däl. Dispozisiýa jenaýat toplumynyň bolmagynyň görnüşidir. Dispozisiýa – forma, toplum – namanyň mazmunydyr. Bir dispozisiýada bir toplum kesgitlenilip bilner. Toplumyň alamatlarynyň suratlandyrylyşynyň görnüşine baglylykda dispozisiýa ýönekeý, beýan ediş, salgylanyş we blanket (salgylanyş) bölünýär. Dispozisiýa – ol jenaýat kanunynyň Aýratyn böleginiň maddasynda ýa-da maddanyň böleginde görkezilen jenaýatçylykly etmişin kesgitlemesidir. Mysal üçin, Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 132-nji maddasy¹ “Töhmət”.

(1) Töhmət atana, ýagny başga bir adamyň namysyny we mertebesini kemsidýän görneginiň ýalan maglumatlary ýaýradana, ýetirilen zyýany düzetmek borçlary üstüne ýüklenilýär ýa-da zähmete hak tölemeginiň ortaça aýlyk möçberiniň başdan onusyna çenli möçberde

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 75-nji sah.

jerime salynýar ýa-da bir ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek jezasy berilýär.

(2) Köpçülikleýin çykyşda, köpçülige niýetlenen eserde ýa-da köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde atylýan töhmet üçin, zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň ondan ýigirmisine çenli möçberde jerime salynýar ýa-da iki ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek ýa-da bir ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(3) Agyr netijelere getiren ýa-da aýratyn agyr jenaýat etmekde aýyplamak bilen birlikde atylan töhmet üçin, üç ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

Dispozisiýanyň birnäçe görnüşi bardyr.

1. Ýönekeý dispozisiýa – ol jenaýatyň obýektiv we subýektiv alamatlaryny açyp görkezmän, diňe jenaýatyň adyny berýär, mysal üçin, TJK-nyň 101-nji maddasy “ Bilkastlaýyn adam öldürmek”¹.

(1) Bilkastlaýyn adam öldürmek:

iki ýyldan baş ýyla çenli möhlete bellibir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemek bilen ýa-da ýüklemän, sekiz ýyldan on baş ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(2) Bilkastlaýyn adam öldürmek:

a) iki ýa-da şondan-da köp adamy;

b) öz gulluk ýa-da jemgyýetçilik borjuny amala aşyrmagy bilen baglanyşykly adamy ýa-da onuň ýakyn adamlaryny;

ç)garawsyzlygy günäkäre görnetin bolup duran adamy, şeýle hem adamy ogurlamak ýa-da girewine almak bilen baglanyşyklylykda;

d) göwreliligi günäkäre görnetin bolup duran aýaly;

e) zorlamak ýa-da seksual häsiýetli zorlukly hereketler bilen baglanyşyklylykda;

ä) aýratyn zalymlyk bilen;

f) köp adamlaryň jany üçin görnetin howply usul bilen;

g) deslap dilleşmezden iki ýa-da şondan-da köp adam ýa-da deslap dilleşmek boýunça adamlaryň topary, guramaçylykly topar ýa-da jenaýatçylykly bileleşik tarapyndan;

h) betnebislik niýeti bilen, şeýle hem hakyna tutma boýunça;

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 59-60-njy sah.

- i) huligançylyk niýeti bilen;
 - j) başga jenaýaty ýaşyrmak ýa-da onuň amala aşyrylmagyny ýeňilleşdirmek maksady bilen;
 - ž) durmuş, milli, jyns ýa-da dini ýigrenç ýa-da duşmançylykly garamak bilen;
 - k) gan almak maksady bilen;
 - l) gaýtadan, şu Kodeksiň 102,103-nji maddalarynda göz önünde tutulan etmişler muňa girmeyär;
 - m) aýratyn howply residiwde,
- iki ýyldan baş ýyla çenli möhlete belli bir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemek bilen ýa-da ýüklemän, on ýyldan ýigrimi baş ýyla çenli möhlete azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

Ýönekeý dispozisiýasy jenaýat kanunçylygy ýörite düşündiril-män, jenaýatçylykly etmişň alamatlaryny görkezmän aýan ýag-daýynda ulanylýar. Ýönekeý dispozisiýa diňe jenaýatçylykly etmi-şiniň adyny berýär, emma jenaýatyň alamatlaryny görkezmeýär.

2. Beýan ediş dispozisia – jenaýatyň anyk toplumynyň alamat-laryny kanunda beýan edýän namanyň böleginiň görnüşidir. Beýan ediş dispozisiýasy jenaýat toplumynyň giň häsiýetini berýär, mysal üçin, TJK-nyň 132,133,134,227-nji maddalary.¹

134-nji madda “Zorlamak”.

(1) Aýal-gyzlary zorlana, ýagny fiziki zorlugy ulanyp, gorkuzyp, şeýle hem jebir çekeniň biçäreliginden peýdalanylýp, zyna edene,

iki ýyldan baş ýyla çenli möhlete belli bir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemek bilen ýa-da ýüklemän, üç ýyldan on ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(2) Aýal-gyzlary zorlamak:

- a) gaýtadan edilse;
- b) deslap dilleşmezden iki ýa-da şondan-da köp adam ýa-da des-lapky dilleşik boýunça adamlar topary tarapyndan edilse;
- ç) jebir çekeni horlamak bilen edilse;
- d) jebir çekene weneriki kesel ýokuşdyrsa;
- e) kämillik ýaşyna ýetmedikligi görnetin bolsa, iki ýyldan baş ýyla çenli möhlete belli bir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemek bilen

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 75,77,121,122-nji sah.

ýa-da ýüklemän, baş ýyldan on baş ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(3) Aýal-gyzlary zorlamak:

a) seresapsyzlyk boýunça jebir çekeniniň ölmegine getirse ýa-da onuň saglygyna agyr şikes ýetirse ýa-da oňa SPID keselini ýokaşdyrsa;

b) jebir çekeniniň on dört ýaşyna ýetmedikligi görnetin bolsa,

iki ýyldan baş ýyla çenli möhlete bellibir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemek bilen ýa-da ýüklemän, on ýyldan ýigrimi baş ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär”.

Jenaýat kodeksiniň dispozisiýasynda jenaýat kanunynyň durmuş-hukuk mazmuny, esasy we tapawutlandyryýan aýratynlyklary suratlandyrylyp görkezilýär. Beýan ediş dispozisiýa gönüden-göni jenaýatyň alamatlaryny kesgitleýär. Mysal üçin, Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 227-nji maddasynda “Ogurlyk” başga biriniň emlägini gizlinlik bilen ogurlamak hökmünde kesgitleýär”.

3. Salgylanyş dispozisiýa – ýagny onda kanun çykaryjy jenaýat toplumynyň aýry-aýry alamatlaryny anyklaşdyrmak üçin hukugyň beýleki namalaryna ýollaýar. Salgylanyş dispozisiýanyň iki görnüşi bardyr: 1. Blanket (dürli görnüşli). 2. Salgylanyş (birmeňzeş).

Blanket dispozisiýa – hukugyň başga pudaklaryna iberýär, meselem, TJK-nyň 160-njy maddasynda görkezilen jenaýat maşgala hukugynyň namalary bilen hem kadalaşdyrylýar. “Çagalary ýa-da işe ýarawsyz ata-eneleri ekläp-saklamak üçin serişdeleri tölemekden zandyýamanlyk bilen boýun gaçyrmak”¹.

(1) Ata-eneleriň kemala gelmedik çagalary, şonuň ýaly-da on sekiz ýaşyna ýeten zähmete ukypsyz çagalary ekläp-saklamak üçin Kazyýetiň çözgüdi boýunça serişde tölemeklikden zandyýamanlyk bilen boýun gaçyrandygy üçin, zähmete hak tölemegine ortaça aýlyk möçberiniň on başdan otuzysyna çenli möçberde jerime salynýar ýa-da iki ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek jezasy berilýär.

(2) Kämillik ýaşyna ýeten zähmete ukyply çagalaryň Kazyýetiň çözgüdi boýunça zähmete ukypsyz ata-enelerini ekläp-saklamak üçin serişde tölemekden zandyýamanlyk bilen boýun gaçyrandygy üçin, zähmete hak tölemeginiň ortaça aýlyk möçberiniň on başdan otuzysyna

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 87-88-nji sah.

çenli möçberde jerime salynýar ýa-da iki ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek jezasy berilýär.

Salgylanyş dispozisiýa – Jenaýat kodeksiniň bir maddasyndan şol kodeksiniň başga bir maddasyna salgy berýär. Meselem, TJK-nyň 292, 294, 295, 296, 297-nji maddalaryna¹ salgy berilýär. Ýa-da, mysal üçin, TJK-nyň 294-nji maddasy “Neşe serişdeleriniň ýa-da psihotropiýa maddalarynyň ogurlanmagy ýa-da gorkuzyp alynmagy”².

(1) Neşe serişdeleriniň ýa-da psihotropiýa maddalarynyň ogurlanandygy ýa-da gorkuzyp alnandygy üçin:

emlägini muzdsuz alyp ýa-da muzdsuz alman hem-de iki ýyldan baş ýyla çenli möhlete belli bir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemek bilen ýa-da ýüklemän, baş ýyldan on ýyla çenli möhlete azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(2) Şonuň ýaly hereketler, eger:

a) gaýtadan;

b) deslapdan dilleşmek boýunça adamlaryň topary tarapyndan;

ç) neşe serişdeler ýa-da psihotropiýa maddalary onuň gulluk ýagdaýy bilen baglanyşykly ýa-da gorap saklamak ynanylan adam tarapyndan;

d) jan ýa-da saglyk üçin howply bolmadyk zorlugyň ulanylmagy bilen amala aşyrylandygy üçin, emlägini muzdsuz alyp ýa-da muzdsuz alman hem-de iki ýyldan baş ýyla çenli möhlete belli bir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemek bilen ýa-da ýüklemän, alty ýyldan on iki ýyla çenli möhlete azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(3) Şu maddanyň birinji ýa-da ikinji böleklerinde göz önünde tutulan hereketler guramaçylykly topar tarapyndan, şeýle hem jan ýa-da saglyk üçin howply bolan zorlugyň ulanylmagy bilen amala aşyrylandygy üçin ýa-da eger şol hereketleriň predmeti uly möçberdäki neşe serişdeler ýa-da psihotropiýa maddalary bolsa, emlägini muzdsuz alyp ýa-da muzdsuz alman hem-de iki ýyldan baş ýyla çenli möhlete belli bir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemek bilen ýa-da ýüklemän, sekiz ýyldan on baş ýyla çenli möhlete azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 165-167-nji sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 168-169-njy sah.

(4) Şu maddanyň birinji, ikinji ýa-da üçünji böleklerinde göz önünde tutulan hereketler jenaýatçylykly bileleşik tarapyndan ýa-da eger şol hereketleriň predmeti aýratyn uly möçberlerdäki neşe serişdeler ýa-da psihotropiýa maddalary bolsa, emlägini muzdsuz alyp ýa-da muzdsuz alman hem-de iki ýyldan baş ýyla çenli möhlete belli bir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemek bilen ýa-da ýüklemän, on iki ýyldan ýirgimi baş ýyla çenli möhlete azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär”.

Salgylanyş (birmeňzeş) dispozisiýada jenaýat toplumynyň aýry-aýry alamatlaryny jenaýat hukugynyň diňe beýleki kadalarynyň kömegi bilen anyklaşdyrmak bolar. Birmeňzeş salgylanyş dispozisiýasy dispozisiýalary ýazylyş görnüşleri boýunça: 1) ýönekeý; 2) beýan ediş dispozisiýalaryna bölüp bolar.

Ýönekeý salgylanyş dispozisiýada kanun çykaryjy Jenaýat kodeksiniň başga maddasynda beýan edilýän ol ýa-da beýleki düşüňjäniň diňe adyny görkezýändigini bilen tapawutlanylýar.

Salgylanyş-beýan ediş dispozisiýa Jenaýat kodeksiniň beýleki namalaryna ýa-da onuň umumy böleginiň maddalaryna salgylanyp, jenaýatyň anyk toplumynyň aýratynlyklary giňden beýan edilýänligi bilen häsiýetlendirilýär.

Blanket dispozisiýa diýlip, jenaýat kanunynyň özünde jenaýatçylykly etmişi we onuň alamatlaryny gönüden-göni kesgitlemän, başga kanunlara ýa-da başga kadalaşdyryjy namalara iberýän dispozisiýa aýdylýar. Blanket dispozisiýa hökümetiň kararlaryna we buýruklaryna, ministrlikleriň buýruklaryna, gözükdirmelerine we başgalara iberýär. Agyr netijelere getiren, zähmeti goramagyň düzgünleriniň bozulmagyny jezalandyran, Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 151-nji maddasynyň dispozisiýasy blanket görnüşli bolup durýar, ýagny “Zähmeti goramagyň kadalarynyň bozulmagy”¹.

(1) Tehniki howpsuzlyk kadalaryny ýa-da zähmeti goramagyň başga kadalaryny berjaý etmek boýunça borçlar ýüklenen adam tarapyndan bu kadalaryň bozulandygy üçin, eger munuň özi adamlar bilen betbagtçylykly ýagdaýlara getirip biljek bolsa, zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň başdan onusyna çenli möçberde

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 83-84-nji sah.

jerime salynýar ýa-da iki ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek jezasy berilýär.

(2) Şonuň ýaly etmiş adamyň saglygyna şikes ýetirse, iki ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek ýa-da iki ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(3) Şu maddanyň birinji böleginde göz önünde tutulan etmiş, eger ol seresapsyzlyk boýunça adamyň ölmegine getirse, üç ýyla çenli bellibir wezipäni eýelemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum edip ýa-da mahrum etmän, baş ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär”.

Hereket edýän jenaýat kanunçylygynda maddalarynyň bir bölegi ýönekeý bolup bilýär, sebäbi ol diňe anyk jezaly etmişleri görkezýär, beýleki bir bölegi bolsa, blanket bolup durýar, sebäbi galan etmişler babatda ol maddanyň böleginiň dispozisiýasy beýleki kadalaşdyryjy namalara iberýär.

Salgylanyş dispozisiýasy diýlip başga madda ýa-da maddanyň bölegine iberýän dispozisiýa aýdylýar. Mysal üçin, Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 184-nji maddasynyň 2-nji böleginde¹ “şol bir hereketler” diýen sözler, para almaklygy kesgitleýän 1-nji bölekde beýan edilýär, soňra bolsa 2-nji bölegiň dispozisiýasynda para almaklygy agyrlaşdyrýan ýagdaýlary görkezilýär, TJK-nyň 184-nji maddasy “Para almak”.

(1) Para berýäniň ýa-da oňa wekilçilik edýänleriň peýdasyna iş bitirendigi (bitirmänligi) sebäpli, wezipeli adamyň hut özüniň ýa-da arada durýan adamyň üsti bilen pul, gymmatly kagyzlar, başga emläk görnüşinde para alandygy ýa-da emläk häsiýetli peýda görendigi üçin, eger şeýle işi bitirmek (bitirmezlik) wezipeli adamyň gulluk ygtyýarlyklaryna girýän bolsa ýa-da gulluk ygtyýarlyklaryna mümkinçiligi şol iş bitirmäge (bitirmezlige) täsirini ýetirip bilýän derejede bolsa, üç ýyla çenli bellibir wezipäni eýelemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum etmek bilen emlägini muzdsuz alyp ýa-da muzdsuz alman, baş ýyldan sekiz ýyla çenli möhlete bellibir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemek ýa-da üç ýyla çenli belli bir wezipäni eýelemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 100-101-nji sah.

mahrum etmek bilen emlägini muzdsuz alyp ýa-da muzdsuz alman, sekiz ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(2) Şonuň ýaly etmiş, eger:

a) gaýtadan edilse;

b) deslapky ylalaşmak boýunça adamlaryň topary ýa-da guramaçylykly topar tarapyndan edilse;

ç) jogapkärli ýagdaý eýeleýän wezipeli adam tarapyndan edilse;

d) gorkuzmak bilen para alynsa;

e) uly möçberde bolsa,

emlägini muzdsuz alyp ýa-da muzdsuz alman, baş ýyldan on baş ýyla çenli möhlete belli bir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemek ýa-da emlägini muzdsuz edip ýa-da muzdsuz etmän, baş ýyldan on baş ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär”.

Sanksiýa maddanyň jeza çärelerini beýan edýän bölegidir. Sanksiýa hukuk edebiýatynda jeza çäreleri bilen baglanyşdyrylandyr. Sanksiýanyň birnäçe görnüşi bardyr. Sanksiýa diýlip jenaýat kanunynyň Aýratyn böleginiň maddasynda ýa-da maddanyň böleginde jenaýat üçin berilýän jezanyň gönüşi we çägi görkezilýär. Sanksiýada jenaýatyň howplulygynyň häsiýeti we derejesi berlen. Sanksiýa esasy jezanyň görnüşini we çäginı kesgitleýär. Jezanyň goşmaça çäreleriniň ulanylmagy bellibir jenaýat üçin hökmanydyr. Mysal üçin, Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň “Banditçiligi” jezalandyryan 274-nji maddasynda¹ emlägi muzdsuz almak ulanylmalý, emma köplenç ýagdaýda maddalaryň sanksiýalarynda emlägi muzdsuz almak jezasy goşmaça jeza çäresi hökmünde görkezilýär. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksinde “Garakçylygy” jezalandyryan 231-nji maddasy-na² laýyklykda kazyýet işiniň ýagdaýyna baglylykda goşmaça jeza çäresini ulanmaly ýa-da ulanmaly däl meseläni çözmeli.

Hereket edýän Jenaýat kodeksinde sanksiýa oňnositel kesgitli. Jenaýat kodeksinde absolýut (çäkli) kesgitli ýa-da absolýut kesgitli däl sanksiýa ýok. Absolýut (çäkli) kesgitlenen sanksiýa mejbur etmegiň ýeke-täk görnüşini görkezýär. Takyk jezanyň möhleti görkezilmeýän ýa-da görnüşini kesgitlemeýän sanksiýa absolýut kesgitlenmedik

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 156-njy sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 125-126-njy sah.

sanksiýadyr. Otnositel kesgitli sanksiýa jezanyň görnüşini we onuň aşaky we ýokarky çäginı görkezýär. Bular ýaly sanksiýa kazyýete jezanyň görnüşiniň we möçberiniň saýlamak mümkinçiligini döredýär. Hereket edýän jenaýat kanunynyň maddalarynda otnositel kesgitlenen sanksiýa kabul edilen, ol sanksiýanyň iki görnüşı gabat gelyär:

a) jenaýatyň edilmegi üçin jezanyň diňe ýokary çäginı kesgitleýän sanksiýa. Jezanyň aşaky çäginı şol sanksiýa görkezenok. Jezanyň aşaky çäginı bellemek üçin Jenaýat kodeksiniň Umumy böleginde bellenen aşaky çägi göz öňünde tutmaly. Mysal üçin, Jenaýat kodeksi boýunça azatlykdan mahrum etmek üçin aşaky çägiň möhleti – alty aý, düzediş işleri üçin – iki aý (TJK-nyň 50,53-nji maddalary). Mysal üçin, Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 232-nji maddasy boýunça, alty aýdan on iki ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek ýa-da iki aýdan iki ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek ulanylyp bilner.

b) jezanyň aşaky we ýokarky çäginı kesgitleýän sanksiýa. Mysal üçin, Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 254-nji maddasynyň 2-nji bölegi esasynda¹, “Kontrabanda” iki ýyldan baş ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy bilen jezalandyrylýar.

Otnositel kesgitlenen sanksiýa – jezanyň minimal we maksimal çäklerini belleýär, mysal üçin, TJK-nyň 101-nji maddasy, “Bilkastlaýyn adam öldürmek.

(1) Bilkastlaýyn adam öldürmek iki ýyldan baş ýyla çenli möhlete bellibir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemek bilen ýa-da ýüklemän, sekiz ýyldan on baş ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär”¹.

Tejribede ulanylýan jenaýat kanunynyň otnositel-kesgitlenen sanksiýalaryň iki görnüşı bardyr:

1) jezanyň maksimal (ýokary) çägi görkezilen görnüşı;

2) jezanyň minimal (aşaky) we maksimal (ýokary) çäkleri görkezilen görnüşı.

Alternatiw sanksiýa – bu sanksiýa jezalaryň ikisinden ýa-da köp görnüşlerinden birini saýlap almagyna ýol berýär. Mysal üçin, TJK-nyň 109-njy maddasy “Gazaplanma ýagdaýynda saglyga bilkastlaýyn agyr ýa-da ortaça agyr şikes ýetirmek”².

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 139-141-nji sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 63-nji sah.

Jebir çekeniň zorluk etmegi, masgaralamagy ýa-da gaty kem-sitmegi netijesinde ýa-da gaýry kanuna ters gelyän ýa-da ahlaksyz hereketleri (hereketsizligi), şonuň ýaly-da jebir çekeniň yzygiderli hukuga ters gelyän ýa-da özüni ahlaksyz alyp barmagy bilen dörän uzak wagtlap akyla zeper ýetirýän ýagdaý netijesinde birden dörän güýçli psihiki tolgunmasy (gazaplanmasy) ýagdaýynda saglyga bil-kastlaýyn agyr ýa-da ortaça agyr şikes ýetirene, iki ýyla çenli düzediş işlerinde işlemek ýa-da iki ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek je-zasy berilýär”.

Salgylanyş sanksiýasy – göni jezany bellemän, jenaýat kanuny-nyň başga namasyna ýa-da hukugyň başga pudagyna iberilýär. Sal-gylanyş sanksiýasynyň dispozisiýalarynda göz önünde tutulan jena-ýatlary etmekde günäkär adamlar barada şol sanksiýa ulanylýar, mysal üçin, TJK-nyň 337-nji maddasy¹ “Buýrugyň ýerine ýetirilmezligi.

(1) Bellenilen tertipde beren buýrugyny onuň tabynlygynda-kynyň ýerine ýetirmezligi gullugyň bähbitlerine düýpli zyýan ýetiren bolsa, harby gulluk boýunça iki ýyla çenli çäklendirmek ýa-da üç ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(2) Deslapdan dilleşmek boýunça adamlaryň toparý tarapyndan amala aşyrylan, şonuň ýaly-da agyr netijelere getiren şeýle hereket üçin, üç ýyldan sekiz ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(3) Şu maddanyň birinji ýa-da ikinji böleklerinde göz önünde tutulan, söweş ýagdaýynda amala aşyrylan hereketler üçin baş ýyldan on baş ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(4) Gulluga sowuk-sala ýa-da ynsapsyzlyk bilen garamagy ne-tijesinde buýrugy ýerine ýetirmändigi agyr netijelere getiren bolsa, harby gulluk boýunça iki ýyla çenli çäklendirmek ýa-da iki ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(5) Şu maddanyň dördünji böleginde göz önünde tutulan söweş ýagdaýynda amala aşyrylan hereket üçin, üç ýyldan sekiz ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär”.

Salgylanyş sanksiýasynyň şeýle gönüşleri bar:

1) jenaýat hukugynyň namalaryna salgylanýan sanksiýa;

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 197-198-nji sah.

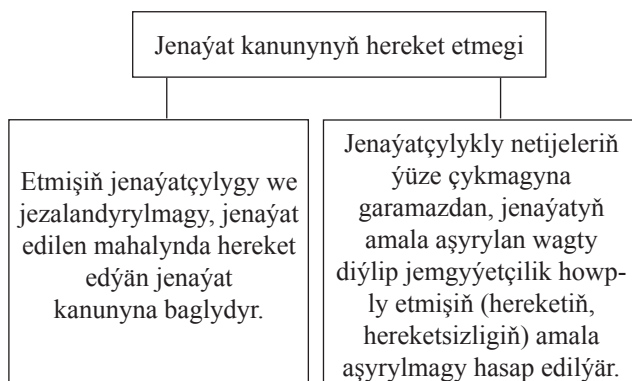
2) hukugyň beýleki pudaklarynyň namalaryna salgylanýan sanksiýa (blanket sanksiýa).

Absolýut-kesgitlenen sanksiýa jenaýat hukugynda pes netijeli, şoňa görä-de kanunda absolýut kesgitlenmedik sanksiýa köp ýaýran däl-dir. Jezanyň takyk möçberi bellenilse, kazyýet jezany höküm esasynda belleýär, şol halatda jenaýat jogapkärçilgini ýeňilleşdirýän ýagdaýlary nazara alynýar, hatda jenaýat işinde onuň ýaly ýagdaýlaryň ençemesi bar bolsa-da, kazyýet olaryň bardygyny görkezip, hiç-hili täsirli netije çykaryp bilmeýär. Jenaýat eden adamyň jogapkärçilgini agyrlaşdyran ýagdaýlar bar halatynda, şoňa baglyklykda jeza berilýär, sebäbi absolýut-kesgitlenen sanksiýanyň möçberinden kazyýet çykyp bilmeýär.

Jenaýat kanunyna düşündiriş bermek – kanunyň mazmunyny anyklaşdyrmak we hukuk taýdan onuň hakyky mazmunyny açyp görkezmekdir. Her bir düşündiriş bermegiň maksady kanun çykaryjynyň kanun düzülýän wagtynda onuň mazmunyna beýan edilen erk-islegini anyklaşdyrmakdyr.

TJK-nyň 5-nji maddasynda Jenaýat kanunynyň hereket edýän wagty¹ görkezilen, etmiş jenaýatçylyklydygy we jeza berilmelidigi şol etmiş edilen wagtynda hereket eden kanun boýunça kesgitlenilýär. Jenaýatyň amala aşyrylan wagty diýlip onuň netijeleriniň, başlanýan wagty hasap edilýär, emma jogapkärçilik jenaýat kanununda göz önünde tutulan hereketiň (hereketsizligiň) edilen fakty üçin bellenilen ýagdaýlarda bolsa, şol hereketiň (hereketsizligiň) edilen wagty hasap edilýär.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 7-nji sah.

8-nji çyzygy. Jenaýat kanunynyň hereket etmegi

Jenaýat kanunynyň hereket edýän wagty etmiş jenaýatçylyklydygyny we jeza berilmelidigini şol etmiş edilen wagtynda hereket eden kanun boýunça kesgitlenilýär.

Jenaýat hukugynda jenaýat kanunynyň güýjüniň yzyna hereket etmegi diýen düşünje bardyr. Jenaýat eden adamyň jenaýat jogapkärçiligini aradan aýyrýan, jezasyny ýeňilleşdirýän ýa-da ýagdaýyny başga hili gowulandyryýan ýagdaýlar jenaýat kanunyň güýjüne yzyna hereket edýärler. Ýagny günäni ýeňilleşdirýän kanunynyň hukuk güýjüne girmezinden ön jenaýat jogapkärçiligine çekilen adamlar babatda täze kanun hem ulanylýar. Şol kanun jezasyny çekýän ýa-da jezasyny çeken, ýöne iş kesilen aýyby aýrylmadyk adamlara hem degişlidir.

Ýöne welin etmiş jenaýatçylyklydygyny belleýän, jezany güýçlendirýän ýa-da adamyň ýagdaýyny ýaramazlaşdyrýan kanunyň güýji yzyna hereket etmeýär. Diýmek, günäni agyrlaşdyrýan kanun, şol kanundan ön jenaýat jogapkärçiligine çekilen ýa-da jenaýat jogapkärçiligine çekilmedik adamlar babatynda ulanyp bilinmez.

Eger täze kabul edilen jenaýat kanuny eden etmiş üçin jezasyny çekýän adamyň jeza berilmeginiň tertibini ýeňilleşdirse, onda oňa berlen jeza täze kanunda göz önünde tutulan çäklere laýyklykda gysgaldylmaga degişlidir. TJK-nyň 6-njy maddasy “Jenaýat kanunynyň güýjüniň yzyna hereket etmegini”¹ belleýär, jenaýat eden adamyň jenaýat jogapkärçiligini aradan aýyrýan, jezasyny ýeňilleşdirýän ýa-da

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 7-nji sah.

ýagdaýyny başga hili gowulandyrýan kanunyň güýji yzyna hereket edýär, ýagny ol bu kanun güýje girmezinden öň degişli etmiş eden adamlara, şol sanda jezasyny çekýän ýa-da jezasyny çeken, ýöne iş kesilenlik aýyby bolan adamlara hem degişlidir. Etmiş jenaýatçylyklydygyny belleýän, jezany güýçlendirýän ýa-da adamyň ýagdaýyny ýaramazlaşdyrýan kanunyň güýji yzyna hereket etmeýär. Eger täze jenaýat kanuny etmiş üçin jezasyny çekýän adamyň etmişine jeza berilmegini ýenilleşdirse, bellenilen jeza täze kanunda göz önünde tutulan çäklere laýyklykda gysgaldylmaga degişlidir.

Jenaýat kanunynyň territoriallyk alamaty boýunça hereket etmegi Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 7-nji maddasynda berkidilen¹, “Türkmenistanyň çäginde jenaýat eden adamlar barada jenaýat kanunynyň hereketi” – Türkmenistanyň çäginde jenaýat eden adamlar Türkmenistanyň jenaýat kanuny boýunça jogapkärçilige degişlidirler. Türkmenistanyň çäklerindäki suwlarynyň ýa-da howa giňişliginiň çäklerinde edilen jenaýatlar Türkmenistanyň çäginde edilen diýlip hasap edilýär. TJK-nyň güýji şeýle hem Türkmenistanyň kontinental selfinde we deňiz ykdysady zolagynda edilen jenaýatlara degişlidir. Türkmenistanyň portuna ýazylan, Türkmenistanyň çäklerinden daşyndaky suw ýa-da howa giňişliginde bolan gämide jenaýat eden adam, eger Türkmenistanyň halkara şertnamasynda başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, Türkmenistanyň jenaýat kanuny boýunça jogapkärçilik çekýär. Jenaýat döwletleriň ikisiniň ýa-da şondan-da köpüsiniň çäginde edilende, eger jenaýat Türkmenistanyň çäginde tamamlansa ýa-da onuň öňi alynsa, jogapkärçilik Türkmenistanyň jenaýat kanuny boýunça başlanýar. Daşary ýurt döwletleriniň diplomatik wekilleriniň we immunitetden peýdalanýan gaýry adamlaryň jenaýat jogapkärçiligi hakyndaky mesele, şol adamlar tarapyndan Türkmenistanyň çäginde jenaýat edilen mahalynda halkara hukugynyň kadalarynyň we Türkmenistanyň halkara şertnamalarynyň esasynda çözülýär.

Şu maddanyň mazmuny boýunça Türkmenistanyň çäginde amala aşyrylan jenaýatlar babatynda Türkmenistanyň kanunçylygy esasynda jogapkärçilik ýüze çykýar. Jenaýat eden adamlar barada jenaýat edilen yeriniň jenaýat kanuny hereket edýär we şol kanunyň esasynda jenaýat

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 7-8-nji sah.

jogapkärçiligi döreyär. Türkmenistanyň çägi diýip, ýer (ýerasty), suw (suwasty) we howa giňişliginiň Türkmenistanyň döwlet serhetleriniň çäklerindäki territoriýanyň bölegine düşünmek gerek.

Türkmenistanyň çäkleriniň daşynda jenaýat eden adamlar barada, haçan-da olar jenaýat eden ýerinde saklansalar, onda olar babatyny-da degişli ýurtlaryň jenaýat kanunçylygy hereket edýär. Ýöne welin Türkmenistanyň raýatlary, şeýle hem Türkmenistanda hemişelik ýaşayan raýatlygy bolmadyk adamlar Türkmenistanyň çäklerinden daşarda, Türkmenistanyň jenaýat kanunynda göz önünde tutulan jenaýaty eden halatynda, eger-de edilen etmiş üçin jogapkärçilik onuň edilen çägendäki döwletiň jenaýat kanunynda göz önünde tutulan bolsa we eger şol adamlar daşary ýurt döwletinde jenaýat jogapkärçiligine çekilmedik bolsalar, onda olar Türkmenistanyň jenaýat kanunçylygy boýunça jogapkärçilige degişlidirler. Şol ýagdaýlarda jenaýatyň edilen ýerinde hereket edýän kanunda göz önünde tutulan jezanyň iň ýokary çäginden aňry geçýän jeza belenilip bilinmez.

TJK-nyň 8-nji maddasynda “Türkmenistanyň çäkleriniň daşynda jenaýat eden adamlar barada jenaýat kanunyň hereketi”¹ görkezilen, Türkmenistanyň raýatlary, şeýle hem Türkmenistanda hemişelik ýaşayan raýatlygy bolmadyk adamlar Türkmenistanyň çäklerinden daşarda, Türkmenistanyň jenaýat kanunynda göz önünde tutulan jenaýaty edende, eger edilen etmiş üçin jogapkärçilik onuň edilen çägendäki döwletiň jenaýat kanunynda göz önünde tutulan bolsa we eger şol adamlar daşary ýurt döwletinde iş kesilmedik bolsa, Türkmenistanyň jenaýat kanunlary boýunça jogapkärçilige degişlidirler. Şunda jenaýatyň edilen ýerinde hereket edýän kanunda göz önünde tutulan jezanyň ýokary çäginden aňry geçýän jeza belenilip bilinmez. Daşary ýurtly raýatlar, şeýle hem Türkmenistanda hemişelik ýaşamaýan, raýatlygy bolmadyk adamlar Türkmenistanyň çäklerinden daşynda eden jenaýaty üçin, eger jenaýat Türkmenistanyň ýa-da onuň raýatlygylyň garşysyna gönükdirilse, şeýle hem Türkmenistanyň halkara şertnamalarynda göz önünde tutulan halatlarda, eger olar daşary ýurt döwletinde iş kesilmedik bolsa we Türkmenistanyň çäginde jenaýat jogapkärçiligi çekilmedik bolsa, Türkmenistanyň jenaýat kanunlary boýunça jogapkärçilige degişlidir.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 8-9-njy sah.

Daşary ýurtly raýatlar, şeýle hem Türkmenistanda hemişelik ýaşamaýan, raýatlygy bolmadyk adamlar Türkmenistanyň çäkleriniň daşynda eden jenaýaty üçin, eger jenaýat Türkmenistanyň ýa-da onuň raýatlarynyň garşysyna gönükdirilse, şeýle hem Türkmenistanyň halkara şertnamalarynda göz önünde tutulan halatlarda, eger olar daşary ýurt döwletinde jogapkärçilige çekilmedik bolsa we Türkmenistanyň çäginde jenaýat jogapkärçilige çekilmedik bolsa, Türkmenistanyň jenaýat kanunlary boýunça jogapkärçilige degişlidir.

TJK-nyň 9-njy maddasy “Jenaýat eden adamlaryň berilmeginiň”¹ tertibini kesgitleýär, daşary ýurt döwletiniň çäginde jenaýat eden Türkmenistanyň raýatlygy şol döwlete berilmäge degişli däl. Türkmenistanyň çäkleriniň daşynda jenaýat eden we Türkmenistanyň çäginde bolýan daşary ýurtly raýatlygy we raýatlygy bolmadyk adamlary Türkmenistanyň goşulyşan halkara şertnamalaryna, Türkmenistanyň ylalaşyklaryna, konwensiýalaryna we gaýry halkara-hukuk kadalaryna laýyklykda jenaýat jogapkärçiligine çekmek ýa-da jezasyny çekdirmek üçin daşary ýurt döwletine berlip bilner. Jenaýat eden adamlaryň berilmegi TJK-nyň 9-njy maddasynda görkezilen tertibe degişlidir. Daşary ýurt döwletiniň çäginde jenaýat eden Türkmenistanyň raýatlary şol döwlete berilmäge degişli däl (eger-de başga tertibi düzgünleşdirýän halkara şertnamasy ýok halatynda).

Türkmenistanyň çäkleriniň daşynda jenaýat eden we Türkmenistanyň çäginde bolýan daşary ýurtly raýatlary we raýatlygy bolmadyk adamlary Türkmenistanyň goşulyşan halkara şertnamalaryna, Türkmenistanyň ylalaşyklaryna, konwensiýalaryna we gaýry halkara-hukuk kadalaryna laýyklykda jenaýat jogapkärçiligine çekmek ýa-da jezasyny çekdirmek üçin daşary ýurt döwletine berlip bilner.

1. Türkmenistanyň Prezidenti hormatly Gurbanguly Berdimuhamedowyň kanunlary kämilleşdirmek babatda alyp barýan syýasaty.
2. Jenaýat kanuny barada düşünje, onuň esasy alamatlary we ähmiýeti.
3. Jenaýat kanunynyň namasy, onuň düşünjesi we gurluşy.
4. Gipoteza barada düşünje we onuň görnüşleri.
5. Dispozisiýa barada düşünje we onuň görnüşleri.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 9-njy sah.

IV BAP. JENAÝAT JOGAPKÄRÇILIGI DIÝEN DÜŞÜNJE WE ONUŇ GÖRNÜŞLERI

Her bir amala aşyrylan jenaýat öz netijesinde jenaýat jogapkärçiligini göz önünde tutýar. Jenaýat jogapkärçiligine çekilen adamy iş kesilen şahsyýet diýip ykrar etmek jenaýat hukuk netijelerine getirýär. Jenaýat jogapkärçiligi, ol şahsyýet tarapyndan amala aşyrylan jenaýatçylykly etmişe garşy döwletiň jogap berýän hereketidir. Jenaýatda günäkäriň jenaýat jogapkärçiligini mälim edýän, jezanyň möçberini we görnüşini belleýän, şahsyýeti iş kesilen hökmünde hasap edýän, ykrar edilmeginden ybarat bolan jenaýat hukuk netijeleri ýüze çykarýan ýagdaýlara jenaýat jogapkärçiligi diýilýär. Jenaýat jogapkärçiligi döwlet tarapyndan mejbur ediş çäreleriň ulanylmagy bilen bagly bolup durýar. Döwletiň mejbur ediş çäreleri jenaýat jogapkärçiliginiň mazmuny hökmünde ýüze çykýar we döwletiň ýörite gulluklary tarapyndan amala aşyrylýar. Jenaýat jogapkärçiligi günäkäriň şahsyýeti we eden etmişi bilen laýyklykda bellenilýär, ol bellibir mahrum etmeleri bilen häsiýetlendirilýär.

Jenaýat jogapkärçiligi we jenaýat üçin bellenilýän jeza biri-biri bilen özara gatnaşykly düşüňjelerdir. Jenaýat jogapkärçiligi ilki bilen ýüze çykýan ýagdaýdyr we jeza bellenilmegi üçin esas bolup durýar. Jenaýat jogapkärçiligi jeza garaşly däldir. Şol bir wagtyň özünde jenaýat jogapkärçiligi jezany ýüze çykarýar. Jenaýat eden şahsyýet islendik mejbur ediş çärelerine däl-de, diňe Jenaýat kodeksiniň degişli maddasynyň ýa-da maddanyň böleginiň sanksiýasynda anyk göz önünde tutulan döwlet tarapyndan takyk kesgitlenen mejbur ediş çärelerine sezewar edilip bilner.

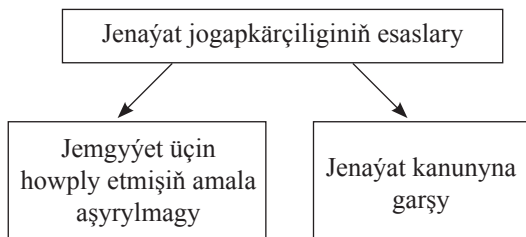
Jenaýat jogapkärçiligi şu aşakdaky aýratynlyklara eýe bolup durýar.

1. Eden jenaýaty üçin günäkäriň halkyň önünde döwlet tarapyndan ýazgarylmagy.
2. Jezalandyrmak, ýagny jenaýat kanunynyň sanksiýalary tarapyndan göz önünde tutulan şahsyýeti, emläk we ahlak häsiýetli mahrumlyklara sezewar etmek.

3. Jenaýat jogapkärçiligine çekmeklik şahsyýetiň iş kesilendigi bilen baglanyşykly, diňe jeza çäresini amala aşyrmagyň çäklerinde jenaýaty eden adamyň hukuklaryny çäklendirmek mümkindir.

Jenaýat jogapkärçiliginiň esasy diýlip, jenaýat eden adamy jenaýat jogapkärçiligine çekmek üçin jenaýat kanunynda göz önünde tutulan, ýeterlik we zerur bolan obýektiw we subýektiw alamatlary hasaplanýar. Jenaýat jogapkärçiligi diýlende, adamyň jenaýat etmegine döwletiň täsiri hökmünde jenaýat kanunynda göz önünde tutulan, mejbury häsiýetli çäreleri hasaplanýlar. Gutarnykly manyda jenaýat jogapkärçiligi – bu jenaýat-hukuk kadalarynyň sanksiýalarynyň amala aşyrylmagydyr. Jenaýat jogapkärçiligi şu aşakdaky düzümleri (doly möçberde) öz içine alýar:

- a) jenaýaty eden adam döwlet tarapyndan aýyplaýjy hökümiň çykarylmany bilen ýazgarylýar;
- b) jenaýat eden adama jeza bellenilýär;
- ç) jenaýat eden adam jezany çekýär;
- d) jenaýaty eden we jeza berlen adam üçin iş kesilenlik aýyby bilen baglanyşykly bellibir çäklendirmeler ýüze çykarylýar.

9-njy çyzgy. Jenaýat jogapkärçiliginiň esaslary

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 4-nji maddasyna¹ laýyklykda, jenaýat jogapkärçiligine diňe Türkmenistanyň Jenaýat kodeksinde göz önünde tutulan jenaýatlaryň düzüminiň ähli alamatlary bolan etmiş eden adam çekilip bilner. Jenaýat hukugynyň nazaryýetinde we Jenaýat iş ýöredişiniň tejribesinde jenaýatyň düzümi diýlip

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 6-7-nji sah.

anyk jemgyýetçilik howply etmişi jenaýat hökmünde häsiýetlendirýän, jenaýat kanuny tarapyndan bellenen obýektiw we subýektiw alamatlaryň toplumyna düşünilýär (mysal üçin, “Talaňçylyk” ýa-da “Huligançylyk”).

Jenaýatyň düzümini düzýän obýektiw alamatlaryna obýekt, ýagny jenaýat kanuny tarapyndan goralýan bähbitler (TJK-nyň 2-nji maddasynyň 1-nji bölegi)¹ we jenaýatyň obýektiw tarapy, ýagny jenaýat kanunynda göz önünde tutulan jenaýatçylykly etmişi (jemgyýetçilik howply hereket ýa-da hereketsizlik), jenaýatçylykly netijäni, olaryň arasyndaky sebäpli baglanyşygy (hereket ýa-da hereketsizlik bilen netije), jenaýatyň ýerini, wagtyny, ýagdaýyny, usulyny, jenaýaty etmegiň guralyny we serişdelerini häsiýetlendirýän daşky alamatlary degişlidir. Subýektiw alamatlaryna jenaýatyň subýektini häsiýetlendirýän alamatlary degişlidir – bu akyly düzümlük we ýaş alamaty (TJK-nyň 20-24-nji mm)², niýet we seresapsyzlyk görnüşindäki günä (TJK-nyň 26-31-nji mm)³, jenaýatyň sebäbi we maksady.

Hereket diýip adamyň jemgyýetçilik howply, erkli we aktiw (işjeň) özüni alyp barmagyna aýdylýar. Hereketsizlik adamyň özüniň etmeli we edip biljek borçlaryny etmezligi bilen baglanyşykly jemgyýetçilik howply, erkli we passiw özüni alyp barmaklygyny aňladýar. Jenaýatçylykly netije diýlende, jemgyýetçilik howply etmişiň (hereket ýa-da hereketsizlik) edilmegi netijesinde, jenaýat-hukuk goragynyň obýektine, jenaýat kanunynda görkezilen, bellibir zyýanyň ýetirilmegi göz önünde tutulýar. Sebäpli baglanyşyk bu jemgyýetçilik howply etmiş (hereket ýa-da hereketsizlik) bilen ýüze çykan jenaýatçylykly netijäniň arasyndaky obýektiw baglanyşykdyr. Jenaýatyň edilen ýeri, onuň amala aşyrylan bellibir çägi bolup durýar. Mysal üçin, Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 321-nji maddasynyň 2-nji böleginiň “w” bendine⁴ laýyklykda “Bikanun aw” üçin jenaýat jogapkärçiligi, eger-de ol goraghananyň ýa-da zakaznigiň çäginde amala aşyrylan bolsa ýüze çykýar. Jenaýatyň düzüminiň alamaty hökmünde, jenaýatyň amala aşyrylan wagty diýlip jenaýatyň amala

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 5-nji sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 13-15-nji sah.

³ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 15-17-nji sah.

⁴ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 185-nji sah.

aşyrylyp bilinjek bellibir wagtyň dowamyna düşünilýär. Mysal üçin, Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 149-njy maddasyna¹ laýyklykda, “Saýlaw hukugynyň amala aşyrylmagyna we sala salşyga (referendum) gatnaşmak hukugyna päsgel bermeklik”, bu jenaýatyň bellibir wagtda – döwlet häkimiýet we ýerli öz-özünü dolandyryş edaralaryna saýlawlar we referendum wagty edilmegini aňladýar.

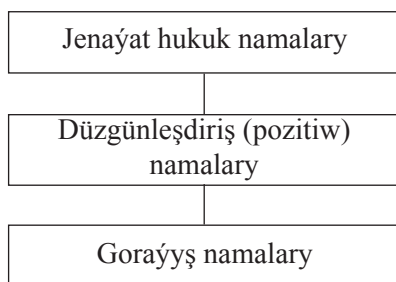
Jenaýat jogapkärçiligi edilen jenaýatyň hukuk netijesi hökmünde kesgitli wagtyň dowamynda öz ýuridiki (hukuk) güýjüni saklaýar. Ýagny onuň başlangyç we gutaryş wagty bardyr (müddeti), jenaýat hukuk gatnaşyklary mälim bolşy ýaly, jenaýat başlanan pursadynda ýüze çykýar we jezanyň gutarnykly dolmagy bilen tamamlanylýar. Jenaýat jogapkärçiliginiň başlangyç müddeti günäkäre günä yglan edilmegi bilen başlaýar we günäni mälim edýän hökümiň hukuk güýjüne girmegi bilen hem-de iş kesilene döwlet tarapyndan jeza berilmegi bilen kesgitlenilýär. Jenaýat jogapkärçiligi iş kesileniň kazyýetiň höküminiň esasynda döwlet tarapyndan bellenen jeza möhletiniň doldurylmagy bilen tamamlanylýar.

Jenaýat jogapkärçiligini amala aşyrmakda ýörite mehanizmiň elementleriniň ähmiýeti nazara alynýar: 1) jenaýat hukuk namalary; 2) jenaýat hukuk gatnaşyklary; 3) jenaýat hukuk namalarynyň ulanylyş tertibi.

Jenaýat hukuk namalary jemgyýetçilik gatnaşyklarynda gatnaşyjylaryň özüni alyp baryşlaryny, olaryň hukuklaryny hem borçlaryny, kadaly düzgüni saklamagynyň kanuny esaslaryny, şeýle hem şahslaryň özlerni kanuna laýyk alyp barmagyny üpjün edýän hukuk serişdeleri hökmünde çykyş edýär. Jenaýat hukuk namalary iki topara bölünýär: 1) düzgünleşdiriş (pozitiw) namalary. 2) Goraýyş namalary.

Namalaryň düzgünleşdiriş (pozitiw) wezipesi jenaýat namalarynda raýatlar üçin jenaýat kanunçylygy tarapyndan gadagan etmişlerden saklanmak we kanunyň talaplaryny berjaý etmekligini şahsyýetiň borjy hökmünde edinmek, namalaryň kömegi bilen olaryň durmuş ýaşayşynyň dürli ugurlarynda özüni alyp barşyny düzgünleşdirmek şahsyýetleriň jemgyýetiň, döwletiň we beýleki adamlaryň bähbitlerine laýyklykda alyp barmagynda ýüze çykýar.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 82-83-nji sah.

10-njy çyzygy. Jenaýat hukuk namalary

Goraýyş namalarynyň negatiw wezipesi bolsa, jenaýat jogapkärçiliginiň hem-de jezalandyryş serişdeleriniň kömegi bilen jemgyýetçilik gatnaşyklaryny goramaklygynda ýüze çykýar. Raýatlaryň özüni alyp barşyna Jenaýat kodeksiniň maddalarynyň dispozisiýalary täsir edýär. Jenaýat hukuk namalary hukuk gatnaşyklarynyň subýektlerinden kanuna laýyklykda özüni alyp barmaklygy talap edýär. Raýatlaryň köpüsi üçin kanun tarapyndan gadagan edilen etmişlerden saklanmak we jenaýat hukuk namalaryny berjaý etmek içki psihiki zerurlyk bolup durýar.

Jenaýat hukuk gatnaşyklary jenaýat kanunyny bozan adamlaryň we döwletiň adyndan çykyş edýän hukuk goraýjy edaralaryň arasynda döreýär. Mysal üçin, jenaýat eden adam Jenaýat kodeksiniň maddasynyň sanksiýasynda göz önünde tutýan döwlet mejbur ediş çäresine sezewar bolmaly we öz hereketiniň ýa-da hereketsizliginiň üsti bilen bozan jenaýat hukuk kadalarynda göz önünde tutulan belli bir jezany çekmeli. Jenaýat hukuk gatnaşyklarynyň beýleki subýektlerinde bolsa (döwletiň adyndan çykyş edýän hukuk goraýjy edaralary) jenaýat kanuny bozan adamy jenaýat jogapkärçiligine çekmäge hem jezalandyrmaga hukugy bardyr.

Hukuk gatnaşyklary hemişe ýuridiki (hukuk) faktlaryň (ýagdaýlaryň) baglanyşygy bilen ýüze çykýarlar. Degişli fakt (hukuk ýagdaýy) bolup diňe jenaýatçylykly etmişe seredilýär. Jenaýatçylykly etmişin başlangyç pursadyndan jenaýat hukuk gatnaşyklarynyň subýektleriň arasynda bellibir hukuklar we borçlar döreýär.

Jenaýat jogapkärçiliginiň esasy diýlip jenaýat eden adamyň jenaýat tertibinde jogap berşi, ýagny adamy jenaýat jogapkärçiligine

çekmek üçin jenaýat kanunynda göz önünde tutulan, ýeterlik we zerur bolan obýektiw we subýektiw alamatlary hasaplanýar. Jenaýat jogapkärçiligi diýlende, adamyň jenaýat etmegine döwletiň täsiri hökmünde jenaýat kanunynda göz önünde tutulan, mejbury häsiýetli çäreleri hasaplanylýar. Gutarnykly manyda jenaýat jogapkärçiligi – bu jenaýat-hukuk kadalarynyň sanksiýalarynyň amala aşyrylmagydyr.

Şahsyýet diňe jemgyýete howply hereketleriň (hereketsizlikleriň) hem-de şolaryň jemgyýete howply netijesindeki günäsi subut edilen ýagdaýynda jenaýat jogapkärçiligine degişlidir. Jenaýat jogapkärçiliginiň esaslandyrmasy kesgitlemegi – jogapkärçiligiň näme üçin ýüze çykýandygyny hem nähili amala aşyrylýandygyny kesgitlemekdir. Jenaýat jogapkärçiliginiň ýeke-täk hem ýeterlik esasy bolup, edilen hereketde ýa-da hereketsizlikde jenaýaty düzýän alamatlarynyň jemi bolmagydyr.

Jenaýaty düzýän hereketlere ýa-da hereketsizliklere kanun çykaryjy jenaýatyň anyk görnüşiniň özboluşly aýratynlygyny, onuň jemgyýetçilik howplulygyny kesgitleýän wajyp alamaty hökmünde seredýär. Jenaýaty düzýän hereket ýa-da hereketsizlik jenaýat jogapkärçiliginiň ýeke-täk esasy diýlip kabul edilýär. Eger-de jemgyýet üçin howply etmişde jenaýat kanunynda göz önünde tutulan jenaýaty düzýän alamatlaryň hiç biri ýok bolsa, onda jenaýat jogapkärçiligine esas ýok diýip hasap edilýär.

Jenaýat jogapkärçiligi günäkäriň düzetmäge mejbur bolan bel-libir mahrum etmeleri bilen häsiýetlendirilýär. Bu jogapkärçiligiň obýektiw häsiýeti – jenaýatçy tarapyndan ýetirilen zyýana döwletiň reaksiýasydyr (jogap hereketidir). Jenaýat jogapkärçiligi döwlet tarapyndan amala aşyrylýar we onuň üç görnüşü bardyr:

- 1) şahsy (azatlykdan mahrum etmek, tussag etmek we ş.m);
- 2) emläk (jerime, emlägi muzdsuz almak we ş.m);
- 3) ahlak häsiýetli (günäni boýun almak, ýazgarmak we ş.m.).

Jenaýat jogapkärçiligi diňe gutarylan ýa-da gutarylmaýyk jenaýat üçin ýüze çykýar. Öz daşky alamaty boýunça jenýata meňzeş

bolup, öz jemgyýetçilik ähmiýeti boýunça jenaýat diýlip hasaplanmaýan hereket ýa-da hereketsizlik, jenaýat jogapkärçiligine çekmek üçin esas bolup bilmeyär. Jenaýat kanuny jemgyýet üçin howply, jenaýat kanunyna garşy, günäni, jezaly goralýan bähbitlere zyýan ýetirýän ýa-da zyýan ýetirmek howpuny salýan jenaýatçylykly etmişi (hereket ýa-da hereketsizlik) jenaýat diýip hasap edýär we diňe şonuň amala aşyrylmagy üçin jenaýat jogapkärçiligi ýüze çykýar.

Jenaýat jogapkärçiliginiň görnüşleri	
Şahsy (azatlykdan mahrum etmek, tussag etmek we ş.m.)	
Emläk (jerime, emlägi muzdsuz almak we ş.m.)	
Ahlak häsiýetli (günäni boýun almak, ýazgarmak we ş.m.)	

11-nji çyzy. Jenaýat jogapkärçiliginiň görnüşleri

Jenaýat hukuk mejbur ediş çäreleriniň çäginde esasy jezalandyrmak eýeleýär. Jenaýat jogapkärçiligi hem-de jeza şol bir zat dälidir. Kanun olary kesgitli çäklendirýär.

Jenaýat kanuny jenaýat jogapkärçiliginiň esasy hökmünde şahsyýet, jemgyýet ýa-da döwlet üçin howply hereketleriň ýa-da hereketsizlikleriň amala aşyrylmagyny kesgitleýär. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksinde göz önünde tutulan jenaýatçylykly etmişleriň amala aşyrylmagynyň esasynda jenaýat hukuk häsiýetli çäreleri belenilýär.

Jenaýat jogapkärçiligi edilen jenaýatyň hukuk netijesi hökmünde diňe kesgitli wagtyň dowamynda öz hukuk güýjüni saklaýar. Ýagny onuň başlangyç we gutaryş wagty bardyr. Jenaýat işiniň seredilmegi we jeza çäresiniň belenilmegi ýaly hukuk ýagdaýlaryň esasynda jenaýat jogapkärçiligini ýüze çykarýar. Jenaýat jogapkärçiligi kazyýetde tamamlanýar. Jenaýat jogapkärçiligi jenaýat hukuk gatnaşyklarynyň subýektleriniň borçlarynyň we hukuklarynyň doly

amala aşyrylmagyna şaýatlyk edýär. Jenaýat hukuk gatnaşyklarynyň subýektleriň hukuklarynyň we borçlarynyň amala aşyrylmagy, şol subýektleriň arasynda ýüze çykýan jenaýat hukuk gatnaşyklary bilen kesgitlenilýär.

Jenaýat jogapkärçiligini amala aşyrmaklygynyň jemleýji bölegi bolup jenaýat hukuk namalarynyň ulanylmagy durýar. Jenaýat jogapkärçiligine çekilmeginiň tertibini jenaýat kanunyny ulanýan edaralaryň aýratyn kabul edýän çözümleri kesgitleýärler. Jenaýat jogapkärçiligine çekilmeginiň degişli namalary dürli bolup bilýärler. Oňa degişli – şahsyýeti kanuny bozmakda günäkär diýip ykrar etmek we ol babatda aýyplaw netijesini çykarmak, şahsyýete kazyýetiň aýyplaýjy hökümi bilen jeza çäresini bellemek, jenaýat hukuk kadalaryna gabat gelýän sanksiýalary ulanmak ýa-da jenaýat jogapkärçiliginden we jeza çäresini çekmekden boşatmak.

Jenaýat hukuk namalary şu aşakdaky görnüşlere bölünýär:

1) jeza çäresini ulanýan namalar;

2) jenaýat jogapkärçiliginden hem jeza çäresini çekmekden boşadýan namalar.

Birinji görnüşine diňe aýyplaýjy hökümleri degişli bolup durýarlar, çünki jenaýaty amala aşyrmak üçin jeza çäresini bellemek diňe kazyýetiň hökümi bilen ulanylyp bilner. Ikinji görnüşine jenaýat hukuk namalaryna esaslanyp, şahsyýeti jenaýat jogapkärçiliginden ýa-da jeza çekmekden boşadýan dürli namalar girýärler.

Jenaýat jogapkärçiliginiň amala aşyrylmagynyň iki görnüşi tapawutlandyrylýar:

1) jenaýat-hukuk namalaryny düşünjelilik bilen berjaý etmek;

2) jenaýat-hukuk namasynyň talaplaryny mejbury ýagdaýda (sanksiýalaryň ulanylmak howpy astynda) berjaý etmek.

Jenaýat jogapkärçiliginiň döwlet mejbur edişi görnüşinde amala aşyrmagyň üç görnüşi bardyr:

a) günäkäre jeza çäresini bellemekden çäre görmek;

b) günäkäre jeza çäresini belläp, şol çäräni hakykat ýüzünde berjaý etmezlik;

ç) günäkäre jeza çäresini belläp, şol çäräni hakykat ýüzünde berjaý etmek.

Jenaýat jogapkärçiligi administratiw (dolandyryş), raýat, zähmet (düzgün-nyzam) jogapkärçilikleri bilen bir hatarda hukuk jogapkärçiligiň iň giň ýaýran görnüşiniň biridir. Şoňa görä-de jenaýatçylykly etmiş eden adamy jogapkärçiligiň haýsy görnüşine çekilmelidigini kesgitlemek üçin onuň haýsy kada-kanuny bozanlygyny ýüze çykarmalydyr. Jenaýatyň howplulygynyň derejesi hukuk bozulmalara görä jemgyýet üçin has ýokary bolup durýar.

Döwletimizň jenaýat kanunçylygy Jenaýat kodeksi esasynda hereket edýär we kanunyň talabyny berjaý etmek her bir adamyň mukaddes borjydyr. Jenaýat kodeksiniň jemgyýetçilik tertibini goramakda we jemgyýetçilik tertibini berjaý etmede ähmiýeti uludyr. Jenaýat kodeksinde bellenen etmişlerden saklanylmadyk ýagdaýynda we şol hukuk bozulmalar jemgyýet üçin howply bolan halatynda kanun bozulmalar jenaýat diýlip hasaplanýar we kazyýet tarapyndan çykarylýan hökümi esasynda olaryň edilenligi üçin jeza belleniýär. Jenaýatlar beýleki hukuk bozulmalaryndan tapawutlandyrmagy jemgyýetçilik howplulyk derejesine, birnäçe obýektiw we subýektiw ýagdaýlaryna baglydyr. Köp halatlarda jenaýat bilen beýleki hukuk bozulmalarynyň arasyndaky tapawut hyýanatçylygyň obýekti boýunça kesgitleniýär. Umumy kada boýunça jenaýatçylykly hyýanatçylyklaryň obýektleri beýleki hukuk bozulmalarynyň obýektlerine garanyňda, has wajyp we has gymmatlydyr. Muňa garamazdan, Jenaýat kodeksinde görkezilen jenaýatlar beýleki hukuk bozulmalaryndan tapawutlandyrylan has ýaýran obýektiw ýagdaýy, ol uly, düýpli we ep-esli zyýanyň ýüze çykmagy bilen bagly bolup durýar.

Jenaýat jogapkärçiliginiň her bir görnüşiniň aýratynlyklary, hukuk bozulmanyň maddy sypatlary we alamatlary bilen kesgitlenýär, oňa baglylykda jeza çäresini ulanmaklygyň häsiýeti we tertibi ýüze çykýar. Jenaýat jezasy diňe kazyýetiň hökümi esasynda ulanylyp bilner.

Jenaýat beýleki hukuk bozulmalaryndan jenaýat kanuna garşylygy bilen tapawutlanýar. Jenaýat elmydama jenaýat kanuna garşy

gelyär we jenaýat kanuny tarapyndan goralýan obýektlere howp ýetirýär. Jenaýat beýleki hukuk bozulmalaryndan özüniň hukuk netijeleri bilen tapawutlanýar. Diňe jenaýat kanuna garşy etmişiniň amala aşyrylmagy üçin hökümiň esasynda iş kesilenlik aýyby ýüze çykýar we dürli çäklendirmeleri döredýär.

Düzgün-nyzam (zähmet) jogapkärçiligi bolsa, jenaýat tertibinde yzarlanmaýan, gulluk, iş boýunça borçlaryň we hukuklaryň bozulmagy bilen ulanylýar.

Raýat-hukuk jogapkärçiligi raýat-hukuk geleşiklerinden gelip çykýan borçlaryň we hukuklaryň bozulmagy bilen ýüze çykýar.

Administratiw (dolandyryş) jogapkärçiligine dolandyryş etmişlerini eden günäkär adamlar çekilýär. Oňa ygtyýarly edaralar (wezipeli adamlar) dolandyryş etmişlerine garşy dolandyryş temmeleri, käbir ýagdaýlarda bolsa, dolandyryş-dikeldiş çärelerini ulanýarlar.

Jenaýat jogapkärçiliginiň ýene bir aýratynlygy bar, ol meseläni kadalaşdyrýan hukuk namasynyň ýeke-täkligidir. Mysal üçin, jenaýat jogapkärçiligi diňe Jenaýat kodeksi arkaly kadalaşdyrylýan bolsa, dolandyryş jogapkärçiligi dürli-dürli kadalar bilen kadalaşdyrylýar, meselem: Kanunlaryň, Permanlaryň, Kararlaryň üsti bilen. Jenaýat jogapkärçiliginiň dolandyryş jogapkärçiliginden ýene-de bir tapawutly tarapy, ýagny bellibir etmişiniň ilkinji gezek edilmegi dolandyryş jogapkärçiliginiň ýüze çykmagyna getirýär, ol etmişleriň gaýtadan edilmegi, ikisiniň ýa-da ondan köpüsiniň edilmegi jenaýat jogapkärçiliginiň ýüze çykmagyna sebäp bolup bilýär. Ýöne munda, esasy aýratynlyk ýüze çykýar, ýagny edilen etmişi üçin günäkär resmi taýdan dolandyryş jogapkärçiligine çekilen bolmaly, bu barada degişli resminamanyň bolmagy hökmanydyr. Eger-de şahs, administratiw etmişi iki ýa-da ondan hem köp gezek eden bolsa we onuň üçin ol ozal administratiw jogapkärçilige çekilmedik bolsa, onda jenaýat jogapkärçiligi ýüze çykmaýar.

Meselem, Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 138-nji (“Jelepçilik bilen meşgullanmak”), 207¹-nji (“Bellibir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemek görnüşdäki jezany çekmekden zandyýamanlyk

bilen boýun gaçyrmak”), 222-nji (“Administratiw gözegçiliginiň kadalarynyň bilkastlaýyn bozulmagy”), 223-nji (“Ýygnaklary, mitingleri, köçe ýörişlerini we demonstrasiýalary guramagyň we geçirmegiň tertibiniň bozulmagy”), 306¹-njy (“Nasyň satmak maksady bilen taýýarlanylmagy, edinilmegi, saklanylmagy, daşalmagy, iberilmegi”) maddalary administratiw jogapkärçilikleri bilen örän baglanyşyklydyrlar.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 138-nji maddasyna laýyklykda, ozal jelepçilik bilen meşgullanandygy üçin dolandyryş temmisi berlen adam tarapyndan, temmi berlenden soňra bir ýylyň içinde gaýtadan jelepçilik bilen meşgullanandygy üçin, zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň ýigrimiden kyrkysyna çenli möçberde jerime salynýar ýa-da iki ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek jezasy ýa-da iki ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy bellenilýär.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 207-nji maddasyna laýyklykda, kazyýet tarapyndan bellibir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemek görnüşdäki jeza berlen adamyň agzalan jeza çäresini çekmekden zandyýamanlyk bilen boýun gaçyrandygy üçin, bir ýylyň dowamynda dolandyryş temmi çäreleri iki gezek ulanylan bolsa, onuň bu etmişi gaýtadan etmegi jenaýat jogapkärçiliginiň ýüze çykmagyna getirýär we zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň ýigrimi başisinden ellisine çenli möçberde jerime salmak ýa-da üç ýyla çenli möhlet bilen azatlykdan mahrum etmek jezasyny göz önünde tutýar.

1. Jenaýat jogapkärçiligi barada düşünje nämeden ybarat?
2. Jenaýat jogapkärçiliginiň esaslary nähili bolýar?
3. Jenaýat jogapkärçiliginiň görnüşleri nämeden ybarat?
4. Jenaýat jogapkärçiliginiň amala aşyrylmagynyň tertibi nähili bolýar?
5. Jenaýat jogapkärçiliginiň beýleki jogapkärçiliklerden tapawudy nämeden ybarat?

V BAP. JENAÝAT BARADA DÜŞÜNJE

Şahsyýet bilen jemgyýetiň arasyndaky jedel haýsysynyň ýokary jemgyýetçilik howpy döredýändiginiň we jenaýat hukuk täsiri üçin çäre ulanmagy talap edýändiginiň kesgitlemesi jenaýat kanunçylygynyň esasy meseleleriniň biri bolup durýar. Jenaýat kodeksiniň 10-njy maddasyna laýyklykda¹, jenaýat kanuny tarapyndan goralýan obýektlere zyýan ýetirýän ýa-da zyýan ýetirmäge howp döredýän, edilen (hereket ýa-da hereketsizlik) jemgyýetçilik howply günä etmişi jenaýat diýlip hasap edilýär. Jenaýatyň alamatlary (esasy taraplary) kanunda jenaýat düşündirişiň kanuny kesgitlemesiniň esasynda düzülýär.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 10-njy maddasynda jenaýata we onuň alamatlaryna berilýän düşünje daşary ýurt döwletleri, ýagny Amerikanyň Birleşen Ştatlary, Ispaniýa, Fransiýa döwletleri bilen deňeşdirilende birneme tapawutlanýar². Jenaýat we onuň alamatlary şular ýaly düşüňjä eýedir. Jenaýatçylykly etmiş – dürli hukuk ulgamynda esasy düşüňje bolup durýar, emma köp daşary ýurt döwletleriň jenaýat kanunlarynda ol düşüňje ulanylmaýar.

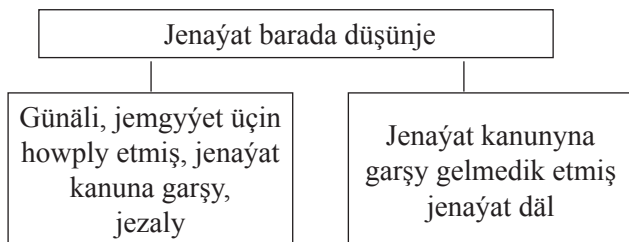
Jenaýat-hukuk nazaryýeti tarapyndan jenaýatyň düşüňjesi we onuň alamatlary talap edilýär. Häzirki wagtda ol düşüňje ABŞ-da, Ispaniýada we beýleki döwletlerde ulanylýar. Daşary ýurtlaryň jenaýat hukugy jenaýatçylykly etmişi maddalaşdyrmakda onuň iki ýa-da üç derejesini göz önünde tutýar, ýagny hukuk bozulmanyň agyrlygyna we jenaýat kanunynda görkezilen jezanyň görnüşine ýa-da möçberine seredilýär.

Amerikanyň Nýu-Ýork ştatynyň jenaýat kanunyna laýyklykda³, ştatyň hukuk kadasy tarapyndan bellibir möhlet bilen türme tussaglygy ýa-da jerime görnüşiňdäki jeza çäresi bellenen bolsa ýa-da dürli

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, sah. 9-njy sah.

² Уголовное право. Общая часть: Учеб. для вузов. Под ред./ А.Н. Игнатова, М., 2008.

³ Курс уголовного права в пяти томах. Том 1. Общая часть: Учение о преступлении / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002.

12-nji çyzgy. Jenaýat barada düşünje

hukuk kadalara ýerli ýa-da ştatyň döwlet häkimiýetiniň ygtyýarly häkimiýet edaralarynyň kabul eden buýruklaryna, şertlerine, görkezmelerine ters gelýän hereketler jenaýat diýlip hasap edilýär. Ýokardaky kesgitlemä laýyklykda “dürli hukuk kadalara” ters gelýän etmiş jenaýat bolup durýar. Jenaýatçylykly kast etmäniň esasy alamaty – jezalandyrmak. Däp bolup gelşine görä anglo-amerikan doktrinasynda jenaýat iki alamat boýunça häsiýetlendirilýär:

– “*actus reus*” (jenaýatçylykly etmiş) jenaýatyň obýektiw tarapyny häsiýetlendirýän maddy alamat;

– “*meus reus*” (akylyň günälidigine düşünmek ýagdaýy) edilen jenaýatyň subýektiw tarapyny häsiýetlendirýän alamat.

„Actus reus“ – bu meýletin hereket ýa-da hereketsizlik sebäpli bellibir zyýan ýetiren ýa-da zyýan ýetirmek howpuny döredýän ýagdaýdyr. Bu ýerde belli hereket ýa-da hereketsizlik barada gürrüň edilýär. Maddy zyýanly netijäni ýüze çykarmadyk we bellibir niýet bilen jenaýatyň amala aşyrylmagy üçin jeza çäresi ulanylmaýar.

„Meus reus“ – bu kesgitleme has çylşyrymlydyr, bu jenaýatçylykly özüni alyp barşyň psihologik häsiýeti, kada-namalarda „bellibir niýet bilen, bilkastlaýyn, betnebislik, seresapsyzlykdan, aldaw ýoly bilen“ sözleri bilen bellenýär. Ýöne belli bir halatlarda anglo-amerikan hukuk edebiyatlarynda we kazyýet tejribesinde günä jenaýatyň hökmany elementi däl diýlip hasap edilýär. ABŞ-nyň jenaýat kanununda jogapkärçiligiň „absolýut“ we „berk“ görnüşi görkezilen. Şol halatlarda jogapkärçilige çekmek üçin günäni anyklamak hökman däl, diňe maddy zyýanly netije ýüze çykan halatynda günäli hereketiniň bolmagy talap edilýär. Bu talaplar kanunda bellenen we jenaýatyň obýektiw tarapyny kesgitleýär. Nýu-Ýork ştatynyň jenaýat

kanunynalaýyklykda jenaýat jogapkärçiligine çekmek üçin bildirilýän minimal talaplaryň biri bedeniň ýagdaýy, meýletin hereketiň ýa-da hereketsizligiň üsti bilen amala aşyrylan ukyplylygy belleýär. Amerikanyň jenaýat kanunçylygy jenaýatlary iki topara bölýär. Birinji topara agyr jenaýatlar girýär, olar “Feloniýa” diýlip atlandyrylýar. Ikinji topara uly bolmadyk agyr jenaýatlar girýär, olara “Misdiminor” diýilýär. Ikinji topardaky jenaýatlara iň ýokary jeza çäresi bir ýyl azatlykdan mahrum etmekden uly bolmadyk ýa-da jerime tölemek sanksiýasy ulanylýar. „Feloniýa“ – agyr jenaýaty amala aşyrmakda kast edene bir ýyldan uly azatlykdan mahrum etmek jeza çäresi ulanylýar. „Misdiminor“ jenaýatlary amala aşyrmaga kast edene, on baş günden bir ýyla çenli tussaglyk jeza bellenilýär. „Feloniýa“ we „Misdiminor“ bu jenaýatlaryň dürli derejeleri diýlip hasap edilýär¹.

Fransiýanyň hereket edýän jenaýat kanunçylygy jenaýatçylykly etmiş diýen düşünjani özünde saklamaýar, bu düşünje jenaýat hukugynyň nazaryýetinde öwrenilýär. Fransiýanyň jenaýat hukugy jenaýatçylykly etmiş kadalaryň esaslarynyň bozulmagydyr, jemgyýet tarapyndan gadagan hereket ýa-da hereketsizlik, jenaýat sanksiýasynyň bellemegini talap edýän wakadyr. Fransiýanyň hereket edýän jenaýat kanunçylygyna laýyklykda jenaýatçylykly etmişniň üç görnüşi göz önünde tutulýar:

- jenaýatlar;
- etmişler;
- bozulmalar.

Jenaýatlaryň amala aşyrylmagy üçin jenaýat kanunynda jeza bellenilýär. Etmişler üçin düzediş çäreleri, bozulmalar üçin bolsa bellenen çäreler ulanylýar.

Daşary ýurt awtorlarynyň köpüsi jenaýatçylykly etmişi onuň esasy alamatlaryna görä kesgitleýärler. Olara şu aşakdakylar degişli:

- maddy (hereket ýa-da hereketsizlik);
- kanunda görkezilmegi (jenaýat kanuny tarapyndan göz önünde tutulan we jezalandyrylan);
- psihiki (eden etmişine ruhy taýdan düşünmek).

¹ Уголовное право. Общая часть: Учеб. для вузов. Под ред./А.Н. Игнатова, М., 2008; Курс уголовного права в пяти томах. Том 1. Общая часть: Учение о преступлении / Под. ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002.

Ispaniýanyň jenaýat kanuny jenaýatçylykly etmiş diýip günäli hereketi we hereketsizligi göz önünde tutýar we onuň üçin jeza bel-lenilýär. Ispaniýanyň jenaýat kanunyna laýyklykda, jenaýat – bu bilkastlaýyn ýa-da seresapsyzlyk bilen edilen, kanun tarapyndan je-zalandyrylýan hereket ýa-da hereketsizlik. Ispaniýanyň jenaýat ka-nunyna laýyklykda jenaýatçylykly etmişleriň hemmesi jenaýata we etmişlere bölünýärler¹. Öz gezeginde jenaýatlar hem aýratyn agyr we agyr jenaýatlara bölünýär. Aýratyn agyr jenaýatlar üçin berk jeza çäresi, agyr jenaýatlar üçin berk däl jeza çäresi ulanylýar. Etmişler üçin “ýeňil jeza çäresi” bellenilýär.

Daşary ýurtlaryň jenaýat kanunçylygynda ýene bir aýratynlyk bar, jenaýatyň subýekti diňe fiziki tarap däl-de, eýsem ýuridiki ta-rap bolup bilýär. Jenaýatçylykly etmişň subýektiniň hökmany ala-maty Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi bilen gabat gelýär, jenaýatyň subýekti bellibir ýaşa ýeten we akyly düzüw bolmalydyr. Jenaýat jogapkärçiliginiň ýaşı her bir döwletde bir hili bolýar. Köp döwlet-lerde jenaýat jogapkärçiliginiň ýaşı 18 ýaş diýlip hasap edilýär. In aşaky ýaş derejesi 12 bilen 16 ýaş aralykda durýar².

Dünýä tejribesinde jenaýat jogapkärçiliginiň ýaşyna başgaça garaýyşlar hem bardyr, meselem, Özbegistan Respublikasynyň 1994-nji ýylda kabul edilen Jenaýat kodeksi günäni agyrlaşdyrýan ýagdaýda bilkastlaýyn adam öldürilmegi üçin jenaýat jogapkärçi-liginiň peseldilen ýaşı 13 ýaş diýip ýörite göz önünde tutýar, şol bir wagtda beýleki jenaýatçylyklar üçin Özbegistanyň kanunçylygy boýunça jenaýat jogapkärçiligi edil GDA-nyň beýleki ýurtlaryndaky ýaly, has takygy, aýry-aýry jenaýatçylyklar üçin 14 ýaşdan, beýlekiler üçin 16 ýaşdan, käbirleri üçin bolsa 18 ýaşdan başlanýar³.

Häzirki zaman daşary ýurt jenaýat kanunçylygy, esasan, kanun-da jenaýat jogapkärçiliginiň in pes ýaşyny berkitmek ýörelgesiniň

¹ Уголовное право. Общая часть: Учеб. для вузов. Под ред./А.Н. Игнатова, М., 2008; Курс уголовного права в пяти томах. Том 1. Общая часть: Учение о преступлении / Под. ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002.

² Курс уголовного права в пяти томах. Том 1. Общая часть: Учение о преступлении / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002.

³ Ювенальная юстиция в Российской Федерации: криминологические проблемы развития. Санкт-Петербург, 2006.

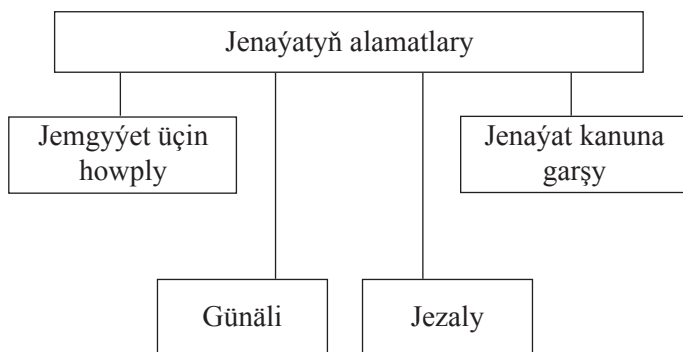
üstünde durýar. Fransiýanyň 1992-nji ýylynda kabul edilen Jenaýat kodeksiniň 122-8 maddasy şeýle belleýär: “Jenaýatçylykly etmişleri etmekde günäli diýlip ykrar edilen kämillik ýaşyna ýetmediklere ýörite kanunda bellenen şertlerde gorag, kömek, çäreleri, gözegçiligi we terbiýeçilik häsiýetli mejbur ediş çärelerini amala aşyrmak boýunça çäreler ulanylýar. Bu kanun şeýle-de 13 ýaşdan uly bolan kämillik ýaşyna ýetmediklere jeza bellenenilip bilinjek şertleri kesgitleýär”¹.

Jenaýatyň alamatlarynyň jemi jenaýat kanunynda jenaýat hökmünde seredilýär. Jenaýat – jemgyýetçilik howply etmişi döredýän alamatlaryň we aýratynlyklaryň jemidir. Jenaýatyň alamatlaryny çykarmak, onuň özi Jenaýat kodeksinde göz önünde tutulan jenaýatyň ähli alamatlaryny jemlemek we jenaýatçylykly etmişi eden adamy jenaýat jogapkärçiligine çekmek üçin hukuk esasy bolup durýar.

Kanun çykaryjy jenaýatyň dört sany hökmäni alamatyny kesgitleýär: 1. Jemgyýet üçin howply. 2. Günäli. 3. Kanuna garşy. 4. Jezaly.

Kanun çykaryjy jenaýaty jemgyýetçilik howply etmiş diýip göz önünde tutýar. Ýokarda agzalan alamatlaryň hemmesi jenaýatyň düzümini düzýär, haýsy-da bir alamat bolmasa, onda etmiş jenaýatçylykly däl, diýmek, jenaýatyň alamatlary ýok. Şahsyýet bilen jemgyýetiň arasynda ýüze çykýan gatnaşyklaryň öwrenilmegi jenaýat hukugynyň esasy meseleleriniň biri bolup durýar. Jenaýat hukugynyň mazmuny boýunça Jenaýat kodeksiniň kesgitli bir maddasynda görkezilen alamatlaryň bolmagy jenaýat jogapkärçiliginiň ýüze çykmagyna sebäp bolup durýar. Jenaýat jogapkärçiliginiň hukuk esasy hökmünde adamyň özüni alyp barşy, anyk ýagdaýy yglan edilmegi, anyk jenaýat hukuk kadasynyň bozulmagy, jenaýat kanuny tarapyndan goralýan bähbitlere zyýan ýetirmegi ýa-da zyýan ýetirmek howpuny döretmegidir. Eger-de Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddasynda göz önünde tutulan jenaýatyň alamatlarynyň hemmesi bar bolsa, etmiş jenaýatçylykly diýlip hasap edilýär. Jenaýat eden adamy jenaýat jo-

¹ Уголовная юстиция: проблемы международного сотрудничества. М., 1995, стр. 142-145.

13-nji çyzgy. Jenaýatyň alamatlary

gapkärçiligine çekmek we ony günäkär hökmünde hasaplamak üçin onuň amala aşyran jemgyýetçilik howply etmişinde haýsydyr bir jenaýatyň alamatlaryny ýüze çykarmak zerurdyr. Jenaýat eden adam, eger-de onuň günäsi mälum bolsa we onuň etmişiniň esasynda jenaýat hukuk kadalary bozulsa, jenaýatyň alamatlary ýüze çykan halatynda jenaýat jogapkärçiligine çekilýär. Jenaýat hukugynda jenaýatyň alamatlarynyň hemmesiniň ýüze çykmagy, jenaýatyň düzümi diýlip atlandyrylýar.

Jenaýat jogapkärçiliginiň ýeke-täk esasy – jenaýatyň düzümidir. Kanun jenaýat jogapkärçiliginiň iki esasyňy göz önünde tutýar.

1. Hakyky jemgyýetçilik howply etmişiniň ýüze çykmagy (adamyň özüni alyp barmagynyň şekili).

2. Ýuridiki (hukuk) esasy – bu jemgyýetçilik howply etmişde jenaýatyň düzüminiň alamatlarynyň bolmagy.

Göz önünde tutulan esaslaryň ikisem biri-birinden aýrylmazdyr hem-de olaryň düzümi jenaýaty emele getirýär. Şunlukda, adamyň jemgyýetçilik howply etmiş Jenaýat kodeksinde görkezilen jenaýatyň düzüminiň alamatlaryny özünde saklaýan bolsa, onda ol etmiş jenaýat diýlip hasaplanylýar. Jenaýat kodeksinde her bir anyk jenaýatyň düzüminiň kesgitli sanawy görkezilen. Hukuk goraýjy edaralaryň öz islegleri boýunça adamlary jenaýat jogapkärçiligine çekip bolmaýar, diňe Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddasy bozulan halatynda, şol etmiş eden adam jenaýat jogapkärçiligine degişlidir. Anyk jemgyýetçilik howpunyň bardygyna garamazdan, Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginde ol etmiş jenaýat hökmünde

görkezilmedik bolsa, jenaýat jogapkärçiliginiň ýüze çykmagyna sebäp ýok. Jenaýat hukugynda meňzeşlik boýunça jenaýat kanunynyň ulanylmagyna ýol berilmeýär.

Adamyň jemgyýetçilik howply etmişi ol real hakykatdyr, ýöne jenaýatyň düzümi bolsa, jenaýat hukuk kadalarynyň dispozisýalarynda berilýän jenaýat hakyndaky hukuk düşünjedir. Mysal üçin, Jenaýat kodeksiniň 227-nji maddasynda ogurlyk bilen bagly jenaýatyň edilmegi üçin jenaýat jogapkärçiligi görkezilen. Şahsy jenaýat jogapkärçiligine çekmek üçin Jenaýat kodeksiniň TJK-nyň 227-nji maddasynda görkezilen ýagdaýlaryň amala aşyrylmagy we onda hakykattan hem ogurlygyň, kesekiniň emlägini gizlin ogurlanmagy zerurdyr. Ýagny kesekiniň emlägini günäkäriň ýa-da beýleki şahsyň bähbidine geçirmek, kanuna garşy yzyna gaýtarmasyz alynmagy we dolanyşygy, emlägiň eýesine zyýan ýetirmegi ýa-da zyýan ýetirmek howpuny döretmekdir. Jenaýat kodeksiniň 171-nji maddasy bolsa, “Döwlete döňüklik etmekligiň” alamatlaryny özünde saklaýar. Döwlete döňüklik etmek – Türkmenistanyň raýaty tarapyndan Türkmenistanyň garaşsyzlygyna, bütewiligine, araçäk eldegrilmesizligine, döwlet howpsuzlygyna, bitaraplygyna ýa-da goranmak ukybyna zyýan ýetirip, duşmançylykly işi geçirmekde içalylyk edene, daşary ýurt döwletine döwlet syrynyň berilmegi ýa-da başga hili kömek berilmegidir. Agzalan düzümleriň haýsydyr biriniň bolmazlygy, jenaýatyň bütün düzüminiň ýokdugyny aňladýar, şol halatda şahs tarapyndan amala aşyrylan etmiş jenaýat diýlip hasaplanylmaýar. Şol bir wagtyň özünde umumy maksatdaky düzümler öz-özünden jenaýat jogapkärçiliginiň ýeke-täk we doly esaslary bolup bilmeýärler. Jenaýat jogapkärçiligi diňe jenaýatyň düzüminiň alamatlarynyň jemi bar halatynda ýüze çykýar.

Şunlukda, jenaýatyň düzümi ylmy abstraksiýa (diýmek pikirde) hökmünde bolman, eýsem adamyň hereketi ýa-da hereketsizligiň üsti bilen amala aşyrylýar. Jenaýatyň düzüminiň alamatlaryny etmişi saklaýan bolsa, onda jenaýat jogapkärçiligine esas bardyr. Türkmenistanyň Jenaýat iş ýörediş kodeksiniň 31-nji maddasynyň 2-nji bölegine¹ laýyklykda jenaýatyň düzümi ýok bolsa, jenaýat işi goz-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat iş ýörediş kodeksi. A., 2009, 19-20-nji sah.

galyp bilinmez. Eger jenaýat etmekde seredilýän adamyň günäkär-digi anyklaýşyň, derňewiň we kazyýet mejlisiniň dowamynda subut-namalaryň jeminiň barlanylmagy esasynda gümansyz anyklanan bolsa we şol adam psihiki (ruhy) taýdan sagat bolan halatynda, ony jenaýat jogapkärçiligine çekmek mümkin. Mysal üçin, jenaýaty ama-la aşyrmagyň ýoly, usuly we ýeri (köçe, edara, otag), onuň wagty (gündiz, agşam), jebir çekeniniň anyk häsiýetnamasy (onuň jynsy, ýaşı, durmuş ýagdaýy), jenaýatkäriň özbaşdak alamatlary (adam, aýal, öň iş kesilen jenaýatkär ýa-da ilkinji gezek jenaýat eden) we şuna meňzeşler jenaýatyň düzümini düzýän alamatlardyr.

Kanunçylyk jenaýaty jemgyýetçilik howply hereket ýa-da here-ketsizlik görnüşinde göz önünde tutýar. Onuň esasynda maddy alamat – etmişiň jemgyýetçilik howpy goýlan. Jenaýat-hukuk jemgyýetçilik howpy bu jenaýatyň obýektiw tarapynyň ýagdaýydyr. Ol kanunyň goragy astyna goýlan jemgyýetçilik gatnaşyklaryna hakykat zyýan ýetirmäge mümkinçiligini özünde jemleýän jenaýatyň düzümini we alamatlaryny baglanyşdyrýar.

Jemgyýetçilik howpy bu jenaýatyň obýektiw alamaty bolup, onuň barlygy we ýoklugy kanun çykaryjynyň kanunyny ulanýan edaralarynyň erkine bagly däl. Etmişiň jemgyýetçilik howpy gör-kezilen ýagdaýlaryň esasynda kesgitlenilýär:

- 1) jemgyýetçilik gatnaşyklarynyň kanuny goralyşynyň zerurlygy;
- 2) ýetirilen zyýanyň derejesi, häsiýeti we agyrllygy;
- 3) jemgyýetçilik howply hereketiň (hereketsizligiň) aýratynlygy;
- 4) bellibir halatlarda jenaýatyň subýektiniň aýratynlygy bilen.

Jemgyýetçilik howpunyň häsiýeti jenaýatyň zyýanynyň özboluş-ly ýüze çykmagydyr. Ol howp abanýan obýektiň mazmunyna, anyk jemgyýetçilik gatnaşygyna ýetirilen zyýanyň mazmunyna (maddy, bedeni, ahlak, guramaçylyk, dolandyryş we ş.m) bagly bolup durýar. Abanýan howpuň usulynyň aýratynlygyna (zorlukly we zorluksyz), günäniň görnüşine (bilkastlaýyn ýa-da serasapsyzlykdan), jenaýatyň maksadynyň we deliliniň mazmunyna (betnebislik, ar almak we ş.m.) hem baglydyr. Jemgyýetçilik howply hereketi (hereketsizligi) – bu şol bir häsiýetli hereketiň (hereketsizligiň) deňeşdirme howpunyň beýa-nydyr. Ol ýetirilen zyýanyň möçberine, günäniň häsiýetine, jenaýatyň

maksadyna, deliliniň durnuklylygyna, jenaýatyň ýerine, wagtyna baglylykda jenaýatyň amala aşyrylyşynyň ýagdaýy bilen kesgitlenilýär.

Jenaýatyň häsiýeti – jemgyýetçilik howply hereketiň (hereketsizligiň) jenaýat kada-düzgüne ters gelmegini, ýagny jenaýat kanunynda gadagan edilmegini görkezýär. Kada-düzgüne ters gelmek diýlip günäkäri jeza ulanmak howpy bilen jenaýat hukuk namalaryna baglylykda jenaýatyň gadagan edilmegine düşünilýär.

Jemgyýetçilik howpy jenaýatyň obýektiw häsiýetini özünde jemleýär. Jemgyýetçilik howpunyň we kada-kanuna ters etmişiň alamatlary jenaýat düşüncesinde üznüksiz bolup, olar etmişi maddalaşdyrmagynyň esasydyrlar we biri-biri bilen örän baglanyşyklydyrlar.

Jenaýat – jenaýat kanuny tarapyndan goralýan obýektlere zyýan ýetirýän ýa-da zyýan ýetirmäge howp döredýän, edilen (hereket ýa-da hereketsizlik) jemgyýetçilik howply günä etmiş hasaplanýar. Özüniň mazmuny boýunça diňe jemgyýet üçin howply hereket ýa-da hereketsizlik jenaýat bolup bilýär. Jemgyýetçilik howply zyýanly hereket ýa-da hereketsizlik hukuk taýdan goralýan bähbitlere zyýan ýetiriş howpuny görkezýär. Jenaýat kanunçylygy jenaýatyň kesgitlemesini jemgyýetçilik howply hereket ýa-da hereketsizligi astynda göz önünde tutýar. Onuň esasynda maddy alamaty, onuň jemgyýetçilik howpy goýlandyr. Jemgyýetçilik howpy bu jenaýatyň aýratyn durmuş düzgünlerine garşy ýagdaýdyr. Ol kanunyň goragy astynda goýlan jemgyýetçilik gatnaşyklaryna hakyky zyýan ýetirmekde mümkinçiligini özünde jemleýän jenaýatyň kanuna ters gelýän alamatlaryny we düzümini baglanyşdyrýar.

Her bir jenaýat jenaýatçylykly etmiş bolup durýar, ol etmiş hereketiň we hereketsizligiň üsti bilen amala aşyrylýar. Hereket işjeň, bedeni adamyň ygtyýarlygy bolup, oňa adamyň diňe eden hereketi we şonuň bilen baglanyşykly zatlar girmän, eýsem oňa aýdylan sözler, haýbatlar we şuna meňzeşler girýär. Hereketiň sanawyna adamyň dürli ygtyýarlyklary girýär, meselem, „urmak“, „zyňmak“, „zaýalamak“, „döwmek“, „taşlamak“, „gizlemek“, „basmak“, „açmak“, „iteklemek“, „almak“ we şuna meňzeşler.

Jenaýat hukuk hereketi çylşyrymly häsiýete eýe bolup, Jenaýat kodeksinde “iş hereket, telim gezek” we şuňa meňzeş görnüşinde kesgitlenýär. Bu ýerde hereketleriň çäklerini bilmek zerurdyr. Bilkastlaýyn hereketiň başlangyjy ýa-da esasy jenaýatçylykly, kast etmäge gönükdirilen beden hereketli ygtyýarlyk bolup durýar. Hereketleriň jemi bolsa, “almak, açmak, zyňmak” we başgalar hereketiň daşky ýüze çykmasynyň has giňden ýaýran görnüşi bolup durýar.

Seresapsyzlykdan bolan jenaýatlarda hereketiň başlangyç wagty jenaýat kanuny tarapyndan goralýan obýektlere zyýan ýetirmek howpunyň wagty, abanyan wagty ýa-da zyýan ýetirilip başlan wagty bilen kesgitlenilýär. Jenaýat hukugynda mälüm bolşy ýaly, seresapsyzlyk bilen amala aşyrylan hereket jenaýat kanunyna garşy diýlip, diňe zyýan ýetirilmegi ýa-da zyýan ýetirilmeginiň sebäbi mümkin bolanda hasaplanýar. Hereketiň ahyrky möhleti jenaýat netijesiniň başlamagy bilen kesgitlenilýär.

Jemgyýetçilik howply hereketiň ahyrky namasynyň ýerine ýetirilişi bilen hereket amala aşyryldy diýlip hasaplanylýar, onuň jemi bolsa, tutuş hereketi döredýär. Hereketsizlik bolsa adamyň özüni gowşak alyp barşyny, diýmek, bellibir borjuna girýän hereketlerden saklanmaklygy aňladýar. Hereketsizlik dürli hereketlerden saklanmagy bilen kesgitlenilýär. Ol jemgyýetçilik howply akyl ýetirilişi, özüni erkin alyp barşy, berlen şertlerde adamyň bellibir hereketi amala aşyrmaga borçly bolup, ýöne amala aşyrylmadyk halatynda, hereketsizligiň üsti bilen jenaýat edildi diýip aýdylýar. Hereketsizligiň çägi üç kadadan çykma bilen kesgitlenilýär:

1. Adamyň bellibir hereketi ýerine ýetirmeginiň hökmanlygy;
2. Şol hereketleri görkezilen şertlerde amala aşyrmagyň mümkinçiligi;
3. Adamdan talap edilýän hereketleriň ýerine ýetirilmezligi.

Hereketsizlik şahsyýetiň passiw (degişli hereketden saklanyp) özüni alyp barşyny aňladýar. Jenaýat hereketsizligi hereketden özüniň daşky alamatlary boýunça tapawutlanýar. Şol halatda jenaýatyň obýektiw tarapyny, etmişi amala aşyran adamyň hereketsizligi ýüze çykan jemgyýetçilik howply netijeleriň arasyndaky baglanyşyk esasynda kesgitlenilýär. Hereketsizlik dürli hereketlerden saklanma-

gy bilen kesgitlenýär. Hereketsizlik halatynda şahs oňa doly akyl ýetirip, özüni erkin alyp barmagynda, berlen şertlerde, bellibir hereketleri amala aşyrmaga borçly bolup, ýöne amala aşyrmakdan boýun gaçyrýar. Şonuň esasynda jenaýat kanuny tarapyndan goralýan obýektlere zyýan ýetirilmegi ýa-da zyýan ýetirmek howpy hereketsizlik esasynda döreýär. Jenaýat hereketsizligi esasynda jenaýat jogapkärçiligine etmişi amala aşyran adam çekilende, jenaýaty eden adamyň özüni alyp barşynyň häsiýeti we mazmuny nazara alynmaýar.

Jenaýatyň alamatlary (esasy taraplary) jenaýat kanunynyň kadalarynda üznüksiz berkidilmegi ýa-da ondan gelip çykmagy bilen, jenaýat düşüňjesiniň kanuny kesgitlenmesiniň derňelmeginiň esasynda düşündirilýär. Olar üç ulgamyň esasynda birleşdirilýär:

1. Jenaýat kanuny; 2. Jenaýat; 3. Jeza.

Jenaýatlaryň hemmesini derejesi (kategoriýa) boýunça bölmek uly ähmiýetli, sebäbi jeza bellenende, onda jezanyň görnüşi, agyrlygy we çägi, jenaýatyň derejesi bilen bagly bolup durýar. Günäniň görnüşi boýunça seredeniňde, onda jenaýatlaryň bellibir derejeleri, meselem, uly bolmadyk agyr, ortaça agyr we agyr jenaýatlary hem bilkastlaýyn hem-de seresapsyzlygyň üsti bilen amala aşyrylyp bilner, aýratyn agyr jenaýatlar bolsa diňe bilkastlaýyn edilen bolmaly.

Günäniň agyrlyk derejesiniň we jenaýatyň jemgyýetçilik howpunyň esasynda Jenaýat kodeksiniň 11-nji maddasy¹ hemme jenaýatlary netijäniň derejesi boýunça dört derejä (kategoriýa) bölýär: uly bolmadyk agyr, ortaça agyr, agyr we aýratyn agyr.

1. Uly bolmadyk agyr jenaýatlar diýlip edilen etmişler üçin jenaýat kanunynda ýokary jezasy iki ýyldan köp bolmadyk möhlet bilen azatlykdan mahrum etmek görnüşinde göz önünde tutulan bilkastlaýyn we seresapsyzlykly etmişler hasaplanýar.

2. Ortaça agyr jenaýatlar diýlip edilen etmişler üçin jenaýat kanunynda iň ýokary jezasy sekiz ýyla çenli möhlet bilen azatlykdan

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 9-10-njy sah.

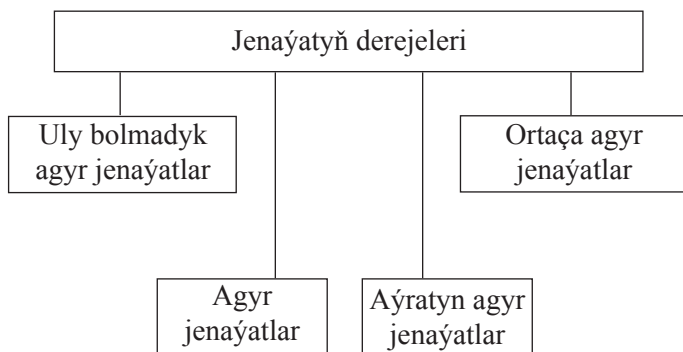
mahrum etmek görnüşinde göz önünde tutulan bilkastlaýyn we serepsyzlykly etmişler hasap edilýär.

3. Agyr jenaýatlar diýlip edilen etmişler üçin jenaýat kanunynda iň ýokary jezasy on baş ýyla çenli möhlet bilen azatlykdan mahrum etmek görnüşinde göz önünde tutulan bilkastlaýyn we serepsyzlykly etmişler hasap edilýär.

4. Aýratyn agyr jenaýatlar diýlip edilen etmişler üçin jenaýat kanunynda iň ýokary jezasy ýigirmi baş ýyla çenli möhlet bilen azatlykdan mahrum etmek jezasy görnüşinde göz önünde tutulan bilkastlaýyn jenaýatlar hasaplanylýar.

Jenaýatlary uly bolmadyk agyr, ortaça agyr, agyr we aýratyn agyr derejelere bölünmeginiň ähmiýeti uludyr. Jenaýatlaryň derejesi jeza bellenen halatynda uly orny eýeleýär. Jenaýatyň derejesine laýyklykda jenaýatyň resediwi (TJK-nyň 19-njy maddasy) we residiw halatynda jeza bellenilýär (TJK-nyň 62-nji maddasy). Şeýle hem jenaýatyň derejesini göz önünde tutup, kazyýet jenaýatlaryň umumy jemi we hökümleriň umumy jemi boýunça, jezalar goşulan mahalynda şolaryň möhletlerini kesgitlemegiň tertibine, azatlykdan mahrum etmäge iş kesilenlere düzediş edarasynyň görnüşiniň bellenilmegine we ş.m. meselelere seredýär.

Jenaýatlar görnüşi boýunça ýeke-täk, ýönekeý we çylşyrymly jenaýatlara bölünýärler. Jenaýatçylykly etmişiň hereketiň ýa-da hereketsizligiň üsti bilen amala aşyrylmagy, günäniň görnüşi boýunça ýeke-täk, ýönekeý we çylşyrymly jenaýatlara bölmeklige, jenaýat hukugynyň nazarýetinde giňişleýin seredilýär. Ýeke-täk jenaýat bo-

14-nji çyzgy. Jenaýatyň derejeleri

landa, ol aýratyn düzümlü, TJK-nyň aýratyn maddasy ýa-da maddanyň bölegi boýunça maddalaşdyrylýan jenaýat. Ýönekeý jenaýat diýlip bir hereketden ýa-da hereketsizlikden we netijeden ybarat bolan etmişe aýdylýar. Ol Jenaýat kodeksiniň Aýratyn boleginiň bir maddasy ýa-da maddanyň bir bölegi boýunça maddalaşdyrylan, jenaýatyň bir düzümini düzýän, bir görnüşde bir obýekte kast edýän hereket ýa-da hereketsizlik bolup durýar. Çylşyrymly jenaýat bolsa, bir hereketiň ýa-da birnäçe hereketiň esasynda birnäçe ýüze çykýan zyýanly netijeleri bilen häsiýetlendirilýär. Haçanda birnäçe hereketiň esasynda jenaýat kanuny tarapyndan goralýan birnäçe obýektlere zyýan ýetirilse ýa-da birnäçe hereketiň astynda köp zyýanly netije dörese, onda çylşyrymly jenaýat amala aşyrylandyr.

Jenaýat özüniň esasy alamatlary boýunça hukuk bozulmadyr. Ýöne hukukçylaryň bellemegine görä, jenaýat, jenaýat kanuny tarapyndan goralýan bähbitlere ýetirýän howpunyň derejesi bilen beýleki hukuk tertibiniň bozulmalaryndan tapawutly bolup durýar. Jenaýat jemgyýete howplulyk derejesi we häsiýeti boýunça beýleki jemgyýetçilik hukuk bozulmalaryndan tapawutlanýar. Jenaýatçylykly etmiş günäniň bilkastlaýyn ýa-da seresapsyzlyk görnüşi bilen amala aşyrylyp bilner. Jenaýat, jenaýat kanunynyň kadasyna ters gelýär. Diňe jenaýatyň edilmegi üçin jeza çäresi bellenilip bilner. Jenaýatyň we beýleki hukuk bozulmalaryň çäklendirmesiniň maddy alamaty ýetirilen zyýanyň derejesine baglydyr. Ýetirilen zyýanyň möçberine görä jenaýatçylykly etmiş jenaýat diýlip hasaplanylýar.

Jenaýat beýleki hukuk bozulmalardan şu ýagdaýlaryň esasynda tapawutlandyrylýar:

1. Obýekti bilen.
2. Jemgyýetçilik howpunyň häsiýeti we derejesi bilen.
3. Kadanyň düzgüne ters gelmegi bilen.
4. Düýpli zyýany bilen.

Jenaýatyň beýleki hukuk
bozulmalardan tapawudy

Obýekti bilen

Jemgyýetçilik howpunyň häsiýeti
we derejesi bilen

Kada-düzgüne ters gelmegi bilen

Düýpli zyýanyň esasynda

15-nji çyzgy. Jenaýatyň beýleki hukuk bozulmalardan tapawudy

1) Jenaýatyň umumy obýekti – ol aýratyn düzgünleşdirilen gymmatly zatlar, ýagny adamyň ömri, döwlet howpsuzlygy bilen bagly jemgyýetçilik gatnaşyklary we şoňa meňzeşler.

2) Jenaýat jemgyýete howplulyk derejesi we häsiýeti boýunça beýleki jemgyýetçilik hukuk bozulmalaryndan özüniň köp durmuş zyýanlylygy bilen tapawutlanýar. Etmişň jemgyýetçilik howply derejesini kesgitlenýän subýektiw ýagdaýlary – ol günä, delil we maksatdyr. Jemgyýetçilik üçin howpsuzlygyň häsiýeti kast edişň obýekti bilen kesgitlenýär.

3) Çäklendirmäň has anyk alamaty kada-düzgüne ters gelýär. Jenaýat hemişe jenaýat kanunynyň kadasyna ters gelýär. Jenaýat üçin jeza diňe kazyýetde işiň seredilmegi bilen belenilýär.

4) Jenaýatyň we beýleki hukuk bozulmalaryň çäklendirilmesiniň maddy alamaty – ýetirilen zyýandy. Ýetirilen zyýanyň möçberine görä köp halatlarda hukuk bozulma jenaýat hökmünde seredilýär.

Jenaýatçylyk – bu kriminologiýa dersiniň esasy düşüňjesiniň biri bolup, jenaýat hukugy öwrenilende giňden ulanylýar. Sebäbi jenaýatçylygyň öwrenilmegi jenaýat hukugynyň düşüňjeleri we jenaýat kanunçylygynyň namalary bilen örän bagly bolup durýar. Jenaýatçylyk aýratyn jenaýatlardan düzülen bolup, ol jemgyýetde belli-

bir döwrüniň dowamynda, haýsam bolsa, bir araçäkde amala aşyrylan jenaýatlaryň sanawy bilen kesgitlenilýär.

Jenaýatçylyk – bu durmuşy hadysa bolup, ony öwrenmekde jemgyýetiň syýasy, durmuş, ykdysady we ahlak durmuşyndaky jemgyýetçilik gatnaşyklarynyň häsiýetini, jenaýatçylygyň sebäplerini we şertlerini, halkyň dürli durmuş (sosial) bileleşikleriniň aýratynlyklaryny, obýektiw we subýektiw ýagdaýlaryň özara täsirini, jenaýatçylygyň beýleki hukuk bozulmalar bilen özara baglanyşygyny nazara alyp öwrenilýär.¹ Jenaýatçylygyň öwrenilmegi öran wajypdyr, sebäbi jenaýatçylyk ýeke-täk aýratyn jenaýatlardan düzülen bolup durýar. Jenaýatçylygyň derejesi bolsa bellibir araçäkde, bellibir döwrüň dowamynda edilen hemme jenaýatlaryň sanawyndan ybarat bolup durýar. Jenaýatçylygyň derejesi öwrenilende, onda jenaýatçylygyň gurluşy we onuň ösüş-peseliş ýagdaýy göz önünde tutulýar. Jenaýatçylygyň derejesini bilmek jenaýatçylygyň önüni almakda we degişli jenaýatçylyga garşy göreş çärelerini bellemekde zerur bolup durýar.

Jenaýatçylygyň öwrenilmegi degişli ýagdaýlaryň göz önünde tutulmagyny talap edýär:

- 1) jenaýatçylygyň ýagdaýyny, gurluşyny, ösüş-peselişini (dynamikasyny);
- 2) jenaýatçylygyň şertlerini we sebäplerini;
- 3) jenaýatkärleriň şahsyýetini;
- 4) jenaýatçylygyň önüni almagyny we jenaýatçylyga garşy göreş çäreleriniň bellenilmegini.

Döwletimizde kanunçylygy we hukuk tertibini berkitmek, raýatlaryň hukuklaryny we azatlyklaryny goramak üçin uly işler alyp barylýar. Jenaýatçylygyň önüni almak, jenaýatçylyga garşy göreşi güýçlendirmek we jemgyýetiň asudalygyny üpjün etmek örän wajyp bolup durýar. Jenaýatçylyga garşy göreş alyp barýan hukuk goraýjy edaralar özleriniň gündelik işinde jenaýatçylygy döredýän sebäpleriň üstüni açmaga, jenaýatçylygyň önüni almaga köp üns berýärler. Bu mesele diňe bir hukuk goraýjy edaralaryň wezipesi bolman, eýsem jenaýatçylygyň önüni almakda her bir

¹ H. Amanow. Kriminologiýa. A., 2007.

raýatyň goşandy bolmalydyr. Sebäbi jenaýatçylygyň derejesini azaltmak, jenaýatçylygy düýbünden ýok etmek jemgyýetiň ösüşi üçin örän ähmiýetlidir. Jenaýatçylygyň önüni almak jenaýat hukugynyň we jenaýat kanunçylygynyň esasy wezipeleriniň biri bolup durýar. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň maddalarynda her bir jenaýatçylykly etmiş jemgyýetçilik howpunyň derejesi we jenaýatyň esasynda ýüze çykýan netijeleriň alamatlary görkezilýär. Jenaýat jogapkärçiligini we jezany bellemek üçin birnäçe günäni agyrlaşdyrýan hem ýeňilleşdirýän ýagdaýlar göz önünde tutulýar, günäkäriň şahsyýeti öwrenilýär we her bir aýyplanýan barada aýratynlykda jeza çäresi bellenilýän höküm çykarylýar. Döwletimizde jenaýatçylyga garşy göreş çärelerini geçirmek bilen, jenaýatlaryň sebäplerini we şertlerini ýok etmekde köp sanly işler alnyp barylýar. Jenaýatçylygyň önüni almak bilen bagly çäreler döwlet we jemgyýet tarapyndan durmuşa geçirilýär, şol çäreleriň netijesinde jenaýatçylygy döredýän sebäpler we şertler ýok edilýär. Munuň özi bütin ilatyň ýa-da onuň düzümine girýän aýry-aýry jemgyýetçilik toparlaryň maddy durmuş derejesini, medeniýetini we aň-düşünjesini ýokarlandyrmaga gönükdirilen çärelerdir, bu çäreler bolsa ilatyň maddy hal-ýagdaýlaryny gowulandyrmak (iş hakyny artdyrmak, ýaşayş jaý şertlerini gowulandyrmak we başgalar) ýoly bilen durmuşa geçirilýär. Şu hili çäreler döwlet edaralary tarapyndan, jemgyýetçilik guramalary tarapyndan geçirilýär, olaryň jenaýatçylyga garşy göreşinde üstünlik gazanmakda ähmiýeti uludyr. Amala aşyrylan jenaýatlaryň garşysyna göreş çärelerini geçirmek, jenaýatkärlere jeza çärelerini bellemek – ol ilkinji derejedäki iş bolup durýar, ilkinji nobat bolsa, geljekki jenaýatlaryň önüni almak we adamlary jenaýatçylykly ýoldan daşary saklamak, olary jemgyýetiň talabyna laýyk terbiýelemek we kanun bozulmalardan saklamakdyr.

Jenaýatçylyga garşy göreş we jenaýatçylygyň önüni alyş çärelerini geçirmek üçin jenaýatçylygyň derejesi çuňňur öwrenilmelidir. Jenaýatçylyk we onuň derejesi öwrenilende, olary öwrenmek bellibir ýagdaýlaryň anyklanmagy bilen bagly bolup durýar:

1. jenaýatkärleriň ýaşy bilen;
2. jenaýatkärleriň şahsyýeti bilen;

3. jenaýatlaryň umumy we aýratyn sebäpleriň we şertleriň ýüze çykmagy bilen;

4. jenaýatlaryň delilleri we maksatlary bilen;

5. jenaýatlaryň resediwi bilen;

6. jenaýatçylygyň derejesi (sostoýaniýe), ösüş-peseliş (dinamikasy), gurluşy (strukturasy) bilen.

Derňew we anyklaýyş edaralary tarapyndan her bir jenaýatçylykly hereket barada obýektiw, doly we hemme taraplaýyn barlag işleri geçirilse, jenaýatyň sebäplerini dogry anyklap, ony ýok etmek üçin degişli çäreleri görüp, kanunyň talaplary doly berjaý edilse, kazyýet hem kanunalaýyk adyl kararlar çykarsa, ol diňe bir günäkär ýa-da iş kesilen adam üçin ähmiýetli bolman, ol jenaýatçylykly hereketleriň gaýtalanmazlygyna uly ýardam eder.

1. Jenaýat barada düşünje nämeden ybarat?

2. Jenaýatyň alamatlary nämeden ybarat?

3. Hereket we hereketsizlik nähili bolýar?

4. Jenaýatyň derejeleri nämeden ybarat?

5. Jenaýatyň beýleki hukuk bozulmalaryndan tapawudy nähili?

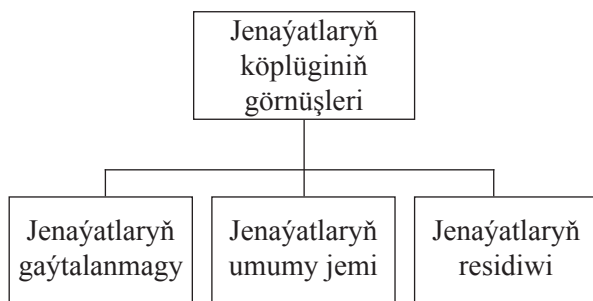
VI BAP. JENAÝATLARYŇ KÖPLÜGI

Bir şahsyýet tarapyndan iki ýa-da ondan köp özbaşdak jenaýatlaryň düzümleriniň alamatlaryny jemleýän iki ýa-da binäçe jemgyýetçilik howply etmişleriň edilmegi jenaýatlaryň köplüginde emele getirýär. Iki ýa-da ondan köp jenaýatlaryň bir adam tarapyndan amala aşyrylmagy ýokary jemgyýetçilik howplulygyna getirýär. Jenaýatyň köplüginde aýratyn howplulygy deň şertlerde birnäçe jenaýatlaryň edilmegi, olary eden adamlar has durnukly jemgyýete garşy gönükdirilen psihologiýasy bilen häsiýetlendirilýärler. Jenaýatlaryň köplüginde netijesinde jenaýat kanuny tarapyndan goralýan jemgyýetçilik gatnaşyklaryna has uly zyýan ýetirilýär. Bir adam tarapyndan iki ýa-da ondan köp jenaýatyň edilmegi ol şahsyýetiň jemgyýetçilik howplulygyny kesgitleýär. Haçanda edilen jenaýatlar üçin kazyýetiň hökümi ön çykarylmanyk bolsa, jenaýatlaryň köplügi şonda ýüze çykýar. Eger-de edilen jenaýat üçin kazyýetiň hökümi bar bolsa, onda jenaýatlaryň köplügi ýok. Jenaýatlaryň köplügi elementleriň düzümi hökmünde birnäçe ýeke-täk jenaýatlary özüde jemleýär. Jenaýatyň köplügi jenaýat-hukuk düşüňjesi hökmünde şu aşakdaky hukuk alamatlary bilen häsiýetlendirilýär:

1. Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddalarynda ýa-da maddalaryň böleginde göz önünde tutulan jenaýatlaryň ikisiniň ýa-da ondan köpüsiniň bir adam tarapyndan edilmegi.

2. Jenaýatlaryň her biri özbaşdak we ýeke-täk jenaýat bolup, Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddasy ýa-da maddasynyň bölegi boýunça maddalaşdyrylmagy.

3. Jenaýatlaryň köplüginde emele getirýän her bir jenaýata degişli Aýratyn jenaýat-hukuk netijeleriniň ýüze çykmagy.

16-njy çyzyg. Jenaýatlaryň köplüginin görnüşleri

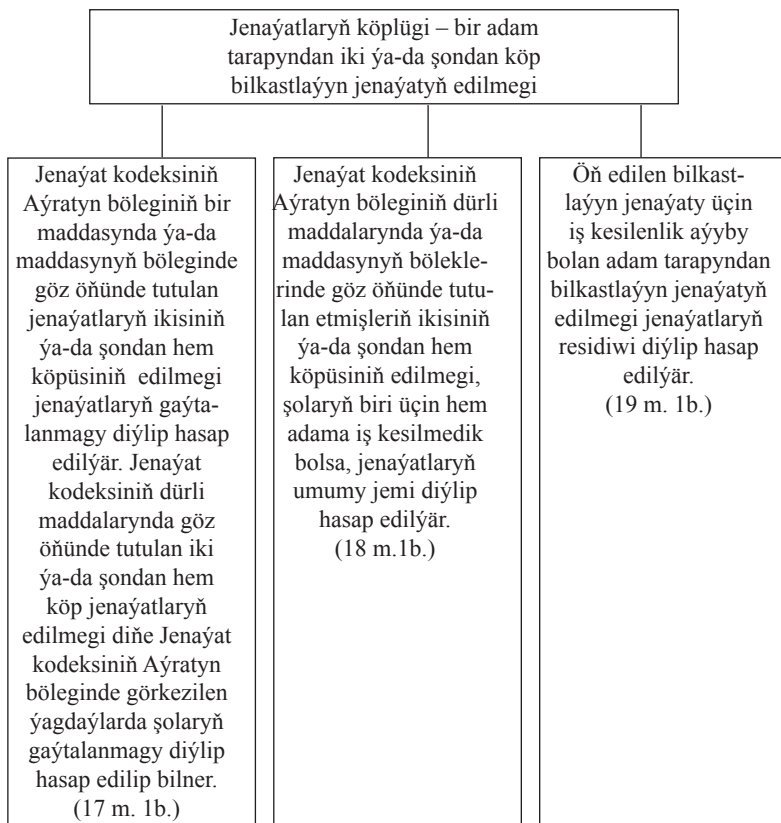
Jenaýatlaryň köplüginin birinji alamaty onuň san tarapy, diýmek, iki ýa-da ikiden köp jenaýatlaryň bir adam tarapyndan amala aşyrylmagy. Jenaýatlaryň köplüginin ikinji alamaty bir adam tarapyndan amala aşyrylýan jenaýatlaryň her biri aýry, özbaşdak ýeke-täk jenaýat hökmünde häsiýetlendirilýär. Ýeke-täk jenaýatlaryň hemmesi dürli görnüşli we özbaşdak jenaýatyň düzüminiň alamatlaryny özünde jemleýän bolmalydyrlar.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 10-njy maddasynda Jenaýatlaryň düşüňjesi görkezilen: “Jenaýat kanuny tarapyndan goralýan obýektlere zyýan ýetirýän ýa-da zyýan ýetirmäge howp döredýän, edilen (hereket ýa-da hereketsizlik) jemgyýetçilik howply günä etmişi jenaýat diýlip hasap edilýär”¹. Jenaýat kanuny jenaýat düşüňjesini kesgitlemek bilen olary gutarylan we gutarylmaryk jenaýatlar (TJK-nyň 12-nji maddasy)² hökmünde göz astyna alýar. Şonuň üçin jenaýatlaryň köplüginin döredýän jenaýatyň her biri gutarylan we gutarylmaryk bolup biler. Jenaýatlaryň köplüginin görnüşleri öz aralarynda köplügi emele getirýän jenaýatyň jemgyýetçilik howplulyk derejesi we häsiýeti, jenaýat kanunynda görkezilen maddalaşdyrys alamatlary we aýratyn hukuk netijeleri bilen tapawutlanýarlar. Jenaýatlaryň köplüginin üç sany görnüşi bardyr: 1) Jenaýatlaryň gaýtalanmagy (TJK-nyň 17-nji maddasy)³; 2) Jenaýatlaryň umumy jemi; 3) Jenaýatlaryň residiwi.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 9-njy sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 10-njy sah.

³ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 11-12-nji sah.

17-nji çyzgy. Jenaýatlaryň köplügi

ýatlaryň umumy jemi (TJK-nyň 18-nji maddasy)¹; 3) Jenaýatlaryň residivi (TJK-nyň 19-njy maddasy)².

Jenaýatlaryň köplüginin jenaýat-hukuk netijeleri özüniň mazmuny boýunça köpdürlidir, olar jenaýat jogapkärçiliginiň möçberini we çäginin bellemek, jeza bellemek, jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmak we jezany geçmek tertibi bilen baglanyşykly bolup durýarlar. Jenaýat hukugy günäni we jezany agyrlaşdyrýan ýagdaýy esasynda bir adam tarapyndan birnäçe jenaýatlaryň edilmegini göz önünde tutýar. Meselem, TJK-nyň 101-nji maddasynyň 1-nji bölegi we 231-nji maddasynyň 2-nji bölegi Şol halatda jemgyýet üçin howply

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 12-nji sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 12-13-nji sah.

etmişleri şol bir adam edýär, birnäçe jenaýatlaryň edilmegi etmişleriň we jenaýatçynyň howplulyk derejesini görkezýär. Jenaýatyň köplüğinde birnäçe jenaýat edilendigi üçin belenilýän jezanyň möçberi galýar.

Jenaýatlaryň köplüginin in möhüm meselesi jenaýatlaryň gaýtalanmagydyr. Jenaýatlaryň gaýtalanmagy TJK-nyň 17-nji maddasynda görkezilen. TJK-nyň Aýratyn böleginiň bir maddasynda ýa-da maddasynyň böleginde göz önünde tutulan birmeňzeş jenaýatlaryň ikisiniň ýa-da şondan hem köpüsiniň jenaýatlaryň edilmegi jenaýatlaryň gaýtalanmagy¹ diýlip hasap edilýär. Jenaýat kodeksiniň dürli maddalarynda göz önünde tutulan iki ýa-da şondan hem köp jenaýatlaryň edilmegi Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginde ýörite görkezilen ýagdaýlarda şolaryň gaýtalanmagy diýlip hasap edilip bilner.

Jenaýatlaryň gaýtalanmagy – bu birmeňzeş ýa-da bir kysymly jenaýatlaryň berk baglanyşyklarynyň ulgamy. Jenaýatlaryň gaýtalanmagy ýüze çykan halatynda, iki ýa-da ondan köp jenaýat amala aşyrylýar, ýene şol halatda jenaýatlary eden adam haýsy-da bir jenaýaty boýunça iş kesilen bolmaly däl ýa-da jenaýatlaýn haýsy-da biri üçin iş kesilen bolsa-da, iş kesilenlik aýyby kanunda bellenen tertipde aýrylan ýa-da öz-özünden aýrylan bolmaly däl.

Diňe birmeňzeş we bir kysymly jenaýatlaryň edilmegi, jenaýatlaryň gaýtalanmagyny döredýär. Birmeňzeş jenaýatlar TJK-nyň şol bir maddasynda ýa-da maddasynyň şol bir bölegi boýunça jenaýat jogapkärçiligini kesgitleýän jenaýatlardyr. Bu jenaýatlaryň hemmesi öz obýektiw we subýektiw taraplarynyň alamatlaryna görä meňzeş bolup durýarlar. Jenaýatlaryň gaýtalanmagy jemgyýet üçin örän howpludyr, sebäbi olaryň amala aşyrylmagy bilen jenaýat kanuny tarapyndan goralýan bähbitlere has uly zyýan ýetirilýär. Jenaýat kanunynda gös-göni görkezilen ýagdaýlarda jenaýatlaryň gaýtalanmagy jenaýatyň düzümini maddalaşdyrýan alamaty hökmünde ulanylýar. Mysal üçin, TJK-nyň 230-njy maddasy “Talaňçylyk”, şu maddanyň

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 11-12-nji sah.

dispozisiýasy jenaýatyň gaýtalanmagyny maddalaşdyryş alamat hökümünde saklaýar.

Bir kysymly jenaýatlar birmeňzeş ýa-da bir kysymly obýektlere howp salýarlar we göni niýetiniň birmeňzeş delili bilen amala aşyrylýarlar. Meselem, Ogurlyk (TJK-nyň 227-nji maddasy), Talaňçylyk (TJK-nyň 230-njy maddasy) we Garakçylyk (TJK-nyň 231-nji maddasy) betnebislik niýet bilen kesekiniň emlägini eýelemek maksady bilen amala aşyrylýar.

Jenaýat öz alamatlary boýunça bir kysymly jenaýat däl, haçanda:

1) Eger-de göz önünde tutulan jenaýatlaryň edilmegi üçin şahs jenaýat jogapkärçiliginden boşadylan bolsa (TJK-nyň 71-nji maddasy (Çynlakaý ökünmegi mynasybetli jenaýat jogapkärçiliginden boşatmak) ýa-da TJK-nyň 72-nji maddasy (Jebir çeken bilen ýarashmagy mynasybetli jenaýat jogapkärçiliginden boşatmak), ýa-da TJK-nyň 73-nji maddasy (Ýagdaýyň üýtgemegine görä jenaýat jogapkärçiliginden boşatmak).

2) Eger-de ön edilen jenaýat üçin iş kesilenlik aýyby kanunda bellenen tertipde artdyrylan ýa-da öz-özünden aýrylan bolsa.

Eger ön edilen jenaýatlar üçin olary eden adam, jenaýat jogapkärçiliginden ýa-da jezasyndandan boşadylsa ýa-da şol jenaýatlar üçin kanunda bellenen tertipde iş kesilenlik aýyby öz-özünden aýrylsa ýa-da artdyrylsa, şol halatlarda jenaýatyň gaýtalanmagy ýüze çykmaýar. Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň bir maddasynda ýa-da maddanyň böleginde göz önünde tutulan birmeňzeş jenaýatlaryň ikisiniň ýa-da şondan hem köpüsiniň edilmegi jenaýatlaryň gaýtalanmagy diýlip hasaplanýar. Jenaýatlaryň gaýtalanmasynyň hökmany alamaty – bir adam tarapyndan iki ýa-da ondan-da köp bir-birinden tapawutly jenaýatlaryň yzygiderlikde edilmegidir. Meselem, jenaýatkär 2009-njy ýylyň mart aýynda TJK-nyň 227-nji maddasynyň 2-nji bölegi boýunça kesekiniň emlägini gizlin ogurlaýar we soň bolsa maý aýynda ýene-de başga biriniň emlägini ogurlaýar. Şol ýagdaýda jenaýatlaryň gaýtalanmagy ýüze çykýar, sebäbi jenaýatlaryň ikisinde Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň bir maddasynyň böleginde görkezilen jenaýat, ol jenaýatlaryň arasynda uzak döwür geçmedik we ol jenaýatlar üçin jenaýatkär babatda kazyýetiň hökümi çykaryl-

madyk. Kazyýet tejribesinde jenaýatyň gaýtalanmagy bilen Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň şol bir maddada ýa-da maddanyň böleklerinde göz önünde tutulan jenaýatlaryň edilmegi köp ýüze çykýar. Jenaýatlaryň gaýtalanmagy diýlip iki ýa-da ondan köp özbaşdak jenaýatlaryň edilmegine düşünilýär.

Şeýlelikde, jenaýatyň gaýtalanmagynyň hukuk alamatlary bolup şu aşakdakylar çykyş edýärler:

1) bir adam tarapyndan Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň şol bir maddada ýa-da maddanyň böleklerinde göz önünde tutulan birmeňzeş jenaýatlaryň ikisiniň we ondan köpüsiniň yzygiderli edilmegi;

2) her aýratyn jenaýatyň özbaşdak häsiýeti we jenaýatyň düzümi bolmaly;

3) ön edilen jenaýat üçin olary eden adam jenaýat jogapkärçiligidin we jezadan boşadylan bolmaly däl;

4) ön edilen jenaýat üçin olary eden adamyň kanunda bellenen tertipde iş kesilenlik aýyby öz-özünden aýrylmaly ýa-da ýatyrylmaly däl.

Birmeňzeş jenaýatlaryň esasy alamaty bolup delilleriniň meňzeşligi çykyş edýär. Ýene-de bir üns bermeli alamat, ol hem günäniň görnüşidir, jenaýatlaryň gaýtalanmagy bilkastlaýyn ýa-da seresapsyzlyk bilen edilmelidir. Jenaýatlaryň gaýtalanmagynyň düşüňjesi öwrenilende, oňa ýakyn bolup durýan uzaga çekýän we dowam edýän jenaýatlary öwrenmek wajyp bolup durýar. Bu ýagdaýlary öwrenmek diňe bir ylmy taýdan gerek bolman, eýsem jenaýatçylykly waka maddalaşdyrylanda hem zerur bolup çykýar.

Jenaýatyň jemgyýetçilik howplulygynyň derejesi jenaýatyň düzümine girýär we jenaýatyň obýektiv we subýektiv alamatlary bilen kesgitlenilýär. Şol alamatlaryna edilen etmişň jemgyýetçilik howplulygynyň häsiýeti we derejesi, jenaýatçyny häsiýetlendirýän ýagdaýlary, şeýle hem jenaýatçylygy ýeňilleşdirýän we agyrlaşdyrýan ýagdaýlar degişli bolup durýarlar. Jenaýat işi kazyýetde seredilende, öňde duran meseleleri ýerine ýetirmek we delillendirilen adalatly jeza bellemek üçin etmişň jemgyýetçilik howplulygynyň derejesi, günäkäriň şahsyýeti, jenaýat işini agyrlaşdyrýan ýa-da ýeňilleşdirýän

ýagdaýlary göz önünde tutulmaly. Jeza bellenenende jenaýatyň gaýtalanmagy jogapkärçiligi agyrlaşdyrýan ýagdaý diýlip seredilýär. Jogapkärçiligi agyrlaşdyrýan we ýeňilleşdirýän ýagdaýlary jenaýatçynyň şahsyýetini hem-de jenaýatyň obýektiw we subýektiw alamatlaryny häsiýetlendirýärler. Jenaýatlaryň gaýtalanmagy jenaýatçynyň şahsyýetini hem häsiýetlendirýär. Bu ýagdaýyň hasaba alynmagy bolsa jeza bellenenende, jenaýatyň beýleki ýagdaýlaryň anyklanylmagy bilen berk baglanyşyklydyr. Şol sanda jenaýaty maddalaşdyrmak jenaýat hukuk ylmynyň zerur meseleleriniň biri bolup, Jenaýat kanunyny ulanmakda kazyýet, prokuratura we derňew edaralarynyň işleri bilen baglanyşyklydyr. Etmiş maddalaşdyrylanda, jenaýatçylykly waka Jenaýat kodeksinde görkezilen jenaýatyň alamatlary bilen deňeşdirilýär we edilen etmişe hukuk baha berilýär. Jenaýatlaryň kanuna laýyklykda etmişiniň dogry maddalaşdyrylmagy adalatlylygy üpjün etmek üçin kepil bolup durýar. Ýalňyş wakany maddalaşdyrmak özüniň soňunda diňe bir ýalňyş jezanyň bellemegine getirmän, eýsem birnäçe esassyz hukuk netijelerine getirýär. (Mysal üçin, emlägi muzdsuz almak we ş.m.). Jenaýatçylykly etmişleri dogry maddalaşdyrmak, köplenç, ýörite jenaýatlaryň gaýtalanmagy bilen bagly bolup durýar. Jenaýatlaryň gaýtalanmagy jogapkärçiligiň ýokarlanmagyny döredýär we günäkäri birnäçe hukuk netijelere getirýär.

Jenaýatlaryň köplüginin beýleki görnüşi, ol TJK-nyň 18-nji maddasynda görkezilen jenaýatlaryň umumy jemi¹. Jenaýat kanunynyň dürli maddalarynda ýa-da maddasynyň böleklerinde göz önünde tutulan etmişleriň ikisiniň ýa-da şondan hem köpüsiniň edilmegi, şolaryň biri üçin hem adama iş kesilmedik bolsa, jenaýatlaryň umumy jemi diýlip hasap edilýär. Jenaýat kanunynyň maddalarynyň ikisinde ýa-da şondan hem köpüsünde göz önünde tutulan bir etmiş adamyň eden halatlary hem jenaýatlaryň umumy jemi diýlip hasap edilýär. Jenaýatlaryň umumy jeminde adam her bir edilen jenaýat üçin jenaýat

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 12-nji sah.

kanunynyň degişli maddasy we maddanyň bölegi boýunça jogapkärçilik çekýär.

Jenaýat kodeksiniň iki ýa-da köp maddalarynda göz önünde tutulan jenaýatlaryň alamatlaryny özünde jemleýän hereketiniň (hereketsizligiň) edilmegi jenaýatlaryň umumy jemi bolup durýar. Jenaýatlaryň umumy jemi öz gezeginde ideal (hyýaly) umumy jeminden we real (hakyky) umumy jeminden ybarat bolup durýar. Real jeminiň aýratylyklary ideal jemine garanyňda, etmişleriň dürli wagtlarda amala aşyrylmagy bilen kesgitlenilýär.

Jenaýatlaryň ideal jemi bir özbaşdak etmişniň amala aşyrylmagy bilen häsiýetlendirilýär. Şol halatda bir etmişniň esasynda birnäçe zyýanly netijeler ýüze çykýar. Jenaýatlaryň ideal jemi ýüze çykanda jenaýat kanunynyň dürli maddalary tarapyndan goralýan birnäçe obýektlere zyýan ýetirilýär. Jenaýatlaryň ideal jemi şonda ýüze çykýar, haçan bir etmişniň esasynda, bir wagtyň özünde birnäçe dürli ýa-da birmeňzeş obýektlere zyýan ýetirilýär. Jenaýatlaryň ideal jemi ýüze çykanda, etmiş maddalaşdyrmakda TJK-nyň iki ýa-da ondan köp maddalary ulanylýar. Ideal jenaýatlaryň umumy jemine mahsus bolan zat, haçan, şol bir jemgyýetçilik howply hereketiň (hereketsizligiň) esasynda birnäçe zyýanly netijeleri döredýär.

Haçanda bir şahs dürli wagtyň dowamynda iki ýa-da ondan köp özbaşdak, TJK-nyň dürli maddalarynda görkezilen jenaýatlary amala aşyran ýagdaýynda jenaýatlaryň real jemi ýüze çykýar. Real jenaýatlaryň umumy jemi diýlip TJK-nyň Aýratyn böleginde dürli maddalarda seredilen iki ýa-da ondan-da köp jenaýatlaryň amala aşyrylmagyna aýdylýar, ýöne şolaryň haýsa-da bir biri üçin jenaýat eden adam iş kesilen bolmaly däl. Real jenaýatlaryň umumy jemi, haçanda her bir jenaýaty özbaşdak hereket ýa-da hereketsizlik bilen dürli wagtyň dowamynda amala aşyrylanda ýüze çykýar.

Jenaýatlaryň umumy jemi jenaýat kanunynyň dürli maddalarynda ýa-da maddasynyň böleklerinde göz önünde tutulan etmişleriň ikisiniň ýa-da şondan hem köpüsiniň edilmegi bilen häsiýetlendirilýär, eger-de şolaryň biri üçin adama iş kesilen bolsa, jenaýatyň umumy jemi ýüze çykmaýar. Jenaýatlaryň umumy jemi üç sany alamatyň barlygy bilen häsiýetlendirilýär:

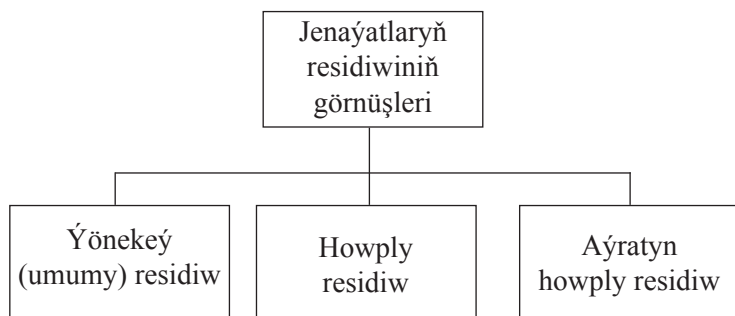
1. Bir adam tarapyndan iki ýa-da ondan-da köp jenaýatlaryň amala aşyrylmagy.

2. Jenaýatlaryň ählisi boýunça aýyplaw hökümi çykarylmaryk bolmaly.

3. Her bir ýerine ýetirilen jenaýat TJK-nyň dürli maddalary bilen maddalaşdyrylmaly.

Başgaça aýdanymyzda, jenaýatlaryň umumy jemi diňe ýuridiki bir görnüşli ýa-da dürli görnüşli jenaýatlaryň esasynda ýüze çykyp biler. Jenaýatlaryň umumy jeminiň mysaly hökmünde bir adam tarapyndan TJK-nyň 231-nji maddasy (Garakçylyk) we 274-nji maddasy (Banditçilik) boýunça jenaýatlaryň edilmegini görkezip bolýar. Jenaýat düzüminiň hökmany alamaty hökmünde jenaýaty amala aşyrylyşynyň usuly göz önünde tutulýar. Şeýle ýagdaýlarda jenaýatyň maddalaşdyrylmagynyň dürli görnüşleri ýüze çykýarlar. Jenaýatyň umumy jeminde jenaýatlar edilen bolsa, kazyýet jeza bellände, her bir aýratyn jenaýat boýunça aýratynlykda jeza çäresini belleýär, soň bolsa TJK-nyň 63-nji maddasyna laýyklykda jenaýatlaryň umumy jemi boýunça jezanyň bellenilmegi ýüze çykýar.

Jenaýatlaryň residiwi – bu jenaýatlaryň köplüginin has möhüm ýagdaýlarynyň biri bolup durýar. Jenaýatlaryň residiwiniň has çuňňur öwrenilmegi oňa garşy alyp barylýan göreş çäreleriniň netijesini ýokarlandyrýar. Jenaýatlaryň residiwi jenaýatlaryň köplüginin in howply görnüşini bolup durýar.

18-nji çyzgy. Jenaýatlaryň residiwiniň görnüşleri

TJK-nyň 19-njy maddasynda “Jenaýatlaryň residiwiniň”¹ düşüňjesi görkezilen. Öň edilen bilkastlaýyn jenaýaty üçin iş kesilenlik aýyby bolan adam tarapyndan bilkastlaýyn jenaýatyň edilmegi jenaýatlaryň residiwi diýlip hasap edilýär. Jenaýatlaryň residiwiniň howply we aýratyn howply görnüşleri bardyr.

Aşakdaky halatlarda jenaýatlaryň residiwi howply diýlip hasap edilýär:

a) eger öň bilkastlaýyn jenaýaty üçin iki gezek azatlykdan mahrum edilip iş kesilen adam tarapyndan bilkastlaýyn jenaýat edilende;

b) eger öň bilkastlaýyn agyr ýa-da aýratyn agyr jenaýaty üçin iş kesilen adam tarapyndan bilkastlaýyn agyr jenaýat edilende.

Aşakdaky halatlarda jenaýatlaryň residiwi aýratyn howply diýlip hasap edilýär:

a) eger öň bilkastlaýyn agyr ýa-da ortaça agyr jenaýat üçin iş kesilen adam üç ýa-da şondan-da köp gezek azatlykdan mahrum edilen bolsa, ol bilkastlaýyn eden jenaýaty üçin azatlykdan mahrum edilse;

b) eger öň ol aýratyn agyr jenaýaty üçin iş kesilen adam tarapyndan aýratyn agyr jenaýat edilende.

On sekiz ýaşa çenli edilen jenaýatlar üçin iş kesilenlik aýyby, şeýle hem Jenaýat kodeksiniň 81-nji maddasy arkaly bellenen tertipde aýrylan ýa-da öz-özünden aýrylan iş kesilenlik aýyby residiw hasap edilende nazara alynmaýar.

Hereket edýän jenaýat kanunynyna laýyklykda residiw legal (açyk edilen) residiwi özünde jemleýär, ýagny oňa laýyklykda residiwist diýlip, diňe öň jenaýat jogapkärçiligine çekilen adam hasap edilýär. Şeýlelikde, legal residiwiň esasynda iş kesilen bolup durýar. Şu ýagdaýy legal residiwi hakyky residiwden tapawutlandyrýar. Hakyky (real) residiwde bir adam tarapyndan öň iş kesilendigine ýa-da kesilmänligine garamazdan, birnäçe jenaýatyň edilmegi ýüze çykyar.

Jenaýatyň residiwini döredýän jenaýatyň häsiýetine we iş kesilmeginiň sanyna baglylykda jenaýat kanuny ýönekeý (umumy), howply we aýratyn howply residiwi tapawutlandyrýar. Şular bilen bir hatarda jenaýat kanuny ýörite residiwi hem görkezýär. Jenaýat kanuny bir adam tarapyndan birnäçe jenaýatlaryň amala aşyrylmagynda

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 12-13-nji sah.

günäkäriň şahsyýetine ýokary jemgyýetçilik howpuny döredýän ýagdaýy hökmünde seredýär we residiwlik üçin jenaýat jogapkärçiligini güýçlendirýär.

Jenaýatlaryň köplüginin jenaýat hukuk netijeleri öz mazmuny we ugry boýunça dürli görnüşlidir we olaryň maddalaşdyrylmagy, jenaýat jogapkärçiliginiň çägi we jezanyň bellenişi bilen, jezany çekmegiň tertibi we ş. m. bilen bagly bolup durýar.

1) Jenaýatlaryň köp gezek edilmegi we olaryň residiwligi TJK-nyň Aýratyn böleginiň maddalarynda ýörite görkezilen halatynda, günäni agyrlaşdyrýan ýa-da aýratyn agyrlaşdyrýan alamaty bolup durýar. Jenaýat kanuny aşakdaky ýagdaýlary tapawutlandyrýar: a) şol bir jenaýatyň gaýtalanmagy we resediwlige günäkäriň şahsyýetiniň ýokary derejedäki howpuny aňladýar; b) jemgyýetçilik howply etmişiň aýratyn görnüşi köp gezek ýgy-ýgydan gaýtalanýar; c) birmeňzeş jenaýatlaryň amala aşyrylmagy üçin jogapkärçiligiň güýçlendirilmegi jezanyň maksadyna ýetmeginde uly goldaw berýär.

2) TJK-nyň 58-nji maddasynyň 1-nji böleginiň ‘a’ bendine laýyklykda jenaýatlaryň gaýtalanmagy we residiwligi, jezany agyrlaşdyrýan ýagdaýlary esasynda hasaplanylýar.

3) Jenaýatlaryň resediwinde TJK-nyň 62-nji maddasyna laýyklykda berk jeza çäresi aýratyn tertipde bellenilýär.

4) Jenaýatlaryň jeminde TJK-nyň 63-nji maddasyna laýyklykda, jenaýat eden adama her bir jenaýat üçin aýratynlykda jeza bellenilýär.

5) Hökümleriň jemi boýunça TJK-nyň 64-nji maddasyna laýyklykda bellenen jezanyň üstüne öňki höküm boýunça jezanyň çekilip gutarylmanyk bölegi doly ýa-da kem-käsleýin suratda goşulýar.

6) Eger şertleýin iş kesilen adam synag möhletiniň gutarmagyna çenli özüni alyp barşy bilen düzelendigini subut etse, kazyýet TJK-nyň 68-69-njy maddalaryna laýyklykda şertleýin iş kesileniň özüni alyp barşyna gözegçiligi amala aşyryan edaranyň ýazyp bermegi esasynda şertleýin kazyýet aýybyny ýatýrmak hakynda karary kabul edip biler.

7) Jenaýatlaryň resediwinde TJK-nyň 67-nji maddasyna laýyklykda jezany çekmegiň aýratyn tertibine seredilýär¹.

¹ Türkmenistanyň Ýokary Kazyýetiniň giňişleýin mejlisiniň kararlarynyň ýygyndysy. Aşgabat, 2007.

Haýsy-da bolsa bir residiwde jenaýat eden adam üçin Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 62-nji maddasynda görkezilen jezalaryň mukdarynyň çägi berk saklanylmaly. Doly amala aşyrylmadyk jenaýatda, hatda haýsy hem bolsa bir residiniň bardygyna seretmezden, jezanyň ýokary çägi Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 60-njy maddasynda görkezilen möçberden köp bolmaly däldir.

Jenaýat hukugynyň nazaryýetinde ýeke-täk jenaýat diýlip Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddalarynyň bölümünde ýa-da aýratyn maddasynda görkezilen jenaýatyň alamatyny özünde jemleýän jemgyýetçilik howply herekete (hereketsizlige) aýdylýar. Ýeke-täk jenaýatyň düzümi özbaşdak we doly bolmalydyr. Ýeke-täk jenaýat özüniň häsiýeti boýunça ýuridiki (hukuk) birmeňzeş, bir görnüşli ýa-da dürli görnüşli bolup bilýär. Ýuridiki birmeňzeş jenaýat özbaşdak sanksiyasy bolan, jenaýat kanunynyň şol bir maddasynda seredilen we hukuk alamatlary boýunça doly jenaýat kanunyna gabat gelýän jenaýatdyr. Ýuridiki birmeňzeş jenaýatyň mysaly – ol iki ýa-da ondan köp gezek TJK-nyň 101-nji maddasynda görkezilen jenaýaty amala aşyrmak, şol halatda her aýratyn jenaýatyň amala aşyrylmagy üçin özbaşdak, aýratyn jeza çäresi belleniýär. Ýeke-täk jenaýatyň amala aşyrylmagynyň usuly we jenaýatyň düzümini düzýän alamatlary esasynda tapawutlandyryp bolýar. Her bir ýeke-täk jenaýatyň özbaşdak ýeri, ýagdaýy, wagty, usuly, şerti, predmeti bardyr. Ýeke-täk jenaýat hem öz görnüşini boýunça ýönekeý we çylşyrymly bolup bilýär. Ýeke-täk jenaýat öz daşky alamatlary boýunça jenaýatlaryň köplügi bilen meňzeş bolup durýandyr. Şonuň üçin olary biri-birinden ta-

Ýeke-täk jenaýatyň görnüşleri
Ýönekeý düzümlü jenaýat
Çylşyrymly düzümlü jenaýat
Dowam edýän jenaýat
Uzaga çekýän jenaýat
Alternatiw herektli jenaýat
Gaýtalanýan hereket bilen amala aşyrylýan jenaýat
Goşmaça agyr kast edişli jenaýat

19-njy çyzyg. Ýeke-täk jenaýatyň görnüşleri

pawutlandyrmak zerurlygy ýüze çykýar. Ýeke-täk jenaýatlaryň hemmesi ýönekeý düzümlü jenaýatlara, çylşyrymly düzümlü jenaýatlara, uzaga çekýän jenaýatlara hem-de dowam edýän jenaýatlara bölünýärler.

Ýeke-täk jenaýat öz görnüşi boýunça, belleýşimiz ýaly, ýönekeý we çyşyrymly jenaýat bolup bilýär. Ýönekeý düzümlü jenaýat bir etmişden ybarat bolup, jenaýat kanuny tarapyndan goralýan obýekte bir kast ediş bilen häsiýetlendirilýär, mysal üçin, Masgaralamak (TJK-nyň 130-njy maddasy) ýa-da Ogurlyk (TJK-nyň 227-nji maddasy) we ş.m.

Uzaga çekýän jenaýat üznüksiz kanunyň bozulmagy bilen häsiýetlenip, kesgitsiz wagtyň dowamynda amala aşyrylýar. TJK-nyň 15-nji maddasynda “Uzaga çekýän jenaýatlaryň” düşüňjesi görkezilen. Uzaga çekýän jenaýat diýlip, etmişň alamatlary jenaýat kanunynyň bir maddasynda ýa-da maddasynyň böleginde göz önünde tutulan şol etmiş amala aşyrmaklyk kesgitsiz wagtyň dowamynda durýan etmiş hasap edilýär. Uzaga çekýän jenaýat amala aşyrylan etmişň bes edilen pursatyndan ýa-da onuň dowam etmegine päsgel berýän wakanyň başlanan pursadyndan gutaran diýlip hasap edilýär. Şol jenaýatlara mysal bolup, TJK-nyň 342-nji maddasynda “Bölümiň ýa-da gulluk

edilýän ýeriň birugsat taşlanyp gaýdylmagy” ýa-da TJK-nyň 287-nji maddasynda “Ýaragyň, ok-därileriň, partlaýjy maddalaryň ýa-da partladyjy enjamlaryň bikanun edinilmegi, satylmagy, saklanylmagy, äkidilmegi, iberilmegi ýa-da ýanynda göterilmegi” görkezilen.

(1) Ok atýan ýaragyň, ok-därileriň, partlaýjy maddalaryň ýa-da partladyjy enjamlaryň bikanun edinilendigi, satylandygy, saklanylandygy, äkidilendigi, iberilendigi ýa-da ýanynda göterendigi üçin, (niliniň içi ýylmanak bolan aw tüpeňi we onuň ok-därileri muňa girmeyär) baş ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(2) Şonuň ýaly hereketleriň deslapdan dilleşmek boýunça adamlaryň toparý tarapyndan ýa-da gaýtadan amala aşyrylandygy üçin, iki ýyldan ýedi ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(3) Şu maddanyň birinji ýa-da ikinji böleklerinde göz önünde tutulan hereketleriň guramaçylykly topar ýa-da jenaýatçylykly bileleşik tarapyndan amala aşyrylandygy üçin, baş ýyldan on ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(4) Gamalaryň, fin pyçaklarynyň ýa-da beýleki sowuk ýaragyň, şol sanda zyňylýan ýaragyň bikanun satylandygy ýa-da ony ýanynda göterendigi, şonuň ýaly-da gaz sapaňalary, ballonjyklarynyň ýa-da beýleki gaz ýaragynyň bikanun satylandygy üçin, zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň ýigrimi başisinden ellisine çenli bolan çäklerde jerime salmak ýa-da iki ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek ýa-da iki ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär”.

Uzaga çekýän jenaýat gutarnykly jenaýatyň döwründe kesgitsiz wagtyň dowamynda amala aşyrylýar. Ýaragyň bikanun saklanylmaga başlan pursadyndan, gutarnykly uzaga çekýän jenaýatyň düzümi emele gelýär. Bu jenaýat birnäçe hereketlerden ybarat bolsa-da, onda jenaýatkäriň maksady şol bir zat, şonuň üçin ol jenaýatyň köplügini düzmän, ýeke-täk jenaýat bolup durýar. Uzaga çekýän jenaýatda günäkär oňa ýüklenen borçlaryny uzak wagtyň dowamynda ýerine ýetirmän, dowam edýän hereketiň ýa-da hereketsizligiň üsti bilen amala aşyrýar. Uzaga çekýän jenaýat yzygiderli anyk jenaýatçylykly etmişiň düzüminiň amala aşyrylmagy bilen häsiýetlendirilýär. Ol haýsy hem bolsa jenaýatçylykly hereketden ýa-da hereketsizlikden

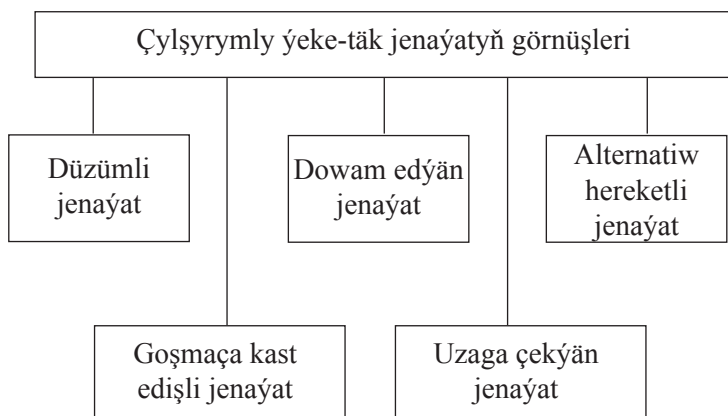
başlaýar. (Mysal üçin, Jenaýat barada habar bermezlik). Uzaga çekýän jenaýat jenaýatyň öňi alynýança ýa-da ol bes edilýança dowam edýär. Meselem, adam ýaragy alyp, birnäçe wagtyň dowamynda ony saklaýar: 5 ýyl, 10 ýyl ýa-da 30 ýyl. Ýaragy alan wagty – jenaýatyň başlanan wagty diýlip hasaplanylýar, eger jenaýatyň üsti açylsa ýa-da ýaragyň eýesi ondan dynsa, şonda jenaýat tamamlanylýar. Uzaga çekýän jenaýat günäkäre ýüklenen borçlarynyň uzak wagtlap ýerine ýetirilmegi bilen dowam edýär. Şeýle jenaýatyň hereket bilen amala aşyrylmagynyň mysaly – Ýaragy bikanun götermek (TJK-nyň 287-nji maddasy). Hereketsizlik bilen edilen jenaýatda borçlarynyň ýerine ýetirilmeligi ýüze çykýar, mysal üçin, “Çagalary ýa-da işe ýarawsyz ata-eneleri ekläp-saklamak üçin serişdeleri tölemekden zandyýamanylyk bilen boýun gaçyrmak” (TJK-nyň 160-njy maddasy).

Dowam edýän jenaýat – bir maksada gönükdirilen we bir pikir bilen birleşdirilen hereketleriň (hereketsizlikleriň) jemi bilen dörän jenaýatdyr. Dowamly jenaýatyň döwürleri onuň ugrunyň (şol bir obýekte gönükdirilen) we usullaryň deň gelmegi bilen, ýüze çykýan netijäniň birligi bilen gönükdirilen. Dowam edýän jenaýat günäkäriň jenaýat etmek pikiriniň birligi bilen häsiýetlendirilýär. Ol jenaýat hereketiniň (hereketsizliginiň) amala aşyrylyş wagtynda başlanýar we günäkäriň bellibir hereketiniň (günäni boýun alyp gelmegi) ýa-da jenaýaty dowam etmäge päsgelçiligiň ýüze çykmagy bilen (mysal üçin, jenaýatçynyň tutulmagy) tamamlanýar.

TJK-nyň 16-njy maddasynda “Dowam edýän jenaýatyň”¹ düşüňjesi görkezilen. Dowam edýän jenaýat diýlip, alamlary jenaýat kanunynyň bir maddasynda ýa-da maddasynyň böleginde göz önünde tutulan we ýeke-täk niýeti gurşap alýan we umumy maksady bolan birmeňzeş etmişleriň ikisinden ýa-da şondan hem köpüsinden ybarat etmiş hasap edilýär. Dowam edýän jenaýat soňky jenaýatçylykly etmişniň tamamlanan pursadyndan başlap, gutaran diýlip hasap edilýär.

Dowam edýän jenaýat ýeke-täk niýeti gurşap alýan we umumy maksady bolan birmeňzeş iki ýa-da şondan hem köp hereketlerden ýa-da hereketsizlikden ybarat bolup durýar. Muňa mysal, zawodyň işgäri radio enjamyny ýygnamak maksady bilen zawoddan zygy-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 11-nji sah.

20-nji çyzgy. Çylşyrymly ýeke-täk jenaýatyň görnüşleri

derli, birnäçe usul bilen radio böleklerini ogurlaýar. Bu ýagdaýda ogurlygyň köplügi bolman, bir dowamly ogurlyk emele gelýär. Amala aşyrylan hereketleriniň bir maksada gönükdirilendigi we bir niýeti gurşap alýandygy üçin, bu ýagdaýda bir jenaýat amala aşyrylýar. Bu ýagdaýda edilen etmişi bir gutarnykly jenaýat hökmünde hasaplamalydyr. Dowam edýän jenaýatyň obýekti we jenaýatyň netijesi bitewi bolmalydyr. Dowam edýän jenaýatyň obýektiw tarapy birnäçe hereketlerden ybarat bolsa-da, olar biri-biri bilen jenaýat edilmeginiň usuly bilen baglanyşykly bolmalydyr. Dowam edýän jenaýatyň esasy alamatlarynyň biri – subýektiw tarapynyň bitewüligidir, ol günäniň şol bir görnüşi, birmeňzeş delili we umumy maksady bilen häsiýetlendirilýär. Dowam edýän jenaýat iki ýa-da ondan köp birmeňzeş hereketlerden ýa-da hereketsizlikden ybarat bolýar, olar umumy maksada gönükdirilip, jenaýatyň bitewi düzümini getirip, bir bitewi netijäni getirýärler.

Alternatiw hereketli jenaýat – bu jenaýatlaryň gutarnykly düzümini döredýän we Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň bir maddasynda ýa-da maddasynyň böleginde görkezilen birnäçe hereketleriň usuly bilen düzülýän jenaýatdyr. Görkezilen hereketleriň haýsy-da bolsa biri ýüze çyksa-da, onda agzalan jenaýatyň düzümi bardyr. Bu jenaýatyň aýratynlyklary jenaýatyň gutarnykly düzümini döredýär. Mysal üçin, TJK-nyň 292-nji maddasynda görkezilen hereketleriň

haýsydyr biriniň amala aşyrylmagynda, jenaýatyň doly düzümi ýüze çykýar¹. “Neşe serişdeleriniň ýa-da psihotropiýa maddalarynyň satmak maksady bilen bikanun taýýarlanylmagy, gaýtadan işlenilmegi, edinilmegi, saklanylmagy, daşalmagy, iberilmegi:

(1) Neşe serişdeleriniň ýa-da psihotropiýa maddalarynyň satmak maksady bilen bikanun taýýarlanylandygy, gaýtadan işlenilendigi, edinilendigi, saklanylandygy, daşalandygy ýa-da iberilendigi, şeýle hem bikanun satylandygy üçin, emlägini muzdsuz alyp ýa-da muzdsuz alman hem-de iki ýyldan baş ýyla çenli möhlete bellibir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemek bilen ýa-da ýüklemän, üç ýyldan on ýyla çenli möhlete azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(2) Şonuň ýaly hereketleriň gaýtadan ýa-da deslapdan dilleşmek boýunça adamlaryň topary tarapyndan amala aşyrylandygy üçin ýa-da eger şol hereketleriň predmeti uly möçberdäki neşe serişdeler ýa-da psihotropiýa maddalary bolsa, emlägini muzdsuz alyp ýa-da muzdsuz alman hem-de iki ýyldan baş ýyla çenli möhlete bellibir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemek bilen ýa-da ýüklemän, alty ýyldan on baş ýyla çenli möhlete azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(3) Öz gulluk ýagdaýyna görä, neşe serişdeler ýa-da psihotropiýa maddalary ynanylan ýa-da olary gorap saklaýan adam ýa-da guramaçylykly topar ýa-da jenaýatçylykly bileleşik tarapyndan şu maddanyň birinji ýa-da ikinji böleklerinde göz önünde tutulan hereketleriň amala aşyrylandygy üçin, şonuň ýaly-da eger şol hereketleriň predmeti aýratyn uly möçberdäki neşe serişdeler ýa-da psihotropiýa maddalary bolsa, emlägini muzdsuz alyp ýa-da muzdsuz alman hem-de iki ýyldan baş ýyla çenli möhlete bellibir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemek bilen ýa-da ýüklemän, on iki ýyldan ýigrimi baş ýyla çenli möhlete azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär”.

Neşe serişdeleriniň ýa-da psihotropiýa maddalarynyň satmak maksady bilen bikanun taýýarlanylmagy, gaýtadan işlenilmegi, edinilmegi, saklanylmagy, daşalmagy, iberilmegi bilen bagly hereketleriň haýsy-da bolsa biriniň edilmegi, jenaýatyň düzümini gutarnykly we doly jemleýär.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 165-167-nji sah.

Gaýtalamak hereketi bilen amala aşyrylýan jenaýat ýönekeý jenaýatyň görnüşi bolup durýar. Onuň düzümi hereketiň gaýtalanmagy bilen häsiýetlendirilýär. Şol halatlarda bir hereketiň bir gezek edilmegi jenaýatyň düzümini ýüze çykarmaýar, emma şol bir hereketiň birsyhly gaýtalanmagy, jenaýatyň düzümini jemleýär. Mysal üçin, TJK-nyň 113-nji maddasy “Horlamak”¹.

(1) Adamy birsyhly urmak ýa-da gaýry zorlukly usul bilen fiziki ýa-da psihiki ezýetler berilse, ýöne ol şu Kodeksiň 107-108-nji maddalarynda göz önünde tutulan netijelere getirmese, munuň üçin iki ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek ýa-da iki ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(2) Amala aşyrylan şeýle etmişler, eger:

a) göwreliligi günäkäre görnetin bolup duran aýal babatda edilse;
b) adamyň öz gulluk ýa-da jemgyýetçilik borjuna ýerine ýetirmegi bilen baglanyşykly şol adam ýa-da onuň ýakyn adamlary babatda;

ç) kämillik ýaşyna ýetmedik babatda ýa-da biçäre ýagdaýdadygy günäkäre görnetin bolup duran ýa-da günäkäre maddy ýa-da başga hili garaşly bolan adam babatda, şeýle hem ogurlanan ýa-da girew hökmünde tutulan adam babatda;

d) deslap dilleşmezden iki ýa-da şondan-da köp adam tarapyndan ýa-da deslapky dilleşmek boýunça adamlaryň topary tarapyndan edilse;

d) jebir çekdirmek arkaly;

ä) durmuş, milli, jyns ýa-da dini ýigrenç ýa-da duşmançylyk bilen edilse, üç ýyldan ýedi ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär”.

Düzümlü jenaýat bolanda, ol jenaýat birnäçe özbaşdak kast etme görnüşinde göz önünde tutulýar, birnäçe dürli görnüşli jemgyýetçilik howply hereketleriň birleşmeginden düzülen bolýar. Düzümlü jenaýat birnäçe obýektlere kast edýär we birnäçe zyýanly netijeleri ýüze çykaryp bilýär. Mysal üçin, TJK-nyň 231-nji maddasynda kesgitlenen “Garakçylyk” başga biriniň emlägini almak maksady bilen edilýär, ýöne adamyň jany ýa-da saglygy üçin zyýan ýetirip bilýär, sebäbi howply bolan zorlugy ulanmak ýa-da şeýle zorlugy

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 64-65-nji sah.

ulanmak howpuny salmak bilen çozuşyň edilmegi häsiýetlendirilýär. Bu jenaýatyň düzümi iki jenaýatyň alamatlaryny birleşdirýär, ýagny aç-açan emlägi ogurlamaga synanyşyk (TJK-nyň 230-njy maddasy) we jebir çekenin janyna we saglygyna howply zorlugyň (ýa-da onuň howpunyň) ýetirilmegi (TJK-nyň 107-108-nji maddalary). Bu hereketleriň her biri jenaýatyň özbaşdak düzümini düzýär, ýöne olaryň jeminiň bolmagy TJK-nyň maddasynda görkezilen jenaýatyň birini ýüze çykarýar.

Çylşyrymly düzümlü jenaýatlara goşmaça agyr kast edişli jenaýat hem degişlidir. Çylşyrymly jenaýata birnäçe dürli esaslary we goşmaça netijeleri döredýän bir etmişin üsti bilen amala aşyrylan jenaýat degişlidir. Mysal üçin, 235-nji maddanyň 2-nji böleginiň “b” bendinde kesekiniň emlägini bilkastlaýyn ýok etmek ýa-da zaýalamak maksady bilen seresapsyzlyk sebäpli adamyň heläk bolmagyna getirmekligi üçin jogapkärçilik kesgitlenen. Bu jenaýat iki özbaşdak netijelerden ybaratdyr, ýagny emlägi bilkastlaýyn ýok etmekden ýa-da zaýalamakdan we seresapsyzlykdan adamyň heläk bolmagyndan. Ýüze çykan netijeler çylşyrymly, goşmaça kast edişli jenaýaty döredýärler. Şol jenaýatda iki sany netije ýüze çykýar, biri esasy bolup durýar, beýlekisi bolsa goşmaçadyr. Sebäbi emlägi ýok etmek ýa-da zaýalamak jenaýatkäriň maksadynda bar, ýöne adamyň janyna ýa-da saglygyna zyýan ýetirmekli jenaýat eden adamyň niýetinde ýokdur. Şonuň üçin eger-de seresapsyzlykdan adamyň janyna ýa-da saglygyna zyýan ýetirilse, onda şol zyýan goşmaça ýüze çykýar we şonuň esasynda jenaýatyň özi goşmaça kast edişli jenaýat diýlip hasaplanylýar.

Birnäçe kast etmelerden ybarat bolup durýan düzümlü jenaýat birnäçe hereketleriň içki pikiriniň birligi netijesinde amala aşyrylýar we bir jenaýatyň düzümini getirýär. TJK-nyň 231-nji maddasy “Garakçylyk” oňa mysal bolup bilýer. Bu jenaýatyň düzüminde hem eýeçilige, hem-de şahsyýete garşy kast etmeler bar, ýöne olaryň hemmesiniň bir maksada gönükdirilendigi sebäpli, hereketleriň birnäçesiniň edilmegi bir jenaýatyň düzümini emele getirýär. Şeýlelikde, kast etmeleriň içki birligi we baglanyşygy bolandygy sebäpli, kanun çykaryjy olary özbaşdak jenaýat hökmünde hasaplaýar.

Kanun çykaryjy, jenaýatlaryň gaýtalanmagynda, jenaýatlaryň umumy jeminde we jenaýatlaryň residiwinde jeza bellemeginiň ýörite düzgünlerini göz önünde tutýar. Bu düzgünler TJK-nyň 62–63-nji maddalarynda¹ bellenen.

Residiw mahalynda jezany bellemeginiň düzgünleri TJK-nyň 62-nji maddasynda kesgitlenen. Residiw halatynda, howply residiw we aýratyn howply residiw halatynda jeza bellenilende ozalky jezanyň, düzediş täsiriniň ýeterlik bolmandygyna görä, amala aşyrylan jenaýatlaryň sany, häsiýeti, agyrlygy we netijeleri, ýagdaýlary, şeýle hem täze jenaýatlaryň häsiýeti, agyrlygy we netijeleri göz önünde tutulýar. Residiwde jeza amala aşyrylan jenaýat üçin jenaýat kanuny tarapyndan göz önünde tutulan jezanyň degişli görnüşiniň iň ýokary möçberiniň ýarysyndan pes bolmaly däldir; howply residiwde jeza amala aşyrylan jenaýat üçin göz önünde tutulýan has berk jezanyň ýokary möçberiniň üçden iki böleginden pes bolmaly däldir, aýratyn howply residiwde jeza amala aşyrylan jenaýat üçin göz önünde tutulýan has berk jezanyň ýokary möçberiniň dörtünden üç böleginden pes bolmaly däldir. TJK-nyň 59-njy maddasynda göz önünde tutulan aýratyn ýagdaýlar bar bolan halatynda, residiw mahalynda, howply residiwde we aýratyn howply residiwde jeza şu maddanyň ikinji böleginde göz önünde tutulan çäklendirmeleri hasaba almazdan bellenilýär. Maddanyň mazmunyndan görşümüz ýaly, kazyýet jeza çäresini bellände, ozal edilen jenaýatlaryň sanyny, häsiýetlerini, agyrlygyny we netijelerini hem-de täze amala aşyrylan jenaýatlaryň ýagdaýlaryny nazara almalydyr.

Jenaýatlaryň jemi boýunça jezany bellemeginiň düzgünleri TJK-nyň 63-nji maddasynda² göz önünde tutulan. Bu madda laýyklykda, jenaýatlaryň jemi boýunça jezanyň bellemeginiň tertibi şulardan ybaratdyr: jenaýatlaryň jeminde her bir jenaýat üçin aýratynlykda jeza bellenilýär. Eger jenaýatlaryň jemine uly bol-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 35-nji sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 35-36-njy sah.

madyk agyr ýa-da ortaça agyr jenaýat goşulýan bolsa, onda onça-kly berk bolmadyk jezany has berk jeza bilen gurşap almagy ýa-da jezalaryň bölekleýin ýa-da dolulygyna goşulmagy arkaly gutarnykly jeza bellenilýär. Şeýle halatlarda jezalar goşulanda gutarnykly jeza amala aşyrylan jenaýatlaryň in agyry üçin göz önünde tutulýan in ýokary jezadan ýokary bolup bilmez. Eger amala aşyrylan jenaýatlaryň jemine agyr ýa-da aýratyn agyr jenaýat goşulýan bolsa, onda jezalary bölekleýin ýa-da dolulygyna goşmak arkaly gutarnykly jeza bellenilýär. Şol ýagdaýda, azatlykdan mahrum etmek görnüşindäki gutarnykly jeza on baş ýyldan, aýratyn agyr jenaýatlar boýunça bolsa amala aşyrylan jenaýat üçin göz önünde tutulan in ýokary jezadan ýokary bolmaly däldir. Esasy jezanyň üstüne goşmaça jezalar goşulyp bilner. Gutarnykly goşmaça jeza bölekleýin ýa-da dolulygyna goşulan, mahalynda TJK-nyň Umumy bölegi tarapyndan jezanyň şol görnüşi üçin bellenilen in ýokary möhletden ýa-da möçberden ýokary bolup bilmez. Eger iş boýunça höküm çykarylandan soň, iş kesilen adamyň birinji iş boýunça höküm çykarylmaýyndan ön başga jenaýat etmekde hem günäkärdigi takyklansa, onda jeza bermek edil şol düzgünler boýunça bellenilýär. Şu halatda birinji höküm boýunça çekilen jeza möhleti berlen jezanyň gutarnykly möhletine hasap edilýär.

Jenaýat kanuny jenaýatlaryň umumy jemi halatynda jezany bellemegiň belli yzygiderligini talap edýär. Ilkibaşda jeza her edilen jenaýat üçin aýratyn bellenilýär. Ondan soňra bolsa, jenaýatlaryň jemi boýunça jeza berilýär. Ýöne jezalar goşulanda gutarnykly jeza amala aşyrylan jenaýatlaryň in agyry üçin göz önünde tutulýan in ýokary jezadan ýokary bolup bilmez.

Eger amala aşyrylan jenaýatlaryň jemine agyr ýa-da aýratyn agyr jenaýat goşulýan bolsa, onda jezalary bölekleýin ýa-da dolulygyna goşmak arkaly gutarnykly jeza bellenilýär. Şeýle edilende azatlykdan mahrum etmek görnüşindäki gutarnykly jeza amala aşyrylan jenaýatlaryň in agyry üçin bellenilýän jezanyň in ýokary möhletinden ýokary bolup bilmez, ýöne TJK-da göz önünde tutulan aýratyn halatlarda bolsa ýigrimi baş ýyldan ýokary bolmaly däldir.

1. Jenaýatyň köplügi barada düşünje we onuň alamatlary.
2. Jenaýatyň köplüginin hukuk ähmiýeti.
3. Jenaýatyň köplüginin jenaýat-hukuk netijeleri nämeden ybarat?
4. Jenaýatyň köplüginin görnüşleri nähili bolýar?
5. Jenaýatlaryň gaýtalanmagy diýlip nämä aýdylýar?
6. Jenaýatlaryň umumy jemi diýlip nämä aýdylýar?
7. Jenaýatlaryň residivi we onuň görnüşleri nämeden ybarat?
8. Ýeke-täk çylşyrymly jenaýatlar we olaryň görnüşleri nämeden ybarat?
9. Alternatiw hereketli jenaýatlar diýlip nämä aýdylýar?
10. Düzümlü jenaýatlaryň görnüşleri nähili bolýar?
11. Goşmaça agyr kast edişli jenaýatlar nähili bolýar?
12. Dowamly jenaýatlaryň düşünjesi nämeden ybarat?
13. Uzaga çekýän jenaýatlaryň düşünjesi nämeden ybarat?
14. Gaýtalamak hereketi bilen amala aşyrylýan jenaýatlaryň düşünjesi nämeden ybarat?

VII BAP. JENAÝATYŇ DÜZÜMI BARADA DÜŞÜNJE

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 4-nji maddasyna laýyklykda¹, jenaýat jogapkärçiligine diňe Türkmenistanyň Jenaýat kodeksinde göz önünde tutulan jenaýatlaryň düzüminiň ähli alamatlary bolan etmişi eden adamlar çekilip bilner. Jenaýat hukugynyň we jenaýat iş ýöredişiniň tejribesinde jenaýatyň düzümi diýlip anyk jemgyýetçilik howply etmişi jenaýat hökmünde häsiýetlendirýän, jenaýat kanuny tarapyndan bellenen obýektiw we subýektiw alamatlaryň toplumyna düşünilýär.

Jenaýat hukugy ylmynda seredilýän iň möhüm düşüňjeleriň biri obýektiw we subýektiw alamatlarynyň özara baglanyşygydyr. Jenaýatyň düzümi – jenaýat kanuny tarapyndan kesgitlenen jemgyýetçilik howply etmişini häsiýetlendirýän hökmany obýektiw we subýektiw alamatlarynyň jemidir. Jenaýatyň düzüminiň elementleri – obýekt, obýektiw tarapy, subýektiw tarapy we jenaýatyň subýektidir, olaryň hemmesi jenaýatçylykly waka babatynda umumy häsiýetnama bermäge we ony maddalaşdyrmaga ýardam edýärler. Jenaýatyň düzümi we jenaýatyň maddalaşdyrylmagy jenaýat hukugynyň esasy meseleleriniň biri bolup durýar.

Jenaýatyň anyk düzüminiň alamatlarynyň esasynda jenaýat hukugynyň nazaryýeti jenaýatyň düzümi hakynda umumy düşüňjani döredýär we Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginde göz önünde tutulan jenaýatyň ähli düzümleriniň häsiýetnamalaryny özünde saklaýar.

Jenaýatyň anyk düzümi jenaýatyň alamatlarynyň toplumy bolup, olaryň kömegi bilen kanun çykaryjy Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň anyk kadalarynda jenaýatçylykly etmişler kesgitlenilýär, hem-de jenaýatyň edilmegi jezalandyrylýar, ýagny bu jenaýat üçin jezanyň görnüşi we onuň çäkleri kesgitlenilýär. Şoňa laýyklykda kazyýetiň hökümi esasynda şahsy jenaýat etmekde jezalandyryp bolar.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 5-6-njy sah.

Türkmenstanyň Ýokary Kazyýetiniň „Jenaýat işlerine kazyýet-de garalanda kazyýetler tarapyndan iş ýörediş kanunçylygyň berjaý edilişi hakyndaky“¹ Kararynda etmiş dogry maddalaşdyrylmagynyň (kwalifikasiýasynyň) wajyplygy belenip geçilýär. Jenaýatçylyga garşy göreşi mundan beýläk hem güýçlendirmek boýunça hukuk goraýyş edaralarynyň ýakynan özara ylalaşykly hereketlerini, kazyýet seljerişiniň jenaýat eden her bir adamyň adalatly jezalandyrylmagyny we ýekeje-de bigünä adamyň jenaýat jogapkärçiligine çekilmezligini üpjün edýän ýokary derejesini talap edýär. Jenaýatyň maddalaşdyrylmagy – bu özbaşdak amala aşyrylýan jemgyýetçilik howply etmiş alamatlarynyň Jenaýat kodeksiniň anyk maddalarynda beýan edilen alamatlary bilen deňeşdirmek, ýagny jenaýatyň düzüminiň alamatlarynyň Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddalaryna gabat gelmegidir. Bu alamatlary diňe jenaýat kanuny kesgitleýär, alamatlaryň jemi jenaýatçylykly wakany maddalaşdyrmak üçin hökmandyr, jenaýatyň düzümi sülçiniň ýa-da kazynyň seretmegi bilen özbaşdak doldurylyp ýa-da aradan aýrylyp bilinmez. Eger-de jenaýatçylykly etmiş we jenaýatyň düzüminiň alamatlary waka bilen gabat gelýän bolsa, onda ony maddalaşdyrmak hökmandyr, soň olaryň deňligi kesgitlenilýär. Bu bolsa jenaýatyň maddalaşdyrylmagynyň dogrulygyny göz önünde tutýar. Mysal üçin, TJK-nyň 107-nji maddasy “Saglyga bilkastlaýyn agyr şikes ýetirmek”²:

(1) Syna bilkastlaýyn agyr şikes ýetirilmegi adamyň janyna howp salsa ýa-da şonuň netijesinde adam görmekden, geplemekden, eşitmekden galsa, ýa-da haýsydyr bir edarasyny ýitirse ýa-da haýsy-da bolsa bir edarasy işlemekden kesilse, ýa-da ýüzi düzedip bolmajak bedroýlyga sezewar edilse, şeýle hem saglygyna, jany üçin howply bolan başga bir zyýan ýetip, umumy işe ýarawlylygynyň azyndan üçden bir bölegini uzak wagtlaýyn ýitirse, ýa-da professional işe ýarawlylygyny doly ýitirse, ýa-da göwresinden çagasy aýrylsa, ýa-da psihiki kesele ýoluksa, üç ýyldan sekiz ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(2) Şonuň ýaly etmiş, eger:

¹ Türkmenistanyň Ýokary Kazyýetiniň giňişleýin mejlisiniň kararlarynyň ýygyny. Aşgabat. 2007, 111-116-njy sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 61-62-nji sah.

a) göwreliligi günäkäre görnetin bolup duran aýal babatynda;
b) adamyň öz gulluk ýa-da jemgyýetçilik borjuny ýerine ýetirmegi bilen baglanyşykly şol adam ýa-da onuň ýakyn adamlary babatynda;

ç) deslapdan dilleşmezden iki ýa-da şondan-da köp adam tarapyndan ýa-da deslapky dilleşmek boýunça adamlaryň topary tarapyndan;

d) azap bermek ýa-da jebir bermek häsiýetindäki usul bilen;

e) umumy howply usul bilen;

ä) huligançylyk niýetleri bilen;

f) durmuş, milli, jyns ýa-da dini ýigrenç ýa-da duşmançylyk bilen;

g) guramaçylykly topar tarapyndan;

i) iki ýa-da köp adam babatynda;

i) gaýtadan edilse,

bäs ýyldan on ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(3) Şu maddanyň birinji ýa-da ikinji böleklerinde göz önünde tutulan etmişler jenaýatçylykly bileleşik tarapyndan edilse ýa-da seresapsyzlyk boýunça jebir çekeniniň ölmegine eltse,

alty ýyldan on baş ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

Şunlukda, jenaýatyň düzüminiň ähmiýeti şundan ybarat bolup durýar:

a) jenaýatyň düzümi jenaýat jogapkärçiliginiň hukuk esasy bolup durýar.

b) jenaýatyň düzümi jenaýatçylykly wakanyň dogry maddalaşdyrylmagynyň şertidir.

ç) jenaýatyň düzümi kazyýet tarapyndan bellenilýän jezanyň görnüşi we möçberi¹ ýa-da jenaýat hukuk häsiýetli beýleki çäreleriň kesgitlenmegi üçin esas bolup durýar.

Jenaýatyň düzüminiň anyk kesgitlenmegi adamlaryň hukuklaryny we azatlyklaryny üpjün etmekliginiň, kanunçylygy gözegçiliginiň we berkitmeginiň güwäleriniň bir görnüşidir. Dürli jenaýatlaryň düzümlerini beýan etmekde kanun çykaryjy onuň alamatlaryny

¹ Türkmenistanyň Ýokary Kazyýetiniň giňişleýin mejlisiniň kararlarynyň ýygyndysy. Aşgabat. 2007, 134-njy sah.

mümkin boldugyça anyklaşdyrmaga ymtylýar. Şol halatda Jenaýat kodeksiniň diňe Aýratyn böleginiň maddalary ulanylman, eýsem Jenaýat kodeksiniň Umumy böleginiň düzgünleri hem ulanylýar. Şunlukda, jenaýatyň düzüminiň umumy düşünjesi Jenaýat kodeksiniň haýsydyr bir kadasynda berilmän, eýsem ol jenaýat hukugynyň nazaryýetinde jemlenilip, etmiş jenaýat hukuk häsiýetnamasyny özünde saklaýar.

Jenaýatyň düzüminiň umumy düşünjesi uly ähmiýete eýedir. Jenaýatyň anyk düzümlerine aň ýetiriş, okuw tertibinde diňe jenaýat hukugynyň möhüm başgançagy hökmünde ulanylman, eýsem deslapky seljeriş edaralarynyň we kazyýetiň işinde zerur bolup durýar.

Jenaýat hukugy ylmy jenaýatyň düzüminiň alamatlaryny jemläp, jenaýatyň düzümi babatda umumy pikirleri döretdi, jenaýat nazaryýeti boýunça jenaýatyň düzümi hökmany we goşmaça (fakultativ) alamatlarynyň sanawyny saklaýar¹.

Hökmany alamatlary diýlip jenaýatyň ähli anyk düzümlerine degişli alamatlary atlandyrylan. Jenaýatyň hökmany alamatlary şulardan ybarat:

a) jenaýatyň obýektine häsiýetnama bermek üçin jenaýata ugrukdyrylýan jemgyýetçilik gatnaşyklary;

b) obýektiw tarapyna häsiýetnama bermek üçin jemgyýetçilik howply etmiş (hereket ýa-da hereketsizlik), zyýanly netije we olaryň arasyndaky sebäpli baglanyşyk;

ç) subýektiw tarapyna häsiýetnama bermek üçin günä (bilkastlaýyn ýa-da seresapsyzlyk);

d) subýekte häsiýetnama bermek üçin talaplar (fiziki şahs (adam), akyly düzüw we jenaýat jogapkarçiligine degişli ýaşa ýeten).

¹ Курс уголовного права в пяти томах. Том 1. Общая часть: Учение о преступлении / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002, Курс уголовного права в пяти томах. Том 2. Общая часть: Учение о наказании / Под ред. Н.Ф.Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002

Jenaýatyň goşmaça (fakultatiw) alamatlary ähli jenaýatlaryň düzüminde bolmaýarlar, olar jenaýatlaryň käbirine degişlidir. Bellibir ýagdaýlarda jenaýatyň goşmaça alamatlary Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň maddasynyň dispozisiýasynda görkezilýär. Jenaýatyň fakultatiw alamatlary jenaýatyň düzüminiň ähli elementlerini goşmaça häsiýetlendirip bilýärler:

- a) jenaýatyň obýekti üçin – jenaýatyň predmeti degişli;
- b) jenaýatyň obýektiw tarapy üçin – jenaýatyň usuly, jenaýaty amala aşyrmagyň wagty, ýagdaýy, ýaragy, serişdesi we ş.m.;
- ç) jenaýatyň subýektiw tarapy üçin – jenaýatyň maksady we delili.

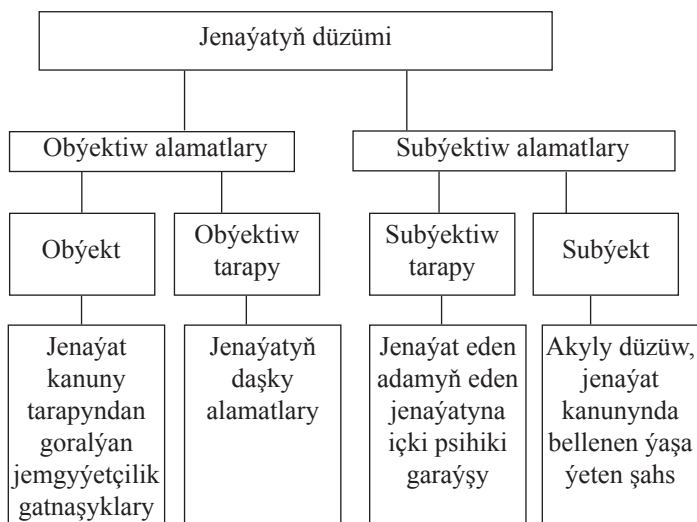
Jenaýat düzüminiň goşmaça alamatlary jenaýatçylykly wakalary maddalaşdyrmak üçin hökmandyr, sebäbi kanun çykaryjy esasy düzümiň alamatlary bilen bilelikde Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddasynyň dispozisiýasynda goşmaça alamatlary hem görkezýär.

Jemgyýetçilik howplulyk derejesi boýunça düzümiň dört görnüşi tapawutlandyrylýar:

- 1) esasy düzümler;
- 2) ýenilleşdirilýän ýagdaýly düzümler;
- 3) agyrlaşdyrýan ýagdaýly düzümler;
- 4) has agyrlaşdyrýan ýagdaýly düzümler.

Jenaýatlaryň anyk jemgyýetçilik howpuny göz önünde tutup, jenaýat kanuny olaryň düzümlerini dürli maddalarda ýa-da maddalaryň böleginde häsiýetlendirýär. Meselem, mukdary (jenaýaty bir wagtyň özünde köp gezek amala aşyrmak), hili (düypli zyýan, agyr netijeler we beýleki alamatlary) we şuna meňzeş häsiýetnamalar saýlanýar. Dürli düzümleriň gurluşynda kanun çykaryjy mukdar we hil alamatlaryny onuň agyrlyk derejesini häsiýetlendirmek üçin ulanylýar. Kadarlarda saglyga agyr şikes ýetirmek üçin (TJK-nyň 107, 109, 110, 115-nji maddalary) we ýeňil şikes ýetirmek (TJK-nyň 111-nji maddasy) üçin jogapkärçilik kesgitlenilen. Mysal üçin, 109-njy madda, “Gazaplanma ýagdaýynda saglyga bilkastlaýyn agyr ýa-da ortaça agyr şikes ýetirmek”¹.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 63-nji sah.

21-nji çyzgy. Jenaýatyň düzüminiň obýektiw we subýektiw alamatlary

Jebir çekeniniň zorluk etmegi, masgaralamagy ýa-da gaty kemsitmegi netijesinde ýa-da gaýry kanuna ters gelýän ýa-da ahlaksyz hereketleri (hereketsizligi), şonuň ýaly-da jebir çekeniniň zygiderli hukuga ters gelýän ýa-da özüni ahlaksyz alyp barmagy bilen dörän uzak wagtlaýan akyla zeper ýetirýän ýagdaý netijesinde birden dörän güýçli psihiki tolgunmasy (gazaplanmasy) ýagdaýynda saglyga bilkastlaýyn agyr ýa-da ortaça agyr şikes ýetirene iki ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek ýa-da iki ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

Ýa-da TJK-nyň 110-njy maddasy “Zerur goranyş çäklerinden çykmak bilen ýa-da jenaýat eden adam tutulanda saglyga bilkastlaýyn agyr ýa-da ortaça agyr şikes ýetirilmegi”¹:

(1) Zerur goranyş çäklerinden çykmak bilen saglyga bilkastlaýyn agyr ýa-da ortaça agyr şikes ýetirene bir ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek ýa-da bir ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(2) Jenaýat eden adamy tutmak üçin zerur bolan çäklerden çykmak bilen onuň saglygyna bilkastlaýyn agyr ýa-da ortaça agyr şikes ýetirene iki ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek ýa-da iki ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär”.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 63-64-nji sah.

Käbir beýleki maddalarda ýa-da maddalaryň böleklerinde jenaýaty ýenilleşdirýän ýa-da agyrlaşdyrýan, has agyrlaşdyrýan ýagdaýlary görkezilen. Mysal üçin, TJK-nyň 107-nji maddasynyň¹ 1-nji böleginde saglyga bilkastlaýyn agyr şikes ýetirmekligiň esasy düzüminiň alamatlary berlen, “Saglyga bilkastlaýyn agyr şikes ýetirmek”:

(1) Syna bilkastlaýyn agyr şikes ýetirilmegi adamyň janyňa howp salsa ýa-da şonuň netijesinde adam görmekden, geplemekden, eşitmekden galsa, ýa-da haýsydyr bir edarasyny ýitirse, ýa-da haýsy-da bolsa bir edarasy, işlemekden kesilse, ýa-da ýüzi düzedip bolmajak bedroýlyga sezewar edilse, şeýle hem saglygyna, jany üçin howply bolan başga bir zyýan ýetip, umumy işe ýarawlylygynyň azyndan üçden bir bölegini uzak wagtlaýyn ýitirse, ýa-da professional işe ýarawlylygyny doly ýitirse, ýa-da göwresinden çagasy aýrylsa, ýa-da psihiki kesele ýoluksa, üç ýyldan sekiz ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

TJK-nyň 108-nji maddasynyň² 1-nji böleginde bolsa “Saglyga ortaça agyrykdaky şikesi bilkastlaýyn ýetirmekligiň” düzümi görkezilen. Haçanda syna bilkastlaýyn şikesiň ýetirilmegi ýa-da saglyga gaýry zyýan ýetirilmegi adamyň jany üçin howply bolmasa we TJK-nyň 107-nji maddasynda göz önünde tutulan netijelere getirmän, saglyga uzak wagtlaýyn zyýan ýetirse ýa-da umumy işe ýarawlylygyň üçden bir böleginden azynyň ep-esli wagtlap ýitirilmegine getirse, onda etmiş TJK-nyň 108-nji maddasy boýunça maddalaşdyrylmalydyr.

TJK-nyň 111-nji maddasynda³ “Saglyga bilkastlaýyn ýeňil şikes ýetirmekligiň” düzümi beýan edilen, onda syna bilkastlaýyn ýeňil şikesiň ýa-da saglyga başga zyýanyň ýetirilmegi saglyga gysga wagtlaýyn zyýan ýetirilmegine ýa-da umumy işe ýarawlylyk wagtynyň birneme ýitirilmegine getiren bolsa, zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň onusyndan ýigrimisine çenli bolan möçberde jerime salynýar ýa-da bir ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek ýa-da alty aý azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär. Görşümüz ýaly, edilen jenaýatyň esasynda ýetirilen zyýanyň agyrylygy jezanyň görnüşine we ölçegine uly täsir edýär.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 61-62-nji sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 62-63-nji sah.

³ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 64-nji sah.

Jenaýatyň düzüminiň gurluşy boýunça, beýan ediş usuly boýunça, jenaýat hukugy ylmynda düzümleriň üç görnüşi tapawutlandyrylýar:

- 1) ýönekeý;
- 2) çylşyrymly;
- 3) saýlama.

Ýönekeý düzüminiň mysaly bolup TJK-nyň 101-nji maddasynyň 1-nji böleginde görkezilen ýagdaýlary¹ görkezilýär. Çylşyrymly düzümlerde alamatlaryň köp ölçegi beýan edilýär, meselem, iki obýekt ýa-da birnäçe hereketleriň alamatlary, ýa-da birnäçe netijeleriň ýüze çykmagy. Mysal üçin, 231-nji madda “Garakçylyk”², başga biriniň emlägini almak maksady bilen, adamyň jany üçin ýa-da saglygy üçin howply bolan zorlugy ulanmak ýa-da şeýle zorlugy ulanmak howpuny salmak bilen birlikde çozuş (garakçylyk) etmek. Ýa-da “Zorlamagyň”³ düzümi (TJK-nyň 134-nji madda) iki hereketi görkezýär, jebir çekene güýç ulanmak ýa-da güýç ulanmak howpuny döretmek we onuň erkine garşy gidip, jyns gatnaşyklaryna girmekligi. Saýlawly düzümler – çylşyrymly düzümiň in köp gabat gelýän görnüşidir. Kanunberiji Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddasynyň dispozisiýasynda sanalan hereketleriniň haýsy-da bolsa biriniň amala aşyrylmagyny jenaýat diýip kesgitleýär. Bellenilen hereketleriniň haýsy-da bolsa biriniň amala aşyrylmagy şol jenaýatyň obýektiw tarapyny häsiýetlendirýär.

Obýektiw tarapynyň gurluşy boýunça, ýagny beýan edişiniň ugry boýunça obýektiw tarapynyň düzüminiň iki görnüşi tapawutlandyrylýar:

1. Maddy düzümlü jenaýat.
2. Formal düzümlü jenaýat.

Maddy düzümlü jenaýat – bu jenaýat kanuny arkaly, jenaýatyň obýektiw tarapyny diňe bir hereketiň ýa-da hereketsizligiň üsti bilen häsiýetlendirilmegi däl-de, eýsem şonuň ýaly etmişin jemgyýetçilik howply netijeleriniň häsiýetnamasyna degişli alamatlaryň üsti bilen beýan edilýän jenaýatdyr. Başgaça aýdylanda, jenaýatyň jemgyýetçilik howply netijeleriniň ýüze çykmagy jenaýatyň hök-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 59-60-njy sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 125-126-njy sah.

³ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 76-77-nji sah.

many alamaty hökmünde Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň namalarynyň dispozisiýalarynda görkezilýär. Maddy düzümlü jenaýatlary tapawatlandyryan aýratynlyk, ol zyýanly netijäniň hökmany suratda ýüze çykmagydyr, diňe şol halatlarda jenaýat gutarylan diýlip hasap edilýär, ýagny haçan-da amala aşyrylan jenaýatçylykly etmiş esasynda jenaýat kanuny tarapyndan goralýan bähbitlere zyýan ýetirilse. Muňa mysal hökmünde ogurlyk bilen bagly jenaýata seredilip bilner. Sebäbi diňe jenaýat kanuny tarapyndan goralýan eýeçilik bilen bagly jemgyýetçilik gatnaşyklaryna zyýan ýetirilse, ogurlyk bilen bagly jenaýat gutarylan diýlip hasap edilýär. Eger-de Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 227-nji¹ maddasy tarapyndan goralýan kesekiniň emlägine hiç-hili zyýan ýetirilmese, ol jenaýat gutarylmadyk diýlip hasap edilýär. Diýmek, şonda jenaýata taýýarlyk görmek döwri ýa-da jenaýata kast etmek döwri ýüze çykýar.

Formal düzümlü jenaýat – bu jemgyýetçilik howply netijeleriň ýüze çykmagy obýektiv tarapynyň hökmany alamaty hökmünde beýan edilen halatynda ýüze çykýar. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddasynyň dispozisiýasynda görkezilen hereketleriniň edilmegi jenaýatyň gutaranlygyny aňladýar. Jenaýat kanunynda görkezilen hereketleriň amala aşyrylmagy jenaýatyň gutarylandygyny subut edýär. Mysal üçin, “Banditçiligiň” düzümi jenaýatyň obýektiv tarapyny diňe haýsydyr bir hereket bilen häsýetlendirýär, ýagny harby topary döretmek (bandalar), banda gatnaşmak, banda ýolbaşçylyk etmek ýa-da banda çozuşlary amala aşyrylanda gatnaşmak (TJK-nyň 274-nji maddasy)².

Jenaýat hukugynyň ylmy jenaýatyň düzüminde nazaryýet nusgasyny döredip, jenaýat düzüminiň alamatynyň we elementiniň düşüňjelerini tapawutlandyrýar. Jenaýatyň düzüminiň alamatlary – jenaýat kanunynda berlen jenaýatyň düýpli häsýetleriniň häsiýetnamasy. Jenaýatyň düzüminiň elementleri, bu kanun tarapyndan jenaýat diýlip ygylan edilen jemgyýetçilik howply etmiş dürli talaplaryna laýyk gelýän alamatlarynyň toplumyny saklaýan

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 120-122-nji sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 156-njy sah.

düzüminiň gurluşynyň düzüm bölegidir. Her jenaýat etmişi adamyň özüni alyp barşynyň obýektiw we subýektiw häsiýetleriň umumy bitewiligini göz önünde tutýar. Jenaýatyň düzüminiň alamatlary we elementleri bitewülikde jenaýat diýlip ygylan edilýän anyk jemgyýetçilik howply etmişi görkezýärler. Jenaýatyň düzüminiň elementleri jenaýatyň dürli taraplaryna laýyk gelýärler. Jenaýatyň obýekti, obýektiw tarapy, subýektiw tarapy we subýekti boýunça jenaýatyň tapawutlandyryjy alamatlary häsiýetlendirilýär we ol ýagdaýlar her bir düzümi beýlekiden tapawutlandyrmaga ýardam berýärler.

Jenaýatyň düzümi şulardan ybaratdyr:

1. Jenaýatyň obýekti.
2. Obýektiw tarapy.
3. Subýektiw tarapy.
4. Jenaýatyň subýekti.

Jenaýatyň obýektini we obýektiw tarapyny häsiýetlendirýän alamatlar obýektiw hakykat hadysalaryny aňladýarlar we obýektiw alamatlary diýlip atlandyrylýar.

Jenaýatyň subýektiw tarapynyň we subýektiň häsiýetnamalaryna degişli alamatlar jenaýat eden adamynyň subýektiw alamatlaryny görkezýärler. Jenaýatyň düzümleri elmydama onuň elementleri bilen gabat gelýär, ýöne olaryň alamatlary elmydama özbaşdakdyr. Mysal üçin, “Ogurlugyň” düzümi (TJK-nyň 227-nji maddasy)¹ köp alamatlary boýunça “Talaňçylygyň” (TJK-nyň 230-njy maddasy)² düzümi bilen gabat gelýär, ýöne şu jenaýatlaryň alamatlary jenaýaty häsiýetlendirýän usullarynyň alamatlary boýunça tapawutlanýarlar.

Jenaýatyň düzümini çykarmak – bu Jenaýat kodeksinde görkezilen jenaýatyň ähli alamatlaryny özünde jemleýän etmişiniň amala aşyrylmagy üçin jenaýat eden adamy jenaýat jogapkärçiligine çekmeginiň hukuk esasydyr. Jenaýatyň düzümi – bu jenaýat kanununda jenaýat hökmünde seredilen jemgyýetçilik howply etmişi döredýän alamatlaryň we elementleriň jemi.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 120-122-nji sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 124-125-nji sah.

Jenaýatyň düzüminiň birinji elementi obýektdir. Jenaýatyň obýekti diýlip jenaýat kanuny tarapyndan goralýan jemgyýetçilik gatnaşyklaryna aýdylýar. Jenaýatyň obýekti görnüşi boýunça: 1) umumy, 2) bir kysymly (ýörite toparlara birikdirilen), 3) gönüden-göni, 4) goşmaça obýektlere bölünýär.

1. Jenaýatyň umumy obýekti – bu jenaýatyň kanuny tarapyndan goralýan tutuş jemgyýetçilik gatnaşyklarynyň umumy jemi. Jenaýatyň umumy obýekti ähli jenaýatlar üçin umumydyr. Her bir jenaýat ahyrky netijede jenaýat kanuny tarapyndan goralýan jemgyýetçilik bähbidine umumy möçberde hyýanat edýär. Şunlukda, jenaýatyň umumy obýekti – bu jenaýat kanuny tarapyndan goralýan ähli jemgyýetçilik gatnaşyklarydyr.

Jenaýatyň umumy obýektleriniň sanawy TJK-nyň 2-nji madasynda görkezilen¹. Türkmenistanyň jenaýat kanunçylygy şahsyýet, raýatlaryň hukuklary we azatlyklary, jemgyýetiň we döwletiň bähbitleri, eýeçilik, jemgyýetçilik tertibi, Türkmenistanyň Garaşsyzlygy, konstitution gurluşy we Bitaraplyk hukuk ýagdaýy, parahatçylyk we adamzadyň howpsuzlygy bilen bagly jemgyýetçilik gatnaşyklaryny jenaýatyň umumy obýektleri hökmünde göz önünde tutýar. Bu wezipeleri amala aşyrmak üçin Türkmenistanyň Jenaýat kanunçylygy jenaýat jogapkärçiliginiň esaslaryny we ýörelgelerini berkidýär, jemgyýetçilik howply bolan haýsy etmişleriň jenaýat bolup durýandygyny kesgitleýär we şolaryň edilendigi üçin jezalary we gaýry jenaýat-hukuk täsir çärelerini belleýär.

2. Jenaýatyň bir kysymly obýekti (TJK-da ýörite toparlara birikdirilen) – oňa birmeňzeş, bir görnüşli jemgyýetçilik gatnaşyklarynyň aýratyn toparçalary degişlidir. Jenaýatyň birkysymly (ýörite) obýektleriniň sanawy, Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň baplarynyň atlarynda görkezilen. Jenaýatyň bir kysymly obýekti – ähli jenaýatlar üçin birmeňzeş däl, ol jenaýatyň aýry toparlaryna degişli obýektdir. Jenaýatyň bir kysymly obýekti – birmeňzeş jemgyýetçilik gatnaşyklarynyň giň toplumlaryndan ybaratdyr. Jenaýatyň bir kysymly obýekti Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň ulgamyny gurmak

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 5-nji sah.

üçin esas bolýar we ähli jenaýatlary toparçalara bölüp, böleklere birleşdirýär. Mysal üçin, Jenaýat kodeksiniň 7-njy baby, şahsyýete garşy jenaýatlary birleşdirýär. Olar bir kysymly obýekti boýunça bir topara berkidilen, ýagny bu jenaýatlarda şahsyýet bilen bagly jemgyýetçilik gatnaşyklary ol jenaýatlaryň bir kysymly obýekti bolup durýarlar. Görkezilen tertip Türkmenstanyň Jenaýat kodeksiniň ähli böleklerinde gurluş ulgamynyň bitewi ýörelgesini aňladýar.

3. Jenaýatyň gönüden-göni obýektine jenaýat kanuny tarapyndan goralýan anyk jemgyýetçilik gatnaşyklary degişlidir. Jenaýatyň gönüden-göni obýektleriniň sanawyny ýüze çykarmak üçin Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň Aýratyň böleginiň anyk maddalaryny öwrenmek zerurdyr. Gönüden-göni obýekte jenaýatyň esasynda zyýan ýetirýän özbaşdak, hususy jemgyýetçilik gatnaşygy degişli bolup durýar.

Jenaýatyň gönüden-göni obýekti bir kysymly obýektiň bölegi bolup, jemgyýetçilik gatnaşyklarynyň has anyk görnüşini görkezýär. Jenaýatyň gönüden-göni obýekti Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň anyk maddasy boýunça maddalaşdyrmaga esas bolup durýar. Jenaýatyň gönüden-göni obýekti jemgyýetçilik howply hyýanatçylygy esasynda goralýan anyk gönüden-göni jemgyýetçilik gatnaşygydyr. Gönüden-göni obýekt kast edilýän jemgyýetçilik gatnaşygy, ýöne bir kysymly obýekti bilen deňeşdirilende, bir kysymly – has uly we giň ölçegdir, gönüden-göni obýekt bolsa, etmişi anyk jenaýatlardan ýa-da birnäçe jenaýatlardan çäklendirýän ölçegdir. Jenaýatyň gönüden-göni obýektine mysal bolup, saglyga, bedene zyýanyňy ýetirilmegi bolýar, onuň jogapkärçiligi Jenaýat kodeksiniň 107-115-nji maddalarynda göz önünde tutulýar. Saglyga zeper ýetirmekligiň ähli görnüşlerinde (uly bolmadyk agyr, agyr, aýratyn agyr) beýleki alamatlaryň köplüğinde gönüden-göni obýekti bolup, tebigy gymmatlygyň saklanmagyny üpjün edýän gatnaşyklaryň jemi, adamlaryň saglygy bilen bagly jemgyýetçilik gatnaşyklary çykyş edýär.

Jenaýatyň obýektleriniň umumy, bir kysymly we gönüden-göni görnüşleri boýunça maddalaşdyrmakda bitewi, bitewiniň bölegi, bölegiň bölegi ýaly dialektiki gatnaşykdan ugur alynmalydyr.

Bu düşüňjeleriň anyk häsiýetnamasy jemgyýetçilik gatnaşyklaryň mazmunyna, düzümine esaslanyp, umumy, aýratyn we bir bitewi düşüňjelerine laýyk gelýär. Mysal üçin, “Ogurlykda” (TJK-nyň 227-nji maddasy) umumy obýekt bolup, jenaýat kanuny tarapyndan goralýan ähli jemgyýetçilik gatnaşyklaryň jemidir. Bir kysymly obýekt (bitewi bölegi we aýratyn) – eýeçilik bilen bagly jemgyýetçilik gatnaşyklary. Gönüden-göni obýekt (bölegiň bölegi we bir bitewi) eýeçiligiň anyk görnüşi, meselem, hususy, döwlet we eýeçiligiň beýleki görnüşleri bilen bagly jemgyýetçilik gatnaşyklary bolup durýar.

Diýmek, jenaýat kanuny tarapyndan goralýan jemgyýetçilik gatnaşyklary – bu jenaýat hukugynyň subýektleriniň arasyndaky hadysadyr, ol jenaýat kanuny tarapyndan goralýan bähbitleri we durmuş gymmatlyklary barada dörän gatnaşyklaryny göz önünde tutýar. Şunlukda, islendik jenaýatyň obýekti bolup, jenaýat kanuny tarapyndan hyýanatçylykdan goralýan jemgyýetçilik gatnaşygy çykyş edýär.

Jenaýatyň obýektinden jenaýatyň predmetini tapawutlandyrmak zerurdyr. Jenaýatyň predmeti – bu jenaýat tarapyndan gönüden-göni täsir edilýän daşky dünýäniň anyk zadydyr. Jenaýatyň predmeti we jenaýatyň obýekti özara berk baglanyşyklydyr. Jenaýatyň predmeti elmydama jenaýatyň obýekti hökmünde çykyş edýän jemgyýetçilik gatnaşyklaryň elementi esasynda hasaplanylýar. Mysal üçin, bankdan puluň ogurlanmagynda, jenaýatyň obýekti bolup eýeçilik bilen bagly jemgyýetçilik gatnaşyklary çykyş edýär şol jenaýatyň predmeti bolsa pul serişdeleridir.

Ýokarda görkezişi ýaly, jenaýatyň düzümini düzýän obýektiw alamatlara jenaýatyň obýekti, ýagny jenaýat kanuny tarapyndan goralýan bähbitler we jenaýatyň obýektiw tarapy degişli bolup durýar. Jenaýatyň obýektiw tarapy – jenaýat eden adamyň daşky özüni alyp barşy, ol jenaýatly hereketi (hereketsizligi) özünde jemleýär. Jenaýatyň obýektiw tarapy Jenaýat kodeksiniň maddasynyň dispoziisiýasynda görkezilen.

Jenaýatyň obýektiw tarapy – bu jenaýatyň obýektiw hakykatda daşky ýüze çykmagydyr we duýgular organlary bilen kabul edililigidir.

Şunuň esasynda, jenaýatyň obýektiw tarapy eşitmek, görmek, aňmak we tagam arkaly kabul edip boljak mümkinçiligi ýüze çykarýar.

Islendik jenaýatyň obýektiw tarapynyň häsiýetleri jemgyýetçilik gatnaşyklaryna zyýan edýän ýa-da zyýan ýetirmäge mümkin edýän jemgyýet üçin howply hereketleriniň ýa-da hereketsizlikleriniň amala aşyrmagydyr. Jenaýatyň obýektiw tarapynyň häsiýetleri etmiş, wagtynyň we beýleki ýagdaýlaryň usulyndaky aýratynlyklaryň esasynda ýüze çykarylýar. Şunuň bilen baglylykda islendik jenaýatyň obýektiw tarapy umumylaşdyrylan görnüşde häsiýetlendirilýär, ýagny jenaýatyň düzüminiň umumy düşüňesinde jemgyýetçilik howply etmiş (hereket ýa-da hereketsizlik), onuň usuly, wagty, orny, ýagdaýy, jenaýaty amala aşyrmagyň enjamlary we serişdeleri, jemgyýetçilik howply netijeleri we etmiş bilen jenaýatçylykly netijeleriniň arasyndaky sebäpli arabaglanyşyk ýaly alamatlary görnüşinde görkezilýär.

Jenaýatyň obýektiw tarapyna, jenaýat kanunynda göz önünde tutulan jenaýatçylykly etmiş (jemgyýetçilik howply hereket ýa-da hereketsizlik), jenaýatçylykly netijäni, olaryň arasyndaky sebäpli baglanyşygy (etmiş we netijäniň arasyndaky sebäpli baglanyşyk), jenaýatyň ýerini, wagtyny, ýagdaýyny, usulyny, jenaýaty etmeginiň guralyny we serişdelerini häsiýetlendirýän daşky alamatlary degişli bolup durýar.

Hereket diýlip, adamyň jemgyýet üçin howply, erkli we aktiw (işjeň) özüni alyp barmagyna aýdylýar. Hereketsizlik diýlip, adamyň öz üstünde ýatan etmeli we edip biljek borçlarynyň etmezligi bilen baglanyşykly jemgyýetçilik howply, erkli we passiw (gowşak) özüni alyp barmagydyr. Jenaýatçylykly netije diýlende, jemgyýetçilik howply etmiş (hereket ýa-da hereketsizlik) edilmegi netijesinde, jenaýat-hukuk goragynyň obýektine, jenaýat kanunynda görkezilen, bellibir zyýanyň ýetirilmegi göz önünde tutulýar. Sebäpli baglanyşyk bolsa, jemgyýetçilik howply etmiş (hereket ýa-da hereketsizlik) bilen ýüze çykan jenaýatçylykly netijäniň arasynda bolan obýektiw baglanyşygydyr. Jenaýatyň edilen ýeri diýlip, onuň amala aşyrylan bellibir çägi bolup durýar. Mysal üçin, Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 321-nji maddasynyň 2-nji böleginiň “w” bendine laýyk-

lykda bikanun aw üçin jenaýat jogapkärçiligi ýüze çykýar, eger-de aw goraghananyň ýa-da zakazniginiň çäginde amala aşyrylan bolsa¹.

Jenaýatyň amala aşyrylan wagty diýlip, jenaýatyň amala aşyrylyp bilinjek bellibir wagtyň dowamyna düşünilýär. Mysal üçin, Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 149-njy maddasyna laýyklykda, Saýlaw hukugynyň amala aşyrylmagyna we sala salşyna (referenduma) gatnaşmak hukugyna päsgel bermek². Saýlaw hukugynyň amala aşyrylmagyna we referenduma gatnaşmak hukugyna päsgel bermek, bu jenaýatyň bellibir wagtynda (döwlet häkimiýet we ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralaryna saýlawlar we referendum geçirilýän wagty) edilmegini aňladýar.

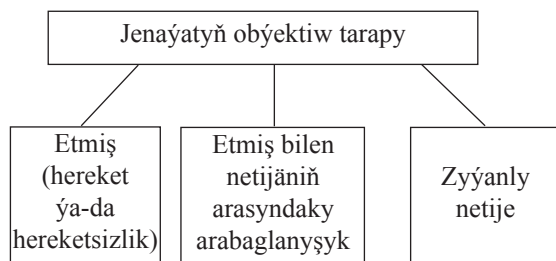
Jenaýat ýetiren zyýanynyň bähbidiniň esasynda emele gelýän bir topar özbaşdak aýratynlyklara eýedir. Edilen etmişleri dogry bahalandyrmakda esasy zat, hereketiň ýa-da hereketsizlikleriň häsiýeti, olaryň esasynda ýüze çykýan netijeler, jenaýat eden adamyň özi (jenaýatyň subýekti) we onuň ýerine ýetiren etmişine içki ruhy garaýşydyr. Jenaýatyň obýektiw tarapyny anyklamak üçin, etmişiň özi (hereket we hereketsizlik), ýüze çykýan netijeler we olaryň arasyndaky arabaglanyşygy anyklamak zerurdyr. Şol ýagdaýda jenaýatyň alamatlaryny hukuk taýdan derňemeli we olara häsiýetnamama bermeli.

Şu ýerde sanalan ähli obýektiw tarapyň alamatlarynyň kanun çykaryjy tarapyndan her bir anyk jenaýat düzümine ählisiniň goşulmalydygyny bellemeli. Her bir düzüm beýleki düzümlerden alamatlaryň dürli sanawy bilen tapawutlanýar. Alamatlaryň hiç biri hemişelik däl. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddalarynda hereketleriň ýa-da hereketsizligiň anyk häsiýeti bellenilýär, onda şol görnüşdäki jenaýaty amala aşyrmakda esaslar we beýleki häsiýetnamalar berilýär.

Anyk jenaýat hukuk kadalarynda obýektiw tarapyň alamatlarynyň beýan edilişiniň birnäçe usullary bardyr. Meselem, bir kadada kanun çykaryjy etmiş we beýleki obýektiw tarapyny häsiýetlendirýän alamatlary beýan edýär. Beýleki ýagdaýlarda bolsa, kanun çykaryjy

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 185-nji sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 82-83-nji sah.

22-nji çyzgy. Jenaýatyň obýektiw tarapy

anyk häsiýetlendiriji ýagdaýlardan peýdalanman, umumylaşdyrylan alamatlary görkezýär. Mysal üçin, TJK-nyň 255-nji maddasy “Gymmatbaha metallaryň, tebigy gymmatbaha daşlaryň ýa-da dür daşynyň bikanun dolanyşygy”¹:

(1) Türkmenistanyň kanunlary tarapyndan kesgitlenilen düzgünleriň bozulmagy bilen gymmatbaha metallar, tebigy gymmatbaha daşlar ýa-da dür daşy bilen baglanyşykly geleşikleriň baglaşylmagy, şonuň ýaly-da olaryň bikanun daşalmagy ýa-da islendik görnüşde, ýagdaýda iberilmegi üçin (ýuwelir we durmuş önümleri we şeýle önümleriň döwür-ýenjik bölekleri muňa girmeyär), zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň ellisinden ýüzüsine çenli bolan möçberde jerime salynýar ýa-da iki ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek ýa-da iki ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(2) Amala aşyrylan şeýle hereketler:

a) gaýtadan;

b) uly möçberde;

ç) deslapdan dilleşmek boýunça adamlaryň topary tarapyndan ýa-da guramaçylykly topar tarapyndan edilen bolsa, emlägini muzdsuz alyp ýa-da muzdsuz alman, zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň ýetmiş başisinden ýüz ellisine çenli möçberde jerime salynýar ýa-da emlägini muzdsuz alyp, ýa-da muzdsuz alman, iki ýyldan baş ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

Gymmatbaha daşlaryň ýa-da metallaryň bikanun dolanyşygy üçin jenaýat jogapkärçiligi göz önünde tutulan. Bu maddada jenaýatyň

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 141-142-nji sah.

predmetiniň alamatlary berilýär, ýöne ony anyk öwrenmek üçin “Walýuta gaznasy hakyndaky” kanuna ýüzlenmek we ony öwrenmek zerurdyr.

Jenaýatyň subýektiw tarapy öwrenilende, onda günä, delil we maksat ýaly jenaýatyň düzüminiň böleklerine häsiýetnama bermeli. Jenaýatyň düzüminiň alamatlary bolan bu bölekler hem jenaýatyň alamatlary bolup durýarlar. Olar hökmany (esasy) we hökmany däl (fakultatiw) alamatlara bölünýärler.

Subýektiw alamatlaryna jenaýatyň subýektini häsiýetlendirýän alamatlary degişlidir – muňa akyly düzüwlik we ýaş alamatlary (TJK-nyň 20-25-nji maddalary)¹ degişlidir. TJK-nyň 20-nji maddasynda “Jenaýat jogapkärçiliginiň umumy şertleri” görkezilen. Jenaýat jogapkärçiligine Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi arkaly bellenen ýaşa ýeten, akyly düzüw fiziki şahs degişlidir. Eden etmişine içki psihiki garaýşy diňe akyly düzüw şahsda bolup bilýär. Mysal üçin, TJK-nyň 22-nji maddasy “Akyly düzüwlik”, onda şeýle görkezilen: “Jenaýat eden mahalynda öz hereketleriniň (hereketsizliginiň) häsiýetine we ähmiýetine düşünýän we olardan ugur alýan adam, akyly düzüw diýlip hasap edilýär”.

TJK-nyň 23-nji maddasynda “Akyly ýerinde dälliginiň” alamatlary beýan edilen. Jenaýat kanunynda göz önünde tutulan etmiş eden mahalynda öz hereketleriniň (hereketsizliginiň) häsiýetine we ähmiýetine, olaryň jemgyýetçilik howpludygyna akyly ýetirip bilmedik ýa-da psihiki taýdan kesellemegi, psihiki bozulmagyň wagtlaýyn keselliligi ýa-da akyly kemligi netijesinde şolara erk edip bilmedik adam jenaýat jogapkärçiligine çekilmeýär. Jenaýat kanunynda göz önünde tutulan etmiş akyly ýerinde dällik ýagdaýynda eden adama kazyýet tarapyndan Jenaýat kodeksinde göz önünde tutulan lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreler bellenenilip bilner.

TJK-nyň 24-nji maddasynda “Psihiki ösüşde yza galan akyly düzüw adamlaryň jenaýat jogapkärçiliginiň düzgüni” görkezilen. Jenaýat eden mahalynda akyly düzüw bolan, ýöne öz hereketleriniň

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 13-14-nji sah.

(hereketsizliginiň) häsiýetine we ähmiýetine düşünmekde kynçylyk çeken ýa-da psihiki ösüşde yza galmagy ýa-da psihiki kesellilik ýagdaýy sebäpli şolara erk etmeginde kynçylyk çeken adam jenaýat jogapkärçiligine degişlidir. Görkezilen ýagdaýlar jezanyň görnüşi we möçberi belenilende nazara alynýar.

“Serhoşlyk ýagdaýynda jenaýat eden adamlaryň jenaýat jogapkärçiligi” TJK-nyň 25-nji maddasynda görkezilen. Alkogoly, neşe ýa-da seri dumanladyjy beýleki maddalary ulanmak netijesinde döran serhoşlyk mahalynda jenaýat eden adam jenaýat jogapkärçiligine degişlidir. Serhoşlygyň sebäpleri, serhoşlygyň derejesi we jenaýat edilmegine onuň täsiri jeza belenilende nazara alynýar.

Şahsyň edýän işine akyl ýetirip, meýletinlikde netijä gelmäge bolan ukyby onuň jenaýat jogapkärçiliginiň esaslandyrmasy bolup durýar. Adamyň özüni alyp barşynda azat hereket etmek mümkinçiliginiň bolmazlygy onuň jenaýat jogapkärçiligini aradan aýyrýar. Meselem, öz hereketiniň (hereketsizliginiň) hakykat ýüzündäki häsiýetine, jemgyýetçilik howplulygyna düşnün ýa-da şol hereketleri edip etmezligi mümkinçilgi bolmadyk adam, jenaýat jogapkärçiligine degişli däl.

Niýet we seresapsyzlyk görnüşindäki günä, jenaýatyň delili we maksady TJK-nyň 26-31-nji maddalarynda görkezilýär. Günä we onuň görnüşleri¹ şeýle görkezilen: “Günä munuň özi niýetlilik ýa-da seresapsyzlyk görnüşinde aňladylan, edýän jenaýatyna adamyň düşünjeli – erkli psihiki gatnaşygydyr. Diňe jemgyýetçilik howply etmiş bilkastlaýyn ýa-da seresapsyzlyk boýunça eden adam jenaýatda günäkär diýlip hasap edilip bilner. Seresapsyzlyk boýunça edilen etmiş, munuň özi diňe jenaýat kanuny tarapyndan göni nazarda tutulan halatlarda jenaýat diýlip hasap edilýär”.

Jenaýatyň subýektiw tarapy – jenaýatkäriň eden jenaýatyna içki psihiki gatnaşygy bolup durýar. Jenaýatyň subýektiw tarapy günäni aňladýar. Günä iki görnüşli bolýar: 1) Bilkastlaýyn (niýet). 2) Seresapsyzlykdan.

Bilkastlaýyn edilen jenaýat² göni ýa-da gytaklaýyn niýet bilen edilen jemgyýetçilik howply etmişdir. Eger jenaýaty eden adam öz

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 15-17-nji sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 15-nji sah.

hereketiniň ýa-da hereketsizliginiň jemgyýetçilik howply häsiýetine akyl ýetirse, onuň jemgyýetçilik howply netijelerini öňünden görse, şolaryň bolmagyny islege ýa-da netijeleriň bolmagynyň gutulgysyzdygyny öňünden görse, jenaýat göni niýet bilen edilen diýlip hasap edilýär. Eger jenaýaty eden adam öz hereketiniň ýa-da hereketsizliginiň jemgyýetçilik howply häsiýetine akyl ýetirse, onuň jemgyýetçilik howply netijelerini öňünden görse, islemese, ýöne şeýle netijeleriň bolmagyna düşünjeli ýol berse ýa-da olara parhsyz garasa, jenaýat gytaklaýyn niýet bilen edilen diýlip hasap edilýär.

Bilkastlaýyn günäniň görnüşi bilen edilen jenaýat iki görnüşe bölünýär: göni ýa-da gytaklaýyn niýet bilen edilen. Jenaýatyň subýektiw tarapy jenaýatkäriň içki, psihiki tarapyny häsiýetlendirýär we jenaýaty eden adamyň içki dünýäsini görkezýär. Ol adamyň aňynda we erkinde bolup geçýän psihiki prosesler bilen aňladylýar. Şonuň üçin hem subýektiw tarapy adamyň jenaýaty amala aşyran pursadynda ýa-da jenaýat bilen gönüden-göni bagly wagtynda ruhunyň ýagdaýy bilen kesitlenilýär. Ol bitewi intellektual we erkin tertibini häsiýetlendirip, özara berk baglanyşyklydyr we adamyň bedeni hereketiniň üsti bilen özüni alyp barşynyň beýanydyr.

Seresapsyzlyk bilen jenaýat edilen halatynda, jenaýaty eden adam özüne ynam edijilik ýa-da harsallyk bilen jenaýaty amala aşyrýar. Seresapsyzlyk boýunça edilen jenaýatyň alamaty TJK-nyň 28-nji maddasynda görkezilen. Jemgyýetçilik üçin howply netijeleriň bolmagyna getiren, özüne ynam edijilik ýa-da harsallyk boýunça edilen jemgyýetçilik howply etmiş seresapsyzlyk boýunça edilen jenaýat diýlip hasap edilýär. Eger jenaýaty eden adam, öz hereketiniň ýa-da hereketsizliginiň jemgyýetçilik üçin howpludygyna akyl ýetirse, jemgyýetçilik howply netijeleriň, bolmak mümkinçiligini öňünden görse, ýöne olaryň öňüni alaryn diýip ýeňilkelelik bilen hasap etse, özüne ynam edijilik boýunça edilen jenaýat diýlip hasap edilýär. Eger jenaýaty eden adam öz hereketiniň ýa-da hereketsizliginiň jemgyýetçilik üçin howpludygyna akyl ýetirmese, jemgyýetçilik howply netijeleriň bolmak mümkinçiligini öňünden görüp bilme, hatda zerur ünsülik we hüşgärlik bolanda şolary öňünden görmeli we görmegi mümkin bolan ýagdaýdaky jenaýat harsallyk boýunça edilen diýlip

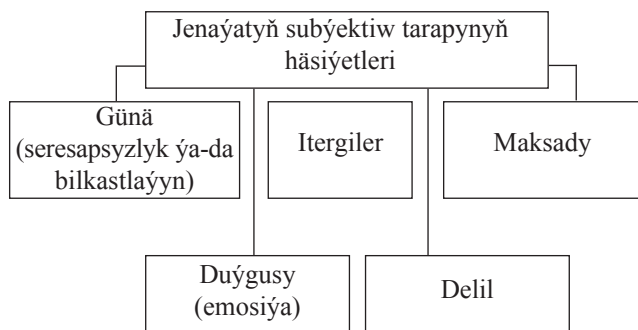
hasaplanylýar. Seresapsyzlyk bilen edilen etmiş jenaýat diýlip, diňe Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginde görkezilen degişli maddalarda göz önünde tutulanda hasap edilýär.

Niýet we seresapsyzlyk utgaşan halatynda jenaýatyň edilmegi üçin jogapkärçilik (günäniň ikileýin görnüşi)¹ belenilýär. Günäniň ikileýin görnüşi bilen edilen jenaýat bilkastlaýyn jenaýatdyr, ýöne bellibir halatlarda ýüze çykan netijeleriň esasynda seresapsyzlyk bilen goşmaça netije ýüze çykýar. Tutuşlygyna şeýle jenaýat bilkastlaýyn edilen diýlip hasap edilýär. Eger adam ýüze çykan netijeleriň bolmak mümkinçiligini önünden görüp bilme, ýöne görmeli ýa-da önünden görmegi mümkin bolsa ýa-da eger adam olaryň bolmak mümkinçiligini önünden görse, ýöne olaryň önüni alaryn diýip, ýenilkelilik bilen hasap etse, diňe şeýle halatda goşmaça netijeleriň ýüze çykmagy üçin jenaýat jogapkärçiligi belenilýär. Günäniň ikileýin görnüşi bilen edilen jenaýat bilkastlaýyn edilen diýlip hasap edilýär. Ýöne şeýle jenaýatyň esasynda iki sany zyýanly netije ýüze çykýar. Birinji netije bilkastlaýyn, beýleki netije bolsa günäniň seresapsyzlyk görnüşi bilen häsiýetlendirilýär.

Adamyň jenaýaty amala aşyrmakda psihiki işjeňligi häsiýetlendirýän intellektual we erkin prosesi günä düşüňjesini emele getirýär. Günä subýektiw tarapynyň esasy alamaty bolup, adamyň amala aşyran jenaýatyna psihiki gatnaşygy hökmünde çykyş edýär. Şonuň esasynda bolsa, jenaýatda günäkär diýlip etmiş bilkastlaýyn ýa-da seresapsyzlyk bilen eden adam hasaplanylýar. Bilkastlaýyn we seresapsyzlykdan edilen günäniň görnüşleri jenaýatkäriň içki psihiki gatnaşygynyň intellektual we erkin elementleriniň utgaşmagynyň netijesinde emele gelýär.

Jenaýaty amala aşyrmak günäniň bilkastlaýyn ýa-da seresapsyzlyk görnüşi bilen doldurylýar. Bilkastlaýyn günäniň görnüşi bilen adam öldürmeklik, zorlamak, neşe serişdelerini ogurlamak we beýleki jenaýatlar edilip bilner. Seresapsyzlyk bilen edilen günäniň mazmuny örän çylşyrymlydyr. Seresapsyzlyk bilen edilen etmişniň alamatlary Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň degişli maddasynda göz önünde tutulan bolsa, onda ol jenaýat diýlip hasaplanylýar.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 16-njy sah.

23-nji çyzgy. Jenaýatyň subýektiw tarapynyň häsiýetleri

Jenaýatyň subýektiw tarapynyň häsiýetleri şunuň ýaly alamatlary bilen kesgitlenýär:

- a) günä (seresapsyzlyk ýa-da bilkastlaýyn);
- b) itergiler;
- ç) maksady;
- d) duýgusy (emosiýa);
- e) delil.

Subýektiw tarapynyň sanalan alamatlaryndan diňe günä hemişelik we hökmany bolup durýar. Jenaýatyň delili we maksady diňe bilkastlaýyn niýet bilen edilen jenaýatlarda bolup bilýär. Özem şariklik, jenaýata taýýarlyk görmek, jenaýatyň kastyna düşmek ýaly ýagdaýlar diňe bilkastlaýyn niýet bilen edilen jenaýatlarda bolýar. Seresapsyzlykdan amala aşyrylan jenaýatlarda jenaýatkäriň delili we maksady bolup bilmez. Şonuň üçin etmişleri dogry maddalaşdyrmak üçin we olara dogry hukuk häsiýetnama bermek üçin günäniň görnüşini bilmek örän zerur bolup durýar.

Subýektiw tarapy jenaýatyň içki tarapyny häsiýetlendirýär we jenaýaty eden adamyň içki dünýäsini görkezýär. Ol adamyň aňynda we erkinde bolup geçýän psihiki duýgulary bilen aňladylýar. Şonuň üçin jenaýatyň subýektiw tarapy adamyň jenaýaty amala aşyran pursadynda ruhy garaýşy hökmünde kesgitlenip bilner. Mysal üçin, çagany çalşyrmak, eger ol betnebislik ýa-da beýleki hyýanatçylykly itergiler bilen amala aşyrylan bolsa, jenaýat diýlip yglan edilýär.

Jenaýatyň subýekti jenaýaty amala aşyran, jenaýat jogapkärçiliginiň ýaşyna ýeten, akyly düzüw fiziki şahsdyr. Umumy ýagdaýlarda jenaýat jogapkärçiligine jenaýat eden wagtyna çenli on altı ýaşy dolan adamlar degişlidirler. Jenaýatyň subýekti – bu jenaýaty amala aşyran, eden etmişi üçin döwletiň önünde jogap bermeli adamdyr. Türkmenistanyň jenaýat hukugy boýunça jenaýatyň subýekti bolup, Türkmenistanyň raýatlary, daşary ýurt raýatlary we raýatlygy bolmadyk adamlar, akyly düzüw we kanunda bellenen ýaş aýeten şahslar çykyş edýärler. Jenaýatyň subýektini häsiýetlendirýän alamatlar şulardyr:

- a) subýektiň (fiziki şahsynyň) bedeni tebigaty;
- b) akyly düzüwliklik;
- ç) anyk ýaşyň dolmagy.

Fiziki sahs bolup, subýekt diýen düşünje diňe adama degişlidir. Akyly düzüwliklik adamyň özüni alyp barşynyň jemgyýetçilik howplulygyna we hakyky häsiýetine aň ýetiriş ukyplylygyny ýa-da özüni alyp barşyna ýolbaşçylyk edip bilmegini, ýagny onuň psihiki ýagdaýynyň häsiýetnamasyny aňladýar. Jenaýatyň subýektiniň ýaş alamatlary Jenaýat kodeksiniň 21-nji maddasynda¹ berlen. Jemgyýetçilik howply etmişi eden adam jenaýaty eden wagtynda on altı ýaş aýeten bolsa, jenaýat jogapkärçiligine çekilip bilner. Ondan daşary, on dört ýaş aýeten akyly düzüw fiziki sahslar, jenaýat kanunynda görkezilen jenaýatlar boýunça, jenaýat jogapkärçiligine çekilip bilnerler. On dört ýaşdan on altı ýaş aralykdaky adamlar jenaýat jogapkärçiligine çekilip bilinýärler, haçanda TJK-nyň 21-nji maddasynyň 2-nji böleginde² görkezilen jenaýatlar edilende, bilkastlaýyn adam öldürendigi üçin (101-nji madda), Saglyga bilkastlaýyn agyr şikes ýetirendigi üçin (107-nji madda), Saglyga bilkastlaýyn orta agyrlykdaky şikes ýetirendigi üçin (108-nji madda), Zorlandygy üçin (134-nji madda), Ogurlyk edendigi üçin (TJK-nyň 227-nji maddasy), Talaňçylyk edendigi üçin (230-njy madda), Garakçylyk edendigi üçin (231-nji madda), Gorkuzyp alandygy üçin (232-nji madda), Kesekiniň ulag serişdesini

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 13-nji sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 13-14-nji sah.

bikanun eýeländigi üçin (234-nji madda), Emlägi bilkastlaýyn ýok edenligi ýa-da zaýalandygy üçin (235-nji maddanyň ikinji bölegi), Ýaragy, ok-därileri, partlaýjy maddalary we partladyjy enjamlary ogurlandygy ýa-da gorkuzyp alandygy üçin (291-nji madda), Neşe serişdeleri ýa-da psihotropiýa maddalaryny satmak maksady bilen bikanun taýýarlandygy, gaýtadan işländigini, edinendigi, saklandygy, daşandygy, iberendigi üçin (292-nji madda), Neşe serişdeleri ýa-da psihotropiýa maddalary ogurlandygy ýa-da gorkuzyp alandygy üçin (294-nji madda) jenaýat jogapkärçiligine degişlidir.

Jenaýatyň subýektiniň iki görnüşi mälimdir: umumy we ýörite. Umumy subýekt, ol on altı ýaşyna ýeten, aklyly düzüw fiziki şahsdyr.

Aklyly düzüw diýenimizde, jenaýaty amala aşyran adamyň aklyly kem ýa-da ýok bolmaly däl. Aklyly kemligiň iki ölçegi (kesgitli alamaty) bardyr:

- 1) ýuridiki (hukuk) ölçegi;
- 2) lukmançylyk ölçegi.

Ýuridiki (hukuk) ölçegi diýlende, oňa jenaýaty amala aşyran adamyň öz hereketleriniň ýa-da hereketsizliginiň häsiýetine, eden etmişiniň jemgyýetçilik howpuna akyl ýetirmek ukyby degişlidir. Şol halatlarda jenaýat eden adam hukuk taýdan bahalandyrylýar. Lukmançylyk ölçegi diýlende, jenaýaty amala aşyran adamyň öz hereketlerine ýa-da hereketsizligine ýolbaşçylyk edip bilmek ukybyna garalýar.

Ýörite subýekt bolsa, bu umumy subýektiniň alamatlaryndan daşary goşmaça alamatlaryna eýe bolan subýektidir. Jenaýatyň ýörite subýektiniň alamatlary Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň kadalarynda görkezilen. Olar adamyň gulluk ýa-da maşgala ýagdaýlaryna, onuň hünärine we beýleki ýagdaýlaryna degişlidir. Meselem, TJK-nyň 104-nji maddasy¹, “Enäniň ýaňy dogran çagasyny bilkastlaýyn öldürmegi”. Şol jenaýat çaga dogurýan wagtynda ýa-da gös-göni çaga dogranyndan soň, enäniň dogran çagasyny bilkastlaýyn öldürmegi bilen amala aşyrylýar. Şu madda boýunça jenaýatyň subýekti gös-göni jenaýaty amala aşyran adam – ýaňy çagany dogran enedir.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 60-61-nji sah.

Jenaýatyň düzüminiň görnüşlere bölünmegi we onuň esaslandyrylmagy seljeriş işinde örän ähmiýetlidir. Anyk jenaýatyň alamatlaryny takyk kesgitlemek we jemgyýetçilik howply etmişleri kanuny tertipde dogry maddalaşdyrmak örän wajypdyr. Düzümleriň maddy, formal görnüşlere bölünmegi jenaýatyň gutarmagynyň pursadyny takyk kesgitlemäge mümkinçilik döredýär. Bu ahyrky zyýanly netije islendik jenaýatyň düzüminiň kanun tarapyndan kesgitlenen hökmany alamatlarynyň jemidir. Şol halatda formal düzümlü jenaýat edilen pursadynda, onuň esasynda hiç-hili zyýanly netije ýüze çykmasa-da, ol jenaýat gutarylan diýlip hasap edilýär, sebäbi formal düzümlü jenaýatlar gadagan edilen hereketiniň edilmegi bilen gutarylan diýlip hasap edilýär. Meselem, TJK-nyň 228-nji maddasy “Kezzapçylyk”. Maddy düzümlü jenaýat edilen halatynda, jenaýat kanuny tarapyndan goralyan bähbitlere zyýan ýetirilýär, diýmek, zyýanly netije ýüze çykan halatynda, jenaýat gutarylan diýlip hasap edilýär. Mysal üçin, TJK-nyň 227-nji maddasy “Ogurlyk”.

Jenaýatyň maddalaşdyrylmagy – bu amala aşyrylan jemgyýetçilik howply etmişiniň alamatlaryny we Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddalarynda göz önünde tutulan jenaýat düzüminiň alamatlarynyň arasyndaky takyk gabat gelşini kesgitlemek we olary hukuk tarapyndan berkitmekdir. Jenaýatyň dogry maddalaşdyrylmagy wajyp durmuş-syýasy meseledir, ol hukuk ähmiýete eýedir. Jenaýat işi boýunça höküm çykarylanda, kazyýet edilen jemgyýetçilik howply etmişiniň jenaýat düzümini saklaýandygyny we onuň kanunda göz önünde tutulandygyny kesgitleýär. Jenaýat kanunyny nädogry ulanmak hökümi üýtgetmek ýa-da ýatyrnak üçin hukuk esasy döredilýär. Jenaýaty maddalaşdyrmak – bu kesgitli logiki prosesdir. Özüniň netijeleri bilen anyk durmuş hadysasy bolan jemgyýetçilik üçin howplulygy döredýän adamyň özüni alyp baryşy bilen hukuk bahasy berilýär. Kanun taýdan ygtyýarly wezipeli adamlar we edaralar (sülçi, deslapky derňewçi, prokuror, kazy) işiň ähli tapgyrlarynda etmişleriň maddalaşdyrmagyny amala aşyrýarlar. Jenaýat işiniň hakyky ýagdaýyny öwrenmek we işlenilip

taýýarlanylýan jenaýat-hukuk kadalaryň mazmuny we düzümini anyklamak örän wajyp bolup durýar.

Jenaýatçylykly etmişň maddalaşdyrylmagynyň hukuk esasy bolup, jenaýatyň anyk düzümi çykyş edýär. Haçanda anyk durmuş ýagdaýlaryny häsiýetlendirýän goşmaça alamatlary bar bolsa we olar jenaýat hukuk kadalarynda görkezilen bolsa, onda olar jeza berlende hasaba alynýar. Jenaýaty maddalaşdyrmak prosesinde döwlet tarapyndan çykyş edýän hukuk goraýjy edaralary şahsyýetiň anyk jemgyýetçilik howply özüni alyp barşyna jenaýat-hukuk bahasyny berýärler we jenaýat-prosessual resminamasy hökmünde jenaýatda günäkär üçin jenaýat jezasyny ýa-da beýleki jenaýat hukuk häsiýetli çäreleri ýüze çykarýarlar. Jenaýaty maddalaşdyrmakda jemgyýetçilik howply etmişň ähli hökmany we goşmaça alamatlary kesgitlenilmeli:

1. Jenaýatyň obýektiniň, käbir ýagdaýlarda jenaýatyň predmetiniň alamatlary.

2. Jenaýatyň obýektiw tarapynyň alamatlary.

3. Jenaýatyň subýektiw tarapynyň alamatlary.

4. Jenaýatyň subýektiniň alamatlary .

1. Jenaýatyň düzümi barada düşünje we onuň hukuk ähmiýeti nähili bolýar?

2. Jenaýatyň düzüminiň elementleri we olaryň häsiýetleri nähili bolýar?

3. Jenaýatyň obýekti diýlip nämä aýdylýar?

4. Jenaýatyň obýektiw tarapy diýlip nämä aýdylýar?

5. Jenaýatyň subýektiw tarapy diýlip nämä aýdylýar?

6. Jenaýatyň subýekti diýlip nämä aýdylýar?

7. Jenaýat düzüminiň jenaýatlary maddalaşdyrylmakdaky orny nähili bolýar?

VIII BAP. JENAÝATYŇ OBÝEKTI

Hemmämize mälim bolşy ýaly, jenaýatyň obýekti jenaýatyň düzüminiň hökmany alamatlarynyň biri bolup durýar. Obýekt bolmasa, onda jenaýat ýok. Şonuň üçin jenaýatyň obýekti – jenaýat kanuny tarapyndan goralýan jemgyýetçilik gatnaşyklarydyr, olara jenaýatyň edilmegi bilen zyýan ýetirilýär ýa-da zyýan ýetirmek howpy döredilýär. Diňe jenaýat kanuny tarapyndan goralýan jemgyýetçilik gatnaşyklaryna garşy jenaýatyň amala aşyrylmagy bilen zyýan ýetirilip bilner.

Jenaýat kanuny tarapyndan goralýan jemgyýetçilik gatnaşyklary aşakdaky hökmany ýagdaýlardan ybarat bolup durýarlar.

1. Jemgyýetçilik gatnaşyklaryň anyk predmeti (kesgitlenen maddy ýa-da maddy däl zat).

2. Jemgyýetçilik gatnaşygyna gatnaşyjylar.

3. Jenaýat hukuk gatnaşygyna gatnaşyjylaryň arasyndaky durmuş gatnaşygy.

Jenaýat jemgyýetçilik gatnaşyklary – bu döwletiň we raýatlaryň arasyndaky haysydyr bir bähbitleri we durmuş gymmatlyklary babatda ýüze çykýan gatnaşyklardyr. Jemgyýetçilik gatnaşyklarynyň amala aşyrylmagynda maddy bahbitler we beyleki gymmatlyklar döredilýär. Adamlaryň isleglerini kanagatlandyryýan gatnaşyklaryň häsiýetine jenaýatyň obýekti anyk häsiýetnama berýär. Hyýanatçylyk edilýän jenaýatçylykly etmişiň jemgyýetçilik howply häsiýetini kesgitleýär. Jemgyýet üçin jenaýatyň obýekti nähili wajyp, gymmat bolsa, şonça-da edilen jenaýatyň derejesiniň agyrlygy kesgitlenilýär. Şunlukda, islendik jenaýatyň obýekti jenaýatyň düzüminiň esasy hökmany alamaty bolup durýar. Jenaýatyň obýektinden jenaýatyň predmeti tapawutlandyrylýar. Jenaýatyň predmeti diýlip jenaýatyň gönüden-göni täsir edýän daşky dünýäniň anyk zady hasap edilýär.

Jenaýatyň predmeti we jenaýatyň obýekti özara berk baglanyşyklydyrlar. Jenaýatyň predmeti elmydama jenaýatyň obýekti hökmünde çykyş edýan jemgyýetçilik gatnaşyklaryň elementi esasynda hasaplanylýar. Jenaýatçylykly etmişň özi jenaýat kanunyny bozmaýar, etmiş jemgyýetçilik gatnaşyklaryna zyýan ýetirmegi ýada zyýan ýetirmek howpuny döredýär. Jenaýat kanuny tarapyndan goralýan obýektlere zyýan ýetiren ýada zyýan ýetirmek howpuny döreden subýekt, jenaýat hukuk gatnaşygynyň ýüze çykmagynyň esasynda jebir çeken adamlar bilen jemgyýetçilik gatnaşygyny bolman, döwlet bilen, ýagny onuň adyndan çykyş edýan hukuk goraýjy edaralary bilen jemgyýetçilik gatnaşygyna girişýär. Jenaýatyň obýekti görnüşi boýunça umumy, bir kysymly (ýörite toparlara birikdirilen), gönüden-göni we goşmaça obýektlere bölünýär.

Hukuk tejribeligine esaslanyp jenaýatyň obýektiniň üç esasy görnüşini ýüze çykarmak mümkindir:

- 1) umumy (общий);
- 2) bir kysymly (bir syhly – родовой);
- 3) gönüden-göni (непосредственный).

Umumy obýekt bolanda, ol jenaýat kanuny tarapyndan goralýan jemgyýetçilik gatnaşyklarynyň umumy ulgamyny aňladýar. Ähli jenaýatlaryň umumy obýekti birdir, ýagny ähli jenaýat kanuny tarapyndan goralýan jemgyýetçilik gatnaşyklardyr. Jenaýatyň umumy obýekti ähli jenaýatlar üçin deňdir.

Bir kysymly obýekt (ýörite toparlara birikdirilen) – bir görnüşli, birsyhly, birmeňzeş jemgyýetçilik gatnaşyklaryny döredýän umumy obýektiniň kesgitlenen bölegidir. Bir kysymly obýekti bilmek üçin Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň baplaryna seretmeli. Bir kysymly obýektiň birmeňzeş umumy alamaty bardyr, ýagny Jenaýat kodeksine seretsek, birmeňzeş jenaýatlar belli bir ýerde (baplarda) toparlara birikdirilip ýerleşdirilýär. Birmeňzeş jenaýatlaryň Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň

bellibir baplarda toparlara birikdirilip ýerleşdirilmegi jenaýatlaryň maddalaşdyrylmagyny ýenilleşdirýär, mysal üçin, Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 227, 230, 231-nji maddalarynda görkezilen jenaýatlaryň obýekti birmeňzeş, bir kysymly, ol Jenaýat kodeksiniň maddalary boýunça kesgitlenilýär.

Görkezilen Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň maddalarynyň her biri dürli jenaýatlaryň amala aşyrylmagyny göz önünde tutýar, ýöne olary bir topara birikdirýän birmeňzeş bir kysymly obýekt-dur. Ogurlyk, talaňçylyk we garakçylyk bilen amala aşyrylan jenaýatlaryň hemmesini birmeňzeş bir kysymly obýekte birikdirýär, ol bolsa eýeçilik bilen bagly jemgyýetçilik gatnaşygydyr. Bir kysymly obýektli jenaýatlaryň hemmesiniň bellibir bapda ýerleşmegi jenaýatçylykly wakalary maddalaşdyrmakda (klassifikasiýalaşdyrmakda) örän zerur bolup durýar. Jenaýat kanunçylygynda jenaýatlaryň obýektleriň görnüşine salgylanyp, kanun çykaryjy jenaýatyň ählisini jenaýatyň düzümini kesgitleýän yzygiderlikde ýerleşdirýär.

Jenaýatyň gönüden-göni obýektiniň bilinmegi örän wajyp bolup durýar, jenaýatyň gönüden-göni obýekti ýeke-täk jenaýat tarapyndan zyýan ýetirýän anyk jemgyýetçilik gatnaşygyny görkezýär. Jenaýatyň esasynda anyk jenaýat kanuny tarapyndan goralýan anyk jemgyýetçilik gatnaşygyna zyýan ýetirýär. Şonuň üçin haýsy jemgyýetçilik gatnaşygyna görnetin zyýan ýetirilse ýa-da zyýan ýetirmek howpy ýüze çyksa, şol jemgyýetçilik gatnaşygy jenaýatyň gönüden-göni obýekti bolup durýar. Mysal üçin, zorlamak bilen bagly jenaýatyň (TJK-nyň 134-nji maddasy) gönüden-göni obýekti anyk şahsyýetiň jynsy el degridmesizligi bolup durýar. Jenaýat kodeksiniň bellibir maddalarynda görkezilen jenaýatlaryň obýekti ýeke bolman, bellibir halatlarda birnäçe obýektlerden ybarat bolup durýar. Meselem, TJK-nyň 231-nji maddasy “Garakçylyk”. Jenaýat kodeksiniň degişli maddasynyň dispozisiýasyna laýyklykda „Garakçylyk” bilen bagly jenaýatlaryň gönüden-göni obýektleriniň sanawy ikiden ybaratdyr. Sebäbi „Garakçylyk” eýeçilik bilen bagly jemgyýetçilik gatnaşygyna we adamyň jany hem-de saglygy bilen bagly jemgyýetçilik gatnaşyklaryna kast edýär.

Jenaýatçylykly etmişin esasynda jenaýat kanuny tarapyndan goralýan jemgyýetçilik gatnaşyklaryna jemgyýetçilik howpy döredilse, onda şol howpy döredýän adamyň özüni alyp barşyna degişli hukuk bahasy (kesgitlemesi) berilýär. Kanun taýdan ygtyýarly hukuk goraýjy edaralaryň wezipeli adamlary öz gulluk borjy boýunça, jenaýatçylykly wakalaryň ähli tapgyrlarynda etmişleriň maddalaşdyrylmagyny amala aşyrýarlar. Jenaýatlaryň maddalaşdyrylmagynyň hakyky ýagdaýyny öwrenmek, işlenilip taýýarlanylýan jenaýat-hukuk kadalaryň mazmunyny we düzümini anyklamak örän wajypdyr.

Jenaýatlaryň dogry maddalaşdyrylmagy wajyp durmuş-syýasy we hukuk ähmiýetli çäredir. Aýyplaw hökümi çykarylanda, kazyýet edilen jemgyýetçilik howply etmişde jenaýatyň düzüminiň alamatlaryň hemmesiniň barlygyny tassyklaýar. Jenaýatlary nädogry maddalaşdyrmak hökümiň üýtgedilmegini ýa-da ýatyrylmagyny döredýär. Jenaýatlary maddalaşdyryş tertibi özünde birnäçe tapgyrlary jemleýär.

1. Jemgyýetçilik howply etmişin amala aşyrylan wagtynda hereket edýän jenaýat kanunyny ulanmak (TJK-nyň 9-njy maddasy).

2. Kanunda görkezilen anyk jemgyýetçilik howply etmişin alamatlary emele gelende, birnäçe jenaýatlaryň amala aşyrylmagynda (TJK-nyň 17-nji maddasy), Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň degişli maddasy ýa-da maddasynyň bölegi ulanylmaly.

3. Jenaýata taýýarlyk görmekde we jenaýata kast etmekde (TJK-nyň 12-14-nji maddalary) ýa-da jenaýata bile gatnaşmakda (TJK-nyň 32-33-nji maddalary) Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň Umumy böleginiň maddalary Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddalary bilelikde ulanylmaly.

4. Anyk amala aşyrylan jemgyýetçilik howply etmişin alamatlary Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň maddasynyň alamatlary bilen gabat gelmeli.

Jenaýatçylykly wakany maddalaşdyrmakda, esasan, dördünji tapgyryň uly ähmiýeti bardyr, ýagny kanunyň nusgasy bilen anyk durmuş ýagdaýy gabat gelmeli. Başgaça aýdylanda, jenaýatyň düzüminiň alamatlary anyk durmuş ýagdaýyna ugrukdyrylýar. Jenaýaty maddalaşdyrmakda jemgyýetçilik howply etmişin ähli hökmany we goşmaça alamatlary kesgitlenilmeli.

Jenaýatyň umumy obýekti – bu jenaýatyň kanunda tutuş goralýan jemgyýetçilik gatnaşyklarynyň umumy jemidir. Jenaýatyň umumy obýekti – ol ähli jenaýatlar üçin umumy bolan obýekt-dir. Her bir jenaýat ahyrky netijede jenaýat kanuny tarapyndan goralýan jemgyýetçilik bähbidine umumy möçberde hyýanat edýändir. Şunlukda, umumy obýekt – bu jenaýat kanuny tarapyndan goralýan ähli jemgyýetçilik gatnaşyklarydyr.

Jenaýatyň umumy obýektleriniň sanawy TJK-nyň 2-nji madasynda¹ görkezilendir. Türkmenistanyň jenaýat kanunçylygy şahsyýet, raýatlaryň hukuklary we azatlyklary, jemgyýetiň we döwletiň bähbitleri, eýeçilik, jemgyýetçilik tertibi, Türkmenistanyň garaşsyzlygy, konstitusion gurluşy we bitaraplyk hukuk ýagdaýy, parahatçylyk we adamzadyň howpsuzlygy bilen bagly jemgyýetçilik gatnaşyklaryny jenaýatyň umumy obýektleri hökmünde göz önünde tutýar.

Jenaýatyň bir kysymly (ýörite) obýekti – oňa birmeňzeş, bir görnüşli jemgyýetçilik gatnaşyklarynyň aýratyn toparlary degişlidir. Jenaýatyň bir kysymly obýektiniň sanawy, Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň baplarynyň atlarynda görkezilendir. Bir kysymly obýekti – ähli jenaýatlar üçin meňzeş bolmadyk, eýsem, jenaýatyň aýry toparlaryna degişli obýektidir. Bir kysymly obýekti birmeňzeş jemgyýetçilik gatnaşyklarynyň giň topary bolan toplumyndan ybaratdyr. Bu obýekt Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň ulgamyny gurmak üçin esas bolup hyzmat edýär we ähli jenaýatlary toparçalara bölüp, bölekler-e birleşdirýär. Mysal üçin, Jenaýat kodeksiniň 7-nji baby, şahsyýete garşy jenaýatlary birleşdirýär. Kanun çykaryjy bir kysymly obýekti boýunça bellibir jenaýatlary aýratyn topara berkidilip, şahsyýet bilen bagly jemgyýetçilik gatnaşyklaryny şahsyýete garşy jenaýatlaryň bir kysymly obýekti edip belleýär.

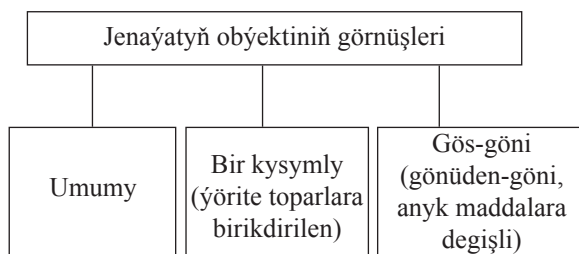
Her bir jenaýatyň esasynda kanun tarapyndan goralýan jemgyýetçilik gatnaşyklaryna zyýan ýetirilýär we bellibir derejede jemgy-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 5-nji sah.

ýetçilik gatnaşyklarynyň ähli ulgamynyň berkidilmegine we mundan beýläk hem ösmegine päsgelçilik döredilýär. Şonuň üçin TJK-nyň Aýratyn böleginde ähli jenaýatlaryň görnüşleri üçin esasy ölçegi bolup, hyýanatçylygyň bir kysymly obýektleri hyzmat edýär. Bir kysymly obýektler diýip, jenaýatlaryň köpüsine hyýanat edýän, jemgyýetiň has giň ýa-da giň däl bir kysymly jemgyýetçilik gatnaşyklarynyň toparyna düşünilýär. Bir kysymly obýektler Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň özbaşdak bölümleriniň we baplarynyň atlaryny aňladýarlar. Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginde ähli jenaýatlar bir kysymly obýektleri boýunça uly toparlara bölünýärler, jenaýat düzüminiň bir kysymly obýekti jenaýatlaryň ulgamyny düzýär.

Şeýlelikde, Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň baplarynyň her biri jenaýat obýektiniň gurluşynyň esaslaryny düzýär. Jenaýatyň bir kysymly obýekti aýratyn jemgyýetçilik gatnaşyklaryna garşy gönükdirilen, meselem, Döwlete garşy jenaýatlar atly TJK-nyň “Döwlete döňüklik etmek”, “Içalylyk”, “Ýygynçylyk (diwersiýa)”, “Häkimiýeti basyp almak maksady bilen dildüwşük etmek”, “Konstitusion gurluşy zorlukly üýtgetmäge bolan çagyryşlar”, “Türkmenistanyň Prezidentine kast etmek”, “Durmuş, milli we dini duşmançylygy döretmek”, “Döwlet nyşanlarynyň hormatyny gacýrmak”, “Döwlet syrynyň aýan edilmegi”, “Döwlet syry bolan resminamalaryň ýitirilmegi” ýaly baplary jenaýatlar üçin jenaýat jogapkärçiligi baradaky kadalary özünde jemleýär. Şeýlelik bilen, Jenaýat kodeksiniň Döwlete garşy jenaýatlar atly babynyň gurluşynyň esaslary ähli aýratyn howply döwlete garşy jenaýatlar bir kysymly obýektleri bilen kesgitlenilýär.

Türkmenistanyň jenaýat kanunçylygynda jenaýatyň bir kysymly obýekti şahsyýetiň janyna, saglygyna, azatlygyna, mertebesine we beýleki gymmatlyklaryna, raýatlaryň syýasy we zähmet hukuklaryna, adyl kazyýetligine, jemgyýetçilik we dolandyryş tertibine, jemgyýetçilik howpsuzlygyna kast edýän jemgyýetçilik gatnaşyklary göz önünde tutýar. Mysal üçin, Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginde Döwlete garşy jenaýatlar (TJK-nyň 22-nji baby), Eýeçilige garşy jenaýatlar (TJK-nyň 29-njy baby), Jana we saglyga garşy jenaýatlar (TJK-nyň 16-njy baby), Şahsyýetiň azatlygyna, namysyna we merte-

24-nji çyzgy. Jenaýatyň obýektiniň görnüşleri

besine garşy jenaýatlar (TJK-nyň 17-nji baby¹), Adamyň we raýatyň konstitusion hukuklaryna we azatlyklaryna garşy jenaýatlar (TJK-nyň 19-njy baby) we ş.m. beýleki baplarda görkezilen jenaýatlar özüniň bir kysymly obýekti boýunça dürli baplara bölünip berilýär. Umumy kada boýunça baplaryň atlary jenaýat jogakärçiligine eltýän, ähli jenaýatlaryň bir kysymly obýektlerinde görkezilýär.

Jenaýatyň gönüden-göni obýekti – oňa anyk jenaýat tараpyndan goralýan jemgyýetçilik gatnaşyklary degişli bolup durýar. Jenaýatyň gönüden-göni obýektleriniň sanawyny dikeltmek üçin Jenaýat kodeksiniň anyk maddalaryny öwrenmek zerurdyr. Gönüden-göni obýekte jenaýatyň esasynda zyýan ýetirýän özbaşdak, hususy jemgyýetçilik gatnaşyklary degişli bolup durýar.

Gönüden-göni obýekti – bu bir kysymly obýektleriň bölegi bolup, jemgyýetçilik gatnaşyklarynyň has anyk görnüşini görkezýär we obýektler boýunça jenaýatlary Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň anyk maddasy esasynda maddalaşdyrmaga mümkinçilik berýär. Gönüden-göni obýekt – bu jemgyýetçilik howply hyýanatçylygyň bolup geçýän gönüden-göni obýektidir. Gönüden-göni obýekt – bu jemgyýetçilik gatnaşyklarynyň jemidir, ýöne bir kysymly obýekti bilen deňeşdirilende, bir kysymly obýekt – has giňdir.

Obýektleriň dürli görnüşlerine (umumy, bir kysymly we gönüden-göni) bölünmeginiň maksady, ähli jenaýatlaryň (umumy obýekti), jenaýatlaryň uly toparynyň (bir kysymly obýekti) we ýeke-täk jenaýatyň (gönüden-göni obýekti) haýsy anyk jemgyýetçilik gatnaşyklaryna gönüden-göni hyýanat edýändigini anyklaşdyrmak üçin zerurdyr. Bu

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010.

bölünişik jenaýat hukugynyň Aýratyn böleginiň ulgamyny gurmağynyň esasydyr, emma ol deň derejede jenaýatlaryň ähli toparlary üçin ulanylyp bilinmez. Jenaýat kanuny aýratyn özbaşdak baplara hemme jenaýatlary bölýär, onda bu jenaýatlaryň ählisi üçin şol bir wagtyň özünde hem umumy obýekt, hem bir kysymly obýekt, hem-de gönüden-göni obýekt belenilýär. Mysal üçin, eýeçilige garşy jenaýatlaryň ählisi diýen ýaly şol bir kysymly obýekte (eýeçilik bilen bagly jemgyýetçilik gatnaşyklaryna) hyýanat edýärler. Agzalan jenaýatlaryň hemmesi bir-birinden gönüden-göni obýekti we hyýanatçylygyň usuly bilen tapawutlanýarlar (“Ogurlyk”, “Talaňçylyk”, “Kezzapçylyk” we beýlekiler).

Köplenç halatlarda, şol bir kysymly obýekte hyýanat edýän jenaýatlar hem özbaşdak gönüden-göni obýekte hyýanat edýärler. Mysal üçin, “Bilkastlaýyn adam öldürmek” (TJK-nyň 101-nji maddasy) we “Töhmet atmak” (TJK-nyň 132-nji maddasy) şol bir kysymly obýekte – şahsyýet bilen bagly jemgyýetçilik gatnaşygyna kast edýärler, emma “Bilkastlaýyn adam öldürmegiň” gönüden-göni obýekti adamyň jany bilen bagly jemgyýetçilik gatnaşygy, “Töhmet” atmagyň gönüden-göni obýekti bolsa, şahsyýetiň mertebesi bolup durýar.

Bellibir jemgyýetçilik howply etmişleri iki ýa-da ondan hem köp dürli bir kysymly we gönüden-göni jemgyýetçilik gatnaşyklaryna kast edýärler. Kanun çykaryjy bu ýagdaýlarda birnäçe dürli bir kysymly jemgyýetçilik gatnaşyklaryna hyýanatçylygy dördedýän, birnäçe gönüden-göni obýektli jenaýatlaryň düzümlerini görkezýär. Şonuň ýaly “Garakçylyk”(TJK-nyň 231-nji maddasy) başga biriniň emlägini almak maksady bilen adamyň jany üçin ýa-da saglygy üçin howply bolan zorlugy ulanmak ýa-da şeýle zorlugy ulanmak howpuny salmak bilen birlikde çozuş etmek, şol bir wagtyň özünde şahsyýet we eýeçilik bilen bagly jemgyýetçilik gatnaşyklaryna kast edýär. Kanunda göz önünde tutulan her bir jenaýatyň gönüden-göni obýektiniň mazmunynyň takyk kesgitlemesi jenaýatyň dogry maddalaşdyrylmagyna zerur şert bolup durýar.

Jenaýatyň obýektiniň umumy, bir kysymly (ýörite), gönüden-göni, goşmaça görnüşleri jenaýatlary maddalaşdyrmakda ulanylyar. Bu düşüňjeleriň anyk häsiýetnamasy jemgyýetçilik gatnaşyklarynyň mazmunyna, düzümine esaslanyp, umumy, aýratyn we bir bitewi

düşünjelere laýyk gelýär. Mysal üçin, “Ogurlykda” (TJK-nyň 227-nji maddasy) umumy obýekt bolup, jenaýat kanuny tarapyndan goralýan ähli jemgyýetçilik gatnaşyklaryň jemidir. Bir kysymly obýekt – eýeçilik bilen bagly jemgyýetçilik gatnaşyklarydyr. Gönüden-göni obýekt bolsa, eýeçiligiň anyk görnüşidir.

Jenaýatyň predmeti – ol jenaýat howpundan abanýan maddy häsiýetli zatdyr. Jenaýatyň predmeti jemgyýetçilik gatnaşygynyň böleginiň maddy beýany bolup çykyş edýär. Jenaýatyň predmetine jenaýat zyýan ýetirýär, ol jenaýatyň düzüminiň goşmaça alamaty bolup, ähli jenaýatlarda bolmaýar. Jenaýatyň predmeti diňe predmeti bolmaly jenaýatlarda ýüze çykýar. Jenaýatyň predmeti diýlip diňe zat we gymmatlyk bolup bilýär. Bellibir halatlarda jenaýatyň predmetine jenaýatyň üsti bilen hiç hili zyýan ýetirilmeýär. Emma jenaýatyň obýektine mydama zyýan ýetirilýär. Jenaýatyň predmeti bilen bagly meseleler jenaýatyň maksadyny aňladýar, şonuň esasynda jenaýatkär jenaýaty amala aşyrýar. Jenaýat hukugynda jenaýatyň serişdesi diýen düşünje bardyr, ol jenaýatyň obýektiw tarapyň goşmaça alamatlaryna degişli bolup durýar. Jenaýatyň ýaragy jenaýatyň predmetinden tapawutlydyr. Bellibir ýagdaýlarda jenaýatyň predmeti jenaýatyň serişdesine öwrülüp biler. Mysal üçin, awtoulag ogurlanýar, soň bolsa ol ulag bilen adam kakyp öldürilýär.

Jenaýatyň özbaşdak predmeti hökmünde ulag serişdeleri, gymmatly zatlar, tehniki serişdeleri hem bolup bilýärler. Jenaýatyň predmeti öwrenilende esasy ýeri jebir çeken eýeleýär. Jebir çekeniň garşylygyna kast edişiň amala aşyrylmagy esasynda maddy, beden ýa-da ahlak taýdan zyýan ýetirilip bilner. Jebir çekeniň özüni alyp barşyny anyk öwrenýän ýörite hukuk pudagy bardyr, ol Wiktimologiýa diýlip atlandyrylýar. Jebir çeken jenaýatda özüni alyp barmagy bilen günäkäriň jenaýat jogapkärçiligini agyrlaşdyryp ýa-da ýeňilleşdirip biler. Jenaýatkär jenaýaty etmek bilen, bu ýagdaýlarda jebir çekene bellibir zyýan ýetirip bilýär. Türkmenistanyň Jenaýat iş

ýörediş kodeksiniň 86-njy maddasy¹ jebir çekeni, jenaýat netijesinde at-abraýyna, mertebesine esassyz we bikanun zyýan ýetirilen, şeýle hem beden ýa-da emläk taýdan zyýan ýetirilen adam hökmünde kesgitleýär.

Eger-de jenaýat zatlara täsir etmek ýoly bilen edilse, onda zatlar hyýanatçylygyň predmeti bolup durýarlar. Hyýanatçylygyň predmetine täsir etmek bilen, jenaýatkär ol ýa-da beýleki kadany bozup, aýratyn zatlara zyýan ýetirip ýa-da zatlaryň ýagdaýyny üýtgedip, şonuň esasynda bellibir jemgyýetçilik gatnaşyklaryny bozýar. Jenaýatyň dogry maddalaşdyrylmagy üçin ýeke bir beden üýtgeşmeleri anyklamak ýeterlikli däl. Elmydama etmişň gönükdirilişini nazara alyp, jenaýatkäriň günäli zyýan ýetirendigini anyklamaly.

1. Jenaýatyň obýekti barada düşünje nähili bolýar?
2. Jenaýatyň obýektiniň mazmuny nämeden ybarat?
3. Jenaýatyň obýektiniň gurluşy nähili bolýar?
4. Jenaýatyň obýektiniň etmişleri maddalaşdyrmakdaky orny nähili bolýar?
5. Jenaýatyň obýektiniň görnüşleri nähili bolýar?
6. Jenaýatyň predmeti we onuň hukuk ähmiýeti nähili bolýar?

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2009.

IX BAP. JENAÝATYŇ OBÝEKTIW TARAPY

Jenaýatyň obýektiw tarapy jenaýatyň düzüminiň esasy alamatydyr. Etmiş we onuň netijesi, olaryň arasyndaky sebäpli baglanyşyk, jenaýatyň usuly, ýaragy, serişdesi, ýeri, wagty we ýagdaýy jenaýat kast edilişiniň daşky obýektiw tarapynyň alamatlaryna degişlidir.

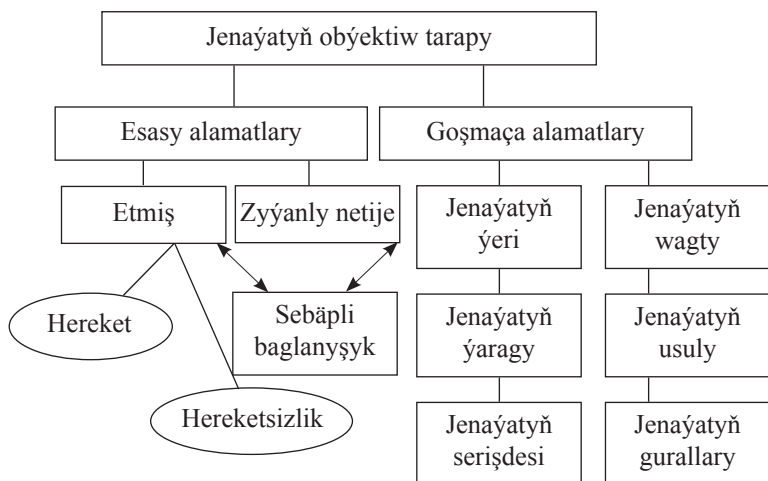
Jenaýatyň obýektiw tarapy – bu real dowam edýän ýagdaýlaryň jemidir. Ol özüniň çäklendirýän birliginde we arabaglanyşygynda kanun tarapyndan goralýan bähbitlere jemgyýetçilik howply we kada-kanuna ters gelýän etmiş bilen häsiýetlendirilýär. Jenaýatyň düzüminiň obýektiw tarapy – bu jenaýat kanuny tarapyndan goralýan obýekte zyýan ýetirilýän, jenaýatyň daşky şekilini häsiýetlendirýän ýeterlik we zerur alamatlaryň jemidir. Köp ýagdaýlarda bir jenaýat beýleki jenaýatdan, esasan, hereketiniň (hereketsizliginiň) häsiýeti we ýüze çykýan netijesi, beýleki obýektiw alamatlary bilen onuň amala aşyrylyş usuly boýunça tapawutlanýar. Jenaýatyň düzüminiň obýektiw tarapynyň soraglary jenaýat hukugynda merkezi meseleleriniň aýrylmaz bir bölegi bolup durýarlar, ýagny olar jenaýat jogapkärçiligini esaslandyrýar.

Jenaýatyň obýektiw tarapynyň ähmiýeti şulardan ybarat bolup durýar:

1. Jenaýatyň obýektiw tarapy Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň degişli maddasynyň ýa-da maddanyň böleginiň dispozisiýasynda görkezilen. Jenaýatyň düzüminiň hökmany we goşmaça alamatlarynyň jemini öwrenmek zerurdyr.

2. Jenaýatyň obýektiw tarapy jenaýatyň düzüminiň beýleki alamatlary bilen üznüksizdir.

3. Jenaýatyň düzüminiň obýektiw tarapy degişli jenaýat jogapkärçiliginiň ýüze çykmagynyň esasy şertidir.

25-nji çyzgy. Jenaýatyň obýektiw tarapy

4. Jenaýatyň düzüminiň ýagdaýy hökmünde jenaýatyň obýektiw tarapy jezalandyrylýan jenaýatçylykly etmişi dogry maddalaşdyrmak üçin hukuk esasydyr.

5. Jenaýatyň obýektiw tarapynyň alamatlary çäklendiriji ölçeg hökmünde çykyş edýärler.

6. Jenaýatyň obýektiw tarapy jenaýatçylykly etmişi hukuk bozulmadan tapawutlandyrýar.

7. Jenaýatyň obýektiw tarapynyň alamatlary jenaýatyň jemgyýetçilik howplulyk derejesini we häsiýetini anyk ýüze çykarýar.

Jenaýatyň obýektiw tarapy – bu jenaýatyň obýektiw hakykatda daşky ýüze çykmagydyr we duýgular organlary bilen kabul edililigidir. Şunuň esasynda jenaýatyň obýektiw tarapy eşitmek, görmek, aňmak we tagam arkaly kabul edip boljak mümkinçiligi ýüze çykarylýar. Jenaýatyň obýektiw tarapyna jenaýat kanunynda göz önünde tutulan jenaýatçylykly etmişi (jemgyýetçilik howply hereket ýa-da hereketsizlik), jenaýatçylykly netijäni, olaryň arasyndaky sebäpli baglanyşygy (etmişň we netijäniň arasyndaky sebäpli baglanyşyk), jenaýatyň ýerini, wagtyny, ýagdaýyny, usulyny, jenaýaty etmeginiň guralyny we serişdelerini häsiýetlendirýän daşky alamatlary degişli bolup durýarlar.

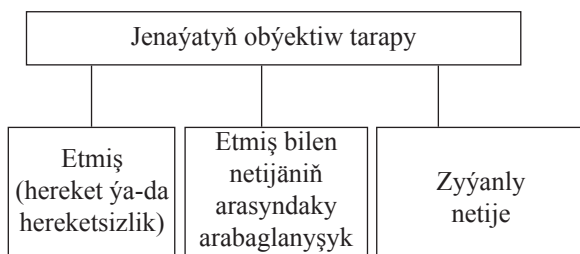
Islendik jenaýatyň obýektiw tarapynyň häsiýetleri – jemgyýetçilik gatnaşyklaryna zyýan ýetirýän ýa-da zyýan ýetirmäge mümkinçilik döredýän jemgyýet üçin howply hereketleriň ýa-da hereketsizlikleriň amala aşyrylmagydyr. Jenaýatyň obýektiw tarapynyň häsiýetlerini etmiş wagty, ýeri, ýaragy we beýleki ýagdaýlaryň usulyndaky aýratynlyklary ýüze çykarýarlar. Şunuň bilen baglylykda islendik jenaýatyň obýektiw tarapy umumylaşdyrylan görnüşde häsýetlendirilýär. Jenaýatyň düzüminiň umumy düşünjesinde jemgyýetçilik howply etmiş (hereket ýa-da hereketsizlik), onuň usuly, wagty, ýeri, ýagdaýy, enjamlary we serişdeleri, jemgyýetçilik howply netijeleri we etmiş bilen jenaýatçylykly netijeleriň arasyndaky sebäpleýin arabaglanyşyklar ýaly alamatlary görkezilýär.

Hereket diýmek adamyň jemgyýet üçin howply, erkli we aktiw özüni alyp barmagydyr. Hereketsizlik diýmek, adamyň üstüne ýüklenen, hökman etmeli we edip biljek borçlarynyň edilmezligi bilen bagly jemgyýetçilik howply, erkli we passiw özüni alyp barmagydyr. Jenaýatçylykly netije diýlende, jemgyýetçilik howply etmiş (hereket ýa-da hereketsizlik) edilmegi netijesinde, jenaýat-hukuk goragynyň obýektine, jenaýat kanunynda görkezilen bellibir zyýanyň ýetirilmegi göz önünde tutulýar. Sebäpli baglanyşyk bolsa, jemgyýetçilik howply etmiş (hereket ýa-da hereketsizlik) bilen ýüze çykan jenaýatçylykly netijäniň arasynda bolan obýektiw baglanyşykdyr. Jenaýatyň edilen ýeri, onuň amala aşyrylan bellibir çägi bolup durýar. Mysal üçin, Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 131-nji maddasynda “Görnetin sagdyn adamy mejbury bejermek”¹:

(1) Psihiatriýa lukmançylyk edarasyna ýa-da ýapyk görnüşli gaýry kesel bejeriş jaýyna şeýle bejerişe görnetin mätäçlik çekmeýän adamy ýerleşdirene, üç ýyla çenli bellibir wezipäni eýelemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum edip ýa-da mahrum etmän, üç ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jazyzy berilýär.

(2) Şonuň ýaly etmiş seresapsyzlyk boýunça jebir çekeniniň ölme-gine getirse ýa-da onuň saglygyna agyr şikes ýetirse ýa-da gaýry agyr netijelere getirse, üç ýyla çenli bellibir wezipäni eýelemek ýa-da belli

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 74-75-nji sah.

26-njy çyzygy. Obýektiw tarapyň hökmany alamatlary

bir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum edip ýa-da mahrum etmän, üç ýyldan ýedi ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

Maddada görkezilen jenaýatyň ýeri diňe psihiatriýa lukmançylyk edarasy ýa-da ýapyk görnüşli gaýry kesel bejeriş jaýy bolup biler.

Jenaýatyň amala aşyrylan wagty diýlip, jenaýatyň amala aşyrylyp bilinjek bellibir wagtyň dowamyna düşünilýär. Mysal üçin, Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 149-njy maddasyna laýyklykda, “Saýlaw hukugynyň amala aşyrylmagyna we sala salşyna (referenduma) gatnaşmak hukugyna päsgel bermek”¹. Şu jenaýat diňe saýlaw geçirilen mahalynda amala aşyrylyp bilner.

Jenaýat ýetiren zyýanynyň bähbidiniň esasynda emele gelýän özbaşdak aýratynlyklara eýedir. Edilen etmişleri dogry bahalandyrmakda esasy zat, hereketleriň ýa-da hereketsizlikleriň häsiýeti, olaryň esasynda ýüze çykýan netijeleriň öwrenilmegi, jenaýat eden adamyň özi (jenaýatyň subýekti) we onuň ýerine ýetiren etmişine içki ruhy garaýşydyr. Jenaýatyň obýektiw tarapyň anyklamak üçin, etmişiniň özüni (hereket we hereketsizlik), ýüze çykýan netijeleri we olaryň arasyndaky arabaglanyşygy anyklamak zerurdyr. Şol ýagdaýda jenaýatyň alamatlaryny hukuk taýdan derňemeli we olara häsiýetnama bermeli.

Sanalan ähli obýektiw tarapyň alamatlarynyň hemmesi anyk jenaýatyň düzümine goşulyp berilýär. Her bir jenaýatyň düzümi beýleki düzümlerden alamatlarynyň dürli sanawy bilen tapawutlanýar. Alamatlaryň hiç biri hemişelik däldir. Türkmenistanyň Je-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 82-83-nji sah.

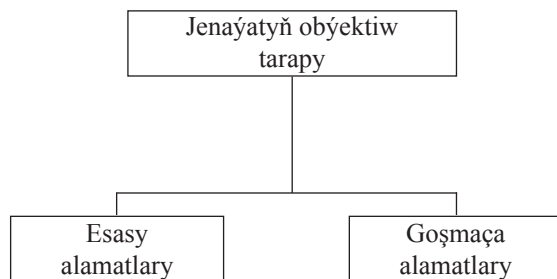
naýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddalarynda hereketleriň ýa-da hereketsizligiň anyk häsýeti bellenilýär, onda şol görnüşdäki jenaýaty amala aşyrmakda esaslar we beýleki häsiýetnamalar berilýär.

Jenaýatyň obýektiw tarapynyň alamatlary iki topara bölünýärler:

1. Obýektiw tarapynyň hökmany alamatlary.
2. Obýektiw tarapynyň goşmaça (fakultatiw) alamatlary.

Jenaýatyň düzüminiň obýektiw tarapy hökmany we goşmaça alamatlardan ybarat bolup durýar. Jenaýatyň düzüminiň obýektiw tarapynyň hökmany alamatlary her jenaýatda hökmany bolmalydyr. Emma jenaýatyň düzüminiň obýektiw tarapynyň goşmaça alamatlary jenaýatlarda bolup hem-de bolman bilýärler. Jenaýatyň obýektiw tarapynyň hökmany alamatlary dürli jenaýatlaryň düzümlerine mahsusdyrlar. Jenaýatyň düzüminiň hökmany alamatlarynyň görnüşleri maddy möçberine baglylykda dürli bolup bilýärler, mysal üçin, maddy düzümlü jenaýatlarda hökmany alamatlaryň sany aşakdakylardan ybarat bolup durýar:

1. Jemgyýetçilik howply hereket ýa-da hereketsizlik.
2. Jemgyýetçilik howply netije.
3. Hereket (hereketsizlik) bilen ýüze çykýan netijäniň arasyndaky sebäpli baglanyşyk.

27-nji çyzgy. Jenaýatyň obýektiw tarapy

Formal düzümi jenaýatlarda bolsa, mysal üçin, Töhmet atmak (TJK-nyň 132-nji maddasy) hökmany alamatlary hökmünde diňe jemgyýetçilik howply hereket ýa-da hereketsizlik bolup biler.

Jenaýatyň düzüminiň fakultatiw alamatlary jenaýat hukugynda jenaýatçylykly wakalary maddalaşdyrmak üçin hökmandyr, sebäbi kanun çykaryjy esasy düzümiň alamatlary bilen bilelikde, Jenaýat kodeksiniň Aýratyn maddasynyň dispozisiýasynda goşmaça alamatlary hem görkezýär. Belli bir jenaýatlaryň düzüminde obýektiw tarapynyň goşmaça (fakultatiw) alamatlary bolup bilýärler, mysal üçin,

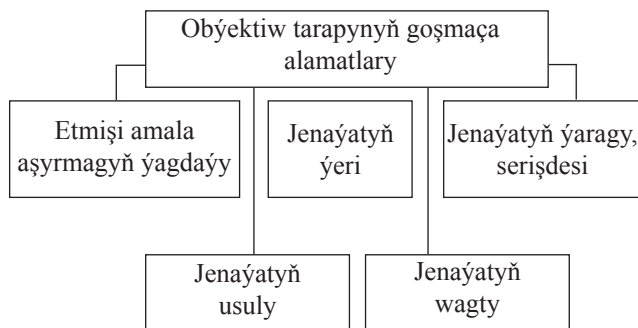
1. Jenaýatyň usuly.
2. Jenaýatyň ýaragy, serişdesi.
3. Jenaýatyň ýeri.
4. Jenaýatyň wagty.
5. Etmäşi amala aşyrmagyň ýagdaýy.

Jenaýat hukugy anyk jenaýatyň obýektiw tarapynyň alamatlaryna laýyklykda düzümleriň birnäçe görnüşlerini tapawutlandyrýar. Düzümiň toparlarynyň maddalaşdyrylmagy obýektiw tarapynyň hökmany we goşmaça alamatlary boýunça esaslanýar:

1. Jenaýatyň jemgyýetçilik howpunyň derejesi;
2. Düzümiň gurluşy;
3. Düzümiň daşky beýany.

Soňky iki alamaty bolsa jenaýat kanunynda düzümleriň beýan edilişiniň usullary we ýollary bilen baglanyşyklydyr.

Jenaýatyň jemgyýetçilik howplulyk derejesi obýektiw tarapynyň hökmany alamatlarynyň biri bolup durýar. Jenaýatyň jemgyýetçilik

28-nji çyzgy. Obýektiw tarapynyň goşmaça alamatlary

howplulyk derejesi boýunça düzümiň dört görnüşi tapawutlandyrylýar:

1. Esasy düzümler;
2. Ýeňilleşdirilýän ýagdaýly düzümler;
3. Agyrlaşdyrýan ýagdaýly düzümler;
4. Has agyrlaşdyrýan ýagdaýly düzümler.

Jenaýatlaryň anyk jemgyýetçilik howpuny göz önünde tutup, jenaýat kanuny olaryň düzümlerini dürli maddalarda ýa-da maddanyň bir böleginde häsiýetlendirýär. Meselem, mukdary (jenaýaty birden köp gezek amala aşyrmak), hili (düýpli zyýan, agyr netijeler we beýleki alamatlary) we şuna meňzeş häsiýetnamalary saýlanýar. Dürli düzümleriň gurluşynda kanun çykaryjy mukdar we hil alamatlaryny onuň agyrlyk derejesini häsiýetlendirmek üçin ulanylýar. Kadarlarda saglyga agyr şikes ýetirmek üçin (TJK-nyň 107,109,110,115-nji maddalar) we ýeňil şikes ýetirmek (TJK-nyň 111-nji madda) üçin jogapkärçilik kesgitlenen. Mysal üçin, 109-njy madda, “Gazaplanma ýagdaýynda saglyga bilkastlaýyn agyr ýa-da ortaça agyr şikes ýetirmek”¹.

Jebir çekeniniň zorluk etmegi, masgaralamagy ýa-da gaty kemsitmegi netijesinde ýa-da gaýry kanuna ters gelýän ýa-da ahlaksyz hereketleri (hereketsizligi), şonuň ýaly-da jebir çekeniniň yzygiderli hukuga ters gelýän ýa-da özüni ahlaksyz alyp barmagy bilen döran uzak wagtlap akyla zeper ýetirýän ýagdaý netijesinde birden döran güýçli psihiki tolgunmasy (gazaplanmasy) ýagdaýynda saglyga bilkastlaýyn agyr ýa-da ortaça agyr şikes ýetirene, iki ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek ýa-da iki ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär”.

Saglyga bilkastlaýyn agyr, ortaça agyr ýa-da ýeňil şikes ýetirmek bilen edilen jenaýatyň agyrlygynyň derejesi jezanyň görnüşine we ölçeğine täsir edýändir. Gurluşy boýunça, beýan ediş usuly boýunça, jenaýat hukugy ylmynda düzümleriň üç görnüşi tapawutlandyrylýar:

1. Ýönekeý;
2. Çylşyrymly;
3. Saýlanylan (saýlama).

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 63-nji sah.

TJK-nyň 101-nji maddanyň 1-nji böleginde görkezilen ýagdaý ýönekeý düzümiň mysaly, “Bilkastlaýyn adam öldürmek” bolup durýar. Çylşyrymly düzümlerde alamatlaryň köp ölçegi beýan edilýär, meselem, iki obýekt ýa-da birnäçe hereketleriň alamatlary ýa-da birnäçe netijeleriň ýüze çykmagy. Mysal üçin, TJK-nyň 231-nji maddasynda “Garakçylyk”¹.

Ýa-da bolmasa “Zorlamak”, bu jenaýatyň esasynda birnäçe zyýanly netije ýüze çykýar. Zorlamagyň düzümi (TJK-nyň 134-nji madda) iki hereketi görkezýär, jebir çekene güýç ulanmak ýa-da güýç ulanmak howpuny döretmek we onuň erkine garşy gidip jyns gatnaşyklaryna girmekligi². Saýlawly düzümiň – çylşyrymly düzümiň iň köp gabat gelýän görnüşi esasynda hasaplanýar. Mysal üçin TJK-nyň 292-nji maddasy, kanunberiji Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddasynyň dispozisiýasynda sanalan hereketleriniň haýsy-da bir-biriniň amala aşyrmagyny jenaýat diýip kesgitleýär. Bellenilen hereketleriň islendik biriniň amala aşyrylmagy şol jenaýatyň obýektiw tarapyňy häsiýetlendirýär.

Türkmenistanyň jenaýat kanunçylygynyň namalary anyk hereketleriň amala aşyrmagyny jeza çekmek howpy bilen gadagan edýärler ýa-da raýatlara bellenen tertipde işjeň hereketleri etmeklige ýol berýärler. Şoňa görä-de namada görkezilen özüni alyp barşynyň düzgüni hereketsizlikde beýan edilen aktiw (işjeň) we passiw (gowşak, saklanyp) özüni alyp barşy bilen günäkär tarapyndan bozulyp bilner. Hereket – bu adamyň işjeň özüni alyp barşy, adamyň aktiw işjeňligidir. Oňa diňe adamyň bir ýa-da birnäçe beden hereketi degişli bolman, eýsem jenaýatçylykly kasty amala aşyrmakda kömegi beren serişdeler we ýaraglar hem degişlidir.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 125-126-njy sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 76-77-nji sah.

Anyk jenaýatçylykly hereketleriň ýüze çykyşynyň daşky görnüşleri dürli-dürlüdür. Köplenç halatlarda, olaryň özi Jenaýat kodeksiniň maddasynyň dispozisiýasynda görkezilen we onuň bilen jenaýatyň düzüminiň alamatlary kesgitlenýär. Jenaýatyň aýratynlyklaryna baglylykda jenaýat kanuny jenaýat-hukuk hereketleriniň häsiýetlerini dürli derejede kesgitleýär.

Kanun jenaýatçylykly hereketiň häsiýetiniň we mazmunynyň ýazylyşyny umumylaşdyryp berýän bolsa, onda jenaýat-hukuk kadasynda görkezilen obýektiw tarapynyň alamatlaryna laýyk gelýän hereket jenaýat bolup durýar. Jenaýat hereketsizlik bilen hem amala aşyrylyp bilner. Bu amala aşyrylmaly hereketi ýerine ýetirip bilmedik adamyň gowşak özüni alyp barşy, ol jenaýatyň düzüminiň obýektiw tarapynyň alamaty hökmünde hereketsizligi jemgyýetçilik howply etmiş ýaly anyklanylýar. Hereketsizlik berk kesgitlenen borçlary ýerine ýetirmezlik bilen düşündirilýär. Bellenen tertipde hereket etmekligiň hukuk borjy dürli esaslardan gelip çykýar:

a) jenaýat kanunynyň göni görkezilmelerden.

b) gulluk ýa-da professional borjundan.

ç) garyndaşlykdan we maşgala gatnaşyklaryndan.

Her bir aýratynlyklar uzaga çekýän, dowam edýän we çylşyrymly jenaýatlary amala aşyrmakda jemgyýetçilik howply etmişi esasynda edilýär. Uzaga çekýän jenaýat kesgitlenen jenaýatçylykly etmişiniň düzüminiň kesgitsiz wagtyň dowamynda üznüksiz amala aşyrylmagy bilen häsiýetlendirilýär. Bu derejede „Ot açýan ýaraglaryň bikanun saklanmagy“, „Dezertirçilik“ ýaly jenaýatlary mysal getirmek mümkin. Uzaga çekýän jenaýat jenaýatçylykly hereketiniň (hereketsizliginiň) amala aşan pursadyndan başlaýar we dürli ýagdaýlaryň ýüze çykyşy bilen güýjünde ýatyrylýar, ýagny, jenaýatçynyň tutulmagy, onuň ölmegi, günäni boýun almagy we ş.m.

Ol ýa-da beýleki jenaýatyň uzaga çekýän derejeleri baradaky meseläniň diňe bir nazaryýetde däl, eýsem tejribelikde hem ähmiýeti bar. Onuň dogry çözüdi Rehim etme ulanmak mümkinçiligi we jenaýat jogapkärçiligine çekmekligiň wagt möhleti bilen baglydyr.

Dowam edýän jenaýat diýlip, jenaýat kanunynyň bir maddasynda ýa-da maddasynyň böleginde göz önünde tutulan, ýeke-täk niýeti gurşap alýan we umumy maksady bolan birmeňzeş etmişleriň ikisinden ýa-da köpüsinden ybarat bolan etmiş hasap edilýär. Mysal üçin, muňa satyjy tarapyndan alyjylara harytlary kem ölçäp bermek we kem çekip bermek ýaly jenaýat degişlidir.

Çylşyrymly jenaýat diýlip, iki ýa-da birnäçe hereketden ybarat, her haýsy özbaşdak jenaýatyň alamatyny jemleýän, ýöne özüniň jemligi bilen diňe bir jenaýaty döredýän jenaýata aýdylýar. Jenaýat jogapkärçiliginiň ýaşyna ýeten, akyly düzüm adamyň erki dürli ýagdaýlaryň täsiri astynda bölekleýin ýa-da tutuş saklanyp bilner. Ol jenaýat jogapkärçiliginiň soraglaryny çözmäge dürli täsir edýär. Şeýle ýagdaýlara degişli:

1. Öňüni alyp bolmaýan güýçli hereketleri;
2. Fiziki mejburlyk etmek;
3. Psihiki mejburlyk etmek.

Öňüni alyp bolmaýan güýç ýüze çykanda, ýagny, adama bellibir hereketi erkin amala aşyrmaga mümkinçilik bermeýän ýagdaýlar, oňa tebigat, mehanizmler, tehniki ulgamlar, adamlar, haýwanlar, adam bedeninde (organizminde) keselli prosesler ýaly ýagdaýlaryň täsiri-ne düşünilýär. Öňüni alyp bolmaýan güýjüň ýagdaýlarynyň bolmagy bilen, adamyň eden etmişi jenaýat hukuk ähmiýetini ýitirýär. Eger adam özi akyl ýetirip, hereketi ýa-da hereketsizligi bilen zyýanly we howply ýagdaýy ýüze çykarsa, onda onuň öňüni alyp bolmaýan güýji ulanmandygyna salgylanyp bolmaz.

Fiziki mejbur etmek bolanda, ýagny, başga bir adamlar tarapyndan adamyň öz erkine görä hereket edip bilmezligine düşünilýär. Şeýle mejbur etmelerde mejbur edilýän adam beýleki adamlaryň elindäki ýarag bolup durýar, şoňa görä-de, ol adam jenaýat jogapkärçiligine mahsus däl. Psihiki mejbur etmek bolanda, adam jemgyýetçilik howply etmişi amala aşyrmakda kanun tarapyndan goralýan bähbitlere zyýan ýetirilýär. Şahsyýete ýa-da onuň ýakynlaryna fiziki zorlugy ýa-da ölüm howpuny döretmek, emläginden mahrum etmek, ýa-da jebir çekeniniň durmuşy zerur bolan bähbitlerden çäklendirmegi bozulmagy degişlidir.

Jenaýatyň obýektiw netijesinde jenaýat kanuny goralýan bäh-bitlere zyýan ýetirilýär. Etmişin ukyby obýekte hakyky zyýan ýetirýär we bellibir hereketiň (hereketsizligiň) jenaýatçylyk derejesiniň degişlilikini kesgitleýär. Haçanda netije maddy-fiziki häsiýetde bolup, ol hem hasaba alynsa, onda kanun çykaryjy ony jenaýat hukuk kadasynyň dispozisiýasynda belleýär. Hakyky ýüzüne çykan zyýanly netijeleriň häsiýetiniň agyrlyk derejesiniň we möçberiniň dogry bellemeginiň ähmiýeti uludyr. Saglyga ýetirilýän zyýanyň agyrlyk derejesi boýunça: agyr, ortaça agyr we ýeňil zyýan tapawutlandyrylýar. Başga biriniň emlägini ogurlamagynda ýetirilen maddy zyýanyň ölçegine baglylykda ogurlanan emlägiň bahasyna laýyklykda sere-dilýär. Jenaýat hukugynyň nazaryýetinde we tejribesinde kadalaryň ulanylyşynda jenaýatyň esasy we goşmaça jemgyýetçilik howply netijeleri ýüze çykýarlar. Köplenç ýagdaýlarda jenaýat bir wagtyň özünde birnäçe dürli görnüşli jemgyýetçilik gatnaşyklaryna zyýan ýetirýär. Mysal üçin, „Banditçilik” çylşyrymly jenaýat hökmünde diňe bir jenaýat hukugy arkaly goralýan jemgyýetçilik howpsuzlygynyň ýagdaýyny bozman, goşmaça obýektleri hem bozýar. Jenaýat hukuk ylmynda, köplenç halatlarda, jemgyýetçilik howply netijeleri iki görnüşe bölýärler:

- 1) maddy zyýanly netije;
- 2) maddy däl zyýanly netije.

Öz gezeginde maddy zyýanly netijäniň emläk we fiziki görnüşi bardyr. Maddy däl netijeleri ahlak, syýasy, gulluk, guramaçylyk we şuna meňzeşler görnüşlere bölünýär. Jemgyýetçilik howply netijeler ähli maddy düzümlü jenaýatyň obýektiw tarapyňyň hökmany alamatlary hökmünde çykyş edýärler. Mysal üçin, TJK-nyň 107-nji maddasy “Saglyga bilkastlaýyn agyr şikes ýetirmek”¹. Bu jenaýat maddy düzümlü, sebäbi jenaýaty gutarylan diýip hasap etmek üçin, hökmany suratda saglyga agyr şikes ýetirilmeli. Syna bilkastlaýyn agyr şikes ýetirilmegi adamyň janyna howp salsa ýa-da şonuň netijesinde adam

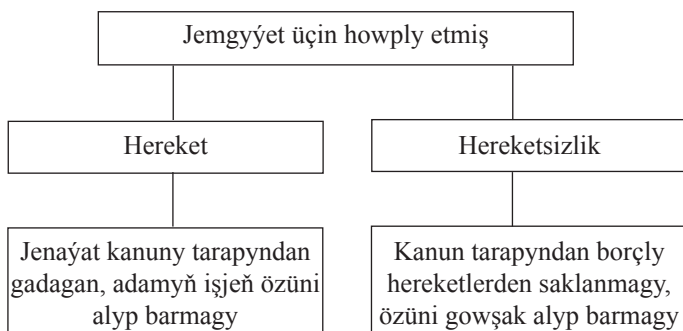
¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 61-62-nji sah.

görmekden, geplemekden, eşitmekden galsa, ýa-da haýsydyr bir organyny ýitirse, ýa-da haýsy-da bolsa bir organy işlemekden kesilse, ýa-da ýüzi düzedip bolmajak bedroýlyga sezewar edilse, şeýle hem saglygyna, jany üçin howply bolan başga bir zyýan ýetip, umumy işe ýarawlylygynyň azyndan üçden bir bölegini uzak wagtlaýyn ýitirse, ýa-da professional işe ýarawlylygyny doly ýitirse, ýa-da göwresinden çagasy aýrylsa, ýa-da psihiki kesele ýoluksa, diýmek, hakykatdan jebir çekene zyýan ýetirilse, onda ol jenaýat gutarylan diýlip hasap edilýär.

Obýektiw tarapyň gurluşy boýunça ýagny beýan edişiň ugry we ýetirilen netijesi boýunça jenaýatyň düzüminiň iki görnüşi tapawutlandyrylýar: 1. Maddy düzümlü jenaýat. 2. Formal düzümlü jenaýat.

Maddy düzümlü jenaýat – bu jenaýat kanuny arkaly, jenaýatyň obýektiw tarapyndyň diňe bir hereket ýa-da hereketsizlik üsti bilen häsiýetlendirilmegi däl-de, eýsem, şonuň ýaly etmiş jemgyýetçilik howply netijeleriniň häsiýetine degişli alamatlaryň üsti bilen beýan edilýän jenaýatdyr. Başgaça aýdylanda, jenaýatyň jemgyýetçilik howply netijeleri hökmany alamaty hökmünde Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň namalarynyň dispozisiýalarynda görkezilendir. Maddy düzümlü jenaýatlary tapawutlandyryan aýratynlyk, ol zyýanly netijedir. Haçan-da amala aşyrylan jenaýatçylykly etmiş esasynda jenaýat kanuny tarapyndan goralýan bähbitlere zyýan ýetirilen bolsa, şonda jenaýat gutarylan diýlip hasap edilýär. Şuňa mysal hökmünde ogurlyk bilen bagly jenaýata seredilip bilner. Sebäbi diňe jenaýat kanuny tarapyndan goralýan jemgyýetçilik gatnaşyklaryna (eýeçilik bilen bagly jemgyýetçilik gatnaşyklaryna) zyýan ýetirilse, ogurlyk bilen bagly jenaýat gutarylan diýlip hasap edilýär.

Formal düzümlü jenaýat jemgyýetçilik howply netijeleri obýektiw tarapynyň hökmany alamatlary hökmünde beýan edilmedik mahalynda ýüze çykýar. Şol halatda zyýanly netijäniň ýüze çykmagy jenaýat hukuk namasynyň dispozisiýasynda görkezilmedik. Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddasynyň dispozisiýasynda diňe bir esasy alamaty görkezilýär, kanunda görkezilen hereketleriniň amala aşyrylmagynyň özi, jenaýatyň gutarandygyny subut edýär. Mysal üçin, “Banditçiligiň” (TJK-nyň 274-nji maddasy) obýektiw tarapy diňe haýsy-da bir hereket bilen häsiýetlendirilip bilner, ýagny harby

29-njy çyzy. Jemgyýet üçin howply etmiş

topary döretmek (bandalar), banda gatnaşmak, banda ýolbaşçylyk etmek ýa-da banda çozuşlary amala aşyrylanda gatnaşmak.

Jenaýat hukugynda ýüze çykýan jemgyýetçilik howply netijeler üçin kanunda görkezilen jenaýat jogapkärçiligi diňe jenaýatçylykly hereketiniň ýa-da hereketsizliginiň esasynda ýüze çykýar. Sebäpli baglanyşyk jenaýatyň sebäpleriniň arasyndaky gatnaşygydyr, onda bir sebäp içki zerurlygy bilen zyýanly netijäni ýüze çykarýar. Her bir anyk jenaýat işinde sebäpli baglanyşygy bellemek bilen adalatlylygyň wezipesi ýüze çykýar. Adamyň hereketi (hereketsizligi) ýüze çykan netijäniň sebäbi hökmünde hasaplanmagy üçin, ol bellenen talaplara laýyk gelmelidir.

1. Eger hereketiň (hereketsizligiň) häsiýeti jenaýat hukuk kadasyňyň dispozisiýasynda görkezilen bolsa;

2. Etmişniň we sebäbiniň wagty netijäniň öňünde hemişe durmalydyr. Ýagny, jenaýatyň zyýanly netijesi, diňe etmiş edilenden soň ýüze çykyp bilýär;

3. Adamyň etmiş jenaýatçylykly netijäniň sebäbi bolmalydyr.

Ähli jenaýatlaryň düzüminde däl-de, eýsem, käbir jenaýatlaryň düzüminde obýektiw tarapyny häsiýetlendirýän alamatlary, hökmany alamatlardan tapawutlylykda fakultatiw ýa-da goşmaça alamatlar

diýlip atlandyrylýar. Olaryň hasabyna şular degişlidir: jenaýaty amala aşyrmagyň wagty, usuly, ýeri, ýagdaýy, ýaragy, serişdesi we ş.m. Jenaýaty amala aşyrmagyň wagty özüniň häsiýeti bilen, kesgitlenen jemgyýetçilik howply netijäniň ýüze çykmagynda adamyň hereketi zerur şert bolup durýar.

Jenaýat hukugy we kazyýet-derňew tejribesi jenaýat jogapkärçiliginiň ýüze çykmagy üçin hökmany obýektiv şerti diýip, ýetirilen zyýanly netijäniň we jemgyýetçilik howply hereketiň (hereketsizligiň) arasyndaky zerur sebäpli baglanyşygyň bolmagyny talap edýär. Zerur sebäpleriň esasynda zyýanly netijäniň ýüze çykmagy etmiş jemleýji döwri bolup durýar. Şeýle halatda adamyň özüni alyp barmagy ýüze çykan netijeleriň sebäbi bolmak üçin şu alamatlara eýe bolmaly:

a) kanunda görkezilen hereketiň (hereketsizligiň) häsiýetine deň gelmegi;

b) wagty boýunça netijäniň ön ýanynda ýüze çykmagy;

ç) zerur şerti bolup, onuň ýüze çykyşynda real mümkinçiligi özünde jemlemegi;

d) kanunalaýyk, içki zerurlyk bilen, wakanyň ösüşinde başga adamyň päsgel bermezligi esasynda, güýjün esasynda jenaýatyň netijesiniň ýüze çykmagy.

Jemgyýetçilik howply hereket (hereketsizlik) bilen ýüze çykýan zyýanly netijäniň arasyndaky sebäpli baglanyşyk iň bolmanda umumy häsiýete, subýektiň bilkastlaýyn jenaýatçylykly hereketi (hereketsizligi) amala aşylanda akyl ýetirişi we öňdengörüjiligi bilen gurşalan bolmaly. Jenaýatyň amala aşyrylmagy adamyň özüni alyp barşynyň anyk görnüşidir. Jenaýatyň ýüze çykyşyny jenaýatçylykly wakanyň wagtyndan, giňişliginden, kesgitlenen daşky görnüşinden daşary göz önüne getirmek mümkin däl. Jenaýatyň usuly, ýeri, wagty, ýagdaýy ýaly obýektiv ýagdaýlary dürli jenaýaty amala aşyrmaga ýardam edýärler. Şonuň bilen bir hatarda obýektiv tarapyňyň goşmaça alamatlary jemgyýetçilik howply jenaýatyň häsiýetine we derejesine täsir eden halatynda, olar jenaýat kanunynda görkezilýär.

Jenaýaty amala aşyrmagyň usuly diýlip, jenaýatyň kast edilmeğinde ulanan usulyňa, şertine, daşky görnüşine düşünilýär. Jenaýaty

taýýarlamaga gönükdirilen usuly, ýoly, jenaýat eden adam tarapyndan onuň üstüniň gizlenilmegi, jenaýaty amala aşyrylmagynyň usuly bolmaýar. Diňe bedeni hereketleri bilen amala aşyrylan jenaýatlarda jenaýatyň usuly hakynda aýdylýar. Jenaýat kanuny jenaýaty kesgitleýän görnüşiniň amala aşyrylmagynyň usulyny has umumylaşdyrylan häsiýetinde özünde jemleýär. Ýagny, Ogurlyk (TJK-nyň 227-nji maddasy) – kesekiniň emlägini gizlin eýelemek, Talaňçylyk (TJK-nyň 230-njy maddasy) – kesekiniň emlägini aç-açan eýelemek. Görkezilen jenaýatlaryň edilmegi başga biriniň emlägini almak bilen bagly bolsa-da, ýöne olaryň ikisem dürli usullar bilen amala aşyrylan.

Jenaýaty amala aşyrmagyň serişdesi – bu jenaýatçylykly hereketi tertibinde gös-göni subýekt tarapyndan ulanylýan dürli görnüşli predmetler (ýaraglar, galp resminamalar, himiki maddalar, tiz ýaýran zäherler we ş.m., olar täsir edýän, hereketiniň täsirini güýçlendirýän, jenaýaty amala aşyrmak mümkinçiligini ýeňilleşdirýän, ahyr netijesinde kast edilişiniň jemgyýetçilik howplulygyny ýokarlandyryýan şertlerdir).

Jenaýatyň amala aşyrylan ýeri düzüminiň hökmany alamatlarynyň biri bolup biler, onda ol gös-göni maddalaryň dispozisiýasynda görkezilýär. Jenaýaty amala aşyryşyň wagty ol jenaýatyň düzüminiň obýektiw tarapynyň hökmany alamaty bolup bilýär, onuň bolmagy kanunyň üsti bilen hökman talap edilýär.

1. Jenaýatyň obýektiw tarapy barada düşünje we onuň ähmiýeti nähili bolýar?
2. Jenaýatyň obýektiw tarapynyň hökmany we goşmaça alamatlary nähili bolýar?
3. Jemgyýet üçin howply etmiş (hereket ýa-da hereketsizlik) diýlip nämä aýdylar?
4. Jemgyýetçilik howply netijeler diýlip nämä aýdylar?
5. Maddy düzümlü we formal düzümlü jenaýatlar nähili bolýar?
6. Hereket bilen howply netijäniň arasyndaky baglanyşyk nähili bolýar?
7. Jenaýatyň ýeri, wagty, usuly, serişdesi, ýaragy we beýlekiler diýlip nämä aýdylar?

X BAP. JENAÝATYŇ SUBÝEKTIW TARAPY

Jenaýatyň esasy alamatlarynyň biri – jenaýatkäriň günäkärçiligidir. Günäkärçilik jenaýatyň günäli edilmegini aňladýar. Jenaýatyň subýektiw tarapy jenaýat düzüminiň hökmany alamaty bolup, jenaýatkäriň eden etmişine içki psihiki (ruhy) gatnaşygyny aňladýar. Jenaýatyň subýektiw tarapynyň mazmuny günäkär adamyň etmişe we onuň netijesine psihiki gatnaşygyny kesgitleýär. Jenaýatyň subýektiw tarapy jemgyýetçilik howply etmişi amala aşyrmakda jenaýatçynyň akyl ýetirişi bilen erkiniň baglanyşygyny beýan edýär. Günä, günäkär adamyň jenaýatçylykly etmişe we onuň esasynda ýüze çykýan zyýanly netijesine içki psihiki gatnaşygy bolup durýar. Günä jemgyýetçilik howply etmişi amala aşyrmakda jenaýatçynyň akyl ýetirişini we erkiniň baglanyşygyny beýan edýär. TJK-nyň 22-nji maddasynda “Akyly düzüwlik”¹ görkezilen. Jenaýat eden mahalynda öz hereketleriniň (hereketsizliginiň) häsiýetine we ähmiýetine düşünen we olardan ugur alan adam akyly düzüw diýlip hasap edilýär. Her bir jenaýatkäriň akyly düzüw we doly bolmalydyr, sebäbi diňe öz hereketlerine (hereketsizligine) ýolbaşçylyk edýän adam jenaýatyň subýekti bolup bilýär. Şonuň üçin jenaýatyň subýektiw tarapy jenaýatkäri häsiýetlendirýän alamatlary bilen bagly bolup durýar.

Akyly ýok adam bolsa öz hereketlerine (hereketsizligine) ýolbaşçylyk edip bilmeýär we şol sebäpli TJK-nyň 23-nji maddasynyň düzgünleri öňe sürülýär. Şoňa laýyklykda, “Akyly ýerinde dällik”² ýüze çykýar, haçan adam jenaýat kanunynda göz önünde tutulan etmişi eden mahalynda öz hereketleriniň (hereketsizliginiň) häsiýetine we ähmiýetine, olaryň jemgyýetçilik howpludygyna akyl ýetirip bilmeýär. Psihiki taýdan kesellemegi, psihiki bozulmagyň wagtlaýyn keselliligi ýa-da akyly kemligi netijesinde öz hereketleriniň

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 14-nji sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 14-nji sah.

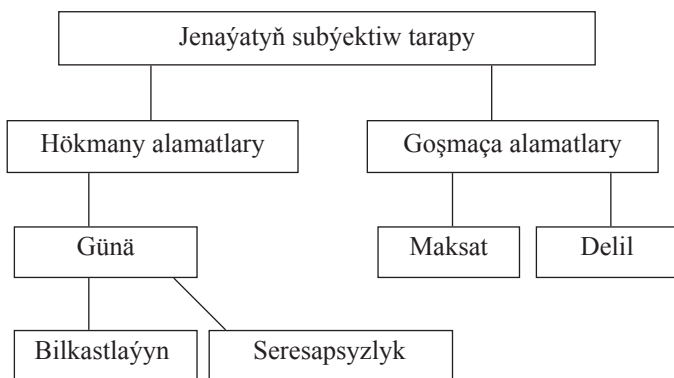
(hereketsizliginiň) häsiýetine we ähmiýetine erk edip bilmedik adam jenaýat jogapkärçiligine çekilip bilinmez. Jenaýat kanunynda göz önünde tutulan etmişi akyly ýerinde däl adam tarapyndan edilen bol-sa, kazyýet tarapyndan TJK-da göz önünde tutulan lukmançylyk hä-siýetli mejbury çäreleri bellenilýär.

Jenaýatyň subýektiw tarapy öwrenilende, onda günä, delil we maksat ýaly jenaýatyň düzüminiň böleklerine häsiýetnama berilýär. Jenaýatyň düzüminiň alamatlary bolan bu bölekler hökmany (esasy) we hökmany däl (fakultatiw) alamatlaryna bölünýärler. Jenaýatyň subýektiw alamatlaryna jenaýatyň subýektini häsiýetlendirýän ala-matlar degişlidir – bu akyly düzüwlik we ýaş alamatlary (TJK-nyň 20-24-nji maddalary), niýet we seresapsyzlyk görnüşindäki günä (TJK-nyň 26-31-nji maddalary), jenaýatyň delili we maksady.

Şahsyň edýän işine akyly ýetirip, meýletinlikde netijä gelmäge bolan ukyby onuň jenaýat jogapkärçiliginiň esaslandyrmasydyr. Adamynyň özüni alyp barşynda azat hereket etmek mümkinçiliginiň bolmazlygy onuň jenaýat jogapkärçiligini aradan aýyrýar. Mese-lem, öz hereketiniň (hereketsizliginiň) hakykat ýüzündäki häsiýeti-ne jemgyýetçilik howplulygyna düşünmän ýa-da şol hereketleri edip etmezlik mümkinçiligi bolmadyk adam, jenaýat jogapkärçiligine degişli däl.

Subýektiw tarapy jenaýatkäriň içki, psihiki tarapyny häsiýet-lendirýär we jenaýaty eden adamyň içki dünýäsini görkezýär. Ol adamyň aňynda we erkinde bolup geçýän psihiki prosesleri bi-len aňladylýar. Şonuň üçin jenaýatyň subýektiw tarapy adamyň je-naýaty amala aşyran pursadynda ýa-da jenaýat bilen gönüden-göni bagly wagtynda ruhunyň duýgusy bilen kesitlenip bilner¹. Jenaýatyň subýektiw tarapy bitewi intellektual we erkin tertibini häsiýetlendi-rip, özara berk baglanyşygyň we adamyň bedeni etmişiniň üsti bilen özüni alyp barşynyň beýanydyr. Adamyň jenaýaty amala aşyrmakda psihiki işjeňligi häsiýetlendirýän intellektual we erkin prosesi günä düşüňjesini emele getirýär. Günä subýektiw tarapynyň esasy alamaty bolup, adamyň amala aşyran jenaýatyna psihiki gatnaşygy hökmünde

¹ Курс уголовного права в пяти томах. Том 1. Общая часть: Учение о преступлении / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002, Курс Уголовного права. Общая часть. т.1 Москва, 2009, стр. 132.

30-njy çyzgy. Jenaýatyň subýektiw tarapy

çykyş edýär. Şonuň esasynda bolsa, jenaýatda günäkär diýlip, etmiş bilkastlaýyn ýa-da seresapsyzlyk bilen eden adam hasaplanylýar. Diýmek, jenaýat kanunynda günäniň iki görnüşi tapawutlandyrylýar.

1. Bilkastlaýyn;
2. Seresapsyzlyk.

Günäniň görnüşleri jenaýatkäriň psihiki işiň intellektual we erkin elementleriniň utgaşmasynyň netijesinde emele gelýär. Intellektual elementi, adamyň aňynyň gurluşyny häsiýetlendirýär we şulardan ybarat bolup durýar:

- adamyň özüni hakyky alyp barmagyna we onuň jemgyýetçilik howplulygyna düşünmek;
- jemgyýetçilik howply netijeleriň ýüze çykmagynyň mümkinçiligine we gutulgysyzlygyna göz ýetirmek;
- özüne ynam edijilik ýa-da harsallyk bilen öňi alynmazlygy we özüni alyp barşynyň jemgyýetçilik howply netijeleriň mümkin bolanlygynyň ýüze çykmagyna parhsyz garamak;

Erkin alamaty (elementi) bolsa, adamyň erkin isleginiň gurşawy bilen häsiýetlendirilýär:

- jemgyýetçilik howply netijeleriň islegi;
- islegiň bolmagyna ýa-da oňa parhsyz garamakda jemgyýetçilik howply netijeleriň kabul edilmegi.

Jenaýaty amala aşyrmak günäniň bilkastlaýyn ýa-da seresapsyzlyk görnüşi bilen edilýär. Bilkastlaýyn günäniň görnüşi bilen adam öldürmeklik, zorlamak, neşe serişdelerini ogurlamak we beýleki je-

naýatlar edilip bilner. Seresapsyzlyk bilen edilen günäniň mazmuny örän çylşyrymlydyr. Seresapsyzlyk bilen edilen etmişiň alamatlary Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň degişli maddasynda göz önünde görkezilen bolsa, onda etmiş jenaýat diýlip hasaplanylýar. Jenaýatyň subýektiw tarapyňyň häsýetleri şunuň ýaly subýektiw tarapyň alamatlary bilen kesgitlenýär:

- 1) günä (seresapsyzlyk ýa-da bilkastlaýyn);
- 2) itergiler;
- 3) maksady;
- 4) duýgusy (emosiýa);
- 5) delil.

Jenaýatyň subýektiw tarapy özünde hökmany we goşmaça alamatlary jemleýär. Hökmany alamatlary diýlip, jenaýatda hökman bolýmaly alamatlary göz önünde tutulýar. Goşmaça alamatlary bolsa jenaýatda hem bolup, hem-de bolman bilýärler. Subýektiw alamatynyň esasy (hökmany) alamaty günä bolup durýar. Goşmaça alamatlaryň sanawyna jenaýatyň delili we maksady degişlidir. Subýektiw tarapyň sanalan alamatlaryndan diňe günä hemişelik we hökmany bolup durýar. Jenaýatyň delili we maksady diňe bilkastlaýyn niýet bilen amala aşyrylan jenaýatlarda bolup bilýär. Mysal üçin, şariklik, jenaýata taýýarlyk görmek we jenaýatyň kastyna düşmek diňe bilkastlaýyn niýet bilen amala aşyrylýar. Seresapsyzlykdan amala aşyrylan jenaýatlarda jenaýatkäriň delili we maksady bolup bilmeýär. Şonuň üçin, etmişleri dogry maddalaşdyrmak üçin we olara dogry hukuk häsiýetnama bermek üçin günäniň görnüşini bilmek örän zerurdyr.

Günäniň özi anyk hereketiň (hereketsizligiň) amala aşyrylmagyny we ondan saklanylmagyny aňladýar. Günäniň iki görnüşü bardyr, jenaýat diňe bilkastlaýyn ýa-da seresapsyzlyk bilen edilip bilner. Jemgyýetçilik howply etmişi bilkastlaýyn ýa-da seresapsyzlyk bilen eden adam jenaýatda günäkär diýlip hasap edilýär. Niýet

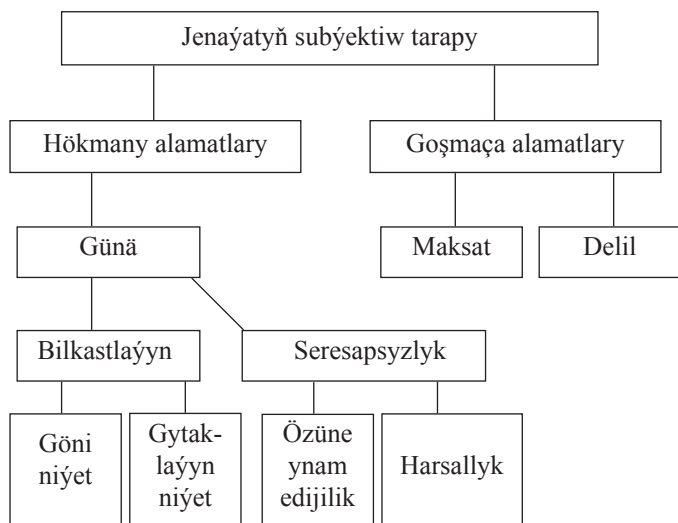
we seresapsyzlyk görnüşindäki günä TJK-nyň 26-31-nji maddalarynda görkezilen. TJK-nyň 26-njy maddasynda “Günä we onuň görnüşleri”¹ görkezilen. Günä munuň özi niýetlilik ýa-da seresapsyzlyk görnüşinde aňladylan, edýän jenaýatyna adamyň düşünjeli-erkli psihiki gatnaşygydyr. Diňe jemgyýetçilik howply etmişi bilkastlaýyn ýa-da seresapsyzlyk boýunça eden adam jenaýatda günäkär diýlip hasap edilip bilner. Seresapsyzlyk boýunça edilen etmiş munuň özi diňe jenaýat kanuny tarapyndan göni nazarda tutulan halatlarda jenaýat diýlip hasap edilýär.

TJK-nyň 27-nji maddasynda “Bilkastlaýyn edilen jenaýatlaryň” düşüňjesi görkezilen. Göni ýa-da gytaklaýyn niýet bilen edilen jemgyýetçilik howply etmiş bilkastlaýyn edilen jenaýat diýlip hasaplanylýar. Eger jenaýaty eden adam öz hereketiniň ýa-da hereketsizliginiň jemgyýetçilik howply häsiýetine akyl ýetirse, onuň jemgyýetçilik howply netijelerini öňünden görse, şolaryň bolmagyny islege ýa-da netijeleriň bolmagynyň gutulgysyzdygyny öňünden görse, jenaýat göni niýet bilen edilen diýlip hasap edilýär. Eger jenaýaty eden adam öz hereketiniň ýa-da hereketsizliginiň jemgyýetçilik howply häsiýetine akyl ýetirse, onuň jemgyýetçilik howply netijelerini öňünden görse, islemese, ýöne şeýle netijeleriň bolmagyna düşüňjeli ýol berse ýa-da olara parhsyz garasa, jenaýat gytaklaýyn niýet bilen edilen diýlip hasap edilýär”².

Jenaýat kodeksiniň 28-nji maddasynyň esasynda, jemgyýetçilik üçin howply netijeleriň bolmagyna getiren, özüne ynam edijilik ýa-da harsallyk boýunça edilen jemgyýetçilik howply etmiş seresapsyzlyk boýunça edilen jenaýat diýlip hasap edilýär. Eger jenaýaty eden adam, öz hereketiniň ýa-da hereketsizligiň jemgyýetçilik üçin howpludygyna akyl ýetirse, jemgyýetçilik howply netijeleriň bolmak mümkinçiligini öňünden görse, ýöne olaryň önüni alaryn diýip ýeňilçilik bilen hasap etse, özüne ynam edijilik boýunça edilen jenaýat diýlip hasap edilýär. Eger jenaýaty eden adam öz hereketiniň ýa-da hereketsizliginiň jemgyýetçilik howpludygyna akyl ýetirmese, jemgyýetçilik howply netijeleriň bolmak mümkinçiligini öňünden görüp bilmese,

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 15-nji sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 15-nji sah.

31-nji çyzgy. Jenaýatyň subýektiw tarapy

hatda zerur ünsililik we hüşgärlik bolanda şolary öňünden görmeli we görmegi mümkin bolan ýagdaýdaky jenaýat harsallyk boýunça edilen diýlip hasaplanylýar.

Günäni häsiýetlendirýän elementler bolup onuň mazmuny, görnüşi, derejesi bolup durýarlar. Olaryň içinde esasy ýeri günäniň mazmuny eýeleýär. Ol intellekti we erki döredýär. Intelektual pursady adamyň jenaýat kanuny tarapyndan goralýan obýekte garşy jemgyýetçilik howply häsiýetli etmişi amala aşyrmagynda akyl ýetirişini aňladýar. Erkli elementi bolsa adamlaryň özüni alyp barşynyň esasy duýgusy hökmünde anyk hereketi amala aşyrmagy ýa-da ondan saklanmagyny düzgünleşdirýär. Diňe jemgyýetçilik howply etmişi bilkastlaýyn ýa-da serasapsyzlyk bilen eden adam jenaýatda günäkär diýlip hasap edilýär.

Günäniň ähmiýeti şulardan ybarat bolup durýar:

1. Jenaýatkäriň özüni alyp barmagy günäniň görnüşini aňladýar.
2. Bilkastlaýyn edilen jenaýat üçin has uly jeza çäresi bellenilýär.
3. Günäniň görnüşü jenaýatyň maddalaşdyrylmagyny kesgitleýär.
4. Jenaýata taýýarlyk görmek, jenaýatyň kastyna düşmek, jenaýata bile gatnaşmak, jenaýatyň resediwi diňe günäniň bilkastlaýyn görnüşü esasynda ýüze çykyar.

5. Jenaýatyň delili we maksady seresapsyzlyk bilen edilen jenaýatlarda bolmaýar.

6. Bilkastlaýyn ýa-da seresapsyzlyk bilen edilen etmiş jenaýat jogapkärçiligiň esasy alamaty bolup durýar.

Niýet – ol giňden ýaýran günäniň görnüşidir, bilkastlaýyn jenaýatlaryň hemmesi göni ýa-da gytaklaýyn niýet bilen amala aşyrylýarlar. Eger-de jenaýaty eden adam öz howply häsiýetine akyl ýetirse, jemgyýetçilik howply netijelerini önünden görse, şolaryň bolmagyny islese ýa-da şol niýetleriň bolmagynyň gutulgysyzdygyny önünden görse, onda jenaýat göni niýet bilen edilen diýlip hasap edilýär. Eger-de jenaýat eden adam öz hereketiniň ýa-da hereketsizliginiň jemgyýet howply niýetlerini önünden görse, islemese, ýöne şeýle niýetleriň bolmagyna düşünjeli ýol berse ýa-da olara parhsyz garasa, onda ol gytaklaýyn niýet bilen jenaýat edilen diýlip hasap edilýär.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 27-nji maddasyna laýyklykda, eger jenaýaty eden adam öz hereketiniň ýa-da hereketsizliginiň jemgyýetçilik howply häsiýetine akyl ýetirse, onuň jemgyýetçilik howply netijelerini önünden görse, şolaryň bolmagyny islege ýa-da netijeleriň bolmagyna düşünjeli ýol berse, jenaýat bilkastlaýyn edilen diýlip hasap edilýär. Bilkastlaýyn günäniň has ýokary howplulygy, bilkastlaýyn jenaýatlaryň has agyr netijeleriň esasynda hasaplanýar. Bilkastlaýyn günäniň görnüşi bilen edilen jenaýatlarda jenaýatkär jenaýata önünden taýýarlyk görýär, olary önünden isleýär we meýilleşdirýär. Bilkastlaýyn jenaýaty eden şahsyň ýokary howplulygy bar, çünki niýetde has ýokary derejede subýektiň jemgyýetiň esasy gymmatlyklaryna ýaramaz gatnaşygy ýüze çykýar. Şonuň üçin, bilkastlaýyn jenaýatlara we olary amala aşyran şahslara, has ýaramaz ahlak-syýasy we hukuk bahasy berilýär.

Bellibir jemgyýetçilik howply etmişleriň edilmegi üçin jenaýat jogapkärçiligi diňe olaryň bilkastlaýyn ýagdaýynda amala aşyrylmagy esasynda ýüze çykýar. Mysal üçin, TJK-nyň 111-nji maddasynda

“Saglyga bilkastlaýyn ýeňil şikes ýetirilmegi”¹ görkezilen. Şoňa görä, syna bilkastlaýyn ýeňil şikesiň ýa-da saglyga başga zyýanyň ýetirilmegi saglyga gysga wagtlaýyn zyýan ýetirilmegine ýa-da umumy işe ýarawlylyk wagtynyň birneme ýitirilmegine getiren bolsa, onda “Saglyga bilkastlaýyn ýeňil şikes ýetirilýär”. Diňe bilkastlaýyn günäniň görnüşi bilen jenaýat edilse, jenaýat jogapkärçiligi on dört ýaşdan ýüze çykýar, şol jenaýatlaryň sanawy TJK-nyň 21-nji maddasynda görkezilen. Bilkastlaýyn günäniň görnüşi bilen jenaýatyň amala aşyrylmany agyr hukuk netijelerine getirýär. Meselem, şahsy aýratyn howply residiwist diýip bellemek; bilkastlaýyn edilen jenaýat üçin iş kesilenlere jezadan şertli-möhletinden ön boşatmagyň has berk tertibi ulanylýar; bilkastlaýyn jenaýat üçin iş kesilenlere günäni geçmek çäreleri çäklendirilen möçberde ulanylýar. Diňe bilkastlaýyn jenaýatlarda jenaýata taýýarlyk görmek, jenaýatyň kastyna düşmek we jenaýata bile gatnaşmak ýaly jenaýatçylykly hereketleriň görnüşleriniň bolmagy mümkindir.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 27-nji maddasy günäniň bilkastlaýyn görnüşine umumy düşünje berilmän, niýetiň iki görnüşiniň, göni we gytaklaýyn niýetlere kesgitleme berilýär. Eger jenaýaty eden adam öz hereketiniň ýa-da hereketsizliginiň jemgyýetçilik howply häsiýetine akyl ýetirse, onuň jemgyýetçilik howply netijelerini önünden görse, şolaryň bolmagyny islese ýa-da netijeleriň bolmagyny gutulgysyzdygyny önünden görse, jenaýat göni niýet bilen edilen diýlip hasap edilýär.

Eger jenaýaty eden adam öz hereketiniň ýa-da hereketsizliginiň jemgyýetçilik howply häsiýetine akyl ýetirse, onuň jemgyýetçilik howply netijelerini önünden görse, islemese, ýöne şeýle netijeleriň bolmagyna düşünjeli ýol berse ýa-da olara parhsyz garasa, jenaýat gytaklaýyn niýet bilen edilen diýlip hasap edilýär. Günäniň bilkastlaýyn görnüşiniň kesgitlemesinde (TJK-nyň 27-nji maddasy) niýetiň şu häsiýetli alamatlary görkezilýär:

1) şahsyň öz hereketiniň jemgyýetçilik howply häsiýetine düşünmegi we onuň jemgyýetçilik howply netijelerini önünden görmegi (intellektual alamatlary);

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 64-nji sah.

2) göni niýetde netijeleriň bolmagyny islemegi;

3) gytaklaýyn niýetde netijelere düşünjeli-parhsyz ýol bermegi (erk alamatlary).

Anyk bir jenaýat edilende intellektual we erkli alamatlary elmydama bellibir predmetiň (zadyň) mazmuny bilen doldurylýar. Niýetiň mazmunynyň anyklanmagy tejribelikde örän wajypdyr. Niýetiň intellektual we erkli alamatlarynyň mazmuny şahsyň amala aşyryan jenaýatçylykly etmişiniň obýektine we obýektiw tarapyna psihiki gatnaşygyny düzýär.

Niýet degişli jenaýatlaryň düzümleriniň hökmany alamatlary bolup durýan ýörite subýektiň häsiýetlerine düşünmekligi öz içine alýar. Niýetiň zerur alamatlarynyň biri bolan, edilýän etmiş jemgyýetçilik howply häsiýetine düşünmek, diňe bir onuň hakyky häsiýetine düşünmekligi aňlatman, eýsem onuň durmuş we hukuk ähmiýetine, ýagny jenaýat kanuny tarapyndan goralýan jemgyýetçilik gatnaşyklary üçin bu etmiş zyýanlydygyna düşünmekligi aňladýar. Niýet bilen edilen jenaýatda günäkär eden etmişiniň jemgyýetçilik howplulygyna düşünýär. Mysal üçin, “Ogurlygyň”, “Zorlamagyň” ýa-da “Huligançylygyň” jemgyýetçilik howplulyk häsiýeti dürli, şonuň üçin niýetiň mazmunyny anyklamakda jemgyýetçilik howplulygyň bellibir häsiýetine, jemgyýetiň anyk gymmatlyklarynyň bozulýandygyna düşünmek zerurdyr.

Niýet intellektual pursadyny häsiýetlendirýän alamatdyr, niýet jenaýatkäriň öz hereketiniň (hereketsizliginiň) jemgyýetçilik howply netijelerini önünden görmekligidir. Şular ýaly netijeleriň bolmagyny önünden görmek bilen, günäkäriň özüniň amala aşyryan etmişiniň jemgyýetçilik howply häsiýetine düşünmekligi bilen esaslandyrylýar. Jemgyýetçilik howply netijeleri önünden görmek diýlende, günäkäriň onuň etmişi bilen jemgyýetçilik gatnaşyklaryna ýetiriljek zyýany hyýalyna göz ýetirmekdir. Bilkastlaýyn jenaýat amala aşyrylanda, günäkär, netijeleri göz önüne getirmän, eýsem, bellibir häsiýeti we agyrlygy bolan netijeleri (mysal üçin, “Ogurlykda” – uly möçberde emläge zyýanynyň ýetirilmegi, “Adam öldürmekde” – adamy janyndan mahrum etmek) göz önüne getirýär. Şonuň üçin, niýetiň mazmuny baradaky meseläni çözmekde

günäkäriň anyk haýsy netijeleri göz önünde tutandygyny bilmek zerurdyr.

Niýet bilen jenaýat edilende, jemgyýetçilik howply netijeleri önünden görmek dürli häsiýetde bolup biler: şular ýaly netijeleriň bolmagynyň gutulgysyzdygyny önünden görmek we amala aşyrylýan etmişň netijesinde olaryň bolmagynyň mümkinçiligini önünden görmek. Göni niýet bilen jenaýat amala aşyrylan diýmek üçin jemgyýetçilik howply netijeleriň ýüze çykmagyny jenaýatkär önünden görmeli. Gytaklaýyn niýete elmydama diňe jemgyýetçilik howply netijeleriň ýüze çykjakdygynyň hakyky mümkinçiligini, kesgitli ähtimallygyny önünden görmek mahsusdyr.

Şeýlelik bilen, intellektual alamatlary boýunça göni we gytaklaýyn niýetleriň arasyndaky tapawutlar, netijeleri önünden görmekligiň meňzeş däl häsiýetini jemleýär: adatça, göni niýet, jemgyýetçilik howply netijeleriň ýüze çykmagynyň gutulgysyzdygyny önünden görmek bilen häsiýetlendirilýän bolsa, onda gytaklaýyn niýetde diňe şeýle netijeleriň ýüze çykmagynyň hakyky mümkinçiligini önünden görmek mahsus. Göni niýetiň erkli alamaty jemgyýetçilik howply netijeleriň ýüze çykmagyny islemek hökmünde kesgitlenýär. Göni niýetde günäkäriň isleginiň predmeti, hereketiniň maksady, jenaýatyň agzalan düzüminiň elementi bolan, jemgyýetçilik howply netije bolup durýar. Mysal üçin, “Adam öldürmekde” (TJK-nyň 101-nji maddasy) jebir çekenň ölmegi, “Ogurlykda” (TJK-nyň 227-nji maddasy) emlägi eýelemek we başgalar.

Göni niýetde jemgyýetçilik howply netijäniň ýüze çykmagynyň islegini ýüze çykarmak üçin günäkäriň ahyrky maksadyny bilmeli. Gytaklaýyn niýetiň erkli pursady, kanunalaýyklykda, jemgyýetçilik howply netijeleriň ýüze çykmagyna düşüňjeli ýol berilmegi bilen häsiýetlendirilýär. Göni niýetden tapawutlylykda gytaklaýyn niýetde şahs jenaýatçylykly netijeleriň bolmagyny islemeýär, ol diňe onuň bolmagyna biperwaý garap, düşüňjeli ýol berýär. Jenaýatçylykly netije günäkäriň hereketiniň ahyrky maksady we zyýanly netijä ýetmekliginiň serişdesi bolup durýar. Gytaklaýyn niýetde günäkär jemgyýetçilik howply netijäni ýetirmeklige ýykgyň etmeýär, onuň islegi tötänden ýüze çykýar. Gytaklaýyn niýetde jenaýatçylykly netije

günäkäriň etmişiniň agzalan jenaýatyň düzüminden daşarda bolan, başga, jenaýatçylykly däl maksada ýetmeklige gönükdirilen ikinji derejeli netije bolup durýar. Şonuň üçin gytaklaýyn niýetli jenaýat başga deň şertlerde, göni niýetli jenaýatlara garaňda pes howply hasaplanylýar.

Gytaklaýyn niýet bilen hereket edýän şahs netijäniň ýüze çykmagyna gyzyklanmaýar, içinden olar bilen razylaşýar, başga jenaýatçylykly ýa-da jenaýatçylykly däl maksatlara ýetmek üçin olary kabul etmäge taýýar bolýar. Gytaklaýyn niýet bilen edilen jenaýat göni niýet bilen amala aşyrylýan başga bir jenaýatyň edilmegi bilen bir wagtda bolup bilýär. Niýetiň göni we gytaklaýyn görnüşlerine bölünmeginiň ähmiýeti tejribelikde wajyp bolýar. Etmişde göni we gytaklaýyn niýetiň alamatlaryny anyklamazdan, bilkastlaýyn günäniň bardygy barada netijä gelmek mümkin däl. Bellibir jenaýatlar diňe göni niýet bilen amala aşyrylyp bilner, mysal üçin, “Ogurlyk” (TJK-nyň 227-nji maddasy), ýagny jenaýatyň maksady ýok halatynda, ogurlygyň düzümi ýok. Jenaýat hukugy nazaryýetinde we kazyýet-derňew tejribesinde göni we gytaklaýyn niýetiň görnüşleri belli, niýet öňünden oýlanylan (niýetden öňki) we duýdansyz ýüze çykan, oňa takyklanan we takyklanmadyk niýet degişlidir. Niýetiň sanalyp geçilen görnüşleri günäniň özbaşdak görnüşlerini düzmeýärler, göni we gytaklaýyn niýetiň düşüňjelerini çalşyрмаýarlar, diňe günäniň derejesine eýe bolmak bilen olaryň çäginde bolýarlar.

Öňünden oýlanylan niýet adatça subýektiň jenaýat etmek pikiriniň berkligi barada güwä geçýär. Emma öňünden oýlanylan niýeti elmydama, birden dörän niýet bilen deňeşdirilende, has howply hasaplanylýar. Aýratyn ýagdaýlarda birden dörän niýet jenaýatçylykly etmişň jemgyýetçilik howplulyk derejesini peseldmeýär, tersine ony ýokarlandyrýar, sebäbi ol subýektiň jenaýat etmegine ýeňillik bilen gelenligi barada şaýatlyk edýär. Takyklanan niýet günäkärde zyýanyň bellibir häsiýeti we möçberi, ýetirilýän zyýan barada öňünden görmäniň barlygy bilen häsiýetlendirilýär. Niýetiň bu görnüşü ýönekeý, haçan-da subýekt diňe bir kesgitli jenaýatçylykly netijäni ýerine ýetirmeklige hyýallananda, ýa-da alternatiw, haçan-da günäkär özüniň etmiş netijesinde, onuň öňünden gören birnäçe in-

diwidual-kesgitli jenaýatçylykly netijeleriniň biriniň ýetirilmeginiň mümkinçiligine ýol berende ýüze çykýar.

Takyklanmadyk niýet bilen ýüze çykan jenaýatçylykly netijeler günäkär tarapyndan öňünden görülen hem bolsa, onuň göz önünde getirmesinde ýetirilen zyýanyň hakyky ululygy kesgitlenmändigi bilen häsiýetlendirilýär. Mysal üçin, TJK-nyň 108-nji maddasy, “Saglyga bilkastlaýyn orta agyrykdaky şikes ýetirmek”¹. Syna bilkastlaýyn şikes ýetirilmegi ýa-da saglyga gaýry zyýan ýetirilmegi adamyň jany üçin howply bolmasa-da we TJK-nyň 107-nji maddasynda göz önünde tutulan netijelere getirmese-de, ýöne welin saglyga uzak wagtlaýyn zyýan ýetiren ýa-da umumy işe ýarawlylygyň üçden bir böleginden azynyň ep-esli wagtlap ýitirilmegine getiren bolsa, onda saglyga bilkastlaýyn orta agyrykdaky şikes ýetirilýär.

Jenaýatyň subýektiw tarapyňyň goşmaça alamatlary jenaýatyň delilinden we jenaýatyň maksadyndan ybarat bolup durýarlar. Goşmaça alamatlary bolup, jenaýatyň delili we jenaýatyň maksady islendik jenaýatlarda bolup bilmeýärler. Bellibir jenaýatlarda jenaýatyň delili we maksady mälim bolýar, ýöne seresapsyzlyk bilen edilen jenaýatlarda jenaýatyň delili we maksady bolup bilmeýär. Şonuň üçin, esasy bellemeli zat, jenaýatyň delili we jenaýatyň maksady diňe bilkastlaýyn günäniň görnüşi bilen amala aşyrylan jenaýatlarda bolup biler.

Jenaýatyň delili barada aýdylanda, jenaýaty etmek bilen adamyň nämä ýolbaşçylyk edenligine düşünmek zerurdyr. Jenaýatyň maksady bolsa günäkäriň netijeleri göz önüne getirýän hereketleriniň ugruny kesgitleýär. Jenaýatyň delili jenaýat eden adamyň kesgitlenen bähbidi we islegi bilen bagly bolup durýar, akyl ýetirişiniň mazmunyny aňladýar we jenaýatkäriň içki hyjuwy bolup, ol adamyň hereket etmek çözgüdini önüne çykarýar. Jenaýatyň maksady bolsa isleg bildirilýän netijäniň, adamyň psihiki garaýşy bolup oňa ýetmek üçin anyk jenaýatyň amala aşyrmagyny göz önünde tutýar. Jenaýatyň delili hemişe jenaýatyň maksadynyň öňündedir. Jenaýatyň deliliniň dürli hili görnüşleri bar, mysal üçin, ar almak, betnebislik, gabanmak, bahyllyk, ýigrenmek, huligan-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 62-63-nji sah.

çylyk we şuna meňzeşler. Jenaýatyň maksady bolsa adama fiziki zeper ýetirmek, milli ýa-da jynsy duşmançylygy öjükdirmek we beýlekiler.

Jenaýat hökmany suratda günäli amala aşyrylmaly, günäniň ikinji görnüşi seresapsyzlykdyr. Seresapsyzlyk bilen edilen jenaýat diýlip özüne ynam edililik ýa-da harsallyk bilen edilen jenaýatlar hasap edilýär. Jenaýat hukugynyň nazaryýeti seresapsyzlykdan edilen jenaýatlaryň howplulyk derejesini bilkastlaýyn edilen jenaýatlardan pes görkezýär. TJK-nyň 28-nji maddasynda “Seresapsyzlyk boýunça edilen jenaýatlaryň” alamatlary¹ görkezilen. Jemgyýetçilik üçin howply netijeleriň bolmagyna getiren, özüne ynam edililik ýa-da harsallyk boýunça edilen jemgyýetçilik howply etmiş seresapsyzlyk boýunça edilen jenaýat diýlip hasap edilýär. Eger jenaýaty eden adam, öz hereketiniň ýa-da hereketsizliginiň jemgyýetçilik üçin howpludygyna akyl ýetirse, jemgyýetçilik howply netijeleriň, bolmak mümkinçiligini öňünden görse, ýöne olaryň öňüni alaryn diýip ýeňilçillelik bilen hasap etse, özüne ynam edililik boýunça edilen jenaýat diýlip hasap edilýär. Eger jenaýaty eden adam öz hereketiniň ýa-da hereketsizliginiň jemgyýetçilik üçin howpludygyna akyl ýetirmese, jemgyýetçilik howply netijeleriň bolmak mümkinçiligi öňünden görüp bilmese, hatda zerur ünslilik we hüşgärlik bolanda şolary öňünden görmeli we görmegi mümkin bolan ýagdaýdaky jenaýat harsallyk boýunça edilen diýlip hasaplanylýar.

Seresapsyzlykda niýetden aýratynlykda jenaýatyň howply netijelerini inkär edýän garaýşy bilen tapawutlanýar, ýagny günäkär etmişleriniň howply netijeleriniň bolmagyny islemeýär we öňüni almak üçin ýeterlik çäre görýär. Eger-de seresapsyzlykda edilen etmişniň howply netijelere getirmedik bolsa, onda jenaýatyň alamaty ýokdur. Günäniň seresapsyzlyk görnüşi jenaýata taýýarlyk görmek, jenaýatyň kastyna düşmek we şariklik bilen edilen jenaýatlarda bolmaýar.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 15-16-njy sah.

Özüne ynam edijilik bilen jenaýat etmek seresapsyzlyk bilen edilen jenaýatlaryň ikinji görnüşi bolup durýar. Eger jenaýaty eden adam, öz hereketiniň ýa-da hereketsizliginiň jemgyýetçilik üçin howpludygyna akyl ýetirse, jemgyýetçilik üçin howply netijeleriň bolmak mümkinçiligini öňünden görse, ýöne olaryň öňüni alaryn diýip ýeňilkellelik bilen hasap etse, özüne ynam edijilik boýunça edilen jenaýat diýlip hasap edilýär. Jenaýatçylykly özüne ynam edijilik akyl hem-de erkli pursatlary bilen häsiýetlendirilýär.

Özüne ynam edijilik akyl pursady, jenaýaty amala aşyran adamyň hereketi (hereketsizligi) bilen jemgyýetçilik howply netijeleri öňünden görmeginden durýar. Özüne ynam edijilik erkli pursady, jenaýaty amala aşyran adam öz hereketleri (hereketsizligi) bilen jemgyýetçilik howply netijeleriň ýüze çykmagyny islemeýär, ýöne esassyz öz-özüne ynam edijilik bilen öňüni alaryn diýip pikir edýär. Jemgyýetçilik howply netijeleriň ýüze çykmagyny öňünden görmek hyýaly häsiýete eýedir, günäkär olaryň ýüze çykmagyň hyýaly mümkinçiligini görýär. Başgaça aýdanyňda, jenaýaty eden adam onuň hereketleri ýa-da hereketsizligi jemgyýet üçin inkär ediji netijelere getirip biljekdigine düşünýär, ýöne şol berlen ýagdaýda şeýle netijeler ýüze çykmaz diýip pikir edýär. Jemgyýet üçin inkär ediji netijeleriň öňüni alaryn diýip ýeňilkellelik bilen hasap edýär. Birinji, jenaýaty amala aşyran adam jemgyýet üçin inkär ediji netijeleri goýbermerin diýip, öňünden pikir edýär. Ikinjiden, jenaýaty amala aşyran adam öz hereketleriniň ýa-da hereketsizliginiň hakyky ýagdaýlaryna nädogry baha berýär, ýagdaýlara, daşky faktorlaryň täsirine, öz tejribesine, taýýarlygyna, ussatlyk ýagdaýyna, şeýle hem we şol sanda başgalaryň hereketlerine hem ynanýar.

Jemgyýetçilik howply netijeleriň ýüze çykmagyny goýbermezlige gönükdirilen şahsyň psihiki (ruhy) işleýşi, diňe şol şahsyň islegine laýyklykda ýüze çykýar. Jenaýatçylykly ýeňilkelleligiň ýönekeý mysaly, sürüjiniň öz awtoulagyny pyýadalar üçin niýetlenen geçelgeden düzgüni bozup geçen wagtynda pyýadanyň üstünden sürmegi bolup biler. Sürüji uly tizlik bilen we pyýadalar üçin niýetlenen geçelgeden pyýada artykmaçlyk hukugyndan peýdalandyrmam, ony kakdyryp, adamyň saglygyna agyr şikes ýetirýär. Sürüji hemme ýagdaýlary

görüp, pyýadalar ýoldan geçmän saklanar diýip pikir edýär. Bu ýagdaýlar sürüjä jemgyýetçilik howply netijeleriň ýüze çykmagyny aradan aýyrmaga mümkinçilik berýän hakyky faktorlar bolup görünýär. Emma beýle hasap nädogry we esassyz bolup çykýar. Özüne ynam edijiliginiň akyl elementi diňe jemgyýetçilik howply netijeleriň bolmagyny öňünden görmegi göz öňünde tutmakdyr. Özüne ynam edijilik iki ýagdaýy bilen düşündirilýär: Birinjiden, jemgyýetçilik howply netijelere getirmedik hereketleriniň düzgün boýunça jenaýat-hukuk manysy ýokdur. Ikinjiden, ýeňil kellelikde günäkär öz hereketleriniň ýa-da hereketsizliginiň jemgyýet üçin potensial howplulygyna düşünýär, bilkastlaýyn zyýanyň ýa-da onuň döremek howpunyň öňüni almana hyzmat edýän düzgünleri bozýar.

Şunlukda, özüne ynam edijilikde şahs özüniň durmuşy howply netijeleriň mümkinligine düşünýär, olaryň bolmagyny, ýüze çykmagyny islemeýär, ýöne esassyz olaryň öňüni alaryn diýip hasap edýär. Jenaýatçylykly ýeňilkelleligiň häsiýetnamasyna ilki seredeniňde gytaklaýyn niýet bilen birnäçe meňzeşlikleriň bardygyny görkezýär. Ýeňilkellelik bilen gytaklaýyn niýetiň meňzeşligini intelektual pursady boýunça geçirip bolýar. Ilki bilen, günäkär jemgyýetçilik howply netijeleri öňünden görýär. Emma jenaýat kanunynda bar bolan şol öňünden görmek düşünjesi jenaýatyň subýektiniň günäli gatnaşygynyň bu görmüşleriniň suratlandyrylyşy olaryň aýratynlygyny görkezýär.

Özüne ynam edijilik bilen jenaýat etmek bolanda, günäkär jemgyýetçilik howply etmişlerine akyl ýetirýär, howply netijeleriň bolmak mümkinçiligini öňünden görýär, emma öňüni alaryn diýip ýeňilkellelik edýär. Şeýle etmişler edilende, günäkär howply netijeleriň bolmazlygy üçin mümkin bolan çäreleri görýär, emma ýeňilkelleligi zerarly onuň öňüni alyp bilmeýär. Ynam edijilikde etmişleriň howply netijeleriniň bolmak mümkinçiliklerini öňünden duýup, oňa garşy çäre görüp, gytaklaýyn harsallyk bilen jenaýat edilende, günäkär şeýle netijeleriň bolmagyny öňünden görse-de, oňa biperwaý garaýar. Seresapsyzlyk bilen edilen jenaýat üçin jenaýat jogapkärçiligi diňe gönüden-göni jenaýat kanunynda göz öňünde tutulan halatlarda ýüze çykýar. Özüne ynam edijilik bilen jenaýat eden

adam öz hereketleriniň jemgyýetçilik üçin howpludygyny öňünden bilse-de, onuň öňüni alaryn diýen umyt bilen ýeňilkelelik edip, günäkär, köplenç halatlarda, özüni, beýleki adamlary, maddy gymmatlyklary hem howp astyna düşürýär. Seresapsyzlyk bilen edilen jenaýat üçin jenaýat jogapkärçiligi diňe kanun arkaly göz öňünde tutulan jemgyýetçilik howply netijeleri ýüze çykan mahaly döreýär. Meselem, seresapsyzlykdan saglyga ýeňil şikes ýetirmek, kanunda görkezilmedik, TJK-nyň 111-nji maddasynda “Saglyga bilkastlaýyn ýeňil şikes ýetirilmegi” görkezilen.

Seresapsyzlyk bilen jenaýat etmeginiň beýleki görnüşi harsallykdyr. Eger jenaýat eden adam öz hereketiniň ýa-da hereketsizliginiň jemgyýetçilik üçin howpludygyna akyl ýetirmese, jemgyýetçilik howply netijeleriň bolmak mümkinçiligi öňünden görüp bilmese, hat-da zerur ünslilik we hüşgärlik bolanda şolary öňünden görmeli we görmegi mümkin bolan ýagdaýdaky jenaýat harsallyk boýunça edilen diýlip hasap edilýär. Harsallyk iki alamat bilen häsiýetlendirilýär: kanagatlandyryjy we inkär ediji. Harsallygyň inkär ediji alamaty, şahsyň jemgyýetçilik howply netijeleri ýa-da eden etmişine akylynyň ýetmezligi we jenaýatçylykly netijeleri görüp bilmezligidir. Harsallygyň kanagatlandyryjy alamaty, umuman, günäkär jemgyýetçilik howply netijeleriň boljakdygyny görmeli. Harsallygyň kanagatlandyryjy alamaty iki ölçegiň kömegi bilen anyklanylýar, olar obýektiw hem-de subýektiw ölçeglerdir.

Harsallygyň kanagatlandyryjy alamatynyň obýektiw ölçegi şahsyýetiň öz hereketleriniň (hereketsizliginiň) netijesinde jemgyýetçilik howply netijeleriň emele gelmegini öňünden görmäge borçludygyny aňladýar. Obýektiw ölçegi kadalaýyn, jemgyýetçilik howply netijeleriň ýüze çykmagyny, ünsli bolan ýagdaýynda görmeli bolan borçlaryndan ýüze çykýar. Bu borçlar kanunyň ýagdaýlaryndan ýa-da başga kadalaşdyryjy namalardan, hünäriň häsiýetinden we wezipe ýagdaýyndan kesgitlenen şahsa mahsus işlerden ýa-da onuň ýerine ýetirmeli bolan başga düzgünlerinden gelip çykýar¹.

Mysal üçin, TJK-nyň 326-njy maddasynda “Ýol hereketiniň we ulag serişdelerini ulanmagyň düzgünleriniň bozulmagy görkezilen².

¹ Комментарии к Уголовному кодексу РФ под общей редакцией В.М. Лебедева, Ю.И. Скуратова. М., 2002, стр. 45-46.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 188-190-njy sah.

(1) Awtomobili, motosikli ýa-da beýleki mehaniki ulag serişdelerini dolandyryan adam tarapyndan ýol hereketiniň ýa-da transport serişdelerini ulanmagyň düzgünleriniň bozulandygy üçin, seresapsyzlyk zerarly uly möçberde zyýan ýetiren bolsa, üç ýyla çenli bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum edip ýa-da mahrum etmän, zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň ýigrimi bäsinden ellisine çenli bolan çäklerde jerime salmak ýa-da üç ýyla çenli bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum etmek bilen ýa-da mahrum etmän iki ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek jezasy berilýär.

BELLIKLER.

1. Ýetirilen zyýan zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň ýetmiş bäsinden artyk bahada bolsa, ol şu maddada zyýanyň uly möçberi diýlip ykrar edilýär.

2. Ýetirilen zyýanyň doly möçberde öwezini meýletin dolan adam şu maddanyň birinji böleginde göz önünde tutulan jenaýat jogapkärçiliginden boşadylýar.

(2) Seresapsyzlyk zerarly adamyň saglygyna agyr ýa-da ortaça agyrylykda zyýan ýetiren şonuň ýaly hereket üçin, üç ýyla çenli bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum edip ýa-da mahrum etmän, zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň kyrkysyndan ýüzüsine çenli möçberde jerime salynýar ýa-da üç ýyla çenli bellibir wezipede işlemek ýa-da belli bir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum edip ýa-da mahrum etmän, iki ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek ýa-da üç ýyla çenli bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum edip ýa-da mahrum etmän, baş ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(3) şu maddanyň birinji böleginde göz önünde tutulan, seresapsyzlyk sebäpli adamyň ölmegine getiren hereket üçin, üç ýyla çenli bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum edip ýa-da mahrum etmän ýedi ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(4) şu maddanyň birinji böleginde göz önünde tutulan, seresapsyzlyk zerarly iki ýa-da şondan köp adamyň ölmegine getiren hereket

üçin, üç ýyla çenli bellibir wezipede işlemek ýa-da belli bir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum edip ýa-da mahrum etmän baş ýyldan on ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

BELLIK.

Şu maddanyň ikinji, üçünji ýa-da dördünji böleklerinde göz önünde tutulan hereketi amala aşyran adam, eger jebir çekene kömek etmek üçin mümkin bolan ähli çäreleri gören bolsa, jeza şu maddanyň degişli böleginiň sanksiýasynda göz önünde tutulan aňrybaş möçberiniň ýarysyndan ýokary bolup bilmez”.

Jenaýat jogapkärçiligi görkezilen ýagdaýlarda diňe şahsyň berlen mümkinçilikden peýdalanmadyk we jemgyýetçilik howply netijeleriň önüni almadyk ýagdaýynda ýüze çykýar.

Subýektiw ölçegi, jemgyýetçilik howply netijäni önünden şahsyň mümkinçiligini berlen anyk ýagdaýda özüniň şahsy häsiýetine laýyklykda görülyär, onuň kesgitleýji ýagdaýlary şulardan ybaratdyr: günäkäriň etmişindäki ýagdaýynyň hakykat ýüzündäki mazmunyny dogry we bolşy ýaly kabul etmäge saglyk ýagdaýynyň mümkinçiligi bolmaly. Şeýlelikde, harsallygyň diňe iki ölçeginiň, ýagny, obýektiw we subýektiw ölçeginiň bolmagy günäkäriň hakykat ýüzünde jemgyýetçilik howply netijeleri önünden görmek mümkinçiliginiň bolmagyna şaýatlyk edýär. Bu şertlerde günäkärde şeýle netijeleri önünden görmäge gönükdirilen erkli güýjüniň bolmazlygy hem-de hakykat ýüzünde şeýle ýagdaýyň ýüze çykmagy şol şahs üçin jenaýat jogapkärçiligini döredýär.

Günäniň ikileýin görnüşi bilkastlaýyn edilen jenaýatyň görnüşi bolup durýar. Ýöne bu jenaýatlaryň edilmeginde günäniň iki görnüşi ýüze çykýar, ýagny bikastlaýyn günäniň görnüşi we seresapsyzlykdan jenaýat etmek. Tutuşlygyna şeýle jenaýat bilkastlaýyn edilen diýip hasap edilýär.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 29-njy maddasynda günäniň ikileýin görnüşi bilen edilen jenaýatlara düşünje berilýär. Niýet we seresapsyzlyk utgaşanda edilen jenaýat üçin jogapkärçilik (günäniň ikileýin görnüşi) şeýle düşünilýär. Günäniň ikileýin görnüşi bilkastlaýyn edilen jenaýat bilen we şeýle jenaýat netijesinde bolan netijeler babatynda seresapsyzlyk bilen häsiýetlendirilýär. Tutuşlygyna şeýle jenaýat bilkastlaýyn edilen diýlip hasap edilýär. Eger bilkastlaýyn jenaýat etmegiň netijesinde onuň bolýan netijelerini kanun has berk jeza bilen baglanyşdyrsa, eger adam şeýle netijeleriň bolmak mümkinçiligi öňünden görüp bilmeýse, ýöne görmeli ýa-da öňünden görmeýi mümkin bolsa ýa-da eger adam olaryň bolmak mümkinçiligini öňünden görse, ýöne olaryň önüni alaryn diýip, ýenilçilik bilen hasap etse, diňe şeýle halatda şeýle netijeler üçin jenaýat jogapkärçiligi bolup biler.

Günäniň ikileýin görnüşi bilen edilen jenaýatyň mysaly hökmünde TJK-nyň 235-nji maddasyny öwrenmek zerurdyr, “Emlägi bilkastlaýyn ýok etmek ýa-da zaýalamak.

(1) Kesekiniň emlägini bilkastlaýyn ýok edip ýa-da zaýalap, uly zyýan ýetirene, zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň başisinden ýigrimi başisine çenli bolan möçberde jerime salynýar ýa-da iki ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek ýa-da iki ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(2) Şonuň ýaly hereketler:

a) otlamak, partlatmak arkaly ýa-da umumy howply başga hili usul bilen amala aşyrylanda;

b) seresapsyzlyk sebäpli adamyň heläk bolmagyna ýa-da başga agyr netijelere getiren bolsa, üç ýyldan sekiz ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär”¹.

Bu jenaýatyň esasynda kesekiniň emlägine bilkastlaýyn zyýan ýetirilýär, ýöne mundan başga-da seresapsyzlyk bilen ýene-de bir netije ýüze çykýar, ýagny seresapsyzlyk sebäpli adamyň heläk bolmagy we seresapsyzlykdan adamyň ölmegi ýa-da başga agyr netijeler. Emlägi bilkastlaýyn ýok etmek ýa-da zaýalamak bilen bagly jenaýat-da iki netije ýüze çykýar, bir netije günäniň bilkastlaýyn görnüşi we

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 128-129-njy sah.

beýleki netije bolsa günäniň seresapsyzlyk görnüşü. Şol sebäpli “Emlägi bilkastlaýyn ýok etmek ýa-da zaýalamak” bilen bagly jenaýat, günäniň ikileýin görnüşü bilen amala aşyrylan jenaýat diýlip hasap edilýär.

Harsallyk bilen günäsiz zyýan ýetirmegi (tötänlik) tapawutlandyrmak gerek. Eger adam etmişň jemgyýetçilik üçin howpludygyna akyl ýetirmese ýa-da öz hereketiniň (hereketsizliginiň) jemgyýetçilik howply netijeleriniň bolmagynyň mümkinçiligini öňünden görmese we işiň ýagdaýlary boýunça olary öňünden görüp bilmese, etmiş günäsiz edilen diýlip hasaplanylýar.

TJK-nyň 30-njy maddasynda “Günäsiz zyýan ýetirmek (tötänlik)”¹ görkezilen. Eger adam etmişň jemgyýetçilik üçin howpludygyna akyl ýetirmese ýa-da öz hereketiniň (hereketsizliginiň) jemgyýetçilik howply netijeleriniň bolmagynyň mümkinçiligini öňünden görmese we işiň ýagdaýlary boýunça olary öňünden görüp bolmasa ýa-da görüp bilme-se, etmiş günäsiz edilen diýlip hasaplanylýar.

Eger jenaýat eden adam jemgyýetçilik howply netijeleriniň bolmak mümkinçiligini öňünden gören hem bolsa, ýöne onuň psihofiziologik sypatlarynyň ekstremal şertlere ýa-da nerw psihologik taýdan salynýan agrama laýyk gelmezligi netijesinde olaryň öňüni alyp bilmese, şeýle etmiş günäsiz diýlip hasaplanylýar. Şonuň üçin jenaýatçylykly harsallykdan, günäsiz zyýan ýetirmek tapawutlanýar: Birinjiden, öz eden hereketleriniň (hereketsizliginiň) netijesinde ýüze çykan netijelerine şol şahsyň psihiki gatnaşygy. Ikinjiden, harsallygyň haýsy-da bolsa bir ölçegini ýa-da onuň iki ölçeginiň hem bolmagyny aradan aýyrýar, ol hem şahsyň günäsini aradan aýyrýar².

TJK-nyň 31-nji maddasynda “Ýuridik we hakyky ýalňyşlyk”³ görkezilen. Adam, eger jenaýat kanunynda göz önünde tutulan etmiş edip, onuň hukuga garşydygyna düşünmese we işiň ýagdaýlary boýunça düşüniپ bilmese, ol jenaýat jogapkärçiligine degişli däl-dir. Adam eger jenaýat kanunynda göz önünde tutulan etmiş edip, şol jenaýatyň düzümine degişli hakyky ýagdaýlar babatynda sap ýürek-lilik bilen ýalňyşan bolsa, onda şol etmişň bilkastlaýyn edilendigi

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 16-17-nji sah.

² Уголовное право. Общая часть. Учебник, под ред В.И.Радченко. 2004, стр. 203-206.

³ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 17-nji sah.

üçin jogäpkärçilik çekip bilmez. Eger kanun has berk jezany bellibir hakyky ýagdaýlaryň bolmagy bilen baglanyşdyrsa, ýöne jenaýaty eden adam şol ýagdaýlar babatynda sap ýüreklilik bilen ýalňyşan bolsa, onda ol has berk jogapkäřçiligi degişli bolup bilmez.

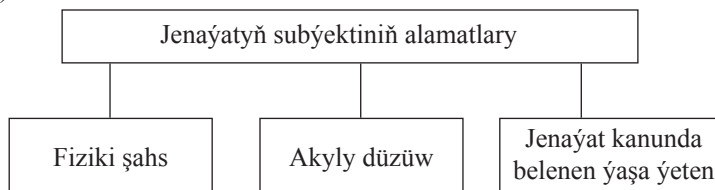
Jenaýatçylykly harsallykda günäkär diýip bilmek üçin kazyýet tejribesinde, aýyplanýan öz hereketiniň ýa-da hereketsizliginiň netijesinde jemgyýetçilik üçin howply netijleriň ýüze çykmagyny görmäge borçly ýa-da oňünden görmek mümkinçiligiň bolandygy hökman anyklanylýar.

1. Jenaýatyň subýektiw tarapy barada düşünje we onuň ähmiýeti nähili bolýar?
2. Jenaýatyň subýektiw tarapynyň hökmany alamatlary nähili bolýar?
3. Günä barada düşünje we onuň görnüşleri nähili bolýar?
4. Bilkastlaýyn edilen jenaýat diýlip nämä aýdylýar?
5. Niýet we onuň görnüşleri nähili bolýar?
6. Seresapsyzlyk bilen edilen jenaýat diýlip nämä aýdylýar?
7. Özüne ynam edijilik we harsallyk diýlip nämä aýdylýar?
8. Günäniň ikileýin görnüşi nähili bolýar?
9. Jenaýatyň subýektiw tarapynyň goşmaça alamatlary nähili bolýar?

XI BAP. JENAÝATYŇ SUBÝEKTI

Jenaýatyň subýekti jenaýatyň esasy düzüminiň bir bölegi bolup, jenaýatçylykly etmişi amala aşyran şahsy göz önünde tutýar. “Jenaýatyň subýekti” – jenaýat hukugy ylmynyň düşünjesidir, onda jenaýat kanuny esasynda gadagan edilen jemgyýetçilik howply etmişi amala aşyran adamyň hereketi (hereketsizligi) we onuň üçin bellenen jenaýat jogapkärçiligine düşünje berilýär. Kanunçylykda jenaýatyň subýekti – “jenaýat jogapkärçiligine degişli adam” ýa-da “jenaýaty amala aşyran adam” diýlip düşünilýär. Diýmek, jenaýatçylykly etmişi diňe adam tarapyndan amala aşyrylyp bilner.

Jenaýat jogapkärçiligi hemişe şahslaryň häsiýetlerini göz önünde tutýar, jenaýat jogapkärçiligine diňe anyk jenaýaty amala aşyran adamyň özi çekilýär. Jenaýat kanunynda göz önünde tutulan jemgyýete howply etmişi öz bilkastlaýyn ýa-da seresapsyzlyk hereketi (hereketsizligi) bilen amala aşyran, kanunda bellenen ýaşa ýeten, jenaýat jogapkärçiligine çekilýän şahs, jenaýatyň subýekti bolup durýar. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksine laýyklykda, diňe jenaýat kanunda bellenen ýaşa ýeten, akyly düzüw, fiziki şahs jenaýatyň subýekti bolup bilýär. Kanunda bellenen ýaşa ýetmek, akyly düzüwlik, fiziki şahs bolmak – ol jenaýatyň subýektiniň esasy alamatlarydyr (32-nji çyzygy).

32-nji çyzygy. Jenaýatyň subýektiniň alamatlary

Jenaýat hukuk kadanyň jenaýatyň subýekti baradaky aýratyn talaplaryna dogry gelýän subýektlere “ýörite subýekt” diýilýär we ol düşünje Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň bellibir kadalary boýunça jenaýat jogapkärçiligini bellemekde, goşmaça häsiýetlere

eýe bolan şahslara ulanylýar. Mysal üçin, „Para almak“ (TJK-nyň 184-nji maddasy) üçin diňe wezipeli adam jogap berip bilýär.

(1) Para berýäniň ýa-da oňa wekilçilik edýänleriň peýdasyna iş bitirendigi (bitirmändigigi) sebäpli wezipeli adamyň hut özüniň ýa-da arada durýan adamyň üsti bilen pul, gymmatly kagyzzar, başga emläk görnüşinde para alandygy ýa-da emläk häsiýetli peýda görendigi üçin, eger şeýle işi bitirmek (bitirmezlik) wezipeli adamyň gulluk ygtyýarlyklaryna girýän bolsa ýa-da gulluk ýagdaýynyň mümkinçiligi şol iş bitirmäge (bitirmezlige) täsirini ýetirip bilýän derejede bolsa, degişli alamatlary jenaýatyň takyk düzümini häsiýetlendiriji hökmany alamatlaryň sanawyna girýär”¹.

Diňe fiziki şahs, ýagny adam, jenaýatyň subýekti bolup biler. Hiç bir janly jandar adamyň ýerini eýeläp bilmeýär. Çünki diňe adamyň pikir etmäge, edýän hereketini bahalandyrmaga ukyby bardyr. Şu jähtden ugur alyp, Türkmenistanyň jenaýat kanuny haýwanlary, guramalary, edaralary ýa-da zatlary jogapkärçilige çekilip bolmaýanlygyny kepillendirýär. Şol sanda, hukuk şahslar jenaýatyň subýekti bolup bilmeýärler. Mysal üçin, „Adam öldürmek“, „Ogurlyk“, „Zorlamak“ ýaly jenaýatlar diňe adam tarapyndan amala aşyrylyp bilner. Hukuk şahs tarapyndan amala aşyrylan gatnaşyklarda jenaýatyň alamatlary ýüze çykan halatynda, onda şol edaranyň, kärhananyň, guramanyň degişli ýolbaşçylary ýa-da agzalary eden etmişi üçin jenaýat jogapkärçiligine çekilip bilnerler. Mysal üçin, “Görnetin adyl kazyýetligi bolmadyk hökümi, çözgüdi, kesgitnamany ýa-da karary çykarmak” (TJK-nyň 198-nji maddasy) bilen bagly jenaýatlar boýunça kazyýet edarasy däl-de, degişli kazylar jenaýat jogapkärçiligine çekilýär.

Hukuk şahslaryň hereketi üçin anyk adamlaryň jogapkärçiligi jenaýat hukuk kadasynda görkezilen. Mysal üçin, „Batyp galynan mahalyndaky bikanun hereketler“ (TJK-nyň 257-nji maddasy) bilen bagly jenaýat üçin guramanyň ýolbaşçysy jogapkärçilige çekilýär. “Batyp galynan mahalyndaky bikanun hereketler”².

(1) Emlägi ýa-da emläk borçnamalaryny, emläk hakyndaky, onuň möçberi hakyndaky maglumatlaryň, emlägiň ýerleşýän ýeri ýa-da em-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 100-101-nji sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 143-nji sah.

lāk hakyndaky başga maglumatlaryň, emlägi başga biriniň eýelik etmegine bermek, emlägiň başga eýeçilik haýryna geçirilmeginiň ýa-da ýok edilmeginiň ýasyrylmagy, şonuň ýaly-da, ykdysady işi görkezýän buhgalterlik we beýleki hasaba alnys resminamalaryň ýasyrylmagy, ýok edilmegi, galplaşdyrylmagy, eger şu hereketler guramanyň – bergidaryň ýolbaşçysy ýa-da eýesi tarapyndan ýa-da hususy telekeçi tarapyndan batyp galnan mahalynda ýa-da batyp galynjakdygyny öňünden aňyp, uly möçberde zyýan ýetirse, zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň ellisinden ýüzüsine çenli bolan möçberde jerime salynýar ýa-da iki ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek jezasy berilýär.

(2) Bergidaryň – guramanyň, ýolbaşçysynyň ýa-da eýesiniň ýa-da hususy telekeçiniň hakykatda öz gurbunyň çatmaýandygy (batyp galandygy) hakynda bilýän bolsa-da, käbir kreditorlaryň, emläk talaplaryny göz-görtele beýleki kreditorlaryň zyýanyna bikanun kanagatlandyrmagy, şonuň ýaly-da, gurby çatmaýan bergidar tarapyndan beýleki kreditorlaryň, zyýanyna özüne berlen artykmaçlyklar hakynda bilse-de, kreditor şeýle kanagatlandyrmagy kabul eden bolsa, eger şol hereketler uly möçberde zyýan ýetiren bolsa, zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň ýigirmi başisinden ýetmiş başisine çenli bolan möçberde jerime salynýar ýa-da iki ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek jezasy berilýär”.

Hukuk şahslaryň jenaýat jogapkärçilige çekilmezligi jenaýat hukugynyň esasy ýörelgesine laýyk gelýär, ýagny, her bir adam diňe öz eden etmişi üçin jenaýat jogapkärçiligine çekilýär. Ýöne şu ýagdaýy, hukuk şahsyň üstünden jogapkärçiligiň aýrýlýandygyny aňlatmaýar. Hukuk şahslar administratiw jogapkärçiligine çekilip bilnerler, jerime töleýärler, olaryň işi çäklendirilip ýa-da düýbünden hukuk şahsy ýok edilip bilner.

Jenaýatçy hökmünde şahsy kesgitlemegiň esasy ölçegi – jemgyýete howply etmişi amala aşyrmakdyr we şol etmişi amala aşyrmakda onuň günäkärligini ykrar etmekdir. Jenaýatyň subýekti – jenaýatyň düzüminiň hökmany elementi bolup, ol jenaýat kanunynda görkezilen alamatlaryň sanynda bolmasa, onda jenaýat jogapkärçiligi ýüze çykmaýar.

Jenaýatyň subýektini häsiýetlendirýän şertler şu aşakdakylardan ybarat bolup durýarlar:

- 1) fiziki şahs;
- 2) akyly düzüw;
- 3) jenaýat kanunda bellenen ýaşa ýeten.

Eger bellenen alamatlaryň haýsy-da biri ýok bolsa, onda etmiş amala aşyran adam jenaýatyň subýekti bolup bilmeýär. Mysal üçin, özüniň hereketlerine (hereketsizliklerine), jemgyýetçilik howply we hakyky häsiýetine akyl ýetirip bilmedik ýa-da olara ýolbaşçylyk edip bilmedik kiçi ýaşly adamlar (14-16 ýaşa ýetmedik). Şeýlelikde, jenaýatyň subýekti – kanun tarapyndan bellenen ýaşa ýeten, jenaýat kanuna garşy jemgyýetçilik howply etmiş amala aşyran, akyly düzüw, fiziki şahsdyr.

Kanun çykaryjy ýaş alamatlary boýunça iki ýaş çägi bellenyär. Adamyň on altı ýaşa ýetmegi bilen, umumy düzgün boýunça, jenaýat jogapkärçiligi ýüze çykýar. Käbir jenaýatlar üçin jenaýat jogapkärçiligi on dört ýaşda belleniýär. On dört ýaşdan jenaýat jogapkärçiligini ýüze çykarýan jenaýatlaryň alamatlary şulardan ybaratdyr:

a) jemgyýetçilik howply etmiş, jenaýaty eden adamyň günäsinin görnüşi;

b) jenaýatlaryň uly (ýokarlandyrylan) jemgyýetçilik howplulygy;

ç) jenaýatlaryň köpüsiniň yetginjekleriň arasynda ýaýramagy.

Ilkinji derňewi geçirýän edaralar we kazyýetler jenaýat jogapkärçiligine çekilýän kämillik ýaşyna ýetmedigiň anyk doglan gününü, aýyny, ýylyny anyklamaga borçludylar. Kazyýet işine çekilýäniň doglan gününden on sekiz ýaşyna çenli, ýigrimi dört sagat öňinçä amala aşyrylan bolsa, ol jenaýat jogapkärçiligine kämillik ýaşyna ýetmedik ýaly çekilýär. On dört ýaşyna ýetmedikler jemgyýetçilik howply etmiş amala aşyrandygy üçin jenaýat jogapkärçiligine çekilip bilinmeýärler, olar baradaky resminamalar terbiýeçilik häsiýetli mejbury çäreleri ulanmak bilen degişli edaralara berilýär. Kämillik ýaşyna ýetmedikleriň jenaýat işlerine seredilende ilki bilen derňew edaralary we kazyýetler aýyplanýan şahsyýet baradaky maglumatlary: onuň ýaşayyş, durmuş we terbiýe şertlerini; jenaýatyň delilini we maksadyny; ony amala aşyrmaga ýardam edýän sebäpleri we

şertleri anyklamaga borçludyr. Günäkäre degişli bolan ýagdaýlar jenaýat-hukuk çärelerini bellemekde göz önünde tutulýar.

Jenaýat eden mahalynda öz hereketleriniň (hereketsizliginiň) häsiýetine we ähmiýetine düşünýän, olardan ugur alýan adam akyly düzüw diýip hasap edilýär. Öz hereketlerine (hereketsizligine) ýolbaşçylyk edip bilmek ukyby, öz önünde kesgitlenen maksady goýup oňa ýetmek üçin çalyşýandygyna şaýatlyk edýär.

Jenaýatyň subýekti bolmak üçin şertleriň biri şahsyýetiň jenaýat eden wagtyna çenli jenaýat kanuny tarapyndan bellenen ýaş aýtmegi bolup durýar. Kiçi ýaşly, on dört ýaşyna ýetmedik çaga, jenaýatyň subýekti bolup bilmeýär. Diňe eden etmişiniň jemgyýetçilik howpuna düşünýän adam jenaýat jogapkärçilige degişlidir. Jenaýat jogapkärçiliginiň ýaş kanun tarapyndan bellenilende öňi bilen psihologiýanyň, pedagogikanyň, lukmançylygynyň netijeleri göz önünde tutulýar. Kanun tarapyndan jenaýatyň subýektiniň kesgitli ýaş aýtmegi bilen ýetginjekde daş-töwerekdäki bolup geçýän zatlaryň manysyna düşünmek we öz edýän hereketleriniň (hereketsizlikleriň) nämä getirip biljekdigine düşünmäge bolan ukyby döreýär. Öz hereketleriniň (hereketsizlikleriň) howpludygyna düşünmek ukyby ýuwaş-ýuwaşdan ýetginjegiň öz durmuşy yzarlamalaryndan, terbiýeden ýüze çykýar. Käbir hereketleriň (hereketsizlikleriň) howplulygy ýetginjege çagalykdan ene-atasynyň öwredişiniň, terbiýeçiniň öwredişiniň derejesi netijesinde aýan bolýar. Ýetginjege ýaşlykdan howply hereketleri etmegiň erbetdigini aňyna guýmak peýdaly bolýar.

Kanun arkaly jenaýat jogapkärçiligine düşýän ýaşyň bellenilmeginiň möhüm tarapy, adama berilýän jezanyň maksadyny öz aňynda doly aňlamagydyr, sebäbi diňe şol ýagdaýda jeza berilmeginiň terbiýeçilik ähmiýeti öz maksadyna ýetýär.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 21-nji maddasyna laýyklykda jenaýat jogapkärçiligine jenaýat eden wagtyna çenli on altýaşy dolan adamlar degişli bolup durýar¹. Jenaýat jogapkärçiligine jenaýat eden wagtyna çenli on altýaşy dolan adamlar düşýär. On dört ýaşdan on altýaş çenli bolan adamlar jenaýat edende, bilkastlaýyn adam öldürendigi üçin (101-nji madda), saglyga bilkastlaýyn agyr şikes ýetirendigi üçin (107-nji madda), saglyga bilkastlaýyn orta agyrykdaky şikes ýetirendigi üçin (108-nji madda), zorlandygy üçin (134-nji madda), ogurlyk edendigi üçin (227-nji maddasy), talaňçylyk edendigi üçin (230-njy madda), garakçylyk edendigi üçin (231-nji madda), gorkuzyp alandygy üçin (232-nji madda), kesekiniň ulag serişdesini bikanun eýeländigi üçin (234-nji madda), emlägi bilkastda ýok edendigi ýa-da zaýalandygy üçin (235-nji maddanyň ikinji bölegi), ýaragy, ok-därileri, partlaýjy maddalary we partladyjy enjamlary ogurlandygy ýa-da gorkuzyp alandygy üçin (291-nji madda), neşe serişdeleri ýa-da psihotrop jisimleri satmak maksady bilen bikanun taýýarlandygy, gaýtadan işländig, edinendigi, saklandygy, daşandygy, iberendigi üçin (292-nji maddasy), neşe serişdeleri ýa-da psihotrop jisimleri ogurlandygy ýa-da gorkuzyp alandygy üçin (294-nji madda) jenaýat jogapkärçiligine çekilýär.

Öz eden etmişi üçin jenaýat jogapkärçiligine çekilýän şahslar TJK-de bellenen jenaýatlary amala aşyranlarynda, ýokarda görkezilişi ýaly, on dört ýaşyndan jenaýat jogapkärçiligine çekilip bilnerler. Munuň sebäbi bellibir jenaýatlaryň ýetginjekleriň arasynda has köp amala aşyrylmagy we ýaýranlygy bilen bagly bolup durýar. Mysal üçin, TJK-nyň 227-nji maddasynda görkezilen “Ogurlyk” ýa-da TJK-nyň 234-nji maddasynda görkezilen “Başga biriniň ulag serişdesini bikanun eýelemek” üçin jogapkärçilik on dört ýaşda ýüze çykýar. On dört ýaş ýetýänçä şeýle jenaýatlaryň jemgyýet üçin nähiili howply bolup durýanlygyny we öz hereketleri (hereketsizlikleri) üçin belli derejede jogapkärçilige çekilip bilinjekdigi, ýaşlar üçin çylşyrymly bolup durýar. Ýokarda sanalyp, görkezilen jenaýatlaryň arasynda dürli derejelere (kategoriýalara) degişli jenaýatlar hem bar. Jemgyýetde terbiýäniň ähmiýetiniň ösmegi bilen jemgyýetiň aňynyň arassalanmagy bilen jenaýat edýän adamlaryň arasynda ýetginjek-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 13-14-nji sah.

leriň sany azalýar. Ýetginjekleriň jemgyýetçilik howply etmişleriniň önüni diňe bir jeza howpy bilen däl-de, terbiýeçilik, düşündiriş işleri bilen hem alyp boljakdygyny göz önünde tutmalydyrys.

Jenaýat jogapkärçiligiň ýaşyny kesgitlemek diňe bir psihologiýa, lukmançylyk, durmuş ýa-da pedagogik meseleleri bilen bagly bolman, ol jemgyýetde amala aşyrylýan jenaýatçylyk bilen hem baglydyr. Jemgyýetde düşündiriş-terbiýeçilik işlerine uly üns berilýär, jenaýat jogapkärçiligiň düşýän ýaşynyň ulalmagyny kesgittenilýär. Kanun arkaly jenaýat jogapkärçiligiň anyk ýaşynyň belenilmegi – jenaýat hukugynyň kanunçylyk ýörelgesine gabat gelýär. Egerde muny anyklamak kazyýetiň garamagyna bagly edilse, onda ol raýatlaryň kanun önünde deňlik ýörelgesiniň hem bozulmagyna hem getirip biler. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň belli maddalarynyň dispozisiýasynda görkezilen, jenaýatçylykly etmişleri aýratyn alamatlary boýunça diňe kämillik ýaşyna ýeten adamlar amala aşyrylyp bilerler. Mysal üçin TJK-nyň 155-nji maddasynda görkezilen etmiş, ýagny „Kämillik ýaşyna ýetmedigi jenaýat etmäge çekmek“, bu ýerde görşümüz ýaly, jenaýatyň subýekti bolup, jenaýat jogapkärçiligine diňe on sekiz ýaşyny dolduran adam çekilip bilner. “Kämillik ýaşyna ýetmedigi jenaýat etmäge çekmek

(1) On sekiz ýaşyna ýeten adam jenaýat etmäge kämillik ýaşyna ýetmedigi çekse, üç ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(2) Ata-ene, bilim-terbiýeçilik işgäri ýa-da kanun arkaly kämillik ýaşyna ýetmedik hakda alada etmek borçlary üstüne ýüklenen başga adam tarapyndan şonuň ýaly etmiş edilse, üç ýyla çenli bellibir wezipäni eýelemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum edip ýa-da mahrum etmän baş ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(3) Şu maddanyň birinji ýa-da ikinji böleklerinde göz önünde tutulan etmişler fiziki zorluk ulanmak ýa-da ony ulanmak haýbatyny atmak bilen amala aşyrylsa, dört ýyldan sekiz ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(4) Kämillik ýaşyna ýetmedigi guramaçylykly jenaýatçylykly topara ýa-da jenaýatçylykly bileleşige çekmek bilen ýa-da aýratyn

agyr jenaýaty etmäge çekmek bilen baglanyşykly şu maddanyň birinji, ikinji ýa-da üçünji böleklerinde göz önünde tutulan etmişler üçin, baş ýyldan on ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär”¹.

TJK-nyň 160-njy maddasy boýunça bolsa, ýagny „Çagalary ýa-da işe ýarawsyz ata-eneleri ekläp-saklamak üçin serişdeleri tölemekden zandyýamanlyk bilen boýun gaçyrmak“ jenaýatyň subýekti bolup, kämillik ýaşyna ýeten öz gazanjy bolan maşgala hukugynyň agzasy (çagalar, ene-atalar) şol maddanyň subýekti hökmünde göz önünde tutulýar.

Kada boýunça raýatyň ýaşı bellenen resminamalar (pasport, dogluş hakyndaky şahadatnama we ş.m.) boýunça kesgitlenilýär. Eger-de ol resminamalar ýitirilen ýa-da ýok edilen bolsa, ol halatda başga hili subutnamalar ulanylýar we bellibir kazyýet-lukmançylyk seljerişini geçirmek zerur bolup durýar. Şolar ýaly ýagdaýlarda jogapkärçilige çekilýäniň doglan güni diýip, görkezen ýylynyň soňky aýynyň soňky güni hasaplanylýar.

Jenaýat hukugynda on altý ýaşa ýeten raýatlar, aýratyn ýagdaýlarda on dört ýaşa ýeten raýatlar, jenaýatyň subýekti diýlip kabul edilen halatynda, olar tarapyndan jenaýatçylykly etmişleri edendigi üçin doly jogapkärçilik berilýän bolsa-da, olar diňe on sekiz ýaşa ýetenlerinde kämillik ukybyna eýe bolup durýarlar.

Akly düzüwlik – bu adamyň kanunyň önünde öz hereketleri (hereketsizligi) üçin jogapkärçilik çekip bilmäge ukyplylygyny aňladýar. Akly ýerinde dällik – bu hukuk düşüňjesi bolup, psihiki näsaglygy ýagdaýynda amala aşyrylan jenaýat kanuna garşy hereketleri (hereketsizligi) üçin günäkärlenýäne jogapkärçilik bildirip bolmaýan ýagdaýdyr. Akly ýerinde dällik – bu akly düzüw dälliginiň görnüşi bolup, ýörite şertleriň jemini anyklaýar, psihiki näsagyň eden etmiş

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 85-86-njy sah.

üçin jogapkärçiligi aradan aýrylýar. Jenaýatyň subýekti diňe akyly düzüw şahs bolup biler. Akyly düzüwlik we bellenen ýaşa ýetmek jenaýat jogapkärçiligiň esasy şertleri bolup, jenaýatyň subýektiniň umumy alamaty esasynda hasaplanylýar.

Belli bolan pelsepe we hukukçy alymlaryň pikirine laýyklykda diňe adam öz hereketlerine düşüniş we obýektiv kanunalaýykdygyna göz ýetirip, azat hereket (hereketsizlik) etmäge ukyplydyr. Akyly ýerinde däl şahs jemgyýetçilik howply hereketi (hereketsizligi) üçin, özüniň aňynyň we erkiniň gatnaşmanlygy üçin jenaýat jogapkärçiligine çekilip bilinmez. Akyl taýdan ýarawsyzlaryň jemgyýetçilik howply etmişleriniň sebäbi olaryň ýarawsyz ýagdaýy bolup durýar. Olaryň jemgyýete nähili agyr zyýan ýetirenlerine garamazdan, şol zyýany ýetirmekde psihiki ýarawsyz adamy günäli hasaplamaga esas ýokdur¹.

Akyly ýerinde dällik ýagdaýynda jemgyýetçilik howply etmiş eden şahslara, şol şahslar öz eden etmişlerine görä we öz psihiki ýagdaýlaryna görä jemgyýetçilik üçin howply bolsalar, kazyýet tarapyndan mejbury lukmançylyk häsiýetli çäreleri bellemeli. Şeýle ýörite çäreleri jeza bolup durman, eýsem jemgyýeti akyly ýerinde däl adamlaryň jemgyýetçilik howply hereketlerinden (hereketsizlikden) goramak we şol bir wagtyň özünde psihiki ýarawsyz adamlary bejermek üçin, olaryň özlerini goramak we bejermek üçin bellenilýän çäreleridir.

Akylynyň doly we düzüw wagty jenaýaty amala aşyran adam öz hereketlerine (hereketsizliklerine) baha berip we ony maksadyna görä ugrukdyryp bilýär. Öz hereketleriniň (hereketsizlikleriniň) jemgyýet üçin howpludygyna göz ýetirip, kanunyň çäklerinden çykyp erkin etmiş amala aşyrýandygyna esaslanyp, jenaýat hukugy şahsy jenaýatda günäli hasap edýär. Akyly ýerinde däller üçin, jemgyýete howply hereketlerine (hereketsizliklerine) doly aňynyň gatnaşmaýanlygy sebäpli, jenaýat jogapkärçiligi ýüze çykmaýar. Psihiki taýdan näsagyň jemgyýete howply hereketlerini (hereketsizliklerini) etmegi onuň psihiki keselli bolmagyň esasy şertidir².

¹ Психологический комментарий к Уголовному кодексу РФ. Москва, 1999, стр. 78.

² Курс уголовного права в пяти томах. Том 1. Общая часть: Учение о преступлении / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi tarapyndan bellenen ýaşa ýetmek – şahsyň jenaýat jogapkärçiligine çekilip bilinmeginiň bir şertidir. Kanunda jenaýat jogapkärçiligine düşýän in pes ýaşyň bel-lenilmegi şahsyň öz hereketleriniň (hereketsizliginiň) manysyna düşünmegi we olara erk etmegi bilen aýrylmaz baglanyşyklydyr. Ýo-karda belleýşimiz ýaly, jenaýatyň subýekti bolup diňe akyly düzüw we akyly bar şahslar çykyş edip bilýärler. Döwlet tarapyndan, ka-nuny taýdan köp gadagan edilen zatlary kiçi çaganyň hem aňyna ýe-tirip bolýar: kesekiniň zadyny almazlyk, şikes ýetirmezlik we ş.m. Ýöne adamy jenaýat jogapkärçiligine çekmek üçin onuň belli kanuny düşünjesi, öz hereketleriniň hakyky tarapyna baha bermäge ukyply bolmagy ýeterlik bolman, eýsem onda durmuş hukuk düşünjesiniň bolmagy gerekdir².

Türkmenistanyň jenaýat kanunynalaýyklykda jenaýat eden ma-halynda öz hereketleriniň (hereketsizliginiň) häsiýetine we ähmiýe-tine düşünen we olardan ugur alan adam, akyly düzüw we akyly doly diýip hasap edilýär. Akyly düzüwlik bu jenaýat eden mahalynda ada-myň öz hereketlerine (hereketsizligine) düşüniş ýolbaşçylyk edip bil-mäge ukyply bolan psihiki ýagdaýydyr. Adamyň öz eden hereketiniň (hereketsizlikleriň) diňe hakyky tarapyny düşünmek däl-de, eýsem, durmuşy ornuny düşüniş bilmek diňe akyly düzüw we psihiki sagdyn adama mahsusdygyny aňladýar. Akyly düzüw we erkin adamyň özüni alyp barşyny kesgitleýän ýagdaýy psihiki ygtyýarlyk bolup durýar. Olar elmydama adamyň ýerleşýän jemgyýetçilik gurşawyny, jemgyýetiň maddy durmuşynyň şertini şertlendirýän obýektiw haky-katy bolup durýar. Adam pikir edip bilýän jandar hökmünde öz hereketleriniň (hereketsizlikleriň) hakyky ýagdaýyna baha berip, öz hereketleriniň (hereketsizlikleriň) esasynda ýüze çykjak netijesini görüp we düşüniş, şol hereketleri (hereketsizlikleri) haýsy hem bolsa bir maksadyna ýetmek üçin ulanyp bilýär.

Akyly düzüwliklik – bu fiziki şahsyň öz eden kanuna garşy etmiş üçin jogapkärçilik çekip bilmekliginiň alamatydyr. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 23-nji maddasynyň 1-nji böleginde şeýle diýilýär: “Jenaýat kanunynda göz önünde tutulan etmiş eden mahalynda öz hereketleriniň (hereketsizliginiň) häsiýetine we ähmiýetine, olaryň

jemgyýetçilik howpludygyna akyl ýetirip bilmedik ýa-da psihiki taýdan kesellemegi, psihiki bozulmagyň wagtlaýyn keselliligi ýa-da akyly kemligi netijesinde erk edip bilmedik adam jenaýat jogapkärçiligine çekilmeýär”¹.

Öz hereketlerine (hereketsizliklerine) düşünişip, erk edip bilmegi, akyly düzüw adamy akyly ýerinde däliden tapawutlandyrýar. Adam pikirlenip, ýüze çykan ýagdaýy doly aňynda aýlap, özüniň maksady-na ýetmek üçin birnäçe ýoly saýlap bilýändigini bilen beýleki jandarlardan tapawutlanýar. Şahsyň bilkastlaýyn ýa-da seresapsyzlyk zerarly amala aşyran jenaýaty üçin jenaýat jogapkärçiligine çekilmeginiň esasy bolup günäkäriň öz edýän hereketine (hereketsizliklerine) aňly düşüňjeli erk etmäge bolan ukyby hyzmat edýär.

Adamyň öz hereketleriniň (hereketsizlikleriniň) hakyky taraplaryny we durmuş manysyny düşünmäge bolan ukyby, düşüňjesi, öz hereketlerine ýolbaşçylyk edip bilmegi, akyly düzüw adamy akyly ýerinde däliden tapawutlandyrýar. Jenaýat, jenaýatyň sebäpleriniň we şertleriniň ornuny oýnaýan daşky ýagdaýlaryň бүтін täsiri astynda amala aşyrylýar, ýöne olaryň hiç biri adama öz täsirini adamyň aňyna degmän ýetirip bilmeýär.

Akyly düzüw dälilik bu adamyň öz edýän hereketlerine (hereketsizligine) düşüňmezligine we olaryň getirip biljek netijesini görüp bilmezligine getirýän psihikasynyň ýarawsyz ýagdaýy bolup durýar. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksinde göz önünde tutulan, haçan, öz hereketleriniň (hereketsizliginiň) häsiýetine we ähmiýetine, olaryň jemgyýetçilik howpludygyna akyl ýetirip bilmedik ýa-da psihiki taýdan kesellemegi, psihiki bozulmagyň wagtlaýyn keselliligi ýa-da akyly kemligi netijesinde şolara erk edip bilmedik adam jenaýat jogapkärçiligine çekilmeýär.

Eden jemgyýetçilik howply etmişini öz aňy we erki bilen etmedik adam, eden etmişini üçin jenaýat jogapkärçiligine çekilmeýär. Şahsyň jemgyýetçilik howply etmişiniň etmegi onuň akyly ýerinde dældigi bilen şertlendirilýär. Etmişiniň esasynda jemgyýete nähili agyr zyýan ýetirilse-de olary amala aşyran akyly ýoklara we akyly kemlere günä ýüklemek, jeza çäresini bellemek bolmaýar. Sebäbi jezany

¹ Психологический комментарий к Уголовному кодексу РФ. М., 2008.

bellemekligiň esasy maksady olar üçin düşnüksizdir. Şahsyň akyly ýerinde däl halatynda jemgyýetçilik howply etmişini eden şahslaryň etmişleriniň agyrlygyna we psihiki ýagdaýlaryna jemgyýetçilik howplulygyna seredip, kazyýet olara lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çäresini belläp biler.

Bu mejbur ediş çäreleri olar üçin jeza çäreleri hökmünde däl-de, olaryň özi üçin kömek, ýagny olary bejerjek jemgyýet üçin howpsuzlyk bolup hyzmat edýär.

Akyly düzüw dälligiň düşünjesini anyklamak üçin jenaýat hukugy iki ölçegi ulanýar:

1. Lukmançylyk-biologik ölçegi;
2. Ýuridiki-psihologik (hukuk-psihologik) ölçegi.

Adamy akyly ýerinde däl diýip bilmek üçin şu iki ölçegi anyklamak we gabat getirmek zerurdyr. Öz agyrlık derejesi boýunça psihiki näsaglyk her dürli bolup biler. Öz eden hereketleriniň (hereketsizlikleriň) ähmiýetini we şol hereketlerine erk edip bilmeýän derejeli şahs akyly ýerinde däl diýip ykrar edilip bilner.

Kazyýetde ýa-da derňew edaralarynda işine seredilýäniň akylynyň düzüw däldigi barada şübhe döremäge esas bolan halatynda kazyýet-psihatriýa seljerişini belläp bolýar. Şahsy gutarnykly akyly düzüw däl diýen çözgüdi seljerişin netijisi boýunça kazyýet kabul edip biler. Bu ýagdaýlarda kazyýet-psihatriýa seljerişini bellemekligiň we geçirmekligiň tertibi Türkmenistanyň Jenaýat iş ýörediş kodeksi esasynda kadalaşdyrylýar.

Ýuridiki (hukuk) ölçegi jemgyýetçilik howply etmişi eden wagtynda öz hereketleriniň (hereketsizlikleriň) häsiýetine düşünip bilmeýän şahsa kazyýet kesgitleýär. Lukmançylyk ölçegi akyly düzüw dälligiň sebäplerini, jemgyýetçilik howply etmişi eden adamyň psihikasynyň yza galandygyny ýa-da adamyň psihikasynyň ýarawsyzlygyny açýar¹.

Akyly ýerinde dälligiň iki ölçeginiň takyk alamatlary şulardan ybarat bolup durýarlar.

1. Şahsyň ruhy ýarawsyzlygy bolup durýar. Bu ölçegi lukmançylyk ýa-da biologik ölçegi diýip atlandyrmak bolýar.

¹ Психологический комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. М., 2008.

2. Şahsda öz hereketleriniň (hereketsizlikleriň) manysyna düşünmäge ýa-da olara ýolbaşçylyk etmäge mümkinçiliginiň bolmazlygy. Bu ölçegi hukuk ýa-da akyl ölçegi diýlip atlandyrylýar.

Ähli akylly näsazlykdan jebir çekýän adamlara akylly ýerinde däl diýip bolmaýar. Akyllyň işjeň hereketiniň bozulmagy öz agyrlыgy boýunça dürli-dürli bolup durýar. Adama öz hereketleriniň manysyna düşüňip ýa-da olara ýolbaşçylyk etmek ukybyndan galmak derejesine ýeten wagtynda oňa akylly ýerinde däl diýip bolýar. Kazyýetde ýa-da derňew geçirilende akylly ýerinde dällik barada mesele ýüze çykanda, hökmany suratda kazyýet-lukmançylyk psihiatriýa seljermesi geçirilýär we seljermе toparynyň gelen netijesi esasynda adamyň akylly düzüwligi ýa-da akylly ýerinde dälligi barada çözügüt çykarylýar. Kazyýet lukmançylyk psihiatriýasynda wajyp soraglaryň biri akylly ýerinde däller baradaky meseläni çözmek bolup durýar. Şahsyýet barada çykarylýan dogry çözügüdiň esasy şerti – adamyň psihiki taýdan öz hereketine (hereketsizligine) dogry we anyk düşünmekdir. Akylly ýerinde dällere olaryň hereketlerine (hereketsizligine) laýyk baha bermek, kanunyň, ylmyň we tejribeligiň üsti bilen subut etmекdir. Akylly ýerinde dälligiň lukmançylyk ölçegleriniň häsiýetlerini anyklamak ýörite bilimsiz mümkin däl, şonuň üçin bilermen hökmünde diňe ýörite rugsatly lukmanlar çykyş edip bilýärler, ýöne hukuk ölçeglerde hem ýörite bilermenler gatnaşmalydyr, sebäbi her bir hadysada onuň barlygyny ýa-da ýoklugyny akyl taýdan näsaglaryň keselhanasynyň maglumatlarynyň üsti bilen anyklanylmalıdyr. Şunuň bilen birlikde akylly ýerinde dälligiň dar gatnaşyklary ýüze çykýar.

Akyl taýdan şahsyň ölçegini geçirmekde akylly ýerinde dälliginiň iki alamaty göz önünde tutulýar. Şolaryň biri: ukyplylyk (öz hereketlerini ýa-da hereketsizligini anyklamak mümkinçiliginiň ýoklugy), beýlekisi bolsa, erkli (öz hereketlerine ýa-da hereketsizligine ýolbaşçylyk etmäge ukybynyň ýoklugy). Bu alamatlary duýgunyň erkli we ukyply görnüşleriniň akyl taýdan hereketlerini (hereketsizligini) synagdan geçirilmäge uly mümkinçilik döredýärler. Akylly düzüwlik we akylly ýerinde dällik meselelerine toplumlaýyn seredilýändir. Akylly ýerinde dällige düşüňje öz gözbaşyny akylly düzüwligiň derejesinden alyp gaýdýar. Akylly ýerinde dälligi, hukuk

ölçeği psihiki taýdan näsaglygyň agyr görnüşi diýip häsiýetlendirýär. Lukmançylyk ölçeginiň mazmunyna görä ýarawsyzlyk bolup durmaýan psihiki näsazlyk, akyly düzüwlik ýagdaýynda hem bolup biler. Muňa mysal edip, adamda gorkynyň, gaharyň, emosiýalaryň güýçli ösmegi jenaýatyň döremeginiň içki güýji bolup durýar. Şeýle ýagdaýlarda adamyň aňy daralýar we öz hereketlerine (hereketsizligine) ýolbaşçylyk etmek mümkinçiligi çäklenýär, ýöne adamyň tebigatyna mahsus güýçli gazaplanma akylyň ýarawsyz näsazlygy bolup durmaýar we şonuň üçin hem akyly düzüw dälligiň ölçegi bolup hyzmat etmeýär.

Dünýä ýüzündäki psihiki ýarawsyzlygyň köp bölegi kesgitli aňa eýelik etmek ätiýaçlygyndan belli ugur alýandyr. Akyly ýerinde däl diýmek üçin psihiki näsagda jemgyýete howply hereketleri (hereketsizlikleri) amala aşyrmaga ukybynyň barlygyny anyklamalydyr. Şunlukda psihiki näsagyň jemgyýete howply hereketleriniň (hereketsizliginiň) esasy taraplaryny däl-de, eýsem, durmuş manylylygyny aňlamaklygy hem hökmandyr.

Subýektiň akyly düzüw däl diýip bilmek üçin onuň psihiki näsaglygyny ýokarda agzalan toparlaryň haýsam bolsa birine degişli etmekligiň aýratyn ähmiýeti ýokarydyr. Psihiki ýagdaýy näsagyň öz hereketleriniň (hereketsizlikleriň) jemgyýetçilik howpuna we häsiýetine akyl ýetirmeýän derejä ýeteninde şeýle netijä gelmek zerurdyr. Şu netijä gelmekligiň hukuk ähmiýeti uludyr, şol sebäpli hem bu ölçege hukuk ölçegi diýilýär.

Şahsy, akyly ýerinde däl diýip bellemek üçin, onuň şol jemgyýetçilik howply etmişi eden mahalynda öz hereketlerine (hereketsizligine) akyl ýetirişini anyklamaly. Onda bu etmişiniň diňe bir hakyky tarapyna däl-de, onuň durmuş ähmiýetine we jemgyýetçilik howpuna-da akyl ýetirişini bilmeli. Şahsyň akyly düzüwligi (akyly ýerinde dälligi) hakyndaky mesele elmydama bellibir edilen etmişe degişlilikde çözülýär. Hiç bir adam etmişsiz akyly ýerinde däl diýlip ykrar edilip bilinmez. Sebäbi, birinjiden, hroniki psihiki näsaglygyň dowamlylygynda näsagyň ýagdaýynyň gowulaşmagy hem mümkin (remissiýa). Ikinjiden, käbir psihiki näsaglykda (mysal üçin: oligofreniýa) näsaglar käbir hereketleriniň (hereketsizlikleriň) jemgyýetçilik

howpuna we hakyky ýagdaýyna akyl ýetirip bilýärler (saglyga şikes ýetirmek, ogurlyk). Başga hereketlerine bolsa, ýagny, has çylşyrymly jemgyýetçilik gatnaşyklaryny gurşap alýan (durmuş, milli ýa-da dini duşmançylygy döretmegi) hereketleriniň kanuna garşydygyna düşüniş bilmeýärler.

Hukuk ölçegi intellektual pursadyny we erkli pursadyny öz içine alýar, şahsda öz hereketleriniň (hereketsizlikleriň) hakyky tarapy we jemgyýetçilik howpuny düşünmäge ukypsyzlygyny jemleýär. Intellektual pursadyň mazmuny şahsyň öz edýän hereketleriniň jemgyýetçilik howplulygyna düşünmeýänligine şaýatlyk edýär. Kada bolşy ýaly, intellektiň bozulmagy erkiň bozulmagyna – şahsyň öz hereketlerine (hereketsizliklerine) ýolbaşçylyk edip bilmezligine getirýär. Ýöne bellibir halatlarda şahs öz edýän hereketleriniň (hereketsizlikleriň) häsiýetine düşüniş, ýöne ýarawsyzlygy zerarly öz hereketlerine ýolbaşçylyk etmäge ukypsyz bolup bilýär. Şeýle ýagdaýlar neşe serişdelerini ýa-da spirtli içgileri ulanýan adamlarda bolup bilýär¹.

Şahsy akyly düzüw däl diýip hasap etmek üçin hökmany suratda lukmançylyk ölçeginiň (iň bolmanda bir alamatyny) we hukuk ölçeginiň (iki alamatyny ýa-da erkiň alamatyny) alamatlaryny kesgitlemelidir². Kanunda bellenen düzgüne laýyklykda, akyly düzüw däl diýip kesgitlenen adamlar öz hereketlerine (hereketsizliklerine) jogap berip bilmeýändigini sebäpli, jenaýatyň subýekti bolup we eden etmişleri üçin jenaýat jezasyna çekilip bilmeýärler. Şeýle adamlara kazyýet tarapyndan mejburi lukmançylyk häsiýetli çäreleri görnüp bilner.

Jemgyýetçilik howply etmişi şahs eden mahalynda, onuň psihiki näsag bolan ýagdaýynda, şahsyň akyly ýerinde dälligini bilseň bolýar. Şol sebäpli jenaýaty amala aşyranýndan soň, psihiki näsaglan şahsa akyly ýerinde däl diýen düşüňjani ulanmak nädogrudyr. Jenaýaty amala aşyranýndan soň jezany bellemäge we ýerine ýetirmäge mümkinçilik bermeýän psihiki bozulma bilen keselläne, aýratyn düzgünli

¹ Курс уголовного права в пяти томах. Том 1. Общая часть: Учение о преступлении / Под. ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 54-55-nji sah.

lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çärelerini ulanmaklyk mümkindir (TJK-nyň 94-nji maddasy).

“Lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çärelerini ulanmagyň esaslary².

(1) Lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreler kazyýet tarapyndan şu adamlara belleniş bilner:

a) jenaýat kanunynda göz önünde tutulan etmiş akyly düzüw däl ýagdaýda amala aşyrylma;

b) jenaýaty amala aşyrylyşyndan soň jezany bellemäge ýa-da ýerine ýetirmäge mümkinçilik bermeyän psihiki taýdan bozulma bilen keselläne.

(2) Lukmançylyk häsiýetli çäreler arakhorlykdan, neşekeşlikden ýa-da toksikomaniýadan ejir çekýän, jenaýaty amala aşyran adamlar babatda olary bejermek we jezanyň maksadyna ýetmegi üçin ýardam edýän şertleri döretmek maksady bilen kazyýet tarapyndan jeza bilen bir hatarda belleniş bilner.

(3) Lukmançylyk häsiýeti mejbury çäreleri ýerine ýetirmegiň tertibi Türkmenistanyň jenaýat-ýerine ýetiriş kanunçylygy tarapyndan kesgitlenilýär.

(4) Uly bolmadyk agyr jenaýaty amala aşyran, şu maddanyň birinji böleginde sanalyp geçilen adamlar, şeýle hem, özüniň psihiki ýagdaýy boýunça howp döretmeýän adamlar babatda kazyýet olary bejermek ýa-da psihiatriki edaralara ibermek baradaky meseleleri çözmek üçin psihiatriki kömek we ol berlende raýatlaryň hukuk kepillikleri hakynda Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen tertipde zerur bolan materiallary saglygy goraýyş edaralarynda berip biler”.

Adamyň hemme psihiki (ruhy) ýarawsyzlyk ýagdaýlaryna adamy akyly düzüw däl diýip kabul etmäge ýol berlenok. Diňe adamyň öz etmişine dogry baha bermäge päsgel berýän psihiki ýarawsyzlygy

akyly düzüw dälilik diýip hasap edilýär. Şeýlelikde, lukmançylyk ölçegi hökmany hukuk ölçegi bilen gabat bolmaly.

Lukmançylyk ölçegi psichiatriýa biliminiň düşünjesine esaslanýar. Lukmançylyk ölçegi ýarawsyz psihikanyň näsaglygyny kanuna laýyklykda dört görnüşli anyklaýar:

1. Hroniki psihiki näsaglygy (hemişelik ruhy bozulmalar).
2. Wagtlaýyn psihikanyň näsaglygy (wagtlaýyn ruhy bozulmalar).
3. Kemakyllyk (huşsuzlyk).

4. Psihikanyň ýarawsyzlygynyň başga hili ýagdaýlary (akyly näsaglygyň beýleki görnüşleri).

Hroniki psihikanyň näsaglygy – ösmäge ukyply bolan we yzygiderli häsiýeti bolan kyn bejerilýän ýa-da düýbünden bejerilmeýän psihiki näsaglygyň netijesi bolup durýar. Şeýle ýarawsyzlyga psichiatriýa şulary girizýär: şizefriniýa, paranoýa, beýniniň sifilisi netijesinde ösýän paraliç, ösýän garrylyk kemakyllygy we başgalar. Kazyýet-psichiatriýa tejribesiniň görkezişi ýaly, hroniki psihiki üýtge-me – akyly düzüw dälligiň lukmançylyk ölçegi bolup durýar. Bulara ilkinji nobatda şizofreniýa degişlidir. Hemişelik psihiki bozulmasy – bu dowamly häsiýetini göterýän, bejermekligi kyn bolýan, arakesmesiz dowam edýän ýa-da tutgaý görnüşde bolýan, ösüşe ymtylýan toparlaýyn keselleri öz içine alýar. Bu görnüşe şizofreniýa, epilepsiýa (garaguş keseli), ösýän paraliç (ysmazlyk), durgunly was-was keseli, merkezi nerw ulgamlarynyň käbir organiki keselleri we başga psihiki näsaglyklar degişlidir. Bulardan iň giňden ýaýran gönüşi bolsa şizofreniýadyr.

Wagtlaýyn psihiki näsaglyk – gutulmak bilen gutarýan, basym geçýän, uzak wagta çekmeýän adamyň psihiki näsaglygy bolup durýar. Muňa şularyň ählisi girýär: Alkogol psihozy, belaýa goryaçka, potologik serhoşlygy, patologik özünden gitme we ş.m. Wagtlaýyn psihiki näsaglyk – kazyýet psichiatriýa tejribesinde hroniki psihikanyň üýtgemegine garanyňda seýrek duş gelýär. Wagtlaýyn psihiki bozulma – bu tiz kämilleşýän, uzak wagtlap dowam etmeýän we doly sagalmak bilen gutarýan psihiki kesellidir. Bu ýiti dälilik, umumy ýokanç kesel, mysal üçin, garahassalyk, reaktiw ýagdaýlary (agyr psihiki tolgunmalaryň netijesinde wagtlayn tukatlanmany ge-

tirýär, patalogik serhoşlygy, aňň süssypeslik ýagdaýyny, patalogik ukulyk ýagdaýyny, patalogik gazaplanmany we başgalary). Kazyýet-psihiatriýa tejribesinde wagtlaýyn psihiki bozulma hemişelik psihiki bozulma garanynda seýrek gabat gelýär, kadadan çykma ýagdaýlary has-da az duş gelýär.

Kemakyllyk (huşsuzlyk) – adamyň intellektiniň zaýalanmagy we şahsyň gutulgysyz üýtgemegi bilen bagly bolan psihikanyň dürli kemçiligini öz içine alýan psihiki ýagdaýdyr. Kemakyllyk aklyň ukybynyň dürli yzagalmaklygyndan durýar. Ol adam doglanda ýa-da ömrüniň birinji ýylynda newrologik keselleri bilen kesellemegiň netijesinde gazanylyp, hemişelik häsiýete eýe bolup bilýär.

Kemakyllygyň üç görnüşi tapawutlandyrylýar:

1. Dibillik (ýeňil dereje);
2. Imbesillik (ortaça dereje);
3. Idiatiýatizm (ýokary dereje)¹.

Huşsuzlyk – bu psihiki kesellilik ýagdaýy adamyň doly däl akly bilen häsiýetlendirilýär. Özbaşdak kazyýet psihiatriýasynda dogabitdi huşsuzlyk (oligafreniýa) düşüňjesi bar. Aklyň pese gaýtmagynyň derejesi dogabitdi huşsuzlygyň (oligofreniýanyň) üç görnüşi bilen aýratynlandyrylýar: ýeňil debillik, ortaça imbesillik we agyr huşsuzlyk. Huşsuzlyk – kadaly işjeň pikirini doly aşak gaçmagy bilen häsiýetlendirilýär we psihiki keselligiň aýratyn düzgüni boýunça bahalandyrylýar.

Psihikanyň başga ýarawsyz ýagdaýlary psihiki ýarawsyzlygy, kemakyllygy döretmeýän, ýöne wagtal-wagtal psihikanyň bozulmagy bilen häsiýetlendirýän psihiki näsaglyk bolup durýar. Mysal üçin, güýçli golüsinasiýalar bilen döreyän samramak ýagdaýy, infeksiýa bilen dörän beýniniň ösmegi zerarly, neşekeşlik ýa-da serhoşlyk zerarly, ýüze çykýan psihiki näsazlyklar hasaplanýar. Aklyly näsaglygyň beýleki görnüşleri – bu psihiki bozulma ýokardaky üç görnüşiniň almatlary bilen gabatlaşmaýar. Bu görnüşe ýokardakylara görä has agyr görnüşleri, ýagny, lallygyň psihiki nädogrylylygy, kelle beýni şikesi we başgalar. Psihiki bozulmanyň bu görnüşiniň özbaşdak many çykaryp

¹ Курс уголовного права в пяти томах. Том 2. Общая часть: Учение о наказании / Под. ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002.

bilmeýän akyly ýerinde däl şahslary öz içine gurşap alýar. Bu psihiki näsaglygyň şertlerine laýyklykda özüniň jemgyýete edýän howply hereketlerine ýa-da hereketsizligine aň ýetirmäge, ýolbaşçylyk etmäge hakykatdanam mümkinçiligi bolmaly däldir¹.

Şizofreniýa – bu iň köp ýaýran psihiki näsaglyk keselidir. Psihiatriýa keselhanalarda hasaplanyp göründe şizofreniýadan jebir çekýän kesel adamlaryň ýaryna golaýy duşýar. Köpçülige, ýagny jemgyýete howp salýan işleri amala aşyran akyly ýerinde dälleriň köpüsi şizofreniýadan ejir çekýärler. Keseliň bu görnüşi barada entägem köp zatlar anyklanylmaladyr. Şizofreniýa – bu güýçlenýän (ösyän) psihiki kesel bolup, ol ýeňil görnüşinden agyr görnüşe çenli ösyän psihopatalogik alamatlary bilen ýüze çykýar. Şol bir wagtyň özünde kesel adamyň akyly, başarjaňlygy we alan bilimi köp wagtlaý ýütgemän galyp bilýär, muňa garamazdan, ol adamyň işjeňligini peseldip başlaýar. Şizofreniýa – bu duýgurlygyň bozulmagy bilen häsiýetlenýär. Ol duýgularyň gowşamagy, ýakyn adamlar bilen gatnaşygynyň peselmegi, öz işlerine bolan höwesiniň gaçmagy ýaly häsiýetlerde ýüze çykyp başlaýar. Şizofreniýanyň esasy alamatlary göze görünme (gallusinasıya) we samramadyr. Şizofreniýa – bu aslynda kämilleşýän agyr kesel bolup, onuň başlangyjy, geçişi we ahyrky döwürleri bardyr. Käbir ýagdaýlarda bu keseli başlangyç basgançagynda bejerip bolýar. Çagalykda we ýetginjeklikde döreyän şizofreniýa, onuň paranoýal görnüşiniň ýokdugy bilen häsiýetlendirilýär.

Şizofreniýadan ejir çekýänleriň käbiri öz janlaryna kast edýärler. Bular ýaly ýagdaýlar köplenç keseliň başlangyç tapgyrynda köp gabat gelýär. Keseliň soňky tapgyrynda, ejir çekýän adamlar öz ykbaly-na biparh garap başlaýarlar, şol sebäpden olarda janyna kast etmek gabat gelýär. Şu sebäplerden şizofreniýadan ejir çekýänler jenaýatçylykly hereketleri amala aşyranlarynda olara “akyly ýerinde däl” diýilýär. Soňky ýyllarda psihiki taýdan sagdyn adamlaryň derňew ýa-da kazyýet seljerişi mahalynda şizofreniýadan ejir çekýänsiräp jenaýat jogapkärçiliginden boýun gaçyrjak bolýandygyna düşmak mümkin.

¹ Курс уголовного права в пяти томах. Том 1. Общая часть: Учение о преступлении / Под. ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002.

Uly sandyrawuk tutgaýy – bu tutgaýyň boljagyny öňünden, ýarawsyzlyk duýgusyndan, keýpsizlikden, ýüregiň kadasyz urma-gyndan, kellagyrylardan bilip bolýar. Garaguş keselli adamlar özle-rinde tutgaýyň haçan başlajakdygyny, ýokarda sanalyp geçilenlerden aňýarlar. Tutgy adamyň nirdedigine garamazdan, hiç-hili bahanasyz hem başlanyp bilýär. Bu tutgy görnüşleri käbir adamlarda ömrün-de bir gezek bolýar, käbirlerinde bolsa günün dowamynda birnäçe gezek bolup bilýär. Epileptiki tutgaýyň kadasyz görnüşleri, ýagny kiçi tutgaýlar, psihiki deň derejelik we epileptiki dawaçylyk ýaly görnüşlerinden ybarat bolup durýar.

Kiçi sandyrama tutgaýy – bu epileptiki taýdan döreýän tutgaý, ol tutgaý mahalynda adam özüniň akylyny sähel pursatlyk ýitirýär, ýöne şonuň bilen birlikde ol öňki ýagdaýynda galyp, deňagramlygyny sak-laýar. Kāwagtlar bolsa bu tutgaý adamyň az salymlyk näbelli tarapa çykyp gitmegi we gürelemekden kesilmegi, bir ýagdaýda doňup bir nokada seredip galmagy ýaly hadysalar bilen häsiýetlendirilýär.

Epilepsiýa (garaguş keseli) – bu kesel gadym döwürlerden bäri ylymda dürli-dürli atlar bilen bellidir (gaçýan kesel ýa-da gara ke-sel). Köp halatlarda bu kesel bilen on baş ýaşa çenli çagalar kesel-leýärler. Onuň esasy alamatlary wagtal-wagtal döreýän epileptiki tutgularydyr. Bu keseliň tutgulary az wagtlyk bolup, ol şertleýin tut-gudan öňki ýagdaýa, sandyrawuk tutgy ýagdaýa we tutgudan soňky ýagdaýa (uky) bölünýärler. Garaguş keseliň agyr geçýän görnüşinde ol adamyň üýtgemegine we kemakyllygyna getirýär. Bu keseliň döremegine dogabitdi şikes, kesellä ýetirilen şikes, infeksiion kesel hem-de dürli intoksikasiýalar sebäp bolup durýar. Esasy orunda bol-sa nesil boýunça geçýän sebäbi goýmak bolar. Garaguş keseli – bu hemişelik (хронический) keseldir, ýöne onuň agyrlygy we çuňlугy her adamda dürli-dürlüdür, şonuň üçin jenaýatlykly hereketleri amala aşyran garaguş keselli şahsyň hemmesiniň akyly ýerinde däl diýlip hasaplanmaýar. Ýönekeý ýagdaýdaky heniz akyly üýtgemedik adam jenaýatçylykly etmişi eden bolsa, onda onuň akyly ýerinde diýlip ha-saplanylýar, sebäbi ol adam öz edýän hereketlerine, köpçülige ýetir-ýän zyýanyna doly düşüňär. Tutgaý mahalynda jemgyýete howply hereketleri ýagny jenaýatlary amala aşyran adam akyly ýerinde däl

diýlip hasaplanylýar, olar ýokarda bellenen hereketleri amala aşyran wagtlarynda töweregindäkilere köp mukdarda zyýan ýetirip bilýärler. Garaguş keselli adamlar, köplenç, jenaýatçylykly hereketleri amala aşyran ýerlerinde uklap galyp, soňundan özleriniň näme iş edendiklerine akyl ýetirip bilmeýärler. Bu psihiki bozulma köplenç ýaşlarda bolup, ol uzak wagtlaýyn dowam edip, tutgaý görnüşinde bolýandygy bilen tapawutlanýar. Onuň diagnostikasy ekspert bahasy garaguş keseliniň başky basgançaklarynda, ýagny heniz adamyň akyly üýt-gäp, garaguş ysgynsyzlygy döremänkä has kyn bolýar¹.

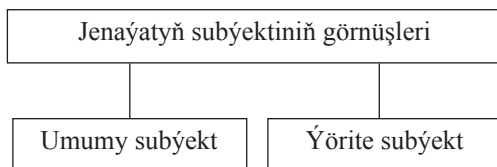
Hemmämize mälim bolşy ýaly, jenaýatyň subýekti umumy we ýörite görnüşde bolup biler. Jenaýatyň umumy subýekti bu ýokarda belleýşimiz ýaly, kanunda bellenen ýaşa ýeten, akyly düzüw, fiziki şahsdyr.

Jenaýatyň ýörite subýekti – bu umumy alamatlardan daşary TJK-nyň Aýratyn bölüminiň maddasynyň dispozisiýasynda görkezilen ýörite alamatlaryna eýe bolan tarap bolup, jenaýatçynyň amala aşyran etmişiniň maddalaşdyrylmagyny kesgitleýär we jenaýatçynyň aýratyn gurluşyny beýan edýär. Ýörite subýektiň alamatlary – bu goşmaça alamatlardyr, TJK-nyň maddalarynyň dispozisiýalarynda ýörite subýektiň goşmaça alamatlarynyň görkezilmegi – ol jenaýat jogapkärçiligine çekilip bilmeginiň alamatlary bolup durýar. Olar diňe öz häsiýetleri ýa-da eýeleýän wezipesiniň häsiýeti boýunça jenaýaty ýerine ýetiren tarapyň jenaýat jogapkärçiligine çekilýändigini aňladýarlar. Şeýle kadalar ýörite subýektli düzümleri düzýärler, jenaýat jogapkärçiligini çekip biljek adamlaryň sany subýektiň kesgitli aýratyn alamatlaryny görkezmek ýoly bilen şertlendirilýär².

Ýörite subýektiň alamatlary öz mazmuny boýunça dürli-dürlüdür. Ýörite subýektiň alamatlary jenaýatçynyň şahsyýetiniň dürli hä-

¹ Судебная психиатрия. М., 2003.

² Курс уголовного права в пяти томах. Том 1. Общая часть: Учение о преступлении / Под. ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002.

33-nji çyzgy. Jenaýatyň subýektiniň görnüşleri

siýetlerine degişli bolup bilýär. Mysal üçin, gulluk ýa-da iş boýunça eýeleýän wezipesine, hünärine, jenaýaty amala aşyrmak bilen bagly bolan zyýanly häsiýetine, harby borçlulygyna, maşgala ýagdaýyna we ş.m. degişli bolup bilýär. Mysal üçin, Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 179-njy maddasynda „Döwlet syrynyň aýan edilmegi” bilen bagly jenaýat barada aýdaly, bu jenaýatyň subýekti umumy subýektiň alamatlaryndan daşary goşmaça alamatlary bilen tapawutlanýar, ýagny ol döwlet syryna ygtyýary bolan adamdyr.

1) Döwlet syryna ygtyýary bolan adam tarapyndan döwlet syryny düzýän maglumatlar aýan edilse, eger bu etmişde döwlete döňüklik etmegiň alamatlary bolman, döwletiň bähbitlerine zyýan ýetirilse, üç ýyla çenli bellibir wezipäni eýelemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum edip ýa-da mahrum etmän bäs ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(2) Şonuň ýaly etmiş, eger agyr netijelere getirse, üç ýyla çenli bellibir wezipäni eýelemek ýa-da belli bir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum edip ýa-da mahrum etmän üç ýyldan sekiz ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär”¹.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň Umumy böleginde ýörite subýektiniň kesgitli düşüňjesi berilmeýär. Ýörite subýektiniň häsiýetlendirmeleri Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddalarynyň dispozisiýalarynda görkezilen. Bellibir halatlarda, ýörite subýekt bilen bagly Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň Aýratyn bölekleriň maddalarynyň dispozisiýalary kadalaryň бүтін düzümini döredýärler. Mysal üçin, „Döwlet häkimiýeti we dolandyryş edaralarynyň hereket etmeginiň tertibine garşy jenaýatlar“ atly bölümüniň düzümindäki jenaýatlaryň hemmesi döwlet gullugynyň bähbitlerine garşy bolup durýarlar.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 95-nji sah.

Käbir halatlarda ýörite subýektiň alamatlary jenaýat kanunynyň Aýratyn bölüminiň kesgitli kadalarynda görkezilmeyär, ýöne olary grammatiki, logiki, ulgamlaryň düşündirişleriň usuly bilen jenaýatlaryň amala aşyrylyş usulyny, jenaýatyň amala aşyrylan ýerini bilip we jenaýatyň amala aşyrylyşynyň obýektiw tarapyň anyklap, jenaýaty kim tarapyndan amala aşyrylmalydygyny takyklap bolýar. Mysal üçin, „Kesselli adama kömek bermezlik” (TJK-nyň 121-nji maddasy) zerarly jogapkärçiligi kesgitleýän kada.

“Keselli adama kömek bermezlik”¹

(1) Keselli adama kanuna ýa-da ýörite kada laýyklykda kömek bermäge borçly adam tarapyndan oňa esassyz sebäp bilen kömek berilmezligi onuň saglygyna orta agyrylykda şikes ýetirse, zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň ýigirmisinden ellisine çenli möçberde jerime salynýar ýa-da üç ýyla çenli bellibir wezipäni eýelemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum edip ýa-da mahrum etmän, iki ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek jezasy berilýär.

(2) Şonuň ýaly etmiş, eger seresapsyzlyk boýunça keselliniň ölmegine ýa-da onuň saglygyna agyr şikes ýetirse, üç ýyla çenli bellibir wezipäni eýelemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum edip ýa-da mahrum etmän, iki ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

Bu maddanyň dispozisiýasynda subýektiň ady göni aýdylmaýar, ýöne onuň hakyky alamatlary bolup, jenaýat eden şahsyň kanun boýunça ýarawsyz adama kömek etmäge borjunyň bardygy aňladylýar. Bellibir kadalarda kanun çykaryjy jenaýatyň subýektini kesgitlemesinde diňe takyk döwlet ulgamynyň işçileriniň häsiýetnamasyny ulanýar. Mysal üçin, Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 34-nji babında görkezilen „Harby jenaýatlar“, bu kadalarda diňe harby borçly adamlar barada gürrüň edilýär.

Hukuk edebiýatynda ýörite subýekte degişli bolan alamatlary aşakdaky ýaly maddalaşdyrylyp bolar:

1. Döwlet hukuk ýagdaýy boýunça, mysal üçin, “Döwlete döňüklük etmegiň” (TJK-nyň 171-nji maddasy) subýekti diňe Türkmenistanyň raýaty bolup biler; “Içalylygyň” subýekti (TJK-nyň 172-nji

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 68-nji sah.

maddasy) – daşary ýurtly raýatlar ýa-da raýatlygy ýok adamlar bolup biler;

2. Demografik alamatlary boýunça, mysal üçin, jynsy boýunça “Zorlamak” bilen bagly jenaýat etmekde gös-göni ýerine ýetiriji (TJK-nyň 134-nji maddasy) diňe erkek adam bolup biler. Ýa-da ýaşy boýunça, “Jenaýaty amala aşyrmakda 18 ýaş a ýetmedigi jenaýat etmäge çekmegiň” subýekti (TJK-nyň 155-nji maddasy) diňe kämillik ýaşyna ýeten adam bolup biler;

3. Maşgala-garyndaşlyk gatnaşygy boýunça, mysal üçin, ata-eneler we olaryň ýerini tutýan adamlar ýa-da çagalar (TJK-nyň 159-160-njy maddalary);

4. Wezipe ýagdaýlary boýunça, wezipedäki adamlar, mysal üçin (TJK-nyň 187-nji maddasy);

5. Ýörite döwlet ulgamynda işleýän wezipedäki adamlaryň ýagdaýy boýunça, mysal üçin, doznawatel, sülçi, prokuror, kazy, polisiýa işgäri (TJK-nyň 198-nji maddasy);

6. Gulluk borjuna gatnaşygy boýunça, mysal üçin, “Harby gullugy geçmekden boýun towlaýan” jenaýatyň subýekti diňe kanuny tertipde harby gulluga çagyrylýan adam bolup biler (TJK-nyň 219-njy maddasy);

7. Professional borjy boýunça, mysal üçin, lukman, beýleki lukmançylyk ýa-da farmasewtik işgärler (TJK-nyň 307-308-nji maddalary);

8. Eýeleýän wezipesi boýunça, mysal üçin, howa gämileriniň kapitany we ş.m. (TJK-nyň 367-nji maddasy);

9. Ýerine ýetirýän işiniň häsiýeti boýunça, mysal üçin, döwlet syrynyň maglumatlary ynanylan tarap (TJK-nyň 205-nji maddasy);

10. Döwlete gatnaşygynda raýatlaryň borjunyň häsiýeti boýunça, mysal üçin, şaýat, jebir çeken, ekspert, terjimeçi (TJK-nyň 201-202-nji maddalary);

11. Jenaýaty amala aşyrmak bilen baglanyşykly adamyň aýratyn ýagdaýy boýunça, mysal üçin, azatlykdan mahrum ediliş möhletini geçirip gelen, öň iş kesilen, agyr jenaýatlar üçin kazyýet işine çekilen, gorag astynda saklanýan (TJK-nyň 207-nji maddasy) adam;

12. Jebir çekene gatnaşýan tarapyň aýratyn ýagdaýlary boýunça, mysal üçin, „Enesiniň ýaňy dogran çagasyny bilkastlaýyn öldürmegi“ (TJK-nyň 104-nji maddasy);

13. Beýleki ýagdaýlar boýunça, mysal üçin, sürüji ýa-da ulag serişdesini dolandyran tarap (TJK-nyn 326-njy maddasy).

Hereket edýän Türkmenistanyň Jenaýat kodeksine laýyklykda ýörite subýektini kesgitleýän alamatlary uly üç bölüme bölmek zerurdyr:

1. Subýektiň hukuk ýagdaýy we durmuşdaky orny boýunça;
2. Subýektiň fiziki aýratynlygy boýunça;
3. Subýektiň jebir çeken bilen gatnaşygy boýunça.

Bu bölümleriň içinde iň ulusy birinji bölümdir, munuň düzümine şu aşakdaky bölümçeler girýär:

– subýektleryň raýatlygy boýunça (Türkmenistanyň raýaty, daşary döwletiň raýaty ýa-da raýatlygy ýok adamlar);

– şahsyň wezipe ýagdaýlary boýunça (kärhananyň ýa-da gura manyň ýolbaşçylary, häkimiýetiň wekilleri, hukuk goraýjy edaralaryň işgärleri, kazy, prokuror we ş. m.);

– şahsyň käri we ýerine ýetirýän işiniň häsiýeti boýunça (lukman, mugallym, ulag serişdesini dolandyryjy, özbaşdak auditor, gäminiň kapitany we ş.m.);

– şahsyň harby gullugyna degişlilik boýunça (harby gullukçylar we gulluga çagyrylanlar);

– şahsyň kazyýet prosesiniň gatnaşyjysy hökmünde (şaýat, ekspert, jebir çeken, terjimeçi);

– şahsyň iş kesilendigi sebäpli (öň edil şonuň ýaly jenaýat edendigi üçin jenaýat jogapkärçilige çekilen, ogurlyk üçin ozal birnäçe gezek iş kesilen we ş.m.).

Ikinji bölüme şu aşakdakylar degişlidir:

– subýektiň ýaşy boýunça (kämillik ýaşyna ýeten ýa-da ýetmedik);

– şahsyň jynsy boýunça (erkek ýa-da aýal);

– şahsyň saglyk ýagdaýy boýunça (jynsy keselliler we ş.m.);

– şahsyň zähmete ukyplylygy boýunça (zähmete ukyply şahs ýa-da ýok).

Üçünji bölüme bolsa şular girýär:

– subýektiň jebir çeken we başgalar bilen gatnaşygy boýunça (çagalar, ene-atalar we beýleki garyndaşlyk gatnaşyklary);

– şahsyň gulluk gatnaşyklary boýunça (ýolbaşçy ýa-da işgärler);

– beýleki gatnaşyklara degişli adamlar.

Jenaýat hukugynyň nazaryýetinde ýörite subýektiň alamatlary jenaýatyň düzüminiň umumy düşünjesinde goşmaça alamatlar diýlip bellenilýär. Sebäbi olar jenaýatyň ähli takyk düzümi üçin hökmany bolmaýarlar. Jenaýatyň ýörite subýektiniň alamatlary köp sanly düzümlerde görkezilse-de olar TJK-nyň maddalarynyň hemmesinde ýok. Şu alamatlaryň manysy dürli ýagdaýlarda ýüze çykýar:

1. Ýörite subýektiň alamatlary kanun tarapyndan jenaýatyň esasy düzümine goşulanda, ýörite subýektiň alamatlary hökmany bolup durýar. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksinde görkezilen takyk jenaýatyň ýörite subýektiň alamatlaryny özünde jemlemeýän şahslaryň hemmesi jenaýat jogapkärçiligine Jenaýat kodeksiniň şol maddasyna laýyklykda çekilmelidir;

2. Subýektiň goşmaça alamatlary jenaýatyň esasy düzümine goşulman, günäni agyrlaşdyrýan ýagdaýlary hökmünde jenaýatyň düzümine goşulyp bilinýärler. Şeýle ýagdaýlarda olar jenaýatlary maddalaşdyrmak üçin hökmany şert bolup durýarlar;

3. Goşmaça alamatlaryň möhümdigi ýörite subýektiň alamatlary kanunda düýbünden görkezilmedik ýagdaýynda, olar jenaýatçynyň şahsyýetiniň häsiýetine degişli bolup durýarlar we kazyýet tarapyndan jeza bellenende, günäni agyrlaşdyrýan ýagdaýlar hökmünde göz önünde tutulyp bilnerler.

Şeýlelikde, jenaýatyň subýektiniň goşmaça alamatynyň üç aňladyjy ýagdaýy bardyr:

1. Olar jenaýaty maddalaşdyrmak üçin hökmany bolup durýarlar we jenaýatyň esasy düzümiň gurluşyna girýärler.

2. Olar düzümiň gurluşyna günäni agyrlaşdyrýan ýagdaýlar bolup girýärler we günäni agyrlaşdyrýan ýagdaýynda amala aşyrylan jenaýatlary maddalaşdyrmak üçin hökmandyr.

3. Olar jenaýatyň subýektiniň goşmaça alamatlary hökmünde jenaýatyň düzümi üçin hökmany bolup durmaýarlar we kazyýet tarapyndan jeza bellenende göz önünde tutulýarlar.

Jenaýatyň subýektiniň aýratyn alamatlary barada jenaýat kanunynda aýdylandygyna ýa-da aýdylmandygyna garamazdan, şol alamatlaryň barlygy jenaýatyň düzümi üçin hökmandyr.

Jenaýat hukugynda we kriminologiýada “Jenaýatyň subýekti” we “Jenaýatçynyň şahsyýeti” diýen düşüňjeleri ulanylýar, olar biri-biri bilen baglanyşykly bolup durýarlar. Jenaýat-hukuk düşüňjesi boýunça jenaýatyň subýekti – fiziki, akyly düzüw, kanunda görkezilen ýaşa ýeten sahs. “Adam”, “raýat” ýaly umumy ylmy düşüňjeler, „sahs“ we “shahsyýet” bilen berk baglanyşykly, olar bilen kriminologiýanyň „jenaýatçynyň şahsyýeti” diýen düşüňjesi bilen berk baglanyşyklydyr.

Jenaýatçynyň şahsyýeti barada diňe oňa degişli, kanuny güýje giren aýyplawjy hökümi çykarylandan soň gürrüň edip bolar. Ýagny konstitusion we jenaýat-hukuk düşüňjede ol jenaýatkär jezany çekip çykýança ýa-da iş kesilenlik aýby we onuň bilen bagly ähli hukuk netijeleri kanunda bellenen tertibinde ýa-da öz-özünden aýrylýança, iş kesilen bolup durýar. Jenaýatyň şahsyýeti baradaky hukuk düşüňjesi iş kesilen jenaýatçyny göz önünde tutýar. Şol halatda anyk iş kesilen adam göz önünde tutulýar we şoňa degişli şahsy maglumatlar giňden ulanylýar. Jenaýatyň subýekti diýen düşüňjesi anyk şahsyýetiň alamatlary kesgitlemän, akyly düzüw, jenaýat kanunda bellenen ýaşa ýeten şahsy göz önünde tutýar. Kazyýetiň aýyplaw hökümi kanunda bellenen tertipde hukuk güýjüne girmese, jenaýaty eden adam iş kesilen dälidir. Jenaýatyň şahsyýeti diýen düşüňjesi aýratyn adamlary göz önünde tutýar. Jenaýat eden adamyň kazyýetiň höküminiň esasynda günäsi mälim bolan halatynda, ol jenaýatçy şahsyýet hökmünde hasap edilýär.

Jenaýatçynyň şahsyýetine mahsus bolan howply özünü alyp barşyny döredilen kriminogen demografiýa ýagdaýlary, gyzyklanmasy, delilleri, hukuk psihologiýasy bilen tapawutlanýar.

Häzirki döwrüň şertlerinde serhoşlyk çylşyrymly ýagdaýlara eýe bolýar. Serhoşlyk adamyň saglygyna zyýan ýetirýär, maşgalanyň dargamagyna getirýär, çaganyň terbiýelenişine erbet täsir edýär. Spirtli içgileriň täsiri astynda adamlar özleriniň jemgyýet we döwlet önündäki jogapkärçilik duýgularyny ýitirýärler, jenaýatçylykly here-

ketlere we beýleki kanunçylygy bozmalara ýol berýärler. Serhoşlyk düzgün-nyzam bozulmalaryna getirýär we döwlete zyýan berýär.

Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Giňişleýin mejlisi kazyýet iş ýörelgeleriniň umumylaşdyrmasyň netijesini ara alyp maslahatlaşyp, kazyýetleriň arakhorlyga garşy kanunçylygy ýerine ýetirmekde anyk işleri alyp barýandyklaryny belläp geçdi¹. Şonuň bilen birlikde spirtli içgileriň çendenaşa köp ulanylmagynyň netijesinde dörän işlere seredilende, düýpli kemçiliklere we kanun bozulmalaryna ýol berilýär. Güýçli spirtli içgileriň öýde taýýarlanylmagy we saklanmagy, olary öndürýän gurallaryň saklanmagy baradaky işlere seredilende, hemme ýagdaýlarda olary öndürmegiň we saklamagyň maksatlary anyklanylýar. Ulag serişdeleriniň içgili ýagdaýda ulanylmagy bilen baglanyşykly işler boýunça günäkärleriň hereketleriniň nädogry maddalaşdyrylmagyna ýol berýär, günäkäriň ulag serişdesini ulanmak hukugyndan mahrum edilendigi ýa-da onuň şeýle hukugunyň asla bolmandygy anyklanmaýar. Spirtli, neşe ýa-da seri dumanladyjy beýleki maddalary ulanmak netijesinde dörän serhoşlyk mahalynda jenaýat eden adam jenaýat jogapkärçiligine degişlidir. Serhoşlygyň sebäpleri, serhoşlygyň derejesi we jenaýat edilmegine onuň täsiri jeza bellenilende nazara alynýar.

Özüne jogap berip bilşini kesgitlemek bu güýçli serhoşlyk ýagdaýynda özüne erk etmek ukyby bilen bagly. Kazyýet psichiatriýasynyň görkezmeleri serhoş (içgili) adamlarda gallyusinasiýa, delilsiz psihomotorgozgowlarynyň (немотивированного психомоторного возбуждения) bolmaýandygyny şaýatlyk edýär. Fiziki serhoşlyk (içgilik) ýagdaýlara nerw işjeňlik prosesiniň funksiýasyny (wezipesini) we özüne erk edijiligi gowşadýar. Ýöne içgili adam daşky gurşawy bilen aragatnaşyk saklaýar we onuň hereketiniň delillik häsiýeti bardyr. Adaty ýagdaýda fiziologik serhoşlyk (içgilik) ýuwaş-ýuwaşdan täsir edýär, şahs alkohol içginiň beýnisine täsir edýändigine, kelle göçgünli ýagdaýlara getirýändigine akyl ýetirýär.

Şahs spirtli içgilerini öz islegine görä ulanyp, özüni güýçli serhoş (içgili) ýagdaýyna getirýär. Ol bolsa onuň psihiki prosesine täsir etse-

¹ Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Giňişleýin mejlisiniň kararlarynyň ýygyndysy. A., 2007, 29-njy sah.

de, şahsyň islegine garşy ýüze çykýan ýarawsyzlyk ýagdaýlary bolup durmaýar. Diňe potologik serhoşlyk (içgililik) ýagdaýy kadadan çykýar, ol spirtli içgileri az möçberde ulanylmagynda-da birden ýüze çykyp bilýär. Onda potologik serhoşlyk (içgililik) ýarawsyzlyk ýagdaýlary çykyş edýär, ol gysga wagtlaýyn psihiki bozulmalaryna degişlidir. Potologik içgiligi adaty serhoşlykdan düýpli derejesi boýunça tapawutlanýar. Potologik içgiligi esasan iki görnüşde ýüze çykýar, epileptoid we poronoid. Epileptoid görnüşinde potologik içgiligi ýüze çykanda, şahs daşky ýagdaýlary, şertleri ýoýup, üýtgedip ýagdaýlary kabul edilýär we şonuň esasynda kanuna ters gelyän hereketleri edýär. Poronoid görnüşinde içgilik gallyusinasıya, bolgusyz pikirleriň gelmegine getirýär. Potologik serhoşlygyň poronoid görnüşindäki şahs maksada okgunly we maksadalaýyk hereket edýär. Ýöne welin, onuň aňy bozulan, daşky barlygy ters kabul edilýär, gorky duýgusy döreýär. Bu bolsa, onuň daşyny gurşayanlary, ýagny, daş-töweregindäki adamlary duşmany hasaplap, olardan goranjak duýgusyny döredýär. Potologik serhoşlygyň ýagdaýlary gysga wagtlaýyn häsiýetli bolup, ähli bolup geçen zatlary unudýan çuň uky bilen tamamlanýar. Psihiatriýa ylmyna görä, potologik serhoşlygyň gaýtalanmak meýli ýok we ol şahsyň durmuşynda ýeke-täk waka bolup galýar. Belli bolşy ýaly, adam öldürmekligiň we huligançylyklaryň köp bölegi, şahsyýete garşy agyr zorlukly jenaýatlaryň köpüsi serhoş ýagdaýynda amala aşyrylýar. Şonuň üçin serhoş ýagdaýlary jenaýat jogapkärçiligini aradan aýyрмаýar we hatda günäni ýenilleşdirýän ýagdaýy görnüşinde seredilmeýär.

Serhoşlyk adaty we patologiki diýip tapawutlanýar: Patologiki serhoşlyk – bu seýrek duşýan gysga wagtly kesel, psihiki işjeňligiň üýtgemegi. Ol alkohol içgileri içýän adamlarda köp içgi netijesinde fiziki we psihiki agramçylygyň netijesinde psihiki gowşaklygyň baglanyşygydyr. Patologiki serhoşlykda akyl ýetiriş ukyby üýtgeýär, işjeňlige akyl ýetirip bilmän, özüniň hereketlerine ýolbaşçylyk edip bilmek ukybyny şahs ýitirýär. Munda adam akylly ýerinde dällik ýagdaýynda hereket eden diýlip hasaplanýar. Adaty ýa-da ýönekeý serhoşlykda psihikanyň käbir bozulmalary ýüze çykýsa-da, olar gallyusinasıya, samrama häsiýetlerine eýe bolmaýarlar, özleriniň amala aşyran hereketlerine ýolbaşçylyk etmek ukybyny ýitirmeýärler. TJK-nyň

25-nji maddasy “Serhoşlyk ýagdaýynda jenaýat eden adamlaryň jenaýat jogapkärçiligi¹ görkezýär:

(1) Alkogoly, neşe ýa-da seri dumanladyjy beýleki maddalary ulanmak netijesinde dörän serhoşlyk mahalynda jenaýat eden adam jenaýat jogapkärçiligine degişlidir.

(2) Serhoşlygyň sebäpleri, serhoşlygyň derejesi we jenaýat edilmegine onuň täsiri jeza bellenilende nazara alynýar”.

TJK-nyň 25-nji maddasynda bellenilişi ýaly, adaty, fiziologiki alkoholçylykda, alkogoly, neşe ýa-da seri dumanladyjy maddalary ulanmak netijesinde dörän serhoşlyk mahalynda jenaýat eden adam jenaýat jogapkärçiligine degişlidir. Adaty serhoşlykda patologiki serhoşlykdan tapawutlylykda daşky dünýä bilen kadaly psihiki baglanyşygy ýitirmeýär. Şeýle ýagdaýda lukmançylyk ölçegi, ýagny adamda onuň akyl ýetiriş we erk ukybyny çäklendirýän psihiki keseliň bolmagy ýetmezçilik edýär. Beýle serhoşlykda zorlukly we gaharjaň hereketi hemişe akyl ýetirişiň erki bilen baglanyşykly bolýar. Adam alkohol, neşe we ş.m. öz islegi boýunça ulanmak bilen öňünden olaryň bedeni saglygyna nähili täsir etjegini we özüniň gelşiksizdigine düşünýär, köp derejede spirtli içgileri içmek özüni alyp barşynda hatda kada-kanuna garşy netijeleriň bolmak mümkinçiligini döredýär.

1. Jenaýatyň subýekti barada düşünje we onuň alamatlary nämeden ybarat?
2. Jenaýatyň subýektiniň ýaş alamatlary nämeden ybarat?
3. Jenaýat jogapkärçiliginiň ýaşyny 16 ýaşdan 14 ýaşa çenli peseldilmeginiň hukuk esaslary nämeden ybarat?
4. Ýaş alamaty we onuň jenaýat jogapkärçiligine bolan täsiri nähili bolýar?
5. Aklyly düzüwlik we aklyly ýerinde dällik nämeden ybarat?
6. Aklyly ýerinde dälligiň hukuk ähmiýeti nämeden ybarat?
7. Aklyly ýerinde dälligiň lukmançylyk we hukuk ölçegleri nämeden ybarat?
8. Aklyly ýerinde dälligiň görnüşleri nähili bolýar?
9. Jenaýatyň ýörite subýekti barada düşünje nämeden ybarat?
10. Jenaýatyň ýörite subýektiniň alamatlary nämeden ybarat?
11. Umumy we ýörite subýektiň tapawudy nämeden ybarat?
12. Jenaýatyň subýekti we jenaýatçynyň şahsyýeti diýlip nämä aýdylýar?
13. Serhoşlyk ýagdaýy we onuň jenaýat jogapkärçiligine bolan täsiri nämeden ybarat?

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 14-15-nji sah.

XII BAP. JENAÝATYŇ DÖWÜRLERI

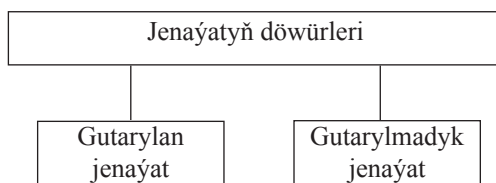
Jenaýaty amala aşyrmakda jenaýatkär ilki bilen dürli şertleri taýýarlaýar, gös-göni jenaýat kanuny tarapyndan goralýan obýekte howp salýan hereketleri (hereketsizlikleri) edýär we soňra öz jenaýatçylykly niýetini doly amala aşyrýar. Anyk amala aşyrylan hereketi (hereketsizligi) üçin jenaýat jogapkärçiligi dogry bellemekde, etmişi özbaşdak döwürlere bölmek hökmandyr. Nazaryýetde we kazyýet tejribesinde bilkastlaýyn jenaýatlary amala aşyrylmagynda üç döwür tapawutlandyrylýar: gutarylan jenaýat, gutarylmanyk jenaýat we jenaýatdan meýletin boýun gaçyrmak. Bilkastlaýyn jenaýatlary amala aşyrmakda jenaýatçylykly niýete ugrukdyrylan dürli bilkastlaýyn hereketleri (hereketsizlikleri) ýüze çykýar. Her bir jenaýat amala aşyrylan hereketiň häsiýeti (mazmuny), jenaýatçylykly niýetiň amala aşyrylyş derejesi we gutaryş pursady bilen tapawutlandyrylýar.

Jenaýat kanuny jenaýatyň döwürleri boýunça ähli bilkastlaýyn edilen jenaýatlary gutarylan jenaýatlara (TJK-nyň 12-nji maddasynyň 1-nji bölegi)¹ we gutarylmanyk jenaýatlara (TJK-nyň 13-14-nji maddalary)² bölýärler. Gutarylmanyk jenaýat öz gezeginde jenaýata taýýarlyk görmek we jenaýatyň kastyna düşmek döwürlere bölünýär. Eger-de etmişte jenaýat kanunynda göz önünde tutulan jenaýat düzüminiň alamatlarynyň hemmesi bar bolsa, jenaýat gutaran diýlip hasap edilýär. Jenaýaty amala aşyrmak üçin şertleri döredýän ähli bilkastlaýyn hereketler jenaýata taýýarlyk görmek diýlip hasaplanýar. Gös-göni jenaýat etmäge gönükdirilen bilkastlaýyn hereket ýa-da hereketsizlik, eger jenaýatçylykly etmişi jenaýaty edýän adama bagly bolmadyk ýagdaýlara görä ahryryna çenli ýetirilmese, onda jenaýatyň kastyna düşmek döwri ýüze çykýar.

Jenaýatyň obýektiw tarapyňyň alamatlaryna baglylykda jenaýatyň döwürleri jenaýatlaryň hemmesinde ýokdur, ýagny, jenaýatyň

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 10-njy sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 10-11-nji sah.

34-nji çyzgy. Jenaýatyň döwürleri

objektiw tarapyň esasy alamaty hereketsizlik bolýan düzüminde, deslapky jenaýatçylykly hereketi mümkin däl. Mysal üçin, „Gorkuzyp almakda“ jenaýatyň kastyna düşmek döwri hiç-haçaň bolmaýar, sebäbi görkezilen hereketiň özi gutarylan jenaýatyň düzümini döredýär. TJK-nyň 232-nji maddasy, “Gorkuzyp almak”¹:

(1) Jebir çekene ýa-da onuň ýakyn adamlaryna kesekiniň emlägini ýa-da emläge bolan ýa-da emläge degişli başga hili hereketleri etmek hukugynyň özüne berilmegini, zorluk ulanmak ýa-da kesekiniň emlägini ýok etmek ýa-da zaýalamak howpy astynda, şonuň ýaly-da jebir çekeni ýa-da onuň ýakyn adamlaryny masgaralaýan maglumatlary ýaýratmak howpy astynda talap edene (gorkuzyp alana), iki ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek ýa-da emlägini muzdsuz alyp ýa-da muzdsuz alman, dört ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(2) Amala aşyrylan şeýle hereket:

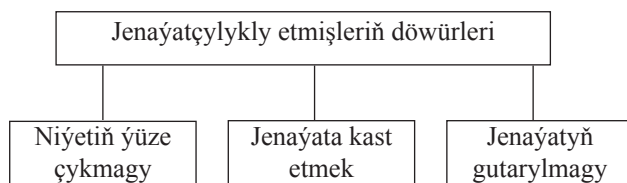
- a) deslapdan dilleşmek boýunça adamlaryň topary tarapyndan;
- b) gaýtadan;
- ç) zorluk ulanmak arkaly edilen bolsa, emlägini muzdsuz alyp ýa-da muzdsuz alman, üç ýyldan sekiz ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(3) Şeýle ýagdaýlarda gorkuzyp almagy amala aşyryla:

- a) guramaçylykly topar tarapyndan ýa-da jenaýatçylykly bileleşik tarapyndan;
- b) ejir çekeniň saglygyna agyr zyýan ýetirmek bilen edilen bolsa;
- ç) uly möçberdäki emlägi almak maksady bilen edilen bolsa, emlägini muzdsuz alyp ýa-da muzdsuz alman, baş ýyldan on iki ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär”.

Jenaýatyň döwürleri diýip, Türkmenistanyň jenaýat kanunyna laýyklykda jenaýatçylykly etmişiň maksadyny, pikirini we niýeti-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 126-127-nji sah.

35-nji çyzgy. Jenaýatçylykly etmişleriň döwürleri

ni aňladýan döwürlere aýdylýar. Jenaýatyň döwürleri diňe bilkastlaýyn günäli, göni niýet bilen amala aşyrylan jenaýatlarda bolup bilýärler. Jenaýatyň niýetiniň görnüşleri (kesgitlenen, kesgitlenmedik, anyklaşdyrylan ýa-da alternatiw) jenaýatyň kastyna düşmek we jenaýata taýýarlyk görmek üçin jenaýat jogapkärçiliginiň bellenmegine, şeýle-de jenaýatyň maddalaşdyrylmagyna uly täsir edýärler. Jenaýata taýýarlyk görmek we jenaýata kast etmek diňe bilkastlaýyn jenaýatyň amala aşyrylyş döwürleridir, şonda jenaýaty amala aşyran adam özüniň hereketleriniň häsiýetine akyl ýetirýär, jemgyýetçilik howply netijeleriň ýüze çykmak mümkinçiliklerini önünden görýär we ol hereketiň amala aşyrylmagyny isleýär. Seresapsyzlykdan edilen jenaýatlarda gutarylmadyk jenaýatyň döwürleriniň ýüze çykmagy (taýýarlyk görmek we jenaýatyň kastyna düşmek) mümkin däl, ýagny erk pursatlary jenaýat netijesini gazanmaga ugrukdyrylmadyk.

Jenaýata taýýarlyk görmek TJK-nyň 13-nji maddasyna laýyklykda jenaýatyň serişdelerini, gurallaryny gözläp tapmak, olary jenaýaty etmek üçin taýýarlamak ýa-da olaryň üstünde täzeden işlemek, jenaýat ediljek ýerlerini öwrenmek, jenaýat edäýjek adamlary tapmak we olar bilen dilleşmek hem-de beýleki ýagdaýlaryny amala aşyrmak bolup durýar.

Jenaýatyň kastyna düşmek bolanda TJK-nyň 14-nji maddasyna laýyklykda jenaýata gös-göni girişmek ýa-da ony başlamakdyr. Jenaýatyň kastyna düşmek bolanda, jenaýatçy maksat edinen netijesini ýüze çykaryp bilmeýär, sebäbi özüne bagly bolmadyk sebäplere görä, ol jenaýaty soňuna çenli amala aşyryp bilmeýär. Mysal üçin, bir raýat öz dostuny öldürmek üçin ony atypdyr, ýöne atylan ok, adama degmän gapdalyndan geçipdir.

TJK-nyň 12-nji maddasyna laýyklykda, jenaýaty eden adam öz jenaýatçylykly maksadyna doly ýetse we jenaýat kanunynda göz önünde tutulan jenaýat düzüminiň ähli alamatlary ýüze çyksa, onda ol jenaýat, gutarylan diýip hasap edilýär. Jenaýatyň döwürleri öz gezeğinde bir-birinden görkezilen ýagdaýlara görä tapawutlanýarlar:

1. Jenaýatyň häsiýeti we howplulyk derejesi boýunça;
2. Jenaýatçylykly pikiriniň amala aşyrylmagy boýunça;
3. Jemgyýet üçin howplulygy boýunça.

Jenaýaty ýüze çykarmagyň esasy tapgyrlarynda, jenaýata taýýarlyk görmek tapgyryny ýüze çykarmak örän wajyp bolup durýar. Şonuň üçin taýýarlyk görmegiň usullaryny öwrenmekligi jenaýaty maddalaşdyrmakda uly orun eýeleýär.

Gutarylan jenaýat Türkmenistan Jenaýat kodeksiniň 12-nji maddasyna¹ laýyklykda, eger adam tarapyndan edilen etmişde jenaýat kanunynda göz önünde tutulan jenaýat düzüminiň alamatlarynyň hemmesi bar bolsa, jenaýat gutaran diýlip hasap edilýär. Mälim bolşy ýaly, hemme jenaýatlar ýüze çykan netijeleri esasynda iki topara bölünýärler, ýagny:

a) netijäniň ýüze çykmagyny talap edýän jenaýatlar (maddy düzümlü jenaýatlar);

b) netijäniň ýüze çykmagyny talap etmeýän jenaýatlar (formal düzümlü jenaýatlar).

Maddy düzümlü jenaýat, haçan-da hakykat ýüzünde jenaýatyň zyýanly netijesi ýüze çykanda gutarylan diýlip hasap edilýär. Mysal üçin, adam öldürmek bilen bagly jenaýatda jebir çeken hökman ölmeli ýa-da ogurlykda jenaýat kanuny tarapyndan goralýan emläk hökman ogurlanmaly, diýmek, kesekiniň zatlary jenaýatçynyň hasabyna geçmeli. Eger-de jenaýatçylykly hereketleriň netijesinde, jenaýatkäre bagly bolmadyk ýagdaýlarda jenaýatyň netijesi ýüze çykmasa, onda

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 9-njy sah.

ol hakykat ýüzünde jenaýat etmeginiň kastyna düşmegine degişlidir. Formal düzümlü jenaýatlarda jenaýaty gutarylan diýip hasap etmek üçin jenaýatyň netijesiniň ýüze çykmagy hökman däl. Sebäbi formal düzümlü jenaýat netijäniň ýüze çykmagyny talap etmeýär, ýagny bu jenaýat boýunça maddanyň ýa-da maddanyň böleginiň dispozişiasyna laýyklykda jenaýatçylykly hereketiniň başlanan wagtyň özi jenaýatyň tamamlanan wagty bilen deň gelýär hem-de jenaýatyň netijesiniň ýüze çykan wagty diýip hasap edilýär. Mysal üçin, TJK-nyň 231-nji maddasy “Garakçylyk”, başga biriniň emlägini almak maksady bilen, adamyň jany ýa-da saglygy üçin howply bolan zorlugy ulanmak ýa-da şeýle zorlugy ulanmak howpuny salmak bilen birlikde çözüş edilen halatynda jenaýat gutarylan diýlip hasap edilýär, ýagny jenaýatyň netijesi ýüze çykdy diýip hasap edilýär. Adam tarapyndan edilen etmişde jenaýat kanunynda göz önünde tutulan jenaýatyň düzüminiň alamatlarynyň hemmesi bar bolsa, onda jenaýat gutarylan diýip hasap edilýär.

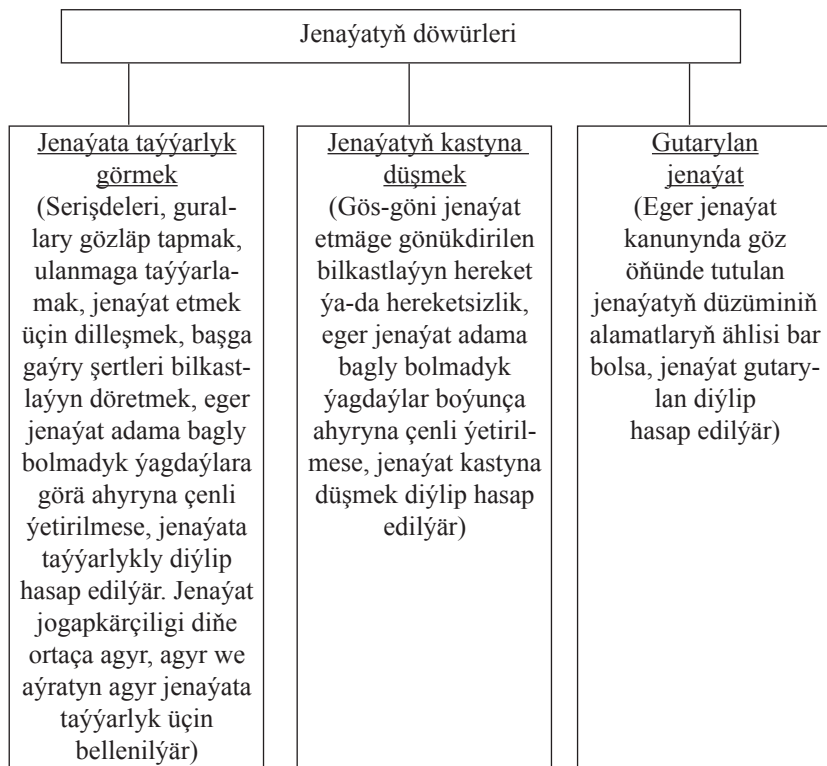
Gutarylan jenaýatlaryň görnüşi hökmünde dowam edýän jenaýatlar seredilip bilner. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 16-njy maddasyna laýyklykda “Dowam edýän jenaýat”¹:

(1) Dowam edýän jenaýat diýlip, alamatlary jenaýat kanunyň bir maddasynda ýa-da maddasynyň böleginde göz önünde tutulan we ýeke-täk niýeti gurşap alýan we umumy maksady bolan birmeňzeş etmişleriň ikisinden ýa-da şondan hem köpüsinden ybarat etmiş hasap edilýär.

(2) Dowam edýän jenaýat soňky jenaýatçylykly etmişiniň tamamlanan pursadyndan başlap, gutaran diýlip hasap edilýär”.

Dowam edýän jenaýatlar diýip bir niýet bilen gurşap alnan birnäçe jenaýatçylykly etmişleriň edilmegi esasynda uly bir jenaýatyň netijesine getirmegine aýdylýar. TJK-nyň 227-nji maddasynda göz önünde tutulan “Ogurlyk” boýunça mysal üçin, dükanda satyjy bolup işleýän adam her gün şol dükandan 1 kg süýjüni alyp çykýar, şonuň bilen ol birnäçe günün dowamynda dükana ep-esli möçberde zyýan ýetirýär. Şol ýagdaýlarda birnäçe jenaýat edildi diýlip hasap edilmeýär, sebäbi jenaýatkäriň hemme hereketleri birmeňzeş, yzygiderli we bir maksada gönükdirilen.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 11-nji sah.

36-njy çyzygy. Jenaýatyň döwürleri

Görkezilen ýagdaýlar günäniň bilkastlaýyn görnüşiniň göni niýeti bilen edilmegini göz önünde tutýar. Tejribelikde we nazaryýetde işlenip düzülen niýetleriň görnüşleriniň ähmiýeti örän uludyr:

1. Öňünden jenaýaty taýýarlamaga gönükdirilen niýet – ol jenaýat etmezden öň jenaýatçynyň aňynda bolmalydyr. Mysal üçin, jenaýaty amala aşyrmak üçin jenaýata gatnaşyjylary öňünden tapmak, gurallary gözläp tapmak we ş.m. ýagdaýlaryň taýýarlanmagy üçin öňünden ýüze çykýan niýet (TJK-nyň 27-nji maddasy).

2. Öňünden kesgitlenen niýet – Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 27-nji maddasynda göz önünde tutulan bilkastlaýyn jenaýat etmek bilen utgaşyp ýüze çykýar. Mysal üçin, awtoulagy satygy satyp, awtoulagy täze eýesine berenok, ol jenaýat bikanun pul almak maksady bilen öňünden meýilleşdirilen.

3. Öňünden kesgittenmedik niýet – Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 28-nji maddasyna laýyklykda harsallykda ýüze çykýar. Meselem, ene öz çagasynyň içi agyranda başga güýçli dermany berýär. Bu ýerde şol enäniň harsallyk etmegi netijesinde hiç zat bolmaz pikiri bilen jenaýatyň netijesine ýol bermekligi ýüze çykýar.

4. Birden dörän niýet – adamy jenaýat etmeklige iterýän ýagdaýlaryň ýüze çykmagydyr. Meselem, eger bir toýa barlanda şol ýeriň bir otagynda duran gyzyň şaýlaryň alynmagy jenaýatyň düzümini emele getirýär we jenaýat jogapkärçiliginiň ýüze çykmagyna esas bolýar.

5. Gazaplanma (affekt) ýagdaýynda dörän niýet bilen jenaýat edilen halatynda, jenaýatkäriň gazaplanma ýagdaýyna jebir çekeniniň ýa-da ölen adamanyň özi günäkär bolup durýar, meselem, TJK-nyň 102, 109-njy maddalary.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 15-nji maddasyna laýyklykda “Uzaga çekýän jenaýat”¹ diýlip, etmişiň alamatlary jenaýat kanunynyň bir maddasynda ýa-da maddasynyň böleginde göz önünde tutulan şol etmişi amala aşyrmaklyk kesgitsiz wagtyň dowamynda durýan etmiş hasap edilýär. Uzaga çekýän jenaýat amala aşyrylan etmişiň bes edilen pursadyndan ýa-da onuň dowam etmegine päsgel berýän wakanyň başlanan pursadyndan gutarylan diýlip hasap edilýär. Uzaga çekýän jenaýat diýlip, etmişiň alamatlary jenaýat kanunynyň bir maddasynda ýa-da maddasynyň böleginde göz önünde tutulan şol etmişi jenaýatkär tarapyndan kesgitsiz wagtyň dowamynda (näbelli wagtyň dowamynda) amala aşyrylmagydyr. Uzaga çekýän jenaýatda jenaýatçy tarapyndan amala aşyrylan jenaýat bir niýeti bilen gurşap alnan bolmalydyr. Mysal üçin, TJK-nyň 343-nji maddasynda göz önünde tutulan “Gaçgaklyk” barada aýdaly. Harby esger öz gulluk edýän ýerini sebäpsiz taşlap gidýär, baş aýdan soň bolsa ol harby esger öz öýünde saklanylýar. Ýüze çykan ýagdaýlaryň esasynda uzaga çekýän jenaýat amala aşyrylýar, sebäbi jenaýat bir maksada gönükdirilen, şol bir hereketiň dowamynda uzaga çekildi.

Eger jenaýatda jenaýat kanunynda göz önünde tutulan jenaýat düzüminiň alamatlarynyň hemmesi bar bolsa we jenaýaty amala

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 11-nji sah.

aşyran adam öz maksadyna doly ýetse, şol jenaýat gutaran diýlip hasap edilýär (TJK-nyň 12-nji maddanyň 1-nji bölegi). Gutarylan jenaýatyň düşünjesi ähli jenaýatlar üçin, ýagny günäniň bilkastlaýyn we seresapsyzlyk görnüşleri üçin mahsusdyr. Jenaýatyň obýektiv we subýektiv taraplary jenaýatyň gutaran pursadyny kesgitleýärler. Ýöne jenaýatyň gutaran pursadyny jenaýatyň düzüminiň gutaryş pursadynydan tapawutlandyrmak zerur, sebäbi bu düşüňjeler gabat gelmeýär. Jemgyýetçilik howply etmişniň amala aşyrylan pursadynydan ýa-da zyýanly netijeleriň ýüze çykmagy bilen jenaýat gutarylan diýlip hasap edilýär.

Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddalarynyň dispozişialarynda göz önünde tutulan jemgyýetçilik howply netijeleriň ýüze çykyan pursadynydan maddy düzümlü jenaýat gutarylan diýlip hasap edilýär. Mysal üçin, „Wezipe ygtyýarlaryny hyýanatly peýdalanmak“ (TJK-nyň 181-nji maddasy), bu jenaýat raýatlaryň ýa-da guramalaryň hukuklary we kanuny bähbitleri düýpli bozulsa gutarylan diýlip hasap edilýär¹.

(1) Wezipe ygtyýarlaryny hyýanatly peýdalanana, ýagny wezipeli adam tarapyndan gulluk bähbitleriniň garşysyna öz gulluk ygtyýarlaryny hyýanatly peýdalanana, eger bu etmiş betnebislikli ýa-da gaýry şahsy bähbitden edilse we raýatlaryň, guramalaryň ýa-da döwletiň hukuklarynyň we kanuny bähbitleriniň düýpli bozulmagyna getirse, baş ýyla çenli bellibir wezipede işlemek ýa-da belli bir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum etmek jezasy berilýär ýa-da zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň ýigirmisinden kyrkysyna çenli möçberde jerime salynýar ýa-da iki ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek ýa-da üç ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(2) Şonuň ýaly etmiş agyr netijelere getirse, üç ýyla çenli bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum edip ýa-da mahrum etmän zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň ellisinden iki ýüzüne çenli möçberde jerime salynýar ýa-da üç ýyla çenli bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum edip ýa-da mahrum etmän, baş

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 96-97-nji sah.

ýyldan sekiz ýyla çenli möhletde bellibir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemek ýa-da üç ýyla çenli bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum edip ýa-da mahrum etmän, sekiz ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

BELLIK.

Şu babyň maddalarynda wezipeli adamlar diýlip hemişelik, wagtlaýyn ýa-da ýörite ygtyýarlylyk boýunça häkimiýet wekilleriniň wezipelerini amala aşyrýan, şonuň ýaly-da döwlet edaralarynda, ýerli öz-özünü dolandyryş edaralarynda, döwlet kärhanalarynda, edaralarynda ýa-da guramalarynda, şeýle hem Ýaragly Güýçlerde, beýleki goşunlarda we harby birikmelerde guramaçylyk-serenjam berijilik, administratiw-hojalyk ýa-da kontrol-derňew funksiýalaryny ýerine ýetirýän adamlar hasap edilýär”.

Seresapsyzlykdan edilen jenaýat, mysal üçin, „Ýol hereketiniň we ulag serişdelerini ulanmagyň düzgünleriniň bozulmagy (TJK-nyň 326-njy maddasy)¹

(1) Awtomobil, motosikli ýa-da beýleki mehaniki ulag serişdelerini dolandyryýan adam tarapyndan ýol hereketiniň ýa-da transport serişdelerini ulanmagyň düzgünleriniň bozulandygy üçin, serepsapsyzlyk zerarly uly möçberde zyýan ýetiren bolsa, üç ýyla çenli bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum edip ýa-da mahrum etmän zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň ýigirmi başisinden ellisine çenli bolan çäklere jerime salmak ýa-da üç ýyla çenli bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum etmek bilen ýa-da mahrum etmän iki ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek jezasy berilýär.

BELLIKLER.

1. Ýetirilen zyýan zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň ýetmiş başisinden artyk bahada bolsa, ol şu maddada zyýanyň uly möçberi diýlip ykrar edilýär.

2. Ýetirilen zyýanyň doly möçberde öwezini meýletin dolan adam şu maddanyň birinji böleginde göz önünde tutulan jenaýat jogapkärçiliginden boşadylýar.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 188-190-njy sah.

(2) Seresapsyzlyk zerarly adamyň saglygyna agyr ýa-da ortaça agyrylykda zyýan ýetiren bolsa, şonuň ýaly hereket üçin, üç ýyla çenli bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum edip ýa-da mahrum etmän, zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň kyrkysyndan ýüzüsine çenli möçberde jerime salynýar ýa-da üç ýyla çenli bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum edip ýa-da mahrum etmän iki ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek ýa-da üç ýyla çenli bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum edip ýa-da mahrum etmän, baş ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(3) Şu maddanyň birinji böleginde göz önünde tutulan, seresapsyzlyk sebäpli adamyň ölmegine getiren hereket üçin, üç ýyla çenli bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum edip ýa-da mahrum etmän ýedi ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(4) Şu maddanyň birinji böleginde göz önünde tutulan, seresapsyzlyk zerarly iki ýa-da şondan köp adamyň ölmegine getiren hereket üçin, üç ýyla çenli bellibir wezipede işlemek ýa-da belli bir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum edip ýa-da mahrum etmän baş ýyldan on ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

BELLIK.

Şu maddanyň ikinji, üçünji ýa-da dördünji böleklerinde göz önünde tutulan hereketi amala aşyran adam, eger jebir çekene kömek etmek üçin mümkin bolan ähli çäreleri gören bolsa, jeza şu maddanyň degişli böleginiň sanksiýasynda göz önünde tutulan aňrybaş möçberiniň ýarysyndan ýokary bolup bilmez”.

Ýa-da meselem, “Işler geçirilende ekologik howpsuzlygyň düzgünleriniň bozulmagy“ (TJK-nyň 311-nji maddasy) jenaýatda howply netijeleriň ýüze çykmagy pursadyndan jenaýat gutarylan diýlip hasaplanylýar.

Formal düzümlü bilkastlaýyn niýet bilen edilen jenaýat TJK-nyň Aýratyn böleginiň maddalaryna laýyklykda talap edilýän hereketiniň günäkär tarapyndan amala aşyrylmagy bilen jenaýat gutarylan diýlip hasplanýar, mysal üçin, „Gorkuzyp almakda“ (TJK-nyň 232-nji maddasy),

görkezilen hereketleriň amala aşyrylmagy jenaýatyň gutarylanlygyna getirýär. Oňa hem TJK-nyň 274-nji maddasy “Banditçilik degişlidir”¹.

(1) Raýatlaryň ýa-da guramalaryň üstüne çozmak maksady bilen pugta guramaçylykly ýaragly toparyň (bandanyň) döredilmegi şeýle topara (banda) ýolbaşçylyk edilmegi, şonuň ýaly-da banda tarapyndan edilýän çozuşlara gatnaşylymagy, emlägini muzdsuz alyp ýa-da muzdsuz alman on ýyldan ýigrimi baş ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(2) Ýaragly topara (banda) gatnaşylymagy, emlägini muzdsuz alyp ýa-da muzdsuz alman baş ýyldan on baş ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

Ýagny “Banditçilik” (bandanyň guralmagy) meýilleşdirilen jenaýatyň amala aşyrylmagyna seretmezden, berk ýaragly toparyň döredilen pursadyndan jenaýat gutarylan diýlip hasaplanýar. “Banditçilik” bilen bagly jenaýaty gutarylan diýip hasap etmek üçin hereketiň amala aşyrylmagynyň özi ýeterlikli bolup durýar. „Garakçylyk“ bilen bagly jenaýatda jenaýatkär saglyga zyýan ýetirmese-de ýa-da başga biriniň emlägini eýeläp ýetişmese-de çozuş edilen pursadyndan başlap, jenaýat gutarylan diýlip hasaplanýar.

Uzaga çekýän jenaýat, amala aşyrylan etmişiň bes edilen pursadyndan ýa-da onuň dowam etmegine päsgel berýän wakanyň başlanan pursadyndan gutaran diýlip hasap edilýär. Oňa TJK-nyň 287-nji maddasy degişlidir. “Ýaragyň, ok-därileriň, partlaýjy maddalaryň ýa-da partladyjy enjamlaryň bikanun edinilmegi, satylmagy, saklanylmagy, äkidilmegi, iberilmegi ýa-da ýanynda göterilmegi”².

(1) Ok atýan ýaragyň, ok-därileriň, partlaýjy maddalaryň ýa-da partladyjy enjamlaryň bikanun edinilendigi, satylandygy, saklanylandygy, äkidilendigi, iberlendigi ýa-da ýanynda göterendigi üçin (niliniň içi ýylmanak bolan aw tüpeňi we onuň ok-därileri muňa girmeyär), baş ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(2) Şonuň ýaly hereketleriň deslapdan dilleşmek boýunça adamlaryň topary tarapyndan ýa-da gaýtadan amala aşyrylandygy üçin, iki ýyldan ýedi ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 156-njy sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 162-163-nji sah.

(3) Şu maddanyň birinji ýa-da ikinji böleklerinde göz önünde tutulan hereketleriň guramaçylykly topar ýa-da jenaýatçylykly bileleşik tarapyndan amala aşyrylandygy üçin, baş ýyldan on ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(4) Gamalaryň, fin pyçaklarynyň ýa-da beýleki sowuk ýaragyň şol sanda zyňylýan ýaragyň bikanun satylandygy ýa-da ony ýanynda göterendigi, şonuň ýaly-da gaz sapaňçalary, ballonjyklarynyň ýa-da beýleki gaz ýaragynyň bikanun satylandygy üçin, zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň ýigrimi başisinden ellisine çenli bolan çäklerde jerime salmak ýa-da iki ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek ýa-da iki ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

BELLIK.

Şu maddada görkezilen predmetleri meýletin tabşyran adam, eger onuň hereketlerinde jenaýatyň başga alamaty ýok bolsa, jenaýat jogapkärçiliginden boşadylýar”.

Berlen jenaýatlaryň düzümi jemgyýetçilik howply hereketiň (hereketsizligiň) amala aşyrylan pursadyndan gutarylan hasaplanýar, ýöne şol jenaýat dowam edýär. Ol günäkäriň tutulan pursady ýa-da günäsini boýun alyp gelen pursady bilen gutarýar.

Eger-de jenaýatkär özüne bagly bolmadyk sebäplere görä, jenaýaty soňuna çenli amala aşyryp bilmeýse, onda jenaýat gutarylmadyk diýlip hasap edilýär. Özüne bagly bolmadyk ýagdaýlar diýlip daşyndan jenaýatyň amala aşyrylmagyna päsgel berýän ýagdaýlara düşünilýär. Mysal üçin, ogry jaýyň gupuny açyp durka, öýüň eýesi öýe gaýdyp gelýär. Gutarylmadyk jenaýat öz gezeginde jenaýata taýýarlyk görmek we jenaýatyň kastyna düşmek döwürlere bölünýär. Serişdeleri we gurallary gözläp tapmak, taýýarlamak ýa-da ulanmaga taýýarlamak, jenaýat etmek üçin dilleşmek, ýa-da jenaýat etmek üçin gaýry şertleri bilkastlaýyn döretmek, eger şunda jenaýaty edýän

adama bagly bolmadyk ýagdaýlaryň ýüze çykanlygy sebäpli jenaýat soňuna çenli ýetirilmese, jenaýata taýýarlyk görmek diýlip hasap edilýär (TJK-nyň 15-nji maddasynyň 1-nji bölegi). Jenaýatçylykly etmişi amala aşyrmak üçin şertleri döretmäge ugrukdyrylan ähli bilkastlaýyn hereketleriniň edilmegi jenaýata taýýarlygy döredýär. Jenaýata taýýarlyk görmek jenaýatyň düzüminiň obýektiw tarapynyň alamatlaryna girmeyär. Ýöne olar bellibir jenaýatlaryň özbaşdak düzümini döredip bilýärler.

1. Serişdeleri we gurallary gözläp tapmak bolanda, olary edinmegiň dürli usullaryny aňladýar (satyn almak, ogurlamak we ş.m.).

2. Taýýarlamak bolanda, serişdeleri ýa-da gurallary dürli usullar bilen döredilmekdir (elde ýasamak ýa-da tehniki serişdeleri peýdalanmak bilen ýasamak).

3. Serişdeleri ýa-da ýaraglary kriminal maksatlar üçin ulanmaga taýýarlamak bolanda, dürli zatlary ulanmaga mümkinçilik berýän de-rejesine çenli bejermekdir.

4. Gatnaşyjylary gözläp tapmak – guraýjynyň jenaýaty amala aşyrmak üçin beýleki adamlary gözläp tapmagy we olary jenaýata yrmagydyr.

5. Jenaýaty etmek üçin dilleşmek bolanda, gatnaşyjylaryň arasynda ylalaşygyň gazanylmagy.

6. Jenaýaty amala aşyrmak üçin şertleriň bilkastlaýyn döredilmeginiň beýleki görnüşleri bolsa köp sanlydyr. Oňa jenaýat ediljek, ýeriniň, signalizasiýa serişdeleriniň we goragynyň öwrenilmegi we ş.m. degişlidir.

Şeýlelikde, jenaýatçylyk etmişini amala aşyrmak üçin şertleriň döredilmegine ugrukdyrylan dürli görnüşli hereketleriň ýa-da hereketsizlikleriň edilmegi, jenaýata taýýarlyk bolýar. Olaryň göz önünde tutulmagy, ýerine ýetirmek maksady bilen jenaýaty gös-göni niýet bilen amala aşyrylmagydyr. Jenaýata taýýarlanmak bilen, adam özüniň hereketleriniň howpuna düşünýär we olary amala aşyrmagy islemeýär we akyl ýetirýär.

Käbir jenaýatlaryň uly jemgyýetçilik howpunyň güýjüni, jenaýatyň gutarylandygyny taýýarlyk bilen bagly hereketler aňladýar, mysal üçin bandanyň döredilmegi (TJK-nyň 274-nji maddasy), şol halatda bandany gurnamagyň özi jenaýatyň gutaranlygyna getirýär.

Eger jenaýat jenaýatkäriň özüne bagly bolmadyk ýagdaýlara görä, jenaýat ahyryna çenli ýerine ýetirilmese, onda jenaýata taýýarlyk görmek ýüze çykýar.

Jenaýata taýýarlygy üçin jeza bellende, kazyýet diňe umumy başlangyjyndan çykman, eýsem gutarylmadyk jenaýatyň jezalandyryş düzgünlerini hem göz önünde tutýar. Onuň esasynda sanksiýanyň möçberi TJK-nyň Aýratyn böleginiň degişli maddasynda gutarylan jenaýat üçin göz önünde tutulan jezanyň has berk görnüşiniň möçberiniň ýarysyndan köp bolmaly däl (TJK-nyň 60-njy maddasy “Gutarylmadyk jenaýat üçin jezanyň bellenilmegi”¹).

Jenaýat etmäge taýýarlyk görmeginde jenaýat jogapkärçiligi diňe bilkastlaýyn edilen, uly bolmadyk agyr jenaýatlardan başgasy üçin şu aşakdaky şertleriň ýerine ýetirilmegi bilen amala aşyrylýar: Birinjiden, jenaýat etmek üçin gurallaryň we serişdeleriň gözlenilmegi, taýýarlanylmagy we jenaýat etmäge ýaramly ýagdaýa getirilmegi, jenaýat etmek barada jenaýatkärleriň dilleşmegi, anyk ýagdaýlarda jenaýaty etmekde şertleri döretmäge gönükdirilen bolmalydyr. Ikinjiden, jenaýatçylykly meýilleşdirme adama bagly bolmadyk ýagdaýlaryň ýüze çykmagy boýunça ahyryna çenli ýerine ýetirilmän bilner. Aýdaly, iki adam gapyny döwüp, ogurlyk etmek barada dilleşýärler, gapyny döwmek üçin gurallary edinmek zerurdyr. Olar soňra bu hereketlerden meýletin boýun gaçyrýarlar. Bu ýerde dilleşmek bolan bolsa-da, jenaýaty amala aşyrmakda taýýarlyk görülen bolsa-da, jenaýatkärler soňky hereketlerden meýletin boýun gaçyrýarlar we şonuň üçin olary jenaýat jogapkärçilige çekip bolmaýar.

Jenaýata taýýarlyk görmek – jenaýaty amala aşyrmak üçin şertleri döredýän takyk hereketleriň edilmegidir. Adamy jenaýat etmäge bolan pikiri üçin jenaýat jogapkärçiligine çekip bolmaýar, sebäbi şonda ol adam özüniň pikirini amala aşyrmak üçin takyk hereketleri etmeýär. Jenaýata taýýarlyk görmek dürli-dürli bolup biler. Jenaýat etmek üçin gurallaryň gözlenmegi, kanuny ýa-da bikanun ýol bilen ýaragyň, sowuk ýaragyň we beýleki gurallaryň edinilmegi, saklanylmagy, ogurlyk bilen ýa-da başga usullar bilen olary ele salmak üçin dürli hereketleriň edilmegi jenaýata taýýarlyk görmekdir.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 34-nji sah.

Jenaýat etmek üçin serişdeleriň edinilmegi bolanda, mysal üçin, uky dermanlaryň jenaýatyň edilmegine päsgelçiligi aýyrmak niýeti bilen ulanylmagy, tebigy päsgelçiliklerden geçmek üçin merduwanyň peýdalanylmagy ýaly hereketler girýär. Jenaýatçylykly maksady amala aşyrmak niýeti bilen her hili ýollar arkaly ýaragyň, pyçagyň we adamyň janyna kast edip boljak gaýry şoňa meňzeş gurallaryň edinilmegi, jenaýata taýýarlyk görmegini aňladýar. Birnäçe ýagdaýlarda jenaýaty ýeňilleşdirmek üçin gurallaryň bellibir derejede üýtgeşik görnüşe getirilmegi – jenaýata taýýarlyk görmekdir. Mysal üçin, günäkär ýaragynyň bardygyny gizlemekde aw tüpeňiniň gundagyny kesip, goltuga salar ýaly görnüşe getirýär. Jenaýata taýýarlyk diňe bir jenaýaty amala aşyrmakda degişli şertleri döredýän gurallaryň we serişdeleriň gözlenmegi, edinilmegi we taýýarlanylmagy däl, eýsem, jenaýata bile gatnaşmak üçin gatnaşyjylary gözläp tapylmagy we yrylmagydyr. Jenaýat etmek üçin gaýry şertleri döretmegine jenaýaty etmäge anyk şertleri döredýän ýagdaýlar hem degişlidir. Oňa ogurlyk edilmeginden öň jaýyň signalizasiýasynyň işlemezligi üçin elektrik simlerini kesmegi, garawulyň ünsüni sowmak üçin ýörite şowhun döredilmegi, ýalan habar iberip, jebir çekenini belli ýere gelmeginiň gazanmagy we başgalary mysal bolar. Bu jenaýatçylykly hereketler subýektiw tarapyndan bilkastlaýyn, göni niýet bilen edilyär, çünki günäkär jenaýatçylykly hereketlerini amala aşyrmak üçin oňa doly düşünişip, hereket edýär.

Gös-göni jenaýat etmäge gönükdirilen bilkastlaýyn hereket ýada hereketsizlik, eger şunda jenaýat adama bagly bolmadyk ýagdaýlar boýunça ahyryna çenli ýetirilmese, jenaýat kastyna düşmek diýlip hasap edilyär (TJK-nyň 14-nji maddasy)¹. Seresapsyzlykdan edilen jenaýatlarda adam jemgyýetçilik howply netijäniň ýüze çykmagyny önünden görýär, ýöne onuň önüni almaga üns bermeyär. Jemgyýet-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 11-nji sah.

çilik üçin howply netijeleriň bolmagyna getiren, özüne ynam edijilik ýa-da harsallyk boýunça edilen jemgyýetçilik howply etmiş seresapsyzlyk boýunça edilen jenaýat diýlip hasap edilýär. Eger jenaýaty eden adam, öz hereketiniň ýa-da hereketsizliginiň jemgyýetçilik üçin howpludygyna akyl ýetirse, jemgyýetçilik howply netijeleriň, bolmak mümkinçiligini öňünden görse, ýöne olaryň öňüni alaryn diýip ýeňilçilik bilen hasap etse, özüne ynam edijilik boýunça edilen jenaýat diýlip hasap edilýär. Eger jenaýaty eden adam öz hereketiniň ýa-da hereketsizliginiň jemgyýetçilik üçin howpludygyna akyl ýetirmese, jemgyýetçilik howply netijeleriň bolmak mümkinçiligi öňünden görüp bilmese, hatda zerur ünsülik we hüşgärlik bolanda şolary öňünden görmeli we görmegi mümkin bolan ýagdaýdaky jenaýat harsallyk boýunça edilen diýlip hasaplanylýar. Şonuň üçin seresapsyzlykdan edilen jenaýatlarda kast ediş döwri bolup bilmeýär, sebäbi günäkärde zyýan ýetirmek niýeti ýokdur. Jenaýatyň kastyna düşmek döwri gytaklaýyn niýet bilen edilen jenaýatlarda hem bolup bilmeýär. Jenaýatyň kastyna düşmek diňe göni niýet bilen bilkastlaýyn edilen jenaýatlarda mümkindir. Jenaýatyň kastyna düşmek, jenaýata taýýarlyk görmek hereketinden tapawutlandyrmaga mümkinçilik berýän obýektiw we subýektiw taraplarynyň alamatlary bilen häsiýetlendirilýär. Eger taýýarlyk öňünden pikirlenen hereketi amala aşyrmak üçin diňe şert döredýän bolsa, onda kast ediş howpy abanýan obýekte ýetiriljek zyýanyň hakyky howpuny döredýär. Jenaýatyň kastyna düşmek döwri ähli maddy düzümlü bilkastlaýyn jenaýatlarda bolup biler.

Formal düzümlü jenaýatlarda jenaýatyň kastyna düşmek döwri jenaýatyň obýektiw tarapy çylşyrymly häsiýetde bolan jenaýatlar üçin, şeýle-de etmişň jemgyýetçilik gatnaşygyna zyýan ýetirilen wagtyndan wagt boýunça arasy açylan jenaýatlar üçin mahsusdyr. Jenaýatyň kastyna düşmek döwri gös-göni jenaýaty amala aşyrmaga gönükdirilen hereketlerden ybarat bolup durýar. Jenaýatyň kastyna düşmek bolanda, günäkäriň özüne bagly bolmadyk ýagdaýlara görä ol öz maksadyna ýetip bilmeýär, ol daşky gurşawyň päsgel berýän ýagdaýlarynyň ýüze çykmagy bilen, jenaýaty soňuna çenli ýerine ýetirip bilmeýär.

Jenaýat hukugynda jenaýatyň kastyna düşmek döwürini iki görnüşli bolup bilýär, gutarylan we gutarylmadyk. Gutarylan jenaýatyň kastyna

düşmek döwri, haçan-da subýekt öz önünde goýlan maksadyna doly ýeten ýagdaýynda ýüze çykýar. Hukuk nazaryýeti esasynda şeýle-de, sandan çykan obýekte kast edişi we jenaýata ýaramaýan serişdeleri bilen kast edişi mälimdir. Ilkibada günäkär belli bir obýekte howp salýar, ýöne onuň hereketlerinde goýberilýän ýalňyşlyklaryň netijesinde obýektlere hakyky zyýan ýetirmeýär. Jenaýata ýaramaýan serişdeler bilen kast edilse, günäkär özüniň maksadyna ýetmek üçin, jenaýaty ahyryna çenli ýetirip bilmeýän ýa-da jenaýatyň netijesini ýüze çykaryp bilmeýän serişdeleri ulanýar.

Şeýlelikde, jenaýatyň ahyryna çenli ýerine ýetirilmändiginiň sebäbine görä, kast edişiň görnüşlerini üç topara birleşdirip bolar:

1. Hakyky ýagdaýlarda ýalňyşlyk bilen baglanyşykly kast etme (obýektde, serişdede, hereketiň usulynda ýalňyşlyk).

2. Günäkär tarapyndan kanunda bellenen hereketleriň ýerine ýetirilmezligi.

3. Kanunda görkezilen jemgyýetçilik howply netijeleriň ýüze çykmazlygy.

Türmenistanyň Jenaýat kanunynyň 14-nji maddasyna laýyklykda jenaýatyň kastyna düşmek gös-göni jenaýat etmäge gönükdirilen bilkastlaýyn hereket ýa-da hereketsizlik bolup, eger şunda jenaýat adama bagly bolmadyk ýagdaýlar boýunça ahyryna çenli ýetirilmese hasap edilýär. Jenaýatyň kastyna düşmek diýlip, haçanda hereket, hereketsizlik ýagdaýynda amala aşyrylan jenaýat, günäkäriň özüne bagly bolmadyk sebäplere görä ahyryna çenli ýerine ýetirip bilinmedik halatynda aýdylýar. Jenaýatyň kastyna düşmek öz gezeginde alamatlaryň esasynda üç görnüşe bölünýär:

1. Gutarylmaryk, ýagny, munda günäkäriň jenaýatçylykly hereketleriniň netijesi ýüze çykmaýar, jenaýatyň obýektiw tarapyňyň alamatlarynyň birnäçesini ýerine ýetirilmeyär. Mysal üçin, günäkär pyçagy bilen çenenýär, ýöne jebir çeken pyçagy tutup ýetişýär.

2. Jenaýatçylykly netijä günäkäriň ýetip bilmezligi ýa-da başga bir netijäniň ýüze çykmagy, şol halatda islenilýän netijeleri ýüze çykmaýar. Mysal üçin, günäkär adamy öldürmek üçin pyçaklaýar, emma jebir çeken ölmeyär, onuň tenine agyr şikes ýetirilýär.

3. Özüne bagly bolmadyk sebäplere görä jenaýatkäriň jenaýaty doly ýerine ýetirip bilmezligi. Mysal üçin, tebigy betbagtçylyklar, baş-

ga adamlaryň päsgel bermegi, haýsyda bir güýçleriň jenaýaty amala aşyrmaga päsgelçilik bermegi we ş.m. Jenaýatyň kastyna çykmaklygyň subýektiw tarapy bilkastlaýyn günäniň göni niýeti bilen amala aşyrylýar.

Jenaýatyň kastyna düşmek iki görnüşden durýar:

1. Jenaýatyň kastyna çykmaklygyň gutarylan görnüşi.
2. Jenaýatyň kastyna çykmaklygyň gutarylmaryk görnüşi.

Jenaýatyň kastyna düşmekligiň gutarylan görnüşi bolanda günäkär adam tarapyndan özüne bagly bolan obýektiw tarapyňyň hemme alamatlary ýerine ýetirilýär. Ýöne özüne bagly bolmaryk sebäplere görä netije ýüze çykmaýar. Gutarylmaryk jenaýatyň kastyna çykmak bolanda günäkäriň özüne bagly bolmaryk sebäplere görä, öz göz önünde tutan hereketlerini amala aşyryp bilmezligi bolup durýar.

Jenaýata taýýarlyk görmek we jenaýatyň kastyna düşmek, jenaýaty etmekde deslapky döwürleri diýlip atlandyrylýar. Bu ýagdaýlaryň ýüze çykmagy bilen, zyýanly netije döremeýär, ýöne kanun tarapyndan olaryň amala aşyrylmagy, jenaýat jogapkärçiligiň sebäbi bolup durýar. Mysal üçin, TJK-nyň 60-njy maddasy “Gutarylmaryk jenaýat üçin jezanyň belenilmegi”:

(1) Gutarylmaryk jenaýat üçin jeza belenilende, haýsy sebäplere görä jenaýatyň soňuna çenli alnyp barylmandygynyň ýagdaýlary göz önünde tutulýar.

(2) Jenaýata taýýarlyk üçin jeza jenaýat kanunynyň degişli maddasynda gutarylan jenaýat üçin göz önünde tutulýan jezanyň has berk görnüşiniň möçberiniň ýarysyndan köp bolup bilmez.

(3) Jenaýat kastyna düşülendigi üçin jeza jenaýat kanunyny degişli maddasynda gutarylan jenaýat üçin göz önünde tutulýan jezanyň has berk görnüşiniň möçberiniň dörtdeň üç böleginden köp bolup bilmez”.

Jenaýat kodeksiniň 10-njy babynda jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagynyň esaslary görkezilen, şolaryň biri, “Jenaýatdan meýletin boýun gaçyrmagy bilen baglanyşyklylykda jenaýat

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 34-nji sah.

jogapkärçiliginden boşadylmagy”¹ (TJK-nyň 70-nji maddasy). Eger adam gutarylmadyk jenaýatyny ahyryna ýetirmekden meýletin we gutarnykly ýüz öwürse, gutarmadyk jenaýaty üçin jenaýat jogapkärçiliginden boşadylýar. Gutarylmadyk jenaýaty ahyryna ýetirmekden meýletin ýüz öwren adam, eger onuň hakyky amal eden hereketi başga jenaýaty düzyän hereketlerden ybarat bolanda, diňe şeýle halatda, jenaýat jogapkärçiligine degişlidir. Jenaýaty guraýjynyň we meçew berijiniň meýletin ýüz öwürmegi, eger bu adamlar häkimiýet edaralarynda öz wagtynda habar bermek ýa-da öz wagtynda gören başga hili çäreleri arkaly jenaýaty ýerine ýetiriji tarapyndan ahyryna ýetirmegiň önüni alan bolsalar, jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagy üçin esas bolýar. Ýaran, eger onuň özüni soňraky alyp barşy jenaýatyň amala aşyrylmagynyň önüniň alynmagy üçin özüne bagly bolan ähli çäreleri görendigine şaýatlyk etse, jenaýat jogapkärçiliginden boşadylýar. Eger guraýjynyň ýa-da meçew berijiniň TJK-nyň 70-nji maddasynyň üçünji böleginde görkezilen hereketleri jenaýatyň amala aşyrylmagynyň önüniň alynmagyna getirip bilmedik bolsa, onda olar jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmaýarlar, ýöne olaryň gören çäreleri, jeza bellenilende, günäni ýenilleşdirýän ýagdaýlary hökmünde ykrar edilip bilnerler.

Jenaýatdan meýletin boýun gaçyrmak bolanda, jenaýaty amala aşyran adamda jenaýaty soňuna çenli amala aşyrmak üçin hemme şertler we mümkinçilikler bolsa-da, ol jenaýata taýýarlyk görmegini ýa-da jenaýatyň kastyna düşmegini dowam etmän, jenaýaty amala aşyrmaga gönükdirilen hereketleri bes edýär.

Jenaýatdan meýletin boýun gaçyrmakda jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagyň iki alamatyny bellemek zerurdyr: 1) gutarnykly; 2) meýletinlik. Birinji alamatyň manysy, ýagny adam başlanan etmişi gyşarnyksyz gutarnykly wagt geçirmän, oňa gaýdyp gelmäni bes edýär. Meýletin jenaýaty amala aşyrmakdan boýun gaçyrmak hiç-hili mejburlyk bolmadyk halatynda jenaýatkäriň akyl ýetirip, özüniň islegi bilen, meýletin jenaýatdan ýüz döndermegini aňladýar. Meýletinlik alamatynda jenaýatyň subýekti, daşky ýagdaýlaryň päsgelçiligi ýüze çykma, deslapky jenaýatçylykly hereketlerini bes edýär. Meýle-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 42-nji sah.

tin jenaýatda ýüz döndürilişi kesgitlenende, subýektiw we obýektiw taraplarynyň alamatlaryny göz önünde tutmak zerurdyr. Subýektiw tarapyň alamaty bolanda, adamyň jenaýaty gutaryp biljek mümkinçiligine akyl ýetirmegi, ýöne ony ahyryna çenli ýetirmän, öz erki bilen jenaýatdan ýüz dönderýär. Jenaýatdan meýletin boýun gaçyrmagy, jenaýaty amala aşyrmak niýetiniň meýletin aradan aýrylmagy we jenaýatyň esasy maddy alamaty bolup durýan, jemgyýetçilik howpunyň aradan aýrylýandygy bilen häsiýetlendirilýär. Jenaýatdan meýletin boýun gaçyrmak meselesi şariklik bilen edilen jenaýatlarda hem bolup biler. Gatnaşyjylaryň meýletin ýüz dönderişiniň aýratynlygy gatnaşyjylyk görnüşi bilen şertlendirilýär. Jenaýaty amala aşyryş tertibinde guramaçy, meçew beriji, ýaran özleriniň hereketleri bilen jemgyýetçilik howply netijäniň hakyky ýüze çykmak mümkinçiligini döredýärler. Jenaýaty ýerine ýetiriji bolsa, öz hereketleri bilen bu mümkinçiligi amala aşyrýar. Guramaçynyň meýletin ýüz döndermegi diňe aktiw görnüşde bolup biler, guraýjy jemgyýetçilik howply netijeler ýüze çykmaka, jenaýaty ýatyrmary. Meçew beriji, guraýjy ýalylar aktiw hereketleri etmeli, ýerine ýetirijini jenaýatdan ýüz döndermäge mejbur etmeli. Eger meçew beriji munda üstünlük gazanmasa, bu ýerde meýletin jenaýatdan ýüz döndermek bolmaýar.

Jenaýatdan meýletin ýüz döndermek adamy jenaýat jogapkärçiliginden boşatmaga esas bolup durýar. Eger meýletin ýagdaýynda jenaýaty ahyryna çenli ýerine ýetirmedik adamyň hereketlerinde başga bir jenaýatyň düzümi bar bolsa, onda ol öz eden etmişi üçin aýratyn jenaýat jogapkärçiligine çekilýär.

1. Jenaýatyň döwürleri barada düşünje we onuň görnüşleri nämeden ybarat?
2. Gutarylan jenaýat barada düşünje nämeden ybarat?
3. Zyýanly netije we onuň jenaýatyň gutarylmagyna hukuk ähmiýeti nähili bolýar?
4. Gutarylmadyk jenaýat barada düşünje we onuň görnüşleri nähili bolýar?
5. Jenaýata taýýarlyk görmek barada düşünje nämeden ybarat?
6. Jenaýatyň kastyna düşmek barada düşünje nämeden ybarat?
7. Jenaýatdan meýletin boýun gaçyrmak nämeden ybarat?

XIII BAP. ETMIŞIŇ JENAÝATÇYLYGYNÝ ARADAN AÝYRÝAN ÝAGDAÝLARYŇ HUKUK ÄHMIÝETI

Türkmenistanyň jenaýat kanunçylygy şahsyýeti, raýatlaryň hukuklaryny we azatlyklaryny, jemgyýetiň we döwletiň bähbitlerini, eýeçiligi, jemgyýetçilik tertibini, Türkmenistanyň Garaşsyzlygyny, konstitusion gurluşyny we bitaraplyk hukuk ýagdaýyny, parahatçylygy hyýanatçylykdan goramak, şeýle hem jenaýatlaryň önüni almak wezipelerinden ybaratdyr.

Jenaýat kanuny tarapyndan goralýan obýektlere (jemgyýetçilik gatnaşyklaryna) zyýan ýetirýän ýa-da zyýan ýetirmek howpuny döredýän jemgyýetçilik howply etmiş (hereket ýa-da hereketsizlik) jenaýat diýlip hasap edilýär. Amala aşyrylýan jenaýatlar dürli-dürli jemgyýetçilik gatnaşyklaryna (adamyň janyna, saglygyna, jynsy el-degrilmesizligine, eýeçiligine, jemgyýetçilik howpsuzlygyna we jemgyýetçilik tertibine we ş.m.) zyýan ýetirýärler. Ähli raýatlara bu jenaýatlardan goranmaga bolan hukugy jenaýat kanuny tarapyndan deň derejede berlen. Jenaýatlardan goranmakda zyýanyň ýetirilmegi jenaýat däl diýlip hasap edilýär we jenaýat jogapkärçiligi aradan aýrylýar (mysal üçin, TJK-nyň 37-nji maddasy¹).

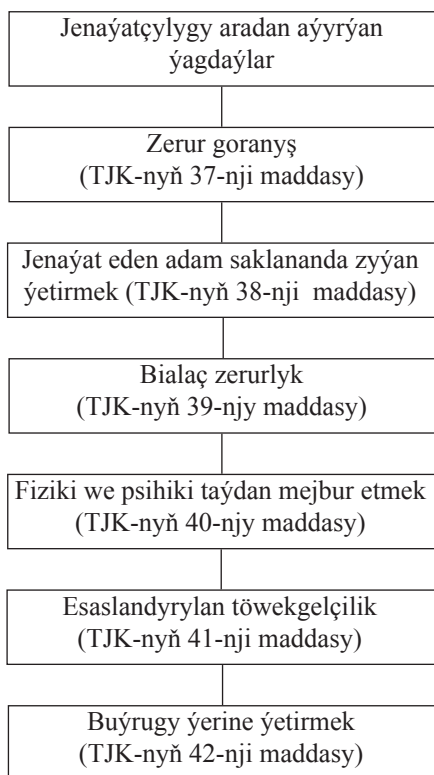
Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi daşky alamatlary boýunça jenaýata meňzeş ýagdaýlary (hereketleri ýa-da hereketsizlikleri) kanunalaýyk gelyän hasap edýär. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň Umumy böleginiň 7-nji baby «Etmiş jenaýatçylyklydygyny aradan aýyryan ýagdaýlar» diýlip atlandyrylýar. Etmiş jenaýatçylyklydygyny aradan aýyryan ýagdaýlar 1997-nji ýylda kabul edilen Türkmenistanyň Jenaýat kodeksinde ilkinji gezek aýratyn bapda özbaşdak yglan edildi. Bu bap alty sany maddany öz içine alýar: 37-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 20-nji sah.

nji madda “Zerur goranyş”, 38-nji madda “Jenaýat eden adam saklananda zyýan ýetirilmegi”, 39-njy madda “Bialaç zerurlyk”, 40-njy madda “Fiziki we psihiki taýdan mejbur etmek”, 41-nji madda “Esaslandyrylan töwekgelçilik”, 42-nji madda “Buýrugy ýerine ýetirmek”. Bu maddalarda etmiş jenaýatçylyklydygyny aradan aýyrýan ýagdaýlara umumy düşünje berilýär. Agzalan ýagdaýlaryň görnüşlerini, olaryň biri-birlerinden tapawudyny we näme üçin olar daşyndan jenaýata meňzeş bolsa-da, şol ýagdaýlar bilen baglanyşykly etmişler jenaýatçylykly däl. Şeýle hem şol etmişler üçin jenaýat jogapkärçiliginiň aradan aýrylýandygyny we olaryň ähmiýetini öwrenmek örän wajypdyr. Türkmenistanyň JK-nyň Umumy böleginiň 57-nji maddasy¹ esasy maddalaryň biri bolup durýar, onda jenaýat jogapkärçiligini ýenilleşdirýän ýagdaýlar görkezilendir. Şol maddanyň 1-nji böleginiň «g» bendi «zerur goranyşyň kanunylygynyň şertleriniň bozulan ýagdaýynda, jenaýat eden adamyny saklanda, ýiti zerurlyk ýüze çykanda, esasy töwekgelçilik ýagdaýynda jenaýat edilmegi» diýlip bellenilýär. Şol ýagdaýlaryň ýüze çykmagynda etmiş edilmegi jenaýat bolsa-da, ol ýagdaýlary jenaýat jogapkärçiligini ýenilleşdirýän ýagdaýlary diýlip hasap edilýärler.

Kesgitli bir zyýanyň ýetirilýändigine garamazdan, bu ýagdaýlaryň ählisinde jenaýat jogapkärçiligi, bellibir halatlarda bolsa (buýrugy ýa-da görkezmäni ýerine ýetirmek) günä aradan aýrylýar. Zerur goranyş we jenaýat eden adam saklanan ýagdaýlarynda edilen hereketleriň netijeleri gürrüňsiz jemgyýet üçin peýdaly diýlip hasap edilýär. Şeýle-de bolsa birnäçe hukukçylar bu alamatlary käbir ýagdaýlarda nädogry hasap edýärler. Agzalan ýagdaýlarda zyýanyň ýetirilmegi bilen bagly jenaýat işlerine kazyýet seredende, olar aýratyn kynçylyklary döredýärler. Şonuň bilen birlikde, düzgün bolşy ýaly, beýleki halatlarda howp salýan tarapyndan zyýan döredilmegine ýol bermezligi ýa-da az zyýanyň hasabyna uly zyýanyň önüniň alynmagy (bialaç zerurlyk) jemgyýet ýa-da döwlet üçin durmuş taýdan peýdaly netijeleri döredýär, esaslandyrylan töwekgelçilikde zyýanyň ýetirilmegi bolsa geljekde ylmyň ösmegine, ösen tehnologiýanyň ornaşdyrylmagyna ýardam edip biler.

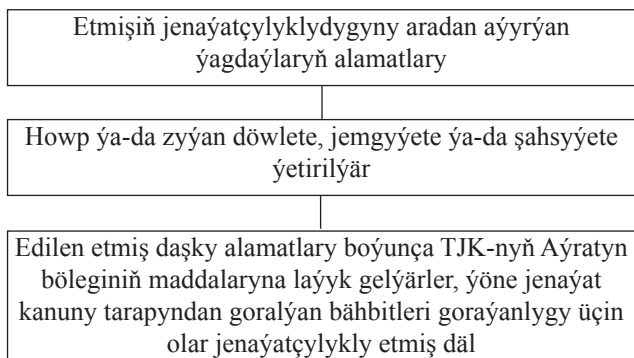
¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 31-32-nji sah.

37-nji çyzgy. Jenaýatçylygy aradan aýyrýan ýagdaýlar

Etmişin jenaýatçylyklydygyny aradan aýyrýan ýagdaýlaryň sanawy Türkmenistanyň hukuk düzgünleriniň ýörelgelerine laýyk gelýär. Jenaýatçylygy aradan aýyrýan ýagdaýlar kanunalaýyk, jemgyýetçilik bähbitli hasaplanýarlar, olary amala aşyrmakda adamyň özüni alyp barmagy hereket ýa-da hereketsizlik esasynda geçirilýär. Daşky görnüşi boýunça olar jenaýat kanunynda gada-gan edilen jemgyýetçilik howply etmişin alamatlary bilen meňzeş, ýöne olar kanuna laýyk hasaplanýarlar, ýagny goralýan bähbit-leri goramaga we jemgyýetçilik peýdaly maksatlary gazanmaga ugrukdyrylan¹.

¹ Уголовное право. Учебник.Общая часть. Под ред. В.И.Радченко. М., 2004, стр. 266-267.

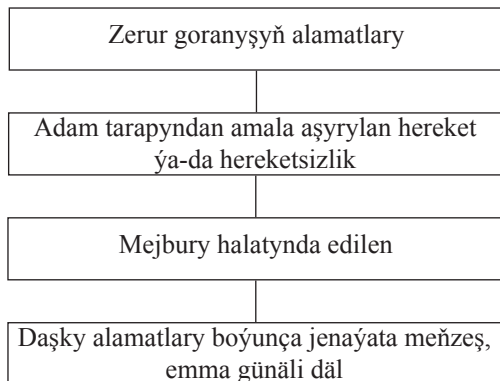

**38-nji çyzy. Etmişin jenaýatçylyklydygyny aradan
aýyrýan ýagdaýlaryň alamatlary**

Türkmenistanyň JK-nyň Umumy böleginiň 7-nji babynyň birinji ýagdaýy “Zerur goranyşdyr”. Oňa laýyklykda, eger çozuş goranýanyň ýa-da başga adamyň jany üçin howply zorluk ulanmak ýa-da gös-göni şeýle zorlugy ulanmak haýbatyny atmak bilen edilse, hyýanat edýäne islendik zyýan ýetirmek arkaly şahsyýetiň, goranýanyň, başga adamyň, jemgyýetiň we döwletiň hukuklarynyň we kanunyň bähbitleriniň goralmagy jenaýat bolmaýar we kanunylyga laýyk hasap edilýär. Goralýanyň ýa-da başga adamyň jany üçin howply bolan zorluk bilen ýa-da şeýle zorluk ulanmak haýбаты bilen baglanyşykly bolmadyk çozuşdan goranmak, eger şunda zerur goranyşyň çäklerinden aňry çykmaga ýol berilmedik bolsa, ýagny hyýanatçylygyň häsiýetine we howpuna açyk laýyk gelmeýän bilkastlaýyn hereketlere ýol berilmedik bolsa, ol kanunylyga laýyk hasaplanylýar. Hyýanatçylykdan goralmagynda, başga adamlara ýa-da häkimiýet edaralaryna kömek üçin ýüz tutmaga mümkiçilige garamazdan, her bir adama zerur goranyşa bolan hukuk degişlidir¹.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 20-nji sah.

Zerur goranyş diýlende – hyýanat edýäne zyýan ýetirmek arkaly jemgyýetçilik howply çozuşdan goranylmagyna düşünilýär. Her bir adam jemgyýetçilik howply çozuşdan öz hukuklaryny we kanuny bähbitlerini, başga şahsyýetiň, jemgyýetiň we döwletiň hukuklaryny we kanuny bähbitlerini goramaga haklydyr. Zerur goranyşa bolan hukuk adamyň tebigy hukuklaryndan gelip çykýar (39-njy çyzgy).

39-njy çyzgy. Zerur goranyşyň alamatlary

Zerur goranyş – bu ýagdaýy etmişň jemgyýet üçin howpludygyny we hukuga garşydygyny aradan aýyrýar. Bu hereketler hakykat ýüzünde daşky görnüşinden jenaýat kanunynda göz önünde tutulan jenaýatyň alamatlary bilen gabat gelýän bolsalaram, olar tersine, jenaýatlaryň önüniň alynmagy we jemgyýetiň bähbitlerine gulluk edýändigini üçin peýdalydyrlar. Zerur goranyşyň amala aşyrylmagy – raýatlaryň subýektiw hukugydyr. Kesgitlenen ýagdaýlarda jenaýatçylykly çozuşdan goranmak raýatyň ahlak, jemgyýetçilik borjy diýlip hasap edilýär. Ýöne kesgitli ýagdaýlarda derejeli şahslar üçin diňe bir ahlak däl, eýsem, gulluk borjy bolup biler. Bu şahslaryň sanawyna içeri işler ministrliginiň işgärleri, harby gullukçylar, howpsuzlyk gullugynyň, beýleki gorag gulluklarynyň işgärleri, inkassatorlar we beýlekiler degişlidirler. Bu şahslar tarapyndan zerur goranyşynyň amala aşyrylmagy olaryň gulluk borçlary bolup durýar.

Zerur goranyşyň kanuna laýyk şertlerini çozuşa we goranyşa degişliligi boýunça bölmek zerurdyr. Çozuş jemgyýet üçin howpluly, ýüze çykan, hakyky (real) bolmalydyr.

Diñe hukuk taýdan goralýan bähbitlere garşy jemgyýet üçin howply çozuş amala aşyrylanda, adamyň goranmak hukugy döreýär¹. Gulluk ýagdaýyndan hyýanatly peýdalanmak ýoly bilen raýatlaryň hukuklaryna we kanuny bähbitlerine çozuş edýän wezipeli şahslaryň bikanun hereketlerine garşy zerur goranyşynyň ulanylmagyna ýol berilýär. Bu ýerde gürrüň görnetin, düşnükli eden-etdilik hakynda gidýär. Eger-de wezipeli şahsyň hereketleri daşky görnüşi boýunça kanuny talaplara laýyk gelse, onda düzgün boýunça olara garşy zorlukly garşylyk aklanylýp bilinmez.

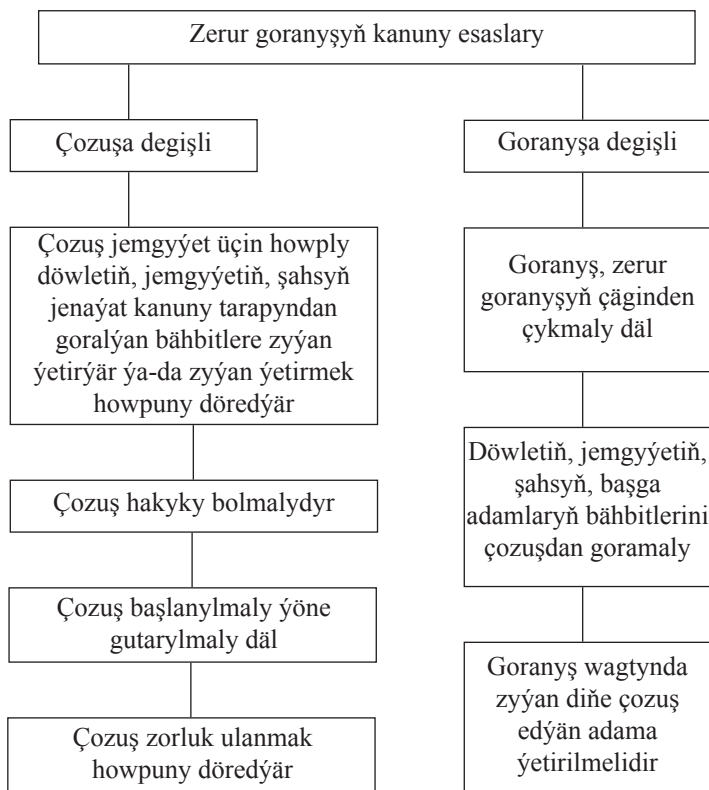
Zerur goranyşda çozuş hökman ýüze çykan, ýagny başlanan (ýa-da başlanmaga ýakyn) hem-de gutarmadyk bolmalydyr. Ol öňüni alnyp bilinmeýän ukypdan peýdalanylýan bolmalydyr, onda tizden-tiz jemgyýet üçin howply zyýan ýetirilmelidir. Eýýäm amala aşyrylyp başlanan ýa-da çozuşyň şu mahal, tizden-tiz amala aşyrylyp bilinjekdigi düşnükli bolsa, onda şol derejede görnüp duran, amala aşyrylmaga yzygiderli haýbat atýan çozuş bar diýlip hasap edilýär. Bu ýerde anyk sözler bilen ýaraglaryň görkezilmegi we beýleki usullar haýbata şaýatlyk edip bilerler. Haçanda çozuş gutaran hem-de eýýäm howp salmaýan bolsa, onda zerur goranyş üçin esas ýok diýlip hasap edilýär. Jemgyýet üçin howply bolan çozuşyň anyk gutaran mahaly zerur goranyşyň gutaran wagty diýlip hasap edilýär.

Hukuk edebiýatynda şeýle görkezilen: «Eger-de zyýan çozuş tamamlanandan soň ýa-da gutarandan soň, hem-de goranmak serişdelerini ulanmagyň zerurlygy ýatandan soň ýetirilen bolsa, onda goranyşyň çozuş edýäne zyýan ýetiren hereketleri zerur goranyş ýagdaýynda amala aşyrylan diýlip hasap edilmeyär. Bu ýagdaýlarda jogapkärçilik umumy esaslar boýunça ýüze çykýar. Kazyýetde seredilýäniň beýle hereketlerine dogry hukuk baha bermek maksady bilen kazylar wakanyň ähli ýagdaýlaryny nazara alyp, edilen hereketleriň duýdansyz dörän güýçli psihiki tolgunma ýagdaýynda amala aşyrylandygyny ýa-da däldigini anyklaýarlar²».

Çozuş hökman hakyky bolmalydyr, içki pikir görnüşinde bolmaly däl, obýektiw hakykatda ýüze çykmalydyr, goranyşyň

¹ BBC СССР. 1984. № 5. С. 10.

² Комментарии К Уголовному Кодексу Российской Федерации. Под. ред. В.М. Лебедева. М., 2002. стр. 76-77.

40-njy çyzy. Zerur goranyşyň kanuny esaslary

içki garaýşynda bolmaly däldir. Hakyky çozuşyň alamaty zerur goranyş bilen hyýaly goranyşyň arasyndaky çäklerde geçirilmäge ýol berýär. Hyýaly goranyş – bu hyýaly pikirdäki, ýöne hakykat ýüzünde ýok bolan çozuşdan goranmakdyr. Hyýaly goranyşyň hukuk netijesi umumy düzgünler boýunça hakyky ýalňyşlyk esasynda hasap edilýär. Eger-de hakyky ýalňyşlyk niýeti we seresapsyzlygy aradan aýyryň bolsa, onda hyýaly goranyş ýagdaýynda amala aşyrylan hereket üçin jenaýat jogapkärçiligi aradan aýrylýar. Beýle ýagdaýlarda adam jemgyýet üçin howply çozuşyň ýokdugyna düşüniş bilmeýär, işiň ýagdaýlaryna görä onuň düşünmegi mümkin däldir.

Hukuk edebiýatynda şeýle görkezilýär, ýagny haçanda wakadaky ýagdaýy hakyky çozuşyň amala aşyrylandygy barada pikir etmäge esas döredýän bolsa, hem-de goranmagyň serişdelerini ulanýan şahs özüniň pikiriniň ýalňyşlykdygyna düşünmän galsa we düşünmek

mümkin bolmadyk bolsa, onda şeýle ýagdaýlarda hyýaly goranyş jenaýat jogapkärçiligini aradan aýyrýar¹. Eger-de hyýaly çozuş edýäne zyýan ýetiren şahs dörän ýagdaýda hakykatdan hem ýalňyşlyk goýberip, hakyky çozuşyň ýokdugyna düşünmedik bolsa, ýöne işiň ýagdaýlaryna görä düşünmeli we düşünmegi mümkin bolan bolsa, onda zyýan üçin jogapkärçilik seresapsyzlyk bilen edilen jenaýatda ýaly bolýar. Hyýaly goranyşyň we zerur goranyşyň kesgitlenen hökmany şertleriniň bardygyny göz önünde tutmak gerekdir, zerur goranyş – real çozuşyň barlygydyr, hyýaly goranyş – şeýle çozuş bar diýip hasap edilip amala aşyrylan hereketdir.

Haçanda şahs jebir çekeniň özüni alyp barşyndan ýa-da iş boýunça ähli ýagdaýlardan çozuşdan goranmak üçin hiç hili hakyky esasyň ýoklugynda, çozuşy düýbünden esassyz bar diýip hasap etse, onda ol umumy esaslara görä bilkastlaýyn jenaýat edendigi üçin jogapkärçilige degişlidir. Beýle ýagdaýlardaky şahsyň hereketleri hyýaly goranyş bilen baglanyşykly däldir, jebir çekene bolsa zyýan günäkär tarapyndan hiç hili aklanyp bilinmejek, güman edip amala aşyran hereketleriniň netijesinde ýetirilýär.

Ýokarda belläp geçişimiz ýaly, jemgyýetçilik howply etmişlerden goranmaga degişli şertler şulardan ybaratdyr:

a) diňe bir goranyşyň öz bähbitlerini däl, eýsem, başga şahslaryň bähbitlerini, şeýle hem, jemgyýetiň we döwletiň bähbitlerini goramagyna ýol berilýär;

b) goranyş çozuş edýäne zyýan ýetirmek ýoly bilen amala aşyrylýar;

c) goranyş öz wagtynda bolmalydyr;

d) goranyş zerur goranyşyň çäklerinden çykmalý däldir.

Zerur goranyşdaky goragyň aýratynlygy onuň aktiw häsiýetli bolmagydyr. Başga adamlara ýa-da häkimiýet edaralaryna kömek üçin ýüz tutmaga bolan mümkinçiligine garamazdan, adama zerur goranyşa bolan hukugyň degişlidigi (TJK-nyň 37-nji maddasynyň 3-nji bölegi) baradaky kanunyň görkezlişi wajyp ähmiýete eýedir².

¹ ББК СССР. 1984. № 5. С. 10.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 20-nji sah.

Käbir ýagdaýlarda zerur goranyşyň düzgünleri ulanylanda, adamyň öldürilmegi ýa-da ten şikesleriniň ýetirilmegi mümkindir. Şeýle ýagdaýlarda çozuş eden tarapyň kimdigini anyklamak zerurdyr. Emma welin urşy kimiň başlandygyna garamazdan, oňa gatnaşyjylaryň şeýle ýagdaýlarda zerur goranyşa bolan hukugy döräp biler, haçanda:

1) uruşýanlaryň biri-birini urmaklygyň çäklerinden çykýar we has-da agyr zeper ýetirmeklige çalyşýar;

2) gatnaşyjylaryň biri urşuň dowam edilmeginden ýüz dönderýär ýa-da urşy hakykatdan hem bes edýär (ýykylýar, gaçmaga çalyşýar we ş.m.), beýlekisi bolsa urşmagy dowam etdirýär.

Goranyş hem öz wagtynda bolmalydyr. Ol jemgyýet üçin howply hyýanatyň wagtyna laýyk, gabat gelmelidir. «Wagtyndan ön» ýa-da «gijä galan goranyş» zerur goranyş diýen düşünjäniň özi bilen baglanyşykly däldir. Haçanda, goranyş çozuşyň gutarandygyna düşünmän, hyýanat edýäne haýsydyr bir zyýany ýetiren ýagdaýlarynda bolsa «gutaran çozuşyň yzyndan gönüden-göni dowam eden goranyşy zerur goranyşyň ýagdaýynda bolan diýip hasap edip bilner, ýöne işiň ýagdaýlaryna görä onuň gutaran pursady goranyş üçin düşnükli bolmandygy» baradaky görkezmelerden ugur almak gerekdir¹.

Goranyş zerurlygyň çäklerinden aňry geçmeli däldir. Zerur goranyşyň çäklerinden çykylmagy (eksses) – jemgyýet üçin howply çozuşyň häsiýetine we derejesine görnetin gabat gelmeýän bilkastlaýyn hereketdir. Bu diýildigi görnetin gerek bolmadyk ýagdaýda agyr şikesiniň ýetirilmegini aňladýar¹. Kanunyň manysyna görä zerur goranyşyň çäklerinden çykman diýlip, Türkmenistanyň JK-nyň 103-nji maddasynyň 1-nji böleginde ýa-da 110-njy maddasynyň 1-nji böleginde² görkezilen zerursyzlykdan hyýanat edýäne bilkastlaýyn zyýan ýetirmeklige aýdylýar (adam öldürmek ýa-da saglyga agyr ýa-da ortaça agyrylykdaky şikesi ýetirmek). Hyýanat edýäni jemgyýetçilik howply çozuşyň barlygynda, seresapsyzlykdan zyýanyň ýetirilmegi üçin jenaýat jogapkärçiligine çekip bolmaýar. Jenaýat kanunyň kadalaryna laýyklykda zerur goranyşyň çäklerinden çykylmagy ne-

¹ Комментарий К Уголовному Кодексу Российской Федерации. Под. ред. В.М. Лебедева. М., 2002. стр. 72-78.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 59-60-njy sah.

tijesinde amala aşyrylan jenaýatyň subýektiw tarapy baradaky mesele çözülýär. Goranyş ýagdaýynda saglyga ýeňil şikes ýetirmek, şeýle hem, urmak, ähli ýagdaýlarda hukuga laýyk goranyşyň çäklerrine degişli hasap edilýär. Bu ýagdaýlar raýatlaryň jenaýatçylykly çözüşlerden goranmaga bolan hukugyny giňeldýär. Diňe hyýanat edýäniň öldürilmegi ýa-da onuň saglygyna agyr ýa-da ortaça agyrylykdaky şikesiň ýetirilmegi bilen baglanyşykly ýagdaýlarda, haçanda ol zyýan çözüşyň häsiýetine we howpuna açyk laýyk gelmedik bolsa, goranyşyň ekssessi baradaky mesele ýüze çykyp biler. Zerur goranyşyň çäklerinden çykylmagynda ilki bilen hyýanat edýäniň ýetiren zyýany bilen goranyşda ýetirilen zyýanyň, goranyşyň usullarynyň we serişdeleriniň, bir tarapdan hem usullarynyň hem serişdeleriniň – beýleki bir tarapdan bolsa goragyň täsirlilikiniň we çözüşyň täsirlilikiniň açyk (tapawutly) gabat gelmezligi bilen baglanyşykly ýagdaýlary nazara alynýar.

Kesgitli ýagdaýlarda ýaragsyz çözüşyň adamyň jany üçin gutulgyсыз howply bolup bilmegi hem mümkindir, onuň ýarag serişdesi bilen öňüniň alynmagy bolsa doly aklanylýandyr. Adamlar güýji, ýaragy ulanyp ýa-da ýaragsyz goranyp bilşi boýunça tapawutlanýarlar. Goranyş wagtynda hyýanat edýäniňki ýaly ýaragy ulanmak baradaky talap, jenaýatça garanyňda goranyşy agyr ýagdaýda goýýar. Elmydama gabat geljek serişdeler bilen goranmak mümkin däldiginden ugur alyp, goranyşyň ulanyş goranyş usullary we serişdeleri bilen çözüşyň usullarynyň we serişdeleriniň gabat gelyändigigi ýa-da gabat gelmeýändigigi barada pikirlenmäge wagtynyň ýokdugy göz önünde tutulmalydyr. Çözüş zerarly dörän psihiki tolgunma ýagdaýynda, goranyş şahs elmydama howpuň häsiýetini kesgitläp hem-de goranyşa laýyk serişdeleri anyk saýlap bilmeýär¹.

Diňe hyýanat edýäniň we goranyşyň şahsyýeti, işiň anyk ýagdaýlary jikme-jik anyklandan soň zerur goranyşyň çäklerinden çykylandygy baradaky meselä seredilýär. Diňe çözüş we goranyş serişdeleriniň laýyk gelendigini ýa-da laýyk gelmändigini däl-de, eýsem goranyşy abanyş howpuň häsiýetini, onuň hyýanat edýäne garanyndaky güýjüni we mümkinçiligini, şeýle hem hyýanat edýäniň we goranyşyň güýçlerine real täsir edip biljek beýleki ýagdaýlary

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 20-nji sah.

(hyýanat edýänleriň we goranýanlaryň sanyny, olaryň ýaşlaryny, fiziki ösüşlerini, ýaraglaryň barlygyny, çozuşyň ýerini, wagtyny we ş.m.) göz önünde tutmak hökmandyr¹. Topar tarapyndan çozuş edilen bolsa, onda goranýan toparyň ählisiniň hereketleriniň howpuny we häsiýetini kesgitleýän goranyş çäresini hyýanat edýänleriň islendik bir-birine ulanmaga haklydyr. Şeýle ýagdaýlarda ilki bilen zerur goranyş ýagdaýynyň dörandigini we abanýanyň howpdan goranmak maksady bilen amala aşyrylan hereketlerini anyklamak zerurdyr. Şondan soň bolsa, goranyş çozuşyň howpuna we häsiýetine açyk gabat gelýämi ýa-da ýok baradaky mesele öwrenilmeli². Jenaýat kanunyna laýyklykda hünärmen, beýleki ýörite taýýarlyk ýa-da gulluk ýagdaýyna bagly bolmadyk, islendik şahsyýet zerur goranyşa bolan hukuga eýe bolup bilýär³.

Zerur goranyşyň kanunyň şertlerine laýyk gelýändigine degişli ýagdaýlar şulardan ybaratdyr:

a) goranyş çozuş edýäne zyýan ýetirilmäge ugrukdyrylan işjeň hereketdir. Munuň bilen goranyşyň esasy maksady goralýan bähbitleri goramakdyr. Zerur goranyş üçünji bir adama garşy ugrukdyrylan bolmaly däl, eger şeýle bolsa, onda bialaç zerurlyk düzgüni ulanylyr. Kast edişiň subýekti diňe fiziki şahs bolup biler, çozuş edýän adama ýetirilen zyýan öldürmek, saglyga agyr ýa-da beýleki derejede zeper ýetirmek, urmak we ş.m. bagly bolup biler.

b) goranýanyň şeýle-de, beýleki adamlaryň, jemgyýetçilik we döwlet bähbitleriniň goralmagy kanunalaýykdyr. Kazyýetler şeýle ýagdaýlary bahalandyrmakda ýalňyşlyklary goýberýärler, ýagny kast edişde goranmak hukugyny diňe özüni howpdan goranýana berýär.

ç) goranyş zerur goranyşyň çäklerinden çykmary däl. Ylymda we kazyýet tejribesinde şeýle çäkler çozuşyň derejesini we goralýan bähbidiň gymmatlygyny häsiýetlendirýän alamatlaryň jemligi bilen

¹ Комментарий К уголовному Кодексу Российской Федерации. Под. ред. В.М. Лебедева и Ю.И. Скуратова. М., -2002. стр. 78.

² БВС СССР. 1984. № 5. С. 12.

³ Курс уголовного права в пяти томах. Том 1. Общая часть: Учение о преступлении / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002, Курс уголовного права в пяти томах. Том 2. Общая часть: Учение о наказании / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002.

kesgitlenýär. Çozuşyň derejesiniň hil tarapy bolanda, onuň jemgyýetçilik howplulyk derejesini häsiýetlendirýän jenaýatyň wagty, ýeri, kast ediş usuly, ýaragy we serişdesi, onuň fiziki ýagdaýy we ýaşı ýaly obýektiw we subýektiw alamatlaryň jemligine düşünilýär.

Zerur goranyşyň çäklerinden çykylmagy diýlip, jemgyýetçilik howply kast edişiň häsiýetine we derejesine laýyk gelmeýän bilkastlaýyn hereketler hasaplanýarlar. Çozuş edýäne seresapsyzlykdan zyýan ýetirilen halatynda jenaýat jogapkärçiligi ýüze çykyp bilmez. Zerur goranyş çäklerinden çykman bilen ýa-da jenaýat eden adam tutulanda saglyga bilkastlaýyn agyr ýa-da ortaça agyrlykdaky şikes ýetirilmegi aýratyn öwrenmeli meseledir.

Şol sanda Türkmenistanyň JK-nyň 110-njy maddasynda iki sany özbaşdak jenaýat üçin jogapkärçilik kesgitlenilen:

a) zerur goranyşyň çäklerinden çykman bilen saglyga bilkastlaýyn agyr ýa-da ortaça agyrlykdaky şikesiň ýetirilmegi (1-nji bölegi),

b) jenaýat eden adamy tutmak üçin zerur çäklerden çykman bilen saglyga bilkastlaýyn agyr ýa-da ortaça agyrlykdaky şikesiň ýetirilmegi (2-nji bölegi).

TJK-nyň 110-njy maddasynyň 1-nji böleginde göz önünde tutulan etmiş obýektiw tarapy goranýan tarapyndan jemgyýet üçin howply çozuş edýäniň saglygyna agyr şikesiň ýetirilmeginden durýar, ýöne zerur goranyşyň çäklerinden çykylmagy bilen, ýagny goranyşyň jemgyýet üçin howply bolan çozuşyň häsiýetine we derejesine aýyk laýyk gelmezligi hökmandyr. Zerur goranyşyň çäklerinden çykman bilen iki ýa-da şondan-da köp çozuş edýänleriň, şeýle hem iki ýa-da şondan-da köp jenaýat eden adamlary saklamak üçin zerur bolan çäklerden çykylmagy bilen olaryň saglygyna agyr ýa-da ortaça agyrlykdaky şikesiň ýetirilmegi bilen baglanyşykly ýagdaýlar – TJK-nyň 110-njy maddasynyň 1-nji we 2-nji bölekleri boýunça maddalaşdyrylmaga degişlidirler. Bilkastlaýyn saglyga agyr şikesiň ýetirilmegi netijesinde seresapsyzlyk boýunça çozuş edýäniň (zerur goranyşyň çäklerinden çykman bilen) ýa-da saklanýanyň (saklamak üçin zerur çäklerden çykman bilen) öldürilmegine getiren etmiş şu madda bilen maddalaşdyrylýar. Şol ýagdaýlarda saglygyna bilkastlaýyn ýeňil şikesiň ýetirilmegi elmydama özüni alyp barmagyň

kanunylygyna laýyk çäklere degişli hasap edilýär we jenaýat jogapkärçiligine eltmeyär¹.

Zerur goranyş çäklerinden çykamak ýa-da jenaýat eden adamy saklamak üçin zerur çäklerden çykamak bilen adam öldürmek ýagdaýyny öwrenmekde bellibir düzgünleri öwrenmeli. TJK-nyň 103-nji maddasynyň 1-nji bölegi boýunça, eger jemgyýet üçin howply bolan çozuşdan goranmakda, zerur goranyşyň çäklerinden çykylan bolsa, ýagny jemgyýet üçin howply bolan çozuşyň häsiýetine we derejesine aýyk laýyk gelmeýän halatynda, jenaýat jogapkärçiligi ýüze çykýar. Şeýle ýagdaýlarda öňi bilen zerur goranyş ýagdaýynyň dörändigini we jemgyýet üçin howply çozuşdan goranmagy bilen amala aşyrylan hereketleriň takykklanmagy hökmandyr. Şondan soň bolsa çozuşyň häsiýeti we howpy bilen goranyşyň aýyk laýyk gelmändigini, şahsyň zerur goranyş çäklerinden çykandygy anyklanylýar².

Zerur goranyş ýagdaýynyň hukuga laýyk şertleriniň berjaý edilmegi bilen hyýanat edýäniň öldürilmegi jemgyýet üçin howpludyr we kanuna laýyk däl. Hukuk taýdan goralýan bähbitlere garşy jemgyýet üçin howply çozuşyň barlygynda adamyň öldürilmegi jenaýat jogapkärçiligi ýeňilleşdirýän ýagdaýdyr. Zerur goranyşyň çäklerinden çykylmagy jemgyýet üçin howply bolan çozuşyň häsiýetine we derejesine laýyk gelmeýän bilkastlaýyn hereketleri özünde saklaýar (TJK-nyň 37-nji maddasynyň 3-nji bölegi³). Zerur goranyşyň çäklerinden çykylmagy bilen adam öldürmek, hyýanat edýäniň zyýan ýetirmek howpunyň we goranyş hereketleriniň netijesinde ony janyndan mahrum etmegiň arasyndaky, bir tarapdan goranyşyň usullarynyň we serişdeleriniň, beýleki bir tarapdan çozuşyň hem usullarynyň, hem serişdeleriniň arasyndaky, goranyşyň intensiwligi (güýçlüliginiň ýokary derejesi) bilen çozuşyň derejesiniň arasyndaky

¹ Комментарий К уголовному Кодексу Российской Федерации. Под. ред. В.М. Лебедева и Ю.И. Скуратова. М., -2002. стр. 114, стр. 295-297/.

² Уголовное право. Особенная часть. Учебник. Под ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова, Г.П. Новоселов. М., -2001./стр. 72-73.

³ Курс уголовного права в пяти томах. Том 1. Общая часть: Учение о преступлении / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002, Курс уголовного права в пяти томах. Том 2. Общая часть: Учение о наказании / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002.

açyk (ýiti, tapawutly) laýyk gelmezliginiň netijesi hasap edilýär (meselem, uly möçberde bolmadyk ogurlygy ýa-da talaňçylygy amala aşyran şahsyň öldürilmegi, ýaragsyz huliganyň ok atýan ýarag bilen öldürilmegi, has gowşak şahsyň jany ýa-da saglygy üçin örän howply ýaralanylmagy). Bu takyk ýagdaýlarda goranyan goragyň görnüp duran pesräk howply usullaryny, has ýumşagrak serişdelerini amala aşyrmak mümkinçiligini ulanmaýar.

Goranyanyň hereketlerinde zerur goranyşyň çäklerinden çykylýandygyna seredip, jenaýat kanunyny ulanýan edaralar «çozuşyň häsiýetine we howpuna goranyşyň açyk laýyk gelmezligi» baradaky umumy kesgitlemäniň iş ýörediş resminamalary bilen çäklenmän, zerur goranyşyň çäklerinden çykylmagynyň edil nämede aňladylandygyny we haýsy subutnamalar bilen şol netijäniň esaslandyrylandygyny takyk görkezýärler.

Haçanda goranyan hyýanat edýän üçin has-da ýumşagrak serişdeler bilen çozuşy yzyna gaýtarmak mümkinçiliginiň bardygyny görüp, emma muňa garamazdan onuň üçin görnetin artykmaç, aklanyp bilinmejek, aýratyn agyr serişdeleri ulanan bolsa, onda şol ýagdaýda edilen etmiş zerur goranyşyň çäklerinden çykylan diýlip hasap edilýär.

Kanunalaýyk goranyşdaky zerur goranyşyň çäklerinden çykylmagynda jemgyýet üçin howply çozuşdan goranmagyň delili şol etmişiniň esasy diýlip hasap edilýär. Şol jenaýatyň subýekti – on altýaşsyna ýeten şahs bolup biler. Haçanda zerur goranyş ýagdaýynda hukuk goraýjy we gözegçilik ediji edaralaryň wezipeli şahslary tarapyndan onuň çäklerinden çykylyp, hyýanat edýän öldürilse, olara jogapkärçilik wezipe ygtyýarynyň çäklerinden çykylandygy üçin (TJK-nyň 182-nji maddasy) däl-de, TJK-nyň 103-nji maddasynyň 1-nji bölegi boýunça ýüze çykýar. Eger-de zerur goranyşyň çäklerinden çykmak bilen Türkmenistanyň JK-nyň 101-nji maddasynda görkezilen (meselem, iki ýa-da şondan-da köp) agyrlaşdyrýan ýagdaýlaryň barlygynda adam öldürilse, onda edilen etmiş TJK-nyň 103-nji maddasynyň 1-nji bölegi boýunça maddalaşdyrylmaga degişlidir.

Zerur goranyşyň çäklerinden çykmak bilen adam öldürilmegi (TJK-nyň 103-nji maddasynyň 1-nji bölegi), edil şonuň ýaly

jemgyýet üçin howply bolan çozuşyň täsirinden döreýän, ony gazaplanma ýagdaýynda adam öldürmekden (TJK-nyň 102-nji maddasy) tapawutlandyrmak zerurdyr. Eger-de birinji jenaýat hemişe şonuň ýaly çozuşdan goranmak maksady bilen amala aşyrylan bolsa, ikinji jenaýat üçin başga hili deliller häsiýetlidir (ar almak, gabanmak we başgalar). Şonuň ýaly-da, zerur goranyşyň çäklerinden çykmak bilen adam öldürilmegi arkaýynlyk, sowukganlylyk bilen baglanyşykly psihiki ýagdaýlary göz önünde getirmek kyn bolsa-da, onuň üçin güýçli tolgunma alamaty hökman däl diýlip hasap edilýär.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 38-nji maddasyna laýyklykda¹ jenaýat eden adam häkimiýet edaralaryna eltmek we täze jenaýatlary etmek mümkinçiliginiň önüni almak üçin saklananda, eger ol garşylyk bildirse we şonda zerur çärelerden aňry geçmäge ýol berilmedik bolsa, onda saklanýan adama zyýanyň ýetirilmegi jenaýat dälidir. Jenaýat eden adamy saklamak üçin zerur bolan çärelerden aňry geçilmegi diýlip, saklanylan adam tarapyndan edilen etmişň häsiýetine we howpuna we saklamagyň ýagdaýlaryna olaryň açyk laýyk gelmezligi, haçan-da şol adama zerurlyk bolmazdan, ýagdaýlaryň talap etmeýän halatynda açyk zyýanyň ýetirilmegi hasap edilýär. Şeýle çäklerden çykmak diňe bilkastlaýyn zyýan ýetirilen halatlarynda jenaýat jogapkärçilige eltýär.

Jenaýat eden adam saklananda oňa mejbury zyýanyň ýeterilmegi baradaky düzgüniň kanuny berkitmesi Jenaýat kodeksinde beýan edilen. Bu meseläniň kanun tarapyndan çözülmeginiň örän uly ähmiýe-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 20-21-nji sah.

ti bardyr. Bir tarapdan ol şeýle zyýanyň ýetirilendigi üçin esassyz jogapkärçilge çekilmezlik barada kesgitli kepillendiriş döredýär, beýleki bir tarapdan bolsa, jenaýatkäri özbaşdak jezalandyrmaga we onuň bilen özbaşdak hasaplaşmaga bolan mümkinçiligi kepillendirmek diýlip hasap edilýär. Jenaýat eden adamyň saklanmagy özüniň hukuk tebigaty boýunça hukuga garşy hereketleri amala aşyran raýatlary häkimiýet edaralaryna eltmäge bolan hukuklarynyň amala aşyrylmagy, käbir ýagdaýlarda bolsa – raýatlaryň ahlak borçlarynyň ýerine ýetirilmegidir. Käbir şahslar üçin, hususan-da içeri işler edaralarynyň işgärleri, milli howpsuzlyk edaralarynyň işgärleri üçin jenaýatkäriň saklanylmagy – ol gulluk hukugy hem-de gulluk borjudy. Kriminal hyýanaty amala aşyran adama mejbury zyýanyň ýetirilmegi etmiş jenaýatçylyklydygyny aradan aýyran ýagdaýy diýlip hasap edilýär. Şonuň üçin hem ony zerur goranyş bilen deňeşdirmegiň hiç-hili zerurlygy ýokdur. Jenaýaty amala aşyran ýerinde şahsyň saklanylmagy bilen başga hili ýagdaýlaryň şol şahs tarapyndan hyýanat edilmeginiň gabat gelşi seýrek däl, şonuň üçin şol halatlarda zerur goranyşyň çäklerinden çykylmak baradaky mesele ýüze çykmaýar. Eger-de saklanýan, meselem, häkimiýet wekilleriniň kanuny hereketlerine ýa-da raýatlara garşylyk görkezse hem-de ol etmiş jemgyýet üçin howply çozuşa öwrülse, onda zerur goranyşa bolan hukuk döreyär. Şeýle ýagdaýlarda hyýanat edýäne ýetirilen zyýanyň häsiýeti zerur goranyş ýagdaýy bilen aklanýar¹.

Bu meseläniň özbaşdak çözülmegi diňe zerur goranyş ýagdaýynyň ýoklugynda talap edilýär. Şeýle ýagdaýlarda saklanýan adam işjeň çozuş edýän tarap diýlip hasap edilmeýär, sebäbi ol saklanmakdan boýun gaçyrmaga çalyşýar. Şol bir hatarda jenaýaty amala aşyran şahsa kesgitli zyýan ýetirmek arkaly saklamak bilen baglanyşykly çäreleri jenaýat hukuk ähmiýetine eýedirler. Bu hereketler daşky alamatlary boýunça Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň kadalarynda göz önünde tutulan etmişleriň alamatlaryny özünde jemleýärler, emma olar jenaýatçylykly däl, sebäbi olar jemgyýet üçin peýdalydyr-

¹ Курс уголовного права в пяти томах. Том 1. Общая часть: Учение о преступлении / Под ред. Н.Ф.Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002, Курс уголовного права в пяти томах. Том 2. Общая часть: Учение о наказании / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002.

Jenaýat eden adam saklananda zyýan ýetirmeginiň hukuk esaslary

Saklanýana ýetirilen zyýan döwlet edaralaryna ýa-da kazyýete eltmek maksady bilen ýetirilmelidir

Zyýan diňe jenaýatçylykly etmişi eden adama ýetirilmelidir

Saklanýana ýetirilen zyýan mejbury çäre bolmalydyr, haçanda başga usullar bilen jenaýat eden adamy saklap bolmasa

Jenaýat eden adam saklananda oňa ulanylýan usul we oňa ýetirilen zyýan, jenaýat eden adamyň şahsyýetine we eden jenaýatyna laýyk bolmalydyr

Jenaýat eden adam saklananda oňa bilkastlaýyn zyýan ýetirse, onda jenaýat jogapkärçiligi ýüze çykýar

41-nji çyzygy. Jenaýat eden adam saklananda zyýan ýetirmeginiň hukuk esaslary (TJIÝK-nyň 140-njy maddasy, TJK-nyň 38-nji maddasy)

lar we jenaýatkäriň saklanylmagy üçin zerurdyrlar. Jenaýat eden adamyň şeýle ýagdaýlarda saklanylmagynyň jemgyýetçilik bähbitliligi, durmuş gymmatlylygy şundan ybarat, ýagny bu iş birinjiden, jenaýat edilendigi üçin gutulgysyz jogapkärçilik ýörelgesiniň amala aşyrylmagyna ýardam edýär, ikinjiden, geljekde jenaýatçylykly işleriň edilmek mümkinçiliginiň önüni alýar.

Bu meseläni öwrenenimizde, administratiw (dolandyryş) we jenaýat iş ýörediş hukuklarynda ulanylýan saklanmagyny jenaýat hukugynda ulanylýan saklanylmagynyndan tapawutlandyrmaly. Jenaýaty amala aşyran şahsy saklamak maksady bilen zyýan ýetirilmegi diňe bir saklamaga bolan hukugyň barlygynda we şol hukuga laýyklyklyk şertleriniň berjaý edilmeginde etmişiň jenaýatçylyklydygyny aradan aýyryan ýagdaýy diýlip bolýar. Bu şertiň birinjisi, görkezilen ýagdaýda başga bir hukuk bozulmany (dolandyryş ýa-da düzgün-nyzam etmişi, raýat hukuk delikti, ownuk ähmiýetli etmişi) däl-de,

diňe jenaýaty amala aşyran şahsyň saklanýandygy bilen jemlenýär. Indiki şert bolsa diňe jenaýaty eden adama zorlukly hereketler ulanylyp bilýärler. Meselem, haçanda şahs jenaýaty amala aşyryp duran wagtynda tutulsa, ýa-da wakany gören adamlar şol şahsy jenaýaty amala aşyran diýip gös-göni görkezseler, ýa-da onuň teninde ýa-da egin-eşiginde, ýaşaýan ýerinde jenaýatyň yzlary gös-göni tapylsa we ş.m., onda ol adamy saklamaga esas bar. Şeýle-de, saklanmak mümkinçiligi ulanylyp bilner, haçan-da bellibir jenaýaty üçin saklanýanyň iş kesilendigi baradaky aýyplaýyş hökümi bar bolsa ýa-da jenaýaty amala aşyran şahsa gözleg ygylan etmek baradaky karary bar bolsa, onda saklamagyň esaslary bar diýlip hasap edilýär¹.

Tejribede ýalňyşlyk bilen jenaýatçy hasap edilip saklanan şahslara, hyýaly jenaýatkärlere zyýanyň ýetirilen ýagdaýlary hem bolup biler. Hyýaly jenaýatkäri saklamakda zyýan ýetirilendigi üçin jogapkärçilik baradaky mesele hakyky ýalňyşlyk baradaky umumy düşüňjeler boýunça çözülýär. Haçanda saklanmagy amala aşyryýan şahs, jebir çeken saklamagyň esaslaryna özüniň ýalňyşlygy bilen garaýandygyna düşünmän, eýsem, işiň anyk ýagdaýlaryndan ugur alyp, düşüňip hem bilmeýse we düşüňmek mümkin hem bolmasa, onda şeýle ýagdaýlarda günäniň ýoklugy zerarly jenaýat jogapkärçiligi aradan aýrylýar. Bu ýagdaý – kazuşdyr ýa-da günäsiz zyýan ýetirmekdir. Eger-de işiň ýagdaýlaryna görä dörän ýagdaýlara has ünlüräk garalanda, ýalňyşlygyň goýberilmezligi bolan we mümkin bolan halatynda, ýetirilen zyýan üçin jogapkärçilik TJK-nyň 105-nji ýa-da 115-nji maddalary boýunça ýüze çykýar. Ol jenaýat seresapsyzlykdan edilen jenaýatdyr. Saklanýana, onuň jenaýat jogapkärçiliginden boýun gaçyryýan halatynda, zyýan ýetirilip bilner. Saklamakdan we degişli häkimiýet edaralaryna eltilmeginden boýun gaçyrmagynyň alamaty şeýle hereketler bolup bilýärler, meselem, polisiýa işgäriň talabyny ýerine ýetirmezlik, gizlenmäge çalyşmak, garşylyk görkezmek we ş.m.

Jenaýaty amala aşyran şahsa zyýan diňe ony saklamak hem-de degişli häkimiýet edarasyna eltmek maksady bilen ýetirilip bilner. Bu

¹ Комментарии К уголовному Кодексу Российской Федерации. Под. ред. В.М. Лебедева и Ю.И.Скуратова. М.,-2002. стр. 114, стр. 82-83.

Güman edilýäni tutup saklamaklygyň şerti
(TJÝK-nyň 140-njy maddasy)

Jenaýatda güman edilýän adam jenaýaty edip duran wagtynda
ýa-da jenaýatdan soň dessine üstünden barlan halatynda

Jenaýatçylykly wakany gözi bilen gören adamlar şol adamy je-
naýat eden hökmünde gös-göni görkezen halatynda

Güman edilýäniň teninde, geýiminde, ulanýan zatlarynda, ýa-
nynda ýa-da ýaşan ýerinde, ulag serişdesinde, jenaýatyň mälim
yzlary tapylan halatynda

Adamy jenaýat etmekde güman etmäge esas berýän beýleki mag-
lumatlar bar bolan halatynda

Güman edilýän goşmaça synanyşan halatynda ýa-da onuň bellibir
ýaşayan ýeri ýok bolsa, ýa-da onuň şahsyýeti anyklanylmadyk
halatynda

42-nji çyzgy. Güman edilýäni tutup saklamak

ýerde ýeke-täk maksat ýüze çykýar, saklanýany jenaýat jogapkärçili-
ginden boýun gaçyrmak mümkinçiliginden mahrum etmektir, zyýan
ýetirilmegi bolsa, şol maksada ýetmeginiň serişdesidir. Eger-de gör-
kezilen hereketler başga bir maksatlaryň amala aşyrylmagy üçin ýe-
rine ýetirilen bolsa (meselem, özbaşdak jezalandyrmak), onda olar
hukuga laýyk häsiýetini ýetirýärler hem-de olary ýerine ýetiren şahs
umumy esaslar boýunça jenaýat jogapkärçiligine çekilýär. Jenaýatkäri
saklamak üçin ol ýa-da beýleki zyýanyň ýetirilmegi, hökmany hasap
edilýändigi ýa-da dälidi baradaky meselesi şol anyk wakanyň mese-
lesidir. Ol ýagdaýlar işiň anyk ýagdaýlaryndan gelip çykýan her bir
kesgitli waka boýunça çözülmelidir. Zorlugy (onda-da has agyryny)
ulanmak hökmany mejburi bolmalydyr. Haçanda jenaýatkäri sakla-
mak başga serişdeleri bilen mümkin bolmasa, onda ol iň soňky, bi-
alaç çäre bolsa zorluk ulanylýar. Şeýle şahsy saklamak üçin ulanyl-

ýan çäreler hökman onuň amala aşyran jenaýatynyň häsiýetine we derejesine, şeýle hem onuň howpuna laýyk bolmalydyrlar. Meselem, gizlenmäge çalşan saklanýany janyndan mahrum etmek onuň diňe bilkastlaýyn adam öldürmek, banditçilik, adamy girewine almak, terrorçylyk, garakçylyk, zorlamak we beýleki zorluk ulanmak bilen ugurdaş bolan agyr jenaýatlary amala aşyrmagy bilen baglanyşykly ýagdaýlarda hukuga laýyk diýlip hasap edilyär¹.

Bir ýagdaýy bellemek zerurdyr, ýagny jenaýatçyny saklaýan şahs elmydama amala aşyrylan jenaýatynyň häsiýetini we howpunyň ölçegini gabat getirmelidir. Saklanýana ýetirilýän zyýan onuň özüniň ýetiren zyýany bilen deňeşdirilende has tapawutly bolmalydyr. Jenaýatçyny saklamak boýunça çäreleriň häsiýeti ony saklamagyň ýagdaýyna gabat gelmelidir. Saklamak ýagdaýynyň dürli alamatlary, şol sanda jenaýatçynyň görkezýän garşylygynyň usuly we işjeňlik derejesi, saklanýanlaryň we saklaýanlaryň sany, ýaragyň bolmagy, saklamagyň ýeri we wagty (gündiz ýa-da gije), saklamagyň beýleki, has ýeňilräk we howpsuzrak usullaryny ulanmak mümkinçiligi bilen häsiýetlendirilýär. Eger-de saklanýany yzarlaýan şahs başga işgärleriň ýa-da raýatlaryň kömege gelyändigini görse we oňa garamazdan, ony öldürse, şeýle hereketler hukuga laýyk däl.

Jenaýat eden adam saklananda oňa ýetiriljek zyýan zerur çäklerden aňry geçmeli däl. Saklamak üçin zerur bolan çäklerden aňry çykylmagy haçanda saklamakda ulanylan usullar we serişdeler saklanan şahs tarapyndan amala aşyrylan jenaýatyň häsiýetine we jemgyýet üçin howplulyk derejesine, onuň şahsyýetine, hakykat ýüzünde saklamagyň ýagdaýlaryna görnetin gabat gelmese hem-de saklanýana zerurlyk bolmazdan göz-görtele ýagdaýyň talap etmeýän, TJK-nyň 103-nji maddasynyň 2-nji böleginde we 110-njy maddasynyň 2-nji böleginde görkezilen (öldürmek, saglyga agyr ýa-da ortaça agyrylykdaky şikesi ýetirmegi) çendenaşa zyýan ýetirilse, onda ol öz beýa-

¹ Курс уголовного права в пяти томах. Том 1. Общая часть: Учение о преступлении / Под ред. Н.Ф.Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002, Курс уголовного права в пяти томах. Том 2. Общая часть: Учение о наказании / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002. Комментарий к уголовному кодексу Российской Федерации. Под. ред. В.М. Лебедева и Ю.И. Скуратова. М., 2002. Стр. 84-85.

Jenaýat eden adam saklananda zyýan
ýetirilmeginiň esaslary

Jenaýatda güman edilýän adamyň eşiğinde, teninde ýa-da onuň
öýünde jenaýatyň yzy tapylsa

Jebir çeken ýa-da şaýat gös-göni bellibir adamy
görkezen bolsalar

Bellibir adamyň jenaýat eden wagtynda ýa-da jenaýat
edilenden soň saklanan pursady

Güman edilýäniň şahsyýeti belli däl bolsa ýa-da ol
jogapkärçilikden boýun gaçyryýan bolsa

Şahsyň tussag edilýän ýerlerinden gaçmagy

**43-nji çyzgy. Jenaýat eden adam saklananda
zyýan ýetirilmeginiň esaslary**

nyny tapýar. Şeýle çäkten çykylmagy diňe bilkastlaýyn zyýan ýeti-
rilen ýagdaýlarda jogapkärçiligi ýüze çykarýar. Eger-de saklanýana
ýetirilen agyr fiziki zyýan seresapsyzlykdan ýetirilen bolsa, onda je-
naýat jogapkärçiligi ýüze çykmaýar.

Ýene-de bir zady bellemek gerek, ýagny jenaýatkäri saklamak
üçin zerur bolan çäklerden çykylmagy, bu ýerde gürrüň diňe sakla-
maga bolan hukugyň barlygynda bolup biler (jenaýatyň alamatlaryny
özünde saklaýan jemgyýetçilik howply etmişiniň edilmegi, jenaýatkäriň
jenaýat jogapkärçiliginden boýun gaçyrmagynyň hakykylygy, ony
saklamak maksady we ş.m.). Mysal üçin, jenaýatçyny saklamak mak-
sady bolmazdan adama zyýan ýetirilsen, ol ýagdaýda oňa ýokarda
görkezilen çäklerden çykylmagy ýaly däl-de, eýsem, adaty şahsyýete
garşy jenaýat hökmünde garalmalydyr. Jenaýatçyny tussag etmek
ýagdaýy TJK-da ilkinji gezek hödürlenlen (43-nji çyzgy).

Tussag etmäniň esaslydygyny we kanunylygyny kesgitleýän we tussag etmäni amala aşyran adamyň hereketlerini häsiýetlendirýän şertler:

a) Jenaýat hukugynda tussag etmek hemişe üçünji bir adama däl-de, diňe tussag edilýäne zyýan ýetirmek bilen şertlendirilýär. Tussag edilýäne ýetirilýän zyýan fiziki (dürli derejedäki agramlykda saglygy-na zeper ýetirilmegi) ýa-da emläkleýin (emläge zyýan ýetirme ýa-da ony ýok etmek) bolup biler;

b) tussag edilende başgaça hereketleriň etmek mümkinçiliginiň bolmazlygy;

ç) tussag edilende zerur çäreleriň çäginde çykmazlygy;

d) TJK-nyň 103-nji maddasynyň 2-nji böleginde jenaýat eden adamy tutmak üçin zerur çäklerden çykmak bilen adam ödürilendigi üçin jenaýat jogapkärçiligi göz önünde tutulýar.

Türkmenistanyň JK-nyň 38-nji maddasy jenaýat eden adam saklananda zyýan ýetirilmegini etmiş jenaýatçylyklydygyny aradan aýyran özbaşdak ýagdaýy hökmünde ýörite göz önünde tutýar. TJK-nyň 103-nji maddasynyň 2-nji bölegi boýunça jogapkärçilik ýüze çykýar. Haçanda saklanýanyň öldürilmegi ony saklamak üçin zerur däl, ýagny saklanýan tarapyndan amala aşyrylan jenaýatyň jemgyýet üçin howply häsiýeti we derejesi jenaýat eden adamy saklamagyň ýagdaýyna açyk laýyk gelmedik bolsa¹. Jenaýatyň subýektiw tarapy günäniň göni ýa-da gytaklaýyn niýetli görnüşi bilen häsiýetlendirilýär (TJK-nyň 38-nji maddasynyň 2-nji bölegi). Günäkär jenaýatkäri saklap, özüniň kanuna garşy hereketini amala aşyryandygyna düşünýär, saklanýany öldürmek mümkinçiligini ýa-da onuň ölmeginiň gutulgysyzdygyny önünden görýär hem-de şony isleýär ýa-da bilkastlaýyn şonuň döremegine ýol berýär. Jenaýat eden adam saklananda seresapsyzlyk boýunça onuň öldürilmegi jenaýat jogapkärçiliginde ýüze çykarmaýar. Şeýle ýagdaýlarda jenaýatyň düzümi ýokdur.

¹ Курс уголовного права в пяти томах. Том 1. Общая часть: Учение о преступлении / Под ред. Н.Ф.Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002, Курс уголовного права в пяти томах. Том 2. Общая часть: Учение о наказании / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002.

Jenaýat eden adam saklananda zyýan ýetirilmeginiň esaslary

Zyýan diňe jenaýatkäri döwlet edaralaryna eltmek üçin
ýetirilip bilner

Zyýan diňe jenaýatkäriň geljekki jenaýatlaryň önüni almak üçin
ýetirilip bilner

Zyýan diňe jenaýat eden adama ýetirilip bilner

Zyýan diňe mejburi halatynda ýetirilmelidir, haçanda başga ýol
bilen güman edilýäni saklap ýa-da döwlet edaralaryna eltmek
mümkin däl bolsa

Saklanylýan adama ýetiriljek zyýan onuň eden jenaýatynyň
derejesine we howpuna laýyk gelmelidir

Jenaýat eden adamy tutmak üçin zerur çärelerden bilkastlaýyn
çykamak halatynda jenaýat jogapkärçiligi ýüze çykýar

44-nji çyzgy. Jenaýat eden adam saklananda zyýan ýetirilmeginiň esaslary

Şol madda degişli jenaýatyň subýekti – on alty ýaşyna ýeten, akyly düzüw şahsdyr. Haçanda jenaýatkär hukuk goraýjy edaralaryň wezipeli adamlary tarapyndan saklanyp, saklamak üçin zerur bolan çärelerden aňry geçirilip saklanýan öldürilse, jogapkärçilik wezipe ygtyýarlygyň çäginde çykylandygy üçin (TJK-nyň 182-nji maddasy) däl-de, TJK-nyň 103-nji maddasynyň 2-nji bölegi boýunça ýüze çykýar. Eger-de jenaýat eden adam saklananda, zerur bolan çärelerden aňry geçilmeşi bilen TJK-nyň 101-nji maddasynyň 2-nji böleginde görkezilen agyrlaşdyrýan ýagdaýlaryň (hususan-da, iki ýa-da şondan-da köp adamyň) barlygynda adam öldürilse, onda edilen etmiş TJK-nyň 103-nji maddasynyň 2-nji bölegi boýunça maddalaşdyrylmaga degişlidir.

Türkmenistanyň JK-nyň 39-njy maddasynda bialaç zerurlygyň düzgünleri görkezilen¹, şoňa laýyklykda, bialaç zerurlyk ýagdaýynda hukuk goralýan bähbitlere zyýan ýetirilmegi, ýagny şol adamyň ýa-da başga adamlaryň janyňa, saglygyna, hukuklaryna we kanuny bähbitlerine gös-göni howp salýan howpy aradan aýyrmak üçin, eger bu howp şol ýagdaýlarda gaýry serişdeler bilen aradan aýrylyp bilinmese we şunda bialaç zerurlygyň çäginde çykylmagyna ýol berilmedik bolsa, şonuň ýaly hereket jenaýat bolmaýar. Bialaç zerurlygyň çäklerinden çykylmagy diýlip, salynýan howpuň we howpuň aradan aýrylan ýagdaýyňa, onuň häsiýetine we derejesine açyk laýyk gelmeýän zyýan ýetirilmegi, haçanda öňi alynýana garanda hukuk goralýan bähbitlere has köp zyýan ýetirilende hasap edilýär. Şeýle çäkten çykylmagy diňe bilkastlaýyn zyýan ýetirilen halatlarynda jogapkärçilige eltýär.

Bialaç zerurlykda, şahs özüniň ýa-da beýleki şahslaryň kanuny bähbitlerine, jemgyýetiň we döwletiň bähbitlerine kast edýän howpuň önüni almakda berlen ýagdaýlarda abanýan howpy gaýry serişdeler bilen aradan aýryp bolmaýan halatynda, üçünji (keseki) tarapa zyýan ýetirýär we onda ýetirilen zyýan öňi alynýan zyýan bilen deňeşdirilende, ol pes bolmalydyr. Bialaç zerurlyk ýagdaýynda düşen şahs ýüze çykmaly zyýanlaryň has pesini saýlaýar we bilkastlaýyn bir bähbidi zaýalamak ýoly bilen, özüniň ähmiýeti boýunça has wajybyny halas edýär. Edil şonuň üçin bialaç zerurlyk ýagdaýynda amala aşyrylan hereketler jemgyýet üçin peýdalydyrlar, olar kanunalaýyk we ahlak taýdan aklanandyr. Meselem, walýuta çalşylýan bölümiň işgärini ony janyndan mahrum etmek haýbatynyň barlygynda ýaragly jenaýatkärlere uly möçberdäki pul bahasyny berýär ýa-da hukuk goraýjy edaralaryň işgäri girew hökmünde saklanýan şahslary halas etmek üçin jenaýatkärlere pul, ýarag, neşe serişdeleri bermek baradaky talaplaryny ýerine ýetirýär (45-nji çyzgy).

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 21-nji sah.

Bialaç zerurlygynň alamatlary
Bialaç zerurlykda jenaýat kanuny tarapyndan goralýan bähbitlere zyýan ýetirmek howpy aradan aýyrýar
Bialaç zerurlykda döwletiň, jemgyýetiň, şahsyýetiň ýa-da başga adamlaryň bähbitleri goralýar
Bialaç zerurlykda zyýan üçünji tarapa ýetirilýär
Bialaç zerurlykda zyýan başga ýol bilen aradan aýrylyp bilinmeýär
Bialaç zerurlygynň esasynda ýetirilen zyýan ýetiriljek zyýandan pes bolmaly

45-nji çyzgy. Bialaç zerurlygynň alamatlary

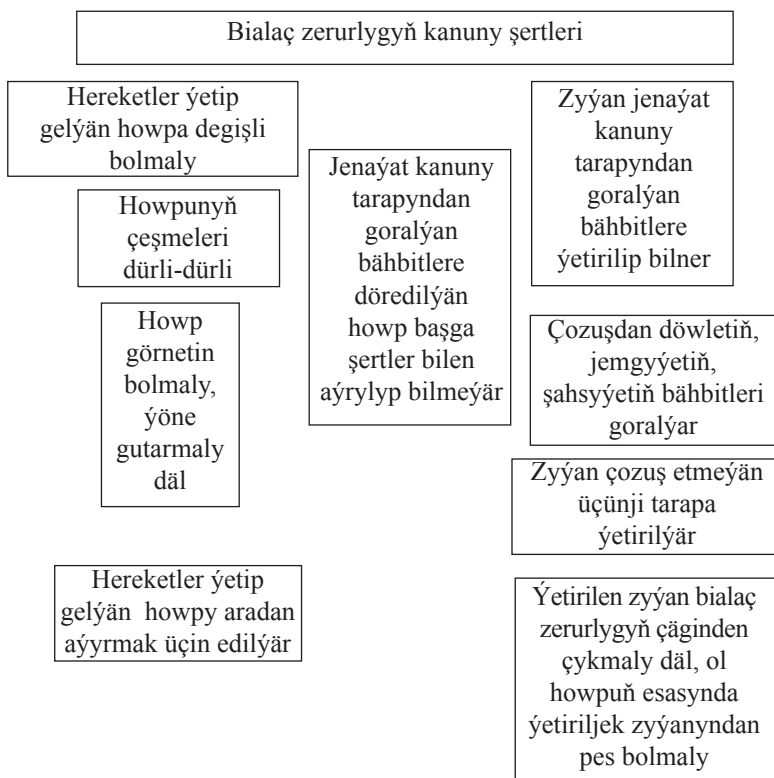
Sahsyň, başga adamlaryň, jemgyýetiň we döwletiň bähbitleri goramagynda zyýan ýetirmek ýoly bilen bialaç zerurlygyny amala aşyrmak her bir raýatyň subýektiw hukugydyr, raýat ol hukugy ulanyp, hem-de ulanman bilýär. Bir tarapdan, bialaç zerurlyk ýagdaýynda degişli hereketleri amala aşyrmak käbir derejeli şahslaryň (polisiýa işgärleri, beýleki hukuk goraýjy edaralaryň işgärleri, ýangyn howpunyň önüni alyş edaralarynyň işgärleri, harby gullukçylar we başg.) hukuk borjudyr, ol borç olaryň üstüne kanun esasynda ýüklenen. Şol işgärleriň işleri, köplenç halatlarda, şolar ýaly ýagdaýlar bilen baglanyşykly bolup durýar. Bialaç zerurlygynyň kanunalaýyk bolmagy üçin ýüze çykýan howp we oňa garşy ulanylýan usullar tapawutlandyrylýar. Dürli çeşmelerden döreýän howp görkezilen alamatlara laýyk gelmeli:

- a) şahsyň ýa-da başga şahslaryň azatlyklaryna we hukuklaryna, jemgyýetiň we döwletiň kanuny bähbitlerine garşy bolmaly;
- b) howp hakykatdan ýüze çykan bolmaly;
- ç) howp hakyky (real) bolmaly;
- d) howpuň goragynda ýetirilen zyýan üçünji taraplaryň bähbitlerine zyýan ýetirilmeli, şol ýagdaýlarda howpuň öňi başga serişdeler bilen alnyp bilinmeýän bolmaly.

Bialaç zerurlykda abanýan howpuň çeşmeleri örän dürli-dürli bolup bilerler. Olaryň sanyna şulary degişli etmek bolar: adamlaryň (günäkär ýa-da bigünä) jemgyýet üçin howply özünü alyp barşy, adamlaryň organizminde bolup geçýän fiziki we potologiki prosesler (kesellik, açlyk we ş.m.), tebigy betbagtçylykly güýçleri (ýangyn, sil, güçli ýel, ýer titremesi, wulkanlaryň atylmagy we ş.m.), howply çeşmeleriň güýçlendirilen hereketleri, dürli mehanizmleriň bozulmagy, haýwanlaryň çozuşlary we başgalar. 1. Howp individual we jemgyýetçilik bähbitlerine yzygiderlilikde hakyky zyýan ýetirmek howpuny döredýän bolmaly. Howpuň barlygy onuň dörändigini, hakykylygyny we entäk aýrylmandygyny aňladýar. Sowlan hem-de geljekde ýene-de döremegi mümkin bolan howp bialaç zerurlyk ýagdaýyny döredip bilmeýär.

Ýokarda bellenip geçilişi ýaly ol ýa-da beýleki howp bilen göreşmek boýunça kesgitli derejeli şahslaryň üstüne ýörite ýüklenilýär. Köplenç halatlarda olaryň janyna, saglygyna we beýleki şahslaryň bähbitlerine salynýan howpuň bolmagy, özleriniň gulluk borjuna ýerine ýetirmäge gönükdirilen bialaç zerurlyk ýagdaýy bilen aklamak üçin esas bolup biler diýlip hasap edilmeýär. Bialaç zerurlyk polisiýa işgärleriniň howply jenaýatkärleri saklamakda, harby gullukçylaryň buýrugy ýerine ýetirmeginde we ş.m. ýagdaýlaryna degişlidir. Bialaç zerurlykda howp adamyň pikirinde hereket edýän hyýaly howp bolmaly däl-de, howp hakyky bolmalydyr. Tejribede abanýan howpuň hakykylygyna, degişlilikde, ýalňyşlygyň netijesinde hukuk taýdan goralýan bähbitlere zyýan ýetirilýän ýagdaýlar hem gabat gelýär. Hyýaly bialaç zerurlykda ýetirilen zyýan üçin jogapkärçilik baradaky mesele hakyky ýalňyşlyk baradaky umumy düzgünler boýunça çözülýär. Haçanda hyýaly howpy aradan aýyrýan şahs dörän ýagdaýa görä howpuň hakykylygyny özünüň göz önüne getirişiniň ýalňyşlykdygyna düşünmedik hem-de düşünmegi mümkin bolmadyk halatlarynda amala aşyrsa, onda günäniň yokdugy sebäpli jenaýat jogapkärçiligi aradan aýrylýar. Bu ýagdaý (kazus) daşyndan günäsiz zyýanyň ýetirilmekligidir. Eger-de işiň ýagdaýlary boýunça howpuň hakykylygy bahalandyrylanda oňa has-da ünsliüräk garalyp, ýalňyşlygyň goýberilmezligi mümkin bolan bolsa, onda ýetirilen

zyýan üçin jogapkärçilik seresapsyzlykdan edilen jenaýatlarda ýaly ýüze çykýar (TJK-nyň 26-njy maddasynyň 3-nji bölegi düzgüniniň hasaba alynmagy bilen). Berlen ýagdaýlarda howpy başga, ýagny hukuk taýdan goralýan beýleki bähbitlere zyýan ýetirmek bilen bagly bolmadyk serişdeler arkaly aradan aýryp bolmaýar. Bialaç zerurlyk ýagdaýynyň kanunalaýyk bolmagy wajyp şertleriň biridir. Eger-de abanýan howpy aradan aýyrmak üçin şahs-da kimdir birine zyýan ýetirmek bilen bagly bolmadyk usul bar bolan bolsa, onda ol edil şol ýoly saýlap almalydyr (46-njy çyzgy).

46-njy çyzgy. Bialaç zerurlygynyň kanuny şertleri

Abanýan howpdan goranmaga degişli bolan bialaç zerurlygynyň kanunalaýykdygynyň şertleri şulardan ybaratdyr:

a) goranyş şahsyň, jemgyýetiniň we döwletiniň bähbitlerine bolan goraga gönükdirilen;

- b) bialaç zerurlykda zyýan howpy döreden şahslara däl-de, üçünji (keseki) taraplara ýetirilýär;
- ç) goranyş öz wagtynda bolmalydyr;
- d) goranyş bialaçlygyň çäklerinden çykmalý däl, bialaç zerurlykda ýetirilen zyýan ýetiriljek zyýana garanynda pes bolmalydyr.

Zerur goranyşda	Bialaç zerurlykda
howpuň çesmesi – diňe adamyň özüni alyp barşy	howpuň çesmesi – adamyň özüni alyp barşy, tebigy hadysa, mehanizmler, haýwanlar we ş.m.
zyýanyň önüni almagyň başga mümkinçilikleri hem bar (gaçmak, kömege çagyrmak)	bialaç zerurlygyň ulanylmagy – – ýeke-täk mümkinçilikdir
ýetirilen zyýan öňi alnan zyýandan uly bolup biler	ýetirilen zyýan öňi alnan zyýandan uly bolup bilmez
zyýan diňe çozuş edýäne ýetirilýär	zyýan üçünji tarapa (degişli däl) ýetirilýär

47-nji çyzgy. Zerur goranyş we bialaç zerurlyk ýagdaýlarynyň tapawutlary¹

Bialaç zerurlykda hukuk taýdan goralýan islendik bähbidi özüniň, şeýle-de, kesekiniň, sonuň ýaly-da jemgyýetiň we döwletiň maksatlary bilen amala aşyrylýar. Haçanda bialaç zerurlyk bilkastlaýyn jenaýat etmek üçin delil bolanda, onda bilkastlaýyn howpuň döredilmeginde jogapkärçilik umumy düzgünler boýunça ýüze çykýar (eger şol hereketler anyk jenaýatyň düzümini döredýän bolsalar, onda hukuk taýdan goralýan bähbitlere bilkastlaýyn zyýanyň ýetirilendigi üçin jogapkärçilik ýüze çykýar)¹. Bialaç zerurlykda zyýan howpy döreden şahslara däl-de, üçünji (howpuň çeşmelerine gatnaşygy boýunça) taraplara ýetirilýär. Bu ýerde üçünji tarap diýlende fiziki we hukuk şahslar, şeýle hem işi bialaç zerurlyk ýagdaýyny döredýän howpuň peýda bolmagyna düýbünden bagly bolmadyk, döwlet we jemgyýetçilik edaralaryna we guramalaryna düşünilýär. Bir zady göz önünde

¹ Курс уголовного права в пяти томах. Том 1. Общая часть: Учение о преступлении / Под ред. Н.Ф.Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002, Курс уголовного права в пяти томах. Том 2. Общая часть: Учение о наказании / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002.

tutmak zerur, ýagny goranyş öz wagtynda bolmalydyr. Ol abanýan howpuň wagty bilen gabat gelmelidir. Goranyş bialaçlygyň çäginde çykmary däl. Bialaç zerurlyk ýagdaýyndaky ýetirilen zyýan öňi alynýan zyýana garanynda pes derejeli bolmalydyr. Ýetiriljek zyýan bilen deň ýa-da ondan uly bolan zyýanyň ýetirilmegi bialaç zerurlykda ýetirilen zyýan däl. Haýsy zyýanyň has wajyplygy, haýsynyň wajyplygynyň pesligi baradaky mesele bolsa işiň takyk ýagdaýlaryna laýyklykda her bir anyk waka bilen çözülýär. Ýetirilen zyýan bilen öňi alnan zyýanyň bahalandyrylyşynyň esasynda obýektiw, şonuň ýaly-da subýektiw ölçegleri goýulmalydyr, şonuň bilen bir hatarda obýektiw ölçegi kesgitleýji hasap edilýär. Ýetirilen zyýan ähli mümkinçiliklerden iň azy bolmalydyr diýen görkezme kanunda ýok, ol zyýan diňe öňi alynýan zyýan bilen deňeşdirilende pes derejeli bolmalydyr. Jenaýat kodeksi ilkinji gezek kanunçylyk derejesinde bialaç zerurlygyň çäklerindendir çykylmagy diýen düşüňäni takyk kesgitledi (TJK-nyň 39-njy maddasynyň 2-nji bölegi). Şoňa laýyklykda, bialaçlygyň çäklerinden çykylmagy diýende, salynýan howpa we howpuň aradan aýrylan ýagdaýyna, onuň häsiýetine we derejesine açyk laýyk gelmeýän, haçanda öňi alynýana garanda hukuk taýdan goralýan bähbitlere has köp zyýanyň ýetirilmegine düşünilýär. TJK-nyň Aýratyn böleginde bialaç zerurlygyň çäklerinden çykylmagy bilen baglanyşykly takyk etmişler üçin ýörite kadalar göz önünde tutulmandygy sebäpli, günäkäriň hereketleri şeýle ýagdaýlarda TJK-nyň 39-njy maddasynyň 3-nji bölegine goldanmak arkaly maddalaşdyrylýar¹. Bu ýagdaýy beýlekilerden tapawutlylykda jenaýat jogapkärçiligini ýenilleşdirýän ýagdaýlara (TJK-nyň 57-nji maddasynyň 1-nji böleginiň «ž» bendi) degişlidir.

Ýene bir zady bellemek gerekdir, ýagny kanuna laýyklykda (TJK-nyň 39-njy maddasynyň 2-nji bölegi) bialaç zerurlygyň çäklerinden çykylmagy bilen hukuk taýdan goralýan bähbitlere bilkastlaýyn zyýan ýetiren ýagdaýlarynda jenaýat jogapkärçiligi ýüze çykýar. Şeýle ýagdaýlarda seresapsyzlykdan ýetirilen zyýan jenaýat jogapkärçiligini aradan aýyrýar. Bu şahsyň özüni günäli alyp barmagy esasynda dörän howpy aradan aýyrmak üçin zyýan ýetirýän ýagdaýyna degişli däl. Bu ýagdaýlary bialaç zerurlykda düýbünden ulanyp

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 21-nji sah.

bolmaýar, olar diňe daşyndan şoňa meňzeşdirler. Meselem, bilkastlaýyn ýa-da seresapsyzlyk bilen ýol hereketleriniň bozulmagyny (awariýany) döreden sürüji howpy aradan aýyrmak maksady bilen ýolagçylaryň saglygyna zyýan ýetirýär, ol bialaç zerurlyk ýagdaýyna goldanyp edilip bilinmez. Haçanda howp onuň günäsizliginden dörän bolsa, şeýle ýagdaýlarda bialaç zerurlyk bolup biler. Galan beýleki ýagdaýlarda jogapkärçilik umumy düzgünler boýunça bilkastlaýyn ýa-da seresapsyzlykdan edilen jenaýatlara laýyklykda ýüze çykýar.

Bialaç zerurlykdan döreýän howpa gatnaşygy bolmadyk tarapa zyýan ýetirýänligi sebäpli, oňa ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak baradaky mesele degişli şert boýunça çözülýär. Umumy düzgün boýunça ýetirilen zyýanyň öwezini doldurmak, ony ýetiren, ýagny bialaç zerurlyk ýagdaýynda hereket eden şahsa degişlidir. Eger-de howp başga bir tarapyň özüni günäli alyp barmagy netijesinde dörän bolsa, onuň öwezini dolmak borjy şol tarapyň üstüne ýüklenýär. Kazyýet işiniň ýagdaýlaryny hasaba almak bilen şol borjy bialaç zerurlyk ýagdaýynda hereket eden zyýan ýetirijiniň däl-de, bähbidi bolan tarapyň üstüne ýükläp biler¹. Bialaç zerurlygyň çäklerinden çykylmagy diýlip, salynýan howpuň we howpuň aradan aýrylýan ýagdaýyna, onuň häsiýetine we derejesine açyk laýyk gelmeýän zyýan ýetirilmegi, haçanda öňi alynýana garanda hukuk goralýan bähbitlere has uly zyýan ýetirilende hasap edilýär. Şeýle çäkden çykylmagy diňe bilkastlaýyn zyýan ýetirilen halatlarynda jogapkärçiligi döredýär.

Bialaç zerurlyk ýagdaýynda hukuk goralýan bähbitlere zyýan ýetirilmegi, ýagny şol adamyň ýa-da başga adamlaryň janyna, saglygyna, hukuklaryna we kanuny bähbitlerine, jemgyýetçilik hem-de döwletiň bähbitlerine gös-göni howp salýan howpy aradan aýyrmak üçin, eger bu howp şol ýagdaýlarda gaýry serişdeler bilen aradan aýrylyp bilinmese we şunda bialaç zerurlygyň çäklerinden çykylmagyna ýol berilmedik bolsa, şonuň ýaly hereket jenaýat bolmaýar.

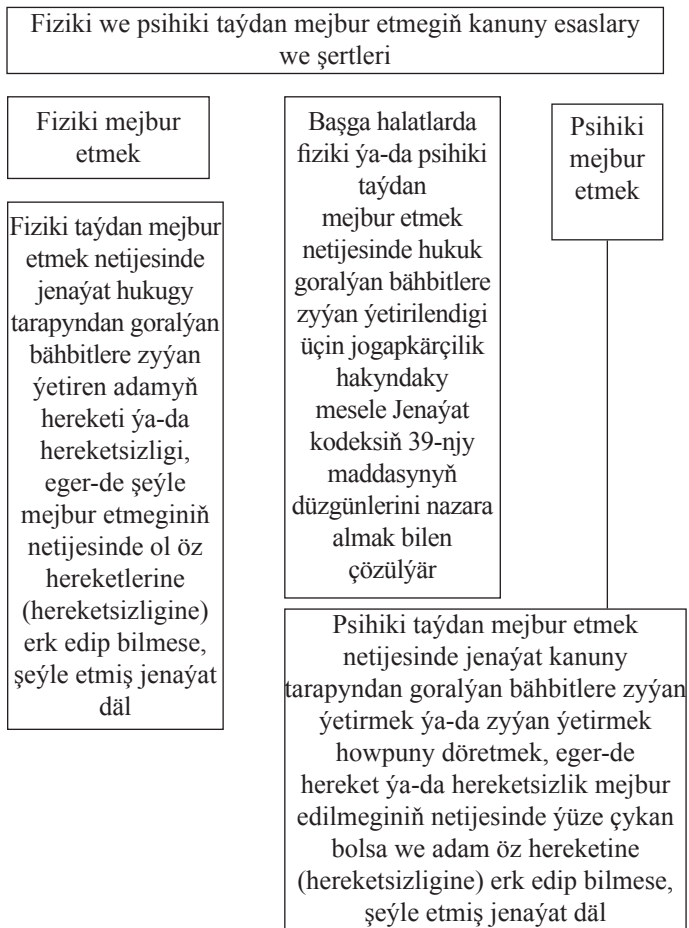
¹ Курс уголовного права в пяти томах. Том 1. Общая часть: Учение о преступлении / Под ред. Н.Ф.Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002, Курс уголовного права в пяти томах. Том 2. Общая часть: Учение о наказании / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002.

Türkmenistan JK-nyň 40-njy maddasyna laýyklykda¹ fiziki ýa-da psihiki taýdan mejbur netijesinde hukuk taýdan goralýan bähbitlere zyýan ýetiren adamyň hereketi (hereketsizligi), eger şeýle mejbur etmegiň netijesinde ol öz hereketlerine erk edip bilmeýse, şeýle hereket jenaýat bolmaýar. Başga halatlarda fiziki ýa-da psihiki taýdan mejbur etmek netijesinde hukuk taýdan goralýan bähbitlere zyýan ýetirilendigi üçin jogapkärçilik hakyndaky mesele TJK-nyň 39-njy maddasynyň düzgünlerini nazara almak bilen çözülýär.

Etmegiň jenaýatçylyklydygyny aradan aýyrýan ýagdaýy hökmünde fiziki ýa-da psihiki taýdan mejbur etmek Türkmenistanyň jenaýat kanunçylygynda ilkinji gezek 1997-nji ýylda kabul edilen Jenaýat kodeksinde beýän edildi. Şahs hukuk taýdan goralýan bähbitlere zyýan ýetirmäge mejbur etmek diýlende, onuň garşysyna bikanun fiziki ýa-da psihiki usullaryň täsirini ulanmaklyga düşünilýär. Şeýle mejbur etmek fiziki zorluk bilen (urmak, ten şikeslerini ýetirmek, bikanun azatlykdan mahrum etmek we başgalar), şeýle hem psihiki täsir etmek (adamyň janyna, saglygyna, abraýyna, mertebesine howply bolup biljek dürli haýbatlar) aňladylyp bilner. Şonuň ýaly-da şahsy jemgyýet üçin howply hereketleri (hereketsizligi) etmäge mejbur etmek maksady bilen onuň psihikasyna göni täsir etmek (dürli psihotrop maddalary, ýokary çastotly ses generatorlaryny, gipnoz ulanmak ýoly bilen we ş.m.) hem degişlidir. Bu düşündirilýän kada öňüni alyp bolmaýan güýç hökmünde jenaýat jogapkärçiligini aradan aýyrýan düzgünler boýunça, ýa-da bialaç zerurlygyň düzgünleri boýunça garalýan ýagdaýlary öz içine alýar. Eger-de fiziki zorlugyň netijesinde şahs öz hereketlerini dolandyryp bilmeýän, ýagny özüniň garamagynda hereket edip bilmedik bolsa, hem-de şonuň netijesinde özüni kadaly alyp barmagy we günäni aradan aýyrýan ýagdaý

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 21-nji sah.

hökmünde önüni alyp bolmaýan güýjüň täsirinde hereket (hereketsizlik) eden bolsa, onda jogapkärçilik aradan aýrylýar (48-nji çyzgy).

48-nji çyzgy. Fiziki we psihiki taýdan mejbur etmegiň kanuny esaslary we şertleri

Eger fiziki zorlugyň netijesinde şahs öz hereketlerini dolandyryp bilmäge mümkinçiligini saklap galan bolsa, onda hukuk taýdan goralýan bähbitlere zyýan ýetirenligi üçin şol şahsyň jenaýat jogapkärçiligi baradaky mesele bialaç zerurlyk (TJK-nyň 39-njy maddasy) baradaky düzgünler boýunça çözülýär. Bu ýagdaýda şahs zyýan döretjek haýbaty bilen şol haýbaty aradan aýyrmak üçin zerur bolan

zyýany saýlap, hereket (hereketsizlik) edýär. Şol düzgün, haçanda psihiki zorlugyň (haýbatyň) netijesinde hukuk taýdan goralýan bähbitlere zyýan ýetirilende hem hereket edýär. Muňa meňzeş mysal bolup, ýarag ulanyp haýbat edýän talaňçylara gündizki girdeji-leri berýän hasapçynyň (kassiriň) hereketleri, ýa-da gynap hyýanat edýänlere gymmatlyklaryň saklanýan ýeriniň açaryny berýän bankyň müdiriniň hereketleri görkezilip bilner. Eger-de şuna meňzeş ýagdaýlarda bialaç zerurlygyň ýagdaýy görünmeýän bolsa ýa-da onuň çäklerinden çykmak bar bolsa, onda şahsa zorluk ulanylmagyna jenaýatçylygy ýeňilleşdirýän ýagdaýy hökmünde (TJK-nyň 57-nji m. 1-nji böleginiň «ýe» bendi) garalyp bilner.

Fiziki we psihiki taýdan mejbur etmek netijesinde hukuk goralýan bähbitlere zyýan ýetiren adamyň hereketi (hereketsizligi) eger şeýle mejbur etmegiň netijesinde ol öz hereketlerine erk edip bilmese, şeýle hereket (hereketsizlik) jenaýat bolmaýar.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 41-nji maddasyna laýyklykda¹, durmuş taýdan peýdaly maksada ýetmek üçin obýektiw esaslandyrylan töwekgelçilik mahalynda hukuk goralýan bähbitlere zyýan ýetirilmegi jenaýat bolmaýar. Eger goýlan maksada töwekgelçilik bilen baglanyşykly hereketler bilen ýetilip bolmasa we töwekgelçilige ýol beren adam hukuk goralýan bähbitlere zyýanyň önüni almak üçin zerur çäreleri gören bolsa, töwekgelçilik esaslandyrylan diýlip hasap edilýär.

TJK-nyň 41-nji maddasynyň 1-nji bölegine laýyklykda «jemgyýet üçin peýdaly maksada ýetmek üçin esaslandyrylan töwekgelçilikde hukuk taýdan goralýan bähbitlere zyýan ýetirilmegi» kanuna laýyk diýlip hasap edilýär. Jemgyýet üçin peýdaly netijeleri gazanmak maksady bilen hukuk taýdan goralýan bähbitlere howp döretmek mümkinçiligiň kanunalaýyklygyndan durýan, adaty, töwekgelçiksiz serişdeler bilen alnyp bolunmajak, esaslandyrylan töwekgelçilik

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 21-22-nji sah.

etmişin jenaýatçylyklydygyny aradan aýyrýan ýagdaý hasap edilyär. Şunuň ýaly töwekgelçilik işi islendik sferasynda (çygrynda) – önümçilikde, ylmy-tehniki, lukmançylyk, hukuk goraýjy (meselem, içeri işler edaralarynyň agtaryş işlerinde) we ş.m. işlerde, şeýle hem hyzmat ediş hem-de dynç alyş geçirilýän ýerlerde ekstremal (adatdan daşary) ýagdaýlarda bolup biler (49-njy çyzgy).

Esaslandyrylan töwekgelçiligiň kanuny esaslary
we şertleri

Töwekgelçilik diňe durmuş
taýdan peýdaly
maksada ýetmek üçin
amala aşyrylmaly

Goýlan maksada
töwekgelçilik bilen
baglanyşyksyz etmiş
(hereket ýa-da herketsizlik)
bilen ýetip bolmaýar

Töwekgelçilige ýol beren
adam jenaýat kanuny
tarapyndan goralýan
bähbitlere zyýanyň önüni
almak üçin zerur çäreleri
ulanmaly

Töwekgelçilik, adamyň
saglygyna ýa-da janyna
howp salmak, ekologik
heläkçiligi ýa-da jemgyýet-
çilik betbagtçylygy bilen
görnegin baglanyşykly
bolmaly däl

**49-njy çyzgy. Esaslandyrylan töwekgelçiligiň
kanuny esaslary we şertleri**

Töwekgelçilik – bu tapawutly derejede, şahsyň döredijilik gözlegidir, (meselem, önümçilik prosesinde täze tehnologiýalary özleşdirmekde, lukmançylykda bejerişiň täze usuly işlenende, jenaýatçylykly topara garşy dessineagtaryş işleri geçirilende işiň çäginde çykylmagy, hususan-da girewine alnanlary boşatmak boýunça we ş.m.). Töwekgelçilige bolan hukuky haýsy adatdan daşary şertlerde töwekgelçilik edýändigine garamazdan islendik professional-hünärmen işini amala aşyrylanda ýa-da hyzmat ediş, ýa-da dynç alyş sferalarynda ýüze çykan kynçylyklaryň önüni alnanda raýat eýedir. Kanun çykaryjynyň «kanunalaýyk hünärmen we hojalyk töwekgelçiligi» däl-de, «eýsem esaslandyrylan töwekgelçilik» diýlen adalgany ulan-

magy ýöne ýerden dälidir. Esaslandyrylan töwekgelçilik wagtynda hukuk taýdan goralýan bähbitlere zyýan ýetirmek howpunyň döremeginiň çeşmesi jemgyýete peýdaly maksada ýetmek üçin öňde duran howpsuzlygyň talaplaryny ýerine ýetirmekden wagtlaýyn ýüz dönderýän şahsyýetiň özüniň hereketleri hasap edilýär.

Şeýle töwekgelçiligiň kanunalaýyklygynyň şertlerine aşakdakylar degişlidirler:

a) jenaýat kanuny tarapyndan goralýan bähbitlere zyýan töwekgelçilik edýäniň durmuş taýdan peýdaly maksada ýetmeklige gönükdirilen hereketleriň (hereketsizlikleriň) üsti bilen ýetirilýär;

b) bu maksady töwekgelçilik bilen baglanyşykly bolmadyk adaty serişdeler bilen gazanylyp bolmaýar;

ç) töwekgelçilikden dörejek zyýanly netijeler töwekgelçilik edýän tarapyndan diňe onuň hereketleriniň (hereketsizliginiň) ýakyn hem-de mümkin bolan ýagdaýy hökmünde düşünilýär;

d) amala aşyrylan hereketler (hereketsizlikler) berlen takyk ýagdaýda dörejek zyýanly netijeleriň önüni almaklyga laýyk gelýän bilimler we başarjaňlyklar, obýektiv ukyplyklar bilen üpjün edilýärler;

e) şahsyýet hukuk taýdan goralýan bähbitlere ýetiriljek zyýanlaryň önüni almak üçin elinden geldiginden ýeterlikli (onuň öz piki-riçe) çäreleri görýär.

Töwekgelçilik edýäniň hereketleri (hereketsizligi) jemgyýetçilik peýdaly maksada ýetmek üçin gönükdirilen bolmalydyrlar. Bu hereketler hökmany ýagdaýda töwekgelçilik şertlerinde hereket edýäniň edil özüne däl-de, eýsem başga adamlara, şeýle hem jemgyýete ýa-da döwlete peýda getirip biljek netijä ýetmek üçin amala aşyrylýarlar. Kesgitli jemgyýet üçin peýdaly netijä ýetmek – edil şu maksat esaslandyrylan töwekgelçilikde ol ýa-da beýleki hereketleriň durmuş taýdan peýdalylygyny kesgitleýändir¹.

Kanunylygalaýyk töwekgelçilikde öňde goýlan maksada adaty töwekgelçiliksiz serişdeleri bilen, töwekgelçilik bilen baglanyşykly bolmadyk hereketler bilen ýetip bolmaýar. Şol maksady adaty, töwek-

¹ Курс уголовного права в пяти томах. Том 1. Общая часть: Учение о преступлении / Под ред. Н.Ф.Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002, Курс уголовного права в пяти томах. Том 2. Общая часть: Учение о наказании / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002.

gelçiksiz usullar bilen durmuşa geçirmek mümkinçiligi kanunylyga laýyk töwegelçiligi aradan aýyrýar, ony jemgyýet üçin howply herekete (hereketsizlige) öwürýär. Eger-de şeýle mümkinçilik bolan bolsa we şahs ondan peýdalanman, töwegelçilik etmekligi makul bilen bolsa hem-de netijede hukuk taýdan goralýan bähbitlere zyýan ýetirse, onda ol umumy düzgünler boýunça jogapkärçilige degişlidir¹.

Töwegelçilik görnetin zyýan ýetirmeklige geçmeli däl. Töwegelçilikde zyýanly netijä getirmek mümkinçiligi hasap edilýär. Görnetin zyýan ýetirmek barada gürrüň edilýän ýerde kanuna laýyk töwegelçilik ýokdur. Hususan-da, töwegelçilik adamlaryň saglygyna we janyna howp salmak, ekologik heläkçiligi ýa-da jemgyýetçilik betbagtçylygy bilen görnetin baglanyşykly bolan bolsa, onda töwegelçilik esaslandyrylan diýlip hasap edilip bilinmez (TJK-nyň 41-nji maddasynyň 3-nji bölegi). Diýmek, töwegelçilikde zyýanly netijeler töwegelçilik edýän tarapyndan onuň hereketleriniň (hereketsizliginiň) şoňa ýakyn we diňe mümkin bolan usuly (ýöne gutulgysyz däl) bolup görünmelidir. Töwegelçilikde amala aşyrylan hereketler (hereketsizlikler) berlen takyk ýagdaýda zyýanly netijeleriň döremeginiň önüni almaklyga laýyk gelýän bilimler we başarjaňlyklar, obýektiv ukyplar bilen üpjün edilmelidirler.

Şeýlelikde, mysal üçin, hünärmenler tarapyndan esaslandyrylan töwegelçiligiň şertlerinde amala aşyrylan hereketler häzirki zaman ylmy-tehniki bilimlerine we usullaryna, häzirki zaman ylmyň, tehnikaýň, önümçiligiň talaplaryna ol ýa-da beýleki hünärmen işlerine laýyk gelmelidirler. Bu şert, hususan-da hukuk kadalarynyň bozulmagyna mümkinçilik bolup görünýär hem-de şol amala aşyrylan hereketleri kanunylyga laýyk däl diýlip aýtmaklyga ýol berýär. Şeýle-de, töwegelçilik ýagdaýynda amala aşyrylan hereket (hereketsizlik) arkaly gazanylan netije geljekde şol teklip ediji kadalaryň gaýtadan seredilmegi, täze düzgünleriň işlenilip düzülmegi üçin esas bolup biler.

Bu ýagdaýda gürrüň täze tehniki, lukmançylyk serişdeleriniň synagdan geçirilmegi, täze dolandyryş ulgamlarynyň girizilmegindäki geçirilýän eksperimentler we ş.m. barada gidýär. Ýöne esaslandyry-

¹ Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. Под. ред. В.М. Лебедева и Ю.И. Скуратова. М., 2002./стр. 90-92/.

lan töwekgelçilik ýagdaýynda dörän obýektiw anyk şertlerden we töwekgelçilik edýäniň ygtyýarynda bar bolan, özüniň elinden gelýän bilimi we başarjaňlygy boýunça ukybyna daýanmak mümkinçiliginden ugur almaly bolýan wagtynyň duş gelmegi seýrek dälidir. Şeýle aýdanymyzda, gürrüň ortaça adamyň mümkinçilikleri barada gidýär. Şeýle şahsy dürli ekstremal ýagdaýlarda töwekgelçilige bolan hukugyndan mahrum etmek nädogry bolardy. Esasy zat şol töwekgelçilik pozitiw (peýdaly) netijäniň gazanylmagyna mümkinçilik bermelidir¹.

Töwekgelçilige ýol berýän şahs özüniň pikiri boýunça hukuk taýdan goralýan bähbitlere ýetirilip bilinjek zyýanyň önüni almak üçin ýeterlik çäreleri gören bolmalydyr. Ol döräp biljek zyýanly netijeleriň ölçegini görmelidir hem-de bar bolan mümkinçilikleri hasaba alyp, olary aradan aýryp bolmasa, onda hiç bolmanda olaryň ölçegini maksimal derejede peselder ýaly çäreleri dogry saýlap almalydyr. Gürrüň döräp biljek zyýanly netijeleriň önüni almak ukyby bar diýlip hasap edilýän, töwekgelçilik ýagdaýynda hereket edýän şahsyň göni subýektiw hasaplary we çäreleri barada gidýär. Töwekgelçilikde hukuk taýdan goralýan bähbitlere zyýan ýetirilmek howpunyň elmydama saklanyp galynjakdygy göz önünde tutulmalydyr, şol sebäpden şol zyýanyň aradan aýrylmagy üçin zerur bolan ähli çäreleriň görülmegi düýbünden mümkin dälidir.

Haçanda şahs ýalňyşyp, onuň saýlap alan çärelerine garamazdan we onuň çak eden hasaplaryna garaňda abanýan howp has-da uly bolan bolsa hem-de onuň töwekgelçilik bilen bagly bolmadyk çäreleri saýlap bilmegi mümkin bolan bolsa, şeýle ýagdaýlarda onuň hereketleri töwekgelçiligiň çäklerinden çykýar we jemgyýet üçin howply bolan hereketlere öwrülýär. Şeýle töwekgelçiligiň çäklerinden çykylmagynda jenaýat jogapkärçiligi ýüze çykyp biler. Ýene bir zady bellemek gerekdir, ýagny käbir halatlarda bialaç zerurlyk bilen deňeşdirilende esaslandyrylan töwekgelçilikde ýetirilen zyýan öňi alynýandan köp hem bolup biler. Esaslandyrylan töwekgelçiligiň çäklerinden çykylmagyna jogapkärçiligi ýeňilleşdirýän ýagdaýlar hökmünde garalýar (TJK-nyň 57-nji maddasynyň 1-nji böleginiň «ž» bendi.¹). Kanun çykaryjy esaslandyrylmadyk töwekgelçilik ýag-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 31-32-nji sah.

daýynda zyýan ýetirilendigi üçin jenaýat jogapkärçiligi barada has takyk düşünje bermeyär.

Töwekgelçiligiň kanunylygynyň şertlerini bozan şahsyň jenaýat jogapkärçiligi baradaky mesele onda jenaýatçylykly ýeňilçiliklik görnüşindäki seresapsyzlygyň ýa-da haçanda ol özüniň töwekgelçilikli hereketlerinden uly zyýanly netijeleriň döremek mümkinçiligini öňünden görüp, ýöne oňa biparh garap, olaryň döremegine düşünjeli ýol berip, gytaklaýyn niýetleriniň barlygynda ýüze çykmagy mümkin ýaly bolup görünýär. Emma munda «düşünjeli töwekgelçiligiň» ýokdugy sebäpli göni niýet aradan aýrylýar. Zyýanly netijeleriň döremek mümkinçiligini töwekgelçilik edýäniň düşünjesine girýändigini sebäpli, töwekgelçilikde jenaýatçylykly harsallyk hem aradan aýrylýar¹. Durmuş taýdan peýdaly maksada ýetmek üçin obýektiv esaslandyrylan töwekgelçilik mahalynda hukuk goralýan bähbitlere zyýan ýetirilmegi jenaýat bolmaýar.

Eger goýlan maksada töwekgelçilik bilen baglanyşyksyz hereketler bilen ýerine ýetirip bolmasa we töwekgelçilige ýol beren adam hukuk goralýan bähbitlere zyýanyň öňüni almak üçin zerur çäreleri gören bolsa, töwekgelçilik esaslandyrylan diýlip hasap edilýär. Eger töwekgelçilik adamlaryň saglygyna ýa-da janyna howp salmak, ekologik heläkçiligi ýa-da jemgyýetçilik betbagtçylygy bilen görnetin baglanyşykly bolan bolsa, töwekgelçilik esaslandyrylan diýlip hasap edilmeyär. Amala aşyrylan hereketler günäkäre TJK-nyň 41-nji maddasynyň 3-nji böleginde görkezilen netijeleriň biriniň döremegi görnetin mälim bolan diýlip hasap edilmeginiň özi günäkäriň jogapkärçiligini ýeňilleşdirýän däl-de, eýsem agyrlaşdyrýan ýagdaýlara has-da köp şaýatlyk edýän ýaly bolup görünmegi mümkin, ýöne islendik töwekgelçilik we onuň otrisatel (ters) netijeleri ahyrky netijede aklanan diýlip hasap edilýär. Töwekgelçiligi esaslandyrylan diýlip hasap edilmemek hereketleri amala aşyran şahs, düzgün bolşy ýaly ýagşylyk isleýär we diňe kesgitli ýagdaýlaryň toplumynda aljyraňlylygyň, oňasyzlygyň hasabyna aklanyp bilinmejek töwekgelçiligi amala aşyrýar. Şeýle ýagdaýlarda kazyýet esaslandyrylan

¹ Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. Под. ред. В.М. Лебедева и Ю.И. Скуратова. М., 2002./стр. 93.

töwekgelçiligiň hukuga laýyklygynyň şertleriniň bozulmagynda şol ýagdaýy jogapkärçiligi ýenilleşdirýän diýlip bilmek baradaky meseleäni ara alyp maslahatlaşmalydyr.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 42-nji maddasyna laýyklykda¹, bellenen tertipde we degişli görnüşini berjaý etmek bilen onuň üçin hökmany buýrugy ýa-da başga görkezmäni ýerine ýetirmekde hereket edýän adam tarapyndan hukuk goralýan bähbitlere zyýan ýetirilmegi jenaýat dälidir. Bikanun buýrugy ýa-da başga görkezmäni ýerine ýetirmegiň netijesinde hukuk taýdan goralýan bähbitlere zyýan ýetirilmegi, eger adam onuň bikanun häsiýetine akyl ýetirmese, jogapkärçilik aradan aýrylýar. Şu ýagdaýda bikanun buýrugy ýa-da görkezmäni ýerine ýetirmekde edilen etmiş üçin jogapkärçilige görkezmäni beren adam çekýär. Görnetin jenaýatçylykly buýrugy ýa-da başga görkezmäni ýerine ýetirmek jenaýat jogapkärçiligine eltýär, ýöne jenaýat jogapkärçiligini ýenilleşdirýän ýagdaý diýlip ykrar edilip bilner. Görnetin bikanun buýrugy ýa-da jenaýatçylykly buýrugy ýa-da başga görkezmäni ýerine ýetirmezlik jenaýat jogapkärçiligini aradan aýyrýar.

Bu ýagdaýy TJK-da ilkinji gezek özüniň kanunçylykly reglamentasiýasyny kabul etdi. Şol bir wagtyň özünde başlygyň buýrugynyň ýa-da görkezmesiniň oňa tabynlykdaky şahs tarapyndan ýerine ýetirilmeginde jenaýat kanuny tarapyndan goralýan bähbitlerine zyýan ýetirilmeginiň kanunalaýyklylygy bilen baglanyşykly meseleler tejribede ýeterlik derejede duş gelýär. Ol ilki bilen harby gullukçylara, içeri işler edaralarynyň işgärlerine, howpsuzlyk gullugyna,

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 22-nji sah.

Buýrugy ýa-da başga görkezmäni ýerine ýetirmegiň jenaýat hukuk esaslary we şertleri
--

Jenaýat kanuny tarapyndan goralýan bähbitlere buýrugy ýerine ýetirmäge borçly adam tarapyndan zyýan ýetirmek jenaýat däl
--

Buýrugy ýerine ýetiren adam hökmany buýrugy ýa-da başga görkezmäni ýerine ýetirmäge borçly bolmalydyr
--

**50-nji çyzgy. Buýrugy ýa-da başga görkezmäni ýerine ýetirmegiň
jenaýat hukuk esaslary we şertleri**

gümrük gullugyna we käbir beýleki derejeli döwlet gullukçylaryna degişlidir.

Emma TJK-nyň 42-nji maddasynyň¹ düzgüniniň täsiri diňe bir döwlet gullugynyň sferasyna (çygryna) degişli bolmak bilen çäklenmeýär. Guramaçylyk görnüşiniň we eýeçiligiň görnüşlerine garamazdan, islendik kärhananyň ýa-da guramanyň işçisine ýa-da gullukçysyna gönükdirilen administrasiýanyň buýrugy ýa-da görkezmesi hökmany diýlip hasap edilmelidir. Şeýle-de, islendik raýat üçin onuň ygtyýarlyklarynyň çäklerindäki häkimiýet wekiliniň buýrugy ýa-da görkezmesi hökmandyr. TJK-nyň 42-nji maddasynda görkezilen umumy düzgün hökmany buýrugyň ýa-da görkezmäniň ýerine ýetirilmeginde hukuk taýdan goralýan bähbitlere zyýan ýetirilip edilen hereketler (hereketsizlikler) jenaýat hasap edilmeýänligi bilen jemlenýär. Şeýle zyýanyň ýetirilendigi üçin jenaýat jogapkärçiligine şol bikanun buýrugy ýa-da görkezmäni beren şahs çekilýär.

Buýruk ýa-da görkezme diýlende, başlyk tarapyndan berlen onuň tabynlygyndaky şahsyň ýerine ýetirmegi hökmany bolan talaba düşünilýär. Bu talap dilden hem-de ýazuw üsti bilen berlip bilner, ol tabyn şahsa göni başlyk tarapyndan, şeýle hem, başga şahslaryň üsti bilen hem berlip bilner. Buýruk ýa-da görkezme – bu başlygyň erkininiň mälim edilmegidir. Buýrugyň ýa-da görkezmäniň hökmanylygy sebäpli, tabyn şahsyň olaryň kanunylygyna ynanmagy bilen, olar ýerine ýetiriji tarapyndan ol ýa-da beýleki hereketleri (hereketsizlikleri) amala aşyrmak üçin esas hökmünde, hat-da ýerine ýetirijiniň here-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 22-nji sah.

ketlerini üýtgedýän nama hökmünde seredilýär. Olaryň hukuk güýji ýerine ýetiriş hereketiniň özünden hem uly hasap edilýär. Şonuň üçin hem bikanun buýrugyň ýa-da görkezmäniň netijesi üçin jogapkärçilik olary buýruk beren başlygyň üstüne ýüklenýär. Buýruk – bu hökümli görkezme bolup, haýsydyr bir hereketi ýerine ýetirmekdir (ýerine ýetirmezlikdir) we ol wezipedäki adamlaryň ygtyýarlyklarynyň çäginde bolýar. Ýolbaşçyň, başlygyň buýrugy ähli tabynlygyndakylar üçin hökmanydyr. Buýruk başlygyň tarapyndan ýa-da beýleki adamlar tarapyndan (kömekçileri, orunbasarlary) berlip bilner.

Buýrugyň kanunylygynyň şertleri:

1. Özünüň ygtyýarlyklarynyň çäginde wezipedäki adam tarapyndan berlen buýruk ýa-da görkezme;

2. Buýruk mahsus bolan görnüşde (ýazuw üsti bilen, dilden, tehniki serişdeleriň üsti bilen) çykarylan bolmaly;

3. Buýruk görnetin bikanun we jenaýatçylykly däl bolmaly.

Görnetin bikanun ýa-da jenaýatçylykly buýrugy ýerine ýetirilende jenaýat jogapkärçiligi ýerine ýetiriji üçin we oňa buýruk beren başlygy üçin umumy esaslarda ýüze çykýar.

Buýrugy ýerine ýetirmäge degişli şertler şulardan ybaratdyr:

1. Jenaýat jogapkärçilik meselesi haçanda ýerine ýetiriji goralýan bähbitlere zyýan ýetirse seredilýär. Hereketi bahalandyrmak üçin ýetirilen zyýanyň möçberiniň ähmiýeti ýokdur.

2. Buýrugy ýerine ýetirýän berlen buýrugyň çäginde çykmary däl.

3. Buýrugy ýerine ýetirýän diňe bilkastlaýyn ýüze çykan zyýanly netije üçin jogap bermelidir.

4. Görnetin bikanun (kähalatda görnetin jenaýatçylykly) buýrugy ýerine ýetirmekden boýun gaçyrylýanlygy üçin jenaýat jogapkärçiligi ýüze çykmary.

Buýrugyň ýa-da görkezmäniň ýerine ýetirilmegi tabynlyk çygyrynda duş gelýär. Bu ýagdaýy köplenç tabynlykdakynyň häsiýetine, onuň ýolbaşçysy ýa-da başlyk bilen özara gatnaşyklaryna, psihologiýa aýratynlyklaryna ýa-da beýleki ýagdaýlara baglydyr. Şonuň üçin, görnetin bikanun buýrugy ýa-da görkezmäni ýerine ýetirmekde bilkastlaýyn jenaýatyň amala aşyrylandygy üçin günäkär şahs umumy

esaslar boýunça jenaýat jogapkärçiligine çekilýändigine garamazdan, bu ýagdaýda hem kazyýet amala aşyrylan jenaýatyň ýagdaýlaryny barlap, günäkäre jezany bellände ýeňilleşdirýän mümkinçilikleri göz önünde tutýar. Buýrugyň ýa-da görkezmäniň bikanunlygy şeýle buýrugy (görkezmäni) bermäge wezipeli şahsyň ygtyýarynyň ýoklugy bilen, hususan-da, haçanda ol berlen edaranyň, guramanyň, pudagyň maksatlaryna we wezipelerine laýyk gelmeýän bolsa, şeýle hem buýrugyň ýa-da görkezmäniň görkezilen görnüşiniň berjaý edilmezligi bilen aňladylyp bilner (meselem, hat üsti bilen).

Bellibir halatlarda buýrugyň ýa-da görkezmäniň bikanunlygy onuň hereket edýän kanunlaryň we beýleki hukuk namalaryň talabyna garşy gelýän mazmuny bilen kesgitlenilýär. Buýrugyň ýa-da görkezmäniň jenaýatçylyklydygy olaryň jenaýat kanunynyň talaplaryna laýyk gelmeýändigini aňladýar¹. Şeýlelikde, buýrugy ýa-da görkezmäni ýerine ýetirýän şahsyň hereketleriniň (hereketsizlikleriniň) kanunalaýyklygynyň birinji şerti, olaryň kanunyň talaplaryna laýyk gelmegidir. Bikanun buýruk ýerine ýetirilmeli däl. Eger jenaýat kanuny tarapyndan goralýan bähbitlere zyýan ýetiren bolsa, onda jenaýat jogapkärçiligi ýüze çykýar. Şonuň bilen birlikde bikanun buýrugy (görkezmäni) beren şahs, eger başlygyň şeýle görkezmesiniň bikanunlygy görnetin bolsa, onuň ýerine ýetirijisi bilen birlikde jenaýaty gurnan adam hökmünde jenaýat jogapkärçiligine çekilýär.

Bikanun buýrugy (görkezmäni) berip, başlyk gullugyň bähbitleriniň garşysyna, betnebislik niýeti ýa-da başga bir şahsyň bähbidini üçin bilkastlaýyn hereket edip biler. Şeýle ýagdaýlarda ol diňe bir bikanun buýrugyň (görkezmäniň) ýerine ýetirilmeginiň netijesi üçin däl-de, eýsem görkezilen kanuna garşy maksatlaryna ýetmek üçin tabynlygyndaky şahsy ulanmagy bilen baglanyşykly wezipe ygtyýarlygyndan hyýanatly peýdalanandygy üçin (Türkmenistanyň JK-nyň 188-nji maddasy) jogap bermäge borçludur.

Bikanun buýrugy (görkezmäni) ýerine ýetiren şahsyň hereketiniň (hereketsizliginiň) kanunalaýyklygynyň ikinji şerti, bu

¹ Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. Под. ред. В.М. Лебедева и Ю.И. Скуратова. М., 2002. стр. 133-134.

buýrugyň bikanundygyna şol şahsyň akyl ýetirmezligidir. Eger-de buýrugy (görkezmäni) ýerine ýetirýän onuň jenaýatçylykly häsiýetini öňünden bilen bolsa, onda ol umumy esaslara boýunça jenaýat jogapkärçiligine degişlidir. Bu ýerde orunlara bölünmegi bilen jenaýata bile gatnaşmanyň ähmiýeti bardyr. Buýrugy beren başlyk bilkastlaýyn edilen jenaýatyň guraýjysy (TJK-nyň 33-nji maddasynyň 3-nji bölegi), buýrugy ýerine ýetiren işgär onuň ýerine ýetirijisi (TJK-nyň 33-nji maddasynyň 2-nji bölegi) hökmünde çykyş edýärler. Tabyňlykdakynyň başlyga garaşly şahs hasap edilýänligi we onuň ol ýa-da beýleki özüni alyp baryş derejesi başlygyň buýrugynyň täsiri astynda bolandygy baradaky ýagdaýy jogapkärçiligi ýeňilleşdirýän ýagdaýy diýlip hasap edilip bilner (TJK-nyň 57-nji maddasynyň 2-nji böleginiň «ýe» bendi). Şonda eger tabyňlykdaky fiziki ýa-da psihiki täsiriň astynda hereket edilen bolsa, onda Türkmenistanyň JK-nyň 40-njy maddasynyň düzgünleri ulanmaga degişlidirler¹.

Görnetin bikanun buýruk ýa-da görkezme ýerine ýetirilende tabyňlykdaky tarapyndan diňe bir bilkastlaýyn däl-de, eýsem seresapsyzlykdan hem jenaýat amala aşyrylyp bilner. Meselem, şahs başlygyň buýrugy esasynda fiziki zorlugy ulananda, seresapsyzlykdan adam hem öldürip biler. Şeýle ýagdaýda jenaýat jogapkärçiligi özbaşdak seresapsyzlykdan edilen jenaýat üçin ýüze çykýar. Görnetin bikanun buýrugy ýa-da görkezmäni ýerine ýetirmezlik jenaýat jogapkärçiligini aradan aýyryr¹.

1. Etmişin jenaýatçylygyny aradan aýyryň ýagdaýlar barada düşünje nämeden ybarat?
2. Etmişin jenaýatçylygyny aradan aýyryň ýagdaýlaryň hukuk ähmiýeti we olaryň görnüşleri nämeden ybarat?
3. Zerur goranyş barada düşünje we onuň ähmiýeti nämeden ybarat?
4. Zerur goranyş esaslary, şertleri we çäkleri nähili bolýar?
5. Zerur goranyşyň çäklerinden çykman bilen jenaýat etmek diýlip nämä aýdylýar?
6. Jenaýat eden adamy saklananda zyýan ýetirmek barada düşünje we onuň ähmiýeti nämeden ybarat?

¹ Курс уголовного права в пяти томах. Том 1. Общая часть: Учение о преступлении / Под ред. Н.Ф.Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002.

7. Jenaýaty eden adamy häkimiýet edaralaryna eltmek we täze jenaýatlaryň önüni almak üçin saklananda zyýan ýetirilmeginiň hukuk esaslary, şertleri we çäreleri nämeden ybarat?
8. Jenaýat eden adamy saklamak üçin zerur çäklerinden çykmak bilen jenaýat etmek diýlip nämä aýdylýar?
9. Bialaç zerurlyk barada düşünje nämeden ybarat?
10. Bialaç zerurlygyň hukuk ähmiýeti nämeden ybarat?
11. Bialaç zerurlygyň esaslary, şertleri we çäkleri. Bialaç zerurlygyň çäklerinden çykmak diýlip nämä aýdylýar?
12. Fiziki we psihiki taýdan mejbur etmek barada düşünje we onuň görnüşleri nämeden ybarat?
13. Fiziki taýdan mejbur etmek nämeden ybarat?
14. Psihiki taýdan mejbur etmek nämeden ybarat?
15. Fiziki we psihiki taýdan mejbur etmek esasynda jenaýaty amala aşyrmak nämeden ybarat?
16. Esaslandyrylan töwekgelçilik barada düşünje nämeden ybarat?
17. Esaslandyrylan töwekgelçiligiň hukuk esaslary nähili bolýar?
18. Buýrugy ýa-da görkezmäni ýerine ýetirmek barada düşünje nämeden ybarat?
19. Buýrugy ýa-da görkezmäni ýerine ýetirmek esasynda zyýan ýetirmek nähili bolýar?
20. Görnetin jenaýatçylykly buýrugy ýa-da görkezmäni ýerine ýetirmek üçin jenaýat jogapkärçiligiň ýüze çykmagy nämeden ybarat?

XIV BAP. JENAÝATA BILE GATNAŞMAK (ŞÄRIKLIK)

Jenaýat hukugynda şäriklik çylşyrymly ulgamlaryň biri diýlip hasaplanýar. Köp ýyllaryň dowamynda bu düşüňjä jenaýat hukugynda aýratyn üns berildi, emma häzirkî döwre çenli şäriklige degişli mälüm bolan soraglary gutarnykly diýlip aýdyp bolmaz. 1902-nji ýylda görnükli rus alymy, professor N.S.Tagansew¹ şäriklik hakyndaky ylmyň has çylşyrymlydygyny belläp geçdi. Şondan soň beýleki alymlar şäriklik düşüňjesi baradaky edebiýatlaryň köplüğine garamazdan, şärikligiň jedelli bolmagynda galýandygy barada ýazypdyrlar. Şäriklik meselesine degişli ýazýan her bir awtor öz kesgitlemesini teklipl edýär.

Emma häzirkî döwrüň jenaýatçylygy jenaýatlaryň köpüsiniň şäriklik bilen amala aşyrylmagy bilen häsiýetlendirilýär. Şärikligiň jemgyýet üçin aýratyn howplulygy guramaçylykly jenaýatçylyk diýlip hasaplanýar, sebäbi ol jemgyýetçilik gurluşynda diňe bir jenaýat-hukuk ähmiýeti bilen däl-de, eýsem, döwletiň durmuş-ykdysady syýasatyny sylamaýan guramaçylykly, jebis we bellibir maksada gönükdirilen kriminal birleşmedir.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň Aýratyn bölüminiň köp kadalary bir adam tarapyndan edilen jenaýat üçin jenaýat jogapkärçiligini göz önünde tutýar. Ýöne tejribede jenaýatyň bir adam tarapyndan däl-de, eýsem iki we şondan-da köp adam tarapyndan edilýän ýagdaýlary köp gabat gelýär. Şeýle ýagdaýlara kanun beriji we onuň esasynda kazyýet tejribeligi jenaýata bile gatnaşmak hökmünde baha berýär. Köplenç halatlarda, önünden biri-birleri bilen ylalaşylan birnäçe adamyň bilelikdäki hereketleriň netijesinde umumy jenaýatçylykly netije ýüze çykýar. Zyýan ýetirýän ýeke-täk jenaýatyň edilmegi şärikligiň esasynda amala aşyrylýar. Başga adamlar bilen birleşip,

¹ Тананцев Н.С. Лекции по русскому уголовному праву. Часть Общая. Том II. М., 2001.

maslahat bermek, ýaraglary, ulag serişdelerini tapyp bermek we beýleki usullar arkaly bilelikdäki jenaýata gatnaşmak şärikligiň almatlaryny özünde jemleýär. Hünärmenleriň belleýişleri ýaly, köp de-rejede kämillik ýaşyna ýetmedikler jenaýatlary amala aşyranlarynda deliliň esasynda öz şahsy zerurlygy ýa-da islegi goýman, toparyň, şeýle hem ulularyň görkezmeleri boýunça hereket edýärler. Kämillik ýaşyna ýetmedikler köplenç halatlarda uly ýaşly jenaýatçylaryň ýolbaşçylygynda bilelikde “Ogurlyk”, “Talaňçylyk”, “Garakçylyk” ýaly jenaýatlary etmek üçin birleşýärler. Mundan başga-da, diňe bir-näçe adamyň birleşmegi bilen ýerine ýetirip bolýan jenaýatlar hem mälim, “Banditçilik”, “Jenaýatçylykly bileleşigi gurnamak we oňa gatnaşmak”, “Häkimiýeti zorlukly basyp almak” we beýlekiler. Bir-näçe adam tarapyndan jenaýatyň edilmegi umumy kada boýunça jenaýatçylykly netijä ýetilmegini çaltlandyrýar, jenaýatyň yzlaryny giz-lemekligi ýeňilleşdirýär. Esasy kynçylyk dürli adamlaryň toparlary jenaýatçylykly bileleşikler, guramaçylykly toparlar tarapyndan edilen jenaýatlar derňelende ýüze çykýar. Şeýle birleşikleriň jenaýatçylykly hereketleri perdelenýär, seýrek bolmadyk halatlarda jenaýatçylykly hünärmenler dürli jenaýatlary amala aşyrýarlar. Jenaýatçylykly topar tarapyndan ýerine ýetirilen jenaýatyň netijesinde ýüze çykan zyýan has uly bolýar. Jenaýaty amala aşyrmagyň usuly has giňişleýin hä-siýetde geçirilýär, jebir çekene uly psihiki ýa-da fiziki täsir edilýär, muňa guramaçylykly topar tarapyndan “Adamyň girewe alynmagy” mysal bolup biler. Şol sebäpli-de jenaýata birnäçe adamyň gatnaşmagy jenaýatyň özüniň, şeýle hem, jenaýatçy şahsyň jemgyýetçilik howp-lulygyny güýçlendirýär.

Amala aşyrylmadyk jenaýata bile gatnaşmak jenaýata bile gat-naşmaklygyň netijesiz ýagdaýyna degişlidir:

1. Meçew beriji ýerine ýetirijini jenaýat etmäge, yrmaga çalyşdy ýa-da guraýjy jenaýaty guramaga çalyşdy, emma ýerine ýetiriji (ýeri-ne ýetirijiler) ony ýerine ýetirmekden boýun gaçyrdy.

2. Ýerine ýetiriji jenaýata razylyk berdi, emma soň jenaýaty ýe-rine ýetirmekden boýun gaçyrdy.

3. Ýerine ýetiriji jenaýaty amala aşyrmagy isledi, emma ony ahyryna çenli ýerine ýetirmeginden boýun gaçyrdy.

4. Ýaran ýerine ýetirijini jenaýatyň ýaragy bilen üpjün etdi ýa-da jenaýaty nähili amala aşyrmalydygy barada maslahatlary berdi, emma ýerine ýetiriji olaryň hiç haýsysyndan peýdalanmady.

5. Ýerine ýetiriji şärikleriň ugrukdyrmalaryndan peýdalanan-da bolsa, özüne bagly bolmadyk ýagdaýlara görä jenaýaty ahyryna çenli ýerine ýetirip bilmedi.

TJK-nyň 32-nji maddasynda¹ şäriklik iki we ondan köp şahslaryň jenaýaty amala aşyrmak üçin bilkastlaýyn birleşmesi diýip görkezilen. Şärikligiň obýektiw we subýektiw alamatlaryny bellemek zerurdyr. Şärikligiň obýektiw tarapy şu aşakdaky alamatlar bilen häsiýetlendirilýär:

a) Jenaýat iki ýa-da ondan köp adam tarapyndan, ýagny, subýektleriň köplügi bilen amala aşyrylýar;

b) adamlaryň bilelikdäki hereketleri we hereketsizligi ýüze çykarmaly.

Jenaýata bile gatnaşma işjeňlik maksada ýetmek üçin birleşdirilen güýjüň toplumyny döredýär. Netijede diňe individual önümçilik artman, eýsem, täze önümçilik güýji hem döreýär. Jenaýata bile gatnaşmak etmiş tizligini, şeýle-de, effektivligini ýokarlandyrýar. Has howply taýýarlygy ýokarlandyrýar. Bellemeli zat, toparlaýyn çozuş wagtynda jebir çekene psihologik agramçylygy has güýçli täsir edýär, ýagny onuň garşylyk görkezmek mümkinçiligi has çäkli bolýar ýa-da düýbünden bolmaýar.

Şeýlelikde, bilelikdäki hereketiň howplulygy üç ýagdaýdan ybaratdyr:

a) wagtlaýyn ajaýyplylyk;

b) gatnaşyjylaryň “önümçilik” güýçlerini artdyrmak;

ç) jebir çekene uly psihiki agram salmak.

Bilkastlaýyn jenaýaty etmäge iki ýa-da şondan-da köp adamynyň bilkastlaýyn bilelikde gatnaşmagy jenaýata bile gatnaşyjylyk diýlip hasap edilýär (TJK-nyň 32-nji maddasy). Jenaýata bile gatnaşmanyň obýektiw alamaty jenaýatçylykly etmiş bilelikde edilmegidir. Bilelikdäki alamaty bolsa, iki ýa-da ondan köp adamlaryň bellibir ýagdaýy ýerine ýetirmekdäki bilelikdäki gatnaşmak hereketidir. Bilelikde

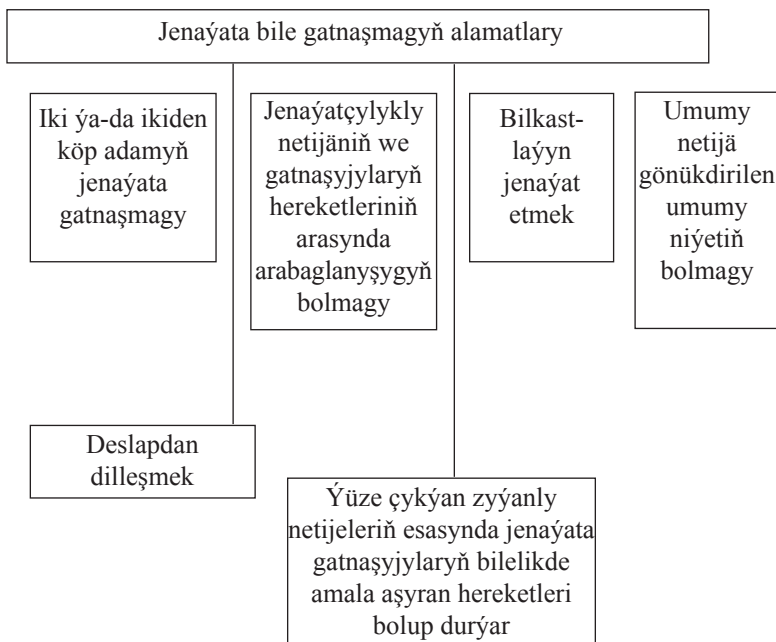
¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 17-nji sah.

jenaýatyň edilendigini häsiýetlendirmek üçin bilelikde hereket edýän adamlaryň arasyndaky bellibir baglanyşygy çykarmak zerurdyr. Jenaýata bile gatnaşmagyň subýektiw alamatyny iki ýagdaýy döredýär. Jenaýata bile gatnaşmagyň bilkastlaýyn edilendigini jenaýaty bile amala aşyran adamlaryň hemmesiniň göni ýa-da gytaklaýyn niýet bilen eden hereketlerini aňladýar. Subýektiw alamatyň beýleki ýagdaýy, jenaýata diňe bilkastlaýyn gatnaşmakdyr.

Jenaýatyň düzümi maddy, formal ýa-da gysgaldylan düzümde bolup biler. Obýektiw tarapyndan seretseň, jenaýat hereket ýa-da hereketsizlik ýoly bilen amala aşyrylyp bilner. Maddy düzümlü jenaýatlarda şariklik jenaýatçylykly netijeleriň ýüze çykyş pursadyna çenli mümkindir. Hereketsizlik ýoly bilen amala aşyrylýan formal düzümlü jenaýatlarda şariklik şeýle-de diňe meçew beriji bilen hem çäklenip bilner, ýagny beýle ýagdaýlarda bilelikdäki jenaýatçylykly işiniň başga görnüşi mümkin däl. Gysgaldylan düzümlü jenaýatlarda şariklik hökmany elementi bolup durýar. Mysal üçin, „Banditçilik” ýa-da „Jenaýatçylykly topary gurnamak” bilen bagly jenaýatlar. Formal we gysgaldylan düzümlü jenaýatlar jenaýatçylykly netijäniň ýüze çykmagyny talap etmeýärler we gutarylan diýlip hereketiň gutaran pursady bilen (mysal üçin, Töhmet TJK-nyň 132-nji maddasy) olary maddalaşdyrmak bolýar.

TJK-nyň 33-nji maddasynda şarikleriň dört görnüşi bellenilýär. Olar: ýerine ýetiriji, guraýjy, meçew beriji we ýarandyr. Dürli şarikleriň orunlary ýerine ýetiriji bilen birmeňzeş bolup bilmez. Bu ýagdaýlaryň öwrenilmegi jenaýatyň maddalaşdyrylmagynda we jany bellemeginde zerur bolup durýar.

Şarikligiň subýektiw tarapy bilkastlaýyn jenaýaty amala aşyrmaga gatnaşýan şahslaryň (subýektleriň) bilelikdäki işiniň bilkastlaýyn häsiýetini jemleýär. Diňe olaryň umumy hereketleriniň birligi bilen däl-de, eýsem, ähli gatnaşyjylaryň niýetleriniň hem birligi bilen häsiýetlendirilýär. Olaryň her biri beýleki gatnaşyjylar bilen jemgyýetçilik howply hereketi edýändigine düşüňän we onuň bol-

51-nji çyzgy. Jenaýata bile gatnaşmagyň alamatlary

magyny isleýän (ýa-da düşüňjeli ýol berýär) bolmalydyr. Jenaýata bile gatnaşmak diýen düşüňje Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 6-njy babında (32-36-njy maddalar) öz beýanyny tapýar.

Bilkastlaýyn jenaýat etmeklige seresapsyzlyk sebäpli gatnaşmak, beýleki şahslaryň seresapsyzlyk bilen eden hereketlerine bilkastlaýyn gatnaşmak, şeýle hem bilelikde seresapsyzlyk bilen jenaýata gatnaşmak – jenaýata bile gatnaşmak diýlip hasap edilmeýär. Jenaýata bile gatnaşmagyň zerur şertleri – jenaýata gatnaşyjylaryň bilelikde hereket etmekligi we olaryň ylalaşygy. Jenaýata bile gatnaşmak şu aşakdaky düşüňjeleri gurşap alýar:

a) jenaýata gatnaşyjylaryň özara biri-birleriniň jenaýatçylykly hereketi barada habarly bolmaklary;

b) jenaýaty etmäge umumy niýetiniň bolmagy (şol bir wagtyň özünde jenaýata gatnaşyjylaryň maksatlary we delilleri dürli-dürli bolup biler);

ç) jenaýata bile gatnaşyjylaryň birleşdirilen umumy güýjüniň ulanmagy.

Jenaýata bile gatnaşyjylar öz hereketleriniň jemgyýetçilik howpuna, şol bir wagtyň özünde beýleki jenaýata bile gatnaşyjylarynyň hereketleriniň manysyna we jemgyýetçilik howpuna düşünýärler. Jenaýata gatnaşyjynyň niýeti bilelikde edilen jenaýatyň netijeleriniň mümkinçiligini ýa-da ondan sypmak mümkin daldigini gurşap alýar. Jenaýata gatnaşyjynyň niýetiniň erk pursady jenaýatçylykly netijäniň ýüze çykmagynyň islemegi ýa-da onuň ýüze çykmagyna düşünjeli ýol bermegi bilen häsiýetlendirilýär.

Jenaýata bile gatnaşmagyň obýektiw alamatlary şular bilen häsiýetlendirilýär:

a) hil alamaty;

b) san alamaty;

ç) ähli gatnaşyjylar üçin talap edilýän ýeke-täk jenaýatyň netijesi;

d) ähli gatnaşyjylaryň hereketleri bilen ýeke-täk jenaýatyň netijesiniň arasynda sebäpli baglanyşygyň bolmagy.

Soňky iki alamaty maddy düzümlü jenaýatlar üçin zerurdyr. Hil alamaty jenaýata iki ýa-da ondan hem köp adamyň gatnaşygy bilen alamatlandyrylýar. Köp ýagdaýlarda şariklik üçin birnäçe adamyň jemlenmegi ýeterlik, emma şarikligiň bellibir görnüşleri üçin aýratyn köp mukdardaky gatnaşyjylar talap edilýär, meselem, “Bikanun ýaragly düzümleri döretmek ýa-da oňa gatnaşmak” (TJK-nyň 273-nji maddasy), “Köpçülikleýin bidüzgünçilikler” (TJK-nyň 276-njy maddasy). Şariklikde jenaýat birnäçe adamlaryň bilelikdäki usuly bilen amala aşyrylýar, ýagny her bir gatnaşyjy azda-kände beýleki gatnaşyjylary ugrukdyrmak bilen jenaýaty amala aşyrmak üçin zerur bolan hereketleri (hereketsizligi) edýär. Şunda olaryň orunlary dürli-dürli bolup biler:

a) şarikleriň her biri jenaýatyň obýektiw alamatlaryny doly düzýän hereketleri ýerine ýetirýär, ýagny olar jenaýatyň ýerine ýetirijileri bolup durýarlar;

b) şarikleriň her biri jenaýatyň obýektiw tarapynyň alamatlaryny bölekleyin häsiýetlendirýän hereketleri bilen amala aşyrýarlar, bir gatnaşyjynyň hereketi beýleki gatnaşyjynyň hereketiniň üstüni doldurýar, şeýle şariklik bilelikde ýerine ýetirijilik bolup durýar;

ç) şäriklikde her bir gatnaşyjynyň hereketi beýleki gatnaşyjynyň hereketi üçin degişli şertleri döredýär.

Soňky alamaty beýleki orunlar ýerine ýetirende (ýerine ýetirijiden we bilelikdäki ýerine ýetirijiden başga) mazmuny boýunça tapawutlydyr. Ýeke-täk jenaýatçylykly netijesi (maddy düzümlü jenaýatlar üçin) şärikligiň üçünji obýektiw alamaty bolup çykyş edýär. Ol ähli gatnaşyjylaryň, olaryň orunlaryna garaşsyz, bilelikdäki güýçleri bilen ýetilýär – umumy hereketler (hereketsizlikler) hemmeler üçin umumy bolan jemgyýetçilik howply netijelere getirýärler. Sebäpli baglanyşyk – bu ähli şärikleriň bilelikdäki hereketleri bilen umumy jenaýatçylykly netijäniň arasyndaky obýektiw baglanyşygydyr. Bir adam tarapyndan amala aşyrylan jenaýatdan tapawutlylykda, kazyýet tarapyndan diňe bir ýerine ýetirijiniň hereketleri bilen jemgyýetçilik howply netijäniň arasyndaky obýektiw baglanyşygy anyklanylman, eýsem jenaýatyň düzüminiň alamatlarynyň çäginde çykyan hereket edýän (jenaýatyň obýektiw tarapyny ýerine ýetirmeyär) meçew berijiniň, guraýjynyň, ýaranyň hereketleriniň anyklamagy hökmandyr. Beýleki bir tarapdan ýerine ýetirijiniň hereketleriniň arasyndaky obýektiw baglanyşygy hem anyklanylýar. Her gatnaşyjynyň hereketleriniň aýratynlykda alanyňda, olar jenaýatçylykly netijäniň ýüze çykmagyna getirip bilmeýärler, oňa diňe jenaýaty ýerine ýetirmekde gatnaşýan ähli gatnaşyjylaryň başarnygynyň birleşdirilmeginde ýetmek mümkindir. Jenaýatçylykly netije jemgyýetçilik howply netije hökmünde ähli şärikleriň umumy we kanunalaýyk yzygiderlikdäki hereketleri bilen häsiýetlendirilýär. Jenaýatçylykly netijä bilelikde ýetilmegi hemmesiniň deň derejede güýjüniň sarp edenligini aňlatmaýar. Şärikler jenaýatyň maksadyna ýetmek üçin jenaýaty amala aşyrmakda hakyky gatnaşygynyň häsiýeti bilen ýerine ýetiren hereketleriniň jemgyýet üçin howplulyk derejesi, hereketleriň orny boýunça dürli-dürli bolup bilerler.

Şärikdeşligiň subýektiw tarapynyň alamaty bilkastlaýyn günä bilen häsiýetlendirilýär. Jenaýatyň (deslapdan dilleşmek arkaly adamlaryň toparý tarapyndan jenaýatyň edilmegi we başgalar) ýokary jemgyýetçilik howpuny häsiýetlendirýän maddalaşdyryjy alamatlary jenaýata gatnaşyjylaryň hereketine hukuk taýdan baha ber-

lende göz önünde tutulýar. Jenaýata bile gatnaşyjylaryň hereketi maddalaşdyrylanda, beýleki jenaýata gatnaşyjylaryň şahsyýetini häsiýetlendirýän alamatlary hasaba alynmaly däldir.

Şariklik diýlip, öz aralarynda bilkastlaýyn jenaýaty amala aşyrmak üçin birleşen adamlaryň toparyna düşünilýär. Jenaýaty amala aşyrmakda şarikleriň orunlary birmeňzeş we dürli-dürli bolup biler. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 33-nji maddasynda¹ şarikligiň şu aşakdaky görnüşleri tapawutlandyrylýar:

- ýerine ýetiriji (TJK-nyň 33-nji maddasynyň 2-nji bölegi);
- guraýjy (TJK-nyň 33-nji maddasynyň 3-nji bölegi);
- meçew beriji (TJK-nyň 33-nji maddasynyň 4-nji bölegi);
- ýaran (TJK-nyň 33-nji maddasynyň 5-nji bölegi).

Amala aşyrylýan jenaýatda şarikleriň her biriniň ýerine ýetirýän obýektiw orunlary esasynda şeýle görnüşlere bölünýär. Jenaýaty ýerine ýetiriji bilen bir hatarda jenaýaty guraýjy, meçew beriji we ýaran jenaýatyň şarikleri diýlip hasap edilýär.

Guraýjy. Guraýjy diýlip jenaýatyň amala aşyrylmagyny guraýan ýa-da onuň amala aşyrylmagyna ýolbaşçylyk edýän şahsa düşünilýär. (TJK-nyň 33-nji maddasynyň 3-nji bölegi). Jenaýat hukugy we kazyýet tejribesi guraýjylyk işiniň alamatlaryny belleýärler:

- jenaýatçylykly topary guramak we oňa ýolbaşçylyk etmek;
- bellibir jenaýatyň amala aşyrmaklygyny guramak we oňa ýolbaşçylyk etmek.

Guramaçylykly jenaýatçylyga berlen kesgitlemesi guramaçyny takyk jenaýata gatnaşman, onuň amala aşyrylmagy üçin guramaçylyk, ýolbaşçylyk wezipeleri ýerine ýetirýän lider hökmünde häsiýetlendirýär. Jenaýatçylykly toparyň guraýjysynyň guramaçylyk we ýolbaşçylyk işini hem-de şeýle toparyň amala aşyran belli bir jenaýaty

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 17-18-nji sah.

amala aşyrmak üçin guralan toparyň guraýjysynyň guramaçylyk we ýolbaşçylyk işini takyk tapawutlandyrmalydyr.

Guraýjy edil kanunda beýan edilişi ýaly, jenaýaty guran, ýagny onuň meýilnamalaryny işläp düzen, gatnaşyjylaryň arasynda orunlary paýlaýan ýa-da bellibir ýerine ýetirijiniň etmeli işlerini anyklaýan şahs bolmalydyr. Başga söz bilen aýdylanda, ol diňe bir ýerine ýetirijä jenaýaty amala aşyrmagyny öwretmän, eýsem onuň üçin edilmeli hereketleriň taýýar meýilnamasyny oýlap tapyp, taýýarlap berýär. Şunda guraýjynyň özi ýerine ýetirijilik wezipeleriniň amala aşyrylmagyna gatnaşman hem biler.

Guraýjynyň niýeti göni we gytaklaýyn bolup biler, ýagny, guraýjy jenaýatyň bolmagyny isleýär, edil şol bir wagtyň özünde hem öz döreden ýa-da ýolbaşçylyk edýän toparynyň ol ýa-da beýleki jenaýatçylykly hereketlerine düşünjeli ýol berýär. Emma şu ýerde bellemeli zat, gytaklaýyn niýet diňe edilen jenaýata degişlilikde jemgyýet üçin howply etmiş amala aşyrylmagy we jemgyýet üçin howply netijeleriň emele gelmegi bilen döreýär. Guramaçylyk işiniň ikinji görnüşi (bellibir jenaýatyň amala aşyrylmagyna guramaçylyk we ýolbaşçylyk) umumy düzgün boýunça diňe göni niýet bilen amala aşyrylyp bilner, onda guraýjy jemgyýet üçin howply netijeleriň bolmagyny isleýär.

Jenaýat kodeksinde düzümleriň birnäçesi şeýle görnüşde beýan edilen, ýagny, gös-göni, esasy we goşmaça obýektleriň birnäçesine bir wagtyň özünde kast edilýär. Mundan başga-da, tejribede “ideal şäriklikdäki” jenaýatlar ýeterlik derejede ýygy-ýygdydan duşýar, ýagny, jemgyýet üçin howply etmiş birini edip, subýekt jenaýat kanunçylygynda göz önünde tutulan birnäçe jenaýatlary amala aşyrýar, iki we ondan köp obýektlere zyýan ýetirýär. Şeýle gytaklaýyn niýetli jenaýatlar şärikligiň islendik görnüşinde, şol sanda bellibir jenaýaty amala aşyrmak üçin guralan toparyň hereketlerinde hem bolup bilýärler.

Meselem, şäriklikde sargyt boýunça adam öldürilýär. Sargytçynyň (jenaýaty amala aşyrmaga meçew berýäniň) talaplaryna laýyklykda jebir çekenini awtoulagynda partlaýjy enjam oturdylýar. Jebir çekenini öldürmegini isleýän ähli gatnaşyjylar, şol sanda guraýjy we meçew beriji awtoulagyň içinde we onuň golaýyndaky adamlaryň

hem partlama netijesinde öljekdigine akyl ýetirýärler, şarikler öz edýän hereketleriniň ikinji derejeli netijesine biperwaý garaýarlar, onuň bolmagyny islemese-de, oňa akyl ýetirip ýol berýärler, ýagny, gytaklaýyn niýet bilen hereket edýärler. Gytaklaýyn niýet bilen amala aşyrylan jenaýatlaryň diňe şu aşakdaky şertleri berjaý edilmegi bilen mümkin bolýandygyny bellemek gerek: birinjiden, jenaýaty guraýjynyň, meçew berijiniň we ýaranyň hereketlerine degişlilikde diňe göni niýet bilen mümkindir; ikinjiden, esasy jemgyýetçilik üçin howply netijä degişlilikde ähli gatnaşyjylar hökman göni niýet bilen hereket etmelidirler. Kābir ýagdaýlarda toparyň guramaçylygyny we ýolbaşçylygyny, şonuň ýaly-da bellibir jenaýaty amala aşyrýan şeýle toparyň guramaçylygyny we ýolbaşçylygyny utgaşdyrýan guraýjynyň işi aýratyn bir orny eýeläp biler. Guramaçylykly topar näçe uly boldugyça, onuň jenaýatçylykly işi hem şonça göwrümlidir, guramaçylyk derejesi näçe ýokary boldugyça, ähli orunlaryň (guramaçylyk işiniň görnüşleriniň) şol bir şahsyýet tarapyndan ýerine ýetirilmeginiň şonça ähtimallygy pesdir. Jenaýatyň amala aşyrylmagyny guraýan we onuň ýerine ýetirilmegine ýolbaşçylyk edýän, şeýle-de, guramaçylykly jenaýatçylykly topary döredip, oňa ýolbaşçylyk edýän şahsa guraýjy diýilýär.

Subýektiw tarapdan ýerine ýetirijiniň hereketi göni ýa-da gytaklaýyn niýet bilen häsiýetlendirilýär. Şonuň bilen birlikde ýerine ýetiriji beýlekiler bilen bilelikde ýerine ýetirilmegine we jenaýat netijesiniň olaryň bilelikdäki işiniň netijesiniň ýüze çykandygyna akyl ýetirýär, umumy jenaýatçylykly netijäni önünden görýär, onuň ýüze çykmagyny isleýär.

Jenaýat etmegini guran ýa-da onuň ýerine ýetirilmegine ýolbaşçylyk eden, şeýle hem jenaýat etmek üçin topary ýa-da jenaýatçylykly bileleşigi döreden, ýa-da olara ýolbaşçylyk eden adam jenaýaty guraýjy diýlip hasap edilýär (TJK-nyň 33-nji maddasynyň 3-nji bölegi).

Guraýjynyň hereketi dört görnüşe bölünip biler:

- a) jenaýaty amala aşyrmak boýunça guramaçylyk hereketi;
- b) guramaçylykly topary ýa-da jenaýatçylykly birleşigi döretmäge ugrukdyrylan hereketi;
- ç) jenaýatyň ýerine ýetirilmegine ýolbaşçylyk etmegi;

d) jenaýat etmek üçin topara ýa-da jenaýatçylykly bileleşige ýolbaşçylyk etmek.

Jenaýaty amala aşyrmak boýunça guramaçylyk hereketi guraýjynyň ähli mümkin bolan işjeňliginiň alamatydyr. Bu topara düzümleriň bölümleri hökmünde jenaýat etmek üçin topar ýa-da jenaýatçylykly bileleşigi döretmäge ugrukdyrylan hereketi we jenaýata ýolbaşçylyk hereketi girýärler. Jenaýaty guramaçynyň hereketi jenaýatyň planlaryny, olary amala aşyrmagyň usullaryny işläp düzmekden, jenaýatyň amala aşyrylmagynda ýaraglar we serişdeler bilen üpjün etmek we ş.m. ybaratdyr. Guramaçylykly topar ýa-da jenaýatçylykly bileleşigi döretmäge ugrukdyrylan hereketiň köpdürliligi, mysal üçin, gatnaşyjylaryň işçi toplumlarynyň jebisleşmesinden, olary jenaýatçylykly herekete endik etdirmekden ybaratdyr.

Jenaýatyň ýerine ýetirilmegine ýolbaşçylyk etmek jenaýatçylykly hereketiň netijesini gazanmak üçin ugrukdyrylan dürli görnüşli çäreleri aňladýar: şarikleri önünde bellenen ýerde goýup çykmagy, olaryň her biriniň ýerine ýetirmeli borçlarynyň anyk paýlanmagy we ş.m. Jenaýat etmek üçin topara ýa-da jenaýatçylykly bileleşige ýolbaşçylygy şarikleriň arasyndaky baglanyşygyň görnüşlerini işläp düzmekden, usullaryň detallaşdyrylmagyndan, beýleki şarikleri geljekki jenaýatçylykly hereketleriň maksatlary bilen tanyşdyrmakdan, orunlaryň we ýerine ýetirilmeli işleriň anyk bölünmeginden ybaratdyr. Şeýlelikde, guraýjyny şeýle häsiýetlendirýärler: ýolbaşçylyk etmek bilen ol beýleki şarikleriň güýçlerini birleşdirýär we olaryň bilelikdäki işjeňligini, effektivli jenaýatçylykly netijäni gazanmak üçin ugrukdyrylýar. Jenaýaty guraýjy hökmünde jenaýatkäri hasaplamak üçin şularyň biri hem ýeterlikdir. Subýektiv tarapdan guraýjynyň hereketi göni niýet bilen häsiýetlendirilýär. Guraýjynyň niýeti şarikler tarapyndan amala aşyrylan anyk jenaýatlar barada ýa-da bilelikdäki jenaýatçylykly hereketiň umumy häsiýeti barada bilmekden, bilelikde jenaýaty amala aşyran şarikleriň ählisini ýa-da käbirlerini bilmekden ybaratdyr. Jenaýat etmegini guran ýa-da onuň ýerine ýetirilmegine ýolbaşçylyk eden, şeýle hem, jenaýat etmek üçin topar ýa-da jenaýatçylykly bileleşigi döreden, ýa-da olara ýolbaşçylyk eden adam jenaýaty guraýjy diýlip hasap edilýär. Jenaýat etmegi gu-

ramak – bu jenaýat etmekligiň meýilnamasyny işläp düzmek, jenaýata gatnaşyjylary saýlap-seçip almak we olaryň arasynda orunlary, jenaýatçylykly girdejileri paýlamakdyr. Jenaýatyň ýerine ýetirilmegine ýolbaşçylyk etmek – bu jenaýata gatnaşyjylaryň gös-göni jenaýatyň islendik ýerine ýetiriliş döwründe (jenaýata taýýarlyk görmek, jenaýatyň kastyna düşmek, gutarylan jenaýat) işini ugrukdyrmakdyr.

Ýerine ýetiriji. Jenaýat kanunynda (TJK-nyň 33-nji maddasy)¹ ýerine ýetiriji diýlip, gös-göni jenaýaty ýerine ýetirýän, ýagny, jenaýatyň obýektiw tarapynyň degişli hereketini (hereketsizligini) amala aşyrýan adama düşünilýär. Şonuň üçin ýerine ýetiriji diýlip hasap etmek üçin şärikligiň jenaýatyň obýektiw tarapyna degişli hereketleri doly ýa-da bölekleyin ýerine ýetirilmelidir. Jenaýatyň düzümlerini alyp görenimizde kanun olaryň diňe takyk jenaýatçylykly netijä ýetmekligini görkezýär. TJK-nyň 107-nji maddasynda saglyga bilkastlaýyn agyr şikes ýetirilmegi üçin jogapkärçilik göz önünde tutulandyr. Emma kanun çykaryjy saglyga şeýle şikesi ýetirmegiň usullaryny görkezmändir. Şu jenaýatda diňe bir şol agyr şikesi salan adam däl-de, subýektiw alamaty bolan, jebir çekene islendik güýç ulanan (meselem, daňan, uran we ş.m.) adam hasaplanýar.

“Saglyga bilkastlaýyn agyr şikes ýetirmek

(1) Syna bilkastlaýyn agyr şikes ýetirilmegi adamyň janyňa howp salsa ýa-da şonuň netijesinde adam görmekden, geplemekden, eşitmekden galsa, ýa-da haýsydyr bir edarasyny ýitirse, ýa-da haýsy-da bolsa bir edarasy, işlemekden kesilse, ýa-da ýüzi düzedip bolmajak bedroýlyga sezewar edilse, şeýle hem saglygyna, jany üçin howply bolan başga bir zyýan ýetip, umumy işe ýarawlylygynyň azyndan üçden bir bölegini uzak wagtlaýyn ýitirse, ýa-da professional işe, ýarawlylygyny doly ýitirse, ýa-da göwresinden çagasy aýrylsa, ýa-da psihiki kesele ýoluksa, üç ýyldan sekiz ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(2) Şonuň ýaly etmiş, eger:

a) göwreliligi günäkäre görnetin bolup duran aýal babatynda;

b) adamyň öz gulluk ýa-da jemgyýetçilik borjuna ýerine ýetirmegi bilen baglanyşykly şol adam ýa-da onuň ýakyn adamlary babatynda;

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 15-nji sah.

- ç) deslapdan dilleşmezden iki ýa-da şondan-da köp adam tarapyndan ýa-da deslapky dilleşmek boýunça adamlaryň topary tarapyndan;
- d) azap bermek ýa-da jebir bermek häsiýetindäki usul bilen;
- e) huligançylyk niýetleri bilen;
- ä) umumy howply usul bilen;
- f) durmuş, milli, jynsy ýa-da dini ýigrenç ýa-da duşmançylyk bilen;
- g) guramaçylykly topar tarapyndan;
- h) iki ýa-da köp adam babatynda;
- i) gaýtadan edilse,

baş ýyldan on ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(3) Şu maddanyň birinji ýa-da ikinji böleklerinde göz önünde tutulan etmişler jenaýatçylykly bileleşik tarapyndan edilse ýa-da seresapsyzlyk boýunça jebir çekenň ölmegine eltse, alty ýyldan on baş ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär”¹.

Beýleki halatlarda kanun çykaryjy jenaýatyň obýektiv tarapyňy beýan edende, jenaýatçylykly hereketi ýa-da şonuň ýaly, jenaýatçylykly netijäni takyk görkezýär. Mundan başga-da jenaýat hukugynda käbir jenaýatlaryň düzümleri bir däl-de, birnäçe hereket bilen amala aşyrylýar. Meselem, “Talaňçylykda” ýerine ýetirijileriň biri güýç ulanyp, beýlekisi bolsa emlägi eýelemäge gönükdirilen hereketleri edýär. Aýal-gyzlar zorlananda bolsa, ýerine ýetirijileriň biri güýç ulanýar, beýlekisi bolsa, jyns gatnaşygyny edýär. Görşümüz ýaly, şu adamlaryň hereketleri düýbünden birmeňzeş däl, öz häsiýeti boýunça dürlüdir. Şeýle halatlarda ýerine ýetiriji diýlip hasap etmek üçin olaryň haýsydyr bir hereketi bölekleyin ýerine ýetirmegi yeterlikdir.

Belläp geçişimiz ýaly, jenaýaty gös-göni ýerine ýetiren şahs ýerine ýetiriji diýlip hasap edilýär. Ýerine ýetiriji diýen düşüňjani anyklamakda onuň ýerine ýetiren jenaýatçylykly hereketiniň ýeriniň we wagtyňyň birligi bilen ýarandan tapawutlanýandygyny bellemek zerurdyr. Şu ýerde jenaýaty ýerine ýetirmek bilen baglylykda şeýle bir sorag ýüze çykýar, ýagny jenaýat amala aşyrylanda ýerine ýetirijileriň biri has işjeň hereket edýär, beýlekisi bolsa hiç hili hereket etmeýär, ýöne muňa garamazdan, bularyň ikisiniň hem hereketleri jenaýatyň obýektiv tarapynda işjeň hereket hökmünde beýan edilýär.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010. 61-62-nji sah.

Şarikligiň görnüşleri

53-nji çyzgy. Şarikligiň görnüşleri

Şeýlelikde, jenaýatyň obýektiw tarapyna girýän hereketler doly ýa-da bölekleyin ýerine ýetirilende ýa-da jenaýat jogapkärçiligine deňişli bolmadyk adamlaryň üsti bilen amala aşyrylanda, ýerine ýetirijiniň işiniň obýektiw tarapy ýüze çykýar.

Ýerine ýetirijiniň işiniň subýektiw tarapy göni we gytaklaýyn niýet bilen amala aşyrylýar. Ýerine ýetiriji diýlip jenaýaty gös-göni, ýagny jenaýatyň obýektiw tarapyna girýän hereketleri doly ýa-da gytaklaýyn ýerine ýetirýän şahsa, şeýle-de ýaşynyň ýetmeýändigini, akyly kemligi ýa-da Türkmenistanyň Jenaýat kodeksinde göz önünde tu-

tulan beýleki ýagdaýlar sebäpli jenaýat jogapkärçiligine degişli bolmadyk adamlaryň üsti bilen jenaýaty amala aşyran şahsa düşünilýär.

Jenaýaty gös-göni eden adam ýa-da beýleki adamlar (bilelikde ýerine ýetirijiler) bilen bilelikde etmäge gös-göni gatnaşman, şeýle hem, jenaýat jogapkärçiligine degişli bolmadyk beýleki adamlary peýdalanmak arkaly jenaýat eden adam, jenaýaty ýerine ýetiriji diýlip hasap edilýär (TJK-nyň 33-nji maddasynyň 2-nji bölegi). Kanunalaýyklykda onuň hereketi etmiş obýektiw tarapynyň bölekleyin ýerine ýetirilişi bilen hem ýüze çykyp biler. Özünüň jenaýatçylykly bähbidi üçin başga biriniň ýalňyşlygyny ulanan adam jenaýatyň ýerine ýetirijisi hökmünde seredilýär. Jenaýatyň gös-göni ýerine ýetirijisi ýaly özünüň jenaýatçylykly maksatlary üçin haýwanat dünýäsiniň wekillerini ulanýan adam jenaýat jogapkärçiligini çekýändir. Jenaýaty gös-göni eden adam ýa-da beýleki adamlar (bilelikde ýerine ýetirijiler) bilen bilelikde etmäge gös-göni gatnaşan, şeýle hem kanunyň güýjüne görä jenaýat jogapkärçiligine degişli bolmadyk beýleki adamlary peýdalanmak arkaly jenaýat eden adam, jenaýaty ýerine ýetiriji diýlip hasap edilýär.

Jenaýat kanuny jenaýaty ýerine ýetirijiligiň üç görnüşini tapawutlandyryar: gös-göni ýerine ýetirijilik, bilelikdäki ýerine ýetirijilik we arada durujy ýerine ýetirijilik. Jenaýaty gös-göni ýerine ýetiren adam jenaýat düzüminiň obýektiw tarapyny doly ýerine ýetirýär. Jenaýat düzüminiň obýektiw tarapy birnäçe adamlar tarapyndan bilelikde hem ýerine ýetirilip bilner. Muňa bilelikdäki ýerine ýetirijilik diýilýär. Jenaýaty ýerine ýetirijiler diýlip, jenaýaty ýerine ýetirmek üçin jenaýat jogapkärçiligine degişli bolmadyklary ulanan adamlar hem degişlidir. Bu arada durujy ýerine ýetirijilikdir. Bu ýagdaýlarda ýerine ýetiriji jenaýat jogapkärçiligine degişli bolmadyk ýaşdakylary, akyly düzüw bolmadyklary, bigünä hereket edenleri, iň agyr zerurlyk ýagdaýynda hereket edenleri we ol ýa-da beýleki jenaýatyň görnüşini üçin hökmany bolan goşmaça alamatlary bolmadyklary ulanylýar.

Ýerine ýetirijiniň kadadan çykmagy. Beýleki şärikleriň niýetini gurşap almaýan, ýerine ýetiriji tarapyndan jenaýatyň edilmeşi ýerine ýetirijiniň kadadan çykmagy diýlip hasap edilýär. Ýerine ýetirijiniň kadadan çykmagynda beýleki şärikler jenaýat jogapkärçi-

ligine degişli däldirler¹. Kadadan çykma da ýerine ýetiriji guraýjynyň, meçew berijiniň, ýaranyň niýetini gurşap almaýan obýekte kast edýär, ol şärikleriň kömek berilmedik hereketini edýär. Ähli kadadan çykma, şuna baglylykda onuň möçberi we hili boýunça tapawutlandyrylar. Möçber taýdan kadadan çykma – bu ýerine ýetiriji şol bir wagtyň özünde şärikleriň niýetini gurşap alan agyr jenaýaty ýerine ýetirýär. Bu ýagdaýda şärikler bilelikde ýerine ýetirmegi islän jenaýatyna gatnaşandyklary üçin jogapkärçilik çekýärler. Hil taýdan kadadan çykmaýlykda ýerine ýetiriji şärikleriň niýetini gurşap almadyk düýbünden başga obýekte kast edýär. Bu ýagdaýda ýerine ýetiriji ylalaşygy bozýan bilelikde hereket etmekde we öz hereketleri bilen individual jenaýat düzümini ýerine ýetirmekden hakykat ýüzünde boýun gaçyrýar.

Meçew beriji. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 33-nji maddasynyň 4-nji böleginde şeýle diýilýär: “Razy etmek, bermit bermek, haýbat atmak ýa-da başga usul arkaly jenaýat etmäge yran adam jenaýat etmäge meçew beriji diýlip hasap edilýär”². Meçew bermek başga şahsy jenaýat etmäge şeýle yrmagy göz önünde tutýar, meçew berilýän şahsda jenaýat etmäge meýliniň döräp, onuň meýli doly ýa-da bölekleyin amala aşyrylmaly. Kazyýet tejribesinde meçew bermekligiň arassa görnüşi gaty az duş gelýär. Köplenç, ol jenaýaty gurnamak bilen utgaşýar. Kada bolşy ýaly, ýaranlyga garanynda meçew bermekligiň özi, meçew berijiniň şahsyyeti, esasanam, kämillik ýaşyna ýetmedikleri jenaýatçylykly işe baş goşmaga yrmak barada gürrüň edilmegi uly howp bolup durýar.

Şeýlelikde, jenaýat kanunyna laýyklykda meçew bermek – jenaýat etmäge yrmak, başga şahsda takyk jenaýatyň gerekligi, hökmanylygy, talap edilýänligi baradaky pikiri ündemek, şeýle-de ýerine ýetirijiniň erkine we aňyna täsir etmek prosesi bolup durýar. Meçew bermek şärikligiň görnüşi hökmünde öňi bilen şol prosesiniň (tertibiniň) netijesini göz önünde tutýar. Meçew bermekligiň obýektiv manysy jenaýat etmäge yrmak maksat bilen ýerine ýetirijiniň aňyna we erkine täsir etmek bolup durýar. Şol täsir meçew berijiniň erkine şikes ýetirmeýär. Ol er-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 15-nji sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 175-nji sah.

kin hereket edýän subýekt bolup galýar. Bir ýa-da birnäçe, ýöne takyk şahslara meçew berip bolýar. Mazmuny boýunça kesgitli jenaýatlary etmäge çagyrmagy öz içine almaýan agitasiýalaryň dürli görnüşlerini meçew bermek diýlip hasap etmek bolmaýar. Kesgitli şahsa gönükdirilmedik, kesgitli jenaýaty amala aşyrmak islegi baradaky pikirini bildirmeklige meçew bermek diýlip bolmaýar. Meçew bermek jenaýatyň özünde gatnaşmagy göz önünde tutmaýar. Eger-de meçew beriji jenaýatyň amala aşmagynda orun tapan bolsa, onda kada bolşy ýaly, şeýle hereketler jenaýatyň gurnajysy hökmünde maddalaşdyrylýar. Eger-de meçew beriji hem ýaranyň hereketini ýerine ýetirse, onda bu hakykat jogapkärçilik çäresi bellende göz önünde tutulýar.

Intellectual ýarandan intellektual meçew beriji jenaýat etmäge meýil döredýänligi bilen tapawutlanýar, intellektual ýaran bolsa şol meýli has berkidýär. Meçew bermeklik mydama jenaýata gönükdirýän hereketi göz önünde tutýar. Meçew bermekligi hereketsizligiň üsti bilen mümkin diýlip göz önünde getirip bolmaýar, ýöne hereketlilik öz-özünden dürli bolup bilýär we olary kesgitli kada salmak kyn. Şonuň üçin hem, kada bolşy ýaly, dürli gurallaryň we usullaryň sanawy berilse-de, olar, köplenç, mysal hökmünde berilýär. Jenaýata, sözüň, hereket şekillendirişiň üsti bilen meçew berip bolýar. Eger şol hereket bilkastlaýyn başga şahsy kesgitli jenaýat etmäge maýyl etmek maksat bilen edilen bolsa we meçew berijä başardan bolsa, onda onuň islendik ýoly we islendik usuly meçew bermek bolup durýar. Türkmenistanyň jenaýat kanunçylygy meçew berijiniň häsiýetine kesgitleýji ähmiýet bermän, diňe ugur görkeziji bolup bilýän meçew bermekligiň has ýaýran usullaryny sanap geçýär. Onuň içinde dilleşmegi, satyn almagy, haýbat atmagy ýatlap geçýär. Dilleşmek (ynandyrmak) meçew bermekligiň has ýaýran usuly hökmünde, onda ýerine ýetirijä jenaýat gönüden-göni ýa-da gytaklaýyn maddy, ahlak ýa-da başga gyzyklanmasynyň bardygy baradaky pikir ündelýär. Şonuň bilen bilelikde meçew berilýäniň hakykatdanam bähbidiniň bardygynyň ýa-da meçew berýän aldadýanlygynyň tapawudy ýok. Dilleşmegi, ýerine ýetirijiniň aňyna, jenaýaty amala aşyrmak meýlini salmagy oňa garşylyklaýyn delilleri ýeňip geçmegi ündemek maksady bilen psihiki täsir etmeklige meňzedip bolar.

Satyn almak usuly. Maddy bähbidi söz bermek ýoly, pul ýa-da eýeçiligi bermek, eýeçilik borçlardan boşatmak, bähbitli ylalaşygy baglaşmaga söz bermek bilen jenaýata islendik ugrukdyrmany şu düşünje bilen aňlatmak mümkin. Jenaýatyň amala aşyrylmagynyň özi (mysal üçin, maşgalanyň kämillik ukypsyz agzasyndan dynmak) bähbit bolup durýar. Satyn almak ýoly bilen meçew bermek buýruk esasynda adam öldürmeklikde-de öz ornuny tapyp bilýär. Şu ýagdaýda meçew beriji, gurnaýjy hökmünde çykyş edýär. Şunuň bilen bilelikde, şu ýagdaýda tabşyryk bilen adam öldürmekligi amala aşyrylandygy üçin, bu jenaýatyň özi gurnaýjy üçin başga delil bilen adam öldürmek hökmünde maddalaşdyrylyp bilinjekdigi bellemek möhümdir.

Haýbat atmak usuly. Meçew bermekligiň şu usuly hem jenaýaty gurnamakylyga gaty ýakyndyr, sebäbi, mysal üçin, tabşyryk boýunça adam öldürmek muny hem aňladyp bilýär. Eger-de haýbat atmak diňe adaty meçew bermekligiň usulyny aňladýan bolsa, onda ol hakyky we ýeterlik derejede çynlakaý bolmaly, mysal üçin, fiziki zorluk ulanmaga haýbat atmak (şeýle-de ýakynlary üçin), emläkden mahrum etmek, emläge bolan hukugyndan mahrum etmek. Haýbat atmagyň derejesi meçew bermegiň jenaýaty gurnaýjylykdan tapawutlylygynyň esasy bolup durýar diýlip düşünilýär. Meçew bermekligiň beýleki usullarynyň sanyna haýyş etmek degişli edilip bilner. Jenaýata meçew bermekligiň bu görnüşi meçew beriji bilen azda-kände ýakyn gatnaşykda bolýan şahsyýete ulanylyp bilinýär.

Tabşyryk bermek usuly. Meçew beriji tarapyndan ýerine ýetirijä dilden, ýazuw üsti bilen ýa-da başga ýol bilen, jenaýaty amala aşyrmak baradaky tabşyrygy bermegi bolup durýar. Adatça şeýle ýagdaý tabşyryk berýäniň we ýerine ýetirýäniň arasynda, bir şahsyň beýleki şahsyň özüni alyp barşyna kesgitli derejede täsir etmek mümkinçiligini berýän gulluk, maşgala ýa-da başga tertipdäki kesgitli aragatnaşyk bar bolanda mümkin. Şunuň bilen birlikde tabşyryk – bu buýruk däl-de, has takygy ynama we ýerine ýetirijiniň erkine çynlakaý täsir etmegi ulanmazlyga esaslanýan haýyş bolup durýar. Ähli ýagdaýlarda tabşyryk bermek gurnaýjylyk häsiýete eýe bolmaly däl, ýogsa-da meçew beriji jenaýatyň gurnaýjysyna öwrülip bilýär. Meçew bermekligiň beýleki usullaryň buýruk, aldaw, fiziki zorluk diýlip

atlandyrylyp bilinýär. Şu usullar başga şahsy ulanmak bilen ýerine ýetirmek arkaly ýakyndan galtaşýarlar, bu hökman elmydama aýratyn üns bilen nazara alynmalydyr.

Buýruk bermek usuly. Hökmany buýruk ýoly bilen meçew bermeklige elmydama başga şahsy ulanmak bilen jenaýaty amala aşyrmak hökmünde garalmalydyr. Şonuň üçin hem buýruk bermekligi sözsüz meçew bermeklige degişli etmek bolmaýar. Buýruk, gulluk ýagdaýyny hyýanatçylykly peýdalanmakda, gullukçyny jenaýata gönükdirmek maksady bilen abraýyny ulanmakda jemlense we buýruk hökmany häsiýete eýe bolman, onuň ýerine ýetirilmegi gullukçynyň öz erkine bagly bolsa, onda ol meçew bermeklik bolup bilýär. Garşylykly ýagdaýda başga şahsy ulanmak bilen jenaýaty amala aşyrmak görnetin bolýar. Maşgalanyň uly agzalaryna degişli maşgaladaky buýruk bolsa, başga gürrüň. Buýruk bermek maşgalanyň baştutanynyň abraýynda saklanýar we onuň hyýanatçylykly ulanylmagy maşgalanyň uly we kämillik ukyply agzasynyň erkine şikes ýetirip bilmeýär.

Fiziki zorluk meçew bermekligiň usuly hökmünde gaty seýrek çykyş edýär. Bu usul mysal üçin, bialaç zerurlyk ýagdaýynda hereket edýän ýerine ýetirijini şu ýagdaýda önüni alýan zyýanyndan has möhüm jenaýaty amala aşyrmaga meçew berlende mümkin.

Aldaw hem meçew bermekligiň seýrek alamaty bolup durýar. Ol diňe jenaýatyň deliline, maksadyň netijesine, etmişden gelýän bähbide degişli bolup bilýär. Başga söz bilen aýdanyňda, gürrüň aldawyň jenaýaty ýerine ýetirijiniň psihikasyna gowy täsir edýän guraly hökmünde ulanylmagy barada gidýär, ýöne aldaw ony jenaýatyň düzümini emele getirýän elementlere bolan gatnaşykda düşnüksizlige getirmeýär.

Meçew bermekligiň subýektiw tarapy şulardan ybarat bolup durýar, meçew beriji, başga şahsa jenaýat etmek meýlini döretmek bilen mydama jenaýaty emele getirýän ähli hakikat ýüzündäki ýagdaýlary, öz hereketleriniň we jenaýatyň amala aşmagynyň arasyndaky sebäpli arabaglanyşygyň ösüşini önünden görmelidir. Türkmenistanyň kanunçylygy seresapsyzlyk bilen meçew bermekligiň bolmagynyň mümkinligini inkär edýär, diýmek, diňe niýeti, onda-da göni niýe-

ti göz önünde tutýar, sebäbi meçew berijiniň erk edijilik tarapy jenaýatyň amala aşyrylandygyny görmek isleginde jemlenýär. Meçew berijiniň, ýerine ýetiriji tarapyndan öz aýdyşy, gönükdirişi ýaly hereketleriň edilmegini, şeýle hem jenaýatyň ýerine ýetirilendigini ýa-da başlanandygyny görmek islegi meçew bermekligiň hökmany bölegi bolup durýar.

Biziň pikirimizçe, gytaklaýyn niýet bilen meçew bermek mümkin däl, sebäbi adaty adamda, başga şahsda jenaýat etmek pikirini islemän, ýöne jenaýatyň bolup biljegine ýol berip gönükdirmek kellesine gelmeýär. Eger-de meçew beriji jenaýatyň ýerine ýetiriji tarapyndan amala aşyryljagyna şübhelense we şonuň bolup biljegini diňe çaklasa, onda bu jenaýatyň amala aşyrylmagyna bolan islegini aradan aýyrmaýar, sebäbi hut onuň özi jenaýatyň sebäpkäri bolup durýar. Gytaklaýyn niýet bilen meçew bermekligiň logiki manysyzlygy onuň subutnamasynyň mümkinçiligini aýyrýar. Meçew berijiniň maksady onuň jenaýatyň amala aşyrmak isleginden-de has giň bolup biler. Ol maksatlar jenaýaty ýerine ýetirijä nygtalýan maksat bilen deň gelmän hem biler. Meçew berijiniň hereketleri maddalaşdyrylanda esasy orny jenaýaty ýerine ýetirijiniň eýerýän maksatlary we delilleri eýeleýär. Meçew berijiniň şahsy maksatlary we delilleri bolsa diňe onuň şahsy baha bermekde möhüm bolup biler.

Eger-de jenaýat gutaran bolsa, onda meçew beriji gutaran jenaýat üçin jogapkärçilik çekmelidir. Jenaýatyň kastyna düşmekde we taýýarlykda göz önünde tutulýan ähli ýagdaýlar meçew berijä bolan gatnaşykda hem göz önünde tutulmalydyrlar. Razy etmek, bermit bermek, haýbat atmak ýa-da başga usul arkaly jenaýat etmäge yran adam jenaýat etmäge meçew beriji diýlip hasap edilýär (TJK-nyň 33-nji maddasynyň 4-nji bölegi). Meçew berijiniň aýratynlygy obýektiw tarapy onuň başga adamda jenaýat etmek islegini ýüze çykar-makdyr. Onuň ulanýan mümkinçilikleri ynandyryjy we mejbur ediji usullaryna bölünýär. Ynandyryjy usulyna haýyş, tekliplik, satyn almak, sowgatlaryň üsti bilen yrmak ýaly usullar degişli. Mejbur ediji usuly-na buýruk, adamyň özüne ýa ýakynlaryna bolan gatnaşykda gorkuzmak, fiziki zorluk, gulluk ýagdaýyndan hyýanatly peýdalanmak ýaly usullar degişli. Jenaýat kanunynda meçew berijini beýan edýän söz

“ymakdyr”. Meçew beriji başga adamy kanuna garşy hereketi amala aşyrmaga yrýan adamdyr, bu bolsa meçew beriji üçin anyk ähmiýetli zat habar ýetmezden asla mümkin däl. Subýektiw tarapy boýunça meçew beriji jenaýaty diňe bilkastlaýyn edip biler. Meçew berijiniň işiniň obýektiw tarapy ýerine ýetirijide ýa-da beýleki gatnaşyjyda jenaýaty amala aşyrmak kararyna gelmek duýgusyny oýaryjy aktiw hereket bilen häsiýetlendirilýär. Görnüşi ýaly, meçew beriji häsiýetiniň özi hem jenaýatyň hereketsiz amala aşyrylýandygyny gutarnykly subut edýär.

Kanunçykaryjy meçew bermegiň anyk usullaryny görkezmeýär. Jenaýat hukugy bolsa onuň hataryna mejbur etmekligi we howp salmagy, buýruk bermegi, ynandyrmagy, sylaglamagy wada etmegi ýa-da oňa amala aşyrylan jenaýatdan düşen peýdany wada bermegi, haýyş etmegi we beýlekileri goşýar. Mejburlan etmegiň ol ýa-da beýleki usulynyň hakykylygyny abstrakt meýilde kesgitlemegiň kyndygyny bellemek gerek. Meçew bermegiň usullarynyň köpdürlüligine garamazdan, şeýle işiň görnüşleri çäklidir. Olar gürleşmek we maglumaty bir adamdan beýlekä geçirmek bilen kesgitlenýär. Şeýlelikde, meçew bermegiň obýektiw tarapy başga bir adamy jenaýat etmäge yrmaga gönükdirilen aktiw hereketi öz içine alýar.

Subýektiw tarapdan meçew bermek köplenç halatlarda göni niýet bilen amala aşyrylyp, günäkär jemgyýet üçin howply netijeleriň bolmagyny isleýär. Meçew beriji diýlip ynandyrmak, satyn almak, buýruk bermek, howp salmak, mejbur etmek ýa-da haýsydyr bir usul arkaly başga bir adamy jenaýaty amala aşyrmaklyga yrýan adama düşünilýär. Razy etmek, bermit bermek, haýbat atmak ýa-da başga usul arkaly jenaýat etmäge yran adam jenaýat etmäge meçew beriji diýlip hasap edilýär. Jenaýat hukugynda meçew berijiniň jenaýat etmäge yrmaklygynyň dürli usullaryna düşündiriş berilýär.

Yrmak (ynandyrmak) usuly – meçew berijiligiň usuly hökmünde has giňden ýaýran, ýerine ýetirijide jenaýata nähilidir bir göni ýa-da gytaklaýyn maddy, ahlak ýa-da başga bähbidiň barlygy hakynda pikir oýarýar. Şunda meçew berilýän hakykat ýüzünde şol bähbide eýe bolmagy ýa-da meçew berijiniň ony aldanlygy hiç hili orun oýnamaýar. Tejribede yrmak – jenaýat etmegi has berk haýyş etmek, ýöne kada bolşy ýaly, birnäçe gezek gaýtalanýan bolmaly.

Satyn almak (bermit bermek) usuly. Bu maddy bähbidi söz bermek, pul serişdelerini ýa-da emläk bermek, emläk borçlaryndan boşatmak, bähbitli geleşigi söz bermek we beýlekileri wada bermek bilen islendik jenaýata yrmaklygy aňladyp biler. Peýda jenaýatyň ýerine ýetirilmeginde hem jemlenip biler (meselem, maşgalanyň işe ýarawsyz agzasyndan dynylmagy). Bermit bermek usuly bilen meçew bermeklik adam öldürmäge buýruk bermekde-de ýeri bolup biler. Bu ýagdaýda meçew beriji köplenç guraýjy hökmünde çykyş edýär.

Gorkuzmak usuly. Eger gorkuzmak diňe ýönekeý meçew berijiligiň usuly bolup çykyş etse, onda ol hakyky we ýeterlik derejede çynlakaý bolmalydyr, meselem, fiziki zorluk ulanmaga (şol sanda ýakyn adamlaryňa hem), emläge bolan hukugy ýitirmek haýbatyny atmak. Haýbat atmagyň hakykat we çynlakaý derejesi jenaýata meçew berijiligiň guraýjylykdan araçaşgynyň esasy bolmaly diýlip pikir edilýär. Meçew berijiligiň beýleki sanawyna haýyş etmek hem goşulyp bilner. Jenaýata meçew berijiligiň bu görnüşini meçew berijiniň azda-kände golaý durýan adamy babatda mümkindir.

Tabşyryk bermek usuly. Meçew beriji tarapyndan ýerine ýetirijä dilden, ýazmaça ýa-da başga usul bilen jenaýat etmekligi tabşyrmaklygy aňladýar. Köplenç beýle ýagdaý haçan-da tabşyryk beriji bilen tabşyrygy ýerine ýetirijiniň arasynda birine beýlekiniň özüni alyp barşyna kesgitli derejede täsir etmek mümkinçiligini berýän kesgitli gulluk, maşgala ýa-da başga tertipde arabaglanyşyk bar bolsa mümkindir. Şunuň bilen birlikde tabşyryk bermek – bu buýruk bermek däl-de, eýsem, ýerine ýetirijiniň erkine çynlakaý täsir etmezden we ynama esaslanan haýyş etmeklikdir. Meçew berijiligiň beýleki usullarynyň sanawynda buýrugy, aldawy, fiziki zorlugy hem agzap bolar. Bu serişdeler hemişe aýratyn üns bilen hasaba alynýan gönüden-göni meçew berijilik bilen düýbünden degişýär.

Buýruk bermek usuly. Hökmany buýruk usuly bilen meçew berijilige elmydama gytaklaýyn ýetirmeklik hökmünde seredilmelidir. Şol sebäpli buýruk bermegi jedelsiz meçew berijilige degişli edip bolmaz. Ol haçanda gulluk ýagdaýyndan, abraýyndan betnebislik bilen garamagyndaky adamy jenaýat etmäge yrmak maksady bilen çykyş etse, ýöne buýruk hökmany häsiýetde bolmadyk we onuň ýeri-

ne ýetirilmegi garamagyndaky adamyň öz erkine bagly bolsa, meçew berijilik bolup biler. Ýogsa bada-bat gytaklaýyn ýetirijilik bolup biler. Haçan-da betnebislik uly ýaşly we aklyly düzüw maşgala agzasynyň erkini güýçsüzlendirip bilmese, onda häkimlik maşgalabaşynyň abraýynda saklanýar. Fiziki zorluk meçew berijiniň serişdesi hökmünde örän seýrek çykyş edýär. Ol, meselem, haçan-da bialaç zerurlyk ýagdaýynda hereket edýän ýerine ýetirijini ýetiriljek zyýandan has agyr jenaýata meçew berlende mümkindir.

Şeýle hem, aldatmak meçew berijiniň serişdesi hökmünde çykyş edýär. Ol diňe jenaýatyň deliline, onuň ahyrky maksadyna, hereketden alynýan peýda degişli bolup biler. Başga sözler bilen aýdanyňda, haçan-da aldaw ýerine ýetirijiniň aňyna ýiti täsir etmek üçin çykyş edende, ýöne ony jenaýatyň düzümini emele getirýän elementlere degişlilikde aldawa salmaýan ýagdaýda gürrüň gidýär. Gizlin meçew berijilik hakynda aýratyn aýtmak gerek, haçan-da meçew berijiniň daşky hereketi jenaýata yrmak bolman, eýsem hakykatda düşünelilik bilen şoňa ugrukdyrylan bolsa. Ähli ýagdaýda meçew berijiniň hut öz hereketleri bilen ýerine ýetirijide jenaýat etmäge yranlygyny anyklamak gerek. Onuň ulanan serişdeleri bu ýerde diňe ikinji derejede täsir edýär.

Meçew beriji bir jenaýaty etmeklige bilkastlaýyn itekleýän adamlardyr. Şol bir wagtyň özünde ol dürli-dürli serişdeleri we usullary ulanyp bilýär. Olaryň zyýanly sanawyny kanunda getirmek mümkin däl. Bular, mysal üçin, yrmak (öz täsiriňi peýdalanmak ýa-da başgalaryň abraýyndan peýdalanmak), satyn almak (pul, maddy peýda), fiziki taýdan gorkuzmak we ş.m. Meçew beriji, şeýle hem meçew berilýän aýratyn (görüpbilmezçilik, görüplik), psihiki (ýokary derejedäki) gozgalaňyndan peýdalanyp biler. Adamlary biri-birine garşy goýmak bilen beýleki adamy jenaýat etmeklige iteklemek meçew beriji hökmünde seredilmelidir. Meçew berijilik bilelikdäki jenaýatçylygyň görnüşine garamazdan, jenaýat etmäge çekmekligiň ähli görnüşini gurşap alýar. Meçew berijilik jenaýaty guramaklyga, gös-göni jenaýaty etmäge meçew bermeklige, ýaran bolmaklyga gönükdirilip bilner. Meçew berijiligiň subýektiw tarapy göni niýet bilen häsiýetlendirilýär. Günäkäriň nähili içki maksadynyň bolanlygynyň ähmiýeti ýok.

Olar şarikleriň şahsy maksatlary, delilleri, ugrukdyrylmalary bilen gabat gelip hem, gabat gelmän hem bilerler.

Meçew beriji bellibir adamyň jenaýat kanuny tarapyndan goralýan bellibir obýekte garşy gönükdirilen kesgitli bir jemgyýetçilik howply etmişe yrmaly. Bellibir obýekte garşy gönükdirilmedik jenaýat etmeklige çagyryş meçew berijilik hökmünde seredilip bilinmez. Meçew berijilik aktiw hereketiň üsti bilen ýerine ýetirilýär. Meçew berijilik hereketiň, mimikanyň, alamatlandyryjy bellikleriň üsti bilen ýerine ýetirilip bilinmez. Meçew berijilik üçin başga bir adamy jenaýat etmeklige yrmaklyga gönükdirilen hereketiň edilmegi ýeterlik däl, şeýle hem, meçew berijiniň teklibini ýerine ýetirmeklige razyçylyk hökmandyr. Meçew berijiligiň obýektiw alamaty meçew berilýäniň erkine ony jenaýatçylyga yrmaga täsir etmegidir. Şol bir wagtyň özünde meçew berilýän jenaýatyň subýekti bolup durmaly we öz nobatynda düşüňjeli, bilkastlaýyn, öz erkine hereket etmeli. Meçew berijiniň psihiki täsir etmesi meçew berilýäni erksizlendirmeli däl, ol azat hereket edýän subýekt bolup galmaly. Meçew berijiniň guraýjy bilen umumy alamatlary, olaryň ikisiniň hem jenaýatçylyga meýil döredýänliginden ybaratdyr. Ýöne guraýjy mundan başga-da jenaýaty guraýar, olara ýolbaşçylyk edýär we özi hem ýerine ýetirip bilýär. Meçew berijiligiň döredijilikli ýarandan tapawudy, ol jenaýat etmäge meýil döredýär, emma döredijilikli ýaran öz maslahatlary bilen jenaýat etmekligi ýeňilleşdirýär, kömek berýär, ruhlandyrýar.

Ýaran. Maslahatlary, görkezmeleri bilen, habarlary, jenaýat etmegiň gurallaryny ýa-da serişdelerini bermek ýa-da päsgelçilikleri ýok etmek bilen jenaýat edilmegine ýardam beren adam, şeýle hem jenaýatçyny, ýaragy ýa-da jenaýatçylykly ýol bilen edinilen predmeti gizlemegi öňünden wada beren adam, şeýle hem predmetleri edinmegi ýa-da satmagy öňünden wada beren adam ýaran diýlip hasap edilýär. Jenaýatda ýarançylyk etmek iň köp ýaýran şarikligiň görnüşleriniň biridir. Ýarançylyk etmegiň obýektiw alamatlarynyň sanawy jenaýat kanunçylygy tarapyndan ret edilýär. Kanunda agzalan ýarançylygyň usullary, kada bolşy ýaly, jenaýat etmäge başlamaga ýagdaýy döredýär. Ýöne ýaran jenaýat edýän döwründe-de, şeýle hem onuň gutarmagy bilen hem öňden beren degişli sözi bilen täsir edip bilýär.

Ýaranyň hereketi yerine ýetirijiniň hereketinden tapawutlylykda onuň jenaýat düzüminiň obýektiw tarapyny yerine ýetirmezlik bilen howpy azrakdyr. Eger ýaran jenaýat edilýän wagtynda jenaýat düzüminiň obýektiw tarapyny yerine ýetirmegine täsir etse, onda onuň hereketi jenaýaty bilelikde yerine ýetirijilige çenli ösýär. Ýaranyň usullary we serişdeleri döredijilikli we fiziki bolup bilýär. Şu nukdaýnazardan, döredijilikli ýaranlyk we fiziki ýaranlyk tapawutlanýar. Döredijilikli ýaran maslahatlar, görkezmeler bermek, habarlary ýetirmek, jenaýatçyny, jenaýatyň serişdesini we ýaragyny, jenaýatyň yzyny ýa-da jenaýatçylykly ýol bilen edinilen jenaýatyň predmetini, şeýle hem önünden şonuň ýaly predmetleri edinmäge söz bermekde ýüze çykýar. Döredijilikli ýarançylygyň bir görnüşi maslahat bermek bolup durýar. Maslahat diýlende, nädip jenaýaty gowy ýa-da howpsuz taýýarlamaýdygy, nähili usul bilen ony yerine ýetirmek maksada laýykdygy, niýetlenen pikiri haýsy wagtda yerine ýetirmäge başlamaýdygy, bilelikdäki yerine ýetirijilige kimi çekmelidigi baradaky düşündirişlere düşünmeli.

Görkezmeler bermek diýlende, şeýle ýagdaýda nähili hereket etmelidigini berk haýyş etmeklige ýa-da düşündirmeklige düşünilýär. Galan ýagdaýlarda maslahat bilen görkezmäniň arasynda tapawut goýmak ýeterlik derejede kyn. Maslahatlar we görkezmeler dilden berlip bilnişi ýaly, hat üsti bilen hem berlip bilner, şol sebäpli ýerine ýetiriji bilen ýaranyň biri-biri bilen gönüden-göni aragatnaşyk saklamagy elmydama talap edilmeýär. Maslahatlar we görkezmeler aýan ýa-da perdelenip berlip bilner. Maslahatlary bermek – bu öz häsiýeti boýunça maslahat bermeklige we görkezmeler bermeklige golaý bolup, döredijilikli meçew berijiligiň täze görnüşidir, ýöne maslahatdan birneme bitarapdyr. Maslahat bermek gönüden-göni kesgitli bir jenaýatyň edilmeginde bähbidi ýüze çykarýar.

Maglumatlary bermek – bu jebir çeken, jenaýatyň obýekti, ony goramagyň serişdeleri, maglumat berijiniň ýeterlik derejede habarly bolan, jenaýat fakty hakynda nähilidir bir şahsy gyzyklanmasy görünüp durmadyk ýagdaýynda, jenaýatçylykly pikiri amala aşyrmak ugrunda döräp biläýjek garşylyklar barada ýönekeý maglumatlary bermekdir. Jenaýatçyny, jenaýatyň serişdelerini ýa-da ýaraglaryny, jenaýatyň

yzyny ýa-da jenaýatçylykly ýol bilen edinilen predmetleri gizlemegi öňünden wada bermek, şeýle hem edinmekligi ýa-da satmaklygy söz bermek döredijilikli ýarançylyk bolup durýar. Gizlemegiň öňünden wada edilendigi sebäpli, şu jenaýata dahyllylygyň görnüşine ýaran edýär. Wada etmegiň esasynda gizlemekligi öňünden wada etmeklik jenaýat bilen sebäpli baglanyşyk bolup durýar. Wadany soňundan ýerine ýetirenligiň ýa-da ýerine ýetirmänligiň bu ýarançylyga ýuridiki baha berlende hiç hili orun oýnamaýar. Ýogsa-da kanun öňünden habar bermezligi ýa-da jenaýata ýol bermekligi wada bermeklik hakynda hiç zat aýdanok. Olar haçanda şol wada etmeklik bilen amala aşyrylan jenaýatyň arasynda sebäp baglanyşygy bar bolsa, jenaýat etmäge aýgytlylygy berkitmek, döredijilikli ýarançylyk bolup çykyş edýär. Wada etmeklikde diňe bir dilden ynandyrmaklyga ýa-darazylygy aňlatmaklyga däl-de, eýsem, şol pursatda edilen dürli hereketlere hem düşünmeli. Fiziki ýaranyň wezipesi päsgeçilikleri aradan aýyrmak üçin jenaýatyň serişdelerini ýa-da ýaraglaryny getirmekden ybaratdyr.

Serişdeleri tapyp bermek diýlende, jenaýaty amala aşyrmak ýa-da başlanan jenaýaty tamamlamak mümkinçiligini ýeňilleşdirýän islendik herekete düşünilýär. Ýaranyň işi jenaýatça jenaýatyň ýaragyny tapyp bermeklik bilen hem tamamlanyp biler. Ýarançylygyň bu görnüşine ýerine ýetirijini jenaýatçylykly netijä ýetmek üçin dürli kömekçi serişdeleri, ulagy, galp resminamalary we ş.m. tapyp bermeklik hem degişlidir. Fiziki ýaranlyk diňe bir hereketiň üsti bilen mümkin bolman, eýsem hereketsizligiň üsti bilen hem mümkündür. Ýaran diýlip maslahat, görkezme, serişdeleri bermek ýa-da päsgeçilikleri düzetmek arkaly jenaýatyň amala aşyrylmagyna ýardam edýän, şeýle-de, öňünden wada berşi ýaly jenaýatçyny, jenaýatyň gurallaryny we serişdelerini, jenaýatyň yzlaryny ýa-da jenaýatçylykly ýol bilen alnan närselerini gizleýän adam hasaplanýar. (Türkmenistanyň JK-nyň 33-nji maddasynyň, 5-nji bölegi).

Ýaranyň obýektiw tarapy ýerine ýetirijä ýa-da jenaýatyň beýleki gatnaşyjylaryna ýardam etmeklige gönükdirilen hereketleri etmeklik bilen häsiýetlendirilýär. Jenaýat kanunda göz önünde tutulan ýaranyň hereketlerine geçirilen derňewler ony intellektual we fiziki görnüşlere

bölmeklige mümkinçilik berýär. Intellektual ýaranlyk jenaýatyň amala aşyrylmagyna maslahat, görkezme, şeýle-de öňünden wada berlişi ýaly jenaýatçyny, jenaýatyň gurallaryny we serişdelerini, şeýle-de, jenaýatçylykly ýol bilen edinilen närseleri gizlemeklige ýardam etmekden durýar.

Maslahat we görkezme bermek görnüşindäki intellektual ýaranlyk, edil şunuň ýaly maslahat we görkezme bermek usulyndaky meçew bermekligi ýatladýar. Emma şärikligiň bu görnüşleri biri-birinden has tapawutlanýar. Meçew bermek bilen ýerine ýetirijide we beýleki şäriklerde jenaýaty amala aşyrmaklyga hyjuw döredilýär. Intellektual ýaran diňe jenaýaty amala aşyrmaga töwekgelligi berkidip, onuň hereketleri jenaýat amala aşyrylandan soňky ähmiýete eýedir. Intellektual ýaranlyga bilşimiz ýaly, öňünden berlen wada laýyklykda, jenaýatçyny, jenaýatyň gurallaryny we serişdelerini, jenaýatyň yzlaryny ýa-da jenaýatçylykly ýol bilen edinilen närseleri gizlemek ýaly hereketler degişlidir. Şeýle ýaranlyk fiziki hereketler bilen bagly bolsa-da, ol intellektual görnüşe degişli edilýär. Bu diňe şeýle hereketleri etmek arkaly öňünden berlen wada bilen jenaýatça ýardam etmegine jenaýat hukuk ähmiýetiniň berilmegi bilen düşündirilýär. Şeýle wada bermeklik ýerine ýetirijide we beýleki şäriklerde jenaýaty ahyryna çenli amala aşyrmaga ynamy artdyrýar. Şunda ýaranyň wada beren hereketleri edendigi ýa-da etmändigini jenaýaty maddalaşdyrmakda hiç hili täsir etmeýär, şonuň üçin şeýle hereketler jenaýatyň amala aşyrylmagy bilen sebäpli baglanyşykda durmaýar.

Ýaranyň ilki başda jenaýatçyny, jenaýaty amala aşyrmagyň gurallaryny we serişdelerini, jenaýatyň yzlaryny ýa-da jenaýatçylykly ýol bilen gazanylan närseleriniň üstüni ýapmak barada beren wadasyny ýerine ýetirmekden boýun gaçyrmagy jenaýat jogapkärçiliginden boşatmaklyga esas bolup bilmez, ýöne bu hereketler diňe jeza belenende göz önünde tutulyp bilner. Fiziki ýaranlyk diýlip, serişdeleri berip ýa-da päsgelçilikleri aradan aýryp jenaýatyň amala aşyrylmagyna ýardam etmeklige düşünilýär. Jenaýatyň amala aşyrylmagy üçin serişdeleri bermek diýlende, ýerine ýetirijä ýa-da beýleki gatnaşyjylara jenaýatyň amala aşyrylmagyny ýeňilleşdirer ýaly islendik serişdeleri bermekden durýan aktiw herekete düşünilýär.

Päsgelçilikleri aradan aýyrmak hem aktiw hereket arkaly (meselem, jebir çekeni öldürmek maksady bilen onuň jaýynyň girelge gapysyny döwüp bermek), şonuň ýaly-da hereketsizlik bilen edilip bilner. Bularyň hatarynda (şärikligiň beýleki görnüşleriniň içinden diňe) ýaranlygy hereketsizlik bilen amala aşyryp bolýar. Şu ýagdaýda sebäpli baglanyşyk bilen jemgyýet üçin howply netije özüne tabşyrylan borçlary ýerine ýetirmezligi wada bermekde däl-de, şeýle hereketleri ýerine ýetirmedik halatynda ýüze çykýar.

Görkezilen ýagdaýda şäriklikdäki ýaranlyk öňünden hiç hili ylalaşyk baglaşylman ýerine ýetirilýär. Emma passiw ýaranlykda şeýle ylalaşyk hem baglaşylyp bilner. Meselem, ýaranlykda dükanyň satyjysy öňünden ýerine ýetiriji bilen dilleşip, gapyny ýapman gidýär, bu ýaranlyk intellektual däl-de, fiziki ýaranlykdyr. Bu ýerde jenaýatyň amala aşyrylmagy üçin şert bolup, satyjynyň öňünden beren wadasy bilen däl-de, dükanyň gapysy açylyp gidilenden soň, jenaýatçynyň kesekiniň emlägini ogurlamagy üçin mümkinçilik döredilýär. Dükanyň satyjysynyň jenaýatçylykly hereketsizligi jemgyýetçilik üçin howply netijesi bilen sebäpli baglanyşykda bolup durýar. Päsgelçilikleri aradan aýyrmak boýunça öňünden wada berlen hereketsizlik, ýaranlygyň şu görnüşiniň çäklerindäki aktiw hereketler bilen meňzeşdir. Mysal üçin, bir jaýdan ogurlyk ediljek bolnanda, onuň girelge gapysynyň açarynyň nusgasyny ýasamaga wada bermekde, diňe ony taýýarlamağa berlen wada bilen däl-de, şol açar taýýarlanylýp, ony jenaýaty ýerine ýetirijä berlenden soň ýaranlyk ýüze çykýar.

Ýaranlyk görnüşindäki şäriklige guramaçylykly jenaýatçy toparlaryň işini goldaýan we howpsuzlygyny üpjün edýän şahsyýetleriň işleri hem goşulýar. Şeýle işlere edil serişdeleri bermek we päsgelçilikleri aradan aýyrmak işlerini ýerine ýetirýän ýaran ýaly garalýar. Emma bu işiň aýratynlygy olar her bir takyk jenaýatyň amala aşyrylmagyna däl-de, guramaçylykly toparyň tutuşlygyna işlemegine ýardam edýärler, bu bolsa guramaçylykly toparyň jenaýat etmeklerine mümkinçilik döredýär. Bu ýagdaý şeýle ýaranlary şu aşakda görkezilişi ýaly jenaýat jogapkärçiligine çekmekligiň aýratynlygy bilen şertlendirilýär. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 33-nji maddasynyň 5-nji böleginde ýaranlygy amala aşyrmagyň usullary

beýan edilýär. Bu sanaw ýaranyň işiniň çygryny daraldýar. Ýaran diýlip, maslahatlary, görkezmeleri, serişdeleri bermek ýa-da päsgelçilikleri aradan aýyrmak bilen jenaýatyň amala aşyrylmagyna ýardam edýän, şeýle-de, jenaýatçyny, jenaýaty amala aşyrmagyň gural-laryny we serişdelerini, jenaýatyň yzlaryny ýa-da jenaýatçylykly ýol bilen gazanylan närseleri gizlemeklige öňünden wada berýän şahsa düşünilýär.

Maslahatlary, görkezmeleri bilen, habarlary, jenaýat etmegiň gu-rallaryny ýa-da serişdelerini bermek ýa-da päsgelçilikleri ýok etmek bilen jenaýat edilmegine ýardam beren adam, şeýle hem, jenaýatçyny, ýaragy ýa-da jenaýatçylykly ýol bilen edinilen zatlary gizlemegi öňünden wada beren adam, şeýle hem zatlary edinmegi ýa-da satma-gy öňünden wada beren adam ýaran diýlip hasap edilýär. Jenaýatda ýaranlyk etmek iň köp ýaýran şärikligiň görnüşleriniň biridir. Kanun-da agzalan ýarançylygyň usullary, kada bolşy ýaly, jenaýat etmäge başlamaga ýagdaýlary döredýär. Ýöne ýaran jenaýat edilýän döwrün-de-de, şeýle hem, onuň gutarmagy bilen hem öňden beren degişli sözi bilen täsir edip bilýär.

Ýaranyň hereketi ýerine ýetirijiniň hereketinden tapawutly-lykda onuň jenaýat düzüminiň obýektiv tarapyny ýerine ýetirmez-lik bilen howpy azrakdyr. Eger ýaran jenaýat edilýän wagtynda je-naýat düzüminiň obýektiv tarapyny ýerine ýetirmegine täsir etse, onda onuň hereketi jenaýaty bilelikde ýerine ýetirijilige çenli ösýär. Ýaranyň usullary we serişdeleri döredijilikli we fiziki bolup bilýär. Şu nukdaýnazardan, döredijilikli ýaranlyk we fiziki ýaranlyk tapawut-lanýar. Döredijilikli ýaran maslahatlar, görkezmeler bermekde, ha-barlary ýetirmekde, jenaýatçyny, jenaýatyň serişdesini we ýaragyny, jenaýatyň yzyny ýa-da jenaýatçylykly ýol bilen edinilen jenaýatyň predmetini, şeýle hem öňünden şonuň ýaly predmetleri edinmäge söz bermekde ýüze çykýar. Döredijilikli ýarançylygyň bir görnüşi mas-lahat bermek bolup durýar. Maslahat diýlende, nädip jenaýaty gowy ýa-da howpsuz taýýarlamalydygy, nähili usul bilen ony ýerine ýetir-mek maksadalaýykdygy, haýsy wagtda niýetlenen pikiri ýerine ýetir-mäge başlamalydygy, bilelikdäki ýerine ýetirijilige kimi çekmelidigi baradaky düşündirişlere düşünmeli. Islendik jenaýatyň düzüminiň

esasy ýa-da goşmaça elementlerini ýerine ýetirmeklige degişli bolan islendik maglumatlar, ugrukdyrmalar degişli.

Görkezme bermek diýlende, şeýle ýagdaýda nähili hereket etmelidigini berk haýyş etmeklige ýa-da düşündirmeklige düşünilýär. Galan ýagdaýlarda maslahat bilen görkezmäniň arasynda tapawut goýmak ýeterlik derejede kyn. Maslahatlar we görkezmeler dilden berlip bilnişi ýaly, hat üsti bilen hem berlip bilner, şol sebäpli ýerine ýetiriji bilen ýaranyň biri-biri bilen gönüden-göni aragatnaşyk saklamagy elmydama talap edilenok. Maslahatlar we görkezmeler aýan ýa-da perdelenip berlip bilner. Maslahatlary bermek – bu öz häsiýeti boýunça maslahat bermeklige we görkezme bermeklige golaý bolup, döredijilikli meçew berijiligiň täze görnüşidir, ýöne maslahatdan birneme bitarapdyr. Maslahat bermek gönüden-göni kesgitli bir jenaýatyň edilmeginde bähbidi ýüze çykarýar.

Deslapdan dilleşmek boýunça adamlaryň toparyny, guramaçylykly topary ýa-da jenaýatçylykly bileleşigi bilmek zerurdyr. Eger jenaýaty bilelikde etmek hakynda oňa deslapdan dilleşmek boýunça iki we şondan-da köp adam gatnaşsa, deslapdan dilleşmek boýunça adamlaryň topary tarapyndan edilen jenaýat diýlip hasap edilýär. Şarikli jenaýatçylygyň bu görnüşi has köp ýaýrandyr. TJK-nyň 34-nji maddasy “Deslapdan dilleşmek boýunça adamlaryň topary, guramaçylykly topar ýa-da jenaýatçylykly bileleşik tarapyndan jenaýatyň edilmegi”¹, eger jenaýaty bilelikde etmek hakynda oňa deslapdan dilleşmek boýunça iki we şondan-da köp adam gatnaşsa, deslapdan dilleşmek boýunça adamlaryň topary tarapyndan edilen jenaýat diýlip hasap edilýär. Eger bir ýa-da birnäçe jenaýatlary etmek üçin öňünden birleşen adamlaryň durnukly topary tarapyndan jenaýat edilse, jenaýat

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 18-19-njy sah.

guramaçylykly topar tarapyndan edilen diýlip hasap edilýär. Agyr we aýratyn agyr jenaýatlary etmek üçin döredilen, deslapdan durnukly, jebis, dolandyrylýan gurama toplanylan adamlar tarapyndan edilse, jenaýat jenaýatçylykly bileleşik tarapyndan edilen diýlip hasap edilýär. Jenaýatçylykly bileleşigi guran ýa-da oňa ýolbaşçylyk eden adam jenaýatçylykly bileleşigi gurandygy we ýolbaşçylyk edendigi üçin, şeýle hem onuň niýeti bilen gurşalyp alynsa, bileleşik tarapyndan edilen ähli jenaýat üçin jogapkärçilik çekýär. Jenaýatçylykly bileleşigiň beýleki gatnaşyjylary oňa gatnaşandygy we olaryň gatnaşan jenaýaty edendigi ýa-da taýýarlandygy üçin jogapkärçilik çekýärler. Deslapdan dilleşmek boýunça adamlaryň topary, guramaçylykly topar ýa-da jenaýatçylykly bileleşik tarapyndan jenaýatyň edilmegi TJK-nyň esasynda we ol tarapyndan bellenen çäklerde has berk jeza berilmegine eltýär.

Şärikleriň biriniň arasynda jenaýat düzüminiň obýektiw tarapyň ýerine ýetirmeziniň önünden deslapdan dilleşik bolsa, ol deslapdan dilleşilen hasaplanýar. Şol bir wagtyň özünde-de bilelikdäki jenaýaty ýerine ýetirijiler bilen bir hatarda şärikli jenaýatçylygyň beýleki agzalary adam öldürmäge guraýjylyk, meçew berijilik ýa-da ýaranlyk orunlaryna girip bilerler. Şeýle usulda deslapdan dilleşik bilelikdäki ýerine ýetirijileriň arasynda we orunlary bölünen adamlaryň toparynyň arasynda mümkindir. Her bir babatda bilelikde jenaýat etmek baradaky şärikleriň deslapky dilleşigi hökmany suratda subut edilmäge degişlidir. Eger bir ýa-da birnäçe jenaýatlary etmek üçin önünden birleşen adamlaryň durnukly topary tarapyndan jenaýat edilse, jenaýat guramaçylykly topar tarapyndan edilen diýlip hasap edilýär.

Jenaýatçylykly topar deslapdan dilleşmek boýunça adamlaryň topary tarapyndan tutanýerli we bileleşikli alamatlary boýunça tapawutlanýar. Guramaçylykly topar tutanýerli, has ýokary derejedäki guramaçylygy, orunlaryň bölünişigi, guraýjynyň we ýolbaşçynyň barlygy bilen häsiýetlendirilýär. Bileleşik guraýjynyň we ýolbaşçynyň barlygy, onuň maksada gönükdirilen görkezmelerine tabynlyk, bir ýa-da birnäçe jenaýatlaryň ýerine ýetirilmegini meýilnamalaşdyrmagy bilen häsiýetlendirilýär. Bu görkezilen alamatlar guramaçylykly topar da bilelikdäki ýerine ýetirijiligi aradan aýyrýar. Jenaýatyň gura-

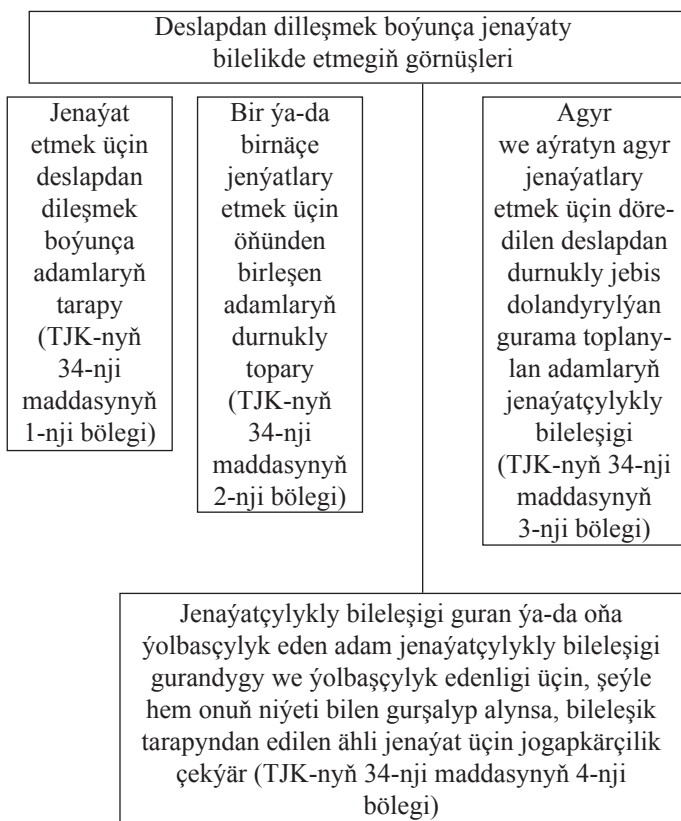
maçylykly topar tarapyndan ýerine ýetirilmegi, onuň düzümi bilen bir hatarda maddalaşdyryş alamaty hökmünde görkezilýär. Aýratyn agyr jenaýatlary etmek üçin döredilen, deslapdan durnukly, jebis, dolandyrylýan gurama toplanan adamlar tarapyndan edilse, jenaýat jenaýatçylykly bileleşik tarapyndan edilen diýlip hasap edilýär. Şärikli jenaýatçylygyň bu görnüşi iň howplusydyr.

Jenaýatçylykly bileleşik guramaçylykly topardan tapawutlylykda agzybir, agyr we aýratyn jenaýatlary etmek üçin maksat döretmek alamatlary bilen häsiýetlendirilýär. Jenaýatçylykly bileleşikde agzybirlik, guramaçylykly işi amala aşyrmak, agzalaryň bir bitewi bölünmeýän birleşmesi, bitewiligi we guramaçylygy alamatlandyrýar. Jenaýatçylykly bileleşik agyr we aýratyn agyr jenaýatlary etmek üçin döredilen guramaçylykly toparlaryň bileleşiginden ybarat bolup biler. Jenaýatçylykly bileleşigi guran we ýolbaşçylyk eden adam jenaýatçylykly bileleşigi gurandygy we ýolbaşçylyk edendigi üçin, şeýle hem onuň niýeti bilen gurşap alynsa, bileleşik tarapyndan edilen ähli jenaýat üçin jogapkärçilik çekýär. Jenaýatçylykly bileleşigiň beýleki agzalary oňa gatnaşandygy we olaryň gatnaşan jenaýaty edendigi, ýa-da taýýarlandygy üçin jogapkärçilik çekýär.

Guramaçylykly toparyň döredilendigi üçin, eger Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddalarynda göz önünde tutulmadyk ýagdaýynda ýerine ýetirilen bolsa, onda düzülen jenaýaty taýýarlamak boýunça jenaýat jogapkärçiligi ýüze çykýar. Şu ýerde jenaýat jogapkärçiligi diňe agyr we aýratyn agyr jenaýatlary taýýarlamak üçin düşýändigini göz önünde tutmaly. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň göz önünde tutmagy esasynda we çäklerinde jenaýatyň deslapky dilleşmek boýunça adamlaryň topary tarapyndan, guramaçylykly topar tarapyndan ýa-da jenaýatçylykly bileleşik tarapyndan edilendigi üçin has agyr jeza ýüze çykýar. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 58-nji maddasynyň 1-nji bölegine laýyklykda görkezilen ýagdaýlar jezanyň görnüşini agyrlaşdyrýan bolsa-da, eger olar Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň degişli maddalarynda jenaýatyň alamaty hökmünde göz önünde tutulan bolsa, onda olar öz-özünden jeza çäresi bellende ikinji gezek hem göz önünde tutulyp bilner.

Toparlaýyn jenaýatçylykly döreýşiň çäkleriniň has giň ýaýran alamaty subýektiw alamatdyr, ol jenaýatçylykly toparyň çäginde gatnaşyjylaryň baglanyşyk häsiýetini göz önünde tutýar:

1. Deslapky dilleşmek esasynda döredilen topar;
2. Guramaçylykly topar;
3. Jenaýatçylykly bileleşik ýa-da jenaýatçylykly gurama;
4. Deslapky dilleşmezden döredilen topar.

**53-nji çyzygy. Deslapdan dilleşmek boýunça jenaýaty
bilelikde etmegiň görnüşleri**

Deslapky dilleşmezden döredilen topar ýerine ýetirijä ýardam berijilik bilen häsiýetlenýär. Onda hereket edýän adamlar jenaýatyň gös-göni obýektiw tarapyny ýerine ýetirýärler. Bu görnüşüň esasy tapawutlanýan tarapy deslapky dilleşmäniň ýoklugyndan ybaratdyr. Beýleki

gatnaşyjylar ýerine ýetirijä jenaýatçylykly etmiş başlansoň, ýagny kast ediş döwründe goşulyşýarlar. Öňünden jenaýaty amala aşyrmak barada dilleşip gatnaşan adamlaryň toparyna deslapky dilleşmek esasynda döredilen topar diýilýär. Howpuň obýektiw tarapynyň amala aşyrylyşyna başlanmanka ylalaşyk gazanylýar, oňa kast ediş hyzmat edýär.

Guramaçylykly topar ýokardakylardan toparyň agzalaryna jenaýatyň esasy pursatlaryny öňünden ylalaşyp, orunlara bölünip, jenaýatyň wagty, ýeri, howpy amala aşyrmagyň usuly we öňüni, yzyny ýok etmek ýaly esasy pursatlaryň berk kesgitlenmek derejesi bilen tapawutlanýar. Guramaçylygyň esasy häsiýeti hereketiň anyk meýilnamasynyň işlenip düzülmeginden ybaratdyr. Gatnaşyjylygyň has howply görnüşi – jenaýatçylykly bileleşik ýa-da jenaýatçylykly guramadyr. Onuň tapawutlandyryjy alamatlary anyk maksatlaryň berkligi we maksimal ýygjamlygyndan ybaratdyr. Jenaýatçylykly bileleşigiň çäginde berk guramaçylykly baglanyşyk durýar. Jenaýatçylykly bileleşik esasynda meýilleşdirilen jenaýat dürli derejelerine degişli bolup durýar: ömre we saglyga garşy, başga biriniň emläğine garşy we ş. m.

Şärikleriň jogapkärçiligi jenaýat etmekde olaryň her biriniň gatnaşygynyň derejesi we häsiýeti bilen kesgitlenýär. Jenaýat jogapkärçiliginiň ýeke-täk esasy ähli şärikleri ýerine ýetirijä ulanylýan maddanyň çäginde jogapkärçilige çekilýändigini aňladýar. Şärikleriň jenaýat jogapkärçiliginiň ýeke-täk esasy diňe deň jenaýat jogapkärçiligini aňlatman, eýsem, olary jezadan boşatmak şertleri, iş kesilenlik aýybynyň ýatyrylmagy hem ulanylýar. TJK-nyň 35-nji maddasy “Şärikleriň jogapkärçiligi”¹.

(1) Şärikleriň jogapkärçiligi jenaýat etmekde olaryň her biriniň gatnaşygynyň derejesi we häsiýeti bilen kesgitlenýär.

(2) Bilelikde ýerine ýetirijiler özleriniň bilelikde eden jenaýaty üçin jenaýat kanunynyň bir maddasy boýunça jogap berýärler.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 16-njy sah.

(3) Guramaçynyň, meçew berijiniň we ýaranyň jogapkärçiligi şu Kodeksiň 33-nji maddasyna salgylanmak bilen ýerine ýetiriji ýaly Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň şol maddasy boýunça degişli bolýar.

(4) Eger özüne bagly bolmadyk ýagdaýlara görä, ýerine ýetiriji tarapyndan jenaýat ahyryna çenli ýetirilmedik halatynda, jenaýatyň galan şärikleri jenaýat edilmegini taýýarlamaga we jenaýat etmegiň kastyna düşmäge bile gatnaşandygy üçin jogapkärçilik çekýärler.

Şärikleriň jogapkärçiliginiň özbaşdaklygynda jenaýata gatnaşyjynyň häsiýetinden we derejesinden daşary etmişi hökmany we maddalaşdyryjy alamatlary ýa-da günäkäriň şahsyýetini häsiýetlendirýän obýektiv ýagdaýlary hem täsir edýär. Jenaýata gatnaşyjylygyň görnüşleri kriminal toparlaýyn döreýişlerini özünde saklaýar. Gatnaşyjylyk ýerine ýetirijiniň obýektiv tarapynyň häsiýeti boýunça ýönekeý we çylşyrymla bölünýär. Ýönekeý gatnaşyjylyk bolanda, gatnaşyjylygyň orunlary bölünmezligine aýdylýar. Çylşyrymly diýlip, gatnaşyjylygyň orunlara bölünmegine aýdylýar, ýagny ýerine ýetiriji bilen bir hatarda guramaçy, meçew beriji, ýaran ýüze çykýar. Guramaçynyň, meçew berijiniň we ýaranyň jogapkärçiligi Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 33-nji maddasyna salgylanmak bilen ýerine ýetiriji ýaly Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň şol maddasy boýunça degişli bolýar. Eger özüne bagly bolmadyk ýagdaýlara görä, ýerine ýetiriji tarapyndan jenaýat ahyryna çenli ýetirilmedik bolsa, galan şärikleri jenaýat edilmegini taýýarlamaga we jenaýat etmegiň kastyna düşmäge bile gatnaşandygy üçin jogapkärçilik çekýärler.

Şärikli jenaýat üçin jogapkärçiligiň esasy ýekelikde edilen jenaýat ýaly her bir şärikleriň Jenaýat kodeksinde göz önünde tutulan jenaýat düzüminiň ähli alamatlaryny jemleýän hereketi bolup durýar. Şonuň esasynda şärikleriň hereketini ýerine ýetirijiniň hereketinden aýratynlykda seredip bolmaz, sebäbi olar jenaýat düzüminiň obýektiv tarapyny ýerine ýetirmeýärler. Şol bir wagtyň özünde hem ýerine ýetiriji jenaýat düzüminiň obýektiv tarapyny ýerine ýetirýär, sebäbi onuň hereketi şärikleriň kömegi netijesinde bolýar. Jenaýatçylykly netije şärikleriň hereketleriniň umumylygy netijesinde ýüze çykýar. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 35-nji maddasynyň 1-nji böleginde şärikleriň jogapkärçiliginiň aýratynlygy kesgitleýji düzgünnamada

görkezilen. Şarikler jenaýaty bilelikde amala aşyryandyklary sebäpli, olaryň jogapkärçiligi ýerine ýetirijiniň hereketiniň maddalaşdyrylyşy ýaly jenaýat kanunynyň şol bir maddasy bilen kesgitlenýär. Beýleki tarapdan, her bir şarikdeş jenaýat etmekde hakyky gatnaşmagyň häsiýetine we derejesine baglylykda berk we aýratyn jogapkärçilik çekýär. Gatnaşmagyň häsiýeti şarikdeşiň jenaýat etmekde orny, wezipesi bilen kesgitlenýär, ýagny ol jenaýaty etmekde kim hökmünde gatnaşdy (ýerine ýetiriji, guraýjy, meçew beriji ýa-da ýaran). Derejedäki gatnaşyk onuň öz ornuny ýerine ýetirende işjeňlik ölçegi bilen kesgitlenen her bir şarikdeşiň jenaýat etmeklige hakyky goşan goşandyna düşünilýär. Her bilelikdäki ýerine ýetirijiniň öz hereketleri bilen jenaýat düzüminiň obýektiw tarapyňy bilelikde ýerine ýetirýändigini üçin olar jenaýat üçin Jenaýat kodeksiniň 33-nji maddasyna delillenmän, Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddasy boýunça jogap berýärler.

Şarikleriň jogapkärçiligi Jenaýat kodeksiniň Aýratyn bölegi tarapyndan kadalaşdyrylýar, sebäbi şarikler (guraýjy, meçew beriji, ýaran) ön belläp geçişimiz ýaly, öz hereketleri bilen jenaýat düzüminiň obýektiw tarapyňy özbaşdak ýerine ýetirmeýärler. Şeýle-de özləri jenaýatyň netijelerini ýüze çykarmaýarlar. Mundan başga-da, Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddalarynyň her birinde şarikleriň jogapkärçiligini anyklap bolmaýar, beýleki tarapdan, munuň hiç hili zerurlygy ýok, sebäbi Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň ulanylyan islendik düzümini şarikleriň jogapkärçiliginiň şertini kesgitlemekde ýeterlikdir. Şonuň üçin guraýjynyň, meçew berijiniň we ýaranyň jenaýat jogapkärçiligi Jenaýat kodeksiniň 33-nji maddasyna esaslanyp, jenaýat edilendigi üçin jezany göz önünde tutýan madda boýunça ýüze çykýar, ýöne haçan-da olar bir wagtyň özünde jenaýatyň bilelikde ýerine ýetirijileri bolsalar, bu ýagdaý kadadan çykma bolýar. Şarikleriň jogapkärçiligi jenaýatçylykly hereketiň ýerine ýetiriji tarapyndan gutaran döwri bilen kesgitlenýär. Ýerine ýetirijiniň hereketiniň gutaran döwrüne baglylykda (jenaýata taýýarlyk görmek ýa-da jenaýatyň kastyna düşmek) beýleki şarikler jenaýata taýýarlyk görmek ýa-da jenaýatyň kastyna düşmeklik üçin jogapkärçilik çekýärler. TJK-nyň 35-nji maddanyň 4-nji bölegi şarikleriň jenaýaty ýerine ýetirmekden meýletin boýun gaçyrmak kadasyny düzgünleşdirmeyär. Jenaýat

kodeksiniň 13, 14, 33-nji maddalaryna esaslanmak bilen bilelikdäki jenaýat etmekligi göz önünde tutýandyr. Şäriklere jenaýata taýýarlyk üçin jogapkärçilik diňe agyr we aýratyn agyr jenaýatlar üçin ýüze çykýar. Şeýle hem özüne bagly bolmadyk ýagdaýlara görä, beýlekileri jenaýat etmeklige başartmadyk meçew berijiniň jogapkärçiligi baradaky sorag anyklanylýar (agyr ýa-da aýratyn agyr jenaýat üçin). Başartmadyk meçew berijiniň hereketi TJK-nyň 13, 14, 33-nji maddalaryna degişli böleklerine salgylanmak bilen, beýlekileri jenaýatyny etmek üçin yrmak Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddasy boýunça jenaýata taýýarlyk görmek (agyr ýa-da aýratyn agyr) hökmünde maddalaşdyrylmaga degişlidir.

Jenaýat hukugynyň çäginde gatnaşyjylyk bilen bir hatarda özara baglanyşygy bilen tapawutlanmaýan, howpdan sebäpli garşylygy bolmadyk, ýerine ýetiriji tarapyndan amala aşyrylýan adamlaryň hereketi hem seredilýär. Şonuň bilen bir hatarda bu hereket mukdar alamyty we jenaýatçylykly etmişe bolan gatnaşygyna laýyklykda jenaýata gatnaşyjylygy ýatladýar. Ol jenaýata degişlilik diýlip atlandyrylýar. Jenaýata degişlilik – bu önünden beýlekilere wada bermezden, jenaýaty amala aşyrmaga gatnaşmadyk subýektiň hereketidir, ol jemgyýetçilik howply jenaýaty amala aşyrmagy ýenilleşdirýär. Şarikligiň jogapkärçiligi jenaýat etmekde olaryň her biriniň gatnaşygynyň derejesi we häsiýeti bilen kesgitlenýär. Bilelikde ýerine ýetirijiler özleriniň bilelikde eden jenaýaty üçin jenaýat kanunynyň bir maddasy boýunça jogap berýärler.

1. Jenaýata bile gatnaşmak barada düşünje nämeden ybarat?
2. Jenaýata bile gatnaşmaklygyň hukuk ähmiýeti nämeden ybarat?
3. Jenaýata bile gatnaşmaklygyň alamatlary nähili bolýar?
4. Jenaýat hukugy boýunça şarikligiň görnüşleri nähili bolýar?
5. Ýerine ýetirijiniň kadadan çykmagy nämeden ybarat?
6. Şarikligiň görnüşlere bölünişiniň ähmiýeti nämeden ybarat?
7. Deslapdan dilleşmek boýunça adamlaryň topary nähili bolýar?
8. Deslapdan dilleşmek boýunça guramaçylykly topar nähili bolýar?
9. Deslapdan dilleşmek boýunça jenaýatçylykly bileleşik tarapyndan jenaýaty edilmegi nämeden ybarat?
10. Şarikligiň esasynda jenaýat jogapkärçiliginiň bellenilişi nähili bolýar?
11. Şarikligiň görnüşleri boýunça jeza bellemek nämeden ybarat?

XV BAP. JEZA BARADA DÜŞÜNJE

Jenaýat kanuny jenaýaty jemgyýetçilik üçin howply, jenaýat kanunyna garşy gelyän, günäli we jeza berilýän etmiş hökmünde häsiýetlendirýär. Jezanyň maddy esasy – onuň jemgyýetiň bähbitleri üçin howplulygyny, jezanyň hukuk esasy – jenaýat kanunynyň kömegi bilen jenaýat edilmeginiň gadagan edilmeginiň kesgitlemegi. Jeza edilen jenaýat üçin döwletiň adyndand kazyýetiň hökümi esasynda berilýän jeza çäresidir. Döwletiň mejbury çäresi hökmünde kazyýetiň hökümi bilen bellenýän jeza, jenaýat etmekde günäkär diýlip ykrar edilen adama ulanylýar. Jezanyň esasynda jenaýat eden adamlar bellibir hukuklaryndan we azatlyklaryndan mahrum edilýärler ýa-da çäklendirýärler. Adamy günäkär diýip hasap etmek we oňa jezany bellemek üçin jenaýat düzüminiň esasy alamatlaryny subut etmeli. Jenaýat jogapkärçiligi kazyýetiň höküminde bellenen jezany çekmek bilen durmuşa geçirilýär. Şonuň esasynda jezanyň alamatlary şulardan ybarat bolup durýar:

1. Jeza adamyň kanunalaýyk özüni alyp barmadygy üçin bellenilýän döwlet mejbury çäresidir. Jeza diňe kazyýetiň hökümi bilen we döwletiň adyndand ulanylýar.

2. Jeza özüniň mazmuny we netijesiniň derejesi bilen beýleki çärelerden tapawutlanýar.

3. Jeza berk şahsy häsiýetde bellenýär we diňe anyk iş kesilene gönükdirilen, ony başga bir adama geçirip bolmaýar.

4. Jeza özüniň obýektiw mazmuny boýunça edilen jenaýat etmiş üçin jezadyr.

Türkmenistanyň JK-nyň 43-nji maddasynda Jeza diýen düşünje we onuň maksatlary¹ bellenen, (1) Jeza – edilen jenaýat üçin berilýän jeza temmisidir. Döwletiň mejbury çäresi hökmünde, kazyýetiň

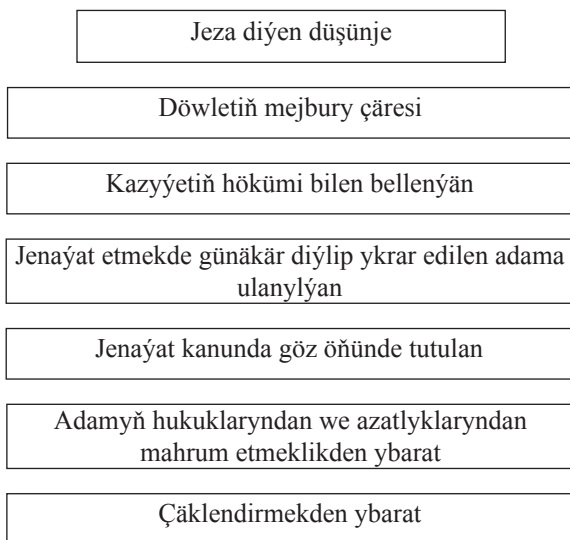
¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 22-23-nji sah.

hökümi bilen bellenýän jeza, jenaýat etmekde günäkär diýlip ykrar edilen adama ulanylýar we jenaýat kanunynda göz önünde tutulyşy ýaly, ony hukuklaryndan we azatlyklardan mahrum etmekden ýa-da çäklendirmekden ybarat bolup durýar. (2) Jeza – durmuş adalatlylygy dikeltmek, şeýle hem iş kesilen adamy düzetmek, täze jenaýatlaryň edilmeginiň önüni almak maksatlary bilen ulanylýar.

Maddanyň düzgünlerinden ugur alyp, jezanyň maksadyny ýüze çykarmak mümkindir. Jeza ahlak adalatlylygyny dikeltmek, iş kesilen adamlary düzetmek we täze jenaýat edilmeginiň önüni almak maksatlary bilen ulanylýar. Diýmek, jezanyň maksady şulardan ybaratdyr:

- a) durmuş adalatlylygyny dikeltmek;
- b) iş kesilen adamy düzetmek;
- ç) täze jenaýatlaryň önüni almak.

Durmuşda adalatlylygy dikeltmek jenaýat kanunynyň esasy ýörelgeleri bilen bagly bolup durýar. Her bir jenaýat eden adam jynsyna, bilimine, hünärine, dinine garamazdan, eden jenaýaty üçin jenaýat jogapkärçiligine çekilmelidir. Jenaýat eden adamy düzetmek, ony zähmetsöýer, jemgyýete peýdaly, kanunlary berjaý edýän we düzgünlere sylaşykly gatnaşýan adam etmektir. Täze jenaýatlaryň

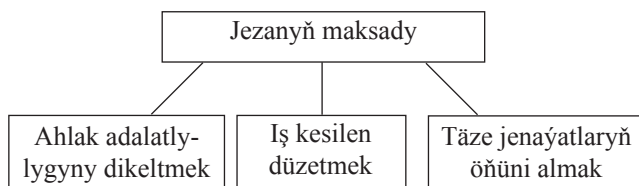

54-nji çyzgy. Jeza diýen düşünje

öňüni almak bolsa, ol öňüni alyş profilaktiki çäreleriň kömegi bilen adamlary jenaýat etmekden saklamakdyr.

Jezanyň mazmuny günäkärleriň eden etmişine laýyklykda olaryň hukuklaryny we azatlyklaryny çäklendirmekden ybaratdyr. Jeza çäresini çekýän adamyň hukuklarynyň we azatlyklarynyň çäklendirilmegi (kemsidilmegi) kanun esasynda hukuk güýjüne eýedir. Türkmen jemgyýetinde jezanyň zerurlygy jenaýatçylyga garşy alnyp barylýan göreşiň esasy serişdesi däl, ol çäre kömekçi serişde hökmünde hyzmat edýär, esasy üns bolsa hukuk bozulmalarynyň öňüni almaklyga we düşündiriş işlerini geçirmeklige berilýär. Jenaýat jeza çäresi dolandyrys we düzgün-nyzam çärelerinden we beýleki hukuk mejbur ediş çärelerinden şu aşakdaky aýratynlyklary bilen tapawutlanýar. Ýagny, jeza çäresi döwletiň adyndan kazyýet tarapyndan belleniýär, beýleki hukuk mejbur ediş çäreleri bolsa aýratyn döwlet-dolandyrys häkimiýet edaralarynyň adyndan we wezipeli adamlar tarapyndan bellenişlidir. Iş kesilenleri täzeden terbiýelemegiň we olary düzetmegiň tertibi jenaýat üçin bellenen jezanyň görnüşine, möçberine we çekilýän düzgünine laýyk gelmegidir. Ak ýürekden zähmet çekmegi islemeýän, agyr jenaýatlary ýerine ýetiren iş kesilenler babatynda has berk jeza çäresi belleniýär. Aýyplanýanyň eden etmişiniň agyrylyk derejesini we günäkäriň şahsyýeti baradaky maglumatlaryny nazara almak bilen jeza çäresi belleniýär. Hiç bir döwlet edarasy ýa-da wezipeli adamyň Türkmenistanyň kanun çykaryjy edarasy tarapyndan tassyklanany we kabul edilen TJK-nyň Aýratyn böleginiň maddasynyň sanksiýasynyň çäginde çykyp, jeza çäresini bellemäge haky ýokdur. Kazyýet tarapyndan jeza çäresini jemgyýetde durmuş adalatlylygy we jebir çekenini bozulan hukuklaryny we azatlyklaryny dikeltmek üçin ulanylýar. Jemgyýetde durmuş adalatlylygy bellibir çäklerde dikeldilýär, mysal üçin, ýetirilen öweziň zyýany bölekleyin ýa-da dolulygyna jerimäniň üsti bilen doldurylýar (töledilýär), emläk döwletiň adyna geçirilýär, düzediş işleri we beýleki jezalaryň görnüşleri ulanylýar. Şonuň netijesinde raýatlar, döwletiň günäkäre jeza çäresini bellemegi üpjün edip bilýändigine ynanyrlar.

Jezanyň ulgamy – bu ilki bilen, jenaýat kanunynda bellenen jezalaryň gutarnykly jemidir. Jezalaryň sanawyny Jenaýat kodek-

55-nji çyzgy. Jezanyň maksady

si kesgitleýär. Kanunda görkezilmedik jezany kazyýet belläp bilmeýär. Jezanyň sanawy kazyýet üçin hökmanydyr we onuň bellibir yzygiderliligi saklanylmalydyr. TJK-nyň 44-nji maddasy jezalaryň görnüşlerini¹ belleýär.

1. Jezanyň görnüşleri şular hasaplanylýar:

a) ýetirilen zyýany düzetmek borjuny üstüne ýüklemek;

b) jerime;

ç) bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum etmek;

d) döwlet sylaglaryndan, harby atlardan we beýleki atlardan mahrum etmek;

e) düzediş işleri;

ä) bellibir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemek;

j) emlägini muzdsuz almak;

g) azatlykdan mahrum etmek.

2. Harby gullukçylara harby gulluk boýunça çäklendirmeler we harby-düzediş bölümünde saklamak görnüşindäki jeza çäresi ulanylyp bilner.

Görşümüz ýaly, amala aşyrylan jenaýatlar üçin TJK-nyň kadalaryna laýyklykda dürli görnüşli jeza çäreleri ulanylyp bilner. Jenaýat kanunyň esasynda TJK-nyň çäginde çykyp, jeza çäresini ulanmak gadagan edilýär. Şeýlelikde, kazyýet her bir edilen jenaýat üçin jenaýat kanunçylygynda görkezilen çäkden ýokary jeza çäresini bellemäge hakly däl. Jezanyň görnüşi öz mazmuny, iş kesilene täsir ediş usuly, şerti boýunça kanunda bellenen çäkde we tertipde ulanmaga degişlidir.

Jezanyň ulgamy esasy we goşmaça jeza çärelerinden ybaratdyr. Olaryň görnüşleri TJK-nyň 45-nji maddasynda görkezilen. Jezalar

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 23-nji sah.

Jezanyň görnüşleri

1. Ýetirilen zyýany düzetmek borjyny üstüne ýüklemek

2. Jerime

3. Bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum etmek

4. Döwlet sylaglaryndan, harby atlardan we beýleki atlardan mahrum etmek

5. Düzediş işleri

6. Bellibir ýerde ýaşamak borjyny ýüklemek

7. Emläginiz muzdsuz almak

8. Harby gulluk boýunça çäklendirmeler.

9. Azatlykdan mahrum etmek

10. Harby-düzediş bölümünde saklamak

56-njy çyzgy. Jezanyň görnüşleri

Esasy jeza

Düzediş işleri

Harby gulluk boýunça çäklendirmek

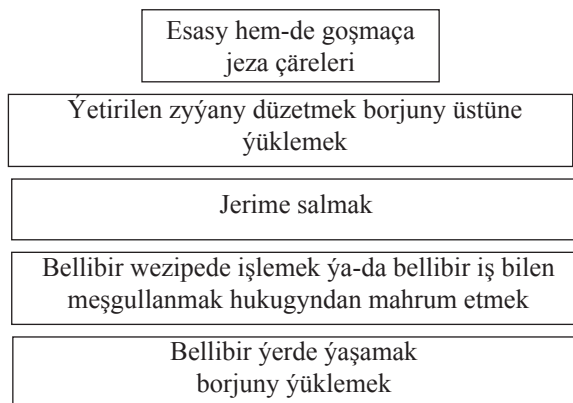
Harby-düzediş bölümünde saklamak

Azatlykdan mahrum etmek

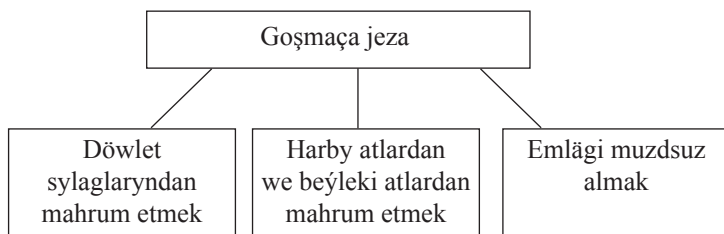
57-nji çyzgy. Esasy jeza çäreleri

görnüşini boýunça esasy we goşmaça jezalara bölünen¹, Ýagny, düzediş işleri, harby gulluk boýunça çäklendirmek, harby-düzediş bölümünde saklamak we azatlykdan mahrum etmek, diňe esasy jeza çäreleri hökmünde ulanylýar. Ýetirilen zyýany düzetmek borjyny üstüne ýüklemek, jerime salmak, bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum etmek, belli bir ýerde ýaşamak borjyny ýüklemek esasy şeýle hem goşmaça jeza çäreleri hökmünde ulanylyp bilner. Döwlet sylaglaryndan, harby atlardan we beýleki atlardan mahrum etmek, emlägi muzdsuz almak bolsa diňe goşmaça jeza çäreleri hökmünde ulanylýar.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 23-24-nji sah.

58-nji çyzgy. Esasy hem-de goşmaça jeza çäreleri

59-njy çyzgy. Goşmaça jeza çäreleri

1. Esasy jeza çärelerine degişli düzediş işleri, harby gulluk boýunça çäklendirmek, harby-düzediş bölümünde saklamak we azatlykdan mahrum etmek diňe özbaşdak jeza çäreleri görnüşinde bellenilýär. Olary bir-biri bilen bilelikde ulanmak mümkin däl.

2. Esasy we goşmaça jeza çärelerine degişli ýetirilen zyýany düzetmek borjuny üstüne ýüklemek, jerime salmak, bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum etmek, bellibir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemek çäreleri hem aýratynlykda we beýleki çäreler bilen bilelikde ulanylyp bilner.

3. Goşmaça jeza çärelerine degişli döwlet sylaglaryndan, harby atlardan we beýleki atlardan mahrum etmek, emlägi muzdsuz almak çärelerini aýratynlykda ulanyp bolmaýar. Hökmany suratda olar esasy jeza çäresi bilen bilelikde ulanylmalydyr.

Hemmämize mälüm bolşy ýaly, esasy jeza çärelerine degişli: 1) düzediş işleri, 2) harby gulluk boýunça çäklendirme, 3) harby-düzediş bölümünde saklamak, 4) azatlykdan mahrum etmek jezalar diňe özbaşdak görnüşinde bellenilýär we olary biri-biri bilen bilelikde ulanmak bolmaýar.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 51-nji maddasy¹ harby gulluk boýunça çäklendirmeler baradaky kadalary düzgünleşdirýär. “Harby gulluk boýunça çäklendirme

1. Ofiserler düzüminden bolan harby gullukçylara, şeýle hem borçnama boýunça harby gullugy geçýän harby gullukçylara iş kesilende şu Kodeks bilen göz önünde tutulan halatlarda iki aýdan iki ýyla çenli möhlet bilen harby gulluk boýunça çäklendirme ulanylýar, şonuň ýaly-da kazyýet işiniň ýagdaýyny we iş kesilen adamyň şahsyýetini nazara alyp, iki ýyldan ýokary bolmadyk möhlete azatlykdan mahrum etmegiň deregine, hut şol möhlete harby gulluk boýunça çäklendirme ulanmagy maksada laýyk diýlip hasaplanan ýagdaýynda ulanylýar.

2. Harby gulluk boýunça çäklendirmä iş kesilen adamyň pul girdejisinden kazyýetiň hökümi bilen bellenilen möçberde, baş göterimden ýigrimi göterime çenli çäklerde pul tutulyp, döwletiň girdejisine geçirilýär. İş kesilen adam harby gulluk boýunça çäklendirme jezasyny çekýän döwründe onuň wezipesi, harby ady ýokarlandyrylyp bilinmez, emma jeza möhleti oňa nobatdaky harby ady dakmak üçin we köp wagt gulluk edeni üçin pensiýa bellemäge gulluk ediş möhleti hökmünde hasap edilmeýär”.

Ofiserler düzüminden bolan harby gullukçylara, şeýle hem borçnama boýunça harby gullugyny geçýän harby gullukçylara iş kesilende, olara Türkmenistanyň Jenaýat kodeksinde göz önünde tutulan halatlarda iki aýdan iki ýyla çenli möhlet bilen harby gulluk boýunça çäklendirme ulanylýar. Harby gulluk boýunça çäklendirme esasynda iş kesilen adamyň pul girdejisinden kazyýetiň hökümi bilen bellenilen möçberde, baş göterimden ýigrimi göterimine çenli çäklerde pul tutulyp, döwletiň

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 27-28-nji sah.

girdejisine geçirilýär. Harby gulluk boýunça çäklendirme jeza çäresi diňe harby gullukçylaryň harby jenaýatlary edenleri üçin belenilýär. Türkmenistanyň Goranmak ministrligi bilen ýazmaça görnüşde harby gulluk geçmek barada şertnama baglaşýan raýatlar şertnama boýunça harby gullugy geçýänler diýlip hasap edilýärler. Harby gulluk boýunça çäklendirme jeza çäresi belenen adama ahlak täsir edilýär, ýagny jeza çäresini çekýän döwründe onuň wezipesi we harby ady ýokarlandyrylyp bilinmez we onuň aýlyk gazanjyndan her aý döwletiň haýryna pul tutulyp alynýar. Harby gulluk boýunça jeza çäresiniň ýerine ýetirilişine gözegçilik iş kesilen harby gullukçynyň harby bölüminiň serkerdesiniň üstüne ýüklenilýär.

TJK-nyň 54-nji maddasy Harby-düzediş bölümünde saklamak¹ düzgünini belleýär:

1. Çagyryş boýunça harby gullugy geçýän harby gullukçylar jenaýat kanunynda göz önünde tutulan harby jenaýaty eden halatlarynda, olary üç aýdan iki ýyla çenli möhlet bilen harby-düzediş bölümünde saklamak belenilýär, şeýle hem jenaýatyň häsiýeti we günäkäriň şahsyýeti baradaky maglumatlar iki ýyldan ýokary bolmadyk azatlykdan mahrum edilmegini harby-düzediş bölümünde kazyýete çekileni saklamak bilen çalşyrmagyň mümkindigine şaýatlyk edýän halatlarynda olary harby-düzediş bölümünde saklamak belenilýär.

2. Azatlykdan mahrum etmäge derek harby-düzediş bölümünde saklanylanda, şu bölümde saklamagyň möhleti bir güne bir gün hasabyndan kesgitlenilýär.

Harby-düzediş bölümünde saklamak jeza çäresi diňe harby gullukçylara degişlidir. Harby gullukçylara iki aýdan iki ýyla çenli möhlet bilen harby-düzediş bölümünde saklamak jezasy belenilýär. Kazyýet jenaýatyň häsiýetini we iş kesileniň şahsyýeti baradaky maglumatlary nazara alyp, mümkindigine şaýatlyk edýän halatlarynda iki ýyldan ýokary bolmadyk azatlykdan mahrum edilmegini harby-düzediş bölümünde saklamak bilen çalşyp bilýär. Emma, azatlykdan mahrum etmäge derek harby-düzediş bölümünde saklamak möhleti bir güne bir gün hasabyndan kesgitlenilýär.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 29-30-njy sah.

Şol sanda Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 50-nji maddasy düzediş işleriniň tertibini düzgünleşdirýär.

1. Düzediş işleri iki aýdan iki ýyla çenli möhlet bilen belenilýär we kazyýetiň hökümüne laýyklykda, bu düzediş işleri iş kesilen adamyň işleýän ýerinde ýa-da iş kesilen adamyň ýaşayan çägindeki beýleki ýerlerde geçirilýär. Düzediş işlerine höküm edilen adamyň gazanjyndan kazyýetiň hökümünde belenilen möçberde, gazanjyň baş göteriminden ýigrimi göterimine çenli bolan çäklerde döwletiň haýryna pul tutulyp alnyp galynýar.

2. Düzediş işleri zähmet çekmäge ukypsyzlara, on altı ýaşyna ýetmedik adamlara, göwreli aýallara we çaga seretmek boýunça rug-satda bolýan aýallara, pensiýa ýaşyna ýeten adamlara, şeýle hem harby gullukçylara, okuwçylara we ýokary okuw jaýlarynyň talyplaryna ulanylmaýar.

3. Düzediş işleriniň bolunýan wagty umumy zähmet stažyna goşulmaýar. Düzediş işlerinde bolýan döwründe ak ýürekli işläň bolsa we özüni görelde alyp baran bolsa, iş kesilen jeza möhletini dolduranyndan soňra, zähmetkeşler toparynyň haýyşy boýunça, şeýle hem iş kesileniň haýyşy boýunça düzediş işlerinde bolnan döwri kazyýet umumy zähmet stažyna goşup biler.

4. Düzediş işlerinde bolmakdan zannyýamanlyk bilen boýun gaçyryýan mahalynda, kazyýet düzediş işleriniň gutarmadyk möhletini azatlykdan mahrum etmegiň bir gününü düzediş işleriniň üç gününe hasaplamak bilen, azatlykdan mahrum etmek görnüşindäki jeza bilen çalşyryp biler¹.

Düzediş işleri esasy jeza çäresi bolup, diňe Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddalarynda görkezilen halatynda ulanylýar. Düzediş işleri iki aýdan iki ýyla çenli möhlet bilen belenilýär we kazyýetiň hökümüne laýyklykda, düzediş işleri iş kesilen adamyň işleýän ýerinde ýa-da iş kesilen adamyň ýaşayan çägindeki beýleki ýerlerde geçirilýär. Düzediş işlerine iş kesilen adamyň gazanjyndan kazyýetiň hökümünde belenilen möçberde, gazanjyň baş göteriminden ýigrimi göterimine çenli bolan çäklerde döwletiň haýryna pul tutulyp alnyp galynýar. Haçan-da iş kesilen je-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 26-27-nji sah.

rimäni tölemekden bilkastlaýyn boýun gaçyrýan bolsa, düzediş işleri jerimäniň ýerine bellenip bilner. Düzediş işleri iş kesilen adamlara ahlak täsir edýär, ýagny iş kesilen adam jeza çäresiniň doldurýan wagtynda iş ýerini üýtgetmäge hakly dälir we onuň aýlyk haky azaldylýar.

Düzediş işleriniň ýeri, jeza çäresi bellenen adamyň iş ýeri, eýeçiligiň görnüşine garamazdan, dürli kärhana, gurama we edara bolup biler. Düzediş işleriniň dolandyrylýan wagty iş kesilen adamlara öz islegi boýunça işden çykмага ýol berilmeýär. İşden çykamak üçin diňe ýerine ýetiriş inspeksiýasynyň razylgy bolan wagtynda ýol berilýär. İşden boşan iş kesilen adam başga bir işe girmäge ýa-da zähmet biržasynda hasaba durmaga borçludur.

Düzediş işleri zähmet çekmäge ukypsyzlara, on altýaşyňa ýetmedik adamlara, göwreli aýallara we çaga seretmek boýunça rugsatda bolan aýallara, pensiýa ýaşyňa ýeten adamlara, şeýle hem harby gullukçylara, okuwçylara we ýokary okuw jaýlarynyň talyplaryna ulanylmaýar. Kämillik ýaşyňa ýetmedikler üçin TJK-nyň 86-njy maddasynda görkezilen düzgün degişlidir, “Düzediş işleri diňe on altýaşyňa ýeten, zähmet çekmäge ukyply kämillik ýaşyňa ýetmediklere özläriniň iş ýerlerinde, eger kämillik ýaşyňa ýetmedik işlemeýän we okamaýan bolsa, iş kesileniň ýaşaýan ýeriniň çägindeki başga ýerlerinde bir ýyla çenli möhlet bilen ulanylýar”.¹ Düzediş işleriniň dolunýan wagty umumy zähmet stažyna goşulmaýar. Düzediş işlerinde bolýan döwründe ak ýürekli işläň bolsa we özüni görlede-li alyp baran bolsa, iş kesileniň jeza möhletini doldurandan soňra, zähmetkeşler toparynyň haýyşy boýunça, şeýle hem iş kesileniň haýyşy boýunça düzediş işlerinde bolnan döwri kazyýet umumy zähmet stažyna goşup biler. Düzediş işlerinde bolmaktan zannyýamanlyk bilen boýun gaçyrýan mahalynda, kazy düzediş işleriniň gutarmadyk iş kesilen bölegini azatlykdan mahrum etmegiň bir gününü düzediş işleriniň üç gününe deňeştirmek bilen, azatlykdan mahrum etmek görnüşindäki jeza bilen çalşyryp biler.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 51-nji sah.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 53-nji maddasy¹ azatlykdan mahrum etmek baradaky kadalary düzgünleşdirýär. “Azatlykdan mahrum etmek:

1) Azatlykdan mahrum etmek iş kesileni düzediş edarasynda ýa-da türmä ýerleşdirmek arkaly ony üzňelikde saklamakdan ybaratdyr.

2) Azatlykdan mahrum etmek alty aýdan on baş ýyla çenli möhlet bilen bellenilýär. Şu Kodeksde göz önünde tutulan aýratyn halatlarda azatlykdan mahrum etmek ýigrimi baş ýyla çenli möhlet bilen bellenilýär.

3) Jenaýatlaryň jemi boýunça we hökümleriň jemi boýunça jeza bellenende azatlykdan mahrum etmegiň möhletleri bölekleyin ýa-da doly goşulan halatynda, azatlykdan mahrum etmegiň ýokary möhleti on baş ýyldan, şu Kodeksde göz önünde tutulan aýratyn halatlarda ýigrimi baş ýyldan artyk bolup bilmez”.

Azatlykdan mahrum etmek jezasy diňe düzediş edaralarynda ýa-da türme düzgüni esasynda geçirilýär. Azatlykdan mahrum etmekliginiň möhleti alty aýdan ýigrimi ýyla çenli bellenilýär. Jenaýatlaryň jemi boýunça we hökümleriň jemi boýunça bellenende azatlykdan mahrum etmegiň möhletleri bölekleyin ýa-da doly goşulan halatynda, azatlykdan mahrum etmegiň ýokary möhleti ýigrimi baş ýyldan artyk bolup bilmez. TJK-nyň 87-nji maddasynda bellenilişi ýaly, kämilik ýaşyna ýetmedikleri azatlykdan mahrum etmek on ýyldan ýokary bolmadyk möhletde, aýratyn agyr jenaýat üçin bolsa on baş ýyldan ýokary bolmadyk möhletde bellenilýär. Höküm çykarylan pursadynda on sekiz ýaşyna ýetmedik adama azatlykdan mahrum etmek görnüşindäki jeza möhletini doldurmak terbiýeleýiş edarasynda bellenilýär².

Eger-de düzediş işleri azatlykdan mahrum etmekligi çäklendirmek baradaky jeza çäresi bilen çalşyrylan ýagdaýynda, TJK-nyň 50-nji maddasynda³ görkezilişi ýaly “Düzediş işlerinde bolmakdan zannyýamanlyk bilen boýun gaçyrýan mahalynda, kazyýet düzediş

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 29-njy sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 51-52-nji sah.

³ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 26-27-nji sah.

işleriniň gutarmadyk möhletini azatlykdan mahrum etmegiň bir gününü düzediş işleriniň üç gününe hasaplamak bilen, azatlykdan mahrum etmek görnüşindäki jeza bilen çalşyryp biler”. Azatlykdan mahrum etmek jeza çäresi esasy jeza çäresi bolup, ol diňe Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddalarynda göz önünde tutulan sanksiýa arkaly belleniýär. Azatlykdan mahrum etmegiň maksady iş kesilenleri jemgyýetden üzňe saklap, olaryň hukuklaryny kanun esasynda çäklendirip, olaryň düzelmeklerini we gaýtadan terbiýelenmeklerini gazanmakdan ybaratdyr. Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddalarynda görkezilen sanksiýalaryň möhletinden çykyp, jeza çäresini belläp bolmaýar, ýöne aýratyn ýagdaýlarda Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddalarynda göz önünde tutulan möhletden çykyp, edilen etmişler üçin jeza möhletlerini goşmak arkaly bellemek mümkindir.

Türkmen jemgyýetiniň durmuşynda geçirilýän özgertmeleriň häzirki tapgyry, möçberleri we çuňlugy bilen tebigy ýagdaýda hukuk goraýjy edaralaryň ulgamy iň möhüm pudaga öwürüldi. Milletiň Lideri Gurbanguly Berdimuhamedow ýurdumyzyň döwlet howpsuzlyk geňeşiniň mejlislerinde şol düzümleri mundan beýläk-de reformirlmek boýunça täze wezipeleri belledi. Şunuň bilen baglylykda, Türkmenistanyň Prezidenti adam hukuklary boýunça halkara talaplara laýyklykda hukuk goraýjy edaralaryň işini kesgitleýän kanunlaryň ulgamyny kämilleşdirmegiň birnäçe meselelerini çözmäge wagt ýetendigini nygtady. Döwlet Baştutany, hususan-da, bu ulgamdaky regörnüşleriň täze tapgyrynda jenaýat iş ýörediş kanunçylygyny mundan beýläk-de liberallaşdyrmagyň, türmelerde we koloniýalarda (terbiýeçilik edaralarynda) iş kesilenleriň saklanyşyna jemgyýetçiligiň has giňden gözegçilik etmeginiň, agyr jenaýatlar üçin iň ýokary jeza möhletini 25 ýyldan 15 ýyla çenli azaltmagyň, Jezanyň görnüşi hökmünde pul jerimeleriniň girizilmeginiň, kazyýetlerde işlere garalan mahaly adwakatura institutynyň ornuny we ähmiýetini ýokarlandyrmagyň, gözegçilik geňeşlerini döretmegiň, koloniýalarda (terbiýeçilik edaralarynda) dürli önümçilikleri guramak arkaly iş kesilenleri zähmet terbiýesine çekmegiň göz önünde tutulýandygyny belledi.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 45-nji maddasynyň ikinji bendi esasy we goşmaça jeza çäresini göz önünde tutmak bilen, şu aşakdaky jeza çärelerini öz içine alýar:

1. Ýetirilen zyýany düzetmek borjuny üstüne ýüklemek.
2. Jerime.
3. Bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanma hukugyndan mahrum etmek.

4. Bellibir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemek.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 46-njy maddasy¹ ýetirilen zyýany düzetmek borjuny üstüne ýüklemek baradaky kadalary düzgünleşdirýär. “Ýetirilen zyýany düzetmek borjuny üstüne ýüklemek:

1. Ýetirilen zyýany düzetmek borjuny üstüne ýüklemek, munuň özi ýetirilen zyýany hakykatdan-da aradan aýyrmakdan, maddy we ahlak zyýanyň öwezini dolmakdan we ejir çekenden jemagat önünde ötünç soramakdan ybaratdyr.

2. Ýetirilen zyýany düzetmek borjuny üstüne ýüklemek görnüşinde jeza, haçan-da kazyýet ýetirilen zyýanyň möçberini, ony düzetmegiň hakyky mümkinçiliginiň bardygyny we günäkäriň şahsyýeti baradaky maglumatlary hasaba almak bilen iş kesilýäniň ýetirilen zyýany düzetmäge ukyplydygyny ykrar edýän halatynda bellenilip bilner.

3. Eger iş kesilen adam ýetirilen zyýany düzetmek borjuny ýerine ýetirmekden boýun gaçyryýan bolsa, onda kazyýet şol jezany jerime salmak ýa-da Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň haýsy maddasy bilen iş kesilen bolsa, şonda bellenen çäklerde düzediş işleri bilen çalşyryp biler. Eger jezanyň görkezilen görnüşleri maddanyň sanksiýasynda göz önünde tutulmadyk bolsa, onda olar Jenaýat kodeksiniň 47–50-nji maddalarynda kesgitlenen in pes möçberde bellenilýär”.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 24-nji sah.

Ýetirilen zyýany düzetmek borjyny üstüne ýüklemek, munuň özi ýetirilen zyýany hakykatdan aradan aýyrmakdan, maddy we ahlak zyýanyň öwezini dolmakdan ýa-da ejir çekenden jemgyýetiň öňünden öňüň soramakdan ybaratdyr. Ýetirilen zyýany düzetmek we onuň öwezini doldurmak Günä geçmek we Rehim etmek çäreleriniň esasy talaby bolup durýar. Ýetirilen zyýany düzetmek we onuň öwezini doldurmak jeza çäresi, esasanam, betnebislik niýeti bilen eýeçilige garşy edilen jenaýatlaryň edilmegi üçin ýüze çykýar. Eger kazyýetiň hökümünüň esasynda iş kesilen ýetirilen zyýany düzetmek borjyny ýerine ýetirmekden boýun gaçyryýan bolsa, onda kazyýet şol jezany jerime salmak ýa-da Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň haýsy maddasy bilen iş kesilen bolsa, şonda bellenen çäklerde jezany düzediş işleri bilen çalşyryp biler. Eger jezanyň görkezilen görnüşleri maddanyň sanksiýasynda göz önünde tutulmadyk bolsa, onda olar Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 47–50-nji maddalarynda kesgitlenen möçberinde bellenilýär.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 47-nji maddasy jerime baradaky kadalary düzgünleşdirýär “Jerime”¹:

1) Jerime Jenaýat kodeksi bilen göz önünde tutulan çäklerde salynýan, jeza bellenilýän pursadyna çenli Türkmenistanyň kanunçylygy tarapyndan zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň bellibir sanyna laýyk gelýän möçberinde pul töletmekdir.

2) Jerime zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň başından iki ýüzüsine çenli möçberinde bellenilýär.

3) Jerimäniň möçberi edilen jenaýatyň agyrlygyna baglylykda, iş kesileniň emläk ýagdaýyny nazara alnyp, kazyýet tarapyndan bellenilýär.

4) Jerime goşmaça jeza görnüşinde, eger ol degişli jenaýat üçin gös-göni jogapkärçiligi kesgitleýän kadada diňe goşmaça jeza hökmünde göz önünde tutulan bolsa, diňe şeýle halatlarda bellenilip bilner.

5) Eger kazyýet tarapyndan esasy jeza çäresi hökmünde bellenen jerimäni tölemekden bilkastlaýyn boýun gaçyrylan halatynda, je-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 24-25-nji sah., “Türkmenistan” gazetini. 01.12.2010.

rime kazyýet tarapyndan şu Kodeksiň Aýratyn böleginiň degişli maddasynda ýa-da onuň degişli böleginde görkezilen jezanyň görnüşleri bilen çalşyrylyp bilner.

6. Jerime özbaşdak girdejisi bolmadyk adamlara, şeýle hem çagyryş boýunça harby gullugy geçýän harby gullukçylara jeza hökmünde ulanylmaýar”.

Jerime esasy jeza çäresi we goşmaça jeza çäresi görnüşinde ulanylyp bilner. Eger ol degişli jenaýat üçin gös-göni jogapkärçiligi kesgitleýän kadada diňe goşmaça ýa-da esasy jeza hökmünde göz önünde tutulan bolsa, jerime diňe şeýle halatlarda bellenilip bilner. Jerime Türkmenistanyň Jenaýat kodeksinde göz önünde tutulan çäklerde salynýan, zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň bellibir sanyna laýyk gelýän möçberinde pul töletmekdir. Jerime zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň başisinden iki ýüzüsine çenli möçberinde bellenilýär. Jerimäniň möçberi edilen jenaýatyň agyrylygyna baglylykda, iş kesileniň emläk ýagdaýy nazara alnyp, kazyýet tarapyndan bellenilýär. Jerime haryt ýa-da zat üsti bilen alnyp bilinmeýär. Jerime özbaşdak girdejisi bolmadyk adamlara, şeýle hem çagyryş boýunça harby gullugy geçýän harby gullukçylara jeza hökmünde ulanylmaýar.

Kazyýet tarapyndan esasy jeza çäresi hökmünde bellenen jerimäni iş kesilen tölemekden bilkastlaýyn boýun gaçyran halatynda, jerime kazyýet tarapyndan TJK-nyň Aýratyn böleginiň degişli maddasynda ýa-da onuň degişli böleginde görkezilen jezanyň görnüşleri bilen çalşyrylyp bilner.

Jerime jezanyň görnüşleriniň sanawynda birinji orunda ýerleşdirilendir. Bu hem onuň kanun çykaryjy tarapyndan jezanyň in bir netijeli görnüşidigini we kazyýet tejribesinde günäkäriň şahsyýetini we işiň ýagdaýlaryny öwrenmek bilen ynanylyr. Jezanyň bu görnüşini bellenende, kazyýet Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddalarynda göz önünde tutulan mümkinçilikleri nazara almalydyr. Jerime iş kesilene ahlak taýdan täsir etmek arkaly, onuň jenaýaty edenigini, döwlet tarapyndan ýazgarylýandygyny we maddy taýdan täsir etmek bilen günäkäriň, jenaýatkäriň emlägine oňaysyz täsir etmegiň görnüşini esasynda hasaplanýar. Jerime Jenaýat kodeksiniň Aýratyn

böleginiň maddalarynda göz önünde tutulan ýagdaýlarynda bellenen bilner. Şeýle hem jerime Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddalarynda göz önünde tutulan jezanyň görnüşleriniň iň bir ýeňil jeza çäresi hökmünde bellenen bilner. Eger-de jerime Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň maddalarynyň sanksiýalarynda goşmaça jeza çäresi hökmünde hökmany ulanmaly bolsa, onda kazyýet jerimäni goşmaça jeza çäresi hökmünde ulanmaga haklydyr. Jerime uly bolmadyk ýa-da ortaça agyr jenaýatlar üçin bellenen bilner. Azatlykdan mahrum etmek jeza çäresini çekýän iş kesileniň jezasy doly çekilmedik bolsa, onuň galan bölegi jerime bilen çalşyrylyp bilner. Şeýle hem jezanyň çekilip gutarylmadyk bölegi aýallar, göwreli aýallar hem-de sekiz ýaşyna ýetmedik çagalary bar aýallar üçin jeza çäresiniň çekilmedik bölegi jerime bilen çalşyrylyp bilner.

Jerimäni önünden almagyň tertibi kanun arkaly bellenen, ol kazyýetiň hökümi kanuny güýjüne giren pursadyndan otuz gününň dowamynda iş kesilen tarapyndan tölenmäge degişlidir. Eger-de iş kesilen görkezilen möhletde jerimäni tölemese ýa-da iş kesileniň jerimäni tölemäge mümkinçiligi bolmadyk bolsa, onda kazyýet iş kesileniň haýyşnamasy ýa-da kazyýet ýerine ýetirijisiniň netijesi esasynda jerimäni töletmekligi bir ýyla çenli möhlete gaýra goýmak barada kesgitnama kabul edip bilýär. İş kesilenlere jerimäni töletdirmek düzgüni Türkmenistanyň Raýat iş ýörediş kanunçylygynda bellenen tertipde ýerine ýetirmäge degişlidir. Jerimäni önünden töledip almaklygy kazyýetiň hökümi esasynda emlägiň muzdsuz almagy bilen bagly bolup durýar.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 48-nji maddasy¹ bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum etmek baradaky kadalary düzgünleşdirýär. “Bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum etmek

1) bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum etmek, munuň özi döwlet gullugynda, ýerli öz-özünü dolandyryş edaralarynda, eýeçiligiň islendik görnüşlerindäki kärhanalarda ýa-da jemgyýetçilik birleşiklerinde bellibir

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 25-26-njy sah.

wezipede işlemegi ýa-da bellibir professional ýa-da başga iş bilen meşgullanmagy gadagan etmekden ybaratdyr;

2) bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum etmek esasy jeza hökmünde bir ýyldan baş ýyla çenli möhlete, goşmaça jeza hökmünde bir ýyldan üç ýyla çenli möhlete bellenilýär;

3) bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum etmeklik, eger günäkäriň eden Jenaýatynyň häsiýeti boýunça we şahsyýeti hakyndaky maglumatlary hasaba almak bilen onuň bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir professional ýa-da başga bir iş bilen meşgullanmak hukugyny onda galdyrmagy kazyýetiň mümkin däl diýlip hasap eden ýagdaýynda, ol degişli jenaýat üçin jezanyň görnüşi hökmünde görkezilmedik halatlarynda-da goşmaça jeza hökmünde bellenilip bilner;

4) bu jeza jerimä we düzediş işlerine goşmaça jeza hökmünde bellenende, şeýle hem şertleýin iş kesilende, onuň möhleti hökümiň kanuny güýje giren pursadyndan hasaplanylýp başlanýar. Bu jeza azatlykdan mahrum etmäge goşmaça hökmünde bellenende, onuň möhleti esasy jezanyň dolan pursadyndan başlap hasaplanylýar”.

Bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum etmegiň özi iş kesilen adamyň bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyny çäklendirýär. Kazyýetiň bellän möhletiniň dowamynda iş kesilen adam şol hukugyndan mahrum edilýär, onuň hukuklarynyň çäklendirilmegi döwlet gullugynda, ýerli öz-özünü dolandyryş edaralarynda, eýeçiligiň islen-dik görnüşlerindäki kärhanalarda ýa-da jemgyýetçilik birliklerinde bellibir wezipede işlemegi ýa-da bellibir professional ýa-da başga iş bilen meşgullanmagy gadagan etmekden ybaratdyr. Bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum etmek esasy jeza çäresi hökmünde bir ýyldan baş ýyla çenli möhlete, goşmaça jeza hökmünde bir ýyldan üç ýyla çenli möhlete bellenilýär. Şonda iş kesilen bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum edilýär. Eger günäkäriň eden jenaýatynyň häsiýeti boýunça onuň bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir professional ýa-da başga bir iş bilen meşgullanmak hukugy

kazyýetiň höküminiň esasynda galdyrylmadyk bolsa, onda ol adam bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyny kesgitlenen möhletde ýitirýär. Bu jeza jerimäniň we düzediş işleriniň ýanynda goşmaça jeza çäresi hökmünde bellenen, şeýle hem şertleýin iş kesilende, onuň möhleti hökümiň kanuny güýje giren pursadyndan hasaplanyp başlanýar. Bu jeza azatlykdan mahrum etmäniň ýa-da harby düzediş bölümüne ibermäniň ýanynda goşmaça jeza çäresi hökmünde bellenilse, onuň möhleti esasy jezanyň dolan pursadyndan başlap hasaplanylýar.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 51¹-nji maddasy “Bellibir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemek” baradaky kadalary düzgünleşdirýär:

1) bellibir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemek iş kesileni bellibir ýerde hökmany ýerleşdirmek bilen, ony ýaşaýan yerinden daşlaşdyrmakdan ybaratdyr;

2) bellibir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemegiň esasy jezasy hökmünde baş ýyldan on baş ýyla çenli möhlete we goşmaça jeza hökmünde iki ýyldan baş ýyla çenli möhlete bellenilýär;

3) jenaýat edilýänçä on sekiz ýaşy dolmadyk adamlar barasynda, şeýle hem birinji we ikinji topardaky maýyplar, pensiýa ýaşyna ýeten adamlar, göwreli aýallar we sekiz ýaşyna çenli çagalary bolan aýallar barada bellibir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemek ulanylmaýar;

4) bellibir ýerde ýaşamak borjy ýüklenen, jezany çekmekden zannyýamanlyk bilen boýun gaçyran we şu maksatlar bilen hökmany ýaşamaly yerden onuň giden halatynda jezany yerine ýetirýän edaranyň tekliplnamasy boýunça kazyýet öz kesgitlemesi bilen şeýle adamy azatlykdan mahrum etmek görnüşinde jezany çekmek üçin düzediş edarasyna ibermäge haklydyr. Şunda hökmany ýaşamaly yerlerde bolnan wagt bellibir ýerde hökmany ýaşalan bir günü azatlykdan mahrum etmegiň bir gününe deň diýlip hasaba alynýar. Jezany çekmekden boýun gaçyrmak maksady bilen, hökmany ýaşamaly yerini taşlap giden wagty bellibir ýerde hökmany ýaşamaly möhletiň hasabyna alynmaýar;

5) eger iş kesilip, bellibir ýerde ýaşamak borjy ýüklenilen adam jenaýat etse, kazyýet oňa şu Kodeksiň 64-nji maddasynyň kadalary boýunça jeza belleýär”.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 28-29-njy sah.

Bellibir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemek jezasy 2000-nji ýylyň 23-nji martyndan bäri ulanylýar. Bellibir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemek jezasy bellenen halatynda iş kesilen belli bir ýerde hökmany ýerleşdirilýär we öňki ýaşayan ýerinden daşlaşdyrylýar. Bellibir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemek esasy jezasy hökmünde baş ýyldan on baş ýyla çenli möhlete we goşmaça jeza hökmünde iki ýyldan baş ýyla çenli möhlete bellenilýär. Jenaýat edilýänçä on sekiz ýaşy dolmadyk adamlar, şeýle hem birinji we ikinji topardaky maýyplar, pensiýa ýaşyna ýeten adamlar, göwreli aýallar we sekiz ýaşyna çenli çagalary bolan aýallar barada belli bir ýerde ýaşamak borjuny ýüklemek jeza çäresi ulanylmaýar. Eger-de bellibir ýerde ýaşamak borjy ýüklenen jezany çekmekden zannyýamanlyk bilen boýun gaçyryp, hökmany ýaşamaly ýerden giden halatynda, jezany ýerine ýetirýän edaranyň tekliplamasy boýunça kazyýet öz kesgitlemesi bilen şeýle adamy azatlykdan mahrum etmek görnüşinde jezany çekmek üçin düzediş edarasynda ibermäge haklydyr.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 45-nji maddasynyň 3-nji bölegi goşmaça jeza çäresini göz önünde tutmak bilen, şu aşakdaky jeza çärelerini öz içine alýar:

1. Döwlet sylaglaryndan, harby atlardan we beýleki atlardan mahrum etmek.

2. Emlägi muzdsuz almak.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 49-njy maddasy döwlet sylaglaryndan, harby atlardan ýa-da beýleki atlardan mahrum etmek baradaky kadalary düzgünleşdirýär. “Döwlet sylaglaryndan, harby atlardan ýa-da beýlek atlardan mahrum etmek”¹:

1) agyr ýa-da aýratyn agyr jenaýat edenligi üçin iş kesilen mahalda, harby, ýörite ýa-da beýleki ady bar bolan adam kazyýetiň hökümi boýunça şol atdan mahrum edilip bilner;

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 26-njy sah.

2) Türkmenistanyň ordeni, medaly bilen sylaglanan ýa-da Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan dakylan hormatly ady ýa-da harby ady ýa-da başga bir ady bolan adama agyr ýa-da aýratyn agyr jenaýat üçin iş kesilen mahalynda, kazyýet höküm çykaranda günäkäriň şahsyýeti hakyndaky maglumatlary hasaba almak bilen, iş kesilen adamy ordenden, medaldan, hormatly atdan, harby atdan ýa-da başga atdan mahrum etmek barada Türkmenistanyň Prezidentine teklipl bermegiň maksada laýyklygy hakynda meseläni çözüär”.

Agyr ýa-da aýratyn agyr jenaýat edenligi üçin iş kesilen mahalynda, ýörite harby ýa-da beýleki ady bar bolan adam kazyýetiň hökümi boýunça şol atdan mahrum edilip bilner. Türkmenistanyň ordeni, medaly bilen sylaglanan ýa-da Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan dakylan hormatly ady ýa-da harby ady, ýa-da başga bir ady bolan adama agyr ýa-da aýratyn agyr jenaýat üçin iş kesilen mahalynda, kazyýet höküm çykaranda, günäkäriň şahsyýeti hakyndaky maglumatlary hasaba almak bilen, iş kesilen adamy ordenden, medaldan, hormatly atdan, harby atdan ýa-da başga atdan mahrum etmek barada Türkmenistanyň Prezidentine teklipl bermegiň maksada laýyklygy hakynda meseläni çözüär. 2005-nji ýylyň dekabry aýynyň 7-de kabul edilen “Türkmenistanyň döwlet sylaglary hakyndaky” Türkmenistanyň kanunynyň 28-nji maddasyna laýyklykda, sylaglanan adam Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan şu aşakdaky halatlarda Türkmenistanyň döwlet sylaglaryndan mahrum edilip bilner:

a) Agyr ýa-da aýratyn agyr jenaýat üçin iş kesilende, Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen esasyda we tertipde Türkmenistanyň Ýokary Kazyýetiniň tekliplnamasy boýunça;

b) Döwlet sylagy bilen sylaglanan diýen adanyň ysly getirýän etmiş edende sylaglamak hakynda tekliplnama hödürlemäge hukukly edaranyň, wezipeli adamyň tekliplnamasy boýunça;

Goşmaça jeza çäreleriniň ýene-de bir görnüşini ol emlägi muzdsuz almakdyr. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 52-nji maddasy emlägi muzdsuz almak baradaky kadalary düzgünleşdirýär. “Emlägi muzdsuz almak”¹:

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 29-njy sah.

1) emlägi muzdsuz almak iş kesilen adamyň şahsy eýeçiliginde durýan, kanun tarapyndan gadagan usul bilen edinilen emlägi döwlet eýeçiligine mejbury suratda mugt almakdan ybaratdyr;

2) emlägi muzdsuz almak betnebislik maksatlary bilen amala aşyrylan ortaça agyr jenaýatlar üçin, agyr we aýratyn agyr jenaýatlar üçin kesgitlenilýär we ol diňe jenaýat kanunçylygynda göz önünde tutulan halatlarda belenilip bilner;

3) iş kesilen adam üçin ýa-da onuň eklenjindäki adamlar üçin zerur bolan zatlar, Kodekse goşulýan Goşundyda berilýän sanawa laýyklykda muzdsuz alynmaga degişli dälidir”.

Muzdsuz emlägi almak iş kesilen adamyň şahsy eýeçiliginde duran, kanun tarapyndan gadagan usul bilen edinilen emlägi döwlet eýeçiligine mejbury suratda mugt almakdan ybaratdyr. Emlägi muzdsuz almak betnebislik maksatlary bilen amala aşyrylan ortaça, agyr we aýratyn agyr jenaýatlar üçin kesgitlenýär we ol diňe jenaýat kanunçylygynda göz önünde tutulan halatlarda belenilip bilner. İş kesilen adam üçin ýa-da onuň eklenjindäki adamlar üçin zerur bolan zatlar, Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň goşulýan Goşundyda berilýän sanawa muzdsuz edilmäge degişli dälidir. Şol Goşyndynyň beýany aşakda görkezilen.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksine GOŞUNDY

Kazyýetiň hökümi boýunça muzdsuz almaga degişli bolmadyk emlägiň SANAWY

İş kesilen adama şahsy eýeçilik hukugy esasynda degişli bolup durýan ýa-da onuň umumy eýeçilikdäki paýy bolup durýan hem-de iş kesilen üçin we onuň ekläp-saklamagynda durýan adamlar üçin zerur bolan emlägiň we zatlaryň şu aşakdaky görnüşleri muzdsuz almaga degişli dälidir:

1. Ýaşayş jaýy ýa-da onuň aýry-áýry bölekleri, eger iş kesilen adam we onuň maşgalasy şolarda hemişelik ýaşayan bolsa.

2. Esasy käri oba hojalygy bolup durýan adamlar üçin hojalyk maksatly gurluşyklar we maşgalasynyň isleglerini kanagatlandyrmak üçin zerur bolan mukdardaky oý mallary, şeýle hem mallary üçin ot-ýimler.

3. Oba hojalyk ekinleriniň nobatdaky ekişi üçin zerur bolan tohumlar.

4. Öý goş-golamlary, gap-çanaklar, geýimler:

a) geýim, aýakgap, içki geýimler, ýorgan-düşekler, ulanyşykda-ky aşhana we naharhana enjamlary. Gymmatbahaly materiallardan ýasalan, şeýle hem çeperçilik gymmaty bolan predmetler muzdsuz alnyp bilner;

b) iş kesilen adama we onuň maşgala agzalaryna juda zerur bolan mebel;

ç) keçeler, iki haly, iki palas;

d) çagalara degişli ähli zatlar.

5. Eger iş kesilen adamyň esasy käri oba hojalygy bolup durýan bolsa, iş kesilen adam we onuň maşgalasy üçin täze hasyla çenli zerur bolan mukdardaky azyk önümleri, başga halatlarda – zähmete hak tölemeginiň ortaça aýlyk möçberiniň başisine çenli bolan çäklerdäki azyk önümleri we pul.

6. Nahar taýýarlamak we ýaşayyş jaýyny ýylatmak üçin niýetlenen ýangyç-odun.

7. İş kesileniň ýa-da onuň maşgala agzalarynyň professional kärlerini dowam etdirmek üçin zerur bolan inwentar (şol sanda gollanmalar we kitaplar).

8. Maýyplaryň hereket etmegi üçin ýörite niýetlenen ulag serişdeleri.

1. Jeza barada düşünje nämeden ybarat?

2. Jeza bellemekligiň umumy esaslary we onuň maksady nämeden ybarat?

3. Jeza bellenilişiniň tertibi nämeden ybarat?

4. Esasy jeza çäreleri nämeden ybarat?

5. Goşmaça jeza çäreleri nämeden ybarat?

6. Harby gulluk boýunça çäklendirme nämeden ybarat?

7. Düzediş işleri nämeden ybarat?

8. Azatlykdan mahrum etmek nämeden ybarat?

9. Ýetirilen zyýany düzetmek borjuny üstüne ýüklemek nämeden ybarat?

10. Jerime salmak tertibi nämeden ybarat?

11. Bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum etmek nämeden ybarat?

XVI BAP. JEZANYŇ GÖRNÜŞINIŇ WE MÖÇBERINIŇ BELLENMEGINIŇ TERTIBI

Türkmenistanyň Prezidenti hormatly Gurbanguly Berdimuhamedow konstitusion özgertmeleriniň zerurlygyny esaslandyrmak bilen birlikde, Watanymyzyň dünýä tejribesini hemmetaraplaýyn özünde jemleýän milli kanunçylygymyzy döretmegi döwlet syýasatynyň esasy ugry hökmünde häsiýetlendirdi. Ýurdumyzda kämil demokratik, hukuk we dünýewi ýörelgeleriň rowaç alýandygyna şaýatlyk edýän esasy kanunymyzda hem berkidilen. Türkmenistanyň Konstitusiýasynyň 18-nji maddasynda¹ Türkmenistanda raýatlaryň hukuklary, azatlyklary hem-de borçlary berkidilen. Ýagny, adamyň hukuklary hem-de azatlyklary eldegrilmesizdir we olary adamyň elinden alyp bolmaz. Konstitusiýada we kanunçylykda gös-göni görkezilen ýagdaýlardan daşary hiç bir adamy hukugyndan we azatlygyndan mahrum etmäge ýa-da hukuklaryny we azatlyklaryny çäklendirip bolmaýar.

Jenaýatyň edilmegine günäkär adamlara Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 56-njy maddasynda görkezilen jeza bellemeginiň umumy esaslaryna² laýyklykda jeza çäresi bellenilýär:

1) Jenaýat etmekde günäkär diýlip, kazyýet tarapyndan ykrar edilen adama şu Kodeksiň Umumy böleginiň düzgünlerini hasaba almak bilen, şu Kodeksiň Aýratyn böleginiň degişli maddasy tarapyndan bellenen çäklerde kesgitlenilýän jeza bellenilýär;

2) Edilen jenaýat üçin şu Kodeksiň Aýratyn böleginiň degişli maddasynda göz önünde tutulandakydan jezanyň has berk görnüşi, şu Kodeksiň 63-64-nji maddalaryna laýyklykda, jenaýatlaryň jemi boýunça we hökümleiniň jemi boýunça bellenilip bilner. Edilen jenaýat üçin jenaýat kanunynda göz önünde tutulandakydan jezanyň

¹ Türkmenistanyň Konstitusiýasy.A., 2008, 18-19-njy sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 30-31-nji sah.

has ýeňil görnüşini bellemek üçin esas şu Kodeksiň 59-njy maddasy tarapyndan kesgitlenilýär;

3) Jezanyň görnüş-i we möçberi bellenen wagtynda jenaýatyň häsiýeti we agyrlygy, şeýle jenaýat etmegiň maksatlary we äheňleri, netijeleri, jogapkärçiligi ýeňilleşdirýän we agyrlaşdyrýan ýagdaýlary, günäkäriň şahsyýeti, şeýle hem bellenen jezanyň günäkäriň jenasyny çekeninden soňra durmuşyň adaty şertlerine gaýtadan uýgunlaşmagyna we onuň maşgalasynyň durmuş şertlerine ýetirjek täsiri göz önünde tutulýar;

4) Jenaýat eden adama adalatly jeza bellenilmelidir we onuň düzelmegi üçin zerur we ýeterlikli bolmalydyr.

Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Giňişleýin mejlisiniň “Jenaýat jesy belleniende kazyýetler tarapyndan kanunçylygyň berjaý edilişi hakyndaky”¹ kararynda beýan edilen, ýagny, kazyýet jezany bellemeginde TJK-nyň 56-njy maddasynda görkezilen umumy esaslaryny gyşarnyksyz berjaý etmelidir. Şeýle hem işi kazyýetde seredilýäniň günäli bilnen işi etmeginde jenaýatyň görnüşini we agyrlygyny, residiwini we onuň görnüşini, jenaýatyň derejesini bilmeli. Adamlaryň topary, guramaçylykly topar ýa-da jenaýatçylykly bileleşik tarapyndan jenaýat edilende, işi kazyýetde seredilýäniň oňa gatnaşylyk derejesini, onuň hereketleriniň jenaýatçylykly maksada ýetmekde, ýetirilen ýa-da ýetirilmegi mümkin bolan zyýanyň häsiýetine we mukdaryna täsir etmekde ähmiýetini, jenaýatlaryň jeminiň barlygyny ýa-da ýokdugyny, jogapkärçiligi ýeňilleşdirýän ýagdaýlaryny, kanunda göz önünde tutulandan has ýeňil jezany bellemek ýa-da şertli iş kesmek üçin esaslaryny kazyýet göz önünde tutmaly. Şeýle hem jenaýat kanunynda kämillik ýaşyna ýetmedikler, aýallar, pensiýa ýaşyna ýetenler, maýyplar we ş.m. üçin jenaýat jenasyny bellemegiň aýratynlyklarynyň bardygyna görä, kazyýet iş kesilýäniň jynsyna, ýaşyna we işe ýarawlylygyna üns berýär we soňa görä-de jeza bellemeli.

Kazyýet jezanyň maksadyndan ugur alyp, TJK-nyň namalary bilen doly baglylykda amala aşyrylan jenaýat üçin TJK-nyň

¹ Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Giňişleýin mejlisiniň kararlarynyň ýygyny. A.2007.

Aýratyn böleginiň maddasynda ýa-da maddanyň böleginde görkezilen sanksiýanyň çäginde görkezilen jezanyň görnüşini belleýär. Kazyýetiň bellän jezasy adalatly we anyk çäre bolmalydyr we TJK-nyň Aýratyn böleginiň maddalarynyň sanksiýalarynyň çäginde bellenmelidir. Edilen jenaýat üçin jeza bellenende, kazyýet jenaýatyň jemgyýetçilik howplulygynyň häsiýetini we derejesini göz önünde tutýar. Kanun her bir anyk etmişň jemgyýetçilik howplulyk bahasyny ikitaraplaýyn belleýär: hil tarapyň (jemgyýetçilik howplulyk häsiýeti) we mukdar tarapy (onuň derejesi). Jenaýatyň jemgyýetçilik howplulyk häsiýeti, ilki bilen, kast edişň obýektiniň gymmatlygy bilen baglydyr. Jemgyýetçilik howplulyk derejesi dürli ýagdaýlaryň jemi bilen kesgitlenýär: uly zyýanyň ýetirilmegi, günäniň görnüşi, delili, usuly, jenaýaty amala aşyrmagyň ýagdaýy we döwürleri, derejesi we her bir gatnaşyjynyň orny we ş.m.

Agyr we aýratyn agyr jenaýatlary edenlere, esasan hem olary guramaçylykly toparyň ýa-da jenaýatçylykly bileleşigiň düzüminde edenlere, şeýle hem öň jenaýat jogapkärçiligine çekilip, düzediş ýoluna düşmek islemeýänlere kanunda göz önünde tutulan berk jeza çäresini ulanmaklygy hökmandyr.

Jezanyň görnüşini we mukdaryny kesgitlemek üçin düýpli ähmiýeti bardygy sebäpli, kazyýet iş kesileniň şahsyýeti baradaky maglumatlary hemmetaraplaýyn doly barlaýar. Hususan-da, işi kazyýetde seredilýäniň saglyk ýagdaýyny, işe ýarawlylygyny, zähmete we okuwa gatnaşygyny, iş kesilenlik aýyby hakyndaky maglumatlary aýdyňlaşdyrmak zerur. TJK-nyň 56-njy maddasynyň 3-nji bölegine laýyklykda, kazyýet jeza bellände, iş kesilýäniň maşgala durmuş şertlerini göz önünde tutýar.

Eger-de, öňki edilen jenaýat üçin jenaýat jogapkärçiligine çekmegiň wagt möhleti dolan bolsa, günäkärlik aýyby kanuny tertipde aýrylan ýa-da öz-özünden aýrylan bolsa ýa-da adamyň öňki eden hereketi üçin jeza berilmelidigi kanun bilen aýrylan bolsa, şeýle hem Türkmenistanyň Jenaýat kanunynyň Umumy böleginde görkezilen esaslar boýunça, adam öňki edilen jenaýat üçin jenaýat jogapkärçiliginden boşadylan bolsa, onda täze je-

naýat edenligi üçin jenaýat jogapkärçiligine çekilen halatynda, öňki eden jenaýaty günäni agyrlaşdyrýan ýagdaý hökmünde se-redilip bilinmez.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 59-njy maddasyna laýyklykda edilen jenaýat üçin TJK-nyň degişli maddasynda (maddanyň böleginde) görkezilen aşaky çäginden pes çäkdäki jezany ýa-da maddanyň jezalandyryş böleginde göz önünde tutulmadyk jezanyň has ýeňil görnüşini bellemäge, ýa-da hökmany göz önünde tutulýan goşmaça jeza çäresini ulanmazlyga ýol berlenok. Diňe etmiş maksatlary we delilleri, günäkäriň orny, jenaýat edilen ýagdaýlary, jenaýat edilip gutarylandan soň onuň özüni alyp barşy, etmiş jemgyýetçilik howpunyň derejesini ep-esli peseldýän beýleki ýagdaýlar, şeýle hem toparlaýyn jenaýatçylyga gatnaşyjynyň topar bolup edilen jenaýatyň üstüni açmaga işjeň ýardam bermegi bilen baglanyşykly aýratyn ýagdaýlar ýüze çykarylan mahalynda, TJK-nyň 59-njy maddasyny¹ ulanmagyna ýol berilýär. Käbir günäni ýeňilleşdirýän ýagdaýlary, şeýle hem olaryň birnäçesiniň jemi aýratyn ýagdaýlar hökmünde ykrar edilip bilner. Kazyýet iş boýunça anyklanan haýsy ýagdaýlary aýratyn diýip ykrar edýändigini we olary günäkäriň şahsyýeti baradaky haýsy maglumatlar bilen baglylykda TJK-nyň 59-njy maddasyny ulanmak üçin esas edip alýandygyny hökümde görkezmäge borçly bolup durýar. “Edilen jenaýat üçin göz önünde tutulan jezadan has ýeňil-rägin bellemek:

1) Etmiş maksatlary we delilleri, günäkäriň roly, jenaýat edilen mahaly ýa-da jenaýat edilip gutarylandan soňra onuň özüni alyp barşy we etmiş jemgyýetçilik howpunyň derejesini ep-esli peseldýän beýleki ýagdaýlar, şeýle hem toparlaýyn jenaýatçylyga gatnaşyjynyň

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 33-34-nji sah.

topar bolup edilen jenaýatyň üstüni açmaga işjeň ýardam bermegi bilen baglanyşykly aýratyn ýagdaýlar bolan mahalynda:

a) Günäkäre jenaýat kanunynyň degişli maddasynda göz önünde tutulan aşak çäkten-de pes bolan jeza bellenilip bilner ýa-da kazyýet şol maddada göz önünde tutulandakydan jezanyň has ýeňil görnüşini belläp biler;

b) Kazyýet hökmany höküminde göz önünde tutulan goşmaça jezany ulanman biler;

2) Käbir ýenilleşdirýän ýagdaýlar, şeýle hem şu Kodeksiň 57-nji maddasynda görkezilen ýagdaýlar tutuşlygyna aýratyn ýagdaýlar hökmünde ykrar edilip bilner”.

Birnäçe jenaýatlary etmekde günäkär adama kanunda göz önünde tutulandan has ýeňil jeza ulanylanda, ilki başda edilen jenaýatlaryň biri ýa-da hersi üçin TJK-nyň 59-njy maddasy ulanylyp, soň TJK-nyň 63-nji maddasynyň düzgünleri boýunça gutarnykly jeza kesgitlenilýär. Jenaýatlaryň residiwinde, howply residiwinde we aýratyn howply residiwinde TJK-nyň 59-njy maddasyny ulanmak bilen jeza bellenilende, TJK-nyň 62-nji maddasynyň 2-nji böleginiň düzgünleri ulanylmaýar. TJK-nyň 59-njy maddasyny ulanmakda kazyýet tarapyndan kesgitlenen jezanyň möçberi, hiç bir ýagdaýda şol jezanyň görnüşi üçin kanunda göz önünde tutulýan aşak çäkten az bolmaly däldir.

Haçan-da, adamyň günäsi esasynda jenaýat kanunynyň jezalandyryş bölegi azatlykdan mahrum etmek bilen bir hatarda jezanyň has ýeňil görnüşini göz önünde tutýan bolsa, onda höküm çykaryllanda, azatlykdan mahrum etmek bilen bagly bolmadyk jezany, hususan-da düzediş işlerini, jerimäni we ş.m bellemek baradaky meseläniň ara alnyp maslahatlaşylmagy kazyýete degişlidir. Şeýle ýagdaýlarda azatlykdan mahrum etmekligi, sonuň ýaly-da onuň gysga möhletini, eger-de kazyýet işiň anyk ýagdaýlaryndan we günäkäriň şahsyýeti hakyndaky maglumatlardan ugur alyp, başga görnüşli jezany ulanmagyň mümkin däldigi barada netijä gelende, bellemek zerur. Kazyýet jenaýat residiwde edilende, gutarylmadyk jenaýatda, şeýle hem jenaýatlaryň jemi we hökümleriň jemi boýunça jeza bellenende, jezalaryň möhletiniň TJK-nyň 60,62,64-nji maddalarynda görkezilen

çäklerini berk saklamaga borçly bolup durýar. Gutarylmadyk jenaýat-da, haýsy hem bolsa bir residiw bolan halatynda, jezanyň iň ýokary mukdary TJK-nyň 60, 62-nji maddalarynda görkezilen möhletden we mukdardan geçmeli däldir.

Esasy we goşmaça jeza çäresiniň dogry utgaşdyrylmagy, ony aýrybaşgalaşdyrmak ýörelgeleriniň yzygiderli amala aşyrylmagyna, jezanyň maksadyna has tiz ýetilmegine ýardam edýär, şoňa görä-de kazyýet her iş boýunça höküm çykaranda goşmaça jezalary ulanmak meselesini, aýratyn hem agyr we aýratyn agyr jenaýatlary etmekde günäli bilnenlere ulanmak meselesini berk öwrenmeli. Jenaýat kanunynyň jezalandyryş bölegi goşmaça jeza çäresini ulanmak ýa-da ulanmazlyk mümkinçiligini göz önünde tutýan bolsa, kazyýet onuň ulanylýandygyny ara alyp maslahatlaşmaga we hökümiň delillendiriş böleginde gelnen çözgüdiň delillerini görkezmäge borçludyr. Şeýle ýagdaýlarda goşmaça jeza çäresiniň ulanylmaýanlygy hökümiň netije böleginde görkezilmeyär. Jenaýat kanunynyň goşmaça jeza çäresi hökman diýlip görkezilen maddasy boýunça günäkäre iş kesilende, kazyýet diňe TJK-nyň 59-njy maddasynda görkezilen şertler bar ýagdaýda, gelnen çözgüdiň delillerini hökmany suratda hökümde görkezip, hökümiň netije böleginde TJK-nyň 59-njy maddasyna salgylanyp, goşmaça jeza çäresini ulanman biler.

Jenaýata taýýarlygy jezalandyrmakda kazyýet jeza bellenen-de diňe umumy başlangyjyndan çykman, eýsem gutarylmadyk jenaýatyň jezalandyryş düzgünlerini hem göz önünde tutýar. Onuň esasynda sanksiýanyň möçberi TJK-nyň Aýratyn böleginde dogry gelýän maddada seredilen has berk jezanyň görnüşiniň ýarysyndan ýokary bolmaly däldir. Mysal üçin, TJK-nyň 60-njy maddasy “Gutarylmadyk jenaýat üçin jezanyň bellenilmegi¹, gutarylmadyk jenaýat üçin jeza bellenilende, haýsy sebäplere görä jenaýatyň soňuna çenli alnyp barylmandygynyň ýagdaýlary göz önünde tutulýar. Jenaýata taýýarlyk üçin jeza jenaýat kanunynyň degişli maddasynda gutarylan jenaýat üçin göz önünde tutulýan jezanyň has berk görnüşiniň möçberiniň ýarysyndan köp bolup bilmez.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 34-nji sah.

Jenaýat etmäge taýýarlyk görmegi barada jenaýat jogapkärçiligi diňe bilkastlaýyn edilen, emma uly bolmadyk agyr jenaýatlardan başgasy üçin şu aşakdaky iki sany esasy şertleriň ýerine ýetirilmeginde bolup biler. Birinjiden, jenaýat etmek üçin gurallaryň we serişdeleriň gözlenmegi, taýýarlanmagy we jenaýat etmäge ýaramly ýagdaýa getirilmegi, jenaýat etmek barada dilleşmegi anyk ýagdaýda jenaýat etmek üçin şertleri döretmäge gönükdirilen bolmalydyr. Mysal üçin, jenaýat edilmegini ýeňilleşdirmäge ýa-da jenaýat edilmegini üpjün etmäge gönükdirilen anyk hereketler bolmadyk mahalynda adamlaryň toparynyň jenaýaty amala aşyrmak barada meýline jenaýaty amala aşyrmaga taýýarlyk görmek hökmünde baha bermek bolmaz. Ikinjiden, şeýle jenaýatçylykly meýilleşdirme şol adama bagly bolmadyk ýagdaýlar boýunça ahyryna çenli ýerine ýetirilmän bilner. Aýdaly, iki adam gapyny döwüp, ogurlyk etmek barada dilleşýärler. Gapyny döwmek üçin gurallary edinmek zerur. Olar soňra bu hereketlerden meýletin boýun gaçyryýarlar. Bu ýerde dilleşmek bolan bolsa-da, jenaýaty amala aşyrmaga taýýarlyk görmek baradaky soňraky hereketler meýletin ýagdaýda bes edilen we olaryň ikisi-de öz hereketleri üçin jogapkärçilige çekilmeyärler. Günäkäriň jenaýaty amala aşyryan döwründe we soňra özüni alyp barşynda orny günäni boýun alyp gelmegi, jenaýatyň üstüni açmakda aktiw ýardam etmegi, jenaýatdan soň jebir çekene lukmançylyk ýa-da beýleki kömegi etmegi, jenaýatyň sebäbinde ýetirilen maddy ýa-da ahlak zyýanyň meýletin öwezini dolmagy bilen we ş.m. ybaratdyr.

Şärikleriň jogapkärçiligi jenaýat etmekde olaryň her biriniň gatnaşygynyň derejesi we häsiýeti bilen kesgitlenýär. Jenaýat jogapkärçiliginiň ýeke-täk esasy ähli şärikler ýerine ýetirijä ulanylýan maddanyň çäginde jogapkärçilige çekilýändigini aňladýar. Şärikleriň jenaýat jogapkärçiliginiň ýeke-täk esasy diňe deň jenaýat jogapkärçiligini aňlatman, eýsem olary jezadan boşatmak şertleri, kazyýet aýybynyň ýatyrylmagy deň ulanylýar. TJK-nyň 61-nji maddasynda, “Bilelikde edilen jenaýat üçin jezanyň belenilmeginiň”¹ tertibi beýan edilen. Bilelikde amala aşyrylan jenaýat üçin jeza belenilende, adamyň ony amala aşyrmaga gatnaşygynyň häsiýeti we hakykatda onuň

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 34-nji sah.

nähili derejede gatnaşandygy, jenaýatyň maksadyna ýetmek üçin şol gatnaşygynyň ähmiýeti, ýetirilen ýa-da ýetirilip bilinjek zyýanyň häsiýetine we möçberine onuň täsiri göz önünde tutulýar. Şärikleriň biriniň etmişi we şahsyýeti bilen baglanyşykly günäni ýeňilleşdirýän ýa-da agyrlaşdyrýan ýagdaýlary diňe şol gatnaşyja jeza bellende göz önünde tutulýar.

Şärikleriň jogapkärçiliginiň özbaşdaklygynda jenaýata gatnaşyjynyň häsiýetinden we derejesinden daşary etmişi hökmany we maddalaşdyryjy alamata ýa-da günäkäriň şahsyýetini häsiýetlendirýän obýektiw ýagdaýlar hem täsir edýär.

Guramaçynyň, meçew berijiniň we ýaranyň jogapkärçiligi Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 33-nji maddasyna¹ salgylanmak bilen ýerine ýetiriji ýaly Jenaýat kodeksiniň Aýratyn böleginiň şol maddasy boýunça degişli bolýar. Eger özüne bagly bolmadyk ýagdaýlara görä, ýerine ýetiriji tarapyndan jenaýat ahyryna çenli ýetirilmedik halatynda, beýleki şärikleri jenaýat edilmegini taýýarlamaga we jenaýat etmegiň kastyna düşmäge bile gatnaşandygy üçin jogapkärçilik çekýärler.

Şäriklikde edilen jenaýat üçin jogapkärçiligiň esasy ýekelikde edilen jenaýat ýaly her bir şärikleriň Jenaýat kodeksinde göz önünde tutulan jenaýat düzüminiň ähli alamatlaryny jemleýän hereketi bolýar. Şonuň esasynda şärikleriň hereketini ýerine ýetirijiniň hereketinden aýratynlykda seredip bolmaz, sebäbi olar jenaýat düzüminiň obýektiw tarapyny ýerine ýetirmeýärler. Şol bir wagtyň özünde hem ýerine ýetiriji jenaýat düzüminiň obýektiw tarapyny ýerine ýetirýär, sebäbi onuň hereketi şärikleriň kömegi netijesinde amala aşyrylýar. Jenaýatçylykly netije şärikleriň hereketleriniň umumylygy netijesinde ýüze çykýar. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 35-nji maddasynyň 1-nji böleginde,² şärikleriň jogapkärçiliginiň aýratynlygyny kesgitleýji düzgünnamasy görkezilen. Şärikler jenaýaty bilelikde amala aşyryandyklary sebäpli, olary jogapkärçiligi ýerine ýetirijiniň hereketiniň maddalaşdyrylyşy ýaly, jenaýat kanunynyň şol bir maddasy bilen kesgitlenilýär. Beýleki tarapdan, her bir şärikdeş jenaýat etmek-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 17-18-nji sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 19-njy sah.

de hakyky gatnaşmagyň häsiýetine we derejesine baglylykda, berk aýratyn jogapkärçilik çekýär.

Şärikleriň jogapkärçiligi Jenaýat kodeksiniň Aýratyn bölegi tarapyndan kadalaşdyrylýar, sebäbi şärikler (guraýjy, meçew beriji, ýaran) oň belläp geçişimiz ýaly, öz hereketleri bilen jenaýat düzüminiň obýektiw tarapyny ýerine ýetirmeyärler. Şeýle-de özlери jenaýatyň netijelerini ýüze çykarmaýarlar.

Şärikleriň jogapkärçiligi jenaýatçylykly hereketiň ýerine ýetiriji tarapyndan gutaran döwri bilen kesgitlenýär. Ýerine ýetirijiniň hereketiniň gutaran döwrüne baglylykda (jenaýata taýýarlyk görmek ýa-da jenaýatyň kastyna düşmek) beýleki şärikler jenaýata taýýarlyk görmek ýa-da jenaýatyň kastyna düşmeklik üçin jogapkärçilik çekýärler. Şäriklere jenaýata taýýarlyk üçin jogapkärçilik diňe agyr we aýratyn agyr jenaýatlar üçin ýüze çykýar. Şeýle hem, özüne bagly bolmadyk ýagdaýlara görä, beýlekileri jenaýat etmeklige başartmadyk meçew berijiniň jogapkärçiligi baradaky sorag anyklanylýar (agyr ýa-da aýratyn agyr jenaýat üçin).

Kazyýet TJK-nyň Aýratyn böleginiň maddalarynda göz önünde tutulan jezany aşak çäginde hem aşak belläp biler ýa-da has pes jeza görnüşi, ýa-da hökmany edip görkezilen goşmaça görnüşi ulanman bilýär. Bu ýagdaýlar şular bilen bagly bolmaly:

1. Jenaýatyň maksady we delili;
2. Günäkäriň orny, onuň jenaýaty amala aşyryýan döwründe we soňra özüni alyp barşy;
3. Jenaýatyň jemgyýetçilik howplulygynyň derejesini peseldýän ýagdaýlaryň bolmagy;

4. Toparlaýyn jenaýata gatnaşyjynyň jenaýaty açmaga işjeň täsiri. Bilelikde amala aşyrylan jenaýat üçin jeza bellenilende, adamyň ony amala aşyrmaga gatnaşygynyň häsiýeti we hakykatda onuň näderejede gatnaşandygy, jenaýatyň maksadyna ýetmek üçin şol gatnaşygynyň ähmiýeti, ýetirilen ýa-da ýetirilip bilinjek zyýanyň häsiýetine we möçberine onuň täsiri göz önünde tutulýar. Şärikleriň biriniň etmişi we şahsyýeti bilen baglanyşykly ýeňilleşdirýän ýa-da agyrlaşdyrýan ýagdaýlar diňe şol gatnaşyja jeza bellenende göz önünde tutulýar.

Residiw halatynda, howply residiw we aýratyn howply residiw halatynda jeza belenilende, ozalky jezanyň düzediş täsiriniň ýeterlik bolmandygyna görä, amala aşyrylan jenaýatlaryň sany, häsiýeti, agyrlýgy we netijeleri, ýagdaýlary, şeýle hem täze jenaýatlaryň häsiýeti, agyrlýgy we netijeleri göz önünde tutulýar. Residiwde jeza amala aşyrylan jenaýat üçin kanuny tarapyndan göz önünde tutulan jezanyň degişli görnüşiniň iň ýokary möçberiniň ýarysyndan pes bolmaly däl-dir; howply residiwde jeza amala aşyrylan jenaýat üçin göz önünde tutulýan has berk jezanyň ýokary möçberiniň üçden iki böleginden pes bolmaly däl-dir, aýratyn howply residiwde jeza amala aşyrylan jenaýat üçin göz önünde tutulýan has berk jezanyň ýokary möçberiniň dörtde üç böleginden pes bolmaly däl-dir. TJK-nyň 59-njy maddasynda göz önünde tutulan aýratyn ýagdaýlar bar bolan halatynda, residiw mahalynda, howply residiwde we aýratyn howply residiwde jeza şu maddanyň ikinji böleginde göz önünde tutulan çäklendirmeleri hasaba almazdan belenilýär.

TJK-nyň 19-njy maddasyna¹ laýyklykda, jenaýatlaryň residiwi diýlip bilmek üçin her bir aýrylmadyk ýa-da öz-özünden aýrylmadyk iş kesilenlik aýybynyň esas bolup bilmän, olardan diňe adamyň on sekiz ýaşyna ýetenden soň bilkastlaýyn jenaýatlar üçin iş kesilmegi bilen baglanyşyklylarynyň esas bolup bilýändigini kazyýet göz önünde tutýar. Oňa görä-de, şeýle çözüde gelmek üçin päsgeçilik döredýän ýagdaýlaryň bar ýa-da ýokdugyny kazyýet barlamalydyr (öňki jenaýatlary näçe ýaşyndaka edipdir, olar üçin iş kesilenlik aýyby aýryldymy, ýokardaky kazyýet tarapyndan jezanyň görnüş-i ýa-da etmişiniň maddalaşdyrylyşy üýtgedilmändirmi we ş.m.). Eger adam birnäçe gezek jenaýat edip, diňe onuň biri üçin iş kesilen bolsa

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 12-nji sah.

we beýleki jenaýatlaryň üsti günäkäre birinji iş üçin höküm çykaryl-
landan soň açylan bolsa, onda TJK-nyň 19-njy maddasyna görä, gör-
kezilen jenaýatlar üçin günäkärlik baradaky mesele çözülen-de, diňe
bir günäkärlik göz önünde tutulýandyr.

TJK-nyň 19-njy maddasynyň 2–3-nji bölekleriniň “a” bendi ula-
nylanda, ön azatlykdan mahrum etmeklige iş kesilen adam diýlip,
ön kazyýetiň kanuny güýje giren hökümi bilen azatlykdan mahrum
etmek görnüşli bellenen jeza: düzediş edaralarynda ýa-da türmede
çekmäge degişli, şol sanda haçan-da, adam TJK-nyň 79-njy maddasy-
na laýyklykda aýyplaw höküminiň wagt möhletiniň geçmegi sebäpli
jezany çekmekden boşadylandan başga ýagdaýlarda jezany çekmedik
bolsa (mysal üçin, jeza çekmekden boýun gaçyrýan ýa-da TJK-nyň
80-nji maddasy esasynda Günä geçmek ýa-da Rehim etmek namasy
boýunça jeza çekmekden şertli boşadylan). Şunuň bilen baglylyk-
da, azatlykdan mahrum etmek jezasy şertli ýa-da onuň ýerine ýeti-
rilmegi we çekilmegi yza süýşürilmek, ýa-da zähmete çekmek bilen
şertli bellenen adam, eger synag möhletiniň ýa-da zähmete çekilýän
möhletiniň ýa-da hökümiň ýerine ýetirilmeginiň jeza çekilmeginiň
yza süýşürilen döwrüniň dowamynda täze jenaýat eden bolsa, onda
onuň aýrylmadyk günäkärlik aýyby residiw diýlip bilmek üçin göz
önünde tutulmaga degişlidir.

Şunda kazyýetiň hökümi bilen bellenen jeza (düzediş işleri,
belli-bir ýerde ýaşamak borjuna ýüklemek) TJK-nyň 50-nji madda-
synyň 4-nji böleginde we 51-nji maddasynyň 4-nji böleginde¹ göz
önünde tutulan esaslar boýunça azatlykdan mahrum etmeklik bilen
çalşyrylan adamlar; TJK-nyň 54-nji maddasyna laýyklykda edilen
jenaýat üçin kazyýet tarapyndan azatlykdan mahrum etmekligiň ýe-
rine harby-düzediş bölümünde saklamak ulanylan harby gullukçylar;
bilkastlaýyn we seresapsyzlykdan edilen jenaýatlaryň jeminde bil-
kastlaýyn edilen jenaýat üçin azatlykdan mahrum etmek bilen bagly
bolmadyk jeza bellenen adamlar azatlykdan mahrum etmeklige iş
kesilen hökmünde seredilip bilinmez.

Kazyýet haýsy hem bolsa bir residiwde jenaýat eden adamlar
üçin TJK-nyň 62-nji maddasynyň 2-nji böleginde görkezilen jezala-
ryň mukdarynyň çäginde berk saklamalydyr. Doly amala aşyrylmadyk

jenaýatda, hatda haýsy hem bolsa bir residiviň bardygyna seretmezden, jezanyň ýokary çägi TJK-nyň 60-njy maddasynda görkezilen möçberden köp bolup bilmez. Bu ýagdaýlarda jeza TJK-nyň 59-njy maddasyňy ulanmak bilen bellenilýär.

Türkmenistanyň Ýokary kazyýeti “Jenaýatlaryň residivi baradaky kanunçylygy ulanmagyň kazyýet iş ýörelgeleri”¹ hakyndaky ýörite Kararyny 2001-nji ýylyň 3-nji awgustynda kabul etdi. Kanun jenaýatlaryň umumy jemi halatynda jezany bellemegiň belli yzygiderligini talap edýär. Ilkibaşda jeza her edilen jenaýat üçin aýratyn bellenilýär. Ondan soňra bolsa, jenaýatlaryň jemi boýunça jeza berilýär. Ýöne jezalar goşulanda gutarnykly jeza amala aşyrylan jenaýatlaryň iň agyry üçin göz önünde tutulýan iň ýokary jezadan ýokary bolup bilmez.

Eger amala aşyrylan jenaýatlaryň jemine agyr ýa-da aýratyn agyr jenaýat goşulýan bolsa, onda jezalary bölekleyin ýa-da dolulygyna goşmak arkaly gutarnykly jeza bellenilýär. Şeýle edilen-de, azatlykdan mahrum etmek görnüşindäki gutarnykly jeza anyk amala aşyrylan jenaýatlaryň iň agyry üçin bellenilýän jezanyň iň ýokary möhletinden ýokary bolup biler, ýöne TJK-da göz önünde tutulan aýratyn halatlarda bolsa, ýigrimi baş ýyldan ýokary bolmaly däl. Mysal üçin, bir jenaýatyň edilenligi üçin on dokuz ýyl bellenilse we beýleki üçin sekiz ýyl berilse, olar goşulanda soňky jeza, on dokuz ýyldan ýokary, ýöne ýigrimi baş ýyldan ýokary bolmaly däl.

Aýallara howply we aýratyn howply residividan başga ähli halatlarda bilkastlaýyn edilen jenaýat üçin azatlykdan mahrum etmek bilen iş kesilende, jezany çekmegiň umumy düzgünli düzediş edarasyna, howply residiwde berk düzgünli düzediş edaralarynda we aýratyn howply residiwde aýratyn düzgünli düzediş edaralarynda bellenýändigini göz önünde tutulýar.

Jenaýatlaryň jemi ýa-da hökümleňiň jemi boýunça azatlykdan mahrum etmek görnüşli jeza bellenen-de, düzediş edarasynyň görnüşini ýa-da bolmasa, jezanyň bellibir bölegini türmede çekdirmegi kazyýet

¹ Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Giňişleýin mejlisiniň kararlarynyň ýygyndysy. A., 2007.

her jenaýat üçin aýry bellemeli däl-de, diňe gutarnykly jezany kesgitlände bellemeli.

Jenaýatlaryň jemi boýunça jezanyň bellenilmegi¹, jenaýatlaryň jeminde her bir jenaýat üçin aýratynlykda jeza bellenilýär. Eger jenaýatlaryň jemine uly bolmadyk agyr ýa-da ortaça agyr jenaýat goşulýan bolsa, onda onçakly berk bolmadyk jezany has berk jeza bilen gurşap almagy ýa-da jezalaryň bölekleýin ýa-da dolulygyna goşulmagy arkaly gutarnykly jeza bellenilýär. Şeýle halatlarda jezalar goşulanda gutarnykly jeza amala aşyrylan jenaýatlaryň in agyry üçin göz önünde tutulýan in ýokary jezadan ýokary bolup bilmez. Eger amala aşyrylan jenaýatlaryň jemine agyr ýa-da aýratyn agyr jenaýat goşulýan bolsa, onda jezalary bölekleýin ýa-da dolulygyna goşmak arkaly gutarnykly jeza bellenilýär.

Şeýle edilende, azatlykdan mahrum etmek görnüşindäki gutarnykly jeza on baş ýyldan, aýratyn agyr jenaýatlar boýunça bolsa amala aşyrylan jenaýat üçin göz önünde tutulan in ýokary jezadan (ýigrimi baş ýyldan) ýokary bolup bilmez. Esasy jezanyň üstüne goşmaça jezalar goşulyp bilner. Gutarnykly goşmaça jeza bölekleýin ýa-da dolulygyna goşulan, mahalynda TJK-nyň Umumy bölegi tarapyndan jezanyň şol görnüşi üçin bellenen in ýokary möhletden ýa-da möçberden ýokary bolup bilmez. Eger iş boýunça höküm çykarylandan soň, iş kesilen adamyň birinji işi boýunça höküm çykarylmaýyndan ön başga jenaýat etmekde hem gunäkärdigi takyklansa, onda jeza bermek edil şol düzgünler boýunça bellenilýär. Şu halatda birinji höküm boýunça çekilen jeza möhleti berlen jezanyň gutarnykly möhletine hasap edilýär.

Hökümleriň jemi boýunça azatlykdan mahrum etmek görnüşindäki gutarnykly jeza, soňky höküm boýunça jenaýat üçin, jenaýat kanunynda göz önünde tutulan jezanyň in ýokary möhletinden artyk bolup biler, ýöne on baş ýyldan köp bolmaly däl. Jenaýat kodeksinde görkezilen aýratyn halatlarda ýigrimi baş ýyldan köp bolmaly däl. “Hökümleriň jemi boýunça jezanyň bellenilmegi”² şeýle tertipde seredilýär, soňky höküm boýunça bellenen jezanyň üstüne öňki

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 35-36-njy sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 36-37-nji sah.

höküm boýunça jezanyň çekilip gutarylmadyk bölegi doly ýa-da kem-käsleýin suratda goşulýar. Hökümleriň jemi boýunça gutarnykly jeza, eger ol azatlykdan mahrum etmekden pes bolmadyk halatynda, Jenaýat kodeksiniň Umumy bölegi tarapyndan jezanyň şu görnüşleri üçin bellenen ýokary möhletinden ýa-da möçberinden ýokary bolmaly däl. Hökümleriň jemi boýunça azatlykdan mahrum etmek görnüşindäki gutarnykly jeza, soňky höküm boýunça jenaýat üçin jenaýat kanunynda göz önünde tutulan jezanyň in ýokary möhletinden artyk bolup biler, ýöne on baş ýyldan, Jenaýat kodeksinde göz önünde tutulan aýratyn halatlarda bolsa ýigrimi baş ýyldan köp bolmaly däl. Hökümleriň jemi boýunça gutarnykly jeza täze amala aşyrylan jenaýat üçin bellenen jezadan, şeýle hem öňki höküm boýunça jezanyň, çekilip gutarylmadyk böleginden köp bolmalydyr. Hökümleriň jemi boýunça jeza bellenen mahalynda onuň üstüne goşmaça jezalary goşmak TJK-nyň 63-nji maddasynyň dördünji bölegi tarapyndan göz önünde tutulan düzgünler boýunça geçirilýär.

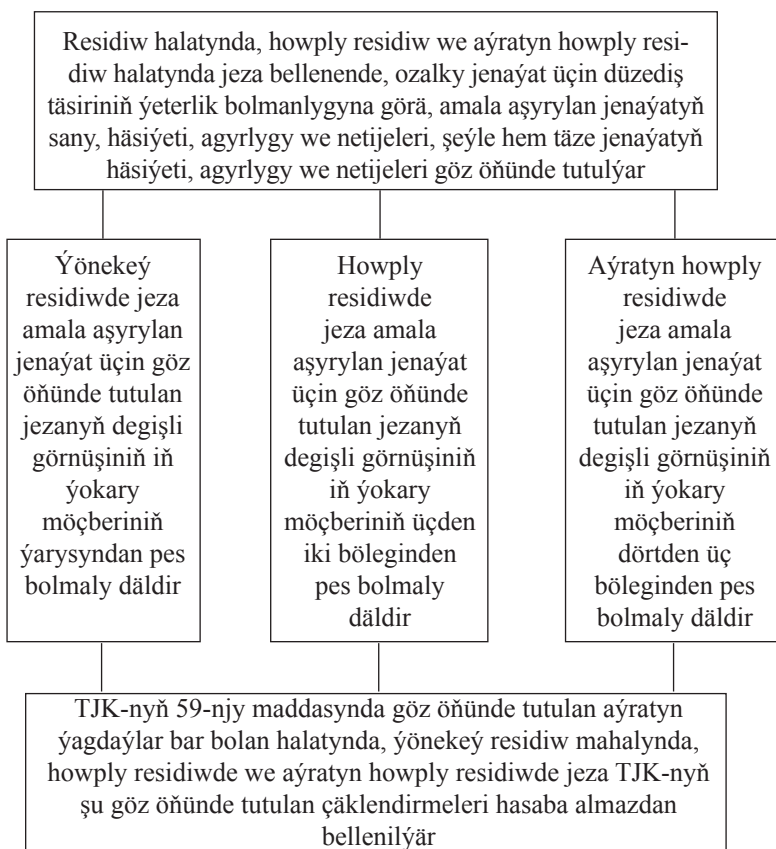
Eger kazyýet jezany azatlykdan mahrum etmek görnüşinde beläp, iş kesilene jeza möhletini doldurmazdan düzetmek mümkindigi hakyndaky netijä gelse, onda ol bellenen jezany şertleýin hasaplamak hakynda karar çykarýar.

TJK-nyň 65-nji maddasy, “Jezalar goşulan mahalynda şolaryň möhletlerini kesgitlemegiň tertibi”¹, jenaýatlaryň jemi boýunça we hökümleriň jemi boýunça jezalar goşulan mahalynda azatlykdan mahrum etmegiň bir gününe şu aşakdakylar laýyk gelýär:

- a) harby-düzediş bölümünde bir gün saklanylmagy;
- b) bellibir ýerde ýaşamak borjy ýüklenilmegiň bir günü;
- ç) düzediş işleriniň ýa-da harby gulluk boýunça çäklendirmeleriň üç günü.

Ýetirilen zyýany düzetmek borjyny üstüne ýüklemek, jerime salmak, emlägini muzdsuz almak, döwlet sylaglaryndan, harby atlardan ýa-da beýleki atlardan mahrum etmek, şeýle hem bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum etmek görnüşindäki jeza azatlykdan mahrum etmek, harby-düzediş

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 37-nji sah.

60-njy çyzgy. Residiw mahalynda jezanyň bellenilmeginiň tertibi

bölümünde saklamak, harby gulluk boýunça çäklendirmeler ýa-da düzediş işleri bilen goşulanda olar özbaşdak ýerine ýetirilýär.

Şol halatda, jenaýatlaryň jemi boýunça we hökümleň jemi boýunça jezalar goşulan mahalynda azatlykdan mahrum etmegiň bir gününe şu aşakdakylar laýyk gelýär: harby-düzediş bölümünde bir gün saklanylmagy, bellibir ýerde ýaşamak borjy ýüklenilmegiň bir günü, düzediş işleriniň ýa-da harby gulluk boýunça çäklendirmeleriň üç günü bilen. Emma bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum etmek görnüşindäki jeza azatlykdan mahrum etmek, harby-düzediş bölümünde saklamak, harby gulluk boýunça çäklendirmeler ýa-da düzediş işleri bilen goşulanda olar özbaşdak ýerine ýetirilýär.

Ýetirilen zyýany düzetmek borjyny üstüne ýüklemek, jerime salmak, emlägini muzdsuz almak, döwlet sylaglaryndan, harby atlardan ýa-da beýleki atlardan mahrum etmek, şeýle hem bellibir wezipede işlemek goşulanda olar özbaşdak ýerine ýetirilýär.

“Jeza möhletleriniň hasaplanmagy we jezalaryň hasaba alynmagy”¹, TJK-nyň 66-njy maddasy, bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum etmek, düzediş işleri, harby gullugy boýunça çäklendirmeler, harby-düzediş bölümünde saklamak, belli bir ýerde ýaşamak borjyny ýüklemek, azatlykdan mahrum etmek möhletleri aýlarda we ýyllarda hasaplanylýar. Şu maddanyň birinji böleginde görkezilen jezalar çalşyrylanda ýa-da goşulanda, şeýle hem jeza hasaba alnanda, möhletler gün hasaby bilen hasaplanyp bilner. Anyklaýyş, deslapky derňew we kazyýet işine garalýan döwürde tussaglykda saklanylmagyň, her günü azatlykdan mahrum edilmeginiň iki gününüň ýa-da tussaglykda saklanmagyň bir günü bellibir ýerde ýaşamak borjyny ýüklemegiň iki gününüň ýa-da tussaglykda saklamagyň bir günü harby-düzediş bölümünde saklamagyň iki gününüň hasabyna jeza möhleti hasap edilýär. Daşary ýurtda amala aşyrylan jenaýat üçin kazyýetiň hökümi bilen bellenen hökümiň kanuny güýje girmegine çenli tussaglykda saklanylmagy we azatlykdan mahrum edilmek görnüşinde jeza möhletini doldurýan wagty her günü bir güne hasap edilýär. Tussaglykda saklanylýan iş kesilene jerime, bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum etmek görnüşindäki jeza çärelerini bellän mahalynda, tussaglykda saklanylan möhleti nazara alyp, kazyýet bellenen jezany ýeňilleşdirýär ýa-da ol jezany çekmekden boşadýar. Düzediş işlerine iş kesilen adamyň tussaglykda saklanylýan wagty kazyýetiň hökümi bilen bellenen jeza möhletine tussaglykda bolýan bir günü düzediş işleriniň üç gününe barabar hasaplanylýar.

Ýokary kazyýetiniň 2001-nji ýylyň 3-nji awgustynda kabul eden “Azatlykdan mahrum edilenlere, düzediş edarasynyň görnüşini bellemegiň kazyýet iş ýörelgeleri” hakynda Karary esasynda² TJK-nyň

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 37-38-nji sah.

² Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň giňişleýin mejlisiniň kararlarynyň ýygindysy. A., 2007, 279-288-nji sah.

67-nji maddasyna¹ laýyklykda azatlykdan mahrum etmek görnüşli jenzany çekmek: bilkastlaýyn edilen jenaýat üçin iş kesilen erkekler we aýallar üçin umumy, berk we aýratyn düzgünli düzediş edaralarynda; seresapsyzlykdan edilen jenaýatlar üçin iş kesilen erkekler we aýallar üçin mejburi göçürilip eltilen ýerlerde; kämillik ýaşyna ýetmedikler üçin jynsyna we bilkastlaýyn edilen ýa-da seresapsyzlykdan edilen jenaýat üçin iş kesilendigine seretmezden, terbiýeleýiş edaralarynda bellenýändigini kazyýet göz önünde tutmalydyr. TJK-nyň 67-nji maddasynyň 1-nji böleginiň “b” bendi ulanylanda, ön edilen bilkastlaýyn jenaýat üçin azatlykdan mahrum etmeklige iş kesilen we ony türmede ýa-da düzediş edarasyna jenzasyny çeken adamyň, eger-de şol jenaýat üçin täze jenaýatyň edilen pursatyna çenli iş kesilenlik aýyby aýrylmadyk we öz-özünden aýrylmadyk bolsa, onda şol adamyň ön azatlykdan mahrum etmek görnüşli jenzany çeken hasap edilmelidigini düşündürmeli.

“Azatlykdan mahrum edilip, iş kesilenlere düzediş edarasynyň görnüşiniň bellenilmegi”² TJK-nyň 67-nji maddasynda görkezilen, bilkastlaýyn jenaýat üçin iş kesilenlere jeza çekmek möhletini doldurmak azatlykdan mahrum etmek görnüşinde şu aşakdaky ýaly bellenilýär:

a) uly bolmadyk agyr ýa-da ortaça agyr bilkastlaýyn jenaýatlar üçin ilkinji gezek azatlykdan mahrum etmeklige iş kesilenlere umumy düzgünli düzediş edaralarynda;

b) bilkastlaýyn edilen agyr, şeýle hem aýratyn agyr jenaýatlar üçin ilkinji gezek azatlykdan mahrum etmeklige, iş kesilenlere we jenaýatlar residiwinde, eger iş kesilen adam ozal bilkastlaýyn jenaýat edendigi üçin azatlykdan mahrum edilmek görnüşindäki jeza çekmek möhletini dolduran bolsa we aýallara howply residiw halatynda berk düzgünli düzediş edaralarynda;

ç) aýratyn howply residiwde, aýratyn düzgünli düzediş edaralarynda. On sekiz ýaşyna ýeten, aýratyn agyr jenaýat üçin sekiz ýyldan ýokary möhlete iş kesilen adamlara, şeýle hem aýratyn howply residiw halatynda bellenilen jeza möhletiniň bellibir bölegini, ýöne

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 38-39-njy sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 38-39-njy sah.

bäş ýyldan köp bolmadyk möhlet bilen türmede tussaglykda saklamak belenilip bilner. Azatlykdan mahrum edilmäge iş kesilen kämillik ýaşyna ýetmedikler jeza möhletini terbiýeleýiş edaralarynda doldurýarlar. Seresapsyzlyk sebäpli jenaýat edip, iş kesilen adamlara azatlykdan mahrum edilmek görnüşindäki jeza möhletini doldurmak edaralaryna mejbury göçürilip eltilen ýerlere belenilýär. Höküm bilen belenilen düzediş edarasynyň görnüşini üýtgetmek Türkmenistanyň jenaýat-ýerine ýetiriji kanunçylygyna laýyklykda kazyýet tarapyndan geçirilýär.

Ondan başga-da, azatlykdan mahrum etmek görnüşli jezany ön çekenleriň hataryna:

a) bilkastlaýyn edilen jenaýatlar üçin azatlykdan mahrum etmeklige şertli iş kesilip (şol sanda zähmet çekmek bilen hem), şeýle hem azatlykdan mahrum etmeklige iş kesilip, hökümiň ýerine ýetirilmegi ýa-da jezanyň çekilmegi yza süýşürilip, soňy bilen azatlykdan mahrum etmekligi çekmek üçin düzediş edarasyna iberilenler;

b) bilkastlaýyn edilen jenaýatlar üçin Günä geçmek ýa-da Rehim etmek namasy boýunça, iş kesilenlik aýyby aýrylman, türmeden ýa-da düzediş edaralaryndan boşadylanlar;

ç) bilkastlaýyn edilen jenaýatlar üçin azatlykdan mahrum edilip, hökümiň kanuny güýjüne girmegi bilen ony çekmek üçin derňew gabawhanalarynda galdyrylanlar;

d) azatlykdan mahrum edilip, jezanyň bir bölegini çeken we azatlykdan mahrum ediş ýerlerden TJK-nyň 77-nji maddasynyň 1–2-nji bölekleri esasynda kesellidigi zerarly boşadylanlar;

e) başga döwletiň kazyýetiniň hökümi bilen azatlykdan mahrum etmeklige iş kesilip, jezany çekmegi dowam etmek üçin Türkmenistana berilmegi bilen baglylykda, Türkmenistanyň düzediş edaralarynda hökümi ýerine ýetirmek üçin kabul etmek baradaky çözgüde laýyklykda, azatlykdan mahrum etmekligi çekenler we SSSR ýatyrylandan soň GDA girýän döwletleriň kazyýetleriniň hökümli boýunça iş kesilenlik aýyby bar adamlar girýär.

Aşakdakylara azatlykdan mahrum etmek görnüşli jezany ön çekenler hökmünde seredilip bilinmez:

a) bilkastlaýyn we seresapsyzlykdan edilen jenaýatlaryň jemi boýunça azatlykdan mahrum etmeklige iş kesilenler, eger-de bilkastlaýyn edilen jenaýat üçin azatlykdan mahrum etmek bilen bagly bolmadyk jeza bellenen bolsa;

b) düzediş işlerine ýa-da bellibir ýerde ýaşamak borjy yüklenmeklige iş kesilenlere, TJK-nyň 50-nji maddasynyň 4-nji böleginde ýa-da 51-nji maddasynyň 4-nji böleginde görkezilen esaslara boýunça bu jeza çäreleri azatlykdan mahrum etmek bilen çalşylan bolsa;

ç) edilen jenaýat üçin TJK-nyň 54-nji maddasyna laýyklykda, kazyýet tarapyndan azatlykdan mahrum etmekligiň ýerine harby-düzediş bölümlerde saklamaklyk ulanylan adamlar;

d) eger-de, kazyýetleriň hökümleri boýunça düzediş edaralarynda saklanýan adamlar barada nägilelik ýa-da gözegçilik tertibinde iş ýatyrylmak bilen höküm sökülen bolsa ýa-da höküm üýtgedilip, azatlykdan mahrum etmek bilen bagly bolmadyk ýa-da şertli iş kesmekligi ulanmak bilen jeza bellenen bolsa;

e) azatlykdan mahrum etmeklige iş kesilen, ýöne özlari barada Günä geçmek ýa-da Rehim etmek namasynyň ulanylmagy sebäpli jezany hakikat ýüzünde düzediş edaralarynda çekmedik adamlar;

ä) azatlykdan mahrum etmeklige çekýän ýa-da çeken adamlara, şol höküm çykmazdan öňki edilen jenaýatlar üçin iş kesilende;

f) hereket edýän jenaýat kanuny boýunça aýrylan etmişler üçin, şeýle hem eger-de hereket edýän kanunda olaryň edilendigi üçin azatlykdan mahrum etmek görnüşli jeza göz önünde tutulmaýan etmişler üçin azatlykdan mahrum etmeklige iş kesilen we ony azatlykdan mahrum ediş ýerlerinde çeken adamlar¹.

Şertleýin iş kesilen mahalynda kazyýet amala aşyrylan jenaýatyň häsiýetini, agyrlygyny we getiren netijelerini, ýagdaýlary ýenilleşdirýän we agyrlaşdyrýan, günäkäriň şahsyýeti baradaky maglumatlary nazara alýar. Aýratyn agyr jenaýat eden adamlara şertleýin kazyýet etmek ulanylmaýar. Şertleýin iş kesmek², eger kazyýet jezany azatlykdan mahrum etmek ýa-da harby-düzediş bölümünde saklamak görnüşinde belläp, iş kesileni jeza möhletini doldurmazdan düzet-

¹ Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň ginişleýin mejlisiniň ýygynyndysy. A., 2007, 279-288-nji sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 39-40-njy sah.

megiñ mümkindigi hakyndaky netijä gelse, onda ol bellenen jezany şertleýin hasaplamak hakynda karar çykarýar. Şertleýin iş kesilen halatynda kazyýet amala aşyrylan jenaýatyň häsiýetini, agyrlygyny we getiren netijelerini, ýagdaýlary ýeňilleşdirýän we agyrlaşdyrýan, günäkäriň şahsyýeti baradaky maglumatlary nazara alýar. Aýratyn agyr jenaýat eden adamlara şertleýin kazyýet etmek ulanylmaýar. Şertleýin iş kesilene kazyýet synag möhletini belleýär, şol möhletni dowamynda iş kesilen adam özüni alyp barşy bilen özüniň düzelendigini subut etmelidir. Harby-düzediş bölümünde saklamaga ýa-da bir ýyl möhlete çenli azatlykdan mahrum etmäge iş kesilen halatynda, synag möhleti alty aýdan az we üç ýyldan ýokary bolmaly däl, bir ýyldan ýokary möhlete azatlykdan mahrum etmäge, iş kesilen halatynda bolsa, dokuz aýdan az we baş ýyldan ýokary bolmaly däl. Şertleýin iş kesilen mahalynda goşmaça jezalar bellenilip bilner. Kazyýet şertleýin iş kesmegi belläp, käbir borçlary ýerine ýetirmegi iş kesileniň üstüne ýükläp biler, ýagny ýetirilen zyýany düzetmek, işe ýa-da okuwa girmek, şertleýin iş kesileniň özüni alyp barşyna gözegçiligi amala aşyrylan edaralaryndan rugsatsyz hemişelik ýaşayan ýerini üýtgetmezlik, käbir ýerlere barmazlyk, bellibir wagtdan soň öz ýaşayan ýerinde bolmak, arakhorlukdan, neşekeşlikden, toksikomanýadan ýa-da weneriki keselden bejergi geçmek, maşgalany maddy taýdan goldamagy amala aşyrmak. Kazyýet şertleýin iş kesileniň üstüne onuň düzelmegine ýardam berip biljek başga borçlary ýerine ýetirmegi hem ýükläp biler. Şertleýin iş kesileniň özüni alyp barşyna gözegçilik içeri işler edarasy tarapyndan amala aşyrylýar, harby gullukçylar babatynda bolsa, harby bölümleriň we edaralaryň ýolbaşçylygy tarapyndan amala aşyrylýar. Synag möhletiniň dowamynda kazyýet şertleýin iş kesileniň özüni alyp barşyna gözegçiligi amala aşyrylan edaranyň ýazyp bermegi boýunça adam üçin ozal bellenen borçnamalary doly ýa-da kem-käsleýin ýatyryp biler ýa-da şolaryň üstüne goşup biler.

Şertleýin iş kesilende kazyýet synag möhletini belleýär, şol möhletni dowamynda iş kesilen adam özüni alyp barşy bilen özüniň düzelendigini subut etmelidir. Şertleýin iş kesilen mahalynda goşmaça jezalar bellenilip bilner. Şertleýin iş kesilmegi ýatyrmak ýa-da synag

möhletini uzaltmak¹, TJK-nyň 69-njy maddasynda bellenilip geçilýär. Eger şertleýin iş kesilen adam synag möhletiniň gutarmagyna çenli özüni alyp barşy bilen düzelendigini subut etse, kazyýet şertleýin iş kesileniň özüni alyp barşyna gözegçiligi amala aşyrýan edarasynyň ýazyp bermegi boýunça şertleýin kazyýet etmegi ýatyrnak hakynda we iş kesilen adamdan iş kesilenlik aýybyny aýyrmak hakynda karar kabul edip biler. Eger-de şertleýin iş kesilen adam öz üstüne ýüklenen borjy ýerine ýetirmekden boýun gaçyrýan bolsa ýa-da jemgyýetçilik tertibini bozsa, şonuň üçin oňa administratiw jeza berlen bolsa, kazyýet şu maddanyň birinji böleginde görkezilen we jenaýat jzasynyň ýerine ýetirilişine gözegçilik edýän edarasynyň bilelikdäki teklipnamasy boýunça synag möhletini uzaldyp biler, ýöne ol uzaldyş bir ýyldan ýokary bolmaly däl. Synag möhletiniň dowamynda iş kesilen adam kazyýet tarapyndan öz üstüne ýüklenen borçlary yzygiderli ýa-da bilkastlaýyn ýerine ýetirmändigi üçin kazyýet şu maddanyň birinji böleginde görkezilen edarasynyň ýazyp bermegi boýunça şertleýin kazyýet etmegi ýatyrnak we höküm boýunça bellenen jezany ýerine ýetirmek barada karara gelýär. Synag möhletiniň dowamynda şertleýin iş kesilen adam tarapyndan täze, seresapsyzlyk sebäpli jenaýat edilen bolsa, şertleýin iş kesilmegini ýatyrnak ýa-da saklamak hakyndaky mesele kazyýet tarapyndan çözülýär. Synag möhletiniň dowamynda şertleýin iş kesilen adam tarapyndan bilkastlaýyn jenaýat edilen halatynda, kazyýet oňa TJK-nyň 64-nji maddasynda göz önünde tutulan kadalar boýunça jeza belleýär. Eger-de kazyýet şertleýin iş kesmegi ýatyrýan bolsa, seresapsyzlyk sebäpli täze jenaýat eden halatynda, şol düzgünler boýunça hem jeza bellenilýär.

TJK-nyň 67-nji maddasynyň 2-nji böleginiň manysyna görä, jeza möhletiniň bir bölegini türmede çekmek, jenaýaty haýsy ýaşynda edendigine seretmezden, höküm çykarylan pursadyna çenli on sekiz ýaşyňa ýetenler barada bellenilýär. Jeza möhletiniň bir bölegini türmede çekmek belleneninde, kazyýet gelen çözgüdini hökümde delillendirmeli we azatlykdan mahrum etmek jeza çäresiniň beýleki bölegini haýsy düzediş edarasyna çekmelidigini görkezmeli.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 40-41-nji sah.

Düzediş işleriniň azatlykdan mahrum etmek bilen çalşylmagy bilen (TJK-nyň 50-nji maddasynyň 4-nji bölegi), şertli iş kesilmegiň (TJK-nyň 68-nji maddasynyň 3-nji bölegi) we jezany çekmegiň yza süýşürilmeginiň (TJK-nyň 78-nji maddasynyň 2-nji bölegi) ýatyrylmagy bilen azatlykdan mahrum ediş ýerlerine iberilýän adamlara jezany çekmek, olar şu jenaýatlar üçin azatlykdan mahrum edilen ýagdaýlarynda bellemäge degişli düzediş edaralarynda bellenýär. Kazyýet iş kesilenlere düzediş edaralarynyň degişli düzgünini bellemek üçin esas bolup biljek maglumatlary doly toplamaklary üçin anyklaýyş we ilerki derňew edaralaryna zerur talapkärliigi bildirmelidir. İş kesilene has berk düzgünli düzediş edarasynyň görmüşi esassyz bellenen ýagdaýynda, ýokardaky kazyýet işe nägilelik ýa-da gözegçilik tertibinde seredip, iş kesilene jezany degişli düzediş edarasynda çekmegi bellemäge haklydyr.

Haçan-da, Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 57–58-nji maddalarynda¹ göz önünde tutulýan ol ýa-da beýleki ýagdaýlar, TJK-nyň Aýratyn böleginiň dispozisiýasynda jenaýatyň bir maddalaşdyryjy alamaty hökmünde görkezilen bolsa, ony edilen jenaýat üçin jeza bellenilende jogapkärçiligi we jezany ýenilleşdirýän ýa-da agyrlaşdyrýan ýagdaýlary hökmünde göz önünde tutup bolmaz. Jogapkärçiligi ýenilleşdirýän ýagdaýlar², şu aşakdaky tertipde hasap edilýär:

- a) uly bolmadyk agyr jenaýatyň ikinji gezek edilmegi;
- b) günäkär kämillik ýaşyna ýetmedik bolsa;
- ç) göwrelilik;
- d) günäkäriň köp çagaly maşgalasynyň ýa-da kiçi ýaşly çagalarynyň bolmagy;
- e) kyn durmuş ýagdaýlarynyň gabat gelmegi zerarly jenaýatyň edilmegi;
- ä) jenaýat haýbat atmagyň, gorkuzmagyň, mejbur etmegiň täsiri astynda ýa-da maddy, gulluk taýdan garaşlylyk ýa-da başga bir

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 31-32-nji sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 26-27-nji sah.

garaşlylyk zerarly edilen bolsa, şeýle hem jenaýatçylykly ýa-da bikanun buýrugy ýa-da görkezmäni ýerine ýetiren halatynda edilen bolsa;

f) zorluk ulanmak, erbet masgaralamak sebäpli ýüze çykan psihiki tolgunmanyň täsiri astynda ýa-da jebir çekeniniň başga bikanun hereketleri netijesinde jenaýat edilen bolsa;

g) zerur goranyşyň kanunylygynyň şertleriniň bozulan ýagdaýynda, jenaýat eden adamyny saklanda, ýiti zerurlyk ýüze çykanda, esasly töwekgelçilik ýagdaýynda jenaýat edilmegi;

h) psihiki taýdan syrkawlyk ýagdaýyň täsiri astynda ýa-da psihiki ösüşinde yza galmagy, akyly düzüwligi aradan aýyrmaýan ýagdaýynda jenaýat edilen bolsa;

i) jebir çekeniniň hukuga ters gelýän hereketleri ýa-da ahlaksyzlygy jenaýat edilmegi üçin sebäp bolan bolsa;

j) günä boýun alnyp gellen halatda, jenaýatyň üstüniň açylmagyna, jenaýata beýleki gatnaşanlary paş etmäge, jenaýat netijesinde edinilen emlägi gözläp tapmaga işeňňir ýardam edilmegi;

z) jenaýat edilmeginiň gös-göni yz ýanynda jebir çekene lukmançylyk we başga kömekleriň berilmegi jenaýat zerarly maddy we ahlak taýdan ýetirilen zyýanyň öweziniň meýletin dolunmagy ýa-da düzedilmegi, jebir çekene ýetirilen zeleti düzetmek üçin gönükdirilen beýleki hereketler.

Eger TJK-nyň 57-nji maddasynyň birinji böleginde görkezilen ýagdaýlary jenaýat kanunynyň edilen jenaýat üçin jogapkärçiligi hakyndaky degişli maddasynda göz önünde tutulan bolsa, onda şol ýagdaýy jezany ýeňilleşdirýän ýagdaý hökmünde gaýtadan göz önünde tutulyp bilinmez. Jeza bellenende, şol maddanyň birinji böleginde görkezilmedik ýagdaýlar jogapkärçiligi ýeňilleşdirýän ýagdaýlar hökmünde göz önünde tutulyp bilner.

Kazyýet TJK-nyň 57-nji maddasynda¹ görkezilen jogapkärçiligi ýeňilleşdirýän ýagdaýlaryň sanawynyň gutarnykly däldigi sebäpli, jeza bellenende şol maddanyň birinji böleginde görkezilmedik ýagdaýlary hem jogapkärçiligi ýeňilleşdirýän ýagdaýlar hökmünde nazara alnyp biler. Jezany ýeňilleşdirýän ýagdaýlaryň hukuk ähmiýeti olaryň edilen jenaýatyň jemgyýetçilik howpunyň derejesini peseldýänligin-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 31-32-nji sah.

dedir, şeýle hem günäkäriň şahsyýetini hem-de diňe bir kazyýetiň anyk jeza çäresini saýlamagynda däl-de, eýsem jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmak meselesiniň çözülişinde hem göz önünde tutulýar. Jenaýat jogapkärçiligini ýeňilleşdirýän ýagdaýlaryň häsiýeti, şeýle hem bir-näçe ýagdaýlaryň bolmagy, kazyýetiň olara kadadan çykma hökmünde garap we kanunda bellenen jezadan has ýeňilrägini bellemäge esas bolup durýarlar. Etmäşň maksatlary we delilleri, günäkäriň orny, jenaýat edilen mahaly ýa-da jenaýat edilip gutarylandan soňra onuň özüni alyp barşy we etmäşň jemgyýetçilik howpunyň derejesini ep-esli peseldýän beýleki ýagdaýlar, şeýle hem toparlaýyn jenaýatçylyga gatnaşyjynyň topar bolup edilen jenaýatyň üstüni açmaga işjeň ýardam bermegi bilen baglanyşykly aýratyn ýagdaýlar bolan mahalynda:

a) günäkäre jenaýat kanunynyň degişli maddasynda göz önünde tutulan aşak çäkden-de pes bolan jeza bellenen bilner ýa-da kazyýet şol maddada göz önünde tutulandakydan jezanyň has ýeňil görnüşini belläp biler;

b) kazyýet hökmany hökmünde göz önünde tutulan goşmaça jenzany ulanman biler.

Käbir ýeňilleşdirýän ýagdaýlar, şeýle hem TJK-nyň 57-nji maddasynda¹ görkezilen ýagdaýlar tutuşlygyna aýratyn ýagdaýlar hökmünde ykrar edilip bilner. Ýeňilleşdirýän ýagdaýlaryň arasynda has ýygý göz önünde tutulýanlary jenaýat iş tejribesizligi, şeýle hem şert hökmünde gerekli sowadyň we başarlaňlygyň ýoklugy, zyýanyň ýoklugy (ýa-da ujypsyz möçberde bolmagy), kazyýet edilýäniň saglyk ýagdaýynyň ýaramazlygy, onuň psihiki taýdan syrkawlyk ýagdaýynyň ýa-da psihiki ösüşde yza galmagy (akyly düzüwligi aradan aýyrmayan ýagdaýynda), onuň eklenjindäki golaý adamlaryň bolmagy, jenaýaty edeninden öň we soň onuň gowy häsiýetnamasynyň bolmagy (maşgalasynda, köpçülikde, önümçilikde), onuň öňki üstünlikleri (zähmet sylaglary, watan goragyna gatnaşmagy) we şuna meňzeşler:

– Uly bolmadyk agyr jenaýatyň ilkinji gezek edilmegi. Ilkinji gezek jenaýat eden tarap diýlip, eger-de ol öň jenaýat etmedik bolsa ýa-da öň jenaýat etse-de, iş kesilenlik aýyby ýatyrylan ýa-da kanunda bellenen tertipde aýrylan bolmaly.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 31-32-nji sah.

– Günäkäriň kämillik ýaşyna ýetmedikligi. Bu ýerde jeza bel-lenilende, taraplaryň kämillik ýaşyna ýetmedikligiň belläp geçilmeli-digi we aýratyn üns bilen çemeleşmelidigi görkezilýär. Bu ýag-daýyň jeza täsir ediş derejesi, tarapyň haýsy anyk ýaşda (14-18 ýaş aralygynda) jenaýaty edipdir, şeýle hem adaty kämillik ýaşyna ýetme-dikleriňkiden günäkäriň indiwiđual aýratynlyklary we onuň aňynyň ösüş derejesi häsiýetlendirilýär.

– Göwrelilik. Göwrelilik günäkär aýalyň özüni alyp barşynda möhüm yz goýýar. Şunlukda, göwreliligiň ýenilleşdirýän ýagdaýy diýlip hasap edilende, göwreliligiň möhleti ýa-da göwreliligiň ýüze çykan wagty (kast etmäniň döwründe ýa-da şondan soň, ýöne karar çykmazdan öň) saldamly täsir etmeýär.

– Günäkäriň köp çagaly maşgalasynyň ýa-da kiçi ýaşly çagala-rynyň bolmagy. Bu görkeziji jezanyň dereje mazmunyny peseldýär. Sebäbi ene-atanyň biriniň ýoklugy (esasan hem enäniň) iň bir erbet görnüşde çaganyň terbiýesinde we emele gelmeginde ýüze çykýar.

– Kyn durmuş ýagdaýlarynyň gabat gelmegi zerarly jenaýatyň edilmegi. Kyn durmuş ýagdaýlarynyň gabat gelmegi zerarly jenaýatyň edilmegi diýlende, tarapyň aňyny we erkini üýtgedýän maşgala, ýa-şaýyş, maddy kynçylyklary we ş.m. durnuksyzlyklary we gerek-li terbiýe şertleriniň ýokdugynyň täsiri, maşgalada atanyň ýoklugy, maşgalanyň agzalarynyň ýa-da golaýlarynyň biriniň kesellemegi, kyn durmuş ýagdaýlarynyň bolmagy göz önünde tutulýar.

– Jenaýat haýbat atmagyň, gorkuzmagyň, mejbur etmegiň, tä-siri astynda ýa-da maddy gulluk taýdan garaşlylyk ýa-da başga bir garaşlylyk zerarly edilen bolsa, şeýle hem jenaýatçylykly ýa-da bika-nun buýrugy ýa-da görkezmäni ýerine ýetiren halatynda edilen bolsa. Bu ýerde günäkäre mejbur ediş çäresiniň ulanylmagy (psihiki ýa-da fiziki), adamyň erkini basýan, onuň hereketiniň erkinligini çäklendir-ýän täsiriň ulanylmagy netijesinde jenaýatyň amala aşyrylmagy bolup durýar. Şeýle hem günäkäriň maddy gulluk taýdan başga taraplardan, şol sanda wezipeli adamlardan garaşlylygy hem sebäp bolup bilýär.

– Zorluk ulanmak, erbet masgaralamak sebäpli ýüze çykan psi-hiki tolgunmanyň täsiri astynda ýa-da jebir çekeniniň başga bikanun hereketleri netijesinde jenaýat edilen bolsa.

Jenaýat jogapkärçiligini ýeňilleşdirýän ýagdaýlar	
Uly bolmadyk agyr jenaýatyň ilkinji gezek edilmegi	
Günäkär kämillik ýaşyna ýetmedik bolsa	
Göwrelilik	
Günäkäriň köp çagaly maşgalasynyň ýa-da kiçi ýaşly çagalarynyň bolmagy	
Kyn durmuş ýagdaýlarynyň gabat gelmegi zerarly jenaýatyň edilmegi	
Jenaýat haýbat atmagyň, gorkuzmagyň, mejbur etmegiň täsiri astynda ýa-da maddy, gulluk taýdan garaşlylyk ýa-da başga bir garaşlylyk zerarly edilen bolsa, şeýle hem jenaýatçylykly ýa-da bikanun buýrugy ýa-da görkezmäni ýerine ýetiren halatynda edilen bolsa	
Zorluk ulanmak, erbet masgaralamak sebäpli ýüze çykan psihiki tolgunmanyň täsiri astynda ýa-da jebir çekenin başga bikanun hereketleri netijesinde jenaýat edilen bolsa	
Zerur goranyşyň kanunylygynyň şertleriniň bozulan ýagdaýynda, jenaýat eden adamy saklanda, ýiti zerurlyk ýüze çykanda, esasly töwekgelçilik ýagdaýynda jenaýat edilmegi	
Psihiki taýdan syrkawlyk ýagdaýyň täsiri astynda ýa-da psihiki ösüşde yza galmagy, akyly düzüwligi aradan aýyrmaýan ýagdaýynda jenaýat edilen bolsa	
Jebir çekenin hukuga ters gelýän hereketleri ýa-da ahlaksyzlygy jenaýat edilmegi üçin sebäp bolan bolsa	
Günä boýun alnyp gellen halatda, jenaýatyň üstüniň açylmagyna jenaýata beýleki gatnaşanlary paş etmäge, jenaýat netijesinde edinilen emlägi gözläp tapmaga işeňňir ýardam edilmegi	
Jenaýat edilmeginiň gös-göni yz ýanynda jebir çekene lukmançylyk we başga kömekleriň berilmegi: jenaýat zerarly maddy we ahlak taýdan ýetirilen zyýanyň öweziniň meýletin dolunmagy ýa-da düzedilmegi, jebir çekene ýetirilen zeledi düzetmek üçin gönükdirilen beýleki hereketler	

61-nji çyzygy. Jogapkärçiligi ýeňilleşdirýän ýagdaýlar

– Zerur goranyşyň kanunylygynyň şertleriniň bozulan ýagdaýynda, jenaýat eden adamy saklanda, ýiti zerurlyk ýüze çykanda, esasy töwekgelçilik ýagdaýynda jenaýat edilmegi. Görkezilen ýagdaýlarda jenaýat kanunynda bellenen hemme şertleriň edilmegi, etmişiň jenaýatçylyklydygyny aradan aýyrýar. Etmişiň jenaýatçylyklydygyny aradan aýyrýan her bir ýagdaýa degişli şertleriň jemi bolýar, şol bolan halatynda özüni alyp baryş kanuna laýyk hasaplanylýar.

– Psihiki taýdan syrkawlyk ýagdaýynyň täsiri astynda ýa-da psihiki ösüşde yza galmagy, akyly düzüwligi aradan aýyrmaýan ýagdaýynda jenaýat edilen bolsa.

– Jebir çekenin hukuga ters gelýän hereketleri ýa-da ahlaksyzlygy jenaýat edilmegi üçin sebäp bolan bolsa, kanunalaýyklykda, jebir çekenin özüni alyp barşy hökman kadadan çykma bolmaly, esasan, ahlaksyz ýa-da hukuga ters gelýän bolmaly. Hukuga ters gelýän diýmek, hukuk kadalarynyň ýerine ýetirilmezligi (jenaýat, dolandyryş, maşgala hukuklary we ş.m. göz önünde tutulýar).

– Ahlaksyzlyk. Jebir çekenin özüni alyp barşynyň ahlak kadalaryna jemgyýetde özüni alyp barşyň kadalaryna laýyk gelmezligi göz önünde tutulýar.

– Günäni boýun alyp gelen halatynda, jenaýatyň üstüniň açylmagyna, jenaýata beýleki gatnaşanlary paş etmäge, jenaýat netijesinde edinilen emlägi gözläp tapmaga işeňňir ýardam edilmegi.

– Jenaýat edilmeginiň gös-göni yz ýanynda jebir çekene lukmançylyk we başga kömekleriň berilmegi jenaýat zerarly maddy we ahlak taýdan ýetirilen zyýanyň öweziniň meýletin dolunmagy ýa-da düzedilmegi, jebir çekene ýetirilen zeleti düzetmek üçin gönükdirilen beýleki hereketler.

Jezany agyrlaşdyrýan ýagdaýlaryň barlygy amala aşyrylan jenaýatyň we günäkäriň şahsyýetiniň ýokary howplulygyna şaýatlyk edýär. Bu bolsa kazyýete TJK-nyň Aýratyn bölegindäki anyk maddanyň sanksiýasynyň çäginde jezanyň möçberini we has berk görnüşini

bellemäge mümkinçilik berýär. Jezany agyrlaşdyrýan ýagdaýlaryň sanawy TJK-nyň 58-nji maddasynda bellenen, “Jogapkärçiligi agyrlaşdyrýan ýagdaýlar:¹

1) jogapkärçiligi agyrlaşdyrýan ýagdaýlar diýlip, şular ykrar edilýär:

a) jenaýatlaryň gaýtadan edilmegi, jenaýatlaryň gaýtalanmagy, pişe görnüşinde jenaýatlaryň edilmegi;

b) edilen jenaýatyň agyr netijelere getirmegi;

ç) iki ýa-da şondan-da köp adam bolup, deslapdan dilleşmezden jenaýatyň edilmegi, deslapdan dilleşmek boýunça adamlaryň toparynyň, guramaçylykly toparyň ýa-da jenaýatçylykly bileleşigiň düzüminde jenaýatyň edilmegi;

d) jenaýat etmäge aýratyn işjeň gatnaşan bolsa;

e) psihiki taýdan syrkawlyk zerarly bozulmalardan ejir çekýändigini günäkäre görnetin mälim bolan ýa-da serhoş ýagdaýynda bolan adamlary, şeýle hem jenaýat jogapkärçiligine ýaşy ýetmedik adamlary jenaýat etmäge çekmegi;

ä) milli ýa-da dini duşmançylyk bahanasy boýunça, beýleki adamlaryň kanuny hereketleri üçin ar almak sebäbi boýunça, şeýle hem başga bir jenaýatyň edilmegini aňsatlaşdyrmak ýa-da jenaýatyň üstüni basyrmak maksady bilen jenaýatyň edilmegi;

f) göwrelidigi günäkäre görnetin mälim bolan aýal babatynda jenaýat edilen bolsa, şeýle hem ýaş çaga, beýleki gorawsyz ýa-da biçäre ýagdaýda galan adamlar babatynda ýa-da günäkäre garaşly bolan adam babatynda jenaýatyň edilmegi;

g) aýratyn rehimsizlik bilen, masgaralamak bilen ýa-da jebir çekene ýa-da onuň ýakynlaryna ezýet bermek bilen jenaýatyň edilmegi;

h) ýarag ulanmak arkaly; fiziki ýa-da psihiki zorluk ulanmak arkaly jenaýatyň edilmegi;

i) adatdan daşary ýagdaýyň, şertlerini, tebigy ýa-da başga jemgyýetçilik betbagtçylygyny peýdalanmak arkaly, şeýle hem köpçülikleýin bidüzgünçilikler mahalynda jenaýatyň edilmegi;

j) gulluk ýa-da jemgyýetçilik borjuny ýerine ýetirýän adam babatynda jenaýatyň edilmegi;

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 1997. 32-33-nji sah.

ž) jenaýat umumy howply usul bilen edilen bolsa;

k) jenaýatyň betnebislik meýiller bilen edilmegi.

2) eger şu maddanyň birinji böleginde görkezilen ýagdaý şu Kodeksiň degişli maddasy tarapyndan edilen jenaýat üçin jogapkärçiligi hakyndaky degişli maddasynda göz önünde tutulan bolsa, onda şol ýagdaý jezany agyrlaşdyrýan ýagdaý hökmünde gaýtadan hasaba alnyp bilinmez.

3) jeza bellenende, işiň ýagdaýlaryna baglylykda, şu maddanyň birinji böleginde sanalyp geçilen ýagdaýlary jogapkärçiligi agyrlaşdyrýan ýagdaýlar diýlip hasap etmezlige kazyýetiň haky bardyr”.

TJK-nyň 58-nji maddasynyň 1-nji böleginde görkezilen, jogapkärçiligi agyrlaşdyrýan ýagdaýlaryň sanawynyň gutarnyklydygy sebäpli, kazyýet tarapyndan anyklyanan jenaýat edilendäki ýa-da kazyýetde seredilýäni häsiýetlendirýän başga ýagdaýlar (spirtli içgileri kast edip ulanmak, köpçülikde özüni alyp barmak düzgünlerini bozmak, maşgala, okuwa, işe erbet gatnaşygy we ş.m.) jeza bellenende göz önünde tutulyp bilner, ýöne jogapkärçiligi agyrlaşdyrýan diýlip bilinmez.

1. Jeza bellemegiň umumy esaslary nämeden ybarat?
2. Jezanyň görnüşiniň we möçberiniň bellemeginiň tertibi nämeden ybarat?
3. Edilen jenaýat üçin göz önünde tutulan jezadan has ýeňilrägini bellemek nähili bolýar?
4. Gutaryladyk jenaýat üçin jezanyň bellemegi nämeden ybarat?
5. Bilelikde edilen jenaýat üçin jezanyň bellemegi nämeden ybarat?
6. Residiw mahalynda jezanyň bellemegi nämeden ybarat?
7. Jenaýatlaryň jemi boýunça jezanyň bellemegi nämeden ybarat?
8. Hökümleriň jemi boýunça jezanyň bellemegi nämeden ybarat?
9. Jezalar goşulan mahalynda şolaryň möhletlerini kesgitlemegiň tertibi nähili bolýar?
10. Jeza möhletleriniň hasaplanmagy we jezalaryň hasaba alynmagy nähili bolýar?
11. Jenaýat jogapkärçiligini ýeňilleşdirýän ýagdaýlar nähili bolýar?
12. Jenaýat jogapkärçiligini agyrlaşdyrýan ýagdaýlar nähili bolýar?

XVII BAP. JENAÝAT JOGAPKÄRÇILIGINDEN BOŞATMAK

Jenaýat hukugynda bellenilen hukuk kadalarynyň ýüze çykmanyň netijesinde, kanuna laýyklykda jenaýatyň subýektini jenaýat-hukuk jogapkärçiligine çekmeklige esas döreýär. Jenaýat jogapkärçiligi, jenaýatkäriň döwlet tarapyndan ýazgarylmany bolup, onuň öz eden bikanun hereketlerine (hereketsizliklerine) döwletiň we jemgyýetiň önünde jogap bermegidir. Jenaýat jogapkärçiligi ulanmak mümkinçiliginiň bar halatynda, ondan boşatmak mümkinçiliginiň bolmagy hem umumy kada bolup durýar.

Hukuk jogapkärçiliginiň bir esasy görnüşi jenaýat hukuk jogapkärçiligidir, ol jenaýat hukugynyň esasy ulgamlarynyň biri bolup durýar. Ol jenaýatyň edilmegi bilen ýüze çykýanlygy sebäpli hukuk jogapkärçilikleriniň içinde in bir ýowuzy bolup, Türkmenistanyň Jenaýat kodeksinde göz önünde tutulan jenaýatlary eden adamlaryň hukuklaryndan we azatlygyndan çäklendirilmegini ýa-da mahrum edilmegini jemleýär. Käbir hukukçy awtorlar bu düşüňjani jenaýat eden adamyň döwlet mejbur ediş çäresini çekmek borjy diýip häsiýetlendirýärler¹. Beýlekiler bolsa jogapkärçilik düşüňjesiniň aňlatmasyny hukuk kadalarynyň sanksiýasynyň ulanylmagynda we olaryň durmuşa geçirilmeginde görýärler.

Jogapkärçilik – çylşyrymly hukuk ulgamy bolup, ol özünde bir tarapdan, döwletiň hukuk bozuýy babatynda hukuk täsir ediji çäreleri ulanmak hukugyny, beýleki tarapdan – hukuk bozujynyň döwlet tarapyndan ulanylýan şol çäreleri çekmek borjuny birleşdirýär. Şonda döwlet diňe bir hukugy bozana täsir etmekligi hukuk edinmän, eýsem, ony kanuny çäklerde ýerine ýetirmäge borçly hem bolup durýar. Edil şonuň ýaly-da, hukugy bozan hem diňe bir döwlet tarapyndan

¹ Карпишин М. П., Курляндский В.И. Уголовная ответственность и состав преступления. М. 1974г. С. 39.

ulanylýan mejbur ediji çäreleri çekmeklige borçly bolman, eýsem şol çäreleriň kanuny şertlerde ulanylmagyny talap etmäge hem hukugy bardyr¹.

Aýdylanlardan ugur alyp, jenaýat jogapkärçiliginiň subýektleri bolup, bir tarapdan döwletiň adyndan çykyş edýän hukuk goraýjy edaralary, beýleki tarapdan bolsa etmişleri eden, aklyly düzüw, jenaýat kanunynda bellenen ýaşa ýeten adamlar çykyş edýärler. Jenaýat-düzediş (jenaýat ýerine ýetiriş) hukuk gatnaşyklary jenaýat hukuk gatnaşyklaryny durmuşa geçirmegiň bir görnüşidir². Jenaýat hukuk gatnaşyklary jenaýatyň edilen pursadyndan başlanýar, ýagny şol pursatdan başlap hem döwletde jenaýat eden adam babatynda jenaýat-hukuk täsir ediş çäresini ulanmak hukugyny döredýär, soňundan bolsa, şol täsir ediş çärelerini çekmek borjuna döredýär.

Şeýlelikde, jenaýat jogapkärçiliginiň esasy we jogapkärçiligi çekmek borjy jenaýat edilen pursadyndan ýüze çykýar. TJK laýyklykda, jenaýat jogapkärçiligine diňe jemgyýetçilik howply hereketi (hereketsizligi) etmekde we jemgyýetçilik howply netijeleriniň ýüze çykmagynda günäli adam çekilip bilner. Onuň şol etmişi etmekde günäkärdigini diňe kazyýetyň hökümi yglan edýär. Diýmek, kazyýetiň höküminiň hukuk güýjüne girmegi bilen, adam jenaýat etmekde günäli diýlip hasap edilýär we oňa jeza bellenip, ol iş kesilen diýlip hasap edilýär.

Jenaýat hukugynyň nazaryýetinden ugur alyp, jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagynyň ýagdaýlaryny jezadan boşadylmagyndan tapawutlandyrmaly. Birinjiden, jenaýat jogapkärçiliginden boşadylanda, günä yglan edýän höküm çykarylmaýar, şol halatda günäkär jezadan jenaýat jogapkärçiliginden boşadylandygy esasynda boşadylýar. Iş kesilen adam jezadan diňe kazyýet tarapyndan boşadylyp bilner, emma jenaýat jogapkärçiliginden bolsa kazyýet, prokuror, şeýle-de prokuroryň razylygy bilen sülçi ýa-da anyklaýjy edarasy boşadýar. Jenaýat jogapkärçiliginden boşamak diňe deslapky

¹ Курс уголовного права в пяти томах. Том 1. Общая часть: Учение о преступлении / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002, Курс уголовного права в пяти томах. Том 2. Общая часть: Учение о наказании / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002.

² Уголовное право. Особенная часть. Под ред. Б.В.Здравомыслова. М., 2008.

derňew döwründe ýa-da kazyýet seljerişi döwründe, ýöne kazyýet tarypyndan günäni ygylan edýän höküm çykarylmanca mümkindir.

Jenaýat jogapkärçiligini bellemek üçin ilki bilen adam tarypyndan jenaýatyň amala aşyrylandygyny kesgitlemek zerurdyr. Diňe jenaýatyň subýektiniň günäsi subut edilen halatynda, ýagny onuň doly esasyda jenaýatçy diýip atlandyrylmagyndan soň jezany jenaýat jogapkärçiliginden aýratynlaşdyrmak meselesi çözülýär.

Jenaýat jogapkärçiliginden boşatmaga hukukly edaralaryň sanawy kesgitlidir, bular – kazyýet, prokuror, sülçi, prokuroryň razylygy bilen anyklaýyş edaralary.

Jenaýat jogapkärçiliginden boşatmak üçin ýörite kanunda belenen esaslaryň bolmagy hökmandyr. Jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagyna kanuny esasyda bellenilen ýagdaýlar doly bar bolsa, jenaýat etmekde günäli diýlip bilnen adam doly ýa-da bölekleyin jenaýat jazyyndan ýa-da jenaýat jogapkärçiliginden boşadylyp bilner¹. Şeýlelikde, jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagy şu aşakdakylardan ybaratdyr:

1. Jenaýatdan meýletin boýun gaçyrmagy bilen baglanyşykly;
2. Çynlakaý ökünmegi mynasybetli;
3. Ejir çeken bilen ýarashmagy mynasybetli;
4. Ýagdaýyň üýtgemegine görä;
5. Wagt möhletiniň dolmagy sebäpli.

Jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagynyň esaslarynyň her bir görnüşiniň özboluşly aýratynlygy bolup, olar aýratynlykda özbaşdak seredilmegine degişlidir².

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 42-nji sah.

² Курс уголовного права в пяти томах. Том 2. Общая часть: Учение о наказании / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002, Курс уголовного права в пяти томах. Том 3. Особенная часть / Под ред. Г.Н. Борзенкова, В.С. Комиссарова. М.: Зерцало, 2002.

Birinjiden, ähli ýagdaýlarda jogapkärçilikden boşadylmagy diňe ilkinji gezek jenaýat eden adamlar babatynda ulanylyp bilner. Bu ýagdaýlar, öň jenaýat etmedik ýa-da eden hem bolsa jenaýat jogapkärçiligine çekmek wagt möhletiniň dolmagy, aýyplaw hökümiň wagt möhletiniň dolmagy, şonuň ýaly-da, eger olar jezadan boşadylan bolsa ýa-da iş kesilenlik aýyby Günä geçme we Rehim etme namalarynyň esasynda aýrylan bolsa, olaryň iş kesilenlik aýyby kazyýet tarapyndan aýrylan ýa-da ýatyrylan bolsa.

Ikinjiden, jogapkärçilikden boşadylmagynyň ähli esaslary boýunça diňe uly bolmadyk agyr we ortaça agyrlykdaky jenaýatlary eden adamlar babatynda mümkindir.

Üçünjiden, jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagy üçin esaslaryň ähli görnüşi boýunça şertsiz boşadylýar, olara hiç hili borç we olaryň öňünde haýsydyr bir şert goýulmaýar.

Dördünjiden, olaryň amala aşyrylmagy diňe ýörite ygtyýarly edaralary (derňew edaralary we kazyýet) tarapyndan amala aşyrylýar.

Jenaýatdan meýletin boýun gaçyrmagy jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagynyň esasy bolup durýar. Jenaýatdan meýletin boýun gaçyrmagy TJK-nyň 70-nji maddasynda¹ göz öňünde tutulan. Jenaýatdan meýletin boýun gaçyrmagy ýüze çyksa, ony amala aşyran adam jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmaly. Sebäbi adam gutarylmadyk jenaýaty ahyryna ýetirmekden meýletin we gutarnykly ýüz öwürse, ol gutarmadyk jenaýat üçin jenaýat jogapkärçiliginden boşadylýar. Gutarylmadyk jenaýaty ahyryna ýetirmekden meýletin ýüz öwren adam, eger onuň hakyky amala aşyran hereketi başga jenaýaty düzýän hereketlerden ybarat bolsa, jenaýat jogapkärçiligine degişlidir. Jenaýaty guraýjynyň we meçew berijiniň meýletin ýüz öwürmegi, eger bu adamlar häkimiýet edaralaryna öz wagtynda habar bermek ýa-da öz wagtynda gören başga hili çäreleri arkaly jenaýaty ýerine ýetiriji tarapyndan ahyryna ýetirmegiň öňüni alan bolsalar, jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagy üçin esas bolýar. Eger onuň özüni soňraky alyp barşy jenaýatyň amala aşyrylmagynyň öňüniň alynmagy üçin özüne bagly bolan ähli çäreleri görendigine şaýatlyk etse, jenaýat jogapkärçiliginden boşadylýar. Eger guraýjynyň ýa-da meçew berijiniň

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 42-nji sah.

TJK-nyň 70-nji maddasynyň üçünji böleginde görkezilen hereketleri jenaýatyň amala aşyrylmagynyň önüniň alynmagyna getirip bilmedik bolsa, onda olar jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmaýarlar, ýöne olaryň gören çäreleri jeza belenilende ýenilleşdirýän ýagdaýy hökmünde ykrar edilip bilner.

Eger adam gutarylmadyk jenaýatyny ahyryna ýetirmekden meýletin we gutarnykly ýüz öwürse, ol gutarmadyk jenaýaty edeni üçin jenaýat jogapkärçiliginden boşadylýar. Ýagny, jenaýatçylykly meýli bolan adam, öz niýetini amala aşyrmaga doly mümkinçiligiň barlygyna garamazdan (hiç hili päsgeçilik bolmazdan), meýletin, öz hereketlerine doly akyl ýetirip, daşdan hiç hili täsir bolmazdan, jenaýatçylykly hereketlerini ahyryna çenli ýerine ýetirmekden boýun gaçyrýar. TJK-nyň 70-nji maddasynyň esasy alamatlarynyň biri – jenaýatkäriň jenaýatçylykly meýlini amal etmekden boýun gaçyrmagynyň gutarnykly bolmagy, ýagny onuň öz jenaýatçylykly meýlini gaýry goýmazdan ýa-da soň gaýdyp gelmek niýeti bolmazdan doly boýun gaçyrmagy.

Jenaýaty ahyryna ýetirmekden meýletin ýüz öwren adam, eger onuň hakyky amal eden hereketi başga jenaýaty düzýän hereketlerden ybarat bolanda, diňe şeýle halatda, jenaýat jogapkärçiligine degişlidir. Ýagny, jenaýatkäriň anyk meýilleşdiren jenaýatyny soňuna çenli ýetirmekden meýletin we gutarnykly boýun gaçyrmazyndan öňki eden hereketinde başga bir jenaýatyň düzümini düzýän alamatlary özünde jemlemegi. Meselem, jenaýatkär ogurlyk etmek niýeti bilen kesekiniň ýaşayyş jaýyna girip, soň ýaşayyş jaýynda bar bolan zatlaryň hiç birine el degirmän, jenaýatçylykly niýetinden meýletin boýun gaçyryp çykyp gaýdýar. Bu ýerde jenaýatkäriň ilkibaşdaky niýeti TJK-nyň 227-nji maddasynda göz önünde tutulan jenaýatyň – ogurlygyň alamatlaryny özünde jemläp, jenaýat ahyryna çenli ýetirilmedik, emma onuň hereketlerinde TJK-nyň 148-nji maddasynda göz önünde tutulan jenaýatyň – ýaşayyş jaýynyň eldegrilmesizliginiň bozulmagynyň alamatlary hem jemlenen, ýagny adamlaryň we raýatlaryň konstitusion hukuklaryna we azatlyklaryna garşy edilen etmiş.

Jenaýaty guraýjynyň we meçew berijiniň meýletin ýüz öwürmegi, eger bu adamlar häkimiýet edaralaryna öz wagtynda habar bermek

ýa-da öz wagtynda gören başga hili çäreleri arkaly jenaýaty ýerine ýetiriji tarapyndan ahyryna ýetirmegiň önüni alan bolsalar, jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagy üçin esas bolýar. Ýaran, eger onuň özüni soňraky alyp barşy jenaýatyň amala aşyrylmagynyň önüniň alynmagy üçin özüne bagly bolan ähli çäreleri görendigine şaýatlyk etse, jenaýat jogapkärçiliginden boşadylýar.

Eger guraýjynyň ýa-da meçew berjiniň şu maddanyň üçünji böleginde görkezilen hereketleri jenaýatyň amala aşyrylmagynyň önüniň alynmagyna getirip bilmedik bolsa, onda olar jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmaýarlar, ýöne olaryň gören çäreleri jeza bellenilende ýeňilleşdirýän ýagdaý hökmünde ykrar edilip bilner.

Çynlakaý ökünmegi mynasybetli jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagy hem ýüze çykýar. Çynlakaý ökünilmegi diýen düşünje jenaýatkäriň jenaýaty edenden soň onuň eden etmişine ökünýändigini we öz hereketleriniň netijesinde jemgyýete ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak babatynda amala aşyran aktiw hereketlerini açyp görkezýär. Şeýle hereketler, meselem, meýletin eden jenaýatyny boýun alyp gelmegi, jenaýatyň üstüni açmakda hukuk goraýjy edaralara kömek bermegi, zyýanly netijeleriň ýüze çykmagynyň önüni almagy ýa-da onuň möçberini azaltmak babatynda eden hereketleri, jebir çekene ýetirilen zyýanyň öwezini dolmagy ýa-da başga usul bilen ýetirilen zyýany aradan aýyrmagy.

Edilen etmiş üçin çynlakaý ökünilmegi, umumy kada boýunça, jenaýat jogapkärçiligini aradan aýyrmaýar, ýöne jogapkärçiligi ýeňilleşdirýär we jeza bellenende, göz önünde tutulýar. Emma käbir aýratyn halatlarda kanunçykaryjy çynlakaý ökünilmegi jenaýat jogapkärçiliginden boşatmaga esas diýip hasaplaýar.

Türkmenistanyň JK-nyň 71-nji maddasyna laýyklykda, jenaýat eden adamyň çynlakaý ökünmegi, ýagny uly bolmadyk agyr jenaýaty ilkinji gezek amala aşyran adam, eger jenaýat edeninden soň ökünip, günäsini boýun alyp, meýletin gelip, jenaýatyň açylmagyna işjeň ýardam etse, ýetirilen zyýanyň öwezini dolsa ýa-da başga tärbilen jenaýatyň ýetiren zyýanyny düzetse, jenaýat jogapkärçiliginden boşadylyp bilner¹. Bu maddada jenaýat eden adamyň jenaýat jogap-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. Aşgabat. 1997, 42-43-nji sah.

kärçiliginden boşadylmagy üçin degişli şertleriň ählisi bellenen. TJK-nyň 71-nji maddasynyň birinji böleginde göz önünde tutulan şertler bar wagtynda başga derejeli jenaýaty amala aşyran adam jenaýat jogapkärçiliginden diňe jenaýat kanuny tarapyndan ýörite göz önünde tutulan halatlarda boşadylyp bilner.

Birinjiden, bu madda diňe jenaýaty ilkinji gezek amala aşyran adamlar babatynda bellenilýär. Bu kada ön iş kesilen, derňewde ýa-da kazyýetde bolan işler boýunça geçýän şahslara degişli däldir. Eger-de şahs ön jenaýat jogapkärçiligine çekilip, jogapkärçilikden ýa-da jezadan boşadylan bolsa, onda ol ön jenaýat etmedik diýlip hasaplanýar¹.

Ikinjiden, şahs tarapyndan edilen jenaýatçylykly etmiş öz agyrylyk derejesi boýunça uly bolmadyk agyr derejeli jenaýat bolmalydyr. Olara TJK-nyň 11-nji maddasyna laýyklykda edilen etmiş üçin jenaýat kanunynda ýokary jezasy iki ýyldan köp bolmadyk möhlet bilen azatlykdan mahrum etmek görnüşinde göz önünde tutulan bilkastlaýyn we seresapsyzlykly etmişler degişlidir.

Üçünjiden, günäkäriň çynlakaý ökünmegi kanunda ýörite bellenen, onuň aktiw hereketleri bilen amala aşyrylýar, şeýle hereketleriň hataryna ilki bilen jenaýatkäriň günäsini boýun alyp gelmegi degişlidir. Ýagny, oňa hiç hili mejburylyk ulanylmaýar, ol özüniň jenaýat edenligi barada deslapky derňew bölümüne, prokuratura ýa-da kazyýet edarasyna meýletin habar berýär. Jenaýatkäriň özi bu hereketleri teswirnama bilen resmileşdirilýär we onuň özüniň we hukuk goraýjy edarasynyň işgäriň (teswirnamany düzen) goly bilen teswirnama tassyklanylýar. Şonuň ýaly-da, çynlakaý ökünmegi bilen, jenaýatkär eden jenaýatynyň üstüniň açmagyny beýan edýär. Ýagny, jenaýatyň guralynyň we serişdesiniň berilmegi, jenaýatyň edilen ýeriniň ýa-da ogurlanan zatlaryň ýerleşýän ýeriniň görkezilmegi, ýetirilen zyýanyň meýletin öweziniň dolunmagy, beýleki jenaýata gatnaşyjylary paş etmegi we ş.m. hereketler şoňa degişli bolup durýarlar. Bu hereketler, kanun esasynda, jogapkärçiligi ýeňilleşdirýän ýagdaýlar hökmünde özbaşdak seredilýär we jenaýatyň netijesinde jebir çekene ýetirilen zyýanyň öweziniň pul görnüşinde ýa-da başga

¹ Келина С. Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. Москва. 1974. С.125.

görnüşde jenaýaty eden şahs tarapyndan meýletin dolunmagynda jemlenýär.

Jenaýatyň netijesinde ýetirilen zyýany düzetmegi jenaýatkäriň öz hereketlerine ökünýändigini görkezýär. Ýagny, jenaýatkäriň bozulan ýa-da zaýаланan zady öz hereketi bilen düzetmegi (döwlen zatlary bejermegi, özüniň asyl nusgasyny ýitiren zady täzedan alyp bermegi we ş. m.), ahlak taýdan ýetirilen zyýany düzetmegi (masgaralandygy üçin çynlakaý ötüňç soramagy, sahsyň mertebesine, abraýyna zyýan ýetirýän ýalan maglumatlary inkär etmegi we ş. m.).

TJK-nyň 71-nji maddasynyň birinji böleginde göz önünde tutulan şertler bar wagtynda başga jenaýaty amala aşyran adam jenaýat jogapkärçiliginden diňe jenaýat kanuny tarapyndan ýörite göz önünde tutulan halatlarda boşadylyp bilner. Şeýle diýmek bilen, kanun jenaýat etmekde çynlakaý ökünip eden etmişini boýnuna alyp, şol jenaýatyň üstüniň açylmagyna ýardam etmegi, jenaýat esasynda ýetirilen zyýanyň öwezini dolmaklygy ýa-da başga islendik usulda günäni ýuwmaklygy göz önünde tutýar. TJK-nyň 71-nji maddasynyň 2-nji bölegine laýyklykda, eger şahs TJK-nyň 71-nji maddasynyň 1-nji böleginde göz önünde tutulan şertleri özünde jemleýän, başga derejeleri (has agyr) jenaýaty eden hem bolsa ol jenaýat jogapkärçiliginden diňe jenaýat kanuny tarapyndan ýörite göz önünde tutulan halatlarda boşadylyp bilner. Bu ýagdaýlar ýörite TJK-nyň Aýratyn böleginiň degişli maddalarynda göz önünde tutulýar, meselem, TJK-nyň 126-njy maddasy.

TJK-nyň 71-nji maddasyna laýyklykda, jenaýat eden adamyň çynlakaý ökünmegi mynasybetli jenaýat jogapkärçiliginden boşadylyp bilner. Ýöne munuň üçin şu aşakdaky şertleriň bolmagy ýüze çykýar:

1. Jenaýatyň birinji gezek edilmegi. Jenaýaty ilkinji gezek amala aşyranlaryň hataryna, onda jenaýat işi gozgalmadyk, ozal eden jenaýaty üçin Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 81-nji maddasyna laýyklykda iş kesilenlik aýyby aýrylan, Günä geçme ýa-da Rehim etme esasynda iş kesilenlik aýyby aýrylan (TJK-nyň 80-nji maddasy), aýyplaw höküminiň wagt möhletiniň geçendigi sebäpli, jezany çekmekden boşadylan (TJK-nyň 79-njy maddasy) raýatlar degişlidir.

2. Uly bolmadyk agyr jenaýatyň edilmegi, ýagny TJK-de iki ýyl-dan köp bolmadyk möhlete azatlykdan mahrum etmek görnüşli jeza göz önünde tutulan bilkastdan ýa-da seresapsyzlykdan edilen etmiş üçin (TJK-nyň 11-nji maddasynyň 2-nji bölegi). Olaryň hataryna, mysal üçin, “Eden-etdilik” (TJK-nyň 221-nji maddasy), “Bikanun aw” (TJK-nyň 321-nji maddasy) we başgalar degişlidir.

3. Jenaýat eden adamyň çynlakaý ökünmegi zerurdyr, ýagny jenaýaty eden adamyň jenaýaty edenden soň, meýletin hukuk goraýjy edarasyna gelmegi, jenaýatyň üstüniň açylmaklygyna ýardam bermegi, ýetirilen zyýany tölemegi ýa-da zyýanyň başga ýol bilen öwezini dolmaklygy.

Jebir çeken bilen ýaraşmagy mynasybetli jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagy tejribelikde ulanylýar, onuň bolmagynyň esasy şerti, jenaýatyň netijesinde jebir çekenin hukuklarynyň we kanuny bähbitleriniň hasabatly bolup durýar. TJK-nyň 72-nji maddasynda¹ jebir çekenin hukuklarynyň we kanuny bähbitleriniň hasabatynyň bir usuly belenilýär, jebir çeken bilen ýaraşmagy mynasybetli günäkär adamyň jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagy. Şu ýagdaýda günäkär adamyň jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagyna ýokarda agzalan esaslardan başga-da, esasy fakt – jebir çeken bilen jenaýat etmekde günäkär adam bilen ýaraşmagy hökmandyr. Ýaraşyk jebir çeken tarapyndan meýletin bolmaly we bu hereketler degişli prosesual görnüşde resmileşdirilen bolmalydyr. Eger-de iş boýunça birnäçe jebir çeken bolan halatynda, olaryň biri bilen ýaraşylmagy günäkäriň jogapkärçilikden boşadylmagyna esas bolup bilmeýär.

Hökmany şerti hökmünde günäkäriň jenaýat esasynda jebir çekene ýetirilen zyýanyň (maddy we ahlak) öwezini dolmagy zerurdyr. Haçan-da zyýanyň öwezi doldurylanda, ol derňew edaralary

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. Aşgabat. 1997, 43-ji sah.

ýa-da günäkär tarapyndan ýeterlik derejede diýlip hasaplanman, jebir çekenin özi ýetirilen zyýanyň öwezi doly dolundy diýip bellemeli¹.

TJK-nyň 72-nji maddasynda ýaraşmak üçin ýörite kesgitlenilen jenaýatlaryň sanawy bellenenidir. Ýagny, TJK-nyň 111, 112, 115-nji maddalarynda, 132-nji maddasynyň birinji we ikinji böleginde, şeýle hem 133-nji maddada göz önünde tutulan jenaýatlary ilkinji gezek amala aşyran adam, eger ol jebir çeken bilen ýaraşsa we jebir çekene ýetirilen zyýanyny düzetse, jenaýat jogapkärçiliginden boşadylyp bilner. Bu jenaýatçylykly ýagdaýlara aýratyn düşündiriş berilýär.

Saglyga bilkastlaýyn ýeňil şikes ýetirilmegi – TJK-nyň 111-nji maddasy uly bolmadyk agyr jenaýaty häsiýetlendirmek bilen şeýle diýýär, syna bilkastlaýyn ýeňil şikesiň ýa-da saglyga başga zyýanyň ýetirilmegi saglyga gysga wagtlaýyn zyýan ýetirilmegine ýa-da umumy işe ýarawlylyk wagtynyň birneme ýitirilmegine getiren diýlip hasaplanýar. Jenaýatyň derejesi uly bolmadyk agyr jenaýatyň düzümi boýunça ol, maddy düzümlü jenaýatdyr.

Urmak – TJK-nyň 112-nji maddasy hem hukuk jogapkärçiliginden boşatmaklygyna esas bolýan ýagdaýlary öz içine jemleýär. Ýagny, adam uranlygy ýa-da başga hili zorlukly hereketler edip, synany fiziki taýdan agyrdanlary üçin, ýöne welin TJK-nyň 111-nji maddasynda göz önünde tutulan netijelere getirmedi bolsa, onda bu jenaýatyň derejesi uly bolmadyk agyr, düzümi boýunça maddy düzümlü jenaýatdyr.

Saglyga seresapsyzlyk bilen agyr ýa-da ortaça agyr şikes ýetirmek – jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagyna getirýän TJK-nyň 115-nji maddasynda göz önünde tutulýar, ýagny saglyga seresapsyzlyk bilen agyr ýa-da ortaça agyr şikes ýetirene jebir çeken bilen ýaraşanlygy sebäpli jenaýat jogapkärçiligi bellenmeýär. Bu jenaýatyň derejesi uly bolmadyk agyr, düzümi boýunça maddy düzümlü jenaýatdyr.

Töhmət – TJK-nyň 132-nji maddasynyň 1–2-nji böleklerinde bellenen etmiş üçin jebir çeken bilen ýaraşylmagy esasynda jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmaga degişlidir. Bu jenaýat barada umumy düşünje bersek, töhmət atana, ýagny, adamyň namysyny we mertebesi-

¹ Курс уголовного права в пяти томах. Том 2. Общая часть: Учение о наказании / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002.

ni kemsidyäne, görnetin ýalan maglumatlary ýaýradýana, köpçülikleýin çykyşda, köpçülige niýetlenilen eserde ýa-da köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde atylan töhmet üçin, agyr netijelere getiren ýa-da aýratyn agyr jenaýat etmekde aýyplamak bilen birlikde atylan töhmet üçin jenaýat jogapkärçilik bellenen. TJK-nyň 72-nji maddasyna laýyklykda, bu maddanyň diňe 1–2-nji böleginde bellenilen ýagdaýlarda ýarasyk boýunça jenaýat jogapkärçiliginden boşatmak mümkindir.

Masgaralamak TJK-nyň 133-nji maddasynda bellenilen etmiş jebir çeken bilen ýarasylmagy esasynda jogapkärçilikden boşatmaga esas bolup biler, ýagny adamy köpçülikleýin çykyşda, köpçülige niýetlenilen eserde ýa-da köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde masgaralanmagy. Jenaýatyň bu görnüşi boýunça jebir çeken bilen ýarasmagy jenaýat jogapkärçiliginden boşatmak meselesini çözüär.

Ýagdaýlaryň üýtgemegine görä, jenaýat jogapkärçiliginden boşatmak TJK-nyň 73-nji maddasyna laýyklykda seredilýär. Uly bolmadyk agyr ýa-da ortaça agyr jenaýaty ilkinji gezek amala aşyran adam, eger ýagdaýlaryň üýtgemegi bilen ol adam ýa-da onuň eden etmiş jemgyýetçilik howply bolmagyny bes eden bolsa, jenaýat jogapkärçiliginden boşadylyp bilner.

Has giňişleýin aýtsak, bu ýagdaýda iki sany aýratyn özbaşdak esasy häsiýetlendirip bolýar, emma olaryň belli bir derejede meňzeşligi hem bar. Bu ýagdaýlaryň üýtgemegi bilen edilen etmiş jemgyýetçilik howpunyň we etmiş eden şahsyň jemgyýet üçin howpunyň aradan aýrylmagy, şonuň ýaly-da derňewde ýagdaýlaryň üýtgemegi bolup durýar. Edebiýatlarda, köplenç, bu ýagdaýlaryň bölünişigine degişli üns berilmeýär, şonuň üçin hem bu düşünje birneme çylşyrymly düşündirilýär. Edilen etmiş ýagdaýlaryň üýtgemegi bilen jemgyýet üçin howplulyk derejesiniň aradan aýrylmagy – jemgyýetiň durmuşynda syýasy, durmuş-ykdysady we medeni şertleriniň бүтін döwlet möçberinde uly göwrümlü öwrülişigi aňladýar, bu ýagdaýlaryň üýtgemegi jemgyýetiň hukuk düşünjesine hem öz täsirini ýetirýär. Ýagny, jemgyýet bellibir derejede öwrülişigiň bolup geçmegi bilen edilen etmiş jemgyýet üçin howply diýip hasap etmeýär. Ýagdaýlaryň üýtgemegi has düýpli bolmagy hökmandyr, ýagny onuň täsiri astynda şol jenaýatlaryň bellibir derejesi däl-de, ähli

görnüşi boýunça jemgyýet üçin howplulyk derejesi aradan aýrylmaly. Bulardan başga-da ýagdaýlaryň üýtgemegi bolanda adatdan daşary ýagdaýlaryň ýüze çykmagy, harby şertleriniň üýtgemegi, etmişe jenaýatçylykly häsýeti berýän hökmany alamat hökmünde jenaýatyň ýeriniň we wagtyň üýtgemegi.

Bu ýagdaýda köp halatlarda jenaýat eden şahsyň diňe bir obýektiw durmuş şertlerine üns bermän, eýsem, jenaýat edenden soň onuň çynlakaý ökünjine, şonuň ýaly-da onuň öz borçlaryny ýerine ýetirmegine ak ýürekden gatnaşygy we göreldeli özüni alyp barmagyna hem üns berilýär. Jenaýat eden şahsyň düşen ýagdaýlarynyň üýtgemeginiň häsiýeti dürli bolup biler, ýöne ähli ýagdaýlarda olaryň jenaýatyň amala aşyrylan sebäpleriniň we şertleriniň bilelikde bolan durkuny bozmagy, geljekde şol şahs tarapyndan täze jenaýatyň edilmek mümkinçiligini aradan aýyrmagy hökmandyr.

Ýagdaýlaryň üýtgemegi, meselem, harby gullukçynyň öz gulluk ýagdaýyny jenaýaty etmekde peýdalanandygy sebäpli wezipesinden boşadylmagy; maşgala gatnaşyklarynyň bes edilmegi netijesinde ýüze çykan kynçylygyň jenaýatyň amala aşyrylmagyna ruhy taýdan sebäp bolup çykyş etmegi; uzak wagtyň dowamynda akýüreklik we kanuna tabynlyk ýagdaýynda özüni alyp barmagy we ş.m. ýüze çykan ýagdaýlar edilen jenaýata öz täsirini ýetirmegi bilen jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagyna getirip biler¹. Ýagdaýlaryň üýtgemegi mynasybetli jenaýat eden şahsyň jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagyny kanun çykaryjy goşmaça iki şert bilen baglaşdyrýar. Birinjiden, jenaýat şol şahs tarapyndan ilkinji gezek amala aşyrylan bolmaly, bu ýagdaýy jenaýat eden şahsyň öň iş kesilen dældigini, derňew we kazyýet täsirinde dældigini we derňewden, kazyýetden gaçmaýandygyny beýan edýär. Öň edilen jenaýat üçin iş kesilenlik aýybynyň kanunda bellenen tertipde aýrylmagy ýa-da öz-özünden aýrylmagy, jezadan ýa-da jogapkärçilikden boşadylmagy täze jenaýatyň edilmegi bilen gaýtalanany diýlip hasaplanmaýar we TJK-nyň 73-nji maddasynyň ulanylmagyna päsgelçilik bermeýär. Ikinjiden, şahs tarapyndan edilen jenaýatyň uly bolmadyk agyr ýa-da ortaça agyr derejede bolmagy. Jenaýatyň derejesi TJK-nyň Umumy

¹ Практика прокурорского надзора при рассмотрении уголовных дел. М., 2002.

böleginiň 11-nji maddasyna laýyklykda kesgitlenilýär. Diňe şu iki şertiň barlygynda ýagdaýlaryň üýtgemegi mynasybetli jenaýatçylykly etmişiniň ýa-da ony amala aşyran şahsyň jemgyýet üçin howplulyk derejesiniň aradan aýrylmagy barada sorag goýlup bilner.

Jenaýat jogapkärçiliginden boşatmagyň ulanylmagy umumy kada laýyklykda şu ýagdaýlary göz önünde tutulýar: edilen jenaýatyň häsiýeti, ýetirilen zyýanyň agyrlyk derejesi, etmişini edilen pursadyndan bári geçilen wagt möhleti, sonuň ýaly-da ýagdaýlaryň üýtgemegi we etmişiniň ýa-da ony eden şahsyň jemgyýetçilik howpunyň bes etmegine şaýatlyk edýän ýagdaýlary we ş.m. Şonda jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagy gutarnykly we şertsiz häsiýete eýedir.

TJK-nyň 74-nji maddasy “Wagt möhletiniň dolmagy sebäpli jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagy”¹ göz önünde tutýar. Eger jenaýatyň amala aşyrylan gününden başlap, şu aşakdaky möhletler geçen bolsa, adam jenaýat jogapkärçiliginden boşadylýar:

- a) uly bolmadyk agyr jenaýat amala aşyrylanyndan soň – iki ýyl;
- b) ortaça agyr jenaýat amala aşyrylanyndan soň – sekiz ýyl;
- ç) agyr ýa-da aýratyn agyr jenaýat amala aşyrylanyndan soň – on bäş ýyl.

Şu halatda jenaýatyň amala aşyrylan gününden başlap we hökümiň kanuny güýjüne giren pursadyna çenli bolan aralyk wagt möhleti hasaplanylýar. Şol adam täze jenaýaty amala aşyran halatynda wagt möhleti her jenaýat boýunça aýratynlykda geçýär. Eger adam derňewden ýa-da kazyýetden boýun gaçyryýan bolsa, wagt möhletiniň dowamy togtadylýar. Şeýle halatda wagt möhletiniň dowamy adamyň tutulan ýa-da onuň öz günäsini boýun alyp gelen pursadyndan täzeden başlanýar. Aýratyn agyr jenaýaty amala aşyran adama wagt möhletini ulanmak hakyndaky mesele kazyýet tarapyndan çözülýär. Parahatçylyga we adamzadyň howpsuzlygyna garşy jenaýaty amala aşyran adamlar babatda wagt möhleti ulanylmaýar.

Jenaýatyň üsti näçe çalt açylsa, ol şonça-da doly derňelýär, bu bolsa jenaýat we jenaýat-prosessual kanunlarynyň anyk ulanylmagyna getirýär we günäkär şahs babatynda döwlet mejbur ediş çäresiniň adalatly we maksadalaýyk belenilmegine ýardam edýär. Eger jeza

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. Aşgabat. 2010. 43-44-nji sah.

günäkär şahs babatynda jenaýat edilenden soň dowamly wagt möhletiniň geçmegi bilen ulanylsa, ol belli bir derejede özüniň şahsy we umumy duýduryş manysyny ýitirýär we ýerliksiz bellenen nama hökmünde kabul edilip bilner. Sebäbi wagt möhleti belli bir derejede edilen jenaýatyň jemgyýetçilik ähmiýetliligini düzýär we günäkäriň jemgyýetçilik howpuny pese düşürýär, ýagny jenaýat eden adamyň jemgyýetçilik howply etmişi edenden soň uzak wagtyň dowamynda hereket edýän kanunlara tabynlyk derejede özüni alyp barmagy. Şonuň ýaly-da uzak wagt möhletiniň geçmegi bilen jenaýatyň hemme taraplaýyn we doly derňelmegini üpjün etmek mümkin däl, sebäbi maddy subutnamalaryň ýitip gitmegi, jenaýat bilen bagly ýagdaýlaryň jebir çeken we şaýatlar tarapyndan ýatdan çykarylmany mümkindir. Jenaýat hukugynda wagt möhleti diýlip – jenaýat edilenden soň kanunda bellenen wagt möhletiniň dolmagyna düşünilýär we jenaýat eden şahsyň jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagyna getirýär. Tejribelikde wagt möhletini ulanmak üçin kanunda bellenen iki sany şertiň ýüze çykmany hökmandyr: bellenen möhletiň dolmagy we bu möhletiň dowamlylygyny bozýan ýagdaýlaryň ýoklugy. Jenaýat edilenden soň wagt möhletiniň dowamlylygy jenaýatyň derejesine baglylykda kanun esasynda kesgitlenilýär, ýagny jenaýatyň jemgyýetçilik howpunyň derejesi näçe agyr bolsa, şonça-da wagt möhleti has uzak kesgitlenilýär¹.

TJK-nyň 74-nji maddasynyň 2-nji bölegi wagt möhletiniň hasaplanylmagynyň şertlerini kesgitleýär, jenaýatyň amala aşyrylan gününden başlap we hökümiň kanuny güýjüne giren pursadyna çenli bolan aralyk wagt möhleti hasaplanylýar. Şol adam täze jenaýaty amala aşyran halatynda wagt möhleti her jenaýat boýunça aýratynlykda geçýär. Umumy kada boýunça wagt möhleti jenaýatyň edilen gününüň yzyndaky günün 00.00 sagat bir gije-gündizden (sutkadan) başlanyp, wagt möhletiniň soňky gününüň 00.00 sagadyna çenli dowam edýär.

Hukuk edebiýatlarynda bellenilişi ýaly, eger-de maddy düzümlü jenaýatyň edilen pursadyndan başlap onuň amala aşyrylmany bilen jemgyýetçilik howply netijeleriň ýüze çykmagynyň arasynda bellibir derejede wagt möhleti geçýän bolsa, şol ýagdaýda jenaýatyň wagt möhletiniň dolmagyny hasaplamak baradaky mesele boýunça awtorlaryň arasynda

¹ Смольников В.Е. Давность в уголовном праве. Москва. 1973. С. 27.

jedel ýüze çykýar. Awtorlaryň köp bölegi wagt möhletiniň, jenaýatyň zyýanly netijeleriniň haçan ýüze çykýandygyna garamazdan, jenaýatyň edilen pursadyndan başlanýar diýlip hasaplanýan pikiri goldaýarlar¹.

Jenaýat jogapkärçiliginden boşatmagyň esaslarynyň bu görnüşini ulanmak, esasy kynçylyk uzaga çekýän we dowam edýän jenaýatlar babatynda wagt möhleti hasaplanylýanda döreýär. Uzaga çekýän jenaýat babatynda wagt möhleti TJK-nyň 15-nji maddasy esasynda, jenaýatkäriň öz islegi boýunça jenaýatçylykly etmiş bes edilen pursadyndan ýa-da onuň islegine bagly bolmazdan jenaýatyň dowam etmegine päsgel berýän wakanyň başlanan pursadyndan hasaplanylýar. Dowam edýän jenaýatlar babatynda wagt möhleti TJK-nyň 16-njy maddasy esasynda, soňky jenaýatçylykly etmiş tamamlanylýan pursadyndan başlap hasaplanylýar. Şeýlelikde, uzaga çekýän we dowam edýän jenaýatlar babatynda wagt möhleti hasaplanylýanda jenaýatyň hukuk taýdan däl-de, hakykatdan hem tamamlanan pursadyndan başlap hasaplanylýar.

TJK-nyň 74-nji maddasynyň 3-nji bölegi, eger adam derňewden ýa-da kazyýetden boýun gaçyrýan bolsa, wagt möhletiniň dowamy togtadylýar. Şeýle halatda wagt möhletiniň dowamy adamyň tutulan ýa-da onuň öz günäsini boýun alyp gelen pursadyndan täzedan başlanýan ýagdaýlaryny göz önünde tutýar. Derňewden ýa-da kazyýetden boýun gaçyrýan şahs diýlip diňe bir güman edilýän ýa-da aýyplanýan bolman, eýsem jenaýat etmeklige azda-kände dahyly bar diýlip bilnen şahs derňew edaralaryna sorag edilmäge çagyrylan mahaly gelmekden boýun gaçyran bolsa hem TJK-nyň 74-nji maddasynyň 3-nji böleginiň alamatlaryny özünde jemleýär. Hukuk goraýjy edaralaryna entek mälim bolmadyk jenaýaty eden şahsyň ýa-da jenaýat mälim bolan, ýöne şahsyň şol jenaýata gatnaşandygy doly anyklanylmadyk ýagdaýynda şol şahslar derňewden ýa-da kazyýetden boýun gaçyran diýlip hasaplanyp bilinmez.

Jenaýat eden şahsyň derňewden ýa-da kazyýetden boýun gaçyrmagy diýlip, onuň jenaýat jogapkärçiliginden boşamak maksady bilen eden islendik hereketleri hasaplanyp bilner. Bu ýerde esasy üns onuň niýetine berilýär. Ýokarda belläp geçişimiz ýaly, ýüze çykan

¹ Практика прокурорского надзора при рассмотрении уголовных дел. Москва, 2002.

ýagdaýlaryň täsiri astynda wagt möhleti togtadylýar we şol şahsyň tutulyp saklanylmagy ýa-da onuň öz günäsini boýun alyp gelmegi bilen täzeden başlanýar. Aýratyn agyr jenaýaty amala aşyran adama wagt möhletini ulanmak hakyndaky mesele kazyýet tarapyndan çözülýär. Eger kazyýet şol adamy wagt möhletiniň dolmagy sebäpli jenaýat jogapkärçiliginden boşatmaga mümkinçilik tapmasa, onda kazyýet tarapyndan jenaýat jogapkärçiliginden boşadylyp bilinmez. Parahatçylyga we adamzadyň howpsuzlygyna garşy jenaýaty amala aşyran adamlar babatynda wagt möhleti ulanylmaýar.

Wagt möhletiniň dolmagy sebäpli jenaýat jogapkärçiliginden boşatmak prosessual häsiýetini göterýän çäredir. Eger-de şu esaslar ýüze çyksa, TJIÝK-nyň 216-njy maddasyna laýyklykda deslapky derňew döwründe jenaýat işi hökmany ýatyrylmaga degişlidir we bu barada derňew (doznaniýa), derňew edarasynyň işgärleriniň ýa-da prokuroryň delillendirilen karary çykarylýar. Işin kazyýete geçirilen halatynda bolsa kazyýet kesgitleme çykarýar. Eger-de aýyplanýan öz garşylygyny beýan etse, bu esas boýunça jenaýat işini ýatymaga mümkinçilik berilmeýär we umumy tertipde derňew dowam etdirilýär. Haçan-da wagt möhletiniň geçendigi kazyýet seljermesiniň dowamynda anyklanylýan bolsa ýa-da wagt möhleti işin kazyýet tarapyndan seredilýän pursadynda dolan bolsa, kazyýet seljermesi ahyryna çenli alnyp barylýar we kazyýet iş kesileni jezadan boşatmak baradaky aýyplaýyş hökümüne çykarýar, rehimdarlygynyň, türkmen halkyna beýik sarpa goýmagynyň nyşanydyr.

1. Jenaýat jogapkärçiliginden boşatmak barada düşünje nämeden ybarat?
2. Jenaýat jogapkärçiliginden boşatmaklygyň hukuk esaslary nämeden ybarat?
3. Jenaýatdan meýletin boýun gaçyrmagy bilen jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagy nämeden ybarat?
4. Çynlakaý ökünmegi mynasybetli jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagy nämeden ybarat?
5. Jebir çeken bilen ýarashmagy esasynda jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagy nämeden ybarat?
6. Ýagdaýyň üýtgemegine görä jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagy nämeden ybarat?
7. Wagt möhletiniň dolmagy sebäpli jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagy nämeden ybarat?

¹ Türkmenistanyň Jenaýat iş ýörediş kodeksi. A., 2008, 91-nji sah.

XVIII BAP. JEZADAN BOŞADYLMAGY. IŞ KESILENLIK AÝYBYNYŇ ÝATYRYLMAGY WE ONUŇ ÖZ-ÖZÜNDEN AÝRYLMAGY

Ýokarda bellenilişi ýaly, jeza ol iş kesilenlik aýyby bilen bilelikde jenaýat üçin döwletiň adyndan kazyýetiň hökümi esasynda berilýän jeza çäresidir. Döwletiň mejbury çäresi hökmünde kazyýetiň hökümi bilen bellenýän jeza, jenaýat etmekde günäkär diýlip ykrar edilen adama ulanylýar. Jeza özüniň mazmuny we mejbury täsiriniň göwrümi bilen beýleki çärelerden tapawutlanýar. Jeza berk şahsy häsiýetde bolmak bilen, diňe kazyýetde iş seredilýäne, onuň günäsini boýnuna goýmak arkaly, onuň eden etmişine görä günäkäre gönükdirilýär. Jeza iş kesilenleri zähmete bolan ýokary ruhda täzeden terbiýelemäge, kanunyň doly we dogry ýerine ýetirilmegine, türkmen jemgyýetine hormat goýmaga örän ähmiýetli çäredir. Jenaýat eden adamlary düzelmek we täzeden terbiýelenmek jenaýat işiniň derňelýän döwründen başlanýar, ol kazyýet seljerişi döwründe hem dowam edýär, şeýle hem jeza çäresini çekýän möhletinde hem-de iş kesilenlik aýyby aýrylýança dowam edýär. Jezadan boşadylmagynyň esasynda iş kesilen adam jeza geçmeginden doly ýa-da bölekleyin boşadylýar, şol halatda iş kesilen esasy ýa-da goşmaça jeza çäresini geçmekden boşadylýar. Esasy we goşmaça jeza çäresiniň dogry utgaşdyrylmagy, ony aýrybaşgalaşdyrmak ýörelgeleriniň yzygiderli amala aşyrylmagyna, jezanyň maksadyna has tiz ýetilmegine ýardam edýär, oňa görä kazyýet her iş boýunça höküm çykaranda goşmaça jezalary ulanmak meselesini, aýratyn hem agyr we aýratyn agyr jenaýatlary etmekde günäli bilnenlere ulanmak meselesini, ara alyp maslahatlaşýar. Jenaýat kanunynyň jezalandyryş bölegi esasy jeza çäreleriniň bellenmegini hökman talap edýär we goşmaça jeza çäresini ulanmak ýa-da ulanmazlyk mümkinçiligini göz önünde tutýar.

Kazyýet edaralary onuň ulanylýandygyny ara alyp maslahatlaşmaga we hökümiň delillendiriş böleginde gelnen çözgüdiň delillerini görkezmäge borçly bolup durýarlar. Jenaýat kanunynyň goşmaça jeza çäresi hökman diýlip görkezilen maddasy boýunça günäkäre iş kesilende, kazyýet diňe TJK-nyň 59-njy maddasynda görkezilen şertler bar ýagdaýda, gelnen çözgüdiň delillerini hökmany suratda hökümdä görkezip we hökümiň netije böleginde Türkmenistanyň JK-nyň 59-njy maddasyna salgylanyp, ol goşmaça jeza çäresini ulanman biler.

Şol hukuk ýagdaýlarynyň ýüze çykmagy bilen iş kesilen adam babatda möhletden öň kazyýet aýyby hem ýatyrylyp bilner.

Ýokarda belleýşimiz ýaly, jenaýat eden adam kanunda görkezilen tertibe laýyklykda jenaýat jogapkärçiliginden boşadylyp bilner, ýöne ondan daşary jenaýat eden adamlara jezadan boşatmak çäresi ulanylyp bilner. Her bir jeza berlen adam, aýyplaw höküminiň hukuk güýje girmegi bilen, iş kesilen diýlip hasap edilýär. İş kesilen diýlip hasap etmeginiň esasynda, şol adam barada degişli hukuk netijeleri ýüze çykýarlar. İş kesilen barada hukuk netijeleriniň ýüze çykmagy jenaýatkäriň hukuklaryny çäklendirýärler. Jezanyň möhletiniň dolmagy we iş kesilenlik aýybynyň kanunda bellenen tertipde aýrylmagy ýa-da öz-özünden aýrylmagy bilen, jenaýaty eden adamyň we döwletiň arasyndaky jenaýat hukuk gatnaşyklary tamamlanýarlar. Jezadan boşadylmagy dürli tertipde geçirilip bilner, olaryň esaslary we görnüşleri Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 11-nji babında görkezilen. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksinde görkezilen talaplara laýyklykda, iş kesilen adam jezadan sanalan ýagdaýlaryň esasynda amala aşyrylýar: Jezadan şertleýin-möhletinden öň boşatmak; Jeza möhletiniň doldurylmadyk bölegini onuň ýeňilräk görnüşi bilen çalşyrmak; Agyr kesellik zerarly jezadan boşatmak; Göwreli aýallaryň we kiçi ýaşly çagalary bolan aýallaryň jezasyny çekmeginiň yza süýşürilmegi; Aýyplaw höküminiň wagt möhletiniň geçmegi sebäpli jeza möhletini doldurmakdan boşatmak; Günä geçme we Rehim etme çärelerini ulanmak. Türkmenistanyň Prezidenti hormatly Gurbanguly Berdimuhamedowyň tabşyrygy boýunça Türkmenistanyň Mejlisi 2011-nji ýylda Jenaýat-ýerine ýetiriş kodeksini kabul etdi. Husu-

san-da azatlykdan mahrum ediş ýerlerinde iş kesilenleri saklamagyň gowulandyrmaga gönükdirilen beýleki birnäçe çäreleri göz önünde tutmak mümkinçiligi döredildi.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 75–81-nji maddalarynda görkezilen esaslar ýüze çykan halatynda, kazyýetiň hökümi boýunça iş kesilen adamlar jezadan boşadylyp bilinýärler. Jezadan boşadylmagynyň esaslary şulardan ybaratdyr:

1. 75-nji madda. Jezadan şertleýin-möhletinden ön boşatmak;
2. 76-njy madda. Jeza möhletiniň doldurylmadyk bölegini onuň ýeňilräk görnüşi bilen çalşyrmak;
3. 77-nji madda. Agyr kesellilik zerarly jezadan boşatmak;
4. 78-nji madda. Göwreli aýallaryň we kiçi ýaşly çagalary bolan aýallaryň jezasyny çekmegini yza süýşürmek;
5. 79-njy madda. Günä yglan edýän höküme wagt möhletiniň geçmegi sebäpli jeza möhletini doldurmakdan boşatmak;
6. 80-nji madda. Günä geçme we Rehim etme;
7. 81-nji madda. İş kesilenlik aýyby.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 75-nji maddasynda¹ Jezadan şertleýin-möhletinden ön boşatmaklygynyň düzgüni görkezilen, oňa laýyklykda:

Düzediş işlerinde işletmek, harby gulluk boýunça çäklendirmeler, azatlykdan mahrum edilmek görnüşindäki jeza çekmek möhletini doldurýan ýa-da harby-düzediş bölümünde saklanylýan adam, eger

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi.A., 44-46-njy sah.

onuň düzelmegi üçin kazyýetiň bellän jezasyny çekmegiň möhletiniň doldurylmagy zerur däl diýlip, kazyýet tarapyndan ykrar edilse, jezadan şertleýin möhletinden öň boşadylyp bilner. Şonda ol adam goşmaça jezadan doly ýa-da bölekleyin boşadylyp bilner.

Jezadan şertleýin-möhletinden öň boşatmagy ulanmak bilen, kazyýet şol adama TJK-nyň 68-nji maddasynyň düzgünlerine laýyklykda ýetirilen zyýany düzetmek, işe ýa-da okuwa girmek, şertleýin iş kesileniň özüni alyp barşyna gözegçiligi amala aşyrýan edaralaryndan rugsatsyz hemişelik ýaşaýan ýerini üýtgetmezlik, käbir ýerlere bar-mazlyk, bellibir wagtdan soň öz ýaşaýan ýerinde bolmak, arakhorluktan, neşekeşlikden, toksikomaniýadan ýa-da weneriki keselden bejergi geçmek, maşgalany maddy taýdan goldamagy amala aşyrmak ýaly borçlary ýükläp biler, şol borçlary ol adam jeza çekmek möhletiniň galan böleginiň dowamynda ýerine ýetirmelidir.

Jezadan şertleýin-möhletinden öň boşatmak iş kesilen adam tarapyndan hakyky jeza çekmek möhletiniň: a) uly bolmadyk agyr ýa-da ortaça agyr jenaýat üçin bellenen jeza möhletiniň ýarysyndan az bolmadyk bölegini doldurandan soň; b) agyr jenaýat üçin bellenen jeza möhletiniň iki bölegini doldurandan soň; c) aýratyn agyr jenaýat üçin bellenen jeza möhletiniň, şeýle hem ozal jezadan şertleýin-möhletinden öň boşadylan adama bellenen jezanyň dörtünden üç bölegini doldurandan soň, eger şertleýin-möhletinden öň boşatmak TJK-nyň 75-nji maddasynyň altynjy böleginde göz önünde tutulan esaslary boýunça ýatyrylan bolsa, ulanylyp bilner. Şol tertibe laýyklykda, şertleýin-möhletinden öň boşadylan adamyň özüni alyp barşyna gözegçilik içeri işler edaralary, harby gullukçylar babatda bolsa, harby bölümleriň we edaralaryň ýolbaşçylygy tarapyndan amala aşyrylýar.

Adamyň azatlykdan mahrum edilmek görnüşinde jezasyny çekmegiň hakyky möhleti alty aýdan az bolup bilmez. Şertleýin-möhletinden öň boşatmak jezalary ýerine ýetirýän edarasynyň hödürlemegi boýunça iş kesileniň jezasyny çekýän ýerinde ýerleşýän kazyýet tarapyndan ulanylýar.

Şertleýin-möhletinden öň boşadylan adamyň özüni alyp barşyna gözegçilik içeri işler organlary, harby gullukçylar babatda bolsa, harby bölümleriň we edaralaryň ýolbaşçylary tarapyndan amala aşyrylýar.

Eger jezanyň doldurylmadyk möhletiniň dowamynda:

a) iş kesilen adam jemgyýetçilik tertibini bozup, munuň üçin oňa administratiw jeza berlende ýa-da oňa şertleýin-möhletinden oň boşatmak ulanylanda, kazyýet tarapyndan öz üstüne ýüklenilen borçlary ýerine ýetirmekden bilkastlaýyn boýun gaçyrsa, şonda kazyýet TJK-nyň 68-nji maddasynyň başinji bölegine laýyklykda, şertleýin iş kesileniň özüni alyp barşyna gözegçiligi amala aşyran edarasynyň ýazyp bermegi boýunça şertleýin-möhletinden oň boşatmagy ýatyrmak we jeza çekmek möhletiniň doldurylman galdyrylan bölegini berjaý etmek hakynda karar kabul edýär; b) iş kesilen seresapsyzlykdan täze jenaýaty amala aşyrsa, şeýle ýagdaýda şertleýin-möhletinden oň boşatmagy ýatyrmak ýa-da saklamak baradaky mesele kazyýet tarapyndan çözülýär; ç) iş kesilen bilkastlaýyn jenaýat etse, kazyýet oňa TJK-nyň 64-nji maddasynyň tertibine laýyklykda jezany belleýär. Eger kazyýet şertleýin-möhletinden oň boşatmagy ýatyrsa, seresapsyzlyk zerarly jenaýaty amala aşyran halatynda, jeza ýene şol düzgünler boýunça bellenilýär.

Şertleýin-möhletinden oň boşatmak şeýle adama ulanyлмаýар: ozal aýratyn agyr jenaýat edeni üçin iş kesilen we täzedен agyr ýa-da aýratyn agyr jenaýat eden adama; aýratyn agyr residiv ýagdaýыnda jenaýat edene.

Eger-de adam jezany çekmekden TJK-nyň 75-nji maddasynda (şertleýin möhletinden oň) görkezilen tertipde boşadylan bolsa ýa-da TJK-nyň 80-nji maddasynda (Günä geçme ýa-da Rehim etme boýunça) görkezilen tertipde şertli boşadylan bolsa we çekilmän galan möhlet iş kesilenlik aýybynyň öz-özünden aýrylmagy üçin TJK-nyň 81-nji maddasynda görkezilen möhletden uly bolsa, onda çekilmedik jeza möhleti geçip gutarýança iş kesilenlik aýyby öz-özünden aýryлмаýар, sebäbi şunda jezanyň çekilip gutarylmadyk bölegi synag möhleti bolup durýar.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 76-njy maddasynda¹ jeza möhletiniň doldurylmadyk bölegini onuň ýeňilräk görnüşi bilen çalşyrmaklygynyň düzgünü görkezilen, oňa laýyklykda: Uly bolmadyk agyr ýa-da ortaça agyr jenaýat üçin azatlykdan mahrum edilmek

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi.A., 46-njy sah.

görnüşinde jeza möhletini doldurýan adamyň jeza möhletiniň doldurylmadyk galan bölegini jezany ýerine ýetirýän we jenaýat jezasynyň ýerine ýetirilişine gözegçilik edýän edaranyň bilelikdäki tekliplnamasy boýunça kazyýet tarapyndan onuň jeza çekmek möhletini doldurýan döwründe özüni alyp baryş ýagdaýyny göz önünde tutmak bilen, jezanyň ýeňilräk görnüşi bilen çalşyryp biler. Şonda ol adam goşmaça jezadan doly ýa-da bölekleýin boşadylyp bilner. Jeza möhletiniň doldurylmadyk galan bölegini onuň ýeňilräk görnüşi bilen çalşyrmak iş kesilen jezanyň hakyky möhletiniň azyndan üçden bir bölegini geçireninden soň ulanylyp bilner. Jeza möhletiniň doldurylman galan bölegi çalşyrylanda jezanyň degişli görnüşi üçin bellenen möçberde, TJK-nyň 44-nji maddasynda görkezilen jezanyň degişli görnüşlerine laýyklykda, kazyýet islendik has ýumşak çäräni saýlap biler.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 77-nji maddasynda¹ agyr kesellilik zerarly jezadan boşatmaklygynyň düzgüni görkezilen, oňa laýyklykda: jenaýat edeninden soň öz hereketleriniň hakyky manysyna düşünmek ýa-da şolara ýolbaşçylyk edip bilmek mümkinçiliginden mahrum eden psihiki taýdan bozulma keseline uçran adam jezadan boşadylýar, jeza möhletini doldurýan adam bolsa, mundan beýläk möhletini doldurmakdan azat edilýär. Şeýle adama kazyýet lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreleri belläp biler.

Jenaýat edeninden soň jeza möhletini doldurmaga päsgel berýän başga bir agyr kesele sezewar bolan adam kazyýet tarapyndan jeza möhletini doldurmakdan boşadylyp bilner. Jenaýat edeninden soň zähmet çekmäge bolan ukybyny ýitiren ýa-da pensiýa ýaşyna ýeten adamlar kazyýet tarapyndan düzediş işleri görnüşindäki jezadan boşadylyp bilner. Maddanyň birinji we ikinji böleklerinde görkezilen adamlar sagalan halatynda, eger TJK-nyň 74–79-njy maddalarynda göz önünde tutulan wagt möhleti geçmedik bolsa, jeza berilmegine degişli bolup biler.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 78-nji maddasynda² göwreli aýallaryň we kiçi ýaşly çagalary bolan aýallaryň jezasyny çekmegini yza süýşürmeçliginiň düzgüni görkezilen, oňa laýyklykda: iş kesi-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi.A., 46-47-nji sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi.A., 47-48-nji sah.

len göwreli aýallara we sekiz ýaşyna çenli çagalary bolan aýallara, şahsyýete garşy agyr ýa-da aýratyn agyr jenaýatlar üçin baş ýyldan ýokary möhlete kazyýet edilenlerden başgalaryna, kazyýet jeza möhletini doldurmagy çaga sekiz ýaşyna ýetýänçä yza süýşürüp biler. Eger TJK-nyň 78-nji maddasynyň birinji böleginde görkezilen aýal iş kesileniň özüni alyp barşyna gözegçiligi amala aşyrýan edara tarapyndan duýduryş berlenden soňra çagadan ýüz öwürse ýa-da çagany terbiýelemekden boýun gaçyrmagyny dowam edýän halatynda, kazyýet şol edarasynyň haýyşnamasy boýunça şol aýalyň jeza möhletini doldurmagynyň yza süýşürilmegini ýatyryp biler we iş kesilen aýaly kazyýetiň hökümüne laýyklykda jeza möhletini doldurmak üçin bellenen ýere iberip biler. Çaga sekiz ýaşyna ýetensoň, iş kesilen aýaly kazyýet jeza möhletiniň galan bölegini doldurmakdan boşadýar ýa-da jezanyň galan bölegini has ýeňil görnüşi bilen çalşyryar ýa-da iş kesilen aýaly jeza möhletiniň galan bölegini doldurmak üçin degişli edara dolandyryp eltmek hakynda karar kabul edýär. Eger iş kesilen aýal jezany doldurmak yza süýşürilen döwürde täze jenaýat etse, kazyýet TJK-nyň 64-nji maddasy tarapyndan göz önünde tutulan hökümleň umumy jemi boýunça jezalaryň bellenilmeginiň düzgünleri boýunça oňa jeza belleýär.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 79-njy maddasynda¹ aýyplanan höküminiň wagt möhletiniň geçmegi sebäpli jeza möhletini doldurmakdan boşatmaklygynyň düzgüni görkezilen, oňa laýyklykda: jenaýat edendigi üçin iş kesilen adam eger günä yglan edýän höküm kanuny güýjüne giren gününden hasaplanylýp, şu aşakdaky möhletlerde ýerine ýetirilmedik bolsa, jeza çekmek möhletini doldurmakdan boşadylýar: a) uly bolmadyk agyr jenaýat üçin iş kesilende iki ýyl; b) ortaça agyr jenaýat üçin iş kesilende sekiz ýyl; c) agyr ýa-da aýratyn agyr jenaýat üçin iş kesilende on baş ýyl möhletlerde ýerine ýetirilmedik bolsa. Eger iş kesilen adam jeza möhletini doldurmakdan boýun gaçyryan bolsa, müddetiň dowamy wagtlaýyn togtadylýar. Şeýle halatda, şol adam tutulan ýa-da onuň öz günäsini boýun alyp gelen pursadyndan wagt möhleti täzeden başlanýar. Günäkär adamyň jeza çekmek möhleti möhletini doldurmakdan boýun gaçyran pur-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi.A., 48-nji sah.

sadyna çenli geçen wagt möhleti hasaplanmaga degişlidir. Parahatçylyga we adamzadyň howpsuzlygyna garşy eden jenaýaty üçin iş kesilen adamlara wagt möhleti ulanylmaýar.

TJK-nyň 78-nji maddasyna laýyklykda jezany çekmek yza süýşürilen göwreli aýallar we kiçi ýaşly çagalary bolan aýallar, eger olar çaga sekiz ýaşyna ýetýänçä täze jenaýat etmedik bolsalar we çaga sekiz ýaşyna ýetensoň kazyýet iş kesileni galan jezany çekmekden boşadandan soň, olar iş kesilenlik aýyby ýok diýlip hasap edilmeli. Aýyplanan hökümünäniň ýerine ýetirilmeginiň wagt möhletiniň geçirilmegi bilen jeza çekmekden boşadylan (TJK-nyň 79-njy maddasy) pursatdan başlap, adam iş kesilenlik aýyby ýok diýlip hasap edilýär. Kazyýet tarapyndan bellenen azatlykdan mahrum etmek jezasynyň çekilmedik bölegi TJK-nyň 76-njy we 80-nji maddalarynda görkezilen tertipde has ýeňil jeza bilen çalşylanda, iş kesilenlik aýyby azatlykdan mahrum etmäge iş kesilen hökmünde öz-özünden aýrylýar we onuň möhleti has ýeňil jezanyň çekilip gutaran gününden başlap hasaplanmalydyr.

Türkmenistanda ýaşaýan her bir adam, Türkmenistanyň jenaýat kanunçylygyny bozan halatynda eýeleýän wezipesine, diline, jynsyna, dinine garamazdan, eden etmişi üçin jenaýat jogapkärçiligine çekilmelidir. Şol adama, eden etmişine görä döwletiň adyndan kazyýetiniň hökümünäni esasynda degişli jeza çäresi belleniýär. Jeza durmuş adalatlylygy dikeltmek, şeýle hem kazyýetde iş kesilen adamy düzetmek we täze jenaýatlaryň edilmeginiň önüni almak maksatlary bilen ulanylýar. Jenaýat kanunçylygynyň esasy wezipeleriniň biri jenaýatçylygyň önüni almakdyr. Jenaýat jezasynyň bellenmeginiň esasy maksady, jenaýaty eden adamlary düzetmek we gaýtadan terbiýelemekden ybaratdyr. İş kesilenleri täzeden terbiýelemek olary düzetmegiň esasy döwrüdir.

Türkmenistan Garaşsyzlygyny we Bitaraplyk hukuk ýagdaýyny alany bäre köp ähmiýetli we ynsanperwerlikli kanunlary kabul etdi.

Türkmenistanda 1999-njy ýylyň dekabr aýynda jemgyýetçilik durmuşyny kämilleşdirmek, ynsanperwerleşdirmek maksady bilen mukaddes “Gadyr gijesi” mynasybetli Rehim etme we Günä geçme hakynda Kanuny kabul etdi. Mukaddes hasaplanýan Oraz aýynyň tamamlanmagy bilen, halkyň isleglerini göz önünde tutup bendilikdäki adamlary, ýagny öz etmişine puşman edýänleri ýagdaýlaryny hemmetaraplaýyn göz önünde tutup, olaryň günäsini geçmek barada ýörite kanuny kabul edilýär. Ol ynsanperwerlikden, musulmançylykdan, adalatlylykdan, adamkärçilikden bir nyşan bolup, demokratik özgertmeleriň ugrunda edilen ynamly ädimdir. Türkmenistanyň Konstitusiasynyň 53-nji maddasyna¹ laýyklykda Türkmenistanyň Prezidenti Günä geçme we Rehim etme namalary kabul etmäge haklydyr.

Türkmen özüniň ynsanperwerlik, adalat we halallık ýörelgelerine esaslanýan jemgyýetini, gullap ösýän dünýewi, hukuk hem-de demokratik döwletini gurýar. Binýady berk tutulan ýurdumyzda adam iň belent gymmatlykdyr. Bu barada Türkmenistanyň Esasy kanunynda hem görkezilendir: “Türkmenistanda jemgyýetiň we döwletiň iň gymmatly hazynasy – adamdyr. Döwlet raýatyň önünde jogapkardır. Ol şahsyýetiň erkin ösmegi üçin şert döredilmegini üpjün edýär, raýatyň janyny, namysyny, mertebesini we azatlygyny, şahsyýetine eldegrilmesizligini, tebigy hem mizemez hukuklaryny goraýar”².

BMG-niň we beýleki halkara guramalarynyň ýörelgelerine we milli kanunçylyk kadalaryna pugta eýermek, olary durmuşa geçirmek, adamyň ýaşamagy, onuň işlemegi we dynç almagy üçin ýurt-da zerur bolan ähli şertleri döretmek Türkmenistanyň Prezidentiniň syýasatynyň we gündelik döwlet işiniň many-mazmunyna öwrüldi we türkmen jemgyýetiniň, onuň syýasatynyň halkara ähmiýetini artdyrýar, ynsanperwerligiň ajaýyp nusgasyny dünýä ýaýýar.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 12-nji babynda Günä geçme, Rehim etme we iş kesilenlik aýyby barada beýan edilen. TJK-nyň 80-nji maddasynda Günä geçme we Rehim etme babatda şeýle görkezilen³, jenaýaty amala aşyran adam günä geçme namasy

¹ Türkmenistanyň Konstitusiasy. A., 2008, 31-nji sah.

² Türkmenistanyň Konstitusiasy, A., 2008, 11-nji sah.

³ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 48-49-njy sah.

esasynda jenaýat jogapkärçiliginden boşadylýar. Jenaýat edenligi üçin iş kesilen adam günä geçme namasyna laýyklykda, jeza çekmekden doly boşadylyp bilner, bellenen jeza kemeldilip ýa-da has ýeňli bilen çalşyrylyp bilner, şeýle adam goşmaça jezadan boşadylyp bilner.

Jenaýat edendigi üçin iş kesilen adam rehim etme namasy esasynda jeza çekmegiň mundan beýläkki möhletinden şertli ýa-da şertsiz boşadylyp bilner, oňa bellenen jeza kemeldilip ýa-da has ýeňli bilen çalşyrylyp bilner.

Eger şertli rehim edilen adam özüne bellenen synag möhletiniň dowamynda gaýtadan bilkastlaýyn jenaýat etse, kazyýet oňa TJK-nyň 64-nji maddasynda göz önünde tutulan düzgünler boýunça jeza belleýär. Şoňa laýyklykda, hökümleriň umumy jemi boýunça jeza belleneninde, soňky höküm boýunça bellenen jezanyň üstüne öňki höküm boýunça jezanyň çekilip gutarylmadyk bölegi doly ýa-da kem-käsläýin suratda goşulýar. Hökümleriň umumy jemi boýunça gutarnykly jeza täze amala aşyrylan jenaýat üçin bellenen jezadan, şeýle hem öňki höküm boýunça, jezanyň çekilip gutarylmadyk böleginden köp bolmalydyr. Hökümleriň umumy jemi boýunça azatlykdan mahrum etmek görnüşindäki gutarnykly jeza, soňky höküm boýunça jenaýat üçin jenaýat kanunynda göz önünde tutulan jezanyň iň ýokary möhletinden artyk bolup biler, ýöne on baş ýyldan, aýratyn halatlarda bolsa ýigrimi baş ýyldan köp bolmaly däldir.

Günä geçme we Rehim etme namalary jenaýat jogapkärçiliginden, jezadan boşatmak üçin hukuk esaslary bolup durýarlar. Jenaýaty amala aşyran adam Günä geçme namasy esasynda jenaýat jogapkärçiliginden boşadylyp bilner. Jenaýat edenligi üçin iş kesilen adam Günä geçme namasyna laýyklykda, jeza çekmekden doly boşadylyp bilner, bellenen jeza kemeldilip ýa-da has ýeňli bilen çalşyrylyp bilner, şeýle adam goşmaça jezadan boşadylyp bilner. Günä geçme çäresi belli bir takyk şahsa ýa-da birnäçe kesgitli şahslara degişli bolup durýar. Eden jenaýaty üçin iş kesilen adam Günä geçme namasy esasynda jezasyny çekmekden şertli ýa-da şertsiz boşadylyp, berlen jeza çäresi kemeldilip, jezasynyň has ýeňil görnüşi bilen çalşyrylyp bilner. Türkmenistanyň Prezidentine rehim etmek hakyndaky haýyşy bilen jenaýatkärleriň özi, olaryň dogan-garyndaşlary, edara, kärha-

na ýolbaşçylary, jemgyýetçilik guramalary we beýlekiler ýüz tutup bilýärler. Eger-de jenaýatçy azatlykdan mahrum edilen ýerinde saklanýan bolsa, onda haýyşnama azatlykdan mahrum edilen ýerindäki ýolbaşçylyk tarapyndan gozgalýar. Haýyşnamanyň mazmunynda şu aşakdakylar görkezilmelidir:

- haýsy jenaýat boýunça iş kesilenligi;
- näçe möhlet bilen iş kesilenligi;
- haýsy kazyýet tarapyndan iş kesilenligi;
- öň näçe gezek iş kesilenligi;
- jezada bellenen möhletinden näçe wagty geçenligi;

Haýyşnamanyň ýany bilen şu aşakdaky resminamalar berilýär:

- hökümiň nusgasy;
- kazyýet çözümleriniň nusgasy;
- iş kesileniň häsiýetnamasy (onuň özüni alyp barşy, zähmete we bilime garaýşy, öz eden etmişine garaýşy);
- ýörite soragnama (anketa);
- sylaglary we bergilerini üzendigi baradaky delilnamalar.

Günä geçme we Rehim etme diýlip – döwlet tarapyndan iş kesilenleri doly jezadan boşadylmagyna ýa-da jezanyň galan möhletinden şertli ýa-da şertsiz boşadylmagyna, bellenilen jezanyň kemeldilmegine ýa-da has ýeňil görnüşi bilen çalşyrylmagyna aýdylýar.

Günä geçme namasy bellibir adama degişli bolup, haýsydyr bir jenaýaty edenligi üçin kazyýet tarapyndan iş kesilen adama duýgudaşlyk bildirmekdir. Günä geçme we Rehim etme çäreleri iş kesilen adamyň eden işine çyn ýürekden ökünmeginden ýa-da eden etmişiniň jenaýatçylyklydygyna düşünp, dogry ýola düşmeginden ugur alnyp ulanylýarlar. Kazyýet tejribesinde Günä geçme arkaly iş kesilenleriň esasy we goşmaça ýa-da diňe esasy jeza çärelerini çekmekden boşadylmagy köp gabat gelýär. Garaşsyz we baky Bitarap Türkmenistanda Günä geçme we Rehim etme çäreleri Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan amala aşyrylýar we habar beriş serişdeleriniň üsti bilen, telewideniýede, radioda we metbugatda habar berilýär. Günä geçme arkaly ýeke bir jezadan boşadylan ýa-da ýeňli bilen çalşyrylman, eýsem, jeza çäresini çekip tamamlan adamlaryň iş kesilenlik aýyby hem aýrylyp bilner.

Günä geçme namasy bilen jenaýat eden adam jenaýat jogap-kärçiliginden boşadylýar. Munuň özi adama jenaýat etmekde günä bildirilen bolsa, günä geçmek arkaly jenaýat jogapkärçiliginden boşatmagyň deslapky derňew ýa-da anyklaýyş mahaly geçirilýändigini aňladýar.

Haçan-da iş kesileniň aýybyny aýyрмаýan Günä geçmek ýa-da Rehim etmek namasy boýunça jeza çekmekden boşadylanda ýa-da kazyýetiň şertleýin möhletinden ön boşatmak hakyndaky kesgitnamasy bilen jezadan boşadylanda, onuň aýyby Türkmenistanyň Jenaýat kanunynyň 81-nji maddasynda görkezilen möhletiň çäginde, degişlilikde ol möhleti günä geçişligiň ýa-da rehim edişligiň ulanylan gününden ýa-da kazyýet tarapyndan şertleýin möhletinden ön boşatmak hakyndaky kesgitnamanyň çykarylan gününden başlap hasaplamak bilen öz-özünden aýrylýar. Eger şunda goşmaça jeza çäresi çekilmäge degişli bolup galsa, onda iş kesilenlik aýybynyň aýrylmagy üçin möhleti goşmaça jeza çäresiniň çekilip tamamlanan gününden hasaplamaly.

Eger-de adam jezany çekmekden Günä geçme ýa-da Rehim etme boýunça Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 80-nji maddasynda görkezilen tertipde şertli boşadylan bolsa we çekilmän galan möhlet iş kesilenlik aýybynyň öz-özünden aýrylmagy üçin Türkmenistanyň Jenaýat kanunynyň 81-nji maddasynda görkezilen möhletden uly bolsa, onda çekilmedik jeza möhleti geçip gutarýança iş kesilenlik aýyby öz-özünden aýrylmaýar, sebäbi şunda jezanyň çekilip gutarylmadyk bölegi synag möhleti bolup durýar¹. Eger adam jeza çekmekden kanun arkaly bellenilen tertipde möhletinden ön boşadylan bolsa ýa-da jeza çekmegiň doldurylmadyk bölegi onuň has ýeňli bilen çalşyrylan bolsa, onda iş kesilenlik aýybynyň öz-özünden aýrylmak möhleti esasy we goşmaça jezasyny çekmegiň hakyky möhletini doldurmagyndan ugur alnyp hasaplanylýar.

Adamyň jezadan şertleýin möhletinden ön boşadylmagynyň we şertleýin Günä geçme ýa-da Rehim etme namasy bilen boşadylmagynyň, çekilmän galan jeza möhleti geçip gutarýança iş kesilenlik aýybyny möhletinden ön aýyrmaga kazyýetlere hukuk bermeýär.

¹ Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň giňişleýin mejlisiniň kararlarynyň ýygındysy. A., 2007, 214-274-nji sah.

Türkmenistanda iş kesilenleriň günäsini beýik ata-babalarymyzyň bize wesýet eden rehimdarlyk, adalatlylyk we ynsanperwerlik baradaky ýörelgelerine goldanyp, türkmen jemgyýetiniň we her bir maşgalanyň agzybirligini, bütewüligini has-da pugtalandyrmak maksady bilen geçirilýär. Jenaýat edenligi üçin jeza çäresi bellenen, tussaglykda saklanýan adamlaryň günäsi geçirilýär, olar jeza çärelerini çekmekden ýörite Türkmenistanyň Prezidentiniň Permany kabul edilmegi bilen boşadylýar¹.

Günä geçme we Rehim etme çäreleriniň ulanylmagy iş kesilenlik aýybynyň aýrylmagy bilen bagly bolup durýar. İş kesilenlik aýyby barada Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 81-nji maddasynyň 1-nji böleginde şeýle düşündiriş berilýär. İş kesilenlik aýyby², jenaýat edendigi üçin iş kesilen adam günä yglan edýän höküminiň kanuny güýjüne giren gününden iş kesilenlik aýybynyň öz-özünden aýrylýan ýa-da aýrylýan pursadyna çenli iş kesilen hasaplanylýar. İş kesilenlik aýyby şeýle ýagdaýlarda öz-özünden aýrylýar:

a) şertli iş kesilenler babatda synag möhletiniň dolmagy bilen;

b) azatlykdan mahrum etmekden has ýeňil jeza çäresi bilen iş kesilen adamlar babatda bellenilen esasy we goşmaça jezasyny çekmek möhletini doldurmagy bilen;

ç) uly bolmadyk agyr ýa-da ortaça agyr jenaýaty edendigi üçin azatlykdan mahrum etmek bilen iş kesilen adamlar babatda esasy we goşmaça jezasyny çekmek möhletini dolduranyndan soň iki ýylyň geçmegi bilen;

d) agyr jenaýat edendigi üçin azatlykdan mahrum etmek bilen iş kesilen adamlar babatda esasy we goşmaça jezasyny çekmek möhletini dolduranyndan soň dört ýylyň geçmegi bilen;

¹ Türkmenistan gazetiniň. Aşgabat. 17.02.2009.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 49-50-nji sah., 01.12.2010.

e) aýratyn agyr jenaýat edendigi üçin iş kesilen adamlar babat-da esasy we goşmaça jezasyny çekmek möhletini dolduranyndan soň alty ýylyň geçmegi bilen.

Eger adam jeza çekmekden kanun arkaly bellenen tertipde möhletinden öň boşadylan bolsa ýa-da jeza çekmegiň doldurylmadyk bölegi onuň has ýeňli bilen çalşyrylan bolsa, onda iş kesilenlik aýybynyň öz-özünden aýrylmak möhleti esasy we goşmaça jezasyny çekmegiň hakyky möhletini doldurmagyndan ugur alnyp hasaplanylýar. Eger-de jeza çäresini çeken adam iş kesilenlik aýybynyň öz-özünden aýrylmak möhleti geçýänçä täzeden jenaýat etse, onda jenaýatlaryň ikisi boýunça-da iş kesilenlik aýybynyň möhletini soňky jenaýat üçin jezany (esasy we goşmaça) çekenden soň hasaplap başlamak bilen, olardan has agyr jenaýat üçin iş kesilenlik aýybynyň öz-özünden aýyrmak möhleti geçýänçä, ol adam iki jenaýat boýunça hem iş kesilen hasaplanylýar.

Eger iş kesilen adam jeza çekmek möhletini dolduranyndan soň özüni birkemsiz alyp baran bolsa, onda onuň haýyş etmegi boýunça kazyýet onuň iş kesilenlik aýybynyň öz-özünden aýrylýan möhleti gutarýança, ýöne bu möhletiň ýarysy dolmazdan öň däl, ondan iş edilendigini aýryp biler.

İş kesilen adam kazyýetiň hökümi esasynda bellenen jezany çekmeklige we bellenen möhletiň dowamynda umumy hukuklaryndan çäklendirilip, özüne oňaýsyz bolan ýagdaýda azatlykdan mahrum edilip, jemgyýetden üzňelikde saklanylmaga degişli edilýär.

İş kesilenlik aýyby jenaýat hukuk çäklendirme hökmünde:

- jenaýatlaryň residiwinde (TJK-nyň 19-njy maddasy);
- jenaýatlaryň gaýtalanmagynda (TJK-nyň 17-nji maddasy)

we jeza bellenilende (TJK-nyň 58–62-nji maddalary) göz önünde tutulýar.

Şeýle hem iş kesilenlik aýyby:

- kazyýetde iş seredilip, azatlykdan mahrum edilenlere düzediş edaralaryň düzgüni bellenilende, olaryň görnüşine öz täsirini ýetirýär (TJK-nyň 67-nji maddasy);

- jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagynda (TJK-nyň 71–73-nji maddalary) göz önünde tutulýar;

– kāmıllık ýaşyna ýetmediklere terbiýeçilik täsirli mejbury çäreleri ulanmaklykda (TJK-nyň 89-njy maddasy) päsgelçilik döredýär;
– jezadan şertleýin-möhletinden ön boşatmakda (TJK-nyň 75-nji maddasy) mümkinçiligini çäklendirýär.

Käbir ýagdaýlarda bolsa, ýagny:

– “Ogurlykda” (TJK-nyň 227-nji maddasy);
– “Kezzapçylykda” (TJK-nyň 228-nji maddasy);
– “Ynanylan emlägiň eýelenmeginde ýa-da harç edilmeginde” (TJK-nyň 229-njy maddasy);
– “Talaňçylykda” (TJK-nyň 230-njy maddasy);
– “Garakçylykda” (TJK-nyň 231-nji maddasy);
– “Gorkuzyp almakda” (TJK-nyň 232-nji maddasy) iş kesilenlik aýyby agyrlaşdyrýan ýagdaý hökmünde kesgitleýji nyşan bolup çykyş edýär.

Kanun iş kesileniň aýybyny kazyýetiň hökümi esasynda jezanyň bellenmegi bilen baglanyşdyrýar. Şeýle hem kanunyň iş kesilenlik aýybynyň aýrylmagyny esasy we goşmaça jeza çäresiniň çekilmegi bilen baglaşdyrýandygy sebäpli, adamyň jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagy onuň günäligini döretmeýär. Wagt möhletiniň geçmegi we günä geçişligiň ulanylmagy (haçan-da ol jezanyň ulanylmagyny aradan aýyrýan bolsa) sebäpli jezadan boşatmak arkaly aýyplaw hökümminiň çykarylan halatlary hem günäligi döretmeýär, sebäbi aýyplanylýan garşy bolmadyk ýagdaýynda, bu esaslar boýunça iş önümçilikden ýatyrylmaga degişlidir. Ýagny, jenaýat jogapkärçiliginden boşadylan adam iş kesilen diýlip hasaplanylmaýar.

Jenaýat jogapkärçiliginden boşadylan adamlara şular degişlidir:

1) jenaýatdan meýletin boýun gaçyrmagy bilen baglanyşyklylykda jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagy (TJK-nyň 70-nji maddasy);

2) çynlakaý ökünmegi mynasybetli jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagy (TJK-nyň 71-nji maddasy);

3) jebir çeken bilen ýaraşmagy mynasybetli jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagy (TJK-nyň 72-nji maddasy);

4) ýagdaýyň üýtgemegine görä jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagy (TJK-nyň 73-nji maddasy);

5) wagt möhletiniň dolmagy sebäpli jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagy (TJK-nyň 74-nji maddasy).

Ýöne, Türkmenistanyň jenaýat kanunynyň 75,77,79-njy maddalary esasynda jezadan boşadylan, şeýle hem Günä geçmekligiň we Rehim etmekligiň ulanylmagy sebäpli jezadan boşatmak arkaly aýyp-law höküminiň çykarylmagy umumy hukuk çäklendirmelerini doly aradan aýyrmaýar.

Iş kesilenlik aýybynyň öz-özünden ýa-da kazyýet tarapyndan aýrylmagy şu aşakdaky ýagdaýlarda öz-özünden aýrylýar:

- şertli iş kesilenler babatda synag möhletiniň dolmagy bilen;
- azatlykdan mahrum etmekden has ýeňil jeza çäresi bilen iş kesilen adamlar babatda bellenen esasy we goşmaça jezasyny çekmek möhletini doldurmagy bilen;

- uly bolmadyk agyr ýa-da ortaça agyr jenaýaty edendigi üçin azatlykdan mahrum etmek bilen iş kesilen adamlar babatda esasy we goşmaça jezasyny çekmek möhletini dolduranyndan soň 2 ýylyň geçmegi bilen;

- agyr jenaýat edendigi üçin azatlykdan mahrum etmek bilen iş kesilen adamlar babatda esasy we goşmaça jezasyny çekmek möhletini dolduranyndan soň 4 ýylyň geçmegi bilen;

- aýratyn agyr jenaýat edendigi üçin iş kesilen adamlar babatda esasy we goşmaça jezasyny çekmek möhletini dolduranyndan soň 6 ýylyň geçmegi bilen¹.

Eger adam jeza çekmekden kanun arkaly bellenen tertipde möhletinden öň boşadylan bolsa ýa-da jeza çekmegiň doldurylmadyk bölegi onuň has ýeňli bilen çalşyrylan bolsa, onda iş kesilenlik aýybynyň öz-özünden aýrylmak möhleti esasy we goşmaça jezasyny çekmegiň hakyky möhletini doldurmagyndan ugur alnyp hasaplanylýar.

Iş kesilenlik aýybynyň dolunmagynyň hukuk ulanyş işinde ähmiýeti uludyr, sebäbi iş kesilenlik aýybynyň bolmagy bilen jenaýat jeza çäresini çekýän adam babatynda ýaramaz hukuk netijeleri ýüze çykarýarlar.

Eger adam şertli iş kesilen bolsa, onda synag möhletiniň tamamlanmagy boýunça ol iş kesilmedik diýlip hasaplanylýar. Emma

¹ Türkmenistanyň Jenaýat Kodeksi.A. 2010, 49-50-nji sah.

şeýle adama TJK-nyň 68-nji maddasynyň 4-nji bölegine laýyklykda goşmaça jeza çäresi bellenilip bilner, aýdaly, belli bir wezipäni eýelemek we bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum etmegiň möhleti şertli iş kesileniň synag möhletinden ýokary bolsa hem-de şeýle halatda iş kesilenlik aýybyny doldurmakda kanunda görkezilişi ýaly synag möhletiniň tamamlanmagyndan ugur almak zerurdyr.

Uly bolmadyk we ortaça agyrlykdaky, şeýle hem agyr we aýratyn agyr jenaýatlary eden adamlar üçin iş kesilenlik aýybyny dolmagyň möhleti esasy jeza çäresiniň hem, goşmaça jeza çäresiniň hem çekilmegi boýunça hasaplanylýar.¹

Eger adam jeza çekmekden möhletinden öň boşadylan bolsa ýada çekilmedik jeza möhleti has ýeňil jeza bilen çalşyrylan bolsa, onda iş kesilenlik aýybynyň dolunmaly möhleti esasy we goşmaça jeza çäresiniň hakykatda çekilen pursadyndan hasaplanylýar.

Eger azatlykdan mahrum etmek görnüşinde jezanyň çekilmedik bölegi has ýeňil jeza bilen çalşyrylan bolsa, onda iş kesilenlik aýybyny dolmagy hasaplamagyň möhletiniň başlanmagy has ýeňil jeza çäresiniň çekilmegi boýunça başlanýar.

Türkmenistanyň Jenaýat kanunynyň 81-nji maddasynda täze jenaýat edilmegi ýa-da beýleki esaslar boýunça iş kesilenlik aýybynyň arasyny kesmek mümkinçiliginiň görkezilmändigi sebäpli, jenaýatlaryň her biri boýunça iş kesilenlik aýybynyň özbaşdak dowam edýändigini göz önünde tutmak gerekdir².

Şertleýin iş kesilende iş kesilenlik aýybynyň möhleti synag möhletiniň başlanmagyndan hasaplanylýp, synag möhletiniň tamamlanmagy bilen öz-özünden aýrylýar.

Şertleýin iş kesilende kazyýet synag möhletini belleýär, şol möhletiň dowamynda iş kesilen adam özüni alyp barşy bilen özüniň düzelendigini subut etmelidir.

On sekiz ýaşy dolmanka jenaýat eden adamlar üçin iş kesilenlik aýybynyň öz-özünden aýrylýan möhleti jenaýat kanunynyň 81-nji maddasynyň 2-nji böleginde göz önünde tutulyşy boýunça gysgaldylýar we degişlilikde şulara deňdir:

¹ Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň giňişleýin mejlisiniň kararlarynyň ýygyny. A. 2007, 214-nji sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. Aşgabat. 2010, 49-50-nji sah.

– uly bolmadyk agyr ýa-da ortaça agyr jenaýat üçin azatlykdan mahrum etmek möhletini dolduranyndan soň bir ýyla;
– agyr jenaýat üçin jeza möhletini dolduranyndan soň üç ýyla;
– aýratyn agyr jenaýat üçin jeza möhletini dolduranyndan soň bäs ýyla¹.

Eger jezadan şertleýin möhletinden öň boşadylan on sekiz ýaşyna ýetmedik adam tarapyndan täzeden jenaýat edilen bolsa we hökümleriň jemi boýunça jeza bellenen bolsa, onda birinji eden jenaýaty üçin bellenen jezany çekip gutaranyndan soňra öz-özünden aýrylýar.

Eger kämillik ýaşyna ýetmedikleri azatlykdan mahrum etmekden has ýeňil jezalar bellenilip iş kesilen ýagdaýynda, iş kesilenlik aýyby TJK-nyň 81-nji maddasynyň 2-nji böleginiň “a” we “b” bentlerinde görkezilen esaslary boýunça öz-özünden aýrylýar.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 81-nji maddasynyň 2-nji bendinde² bellenen iş kesilenlik aýybynyň öz-özünden aýrylmak möhleti iş kesileniň kazyýet tarapyndan bellenen jezany (esasy, eger goşmaça jeza hem bellenen bolsa, onda soňkusyny) çekip doldurmagy esasynda boşadylan gününden başlap hasaplanylýar. Şuňa laýyklykda iş kesilenlik aýybynyň öz-özünden aýrylmagy iş kesileniň eden Jenaýatynyň agyrlyk derejesine baglydyr. Emma azatlykdan mahrum etmeklige garanynda şertleýin iş kesilen we has ýeňil jeza çäresi bellenilip iş kesilen adamlaryň iş kesilenlik aýybynyň öz-özünden aýrylmagy, olaryň eden jenaýatynyň agyrlyk derejesine bagly däldir.

Her bir edilen jenaýat üçin iş kesilenlik aýybynyň möhleti özbaşdak hasaplanylýar. Birinji edilen jenaýat üçin iş kesilenlik aýybynyň öz-özünden aýrylmagy, ikinji jenaýat üçin iş kesilenlik aýybynyň öz-özünden aýrylmagyna päsgelçilik döretmeýär we iş kesileni düzediş edarasyndan has berk düzgünli düzediş edarasyna geçirmek üçin esas bolup durmaýar.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 81-nji maddasynyň 2-nji böleginde³ bellenen iş kesilenlik aýybynyň öz-özünden aýrylmak möhleti dolanyndan soň öz-özünden aýrylýar we munuň üçin ýörite çözgüt ýa-da karar çykarylmaýar. Şol adamlar tarapyndan täzeden

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. Aşgabat. 2010, 49-50-nji sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. Aşgabat. 2010, 50-nj sah.

³ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. Aşgabat. 2010, 49-50-nji sah.

jenaýat eden ýagdaýlarynda kazyýet edaralary iş kesilenlik aýybynyň öz-özünden aýrylmagy baradaky meseleler boýunça zerur bolan ähli resminamalary öwrenmelidirler.

Kazyýet tarapyndan bellenen azatlykdan mahrum etmek jezasyň çekilmedik bölegi Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 76–81-nji maddalarynda görkezilen tertipde has ýeňil jeza bilen çalşylanda, iş kesilenlik aýyby azatlykdan mahrum etmäge iş kesilen hökmünde öz-özünden aýrylýar we onuň möhleti has ýeňil jezanyň çekilip gutaran gününden başlap hasaplanmalydyr.

Eger-de jeza çäresini çeken adam iş kesilenlik aýybynyň öz-özünden aýrylmak möhleti geçýänçä ýene-de jenaýat etse, onda möhletini soňky jenaýat üçin jezany (esasy we goşmaça) çekenden soň hasaplamak bilen, olardan has agyr jenaýat üçin iş kesilenlik aýybynyň öz-özünden aýrylmak möhleti geçýänçä ol adam iki jenaýat üçin hem iş kesilen diýlip hasap edilýär.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 78-nji maddasyna laýyklykda, jezany çekmek yza süýşürilen göwreli aýallar we kiçi ýaşly çagalary bolan aýallar, eger olar çaga sekiz ýaşyna ýetýänçä täze jenaýat etmedik bolsalar we çaga sekiz ýaşyna ýetensoň kazyýet iş kesilen galan jezany çekmekden boşadandan soň, olar iş kesilenlik aýyby ýok diýlip hasap edilmeli.¹

Aýyplanan höküminiň ýerine ýetirilmeginiň wagt möhletiniň geçirilmegi bilen jeza çekmekden boşadylan (Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 79-njy maddasy) pursatdan başlap, adam iş kesilenlik aýyby ýok diýlip hasap edilýär.¹

Iş kesilen özüni birkemsiz alyp baran mahaly we iş kesilenlik aýybyny doldurmagyň azyndan ýarpy möhletiniň geçmegi boýunça iş kesilenlik aýybynyň möhletinden ön aýrylmagyna ýol berilýär.

Eger iş kesilen adam jeza çekmek möhletini dolduranyndan soň özüni birkemsiz alyp baran bolsa, onda onuň haýyş etmegi boýunça kazyýet onuň iş kesilenlik aýybynyň öz-özünden aýrylýan möhleti gutarýança, ýöne bu möhletiň ýarysy dolmazdan ön däl, ondan kazyýet edilendigini aýryp biler.

¹ Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň giňişleýin mejlisiniň kararlarynyň ýygyndysy A., 2007.

Eger synag möhletiniň dowamynda şertleýin iş kesilen özüni alyp barşy bilen özüniň düzelendigini subut etse, ýagny öz üstüne ýüklenilen borçlary göwnejaý ýagdaýda ýerine ýetirse, jemgyýete peýdaly zähmet bilen meşgullansa, durmuşda hem-de jemgyýetde özüni mynasyp alyp barsa, şertleýin iş kesileniň özüni alyp barşyna gözegçilik edýän edaranyň hödürlemegi boýunça kazyýet şertleýin kazyýet edilendigi ýatyryp we iş kesilenlik aýybyny aýryp biler.

Iş kesilenlik aýybyny möhletinden ön aýyrmak baradaky meseleňi çözendä, jezany çekendensoň geçen wagty nazara almak bilen, adamyň düzelendigini tassyklaýan jemgyýetçilik guramalary tarapyndan berilýän haýyşnamalary we maglumatlary kazyýet ykjam barlaýar. Şunda iş kesilenlik aýybynyň möhletinden ön esassyz aýrylmagynyň, şeýle adamlar tarapyndan täze jenaýat ediläýende, onuň hereketleriniň maddalaşdyrylyşyna täsir edýändigini we has ýeňil jeza ulanmaklyga getirýändigini nazara alyňar.¹

1. Jezadan boşadylmak barada düşünje nämeden ybarat?
2. Jezadan boşadylmagyň esaslary nämeden ybarat?
3. Jezadan şertleýin-möhletinden ön boşatmak nämeden ybarat?
4. Jeza möhletiniň doldurylmadyk bölegini onuň ýeňilräk görnüşi bilen çalşyrmak nämeden ybarat?
5. Agyr kesellilik zerarly jezadan boşatmak nämeden ybarat?
6. Göwreli aýallaryň we kiçi ýaşly çagalary bolan aýallaryň jezasyny çekmeginiň yza süýşürilmegi nähili bolýar?
7. Aýyplaw höküminiň wagty möhletiniň geçmegi sebäpli jeza möhletini doldurmaktan boşatmak nämeden ybarat?
8. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň alyp barýan ynsanperwerlik syýasaty nämeden ybarat?
9. Günä geçme we Rehim etme nämeden ybarat?
10. Iş kesilenlik barada düşünje nämeden ybarat?
11. Iş kesilenlik aýybyny aýyrmak nämeden ybarat?
12. Iş kesilenlik aýybynyň öz-özünden aýrylmagy nämeden ybarat?

¹ Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň giňişleýin mejlisiniň kararlarynyň ýygındysy. A., 2007, 274-nji sah.

XIX BAP. KÄMILLIK ÝAŞYNA ÝETMEDIKLERIŇ JENAÝAT IŞLARI BARADA UMUMY DÜŞÜNJE

Kämilik ýaşyna ýetmedikleriň jenaýat etmegine garşy göreşmek işi jenaýatçylyga garşy alnyp barylýan bütin göreşiň esasy ugurlarynyň biridir. Kämilik ýaşyna ýetmedikleriň jenaýatçylygy diýen düşünje ýaş çäkleri bilen baglanyşyklydyr. Şonuň bilen birlikde hem şol jenaýatyň ösüş-artyş meýline täsir edýän birnäçe ýagdaýlar ýaş yetginjekleriň arasynda duş gelýär. Kämilik ýaşyna ýetmedikler diýlip jenaýat hukugynda on dört ýaşdan on sekiz ýaş aralygyndaky adamlara aýdylýar. Olar öz gezeginde TJK-nyň 21-nji maddasyna¹ laýyklykda iki topara bölünýär:

1-nji topar 14 ýaşdan 16 ýaş aralykda;

2-nji topar 16 ýaşdan 18 ýaş aralykda.

Şol maddada görkezilen “Jenaýat jogapkärçiliginiň düşýän ýaşı;

1) jenaýat jogapkärçiligine jenaýat eden wagtyna çenli on alty ýaşy dolan adamlar düşýär.

2) on dört ýaşdan on alty ýaş çenli bolan adamlar jenaýat eden-de, bilkastlaýyn adam öldürendigi üçin (101-nji madda), saglyga bilkastlaýyn agyr şikes ýetirendigi üçin (107-nji madda), saglyga bilkastlaýyn orta agyrylykdaky şikes ýetirendigi üçin (108-nji madda), zorlandygy üçin (134-nji madda), ogurlyk edendigi üçin (227-nji madda), talaňçylyk edendigi üçin (230-njy madda), garakçylyk edendigi üçin (231-nji madda), gorkuzyp alandygy üçin (232-nji madda), kesekiniň ulag serişdesini bikanun eýeländigi üçin (234-nji madda), emlägi bilkastlaýyn ýok edendigi ýa-da zaýalandygy üçin (235-nji maddanyň 2-nji bölegi), ýaragy, ok-däripleri, partlaýjy maddalary we partladyjy enjamlary ogurlandygy ýa-da gorkuzyp alandygy üçin

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 13-14-nji sah.

(291-nji madda), neşe serişdelerini ýa-da psihotrop jisimleri satmak maksady bilen bikanun taýýarlandygy, gaýtadan işländigi, edinendigi, saklandygy, daşandygy, iberendigi üçin (292-nji madda), neşe serişdelerini ýa-da psihotrop jisimleri ogurlandygy ýa-da gorkuzyp alandygy üçin (294-nji madda) jenaýat jogapkärçiligine degişlidir”.

Kämillik ýaşyna ýetmediklere jeza çäresi belleneninde, TJK-nyň 87-nji maddasy boýunça azatlykdan mahrum etmek jezasy on ýyldan ýokary bolmadyk möhlete, aýratyn agyr jenaýat üçin bolsa on bäş ýyldan ýokary bolmadyk möhlete bellenilýär. Kämillik ýaşyna ýetmedikleriniň edýän jenaýatlarynyň köpüsine daş-töwerekdäkiler ýaşlyk etmegiň netijesi, bezzatlyk hökmünde garaýarlar.

Kämillik ýaşyna ýetmedikleriň jenaýatçylygy köp derejede şol jenaýatçylyga garşy alnyp barylýan göreşiň ýagdaýyna hem-de ýetginjekleriniň özläriniň boş wagtyny geçirişine, maşgalanyň, terbiýeçilik edaralarynyň, jemgyýetçiligiň durmuş taýdan gözegçilik edişiniň derejesine baglydyr. Kämillik ýaşyna ýetmedikler tarapyndan jenaýatlaryň azalmagyny gazanmak üçin ýetginjekler bilen önüni alyş işlerini işjeň alyp barmaly, esasy alyp barmagyň guramaçylykly merkezi ýaşlaryň ýaşayan ýeridir.

Kämillik ýaşyna ýetmedikler tarapyndan edilýän jenaýatçylygyň aýratynlyklary şu aşakdakylar ýaly häsiýetlendirilýär:

– Eýeçilige garşy jenaýatlar (“Ogurlyk”, “Talaňçylyk”, “Başga biriniň ulag serişdesini bikanun eýelemek” we ş. m.).

– Jemgyýetçilik howpsuzlygyna we jemgyýetçilik tertibine garşy jenaýatlar (“Huligançylyk” we ş. m.).

– Zorluk ulanylyp edilýän jenaýatlar (“Saglyga bilkastlaýyn şikes ýetirmek” we ş. m.).

Kämillik ýaşyna ýetmedikleri jenaýat etmekligine olardan uly, ön iş kesilen adamlar itergi berýärler. Şol ýagdaýlary göz önünde tutup, Jenaýat kodeksinde degişli maddalar beýän edilen. Mysal üçin, TJK-nyň 155-nji maddasy, “Kämillik ýaşyna ýetmedigi jenaýat etmäge çekmek”¹.

(1) On sekiz ýaşyna ýeten adam jenaýat etmäge kämillik ýaşyna ýetmedigi çekse, üç ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi.A., 2010, 85-86-njy sah.

Jenaýat jogapkärçiligine jenaýat eden wagtyna çenli on alty ýaşy dolan
adamlar düşýär

On dört ýaşdan on alty ýaş çenli bolan adamlar görkezilen jenaýatlary eden halatynda:

1. bilkastlaýyn adam öldürendigi üçin (101-nji madda);
2. saglyga bilkastlaýyn agyr şikes ýetirendigi üçin (107-nji madda);
3. saglyga bilkastlaýyn ortaça agyrykdaky şikes ýetirendigi üçin (108-nji madda);
4. zorlandygy üçin (134-nji madda);
5. ogurlyk edendigi üçin (227-nji madda);
6. talaňçylyk edendigi üçin (230-njy madda);
7. garakçylyk edendigi üçin (231-nji madda);
8. gorkuzyp alandygy üçin (232-nji madda);
9. kesekiniň ulag serişdesini bikanun eýeländigi üçin (234-nji madda);
10. emlägi bilkastlaýyn ýok edendigi ýa-da zaýalandygy üçin (235-nji maddanyň 2-nji bölegi);
11. ýaragy, ok-därileri, partlaýjy maddalary we partladyjy enjamlary ogurlandygy ýa-da gorkuzyp alandygy üçin (291-nji madda);
12. neşe serişdeleri ýa-da psihotrop maddalary satmak maksady bilen bikanun taýýarlandygy, gaýtadan işländig, edinendigi, saklandygy, daşandygy, iberendigi üçin (292-nji madda);
13. neşe serişdeleri ýa-da psihotrop maddalary ogurlandygy ýa-da gorkuzyp alandygy üçin (294-nji madda) jenaýat jogapkärçiligine degişlidir.

63-nji çyzgy. Jenaýat jogapkärçiliginiň ýaşy

(2) Ata-ene, bilim-terbiýeçilik işgäri ýa-da kanun arkaly kämillik ýaşyna ýetmedik hakda alada etmek borçlary üstüne ýüklenen başga adam tarapyndan şonuň ýaly etmiş edilse, üç ýyla çenli bellibir wezipäni eýelemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum edip ýa-da mahrum etmän, baş ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(3) Şu maddanyň birinji ýa-da ikinji böleklerinde göz önünde tutulan etmişler fiziki zorluk ulanmak ýa-da ony ulanmak haýbatyny atmak bilen amala aşyrylsa, dört ýyldan sekiz ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(4) Kämillik ýaşyna ýetmedigi guramaçylykly jenaýatçylykly topara ýa-da jenaýatçylykly bileleşige çekmek bilen ýa-da aýratyn

agyr jenaýaty etmäge çekmek bilen baglanyşykly şu maddanyň birinji, ikinji ýa-da üçünji böleklerinde göz önünde tutulan etmişler üçin, baş ýyldan on ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär”.

Ýa-da TJK-nyň 156-njy maddasy “Kämillik ýaşyna ýetmedigi jemgyýete garşy hereketler etmäge çekmek”¹:

(1) Kämillik ýaşyna ýetmedik adamy spirtli içgileri yzygiderli içmäge, seri dumanladyjy maddalary lukmançylyk däl ýagdaýda kabul etmäge, sergezdançylyk ýa-da gedaýçylyk bilen meşgullanmaga çekene, iki ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek ýa-da iki ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.

(2) Şonuň ýaly etmiş:

a) gaýtadan edilse;

b) fiziki zorluk ulanmak ýa-da ony ulanmak haýbatyny atmak bilen edilse, dört ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär”.

Kämillik ýaşyna ýetmedikleriniň belli bir şertlerde jenaýat edip biljek şahsyýet hökmünde kemala gelmeginde şu aşakdaky jenaýata ýol berýän ýagdaýlar aýgytly orun tutýarlar:

a) maşgaladaky ýaramaz täsirleri. Maşgala terbiýesinde goýberilen kemçilikler ýetginjekleriň jenaýatçylyk ýoluna düşmegine ýardam berýärler.

b) ýakyn töwerekdäki ýaramaz täsirler, munuň özi durmuşda, okuwda, önümçilikde we başga ýerlerde ýetginjekleriň öz deň-duşlarynyň ýa-da uly ýaşly adamlaryň edýän ýaramaz täsiri bilen baglanyşyklydyr. Bu ýetginjekler belli bir toparda bolup, şol toparyň gadyr-gymmatyny bilip, şol toparyň ýolbaşçysyna öýkünjek bolup hem-de özleriniň daşky sypaty we gylyk-häsiýeti boýunça şol ýolbaşça meňzejek bolup çalyşýarlar;

ç) uly ýaşly jenaýatçylaryň meçew bermegi;

d) uzak wagtlap belli bir zähmet bilen meşgullanmazlyk. Kämillik ýaşyna ýetmedikleriniň okuwyny taşlamaklary hem olarda jemgyýete ýat garaýyşlaryň hem endikleriniň döremegine sebäp bolýar.

1989-njy ýylyň noýabr aýynyň 20-sine Birleşen Milletler Guramasynyň Baş Assambleýasy tarapyndan kabul edilen “Çaganyň hukuklary hakyndaky” konwensiýada çagalaryň ynjadylmagynyň

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 86-njy sah.

aňsatdygy sebäpli aýratyn alada we goramaga mätäçdigi tassyklanylýar, goramak boýunça esasy aladanyň we jogapkärçiligiň maşgala degişlidigini belleýär. Onda şeýle hem çaganyň dogulmagyndan öň we soň hukuk taýdan goralmagynyň, çaga degişli bolan halkyň medeni gymmatlyklaryny hormatlamagyň möhümdigi hem-de çaganyň hukuklaryny goramakda halkara hyzmatdaşlygyna jana-jan möhüm ornuň degişlidigi nygtalýar.

Şeýle hem çagalaryň aýratyn alada we kömege hukugynyň bardygy, maşgalanyň, jemgyýetiň esasy öýjügi we onuň agzalarynyň, aýratyn-da çagalaryň ösmegi we abadançylygy üçin tebigy gurşaw bolandygy sebäpli oňa jemgyýetiň çäklerindäki borçlaryny öz üstüne doly alyp bilmegi üçin zerur goragyň, ýardamyň berilmegini, çaganyň şahsyýetiniň doly we sazlaşykly ösmegi üçin maşgala gurşawynda, bagtyýarlyk we söýgi ýagdaýynda ösmekligi zerur diýlip hem-de hiç bir çaga gynamalara, rehimsiz çemeleşmä ýa-da jeza, bikanun tussaga ýa-da azatlykdan mahrum edilmäge sezewar edilmeli däl.

Her bir kämillik ýaşyna ýetmedik jenaýatkär barada adyl kazýýetlik amala aşyrylan mahalynda onuň mertebesine we ähmiýetine düşünmek duýgusyny ösdürmäge ýardam edýän, onuň ýaşyny nazara alýan we onuň jemgyýete täzeden goşulyşmagyna gönükdirilen usulyň ulanylmagyna hukugy bar we onuň esasy kepillendirmelere, şeýle hem goranyş mahaly hukuk kömegine we beýleki kömege hukugy bar. Biziň Garaşsyz, baky Bitarap Türkmenistan döwletimizde kämillik ýaşyna ýetmedikler beýleki döwletlere garanyňda jenaýatlary az edýärler.

Jenaýaty amala aşyran pursadynda on dört ýaşyny dolduran, ýöne on sekiz ýaşy doldurmadyklar, kämillik ýaşyna ýetmedik adamlar diýlip ykrar edilýär. Degişli ýaşa ýetilen pursat doglan senesine gabat gelýän günün yz ýanyndaky günün başlanýan wagty hasaplanylýar. Şol umumy düzgünlerden ugur alyp, jenaýat

işini amala aşyran kämillik ýaşyna ýetmediklere jeza çäresi ýa-da şolara terbiýeçilik täsirli mejbury çäreler ulanylyp bilner. Kämillik ýaşyna ýetmedikleriň işleri boýunça önümçiligiň aýratynlyklary jenaýat prosesinde kämillik ýaşyna ýetmedikleriň hukuklarynyň we kanuny bähbitleriniň has doly üpjün edilmeginden, hakykaty ýüze çykarmagyň goşmaça kepillendirmelerini, şeýle hem hukuk bozuýy we ony gurşap alýan adamlar barada terbiýeleýiş-öňüni alyş täsiriniň edilmegi üçin zerur şertleri döretmegiň maksat edinilmeginden ybarat bolup durýar.

Şu görnüşli işler boýunça jenaýat kazyýet önümçiliginiň düzgünleri jenaýat jogapkärçiligine çekilýän adamyň kanunda bellenen ýaş (psihiki taýdan sagdynlygy we beýleki) häsiýetlerini göz önünde tutýar. Kämillik ýaşyna ýetmedikleriň işleri boýunça önümçiligiň tertibini sazlaýan kadalar jenaýaty eden pursadyna çenli on sekiz ýaşyna ýetmedik adamlar üçin ulanylýar. Şonuň bilen bilelikde, bu adam doglan gününde däl-de, onuň ertesi günü kämillik ýaşyna ýeten diýlip hasap edilýär. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 82-nji maddasynda¹ bellenişine görä, jenaýaty amala aşyran pursadynda on dört ýaşyny dolduran, ýöne on sekiz ýaşy doldurmadyklar, kämillik ýaşyna ýetmedik adamlar diýlip ykrar edilýär. Degişli ýaşa ýetilen pursat doglan senesine gabat gelýän günün yz ýanyndaky günün başlanýan wagty hasaplanylýar.

On sekiz ýaşyna çenli jenaýat eden adamyň jenaýat jogapkärçiligi Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň kämillik ýaşyna ýetmedikleriň jenaýat jogapkärçiligini düzgünleşdirýän bölümüniň maddalary arkaly kesgitlenilýär. Jenaýat işini amala aşyran kämillik ýaşyna ýetmediklere jeza çäresi ýa-da şolara terbiýeçilik täsirli mejbury çäreler ulanylyp bilner.

Adamyň ýaşy kazyýet lukmançylyk ekspertizasy tarapyndan anyklanan mahalynda, eger ekspert adamyň doglan ýylyny kesgitlese, onda onuň görkezen ýylynyň iň soňky günü adamyň doglan günü diýlip hasap edilmelýär. Eger ekspert adamyň mümkin bolajak iň ýokary we iň pes ýaşyny görkezse, onda onuň pes bolan ýaşy göz önünde tutulyp, şol adamyň ýaşy diýlip hasap edilýär.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010. 50-nji sah.

Şu aýdylanlaryň esasynda kämillik ýaşyna ýetmedikleriň jenaýat işleriniň önümçilikleri barada aýdylanda, şu netijä gelmek bolýar:

1. Derňew hereketleri geçirilende, kämillik ýaşyna ýetmedikleriň işleri boýunça sorag edilende, jenaýat işi bilen tanyşdyrylanda, ýagny, ähli derňew hereketleri geçirilende kämillik ýaşyna ýetmedikleriň kanuny wekilleriniň gatnaşmaklarynda geçirilmeli. Kanuny wekiller diýlende enesi-atasy, hossary, howandary ýa-da mugallymy gatnaşdyrylmalydyr.

2. Kämillik ýaşyna ýetmedikler tutup saklananda, deslapky derňewde we kazyýetde sorag edilende we beýleki ähli derňew hereketleri geçirilende, hökman adwokat (aklawçy) gatnaşdyrylmalydyr.

TJK-nyň 83-nji maddasynda jezanyň belenilmeginiň esasy düzgünleri görkezilendir¹. Kämillik ýaşyna ýetmedige jeza bellenilende, onuň ýaşayyş we terbiýeleniş şertleri, psihiki ösüş derejesi, şahsyýetiň beýleki aýratynlyklary, jenaýatyň äheňi, şeýle hem uly ýaşly adamlaryň we beýleki kämillik ýaşyna ýetmedikleriň täsiri göz önünde tutulýar. Kämillik ýaşyna ýetmezlik jogapkärçiligi ýeňilleşdirýän ýagdaý hökmünde jogapkärçiligi ýeňilleşdirýän we agyrlaşdyrýan beýleki ýagdaýlar bilen bilelikde göz önünde tutulýar.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksine laýyklykda, kämillik ýaşyna ýetmedikleriň jogapkärçiliginiň aýratynlyklary şulardan ybaratdyr, “84-nji maddasynda, kämillik ýaşyna ýetmedikler üçin jezanyň görnüşleri görkezilýär:

- a) jerime;
- b) düzediş işleri;
- ç) azatlykdan mahrum etmek.

Diýmek, uly ýaşly adamlardan tapawutlylykda kämillik ýaşyna ýetmedikleriň garşysyna diňe jerime, düzediş işleri, azatlykdan mahrum etmek ýaly jeza çäreleri bellenilýär.

Türkmenistanda azatlykdan mahrum etmek bilen baglanyşykly bolmadyk jeza çärelerine iş kesilen kämillik ýaşyna ýetmedikleriň üstünden gözegçilik etmegi güýçlendirmek, olary düzetmek we terbiýelemek baradaky işe jemgyýetçiligiň we zähmetkeş toparlarynyň wekillerini giňden gatnaşdyrmak, kazylaryň kämillik ýaşyna ýet-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010. 50-51-nji sah.

medikler baradaky toparlary, kärdeşler arkalaşyklary, ýaşlar, sport, hünär öwrediş guramalary we bilim edaralary bilen ýakyn işewür aragatnaşyklary berkitmek barada nygtap görkezilýär¹.

Jenaýat kodeksine laýyklykda, jenaýat eden kämillik ýaşyna ýetmediklere jenaýatçynyň ýetiren zyýanyny töletmek, bellibir wezipeleri eýelemek ýa-da belli-belli işler bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum etmek, döwlet sylaglaryndan, harby we beýleki atlardan kesmek ýa-da emlägini döwletiň haýryna geçirmek ýaly jeza çäreleri ulanylyp bilinmez.

Ýetginjeklere jerime TJK-nyň 85-nji maddasynda² göz önünde tutulan çäklerde salynýar, jeza bellenilýän pursadyna çenli Türkmenistanyň kanunçylygy tarapyndan zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň bellibir sanyna laýyk gelýän möçberinde pul töletmekdir. Jerime diňe özbaşdak girdejisi bar bolan kämillik ýaşyna ýetmedikler babatda ulanylýar we zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň ikisinden ýüzüsine çenli bolan çäklerde bellenilýär. Jerimäniň möçberi edilen jenaýatyň agyrlygyna baglylykda, iş kesileniň emläk ýagdaýy nazara alnyp, kazyýet tarapyndan bellenilýär. Jerime goşmaça jeza görnüşinde, eger ol degişli jenaýat üçin gös-göni jogapkärçiligi kesgitleýän kadada diňe goşmaça jeza hökmünde göz önünde tutulan bolsa, diňe şeýle halatlarda bellenilip bilner. Kazyýet tarapyndan esasy jeza çäresi hökmünde bellenen jerimäni töledip almaga mümkinçilik bolmadyk halatynda ýa-da jerimäni tölemekden bilkastlaýyn boýun gaçyrylan halatynda, düzediş işlerinde işletmegiň bir aýyny zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberi üçin bir aýynyň hasabyna almak bilen jerime kazyýet tarapyndan düzediş işleri bilen, ýöne iki ýyldan köp bolmadyk möhlete çalşyrylýar.

TJK-nyň 86-njy maddasyna³ laýyklykda, düzediş işleri diňe on altýaşy ýaşyna ýeten, zähmet çekmäge ukyply kämillik ýaşyna ýet-

¹ Kemala gelmedikleriň jenaýatçylygy hakyndaky olaryň jenaýatçylykly işiniň we jemgyýete garşy başga hereketlere çekilmegi hakyndaky işler boýunça kanunçylygyň kazylar tarapyndan ulanylyşynyň iş ýörelgeleri hakyndaky karar. A., 1997.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010. 51-nji sah.

³ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010. 51-nji sah.

mediklere özleriniň iş ýerlerinde, eger kämillik ýaşyna ýetmedik işlemeýän we okamaýan bolsa, iş kesileniň ýaşayan ýeriniň çägin-däki başga ýerlerinde bir ýyla çenli möhlet bilen ulanylýar. Kämi-llik ýaşyna ýetmedikler düzediş işleriniň möhletini doldurmakdan bilkastlaýyn boýun gaçyran ýagdaýynda kazyýet düzediş işleriniň doldurylmadyk möhletini azatlykdan mahrum etmek bilen çalşyryp biler, emma onuň möhleti dört aýdan köp bolmaly däldir. Düzediş işlerini azatlykdan mahrum etmek bilen çalşyrmak TJK-nyň 50-nji maddasynyň dördünji böleginde göz önünde tutulan düzgünler boýunça geçirilýär.

Azatlykdan mahrum etmeklige iş kesilen kämillik ýaşyna ýet-medikler jeza möhletini terbiýeleýiş edarasynda çekýärler. TJK-nyň 67-nji maddasynyň 3-nji bölegine laýyklykda, kazyýetiň hökümi bi-len azatlykdan mahrum etmeklige iş kesilen kämillik ýaşyna ýetme-digiň jezasyny terbiýeleýiş edarasynda çekdirmeli diýlip beýan edil-megi ýeterlikdir we onuň on sekiz ýaşyna ýetenden soň jeza çekmek üçin geçirilmeli düzediş edarasynyň görnüşini hökümde kesgitläp görkezmeklik talap edilmeyär. On sekiz ýaşyna ýetmän jenaýat eden, yöne höküm çykarylan pursadyna çenli on sekiz ýaşan azat-lykdan mahrum etmeklige iş kesilen adamlaryň jeza çäresini çekmeli ýerleri kesgitlenende bolsa, olara uly adamlara belenilýän düzediş edaralarynyň degişli görnüşü saýlanyp alynmalydyr. Höküm çykan-dan soň on sekiz ýaşyna ýeten iş kesileni degişli düzediş edarasyna ýa-da mejbury göçürilip eltilýän ýerlere (koloniýa – poseleniýalara) geçirmek baradaky mesele, kazyýet tarapyndan görkezilen tertipde çözülýär.

TJK-nyň 87-nji maddasyna laýyklykda, azatlykdan mahrum et-mek¹ düzgüni belenlýär. Kämillik ýaşyna ýetmedikleri azatlykdan mahrum etmek on ýyldan ýokary bolmadyk möhlete, aýratyn agyr jenaýat üçin bolsa on baş ýyldan ýokary bolmadyk möhlete belenil-ýär. Höküm çykarylan pursadyna on sekiz ýaşyna ýetmedik adama azatlykdan mahrum etmek görnüşindäki jeza möhletini doldurmak terbiýeleýiş edarasynda belenilýär.

¹ Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Giňişleýin mejlisiniň Kararlarynyň ýygyny.A., 2007.sah.117-121, Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 51-52-nji sah.

Kämillik ýaşyna ýetmedikleriň eden jenaýatlary baradaky arzalara we habarlara garamak hem-de barlamak, jenaýat işini gozgamak baradaky soragy çözmek jenaýat-prosessual kanuny tarapyndan kesgitlenen umumy tertipde amala aşyrylýar. Şonuň bilen bilelikde, kämillik ýaşyna ýetmedikleriň garşysyna jenaýat işini gozgamak baradaky meseläni çözmek üçin Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň baş jemliginiň berýän düşündirişlerinden ugur almaly. Onda hukuk goraýjy edaralar tarapyndan kämillik ýaşyna ýetmedikleriň çaga garagolluk häsiýetini, uly bolmadyk hukuk bozulmalary, şeýle hem öze-atalaryndan ýa-da bile ýaşayan maşgala agzalaryndan eden ogurlygy üçin, eger jebir çekenleriň özleri ýetginjegi jenaýat jogapkärçiligine çekmegini sorap degişli edaralara ýüz tutmadyk bolsalar, onuň garşysyna jenaýat jeza çärelerini ulanmaly däldegi barada aýdylýar¹.

Kämillik ýaşyna ýetmedige jeza belenilende, onuň ýaşayyş we terbiýeleniş şertleri, psihiki ösüş derejesi, şahsyýetiň beýleki aýratynlyklary, jenaýatyň äheňi, şeýle hem uly ýaşly adamlaryň we beýleki kämillik ýaşyna ýetmedikleriň täsiri göz önünde tutulýar.

Kämillik ýaşyna ýetmezlik jogapkärçiligini ýeňilleşdirýän ýagdaý hökmünde jogapkärçiligi ýeňilleşdirýän we agyrlaşdyrýan beýleki ýagdaýlar bilen bilelikde göz önünde tutulýar.

Kämillik ýaşyna ýetmedikleriň eden jenaýatlary hakyndaky işlerinde raýat hak islegine garalanda, on baş ýaşyna ýetmedik tarapyndan ýetirilen maddy zyýan üçin onuň ene-atasy, hossarlary ýa-da howandarlary jogap berýärler. On baş ýaşdan on sekiz ýaş aralykdaky kämillik ýaşyna ýetmedik adam ýetiren zyýanyň öwezini dolmak üçin özi jogap berýär, emma ýetiren zyýanyň öwezini doldurma-

¹ B.T.Taganow. Jenaýat prosesi.A., 2001, 56-njy sah.

ga onuň ýeterlik emlägi ýa-da gazanjy ýok bolsa, onda tölenmeli zyýanyň ýetmeýän bölegini onuň ene-atasy, hossary ýa-da howandary doldurmalydyr. Ene-atanyň şu borjy kämillik ýaşyna ýetmedik on sekiz ýaşyna ýetenden soň bes edilýär.

Uly bolmadyk agyr we ortaça agyr jenaýaty birinji gezek amala aşyran kämillik ýaşyna ýetmedigi, eger amal eden etmişiniň we onuň netijesiniň häsiýeti, şahsyýeti hem-de onuň işiniň başga ahwalatlary hakyndaky maglumatlar boýunça onuň düzelmegi jezany ulanmazdan mümkin bolsa, kazyýet jezadan boşadyp we oňa terbiýeleýjilik häsiýetli mejbury çäreleri ulanyp ýa-da ony kämillik ýaşyna ýetmedikler üçin ýörite terbiýeleýiş ýa-da bejeriş-terbiýeleýiş edarasyna ýerleşdirip biler.

Eger-de işe seretmegiň netijesinde kazyýet, uly howp döretmeýän jenaýaty eden kämillik ýaşyna ýetmedige jenaýat jezasy berilmese-de, ol düzeler diýlip netijä gelinse, onda ol jenaýat işini ýatyrnak barada we kämillik ýaşyna ýetmedige Jenaýat kodeksiniň 89-njy maddasynda görkezilen tertipde terbiýeçilik täsirli mejbury çäreleriniň birini ulanmak barada kesgitleme (karar) çykarýar. Terbiýeçilik täsirli mejbury çäreleri ulanmak, uly bolmadyk agyr jenaýaty birinji gezek amala aşyran kämillik ýaşyna ýetmedik adam, eger onuň düzelmegini terbiýeçilik täsirli mejbury çäreleri ulanmak ýoly bilen gazanyp bolmagy mümkin diýlip ykrar edilse, jenaýat jogapkärçiliginden boşadylýar. Kämillik ýaşyna ýetmedige terbiýeçilik täsirli şu aşakdaky çäreler belenilip bilner:

- a) duýduryş;
- b) ata-eneleriniň, olaryň ýerini tutýanlaryň ýa-da içeri işler edaralarynyň gözegçiligi astyna bermek;
- ç) ýetiren zyýanyňy düzetmek borjuna üstüne ýüklemek;
- d) boş wagtyňy çäklendirmek we özüni alyp barşyna aýratyn talaplary bellemek.

Kazyýetde kämillik ýaşyna ýetmediklere şertleýin iş kesmek we hökümiň ýerine ýetirilmegini yza süýşürmek ulanylanda, kazyýetde işine seredilýänlere we olaryň kanuny wekillerine hökümiň düýp mazmunyny we ony ýerine ýetirmezlilik şertlerini düşündirmelidir. Azatlykdan mahrum edilen on dördten on sekiz

ýaş aralygyndaky kämillik ýaşyna ýetmedikler terbiýeleýiş edaralaryna iberilýär¹.

Kämillik ýaşyna ýetmedige bir wagtyň özünde terbiýeçilik täsirli mejbury çäreleriň birnäçesini bellemek bolar. TJK-nyň 90-njy maddasy terbiýeçilik täsirli mejbury çäreleriň mazmunyny² belleýär. Duýdurýş kämillik ýaşyna ýetmedige onuň etmişi bilen ýetirilen zyýany we jenaýat kanununda göz önünde tutulan etmişleri gaýtalamak bilen ýetirilen zyýanyň netijelerini düşündirmekden ybaratdyr. Gözegçilik astyna bermek kämillik ýaşyna ýetmedige terbiýeçilik täsirli we onuň özüni alyp barşyna gözegçilik borçlaryny TJK-nyň 89-njy maddasynyň ikinji böleginde görkezilen ata-eneleriniň, olaryň ýerini tutýan adamlaryň üstüne ýüklemekden ybaratdyr. Ýetiren zyýanyny düzetmek borjuny üstüne ýüklemek kämillik ýaşyna ýetmedigiň emläk ýagdaýyny we onda degişli zähmet endikleriniň bardygyny hasaba almak bilen bellenilýär. Boş wagtyňy çäklendirmek käbir ýerlere barmagy, boş wagtyň bellibir görnüşlerini peýdalanmagy, hususan-da transport serişdesini sürmek bilen baglanyşykly peýdalanmagy, gije-gündiziň bellibir wagtyndan soň öýünden daşarda bolmagy gadagan etmegi, içeri işler edaralarynyň rugsady bolmasa, başga ýerlere gitmegi çäklendirmegi göz önünde tutup biler. Şeýle hem kämillik ýaşyna ýetmedige okuw jaýyna gaýdyp barmak ýa-da ygtyýarly döwlet edarasynyň kömegi bilen işe ýerleşmek babatda talap bildirilip bilner.

Bellibir ýagdaýlaryň ýüze çykmagy bilen, kämillik ýaşyna ýetmedikleri jezadan şertleýin-möhletinden ön boşatmak bolýar. TJK-nyň 91-nji maddasy, jezadan şertleýin-möhletinden ön boşatmaklygyň düzgünlerini belleýär³, düzediş işlerinde işletmäge ýa-da azatlykdan marhum edilmäge iş kesilen kämillik ýaşyna ýetmedik babatda jezadan şertleýin-möhletinden ön boşatmagy:

a) uly bolmadyk agyr ýa-da ortaça agyr jenaýat üçin bellenen jeza möhletiniň azyndan üçden birini;

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010. 52-53-nji sah.

² Курс уголовного права в пяти томах. Том 2. Общая часть: Учение о наказании / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002, Курс уголовного права в пяти томах. Том 3. Особенная часть / Под ред. Г.Н. Борзенкова, В.С. Комисарова. М.: Зерцало, 2002.

³ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010. 53-54-nji sah.

b) agyr jenaýat üçin bellenen jeza möhletiniň azyndan ýarysyny;
ç) aýratyn agyr jenaýat üçin bellenen jeza möhletiniň azyndan üçden ikisini hakyky oturyp doldurandan soň ulanyp bolar.

On sekiz ýaşy dolmanka jenaýat eden adamy jenaýat jogapkärçiliginden ýa-da jezadan wagt möhletiniň geçmegi bilen baglanyşyklylykda boşatmak TJK-nyň 74–79-njy maddalarynda göz önünde tutulandakysyndan iki esse az möhleti ulanmak bilen geçirilýär.

TJK-nyň 93-nji maddasynda kämillik ýaşyna ýetmedikleriň iş kesilenlik aýybynyň öz-özünden aýrylýan möhleti görkezilendir. İş kesilenlik aýybynyň öz-özünden aýrylýan möhleti¹, on sekiz ýaşy dolmanka jenaýat eden adamlar üçin iş kesilenlik aýybynyň öz-özünden aýrylýan möhleti TJK-nyň 81-nji maddasynyň ikinji böleginde göz önünde tutulyşy boýunça gysgaldylýar we degişlilikde şulara deňdir:

a) uly bolmadyk agyr ýa-da ortaça agyr jenaýat üçin azatlykdan mahrum etmek möhletini dolduranyndan soň bir ýyla;

b) agyr jenaýat üçin jeza möhletini dolduranyndan soň üç ýyla;

ç) aýratyn agyr jenaýat üçin jeza möhletini dolduranyndan soň baş ýyla.

Kämillik ýaşyna ýetmedik adamyň akylyny üýtgedýän kesel bilen baglanyşykly bolmadyk akylyň ösüşiniň yza galandygy hakynda maglumatlar bar bolsa, onuň öz hereketleriniň ähmiýetine doly düşüniş biljekdigi ýa-da düşüniş bilmejekligi hem anyklanylmalýdyr. Şu ýagdaýlary anyklamaklyk üçin kämillik ýaşyna ýetmedikleriň ene-atalary, mugallymlary, terbiýeçileri hem-de gerekli maglumatlary berip biljek beýleki adamlar sorag edilmelidir, şonuň ýaly-da gerekli resminamalar talap edilip alynmalýdyr, çagalaryň we ýetginjekleriň psihologiýasy ýa-da psichiatriýasy boýunça hünärmenler (psihologlar, mugallymlar) tarapyndan ekspertiza geçirilmelidir.

Kämillik ýaşyna ýetmedigiň gözegçilik astyna berilmegi maksada laýykdyr diýlip hasap edip bolar, eger-de, mysal üçin, ýetginjek mekdebiň işgärleri bilen gatnaşygyny üzen bolsa, emma onuň eden jenaýatynyň häsiýetine hem-de şahsyýetiň aýratynlyklaryna görä, ony tussag astyna almakda zerurlyk ýok bolsa.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010. 54-nji sah.

Kämillik ýaşyna ýetmedigiň garşysyna tussag astyna almak bilen baglanyşykly bolmadyk ätiýaçsyzlandyryş çäreleri seçilip alnanda sülçi we kämillik ýaşyna ýetmedikler baradaky bölümüniň işgärleri guman edilýänler we aýyplanýanlar tarapyndan edilýän hukuk bozulmalaryny duýdurmak boýunça goşmaça guramaçylykly çärelerini geçirmelidirler.

Kämillik ýaşyna ýetmedikler baradaky bölümü öňüni alyş işlerini geçirýär, esasy derňew döwründe ýetginjekleriň özlerini alyp barylaryna gözegçilik edýär. Kämillik ýaşyna ýetmedikleriň işleri baradaky bölümüniň işgärleri ýetginjegiň özüni nädogry alyp barýandygy barada maglumat alanlarynda, bu barada haýal etmän sülçä habar berýärler. Sülçiniň kämillik ýaşyna ýetmedikleriň işleri baradaky bölümü bilen özara gatnaşykda işlemegi ätiýaçsyzlandyryş çäresiniň duýduryş we terbiýeleýiş täsir etmeginiň netijeliligini üpjün edýär.

Garasysz, baky Bitarap Türkmenistanda ylym-bilim işini täzeçe guramak üçin “Täze bilim” syýasaty işläp düzüldi. ”Täze bilim” syýasatynyň baş maksady çagany köçe terbiýesinden halas etmekdir. Maşgala terbiýesini göwnejaý gurmaga ene-ata ýol görkezmekdir. Biziň döwletimizde kämillik ýaşyna ýetmedikleriň jenaýatçylygyny ýok etmek boýunça hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow köp aladalary edýär, kämillik ýaşyna ýetmedikler tarapyndan amala aşyrylýan jenaýatçylygyň pese düşmegi geçirilýän çäreleriň aýdyň mysalydyr.

1. Kämillik ýaşyna ýetmedikler barada düşünje nämeden ybarat?
2. Kämillik ýaşyna ýetmedikleriň jogapkärçiliginiň aýratynlyklary nämeden ybarat?
3. Kämillik ýaşyna ýetmediklere jezanyň bellemeginiň tertibi nämeden ybarat?
4. Kämillik ýaşyna ýetmediklere bellenen jezalaryň görnüşleri nämeden ybarat?
5. Kämillik ýaşyna ýetmediklere azatlykdan mahrum etmek jezasyny bellemek tertibi nähili bolýar?
6. Kämillik ýaşyna ýetmedikleriň jezasynyň amala aşyrylmagynyň tertibi nämeden ybarat?
7. Kämillik ýaşyna ýetmedikleri jezadan boşatmak nämeden ybarat?
8. Terbiýeçilik täsirli mejbury çäreleriň mazmuny nämeden ybarat?
9. İş kesilenlik aýbynyň öz-özünden aýrylmagy nämeden ybarat?

XX BAP. LUKMANÇYLYK HÄSİYETLI MEJBURY ÇÄRELERI ULANMAGYŇ ESASY WE TERTIBI. LUKMANÇYLYK HÄSİYETLI MEJBURY ÇÄRELERIŇ BELLENMEGI WE BES EDILMEGI

Jemgyýetçiligiň içinde bolup geçýän jenaýatlara garşy göreşmek diňe jenaýat kanunçylygynyň esaslarynda mümkindir, çünki, diňe kanun haýsy etmişleriň jemgyýet üçin howpludygyny hem-de onuň jenaýat bolup durýandygyny we şol jenaýaty edenlere jezanyň haýsy görnüşini ulanmalydygyny kesgitleýändir. Islendik etmişi eden adam eden etmişi üçin jenaýat jogapkärçiligine çekiljek bolsa, onda ilki bilen onuň eden etmişiniň jemgyýetçilik üçin howplulygy anyklanmalydyr. Biziň döwletimiziň kanunçylygy, özüniň eýeleýän wezipesine ýa-da derejesine garamazdan, Türkmenistanyň ähli raýatlary tarapyndan ýerine ýetirilmegini talap edýändir.

Bellibir halatlaryň ýüze çykmagy bilen lukmançylyk häsiýetli mejburi ediş çäreler ulanylyp bilinýär, olar Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 14–15-nji bablarynda ýerleşip, 94–100-nji maddalary¹ aralygyny öz içine alýarlar. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 94-nji maddasyna laýyklykda, lukmançylyk häsiýetli mejburi ediş çäreleri ulanmagyň esaslary² şulardan ybaratdyr: lukmançylyk häsiýetli mejburi çäreler kazyýet tarapyndan şu adamlara bellenilip bilner:

a) jenaýat kanunynda göz öňünde tutulan etmişi akyly düzüw däl ýagdaýda amala aşyrana;

b) jenaýaty amala aşyranýndan soň jezany bellemäge ýa-da ýerine ýetirmäge mümkinçilik bermeýän psihiki taýdan bozulma bilen keselläne.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi, A., 1997, sah. 54-59-njy sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi, A., 1997, sah. 54-55-nji sah.

Lukmançylyk häsiýetli çäreler arakhorlukdan, neşekeşlikden ýa-da toksikomaniýadan ejir çekýän, jenaýaty amala aşyran adamlar babatda olary bejermek we jezanyň maksadyna ýetmegi üçin ýardam edýän şertleri döretmek maksady bilen kazyýet tarapyndan jeza bilen bir hatarda bellenilip bilner. Lukmançylyk häsiýeti mejbury çäreleri ýerine ýetirmegiň tertibi Türkmenistanyň jenaýat ýerine ýetiriş kanunçylygy tarapyndan kesgitlenilýär. Uly bolmadyk agyr jenaýaty amala aşyran, akyly düzüw däl we psihiki taýdan bozulma bilen kesellän adamlara, şeýle hem özüniň psihiki ýagdaýy boýunça howp döretmeýän adamlar babatda kazyýet olary bejermek ýa-da psichiatriki edaralara ibermek baradaky meseleleri çözmek üçin psichiatriki kömek we ol berlende raýatlaryň hukuk kepillikleri hakynnda Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen tertipde zerur bolan resminamalary saglygy goraýyş edaralarynda berip biler.

Lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreleri kazyýet tarapyndan jenaýat kanunynda göz önünde tutulan etmişi akyly düzüw däl ýagdaýda amala aşyranlara we jenaýaty amala aşyranýandan soň jezany bellemäge ýa-da ýerine ýetirmäge mümkinçilik bermeyän psihiki taýdan bozulma bilen kesellän adamlara bellenilip bilner.

Türkmenistanyň Jenaýat iş ýörediş kodeksiniň 526-njy maddasynda lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreleri ulanmak üçin esaslara¹ görkezilen, oňa laýyklykda, eger jenaýat kanunynda göz önünde tutulan we jemgyýet üçin howply bolan etmişleri akyly ýerinde däl ýagdaýynda eden ýa-da jenaýat edenden soň, öz hereketlerine düşünmäge ýa-da şol hereketlere erk etmäge mümkinçilik bermeyän dälilik keseli bilen kesellän adamlar özleriniň eden etmişiniň häsiýeti we özleriniň kesellilik ýagdaýy boýunça jemgyýet üçin howply bolup durýan bolsalar, kazyýet şol adamlar barada Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 96-njy maddasynda göz önünde tutulan lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreleri ulanýar. Lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreler diňe adamyň akylyndan azaşma keseli onuň özi ýa-da töweregindäkiler üçin howplulygy bilen ýa-da başga bir görnüşli düýpli zyýan ýetirmek mümkinçiligi bilen baglanyşykly bolan halatynda bellenilýär. Lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreleri ulan-

¹ Türkmenistanyň Jenaýat iş ýörediş kodeksi. A., 2009, 208-nji sah.

mak boýunça önümçiligiň tertibi TJK-nyň umumy düzgünleri bilen kesgitlenýär.

Deslapky derňew geçirilýän mahalynda TJIÝK-nyň 526-njy maddasynyň¹ esasynda şu aşakdaky ýagdaýlar aýdyňlaşdyrylmalydyr: 1) jemgyýet üçin howply etmiş edilýän wagty, ýeri, nähili usul bilen ýerine ýetirilendigi we başga ýagdaýlary; 2) hakykatdan hem şol adam tarapyndan jemgyýet üçin howply, jenaýat kanunynda gadagan edilen etmiş edilendigi; 3) etmiş netijesinde ýetirilen zyýanyň häsiýeti we möçberi; 4) jenaýat kanunynda gadagan edilen etmiş eden adamyň ony edeninden öň we soň özüni alyp barşy; 5) şol adamyň akyldan azaşma keseliniň ozal bardygy ýa-da ýokdugy, jemgyýet üçin howply, jenaýat kanunynda gadagan edilen etmiş eden pursadynda ýa-da işiň derňelýän wagtynda akyldan azaşma keseliniň derejesi we häsiýeti. Jenaýat işini gozgamaga we derňewiň geçirilmegine sebäp bolan, jemgyýet üçin howply, jenaýat kanunynda gadagan edilen etmiş diňe hut şol adamyň edendigini görkezýän ýeterlik anyk maglumatlar bar bolan mahalynda, şol adamyň kazyýet-psihiatriýa bilermenler seljermesine iberilmegine ýol berilýär. Eger jemgyýet üçin howply etmiş eden adamyň gatnaşmagy bilen derňew hereketlerini geçirmek şol adamyň dälilik ýagdaýy zerarly mümkin däl bolsa, sülçi bu hakda teswirnama düzýär. Aklyly ýerinde däl adamlar we jenaýat edenden soň akyldan azaşma keseli bilen kesellän adamlar hakyndaky işler boýunça deslapky derňew TJIÝK-nyň 535-nji maddasynda göz önünde tutulan tertipde tamamlanylýar².

Lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreler kazyýet tarapyndan şu adamlara bellenilip bilner: jenaýaty amala aşyran wagty aklyly düzüw däl adamlara ýa-da jenaýaty amala aşyranýandan soň ruhy taýdan bozulma bilen kesellän adamlara.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 95-nji maddasynda lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreleri ulanmagyň maksady görkezilen. Lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreleri ulanmagyň maksady³, lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreler ulanylýan adamlaryň jenaýat kanunynda göz önünde tutulan täze etmişleri etmeginiň önüni almak,

¹ Türkmenistanyň Jenaýat iş ýörediş kodeksi. A., 2009, 208-nji sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat iş ýörediş kodeksi. A., 2009, 209-njy sah.

³ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 55-nji sah.

şeyle hem şol adamlary bejermek ýa-da olaryň psihiki ýagdaýyny özi ýa-da beýleki adamlar üçin howplulygy ýa-da başga bir düýpli zyýan ýetirmek howpuny aradan aýrar ýaly derejede gowulandyrmak maksady bilen ulanylýar.

Psihiki taýdan keselli adamlara ulanylýan lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çäreleri ýörite düzgün esasynda amala aşyrylýar. Olaryň ulanylmaklyk mümkinçiligi psihiator lukmanlaryň topary ýa-da kazyýet psihiatrik ekspertizasy, ýa-da kazyýet narkologik ekspertizasy tarapyndan kesgitlenýär. Bu çäreleriň düzümi bolsa lukmançylyk görkezmelerine laýyklykda, psihiki taýdan keselli adamlary bejeriş edaralarynyň işgärleri tarapyndan kesgitlenýär. Lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çäreleri döwlet tarapyndan bellenýän mejbury jenaýat-hukuk çäreleri bolup durýarlar. Sebäbi olar jenaýat kanunçylygynda göz önünde tutulandyr.

Lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çäreleri ulanylýan adamlaryň jenaýat kanunynda göz önünde tutulan täze etmişleri etmeginiň önüni almak, şeýle hem şol adamlary bejermek üçin ulanylýar. Haçanda olaryň psihiki ýagdaýy özleri ýa-da beýleki adamlar üçin howply bolan halatynda ýa-da başga bir düýpli zyýan ýetirmek howpuny aradan aýyrmak üçin ulanylan bolsa, onda lukmançylyk mejbury çäreleri jenaýat eden akly ýok adamlaryň saglygyny gowulandyrmak maksady bilen ulanylýar.

TJK-nyň 96-njy maddasynda lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreleriň görnüşleri görkezilen¹, kazyýet lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreleriň şu aşakdaky görnüşlerini belläp biler:

- a) gatnawly usulda mejbury gözegçilik we bejeriş;
- b) umumy görnüşli ýatymlaýyn usulda psihiatriki mejbury bejeriş;

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 55-56-njy sah.

ç) ýöriteleşdirilen görnüşli psihiatriki lukmançylyk edarasynda mejbury bejeriş;

d) güýçli gözegçilikli ýöriteleşdirilen görnüşli psihiatriki lukmançylyk edarasynda mejbury bejeriş.

Jenaýat kanunynda göz önünde tutulan hereketi üçin iş kesilen we tüýs akyly ýerindäki, ýöne arakhorlykdan, neşekeşlikden ýa-da toksikomaniýadan bejertmäge mätäç adama kazyýet jeza bilen bir hatarda gatnawly usulda şertlerindäki mejbury gözegçilik we bejeriş görnüşinde lukmançylyk häsiýetli mejbury çäräni belläp biler.

Türkmenistanyň jenaýat kanunçylygyna laýyklykda, lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreleriň görnüşleri gatnawly usulda mejbury gözegçiligi we bejerişi bilen, umumy görnüşli ýatymlaýyn usulda psihiatriki mejbury bejerişi bilen, ýöriteleşdirilen görnüşli psihiatriki lukmançylyk edarasynda mejbury bejerişi bilen, güýçli gözegçilikli ýöriteleşdirilen görnüşli psihiatriki lukmançylyk edarasynda mejbury bejerişi bilen bagly bolup durýarlar.

Jenaýat kanunynda göz önünde tutulan hereketi üçin iş kesilen, akyly ýerindäki, ýöne arakhorlykdan, neşekeşlikden ýa-da toksikomaniýadan bejertmäge mätäç adamlara kazyýet jeza bilen bir hatarda gatnawly usul şertlerindäki mejbury gözegçilik we bejeriş görnüşindäki lukmançylyk häsiýetli mejbury çäräni belläp biler.

Umumy görnüşli lukmançylyk edarasy bolanda, keselhananyň bu görnüşine ýerleşdirilen akyly ýerinde däl adamlar keselhanada saklanmaga degişli, ýöne bu adamlar barada üýtgeşik gözegçilik talap edilmeýär, sebäbi olar daş-töweregi üçin howply däl.

Ýöriteleşdirilen görnüşli psihiatriki lukmançylyk edarasy görnüşü diýmek, keselhananyň bu görnüşine ýerleşdirilen akyly ýerinde däl adamlar babatda hemişelik gözegçiligi talap edilýär, sebäbi olar daş-töweregi üçin howpludyr.

Güýçli gözegçilikli ýöriteleşdirilen görnüşli mejbury lukmançylyk edarasy görnüşü diýmek – keselhananyň bu görnüşine ýerleşdirilen akyly ýerinde däl adamlar daş-töwregindäki adamlar üçin aýratyn howply bolup durýarlar, olaryň aýratyn güýçlendirilen gözegçiligi talap edilýär.

TJK-nyň 97-nji maddasynda lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreleriň bellenilmegi tertibi bellenen¹, ýagny, gatnawly şertlerindäki mejbury gözegçilik we bejeriş TJK-nyň 94-nji maddasynda göz önünde tutulan esaslar bar mahalynda, eger şol adam özüniň psihiki ýagdaýy boýunça ýatymlaýyn psihatriki lukmançylyk edarasyna ýerleşdirilmegine mätäçlik çekmeýän bolsa, bellenilip bilner. Ýatymlaýyn psihatriki lukmançylyk edarasynda mejbury bejeriş TJK-nyň 94-nji maddasynda göz önünde tutulan esaslar bar mahalynda, eger şol adamyň psihiki taýdan bozulma keseliniň häsiýeti we agyrlýgy diňe keselhana şertlerinde amala aşyryp bolýan bejermek, seretmek, saklamak we gözegçilik etmek şertlerini talap edýän bolsa, bellenilip bilner. Umumy görnüşli ýatymlaýyn psihatriki lukmançylyk edarasynda mejbury bejeriş psihiki ýagdaýy boýunça keselhana ýerleşdirilmegine mätäç, ýöne güýçli gözegçiligi talap etmeýän adama bellenilip bilner. Ýöriteleşdirilen görnüşli ýatymlaýyn psihatriki lukmançylyk edarasynda mejbury bejeriş özüniň psihiki ýagdaýy boýunça hemişelik gözegçiligi talap edýän adama bellenilip bilner. Güýçli gözegçilikli ýöriteleşdirilen görnüşli ýatymlaýyn psihatriki lukmançylyk edarasyndaky mejbury bejeriş özüniň psihiki ýagdaýy özi ýa-da beýleki adamlar üçin aýratyn howply bolup durýan we hemişelik hem-de güýçli gözegçiligi talap edýän bolsa, şol adama bellenilip bilner.

Jenaýat kanunynda görkezilen etmişi eden psihiki keselinden ejir çekýän adam barada ätiýaçsyzlandyryş çäreleri ulanylyp bilinmez. Zerurlyk ýüze çykan mahalynda bu adamlar barada şu aşakdaky howpsuzlyk çäreleri ulanylýar: 1) degişli saglygy goraýyş edarasyna habar bermek bilen kesellini onuň garyndaşlaryna, howandarlaryna seretmäge bermek; 2) psihiki kesellerinden bejeriş kömegini berýän ýöriteleşdirilen lukmançylyk edaralaryna ýerleşdirmek. Jenaýat kanunynda görkezilen etmişi eden, ýöne töweregindäkilere howp salmaýan adam akyldan azaşma keseli bilen keselländigi anyklanan badyna öz garyndaşlaryna, howandarlaryna seretmäge berlip bilner, ol barada degişli saglygy goraýyş edarasyna habar berilmelidir.

¹ Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. A., 2010, 56-57-nji sah.

TJK-nyň 98-nji maddasynda “Lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreleri dowam etdirmek, üýtgetmek we bes etmek” barada düşündiriş berilýär¹, lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çärelerini dowam etdirmek, üýtgetmek we bes etmek psihiatr lukmanlar toparynyň çykaran netijesi esasynda psikiatrik kömek berýän edaranyň dolandyryşynyň ýazyp bermegi boýunça kazyýet tarapyndan amala aşyrylýar. Lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çäresi bellenen adam, şeýle çäräni bes etmek ýa-da üýtgetmek hakynda esaslaryň bardygy baradaky meseläni çözmek üçin kazyýete teklipl girizmek maksady bilen, şu maddanyň birinji böleginde görkezilen topar tarapyndan altı aýda azyndan bir gezek barlanylyp görülmäge degişlidir. Lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çäresini bes etmek ýa-da üýtgetmek üçin esaslar ýok bolsa, psikiatrik kömegi berýän edaranyň dolanyşygy mejbury bejerişi dowam etdirmek üçin kazyýete öz gelen netijesini berýär. Mejbury bejerilişiniň birinji dowam etdirilmesi lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çäresiniň başlanan pursadyndan altı aý geçeninden soň amala aşyrylyp bilner. Lukmançylyk häsiýetli mejbury çäräni üýtgetmek ýa-da bes etmek şol adamyň psihik ýagdaýy oň bellenen çäräniň zerurlygy aradan aýrylýan derejede üýtgän ýa-da lukmançylyk häsiýetli başga bir çäräni bellemek zerurlygy ýüze çykan halatynda kazyýet tarapyndan amala aşyrylýar. Ýatymlaýyn psikiatriki lukmançylyk edarasynyda mejbury bejerişi bes edip, kazyýet şol adama TJK-nyň 97-nji maddasynyň birinji bölegine laýyklykda mejbury gatnawly usulda gözegçiligini we bejerişi belläp biler.

Türkmenistanyň Jenaýat iş ýörediş kodeksiniň 530-njy maddasynyň² esasynda ýöriteleşdirilen lukmançylyk edarasyna ýerleşdirmek tertibi görkezilen. Oň tussag etmek görnüşindäki ätiýaçsyzlandyryş çäresi ulanylan adamyň akyl taýdan kesellidigi anyklanan

¹ Türkmenistanyň Jenaýat Kodeksi. A., 2010, 57-58-nji sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat iş ýörediş kodeksi. A., 2009, 210-nji sah.

mahalynda, prokuroryň karary bilen ol şeýle kesellileri berk düzgünli üzňelikde saklaýan, akyldan azaşma kesellerinden bejeriş kömegini berýän ýöriteleşdirilen lukmançylyk edarasyna ýerleşdirilýär. Tussaglykda saklanmaýan adamy akyldan azaşma kesellerinden bejeriş kömegini berýän ýöriteleşdirilen lukmançylyk edarasyna ýerleşdirmek TJIÝK-nyň 294-nji maddasynyň¹ talaplaryna laýyklykda geçirilýär. TJK-nyň 99-njy maddasynda lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreleri ulanmagyň wagtyňyň hasaba alynmagyňyň tertibiniň berkidilmegi² esasynda, jenaýat edeninden soň psihiki taýdan bozulma bilen kesellän adama lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreler ulanylan döwür onuň sagaldylan we oňa jeza bellenen ýa-da onuň ýerine ýetirilmegi dikeldilen halatynda, jeza möhletine hasaba alynýar.

Lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çäreleri dowam etdirmek, üýtgetmek we bes etmek psihiatr lukmanlar toparynyň çykaran netijesi esasynda psikiatrik kömek berýän edaranyň dolandyryşynyň ýazyp bermegi boýunça kazyýet tarapyndan amala aşyrylýar.

Lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çäresi bellenen adam, şeýle çäräni bes etmek ýa-da üýtgetmek hakynda esaslaryň bardygy baradaky meseläni çözmek üçin kazyýete teklipl girizmek maksady bilen, psihiatr lukmanlar topary tarapyndan alty aýda azyndan bir gezek barlanylyp görülmäge degişlidir. Lukmançylyk häsiýetli mejbury çäräni bes etmek ýa-da üýtgetmek üçin esaslary ýok bolsa, psikiatrik kömegi berýän edaranyň dolanyşygy mejbury bejerişi dowam etdirmek üçin kazyýete öz gelen netijesini berýär. Mejburi bejerişiň birinji dowam etdirilmesi lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çäräniň başlanan pursadyndan alty aý geçeninden soň amala aşyrylyp bilner.

Lukmançylyk häsiýetli mejbury çäräni üýtgetmek ýa-da bes etmek şol adamyň psihiki ýagdaýy oň bellenen çäräniň zerurlygy aradan aýrylýan derejede üýtgän ýa-da lukmançylyk häsiýetli başga bir çäräni bellemek zerurlygy ýüze çykan halatynda kazyýet tarapyndan amala aşyrylýar.

TJK-nyň 100-nji maddasynda jezany ýerine ýetirmek bilen berleşdirilen mejbury bejerişiniň tertibi bellenen³, degişli halatlarda

¹ Türkmenistanyň Jenaýat iş ýörediş kodeksi. Aşgabat, 2009, 125-126-njy sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat Kodeksi. A., 2010, 58-nji sah.

³ Türkmenistanyň Jenaýat Kodeksi. A., 2010, 58-59-njy sah.

lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çäreler azatlykdan mahrum edilmek görnüşinde jeza möhletini doldurýan ýerinde, jeza çekmegiň, başga görnüşü boýunça iş kesilenler babatda gatnawly usulda psikiatrik kömegini berýän saglygy goraýyş edaralarynda ýerine ýetirilýär. Psikiatr lukmanlar toparynyň çykaran netijesi esasynda, eger ol iş kesileniň psihiki ýagdaýyna we bejerişiň bähbidine esaslanýan bolsa, kazyýet şeýle adamy ýatymlaýyn psikiatriki lukmançylyk edarasyna ýa-da başga bejeriş edarasyna iberip biler. Agzalan edaralarda bolnan wagt jezanyň möhletini dolduryş möhletine hasaba alynýar. İş kesileni agzalan edaralarda mundan beýläk bejermegiň zerurlygy aradan aýrylanda, ol kazyýetiň çözgüdi boýunça şu maddanyň dördünji böleginde göz önünde tutulan tertipde jeza möhletini doldurmak üçin iberilýär. Jezany ýerine ýetirmek bilen birleşdirilen lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çäresini bes etmek psikiatr lukmanlar toparynyň çykaran netijesine esaslanan jezany ýerine ýetirýän edarasynyň görkezmesi boýunça berjaý edilýär.

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 98-nji maddasyna laýyklykda, lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreleri dowam etdirmek, üýtgetmek we bes etmek tertibiniň beýany şulardan ybarat: lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çäreleri dowam etdirmek, üýtgetmek we bes etmek psikiatr lukmanlar toparynyň çykaran netijesi esasynda psikiatrik kömek berýän edaranyň dolandyryşynyň ýazyp bermegi boýunça kazyýet tarapyndan amala aşyrylýar. Dowam etdirmek bolanda, kazyýet tarapyndan aklyly ýerinde däl adama lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çäräniň haýsy görnüşü bellenen bolsa, şol görnüşiniň hem (başga görnüşlerine hem üýtgetmek) dowam etdirilmegine aýdylýar. Üýtgetmek bolanda, kazyýet tarapyndan başda aklyly ýerinde däl adama bellenen lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çäräni lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çäräniň başga görnüşleri bilen çalşyrylyp üýtgedilmegi göz önünde tutulýar. Bes etmek bolanda, mundan beýläk lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çäräni dowam etdirmek zerurlygy ýok diýmekdir. Mysal üçin, aklyly ýerinde däl adamyň aklyly düzelen ýagdaýynda.

Lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çäreleri ulanmakygy jenaýat ýa-da jemgyýetçilik howply etmişi eden psihiki kesel-

li adamyň etmişiniň jemgyýetçilik howplulygyny aradan aýyrmak üçin ulanylýan düzgündir. Lukmançylyk mejbury çärelerine degişli şahsyýetleriň jemgyýetçilik howplulygy iki ölçeg bilen kesgitlenýär: hukuk (jenaýat kanunynda göz önünde tutulan jenaýatyň edilmegi) we lukmançylyk (şahsyýetiň özi we jemgyýet üçin howplulygyny görkezýän psihiki keseliň bolmagy).

Lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çäresi bellenilen adam, şeýle çäräni bes etmek ýa-da üýtgetmek esaslaryň bardygy baradaky meseläni çözmekde kazyýete teklipl girizmek maksady bilen topar tarapyndan her alty aýda azyndan bir gezek barlanylyp görülmäge degişlidir. Lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çäresini bes etmek ýa-da üýtgetmek üçin esaslar ýok bolsa, psihiatrik kömegi berýän edaranyň dolanyşygy mejbury bejerişi dowam etdirmek üçin kazyýete öz gelen netijesini berýär. Mejbury bejerilişiň birinji dowam etdirilmesi lukmançylyk häsiýetli mejbury çäräniň başlanan pursadyndan alty aý geçenden soň amala aşyrylyp bilner. Lukmançylyk häsiýetli mejbury çäräni üýtgetmek ýa-da bes etmek şol adamyň psihiki ýagdaýy ön bellenilen çäräniň zerurlygy aradan aýrylýan derejede üýtgän ýa-da lukmançylyk häsiýetli başga bir çäräni bellemek zerurlygy ýüze çykan halatynda kazyýet tarapyndan amala aşyrylýar. Psihiatriki lukmançylyk edarasynnda mejbury bejerişi bes edip, kazyýet şol adama mejbury gatnawly usulda gözegçiligini we bejerişi belläp biler.

Eger aklyly ýerinde däl diýlip ykrar edilen adamyň sagalmagy ýa-da onuň saglyk ýagdaýynyň üýtgemegi zerarly ozal ulanylan lukmançylyk häsiýetli mejbury çäräni şondan beýläk ulanmagyň zerurlygy aradan aýrylýan bolsa, onda kazyýet şol adamy saklaýan saglygy goraýyş edarasynyň baş psihiatrynyň, hünärmen-lukmanlar toparynyň netijenamasy esasynda ýazyp bermegi boýunça lukmançylyk häsiýetli mejbury çäräni ýatyrnak, üýtgetmek we möhletini uzaltmak hakyndaky meselä Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 98-nji maddasynyň talaplaryna laýyklykda şol çäräni ulanmak hakynda kesgitnama çykaran ýa-da şol çäräni ulanylýan ýerinde ýerleşen kazyýetde prokuroryň hökman gatnaşmagy bilen seredýär. Aklyly ýerinde däl diýlip ykrar edilen adamyň ýakyn garyndaşlary we başga gyzyklanýan adamlar lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreleriň

ýatyrylmagy ýa-da üýtgedilmegi hakynda haýyşnama bilen ol barada kesgitnama çykaran ýa-da şol çäräniň ulanylan ýerindäki kazyýete ýüz tutup bilerler. Şeýle halatlarda kazyýet, kim hakynda haýyşnama gelen bolsa, şol adamyň saglyk ýagdaýy barada degişli saglygy goraýyş edaralaryndan hat üsti bilen soraýar. Işiň seredilmäge bellenilmegi barada kazyýet lukmançylyk häsiýetli mejbury çäre ulanylan adamyň kanuny wekiline, mejbury bejeriş geçirýän edaranyň ýolbaşçylygyna, aklawça we prokurora habar berýär. Kazyýet mejlisine aklawçy bilen prokuroryň gatnaşmagy hökmandyr, beýleki adamlaryň gelmezligi işe seretmäge päsgelçilik döretmeýär.

Kazyýet mejlisinde mejbury bejeriş geçirýän edaranyň, akyldan azaşma keselleri boýunça hünärmen-lukmanlar toparynyň netijenamalary barlanylýar, mejlise gatnaşyjylaryň pikirleri diňlenilýär. Eger hünärmen-lukmanlar toparynyň netijenamasy şübhe döredýän bolsa, kazyýet mejlise gatnaşýanlaryň haýyşy ýa-da öz başlangyjy boýunça kazyýet-psihiatriýa bilermenler seljermesini belläp, goşmaça resminamalary talap edip biler hem-de saglyk ýagdaýy mümkinçilik berýän bolsa, lukmançylyk häsiýetli mejbury çäre ulanylan adamy sorag edip biler. Eger şol adamyň saglyk ýagdaýy boýunça ozal bellenilen lukmançylyk häsiýetli mejbury çäräni ulanmagy dowam etmek hökman bolmasa ýa-da başga görnüşli lukmançylyk çäresini ulanmaga zerurlyk ýüze çykan halatynda, kazyýet mejbury çäräni ýatyryýar ýa-da üýtgedýär. Bu çäräni ýatymaga ýa-da üýtgetmäge esas bolmasa, kazyýet mejbury bejerişniň möhletini uzaldýar. Lukmançylyk häsiýetli mejbury çäräni ulanmagyň ýatyrylandygy, üýtgedilendigi ýa-da uzaldylandygy, şol sanda hem ýatymakdan ýüz dönderilendigi hakynda kazyýet maslahat otagynda kesgitnama, kazy bolsa karar çykarýar we ony kazyýet mejlisinde yglan edýär.

Jenaýat edeninden soň psihiki taýdan bozulma bilen kesellän adama lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreler ulanylan döwür onuň sagaldylan we oňa jeza bellenilen ýa-da onuň ýerine ýetirilmegi dikeldilen halatynda, jeza möhletine hasaba alynýar. Jenaýat edeninden soň psihiki taýdan bozulma keseli bilen kesellän adama lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreler ulanylan döwür onuň sagaldylan we oňa jeza bellenilen ýa-da onuň ýerine ýetirilmegi dikeldilen halatynda,

jeza möhletine hasaba alynýar. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 100-nji maddasyna laýyklykda, jezany ýerine ýetirmek bilen birleşdirilen mejbury bejeriş. Jenaýat kodeksiň 96-njy¹ maddasynda göz önünde tutulan halatlarda lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreleri azatlykdan mahrum edilmek görnüşinde jeza möhletini doldurýan ýerinde, jeza çekmegiň, başga görnüşi boýunça iş kesilenler babatda gatnawly usulda psihiatrik kömegini berýän saglygy goraýyş edarlarynda ýerine ýetirilýär.

Jenaýat edeninden soň akyldan azaşma keseli bilen kesellän we lukmançylyk häsiýetli mejbury çäräni ulanmak bellenilen adam barada hünärmen-lukmanlar topary ony sagalan hasap eden halatynda, kazyýet mejbury bejeriş geçirýän lukmançylyk edarasynyň netijenamasy esasynda, TJIÝK-nyň² talaplaryna laýyklykda, lukmançylyk häsiýetli mejbury çäräni ulanmagy ýatyrmak hakynda kesgitnama çykarýar we işi anyklaýyş ýa-da deslapky derňew geçirmek, şol adamy aýyplanýan hökmünde jogapkärçilige çekmek we işi umumy tertipde kazyýete ibermek hakyndaky meseläni çözüär. Lukmançylyk edarasynda geçirilen wagt jeza çekmegiň möhletine goşulyp hasaplanýlar.

1. Lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreleri ulanmagyň esaslary nämeden ybarat?
2. Lukmançylyk häsiýetli mejbury çärelerini ulanmagyň maksady nämeden ybarat?
3. Lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreleriň görnüşleri nämeden ybarat?
4. Lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreleriň bellenmegi nämeden ybarat?
5. Lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreleri dowam etdirmek, üýtgetmek we bes etmek nämeden ybarat?
6. Lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreleri ulanmagyň wagtynyň hasaba alynmagy nähili bolýar?
7. Jezany ýerine ýetirmek bilen birleşdirilen mejbury bejeriş barada düşünje nämeden ybarat?

¹ Türkmenistanyň Jenaýat Kodeksi. A. 2010, 58-59-njy sah.

² Türkmenistanyň Jenaýat iş ýörediş kodeksi. Aşgabat. 2009, 214-125-nji sah.

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň döwlet kadalaşdyrylyşy. I –II tom. 2010.
2. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. II tom. TDNG, 2009.
3. Mugallym, esger, ilhalar ynsan. Berdimuhamet Annaýewiň gahrymançylykly ömür ýoly. TDNG, 2008.
4. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. I tom. TDNG, 2008.
5. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr. TDNG, 2007.
6. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanda saglygy goraýşy ösdürmegiň ylmy esaslary. TDNG, 2007.
7. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistan – sagdynlygyň we ruhubelentligiň ýurdy. TDNG, 2007.
8. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýurdy täzeden galkyndyrmak baradaky syýasaty. TDNG, 2007.
9. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň Umumymilli „Galkynyş“ hereketiniň we Türkmenistanyň Demokratik partiýasynyň nobatdan daşary V gurultaýynyň bilelikdäki mejlisinde sözlän sözi. TDNG, 2007.
10. Türkmenistanyň Konstitusíýasy. TDNG, 2008.
11. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi. TDNG, 2010.
12. Türkmenistanyň Jenaýat iş ýörediş kodeksi. TDNG, 2009.
13. Türkmenistanyň Jenaýat-ýerine ýetiriş kodeksi. TDNG, 2011.
14. Türkmenistanyň Prokuratura hakyndaky kanuny. 2009.
15. Türkmenistanyň Kazyýet hakyndaky kanuny. 2009.
16. Türkmenistanyň içeri işler edaralary hakyndaky kanuny. 2011.
17. Jenaýatçylykly ýol bilen alnan girdejileriň kanunlaşdyrylmagyna we terrorçylygyň maliýeleşdirilmegine garşy hereket etmek hakynda Türkmenistanyň Kanuny. 2009.
18. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksine üýtgetmeler we goşmaçalar girizmek hem-de ony rejelenen görnüşde tassyklamak hakynda Türkmenistanyň Kanuny. 2010.
19. Türkmenistanyň Ýokary Kazyýetiniň giňişleýin mejlisiniň kararlarynyň ýygyndysy. 2007.
20. Türkmenistanyň kazyýetleriniň iş tejribelerini umumylaşdyrmasy. 2007.

21. *Ataýew H.A.* Türkmenistanyň Jenaýat Kodeksine düşündirişler. 1998.
22. *Ataýew H.A.* Türkmenistanyň Jenaýat kodeksine düşündirişler. 2003.
23. Türkmenistanyň döwlet we hukuk esaslary. 2008.
24. Türkmenistanyň kanunçylygynyň esaslary. 2010.
25. *Антоян Ю.М., Бородин С.В.* Преступное поведение и психические аномалии. М., 1998.
26. *Арендаренко А.В.* Принцип социальной справедливости в уголовном праве РФ. Теоретико-правовые аспекты. М., 2009.
27. *Волынская О.В.* Прекращение уголовного дела и уголовного преследования: теоретические и организационно-правовые проблемы. М., 2007.
28. *Винокуров В.Н.* Объект преступления: теория, законодательство, практика. М., 2010.
29. *Кузнецова Н.Ф., Комиссаров В.С.* Взаимодействие международного и сравнительного уголовного права. М., 2009.
30. Международное уголовное право в документах. В 2 т. Т. 1., Т. 22-е изд., перераб. и доп. М., 2010.
31. *Коробеев А.И.* Полный курс уголовного права. В 5-ти т. (в 5-ти книгах). М., 2008.
32. *Саженов Ю.В., Селиверстов В.И.* Правовые проблемы помилования в России. 2-е изд., доп.М., 2008.
33. *Карпец И.И.* Наказание: Социальные, правовые и криминологические проблемы. М., 1973.
34. *Капинус О.С.* Современное уголовное право в России и за рубежом: некоторые проблемы ответственности. М, 2008.
35. *Лопашенко Н. А.* Введение в уголовное право. М., 2009.
36. *Назаренко Г.В.* Принудительные меры медицинского характера в уголовном праве. М., 2000.
37. *Павлухин А.Н., Жарко Н.В., Хухуа З.Д.* Принудительные меры медицинского характера (уголовно-правовой аспект). М., 2007.
38. *Рарог А.И.* Российское уголовное право. В 2-х т. Т. 1. Общая часть. Т. 2: Особенная часть. 4-е изд. М., 2004.
39. *Наумов А.В.* Российское уголовное право. Курс лекций. В 3 т. 4-е изд., перер., доп. М., 2010.
40. Российское уголовное право. Общая часть. Альбом схем. 7-е изд., доп.и уточ. М., 2009.
41. Российское уголовное право. Особенная часть. Питер., 2008.
42. *Романов В. В.* Юридическая психология: Учебник. М., 1998.

43. Рыжов А.П. Производство по применению принудительных мер медицинского характера. М. 1997.
44. Полубинская С.В. Цели уголовного наказания. М., 1990.
45. Таганцев Н.С. Лекции по русскому уголовному праву. Часть Общая. Том I. М., 2001.
46. Таганцев Н.С. Лекции по русскому уголовному праву. Часть Общая. Том II. М., 2001.
47. Ситковская О.Д. Психологический комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. М., 1999.
48. Судебная психиатрия: Учебник. / Под ред. Г.В. Морозова. М., 1986.
49. Судебная психиатрия: Учебник / Под ред. А.С. Дмитриева, Т.В. Клименко. М., 1998.
50. Комментарий к УК РФ: Отв. ред./ В.В.Мозякова, М., 2002.
51. Комментарий к УК РФ: Отв. ред./ В.М. Лебедева, Ю.И. Скуратова, М., 2002.
52. Комментарий к УК РФ: Отв. ред./ проф.А.И. Рарог, М., 2004.
53. Комментарий к УК РФ: Отв. ред./ проф. А.В. Наумова, М., 2008.
54. Уголовное право РФ: Общая часть: Учеб. для вузов. Под ред./ проф. Б.В. Здравомыслова, М., 2008.
55. Уголовное право России. Общая часть: Учеб. для вузов. Под ред./ А.Н. Игнатова, М., 2008.
56. Уголовное право России, Общая и Особенная часть: учебник для ВУЗов. / Под общей редакцией Н.Г.Кадникова. М., 2006.
57. Уголовное право, Общая часть, учебник для ВУЗов. / Под общей редакцией Акименко О. М., 2006.
58. Уголовное право России: Часть Общая: Учеб. для вузов. Отв.ред./ проф. Л.Л.Кругликов, М., 2006.
59. Уголовное право России: Особенная часть: Учебник (УМО РФ) Под ред./ В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова, М., 2004.
60. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть: Учебник. / Под ред. А.И. Рарога. М., 2001.
61. Уголовное право РФ: Общая часть: Учеб. для вузов. Под ред./ проф. Б.В. Здравомыслова, М., 2001.
62. Уголовное право РФ: Особенная часть: Учеб. для вузов. Под ред./ проф. Б.В. Здравомыслова, М., 2001.
63. Уголовное право России. Общая часть: Учеб. для вузов. Под ред./ А.Н. Игнатова, Ю.А.Красикова, М., 2000.
64. Уголовное право России: Особенная часть: Краткое пособ. для подготовки к экзамену. Отв.ред. Л.Л.Кругликов, М., 2000.

65. Уголовное право РФ: Общая часть: Практикум под ред./ проф. Л.Д.Ермаковой, М., 2000.
66. Уголовное право РФ: Особенная часть: Конспект лекций в сх. Ред.-сост./ Е.В. Платонова, М., 2001.
67. Уголовное право РФ: Общая и Особенная части: Учеб. для вузов. Отв.ред. проф. Кашепов В.П, М., 2001.
68. Уголовное право. Тестовые задания: Учеб.-практич. пособие. М., 2001.
69. Уголовное право: Общая часть: Пособ. для подготовки к экзаменам. М., 2001.
70. Уголовное право: Общая и Особенная части. Интенсивный полный курс в алгоритмах: Под ред./ Л.Д.Гаухмана. М., 2001.
71. Уголовное право: Общая и Особенная части: Практикум. М., 2002.
72. Уголовное право: Общая и Особенная часть: Учеб. для вузов Под ред./ Н.И.Ветрова, Ю.И.Ляпунова, М., 2001.
73. Уголовное право: Словарь-справочник, М., 2000.
74. Уголовное право. Схемы, таблицы. Учеб. пособие для вузов. М., 2001.
75. Курс российского уголовного права. Общая часть. Под ред. Кудрявцева В.Н. Наумова А.В. М., 2001.
76. Курс уголовного права в пяти томах. Том 1. Общая часть: Учение о преступлении / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002.
77. Курс уголовного права в пяти томах. Том 2. Общая часть: Учение о наказании / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002.
78. Курс уголовного права в пяти томах. Том 3. Особенная часть / Под ред. Г.Н. Борзенкова, В.С. Комисарова. М.: Зерцало, 2002.
79. Курс уголовного права в пяти томах. Том 4. Особенная часть / Под ред. Г.Н. Борзенкова, В.С. Комисарова. М.: Зерцало, 2002.
80. Курс уголовного права в пяти томах. Том 5. Особенная часть / Под ред. Г.Н. Борзенкова, В.С. Комисарова. М.: Зерцало, 2002.
81. Уголовный кодекс Австрии, Под ред./ А.В.Серебренниковой. М., 2001.
82. Уголовный кодекс Испании. Под ред./ Кузнецовой, М., 1998.
83. Уголовный кодекс ФРГ. Под ред./ А.В.Серебренниковой. М., 2001.
84. Уголовный кодекс Швейцарии, Под ред./ А.В.Серебренниковой. М. 2001.

85. *Немов Р.С.* Психология. В трех книгах. М., 2001.
86. *Лоуренс Первин, Оливер Джон.* Психология личности. М., 2001.
87. *Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В.В.* Психология и психотерапия семьи. Санкт-Петербург. 2002.
88. *Волков В.Н., Дорофеев Г.К.* Кратковременные психические расстройства и их судебно-психиатрическое значение. М. 2004.
89. *Сотников С.А.* Амнистия в уголовном праве России: монография. М., 2010.
90. *Хромов И.Л.* Преступность иностранных граждан: оперативно-розыскная деятельность и криминологический анализ. М., 2010.
91. *Шкредова Э.Г.* Сборник задач по уголовному праву. Общая и особенные части. М., 2010.
92. Сборник задач по уголовному праву. Общая часть. 4-е изд., испр. и доп. М., 2008.
93. Сборник задач по уголовному праву. Особенная часть. 4-е изд., доп. и изм. М., 2008.
94. *Харламов А.С., Дорошков В.В.* Основания отмены и изменения судебных решений по уголовным делам. Норма. 2008.
95. *Чучаев А.И., Фирсова А.П.* Уголовно-правовое воздействие: понятие, объект, механизм, классификация. М., 2010.
96. *Шаргородский М.Д.* Наказание, его цели и эффективность. Л., 1973.
97. *Шерстнева О.О.* Краткий курс по уголовному праву. Общая часть. 4-е изд., М., 2010.

Giriş.....	7
------------	---

I bap. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň alyp barýan ynsanperwerlik syýasaty we jenaýatçylyga garşy göreş baradaky taglymaty 12

§1. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň alyp barýan ynsanperwerlik syýasaty	12
§2. Türkmenistanyň Prezidentiniň jenaýatçylyga garşy göreş baradaky taglymaty. Türkmenistanda geçirilýän jenaýatçylygyň önüni almak bilen bagly umumy we ýörite çäreler	15
§3. Türkmenistanda hemişelik ölüm jezasynyň ýatyrylmagy.....	21
§4. Jenaýatçylyga garşy syýasaty döwletiň adyndan amala aşyrylan hukuk goraýjy edaralar	23

II bap. Jenaýat hukugy barada düşünje 26

§1. Jenaýat hukugy barada düşünje. Jenaýat hukugynyň predmeti we usuly. Garaşsyz, Bitarap hukuk döwletinde jenaýat hukugynyň orny	26
§2. Jenaýat hukuk ulgamy. Hukuk pudaklarynyň ulgamynda jenaýat hukugynyň eýeleýän orny	29
§3. Jenaýat hukugynyň wezipeleri	33
§4. Jenaýat hukugynyň ýörelgeleri barada düşünje. Kanunçylyk. Kanun önünde raýatlaryň deňligi. Günäkärlik jogapkärçiligi. Adalatlylyk. Ynsanperwerlik. Jenaýat hukugynyň wezipelerini amala aşyrmakda jenaýat hukugynyň esasy ýörelgeleriniň orny	36

III bap. Jenaýat kanuny 43

§1. Türkmenistanyň Prezidenti hormatly Gurbanguly Berdimuhamedowyň kanunlary kämilleşdirmek babatda alyp barýan syýasaty	43
--	----

§2. Jenaýat kanuny barada düşünje. Jenaýat kanunynyň esasy alamatlary we ähmiýeti.....	46
§3. Jenaýat kanunynyň namasy, onuň düşüňjesi we gurluşy. Gipoteza barada düşünje we onuň görnüşleri. Dispozisiýa barada düşünje we onuň görnüşleri. Sanksiýa barada düşünje we onuň görnüşleri.....	50
§4. Jenaýat kanunyna düşündiriş bermek. Jenaýat kanunynyň hereket edyň wagty. Jenaýat kanunynyň güýjüniň yzyna hereket etmegi. Türkmenistanyň çäginde jenaýat eden adamlar babatda jenaýat kanunynyň hereketi. Türkmenistanyň çäkleriniň daşynda jenaýat eden adamlar barada jenaýat kanunynyň hereketi. Jenaýat eden adamlaryň berilmegi.....	66

IV bap. Jenaýat jogapkärçiligi diýen düşünje we onuň görnüşleri..... 71

§1. Jenaýat jogapkärçiligi barada düşünje	71
§2. Jenaýat jogapkärçiliginiň esaslary	72
§3. Jenaýat jogapkärçiliginiň görnüşleri	76
§4. Jenaýat jogapkärçiliginiň amala aşyrylyşy	77
§5. Jenaýat jogapkärçiliginiň beýleki hukuk jogapkärçiliklerinden tapawudy	79

V bap. Jenaýat barada düşünje 82

§1. Jenaýat barada düşünje	82
§2. Jenaýatyň alamatlary. Jemgyýet üçin howply. Günäli. Jenaýat kanunyna garşy. Jezaly	86
§3. Etmiş. Hereket we hereketsizlik	90
§4. Jenaýatyň derejeleri. Uly bolmadyk agyr jenaýatlar. Ortaça agyr jenaýatlar. Agyr jenaýatlar aýratyna agyr jenaýatlar. Jenaýatlaryň görnüşleri	92
§5. Jenaýatyň beýleki hukuk bozulmalaryndan tapawudy	94
§6. Jenaýatçylyk barada düşünje we onuň derejesi	95

VI bap. Jenaýatlaryň köplügi 99

§1. Jenaýatlaryň köplügi barada düşünje we onuň alamatlary. Jenaýatlaryň köplüginin hukuk ähmiýeti. Jenaýatlaryň köplüginin jenaýat-hukuk netijeleri. Jenaýatlaryň köplüginin görnüşleri	99
§2. Jenaýatlaryň gaýtalanmagy	102
§3. Jenaýatlaryň umumy jemi	105
§4. Jenaýatlaryň residiwi we onuň görnüşleri.....	107

§5. Ýeke-täk jenaýat barada düşünje we onuň görnüşleri. Ýönekeý we çylşyrymly jenaýatlar barada düşünje we onuň görnüşleri. Alternatiw hereketli jenaýatlar. Düzümlü jenaýatlar. Goşmaça agyr kast edişli jenaýatlar. Dowamly jenaýatlar. Uzaga çekýän jenaýatlar. Gaýtalanmak hereketi bilen amala aşyrylýan jenaýatlar.....	110
§6. Jenaýatlaryň köplügi mahalynda jezanyň belenilmeginiň düzgünleri	118
VII bap. Jenaýatyň düzümi barada düşünje.....	121
§1. Jenaýatyň düzümi barada düşünje we onuň hukuk ähmiýeti.....	121
§2. Jenaýatyň düzüminiň elementleri we olaryň häsiýetleri.....	124
§3. Jenaýatyň obýekti.....	131
§4. Jenaýatyň obýektiw tarapy.....	133
§5. Jenaýatyň subýektiw tarapy	137
§6. Jenaýatyň subýekti	142
§7. Jenaýat düzüminiň jenaýatlary maddalaşdyrylmagyndaky orny	144
VIII bap. Jenaýatyň obýekti	146
§1. Jenaýatyň obýekti barada düşünje. Jenaýatyň obýektiniň mazmuny. Jenaýatyň obýektiniň gurluşy.....	146
§2. Jenaýatyň obýektiniň etmişleri maddalaşdyrmakda orny	147
§3. Jenaýatyň obýektiniň görnüşleri. Umumy obýekt. Bir kysymly (ýörite) obýekt. Gönüden-göni obýekt.....	150
§4. Jenaýatyň predmeti we onuň hukuk ähmiýeti.....	154
IX bap. Jenaýatyň obýektiw tarapy	156
§1. Jenaýatyň obýektiw tarapy barada düşünje we onuň ähmiýeti.....	156
§2. Jenaýatyň obýektiw tarapynyň hökmany we goşmaça alamatlary	160
§3. Jenaýatyň obýektiw tarapynyň hökmany alamatlary. Jemgyýet üçin howply etmiş (hereket ýa-da hereketsizlik).....	163
§4. Jemgyýetçilik howply netijeler. Maddy düzümlü we formal düzümlü jenaýatlar. Hereket bilen howply netijäniň arasyndaky baglanyşyk	166
§5. Jenaýatyň obýektiw tarapynyň goşmaça alamatlary. Jenaýatyň ýeri, wagty, usuly, serişdesi, ýaragy we beýlekiler.....	168
X bap. Jenaýatyň subýektiw tarapy.....	171
§1. Jenaýatyň subýektiw tarapy barada düşünje we onuň ähmiýeti	171
§2. Jenaýatyň subýektiw tarapynyň hökmany alamatlary. Günä barada düşünje we onuň görnüşleri.....	174

§3. Bilkastlaýyn edilen jenaýat. Niýet we onuň görnüşleri (göni we gytaklaýyn niýet)	177
§4. Seresapsyzlyk bilen edilýän jenaýatlar barada düşünje. Özüne ynam edijilik we harsallyk	183
§5. Günäniň ikileýin görnüşi. Tötänlik (duýdansyzlyk) hem onuň günäden bolan tapawudy. Ýalňyşlyk we onuň jenaýat hukuk ähmiýeti.....	188

XI bap. Jenaýatyň subýekti..... 192

§1. Jenaýatyň subýekti barada düşünje we onuň alamatlary	192
§2. Jenaýatyň subýektiniň ýaş alamatlary. Jenaýat jogapkärçiliginiň ýaşyny 16 ýaşdan 14 ýaşa peseltmegiň hukuk esaslary. Ýaş alamaty hem-de onuň jenaýat jogapkärçiligine bolan täsiri	196
§3. Akyly düzüwlik we akyly ýerinde dälilik. Akyly ýerinde däliligiň hukuk ähmiýeti. Akyly ýerinde däliligiň lukmançylyk we hukuk kriteriýalary (ölçegleri)	199
§4. Akyly ýerinde däliligiň görnüşleri. Hroniki psihiki (ruhy) üýtgemeklik. Wagtlaýyn psihiki (ruhy) üýtgemeklik. Kemaklylyk. Psihikanyň (ruhunyň) beýleki keselli ýagdaýy	207
§5. Jenaýatyň ýörite subýekti barada düşünje. Jenaýatyň ýörite subýektiniň alamatlary. Umumy we ýörite subýektiň tapawudy	212
§6. Jenaýatyň subýekti we jenaýatçynyň şahsyýeti	218
§7. Serhoşlyk ýagdaýy we onuň jenaýat jogapkärçiligine bolan täsiri	218

XII bap. Jenaýatyň döwürleri..... 222

§1. Jenaýatyň döwürleri barada düşünje we onuň görnüşleri	222
§2. Gutarylan jenaýat barada düşünje. Zyýanly netije we onuň jenaýatyň gutarylmagyna hukuk ähmiýeti	225
§3. Gutarylmadyk jenaýat barada düşünje we onuň görnüşleri. Jenaýata taýýarlyk görmek barada düşünje. Jenaýata taýýarlyk görmek üçin jezanyň belenilmegi	233
§4. Jenaýatyň kastyna düşmek barada düşünje. Jenaýatyň kastyna düşmek üçin jezanyň belenilmegi	236
§5. Jenaýatdan meýletin boýun gaçyrmak	239

XIII bap. Etmiş jenaýatçylygyny aradan aýyrýan ýagdaýlaryň hukuk ähmiýeti..... 242

§1. Etmiş jenaýatçylygyny aradan aýyrýan ýagdaýlar barada düşünje. Etmiş jenaýatçylygyny aradan aýyrýan ýagdaýlaryň hukuk ähmiýeti we olaryň görnüşleri	242
---	-----

§2. Zerur goranyş barada düşünje. Zerur goranyşyň hukuk ähmiýeti. Zerur goranyş esaslary, şertleri we çäkleri. Zerur goranyşyň çäklerinden çykmak bilen jenaýat etmek.....	245
§3. Jenaýat eden adam saklananda zyýan ýetirmek barada düşünje we onuň ähmiýeti. Jenaýaty eden adamy häkimiýet edaralaryna eltmek we täze jenaýatlaryň önüni almak üçin saklananda zyýan ýetirilmeginiň hukuk esaslary, şertleri we çäreleri. Jenaýat eden adamy saklamak üçin zerur çäklerinden çykmak bilen jenaýat etmek	256
§4. Bialaç zerurlyk barada düşünje. Bialaç zerurlygyň hukuk ähmiýeti. Bialaç zerurlygyň esaslary, şertleri we çäkleri. Bialaç zerurlygyň çäklerinden çykmak.....	265
§5. Fiziki we psihiki taýdan mejbur etmek barada düşünje we onuň görnüşleri. Fiziki taýdan mejbur etmek. Psihiki taýdan mejbur etmek. Fiziki we psihiki taýdan mejbur etmek esasynda jenaýaty amala aşyrmak	272
§6. Esaslandyrylan töwekgelçilik barada düşünje. Esaslandyrylan töwekgelçiligiň hukuk esaslary.....	274
§7. Buýrugy ýa-da görkezmäni ýerine ýetirmek barada düşünje. Buýrugy ýa-da görkezmäni ýerine ýetirmek esasynda zyýan ýetirmek. Görnetin jenaýatçylykly buýrugy ýa-da görkezmäni ýerine ýetirmek üçin jenaýat jogapkärçiliginiň ýüze çykmagy	280

XIV bab. Jenaýata bile gatnaşmak (şäriklik)..... 286

§1. Jenaýata bile gatnaşma barada düşünje. Jenaýata bile gatnaşmagyň hukuk ähmiýeti	286
§2. Jenaýata bile gatnaşmagyň alamatlary.....	289
§3. Jenaýat hukugy boýunça şärikligiň görnüşleri. Guraýjy. Ýerine ýetiriji. Meçew beriji. Ýaran. Ýerine ýetirijiniň kadadan çykmagy. Şärikligiň görnüşlere bölünişiniň ähmiýeti	293
§4. Deslapdan dilleşmek boýunça adamlaryň topary. Deslapdan dilleşmek boýunça guramaçylykly topar. Deslapdan dilleşmek boýunça jenaýatçylykly bileleşik tarapyndan jenaýatyň edilmegi	315
§5. Şärikligiň esasynda jenaýat jogapkärçiliginiň bellenilişi. Şärikligiň görnüşleri boýunça jeza bellemek. Jenaýata degişliligi	319

XV bab. Jeza barada düşünje 323

§1. Jeza barada düşünje. Jeza bellemekligiň umumy esaslary we onuň maksady. Jeza bellenilişiniň tertibi. Jezanyň görnüşleri. Esasy jeza çäreleri. Goşmaça jeza çäreleri	323
---	-----

§2. Harby gulluk boýunça çäklendirme. Harby-düzediş bölümünde saklamak. Düzediş işleri. Azatlykdan mahrum etmek.....	329
§3. Ýetirilen zyýany düzetmek borjyny üstüne ýüklemek. Jerime salmak. Belli bir wezipede işlemek ýa-da belli bir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum etmek. Belli bir ýerde yaşamak borjyny yüklemek	335
§4. Döwlet sylaglaryndan, harby atlardan we beýleki atlardan mahrum etmek, emlägi muzdsuz almak	341

XVI bab. Jezanyň görnüşiniň we möçberiniň bellemeginiň tertibi..... 345

§1. Jeza bellemeginiň umumy esaslary. Jezanyň görnüşiniň we möçberiniň bellemeginiň tertibi	345
§2. Edilen jenaýat üçin göz önünde tutulan jezadan has ýeňilrägini bellemek. Gutarylmaýyk jenaýat üçin jezanyň bellemegi. Bilelikde edilen jenaýat üçin jezanyň bellemegi	348
§3. Residiw mahalynda jezanyň bellemegi. Jenaýatlaryň jemi boýunça jezanyň bellemegi. Hökümleriň jemi boýunça jezanyň bellemegi. Jezalar goşulan mahalynda şolaryň möhletlerini kesgitlemegiň tertibi. Jeza möhletleriniň hasaplanmagy we jezalaryň hasaba alynmagy. Şertleýin kazyýet işine çekmek	354
§4. Jenaýat jogapkärçiligini ýeňilleşdirýän ýagdaýlar	366
§5. Jenaýat jogapkärçiligini agyrlaşdyrýan ýagdaýlar	371

XVII bab. Jenaýat jogapkärçiliginden boşatmak..... 374

§1. Jenaýat jogapkärçiliginden boşatmak barada düşünje. Jenaýat jogapkärçiliginden boşatmaklygyň hukuk esaslary	374
§2. Jenaýat jogapkärçiliginden boşatmaklygyň görnüşleri. Jenaýatdan meýletin boýun gaçyrmagy bilen jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagy. Çynlakaý ökünmegi mynasybetli jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagy	376
§3. Jebir çeken bilen ýarasmagy esasynda, jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagy. Ýagdaýyň üýtgemegine görä, jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagy. Wagt möhletiniň dolmagy sebäpli, jenaýat jogapkärçiliginden boşadylmagy	382

XVIII bab. Jezadan boşadylmagy. Iş kesilenlik aýybynyň ýatyrylmagy we onuň öz-özünden aýrylmagy..... 390

§1. Jezadan boşadylmagy barada düşünje. Jezadan boşadylmagyň hukuk ýagdaýy. Jezadan boşadylmagyň esaslary	390
---	-----

- §2. Jezadan boşadylmagyň görnüşleri. Jezadan şertleýin-möhletinden öň boşatmak. Jeza möhletiniň doldurylmadyk bölegini onuň ýeňilräk görnüşi bilen çalşyrmak. Agyr kesellilik zerarly jezadan boşatmak. Göwreli aýallaryň we kiçi ýaşly çagalary bolan aýallaryň jezasyny çekmeginiň yza süýşürilmegi. Aýyplaw höküminiň wagt möhletiniň geçmegi sebäpli jeza möhletini doldurmakdan boşatmak 392
- §3. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň alyp barýan ynsanperwerlik syýasaty. Günä geçme we Rehim etme 397
- §4. Iş kesilenlik aýyby barada düşünje. Iş kesilenlik aýybyny aýyrmak. Iş kesilenlik aýybynyň öz-özünden aýrylmagy 402

XIX bab. Kämillik ýaşyna ýetmedikleriň jenaýat işleri barada umumy düşünje.....	410
§1. Kämillik ýaşyna ýetmedikler barada düşünje. Kämillik ýaşyna ýetmedikleriň jogapkärçiliginiň aýratynlyklary. Kämillik ýaşyna ýetmediklere jezanyň bellemeginiň tertibi.....	410
§2. Kämillik ýaşyna ýetmediklere belleyen jezalaryň görnüşleri. Jerime. Düzediş işleri. Azatlykdan mahrum etmek	414
§3. Kämillik ýaşyna ýetmedikleriň jezasyny amala aşyrmagyň tertibi. Kämillik ýaşyna ýetmedikleri jezadan boşatmak. Terbiýeçilik täsirli mejbury çäreleriň mazmuny. Jezadan şertleýin-möhletinden öň boşatmak. Iş kesilenlik aýybynyň öz-özünden aýrylmagy	419

XX bab. Lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreleri ulanmagyň esasy we tertibi. Lukmançylyk häsiýetli mejbury çäreleriň bellemegi we bes edilmegi	424
§1. Lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çäreleri ulanmagyň esaslary. Lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çäreleri ulanmagyň maksady	424
§2. Lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çäreleriniň görnüşleri. Lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çäreleriň bellemegi. Lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çäreleri dowam etdirmek, üýtgetmek we bes etmek.....	427
§3. Lukmançylyk häsiýetli mejbur ediş çäreleri ulanmagyň wagtyňyň hasaba alynmagy. Jezany ýerine ýetirmek bilen birleşdirilen mejbury bejeriş	430
Jenaýat hukugy dersiniň öwrenilmeginde ulanmaly esasy we goşmaça edebiýatlaryň sanawy	436

*Güljan Durdyýewna Saryýewa,
Boris Saryýewiç Saryýew*

JENAÝAT HUKUGY

(Umumy bölek)

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby

Redaktor	<i>G. Täşliýewa</i>
Teh. redaktor	<i>O. Nurýagdyýewa</i>
Ylmy redaktor	<i>T. Diwanowa</i>

Çap etmäge rugsat edildi 28.12.2012. Möçberi 60x90 $\frac{1}{16}$. Ofset kagyzy.
Ofset çap ediliş usuly. Çap listi 28,0. Şertli çap listi 28,0. Hasap-neşir listi 27,17.
Şertli reňkli ottiski 55,28. Sargyt 2656. Sany 800.

Türkmen döwlet neşirýat gullugy.
744000. Aşgabat, Garaşsyzlyk şaýoly, 100.

Türkmen döwlet neşirýat gullugynyň Metbugat merkezi
744004, Aşgabat, 1995-nji köçe, 20.